الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب مجموعہ ملفوظات مسمی بحضرت

رجسٹری کردہ شد

سیر الاولیاء

من تصنیف مولانا سید محمد مبارک العلوی الکرمانی المدعو بامیر خورد خلیفہ حضرت [illegible]

ماہ شعبان سنہ ۱۳۰۲ھ

شایع کردہ بندہ ذوالجلال چرنجی لال مالک و مہتمم مطبع محب ہند فیض بازار دہلی

در مطبع محب ہند دہلی واقع فیض بازار طبع شد

الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب مجموعۂ ملفوظات مسمیٰ بحضرت

رجسٹری کردہ شد

در احوال حضرت مشائخ چشت اہل بہشت رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

سیر الاولیاء

من تصنیف مولانا سید محمد مبارک العلوی الکرمانی المدعو بامیر خورد خلیفہ حضرت

ماہ شعبان سنہ ۱۳۰۲ھ

شایع کردہ بندہ ذوالجلال چرنجی لال مالک و مہتمم مطبع محب ہند فیض بازار دہلی

در مطبع محب ہند دہلی واقع فیض بازار طبع شد

دیباچہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

از مدتے آرزو ہمیں بود کہ سوانح عمری حضرت محبوب الٰہی سلطان المشائخ نظام الحق والدین چشتی دہلوی قدس سرہ العزیز بمعرض تحریر آید تا ازاں ہر خاص و عام مستفید شوند بحمد اللہ والمنۃ کہ دریں عہد معدلت مہد حضور ملکہ معظمہ کوئین وکٹوریا قیصر ہند خلد اللہ ملکہ وسلطنتہ کہ سنہ جلوسش چہل و ہفت است بحکم "جوئندہ یابندہ" ایں ہیچمداں چرنجی لال جینی رئیس قدیم درگاہ حضرت نظام الدین اولیا واقع غیاث پور متصل دہلی را یک نسخہ کہنہ قلمی از سید شاہ ظہور علی صاحب قاضی زادہ درگاہ موصوف پس از تجسس بسیار بعد ادائے ما وجب قابل اعتبار بدست آمد کہ آں گوہر بے بہا را مولانا میر خورد خلیفہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ در سنہ ہشت صد ہجری نبوی تصنیف کردہ بود۔ ازانجا کہ محض آرزوے دلی براے دستیابی سوانح عمری آنحضرت بود۔ حالا ذخیرہ مستند مشتمل بر سوانح عمری و دیگر حالات تاریخی و ملفوظات پیراں شیخ المشائخ و پیران پیر و خلفائے و یاران و دیگر سادات عظام ہمعصر و غیرہم بدست افتاد۔ پس دریں صورت مرا لازم و واجب آمد کہ حالات چنیں بزرگان دیں باہتمام تمام در مطبع علیحدہ طبع کنم۔ نظر براں یک مطبع مسمے بہ محب ہند در فیض بازار واقع دہلی جاری کردم و سید عبد اللطیف صاحب کاتب ساکن سبزی منڈی را بر تحریر ایں کتاب ملازم گردانیدم و براے تصحیح و مقابلہ ایں دُرِّ نایاب چند مولویاں و منشیاں را یکے بعد دیگرے مقرر کردم۔ و مزید براں بسیار وقت خود را در صحت ایں نسخہ مسطورہ

صرف نمودم اگرچہ ایں نسخہ شریفہ بسیار صحیح و دیرینہ است و از نقل دستخط مولانا شیخ فخر الدین نظامی چشتی دہلوی قدس سرہ مزین و موشح است تاہم دیگر مطالب کہ از دیگر مقامہا بعد طبع ایں نسخہ دستیاب شدہ آنہا را دریں نسخہ بر پرچہ علیحدہ طبع کنانیدہ جا بجا چسپانیدم۔ و بعض سقم کہ در عبارت اصل نسخہ یافتم از جہت الزام الحاق و تحریف لعینہ بر غور مبصران گزاشتم و ہیچ تغیر و تبدل نکردم۔ باایں ہمہ سعی و کوشش و صرف کثیر چند امور ذیل برائے سہولت مضامین فہمی شایقین ایزاد کردم۔

(۱) بعض عبارت عربی کہ در اصل کتاب غیر مترجم بود دریں کتاب ترجمہ کنانیدہ شد (۲) معنی بعض الفاظ ادق کہ در اصل کتاب بلا ترجمہ نوشتہ بودند بر حاشیہ ایں کتاب درج کردم (۳) آسامی بزرگاں و مقامہا و کتب بقلم جلی نوشتہ شد تا شایقین را در مضامین فہمی سہولتے رو نماید (۴) حتی الامکان یائے معروف مدور و یائے مجہول طولانی نوشتہ شد تا ایں امر در مضامین فہمی معین و مددگار شود (۵) در شکم نون غنہ سالم نقطہ ندادہ تا در خواندن نظم سہولتے باشد (۶) فہرست مطالب ابواب و نکات صفحہ وار بمحنت و جانفشانی تیار کردہ در شروع ایں کتاب ایزاد کردم تا شایقین را ذکر ہر یک بزرگ بسہولت تمام در یک نظر دریافتہ شود علاوہ امور مذکورہ بالا کتاب ہذا بر کاغذ سرپرا پیوری قیمتی و سفید و نیز بر کاغذ ولایتی وزنی بخط نستعلیق طبع کردہ شد و بعرصہ ہشت ماہ بعد صرف کثیر باتمام رسید اگر باایں ہمہ اہتمام و جد و جہد تمام درایں نسخہ سہوے یا خطائے رفتہ باشد ایں عاصی و خاطی را بحکم قطعہ مندرجہ ذیل معذور دارند۔

قاریا بر من مکن قہر و عتاب ٭ گر خطائے رفتہ باشد در کتاب
از خطائے رفتہ را تصحیح کن ٭ از کرم و اللہ اعلم بالصواب

راقم

چرنجی لال

مقام درگاہ حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ العزیز دہلی۔ مورخہ یکم مئی ۱۸۸۵ع

فهرست کتاب مستطاب سیر الاولیاء

تمت تمام شد

هوالغالب

رَبِّ یَسِّر بِسمِ اللہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیم تَمِّم بِالخَیر

حمد متواتر و شکر متکاثر مر خدا ے را کہ مکرم گردانید اولیاے خود را بزہد در دنیا
تا بآرایش آں التفات نمایند و مصفے گردانید از آنکہ غیر حضرت او ملاحظہ نمایند ایں
ضعیف گوید بیت التفات دلِ عشّاق سوئے حضرت تست * جانِ مشتاق اسیرِ نظر
رحمت تست * و ہدایت بخشید سوئے حقایق تا بانوار معرفت او منور کردند ایں ضعیف گوید
ابیات بخشید ہدایتے سوئے خویش * فرمود عنایتے بدرویش * پرورد دلم بنور عرفاں
خوں کرد ز عشقِ ایں دلِ ریش * و گدازش داده دلہائے ایشاں را بسبب شوق
لقاے خود تا در بوتہ غم بآتش شوق بگداختند و لہ ابیات گدازش یافت دلہائے
عزیزاں * ز شوق آں جمالِ لایزالی * جمالِ لایزالی راست بس شوق *
برقص آمد دلم از شوق حالی * و سبحات وجہ کشف کرد تا بآتش محبت بسوختند
ایں ضعیف گوید بیت عشق تو آتشے بدل و جاں ما بزد * اینک بسوختیم ز عشقت
بسوختیم * بزرگے خوش گوید بیت کرا مجالِ نظر بر جمالِ میمونت * بدیں صفت کہ
تو دل مے بری ورائے حجاب * بزرگے خوش گوید بیت حیرت اندر حیرت است
و بستگی در بستگی * گہ گماں گردد یقین و گہ یقیں گردد گماں * پس ہرگاہ کہ خواہند
در صحراے عظمت و اجلال بشتابند عقل خود را مستغرق دہشت یابند ایں ضعیف
... * از زمین دو دیدہ خوں ریز اختہ اند

چو دید دیدۂ ما غرق خوں زشوق جمال ✦ ہزار حیرت و دہشت دگر برآں افزود ✦
و چوں خواہند کہ از غلبۂ دہشت روے بگردانند از سرا اوقات جمال ندا گوش ہوش
ایشاں رسانند کہ نومید نشوید و صبر را پیرایۂ خود سازید و عجلت را کار مفرمائید کہ شایانِ
جمال ذوالجلال ماہمین شمائید ایں ضعیف گوید **رباعی** شایانِ جمال ما شمائید ✦ در
عشق چہ کاہلی نمائید ✦ گر رویت ذوالجلال خواہید ✦ در مذہب عاشقاں درآئید ✦
پس بدین بشارت باز بر سر حرف بایستند و میاں ردّ و قبول و مفاقت و وصول غرق
دریاے معرفت و سوختۂ آتش محبت بمانند ایں ضعیف گوید **قطعہ** غرق دریاے
معرفت گشتیم ✦ چوں کنم چوں کرانہ پیدا نیست ✦ سوختن شد نصیب جان و دلم ✦
ساختن کارِ جانِ شیدا نیست ✦ و زمام اختیاری بید قدرت جلّ جلالہ دہند و سر
بر آستانۂ رضا نہند ایں ضعیف گوید **بیت** بر آستانِ رضا سر نہادہ ام اینک ✦
کہ نزد اہل دلاں دینِ صادقاں اینست ✦ براہ عشق تو جاں را بجو سوے ہم ہمینست
کار من و کار عاشقاں اینست ✦

نعت

و صلوٰۃ بے پایاں و تحیات فراواں بر نبیٔ او و حبیب وے محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ
وسلم و صلی اللہ و من یحف کہ سرور محباں و پیشواے مرسلاں و خاتم پیغامبرانست باد
صلوٰۃ اللہ و سلامہ علیہم اجمعین بزرگے خوش گوید **شعر**[1] صَلَّی اللّٰہُ وَمَنْ یَحُفُّ بِعَرْشِہٖ ✦
وَالْاَطْہَرُوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الْاَوْحَدِ ✦ مَا اَنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ ✦ لٰکِنْ مَدَحْتُ
مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدٍ ایں ضعیف خوش گوید **نظم**[2] قَمَرٌ مُنِیْرٌ دَائِمُ الْاِشْرَاقِ ✦ قَامَتْ
عَلَیْہِ قِیَامَۃُ الْعُشَّاقِ ✦ بَدْرٌ تَمَنَّی النَّاظِرُوْنَ لِوَائَہٗ ✦ مَا بَیْنَہُمْ یَمْشِیْ عَلَی
الْاَحْدَاقِ ✦ و بر عترت و یاران او کہ پیشوایان خلق اند و راہ نمایان حق چنانکہ حضرت

[1] رحمت خداتعالیٰ باد و آنانکہ گرد عرش اویند۔ و رحمت پاکان حق باد بر نبی ہیچو نبی کہ بزرگ ہست نیست آنکہ
مدح کنم من محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بقول خود۔ لیکن مدح میکنم من قول خود را بمدح کردن محمد علیہ السلام۔
[2] ماہتابے است روشن کہ دایم ہست روشنائی او۔ برپا شد بہت بروے بر خاست
عاشقان۔ ماہ چہاردہم است کہ آرزو میکنند بینندگان
ام کند بر سوختن۔

... صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق ایشان فرمودہ است أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمُ اهْتَدَيْتُمْ[1] بزرگ خوش گوید شعر هُمُ النُّجَبَاءُ الْغُرُّ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ ❊ وَهُمْ بِأَعْنُقِهِ الَّذِي الشَّجَرُ ❊ عَلَيْهِمْ سَلَامُ اللهِ مَا لَاحَ طَائِرٌ ❊ وَمَا لَاحَ لِلسَّيَّارِيْنَ ظُلَمُ الْقَمَرِ ❊ علی الخصوص بر امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہ ... از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاضلترین ہمہ امت بود و خلیفہ رسول ... لعالمین و سیّد اہل تجرید و بادشاہ ارباب تفرید بود و کرامات او مشہور ... یات و دلائل بر آن ظاہر و مشائخ او را مقدم ارباب مشاہدہ میدارند سبب قلت روایات و حکایات از کلمات اوست دَارُنَا فَانِيَةٌ وَأَمْوَالُنَا عَارِيَةٌ وَأَنْفَاسُنَا مَعْدُودَةٌ وَكَسَلُنَا مَوْجُودَةٌ[2] و زہری رحمۃ اللہ علیہ روایت میکند چون امیر المومنین ابوبکر را رضی اللہ تعالی عنہ بخلافت بیعت بکردند بر منبر شدہ خطبہ کرد در اثنا خطبہ گفت وَاللهِ مَا كُنْتُ حَرِيصًا عَلَى الْإِمَارَةِ يَوْمًا وَلَا لَيْلَةً قَطُّ وَلَا كُنْتُ فِيهَا رَاغِبًا وَلَا سَأَلْتُهَا اللهَ قَطُّ فِي سِرٍّ وَعَلَانِيَةٍ وَمَا لِي مَعَ الْإِمَارَةِ مِنْ رَاحَةٍ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام قَالَ الْأَعْرَابِيُّ لِأَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنْتَ خَلِيفَةُ رَسُولِ اللهِ قَالَ لَا أَنَا الْخَالِفَةُ بَعْدَهُ در حکایت آمدہ است کہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ در عہد خلافت خود زنے از زنان امیر المومنین ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ را در حبالہ خود آوردہ بود در خلوت ازان پرسید کہ از معاملہ امیر المومنین ابوبکر و مشغولیہاے او چیزی بگو تا من اتباع آن بکنم آن زن گفت کہ من اینقدر میدانم کہ بیشتر شب مشغول بحق بودی چون وقت سحر

[1] یاران من ہمچو ستارگانند بہر کدام کہ پیروی خواہید کرد ہدایت پذیر خواہند شد [2] ایشان اند اشرافان عزیزترین از فرزندان محمدؐ ایشان بیعت میکنند آنحضرت را در آنجاے کہ خواہش کنندگان و رغبت کنندگانند زیر درخت بر ایشان سلام خدا باد تا وقتے کہ پرانندہ است پرندہ و تا وقتیکہ روشنی کنند براے سیر کنندگان در تاریکی ماہتاب [3] خانہ ما یان فانیست و مالہاے ما مال عاریتیست و نفسہاے ما یان شمردہ و چندے است و سستی ما در فرمان برداری و عبادت او موجود است [4] قسم خدا است نبودم من حریص بر امیر بودن روزے و نہ شبی ہرگز و نبودم من در ان امارت رغبت کنندہ و نخواستم ... نیست ... بخت ... او نہ در ظاہر و ... ست ما با امیر بودن از راحت آرا...

در آمدی از سینه مبارک خود نفسی بر آوردی از آں نفس بوے جگر سوختہ آمدے
عمر رضی الله عنه چوں ایں سخن بشنید بگریست و گفت که من در همه چیزها
او در مشغولیها تو انم کرد فاما بوے جگر سوخته از کجا توانم آورد و هم از ینجا
که امیر المومنین ابو بکر صدیق بدیں بشارت مخصوص شد اِنَّ اللهَ یَتَجَلّٰی لِلنَّاسِ
عَامَّةً وَّلِاَبِیْ بَکْرٍ خَاصَّةً و هم بدیں سبب بود که امیر المومنین عمر رضی الله تعالی
عنه کرات گفتے یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ شَعْرَةً فِیْ صَدْرِ اَبِیْ بَکْرٍ کاشکے که عمر یک
بودے از مویهاے که بر سینه مبارک امیر المومنین ابو بکر صدیق بود رضی الله
تعالی عنه بعد از ان امیر المومنیں عمر رضؓ آں زن را که در حباله خود آورده بود طلبید
و گفت که مقصود من از تو تفحص این معانی بوده والا غرض دیگر درمیان نبود مهراو
بدو داد و او را بگذاشت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره
العزیز نوشته دیده ام لَقَبُ اَبُوْ بَکْرٍ بِالْعَتِیْقِ قِیْلَ بِجَمَالِهٖ وَقِیْلَ لِقَوْلِهٖ عَلَیْهِ السَّلَامُ
اَنْتَ عَتِیْقُ اللهِ مِنَ النَّارِ قَالَتْ عَائِشَةُ کَانَ لِاَبِیْ قُحَافَةَ ثَلَاثٌ وَلَدٌ عَتِیْقٌ وَمُعْتَقٌ
وَمُعَیْتِقٌ و در آخر عمر مدت پانزده روز رحمت مزاحم ذات پاک او شد و در سال
ثلث عشر من الهجرة برحمت حق پیوسته و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ
قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام لَمَّا مَاتَ اَبُوْ بَکْرٍ قَامَ عَلِیٌّ رَضِیَ اللهُ عَنْهُ عَلَی
الْبَابِ الَّذِیْ هُوَ مُسَجًّی فِیْهِ فَقَالَ کُنْتَ وَاللهِ لِلدِّیْنِ یَعْسُوْبًا اَوَّلًا حِیْنَ
نَفَرَ النَّاسُ عَنْهُ وَاٰخِرًا حِیْنَ فَشِلُوْا کُنْتَ کَالْجَبَلِ لَا تُحَرِّکُهُ الْعَوَاصِفُ وَلَا
تُزِیْلُهُ الْقَوَاصِفُ الْیَعْسُوْبُ فَحْلُ النَّحْلِ اِنَّهٗ سَابِقٌ فِیْمَا اخْتَلَفَتْ اٰرَاءُهُمْ

---

١ یعنی که الله تعالی تجلی میکند مر خلق را از روے عموم و مر ابی بکر رضی الله تعالی عنه را بخصوصیت
٢ کاشکے مے بودم موے در سینۂ ابی بکر رضی الله تعالی عنه ٣ تو آزاد کرده خداے از آتش
دوزخ گفت عائشه بود مر ابی بکر را سه فرزند یکے عتیق نام دوم معتق نام سیوم معیتق ٤ هرگاه
که وفات یافت ابو بکر استاده شد علی راضی یاد خداے تعالے از یشاں بر در دازه که خدا را
بپا کی یاد مے کرد در آں دروازه پس گفت قسم خداست بودم مر دین را سخت استوار در
اوائل وقتیکه مے گریختند مردم از ان دین و در آخر وقتیکه ... ی تو مانند که
نه ارد بادتند و نه دور کنند

کرده از ما بهم / از پئے دیو / سر ابلیس / ز احتساب / کل چو مل / و برامیه / رضا بو / پیغمبر / و مر / مو / وفه

...نعی الذکوة العاصف الدیجة الکاسرة خواجه حکیم سنائی در مدح ...فه گوید

قصیده

اے سرور موئس ویار — ثانی اثنین اذهما فی الغار
...ن صادق وزجان صدیق — چون نبی مشفق چو کعبه عتیق
...قصد کافری کرده — او نبوت پیمبری کرده
...پشمینه پوش روح امین — از پئے درد او بخلقه دین
...او نقش بند زیب فرش — درد او همسر دل وجگرش
...ن او رفته اند تا درگاه — حور وغلمان زجعد وگیسو راه
...ورت وسیرتش همه جان بود — زان ز چشم عوام پنهان بود
...ور صد رقیامتش خواند — رافضی قدر او کجا داند
آنکه ابلیس وار تن بیند — همه را همچو خویشتن بیند
چشم بوبکر بین ز دین خیزد — نه ز رفض وهوا وکین خیزد
او چه داند که تابش جان چیست — چه شناسد که مرد ایمان کیست
آنکه جان بهر خاندان خواهد — کے علی را بجان زیان خواهد
گر بخالش لطافتی بودے — ورنه صدقش خلافتی بودے
مصطفی کے برو سپردے ملک — یا ز حیدر چگونه بردے ملک
مرتضی گو کشد ز اعدا پوست — با چنین دشمنی نباشد دوست
مصلحت بود آنچه کرد علی — تو چرا سال وماه بر جدلی
بود بوبکر با علی همراه — تو زبان فضول کن کوتاه
آفرین خدای بے همتائے — بر ابوبکر باد وشیر خدای

...بر امیر المؤمنین عمر بن خطاب رضی الله تعالی عنه که امام اهل تحقیق و اندر ... بد برادر بس
پس نیست حاجت ما را در ریختن خون ... مشهور بصلابت وفراست مخصوص

٦ وحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است [سله] الحقّ ینطق علی لسان
اللہ تعالی عنہ از کلمات اوست که [سله] العزلة راحةٌ من خلطاء السّوءِ و نیز
الدنیا دارٌ اُسّست علی البلوی الحیوة الدنیا بلا بلوی محالٌ وجبرئیل صلی
علیه در ابتداے اسلام امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ بر رسول صلی اللہ ع
وسلم آمد وگفت [سله] یا محمّد لقد استبشر اهل السماء الیوم باسلام عمر و اقتد
طائفة اهل التصوّف بلبس مرقّع و صلابت اندر دین بدوست واز مهابت
عدل او کار جهان راست بایستاد عجب دُرّه که از مدینه سر خاقان روم را در رومه
پانصد فرسنگ راه باشد وبر تخت بادشاهی نشسته درمجمع خلق بانداخت و سخن بعد
او روز جمعه بر سر منبر در عین اداے خطبه که گفت یا ساریة الجبل الجبل بگوش سار
سر لشکر که در نهاوند بود در عین حرب رسید تا آن سر لشکر از خدیعت کفار که میخواستند
که از راه درهٔ کوه بیرون آیند وبر لشکر اسلام زنند دریافت و هوشیار شد و راه
آن درّه بگرفت تا کفار که کمین کرده بودند مایوس گشتند و این فتح بزرگ از کرامت
امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ بر آمد ووقتی عمر رضی اللہ تعالی عنہ در نواحے
مدینه خشت میزد آفتاب بر پشت مبارک او سخت بتافت گرمی آفتاب اثر کرد بنظر
غضب جانب آفتاب دید بفرمان حضرت عزت نور از آفتاب بستدند جهان تاریک
شد و غلغله در مدینه افتاد که مگر قیامت قایم شده بعده امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالے
عنه بنظر رضا جانب آفتاب دید آن نور بدو باز بخشیدند و مدت خلافت او ده سال
وشش ماه و پنجروز بود و بخطاب امیر المومنین مخاطب او شد و در سنه ٢٣ ثلث وعشرین
بردست ابن لولو شهادت یافت رضی اللہ عنه خواجه سنائی در حق مدح این خلیفه گوید

مثنوی

آنکه طه طهارتش داده	وآنکه یاسین امارتش داده	دیده از طه همه طهارتها

سله حقتعالی گویا می کند بر زبان عمر رضی یاد خداے تعالے ازو سله گوشه گرفتن راحت است از آمیزندگان بد سله دنیا خانه ایست که بنیاد نهاده شده بر ... شده است سله ای محمد تحقیق شاد شده ...

کرده از ما همه امارتها	شاهد حق روانش در حفتن	نائب حق زبانش در گفتن
از پی دیو در زبانهٔ او	سایهٔ او سلاح خانهٔ او	بهتر از هر زمان زمانهٔ او
سر ابلیس در آستانهٔ او	روح کرده ز راح سرمستش	امر حق داده درّه بر دستش
ز احتسابش در اعتدال بها	کل پیاده نماند و باد سوار	روئی چون سوء خشناک رد
کُل چو مُل پا نَهد در رکاب آرد	از پی حکم نافذش بشتاب	نامهٔ او بخوانده داد جواب

و بر امیر المومنین عثمان بن عفان رضی الله عنه که گنج حیا و اعبد اهل صفا و متعلق درگاه رضا بود و به نسبت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم منسوب بود و دختر داماد پیغمبر بدین انصال بخطاب ذی النورین مشرف گشت و جامع قرآن و مشیع جیش گرسنگان و مرتب جیش اهل ایمان بود و بانواع کرم و بفرط نعم مخصوص و بلباس حلم و بوفور علم موصوف و از غایت حلم و شرم و دهابت پیغمبر بود که بر منبر سخن مبارک او بسته شد و فضائل او پیداست و مناقب او ظاهر عبد الله ابی رباحه و ابی قتاده رضی الله عنهما روایت کرده اند که روز جمعه حرب الدار ما نزدیک امیر المومنین عثمان رضی الله عنه بودیم چون غوغا بدرگاه او رسید غلامان او سلاح بر داشتند امیر المومنین گفت هر که سلاح بر نگیرد از مال من آزاد و ما از پیش او از ترس جان خود بیرون آمدیم امیر المومنین امام حسن رضی الله عنه بدر سرا رسید ما نیز نزدیک امیر المومنین عثمان آمدیم امیر المومنین حسن سلام کرد و گفت یا امیر المومنین من بے فرمان تو با مسلمانان شمشیر نتوانم کشید تو امام بر حقی مرا فرمان ده تا بلائے این قوم از تو دفع کنم امیر المومنین عثمان گفت یَا ابْنَ اَخِیْ اِرْجِعْ وَاجْلِسْ فِیْ بَیْتِکَ حَتّٰی یَاْتِیَ اللّٰہُ بِاَمْرِہٖ فَلَا حَاجَۃَ لَنَا فِیْ اِھْرَاقِ الدِّمَاءِ و میان اهل سلوک این مقام رضاست آن را رعایت کرد و مدت خلافت او ده سال کم ده روز بود و مدت عمر او هشتاد و هشت سال و بعضی گفته اند نود سال و بوقت شهادت مصحف بر کنار او بود روز چهارشنبه بدست سنان عیاض شهید شد رضی الله عنه

سلہ اے فرزند برادر من باز گرد و بنشین در خانہ خود تا آنکه بیاید حقتعالے با حکم خود پس نیست حاجت ما را در ریختن خون۔

چنانچه حکیم سنائی در مدح این خلیفه راست گوید

قصیده

آنکه بر جاے مصطفےٰ بنشست | بر لبش سهم راه خطبه ببست
آں ز لکنت نبود بود از شرم | زانکه دانست جانش را آزرم
عین ایماں که بود جز عثماں | مُحبّت این که الحیاء من الایمان
دست مشّاطهٔ پسندیده | کحل شرمش کشیده در دیده
هم از اسلاف مهتر آمد او | در کنار شرف بر آمد او
دل او با نبی موافق بود | نور جانش چو صبح صادق بود
فتنه را که خاست در قصبش | ذوالارحام بود در عصبش
آں نه زو بود فتنه و کینه | زشت زنگی بود نه آئینه
خلق و عالم هر آنکه نیک و بداند | همه در جستن هواے خود اند
او همه نیک بود نیکی یافت | سوے یاران خویشتن بشتافت
زانچناں چونکه خصمش از وے باخت | فَسَیَکْفِیکَهُمُ[1] خلوتے ساخت

و برامیر المومنین اسد الله الغالب علی ابن ابیطالب کرم الله وجهه که برادر مصطفیٰ صلی الله علیه و آله وسلم و غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتداے اولیا پیشواے اصفیا بود و با وصاف بذل و عطا و رزم و دعا و فقر و صفا میان صحابهٔ کرام ممتاز شد بقوت و شوکت از حضرت عزت بخطاب اسد الله الغالب مخاطب گشته و بکثرت علم از جماعه صحابه رضوان الله علیهم اجمعین بقول رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اَنَا مَدِیْنَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِیٌّ بَابُهَا[2] مخصوص گشت و لِهٰذَا قَالَ عُمَرُ لَوْ لَا عَلِیٌّ لَهَلَکَ عُمَرُ[3] و بخلعت خرقه فقر که از حضرت عزت بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم در شب معراج رسیده بود میان خلفاء اربع مشرف او گشت لاجرم تا روز قیامت نسبت سنة الباس خرقه مشائخ قدس الله سرهم العزیز از و مانده و این کار دینی

[1] پس نزدیک است که کفایت کند ایشاں را الله تعالیٰ [2] منم شهر علم و علی در آں ست [3] اگر نبودے علی هر آینه ہلاک شدے عمر

استقامت از وگرفت واو راد رتصرف مقامے رفیع ہست ونشانے عظیم جنید
رحمۃ اللہ علیہ گوید شیخنا فی الاصول والبدا علی المرتضی و از و سوال کردند
کہ بہترین کارہا چیست فرمود غناء القلب باللہ یعنی ہر کرا بخدا تعالے تونگری
باشد نیستی دنیا او را درویش نکند و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ
العزیز نبشتہ دیدہ ام قال علی یوم الخیبر انا الذی سمتنی امی حیدرہ کلیث
غابات کریہ المناظرہ اوفیہم بالصاع کیل السندرہ سمتہ امہ اسدا
باسم ابیہا وہی فاطمۃ بنت اسد وابو طالب غائب فلما قدم کرہ
وسماہ علیا الحیدر من اسماء الاسد السندرۃ مکیال کبیری اقتلہم قتالا
واسعا قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا یوم الجمل حین ادنی من ہودجہا
ثم کلمہا بکلام املکت فاسلجح فبعث معہا اربعین امراۃ حتی قدمت
المدینۃ شعر فردی اوابنی نوابہ فقد یملک المرا لکریم فیسجح ومدت عمر
او شصت و سہ سال بود عبد الرحمن ملجم کہ جانب معاویہ شدہ بود و فدائی فرستادہ
تا در نماز امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ را بہ تیغ زہر آلود زخمے زد سہ روز زیست
روز آدینہ ہفدہم ماہ رمضان سنہ ثلثین من الہجرہ شہادت یافت خواجہ سنائی
در مدح ایں خلیفہ برحق گوید ۔

قصیدہ

اے سنائی بقوت ایمان	مدح حیدر بگو پس از عثمان	با مدیحش مدایح مطلق

سا شیخ ما در اصل و ابتدا علی مرتضی ہست کرم اللہ وجہہ علیہ السلام سہ من آنم کہ نام نہادہ ہست
مرا مادر من حیدر مانند شیریکہ در فلتت بسبب تندی و شجاعت راہ را در نظر نیارد غلبہ میکند آں
شیر بر سبیر گیرندگان تمام میکنم بر من حق ایشاں را بہ پیمانہ بزرگے نام نہاد علی را مادر او باسم پدر
خود و مادر آں علی فاطمہ دختر اسد ہست و ابو طالب حاضر نبود پس ہرگاہ کہ آمد مکروہ پندا شت
ایں نام را و خود نام نہاد علی حیدر یکے از نامہائے شیر ہست و نام پدر فاطمہ مادر علیست
و سندرہ پیمانہ بزرگ را گویند میکشتم من کافراں را کشتن بسیار گفت عایشہ راضی باد خدا سے تعالے
ازاں روز جمل وقتیکہ قریب شد علی بجاوہ عایشہ پس تر کلام کرد علی با عایشہ کلام بسیار
آیا تو بادشاہ کنندہ پس علیہ کردآں علی پس فرستاد علی با عایشہ چہل زن را تا آنکہ تحقیق سکونت گرفت آں
عایشہ در مدینہ ۔

زهق الباطل است جا الحق
هم نبی را وصی و هم داماد
لافتی کرد مر ورا تلقین
آل یاسین شرف بدو دیده
که خداوند وال من والاه
کاتب نقش نامهٔ تنزیل
خویشتن جلوه کرد و پیشش
کدخدائے زمانه چاکر او
سورهٔ هل اتے ورا تشریف
هر دو یک کعبه خروشان دو
هر دو پیرایهٔ شرف بودند
دل او عالم معانی بود
بود در زیر سایهٔ طوبے

آں ز فضل آفت سرائے فضول
چشم پیغمبر از جمالش شاد
شرف ملک و دایهٔ دین او
ایزد او را بعلم بگزیده
راز دار خدا و پیغمبر
خازن گنج نامهٔ تاویل
عشق را بحر بود و دل را کان
خواجهٔ روزگار قنبر او
مرتضائے که کرده یزدانش
هر دو یکروح و کالبد شان دو
دو رونده چو اختر گردوں
لفظ او آب زندگانی بود

آں علم دار و علم دار رسول
آمد از سدره جبرئیل امین
صدف دُرّ آل یاسین او
بهر او گفت مصطفی یا الله
راز دار پیمبر آں حیدر
لفظ قرآں چو دید در رویش
شرع را دیده بود و قوت را جان
از پے سائلی بیک دو رغیف
همه جان مصطفی جانش
هر دو یک دُرّ و یک صدف بودند
دو برادر چو موسی و هارون
عقد او با قبول ما سلوے

و برادر امیرالمومنین حسن ابن علی ابن طالب رضی الله تعالی عنه که جگرگوشهٔ مصطفی و فرزند زهرا بود و از همه خلق بمصطفی ماننده تر بود از فرق تا ناف و امیرالمومنین حسین رضی الله تعالے عنه که از ناف تا قدم مانا بآں کان کرم محض لطف و شفقت و لینت بود و امیرالمومنین حسن دو سال و دو ماه از امیرالمومنین حسین مهتر بود و در کشف المحجوب آورده است که وقتے اعرابی از بادیه در آمد و امیرالمومنین حسن در گوشهٔ پیش در خانهٔ خود نشسته بودند آں اعرابی دشنام مادر و پدر امیرالمومنین حسن را دادن گرفت امیرالمومنین حسن گفت یا اعرابی مگر گرسنه شده و یا تشنه گشته ترا چه شده است و او همچناں دشنامها میداد امیرالمومنین حسن غلام را فرمود که درون خانه برو و آں بدرهٔ دینارها زر بیار و بدین اعرابی بده چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انک ابن رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم و ثناها و دعاها گفتن گرفت بعده گفت که من اینجا تجربه

حلم تو آمده ام الغرض ایں معنی صفت محققاں باشد که مدح وذم نزدیک ایشاں یکساں باشد و بجفا گفتن متغیر نشوند و بدینار ودرم مکافات واجب بیند واز کلمات اوست فِی حَالِ الوَصِیَّةِ عَلَیکُم بِحِفظِ السِّرِ فَاِنَّ اللّٰهَ مُطَّلِعٌ عَلَی الضَّمَائِرِ و در علم حقایق و وصول بدرجتے بود که حسن بصری با کلمات دریں علم توجه بر داشت و مدت خلافت او هشت ماه و پانزده روز بود و مدت عمر چهل و هفت سال زن امیر المومنین حسن جعده بنت الاشعث الکندی بانگیختۀ معاویه بطریقے که دست داد امیر المومنین حسن را زهر داد در ماه ربیع الاول سنه سبع واربعین بدار بقا خرامید رضی الله تعالیٰ عنه حکیم سنائی

قصیده

بو علی آنکه در مشام ولی +	آید از گیسوانش بوی علی
در سیادت ولی موید اوست	در رسالت رسول و سید اوست
نامۀ دوست پاکی دل اوست	دوست را چیست به ز نامۀ دوست
قرة العین مصطفیٰ او بود	سید قوم اولیاء او بود
جگر و جاں علی و زهرا را	دیده و دل حبیب مولیٰ را
منهج صدق در دلائل او	رهبری رهست در مخائل او
بود مانند جد بخلق عظیم	پاک عرق و نفیس و خلق کریم

و برامیر المومنین حسین بن علی ابن ابیطالب رضی الله عنهما که شمع آل محمد و از جملۀ علائق مجرد و شهید دشت کربلا و بادشاه عالم ولا بود رضی الله عنه و اتفاق همه خلائق است تا حق ظاهر بود او متابع حق بود چوں حق پوشیده شده او شمشیر بر کشید و تا جان عزیز فدائے حقتعالے نکرد نیارامید و از کلمات اوست اَشفَقُ الاِخوَانِ دِینُكَ عَلَیكَ در کشف محجوب آورده است که روزے مردے نزدیک او آمد و گفت اے فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم من مردے درویشم و اطفال دارم مرا از تو امروز قوت امشبے باید امیر المومنین حسین رضی الله تعالےٰ عنه اورا گفت

له مے ترسانم برادراں لازم بگیرید دین خود را له درحال وصیت لازم بگیرید بہ نگاه داشتن راز ہا پس تحقیق خدا تعالے خبر دار بر جمیع یادہا شماست —

بنشین مارا رزق در راه است تا برسد پاسے بر نیامد که پنج صرهٔ دینارهای زر فرستاده
معاویه آوردند امیر المومنین حسین رضی الله تعالے عنه از هر پنج صرهٔ زر بدان درویش
داد واز وے عذر خواست که دیر ماندی واگر میدانستم که اینقدر است من ترا منتظر
نمیداشتم مارا معذور دار که ما اهل بلائیم واز همه راحتها، دنیا باز مانده و مرادها کم کرده و بر
مرادهاے دیگران زندگانی باید کرد و چون امیر المومنین حسین رضی الله تعالے عنه
بزمین کربلا رسید بموضعے که آن را غاضریه گویند منزل کرده آنروز پنجشنبه بود دوم روز سنه احدی وستین بود بدو تر
آدینه عبدالله زیاد با چهار هزار سوار بدو برسید تا آدینه دیگر چنانکه درمیان ایشان
جنگ قایم بود درین مدت آب از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باز
گرفتند و با امیر المومنین حسین رضی الله عنه نوزده تن اهل بیت مصطفے بودند روز
آدینه دهم ماه محرم سنه احدی وستین با هفت کس از فرزندان امیر المومنین علی
وسه تن از فرزندان حضرت امام حسین رضی الله تعالے عنهما واز یاران او هشتاد
وهشت تن شهادة یافتند مدت عمر او پنجاه وهشت سال بود رضی الله عنه خواجه
حکیم سنائی در مدح گوید۔

قصیده

پسر مرتضے امیر حسین	همچو او مے نبود در کونین	مصطفے مر ورا کشید بدوش
مرتضے پرورید در آغوش	در سرائے فنا و کشور دین	بود در صدر ملک کونز دین
شاخ او بیخ شاخ مصطفوی	دُرّ او عقد حقهٔ نبوی +	دشمنان قصد جان او کردند
تا دمار از تنش بر آوردند	عمرِ عاص از فساد رای زرد	شرع را زود پشت پای زد
با یزید پلید بیعت کرد	تا که از خاندان برآرد گرد	کربلا چون مقام و منزل ساخت
تا که آل زیاد بروی باخت	حبذا کربلا و آن تعظیم	کز بهشت آورد بخلق نسیم
وان تن سر بریده در گِل و خاک	وان عزیزان به تیغ دلها چاک	وان گرین همه جهان کشته
در گل و خون تنش باغشته	حرمت دین و خاندانِ رسول	جمله برداشتند ز جهل فضول
تیغها لعلگون ز خون حسین	چه بود در جهان بتر زین شین	زخم شمشیر و نیزه و پیکان

بر سرِ نیزه سر بجاے سنان * همه را بر دل از علی صد داغ * شده یکسر قرینِ وطاعیٔ و باغ * لیکن دل باز خواستهٔ زحسین * شده مانع برین شماتت و شین نکته عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک محمد علوی الکرمانی المدعو بامیر خورد بر آنجمله که چون عمر این بنده در خانهٔ پنجاه رسید و هیچ عملے آنچنان در وجود نیامد که شایان درگاه بے نیازی باشد و این ابیات شیخ سعدی رحمة الله علیه بنیهٔ غفلت از گوش هوش بکشید

ابیات

هر دم از عمر میرود نفسے	چون نگه میکنم نمانده بسی
ایکه پنجاه رفت و در خوابی	مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس که رفت و کار نساخت	کوس رحلت زدند و بار نساخت

در عالم تحیر افتادم که این چه واقعهٔ صعب زاد که هیچ دست آویزے آنچنان ندارم که دلیل راه این گمراه شود در اثناے آنکه در دریاے تحیر غرق بودم عنایت ازلی قرین حال این بیچاره شد و توفیق ایزدی رفیق این شکسته گشت محبت حضرت سلطان المشائخ دستگیری کرد بیت دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت سر من دار که در پاے تو ریزم جان را * از عالم غیب در دل این بیچاره القا کردند که اے سرگشتهٔ عالم تحیر پاے در دامن قرار کش اگرچه این جاے قرار نیست این ضعیف گوید بیت قرار میطلبی در جهان زہے غافل * ترا قرار نباشد مگر بدار قرار * و به بدِ پیران خویش بر دل پیران خود بخشا و اوقات منبرکهٔ ایشان شفیع حال پریشانِ خویش ساز تا مگر بمدد محبت سلطان المشائخ در دل و جان تو چشمهٔ از دریاے محبت رب العالمین بگشاید تا بدان نجات نفس بدکردار تو باشد و اسباب حصول این دولت همین بیش نیست که مناقب مشائخ شجرهٔ معظم خواجگانِ چشت که عاشقانِ درگاه بے نیازے و شیاحانِ عالم محبت خداے بودند و خلق خداے را از مهلکهٔ نفس و غوغاے هوا خلاص دهانیدند بزرگے خوش گوید بیت وَكَانُوا الِدّين اللهِ حِصْنًا مُؤَيَّدًا * وَسُنَّةً مَنْ سَنَّتَهُ

۱۴ خیر مرسل * فبارت اکرمهم بروح و رحمة * و انزلهم بالفضل فی خیر منزل * از فضائل و کرامات ایشاں و از کلمات روح افزاے و ملفوظات دلکشاے و راه و روش و مولد و منشا ایشاں و بیان ارادت خویش بحضرت سلطان المشائخ و اتصال آبا و اجداد خود بداں درگاه معظم مشرح بنویسم

بیت هر لحظه راز دل بجهد بر سر زبان * دل مے طپد که عمر بشد ناگهاں بگوے *

تا بمطالعه آں چشم را نورے و سینه را سرورے حاصل شود و خاطر پریشاں جمع گردد و نجات آخرت دریابی ایں ضعیف گوید بیت نجات آخرت حاصل تواں کرد * اگر در دامن مرداں زنی دست * شیخ سعدی خوش گوید بیت دست در دامن مرداں زن و اندیشه مکن * هر که با نوح نشیند چه غم از طوفانش * بنا بریں مقدمه اوقات شریفه خواجگان چشت استشفیع حال خویش آوردم و بعجز و زاری از حضرت سلطان المشائخ درخواست نمودم تا ایں مجموعه که مسمے بسیر الاولیا فی محبت الحق جل و علا ست بکرم الله و عونه باتمام برسد چوں ایں بنده بمعونت پیراں در کتابت ایں کتاب شروع کرد و بمدد محبت سلطان المشائخ توفیق اتمام یافت امیر حسن شاعر گوید بیت مور مسکین هوسے داشت که در کعبه رسد * دست بر پاے کبوتر زد و ناگه برسید * حق علام و علیم است که باعث کتابت ایں کتاب محبت سلطان المشائخ است ایں ضعیف خوش گوید بیت

وگرنه من کیام آنکه جاں را * دهم از دیده دل نیکواں را * بعشق روے شاں کردم هوسناک * کنم دل را زغمها چاک در چاک * و نام هر یکے ازیں مشائخ کبار که مناقب ایشاں مذکور است بعلامت منهم معلم است و دریں علامت اتباع شیخ ابو القاسم قشیری رحمة الله علیه که در رساله خود و شیخ علی هجویری رحمة الله علیه در کشف المحجوب ذکر کرده اند کردم و بالهام ربانی بخطاب سلطان المشائخ یعنی شیخ شیوخ العالم نظام الحق والشرع والدین ملهم گشتم و ایں خطاب معظم را

ک۱ بودند آنهمه مردین خدارا قلعه استوار و بودند آنهمه مر قلعه استوار سنت مر کسی را که نام نهاده تو بهترین پیغمبران اے پروردگار من بنواز ایشاں را به بوی خوش و برحمت خویش و جاے بده ایشاں را بفضل را خویش در بهترین جاے ایشاں

دریں کتاب رعایت کردم وبیشتر نقل روایات وحکایات ولطائف وغرائب از سلطان المشایخ آوردم از فوائدے کہ یاران اعلی از ملفوظات جانبخش سلطان المشایخ روایت کردہ اند جمع کردم وانچہ از عزیزانی کہ بر قول وقلم ودیانت وصیانت ایشان اعتماد کلی ہست شنیدہ ام وانچہ از والد مخدوم خود وعمان بزرگوار کہ مقربان سلطان المشایخ بودہ اند ودر نظر مبارک او پرورش یافتہ شنیدہ روایت کردم خواجہ سنائی حکیم خوش گوید مثنوی لطف او ہر چہ در عقول نہاد ✤ روح بر دیدۂ قبول نہاد ✤ واز ہر جا کہ نظمے وبیتے وقطعۂ در نظر آمد مناسب کلام افتاد دریں کتاب آوردم گوش محبت سلطان المشایخ میزند وشعلۂ آتش محبت از چقمق دلہاے عاشقان بیرون مے آرد واصحاب شوق را آتش در میزند چنانکہ بزرگے خوش گوید بیت آتش عشق تو از ہر جا بخاست ✤ آخر ایں آتش ز جائے خاستست ✤ ونام شعراے کہ ایں لطایف غیبی کہ سبب مزید محبت وعشق ہست از ایشان زادہ ہست بر سر آں نظم ثبت کردم وانجا کہ نام شعرا معلوم نیست بلفظ بزرگی نبشتم وانچہ از سلطان المشایخ مرویست ہم از سلطان المشایخ روایت کردم ونظمے کہ از اسامی شعرا خالیست واز معانی ایشاں بر ایں خاصۂ کاتب حروف ہست کہ از قعر دریاے محبت سلطان المشایخ دُرے وگوہرے نفیس بیرون آوردم وبنوک قلم بر روے کاغذ در سلک سطور منسلک گردانیدم شیخ سعدی گوید بیت نالیدن دردناک سعدی ✤ بر دعوی دوستی بیان ہست ✤ آتش بہ نئے قلم در انداخت ✤ وایں چیز کہ میرود دخان ہست ✤ واول ومیان وآخر ایں کتاب بذکر سلطان المشایخ زیب وزینت داد تا بر دلہا، اہل دلاں عالم جلوہ گری وقبول تمام یابد زیرا چہ سلطان المشایخ مے فرمایند ذِکْرُ الشَّیْخِ فِی الْکَلَامِ کَالْمِلْحِ فِی الطَّعَامِ اَوْ کَالرُّوْحِ فِی الْاَجْسَامِ[1] بزرگے خوش گوید بیت گر ہیچ نماند کسے بنشانم ✤

[1] ذکر شیخ در کلام مانند نمک در طعام ہست یا مانند روح در بدن ہاست۔

تا تمام نوے گوید من مے شنوم + و این کتاب منسوب است بده باب و ہر بابی
ازاں ابواب کنہ بیست علیحدہ و موشحست بہ نکتہ دلکشای و لطائف دلربا کہ تحت
ہر نکتہ رموز عالم حقیقت مکشوف میگردد چنانچہ در فہرست این کتاب مسطور
است ملتمس آنکہ کاتب حروف را بدعا ایمان بخیر نمایند و بفاتحہ فراموش نگردانند این
ضعیف گوید رباعی از خاطر حق پذیر یاراں + یک فاتحہ التماس دارم + تا کار شکستہ
برآید + آں دامن شاں نمیگذارم + نکتہ عرض میدارد کاتب حروف برای
مریدان خوب اعتقاد برانجملہ کہ مشائخ شجرہ معظم بندگی خواجگاں چشت قدس اللہ
سرہم العزیز ہر یکے در محبت حق جل و علی آفتابہا بودہ اند تاباں و باتباع حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مقام محبت ترقی کردہ اند و بدرجہ محبوبیت
رسیدہ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ و ہر کس در عصر خویش در عبادت باریتعالے
و در ترک دنیا، غدار ہم بیکبار رسادی مشائخ کبار گشتہ فاما در عالم محبت از
ہمہ ممتاز این ضعیف گوید مثنوی در عبادات یافتہ توفیق + بادشاہاں عالم
تحقیق + ہر یکے در زمان خود ممتاز + در محبت میان اہل نیاز + علی الخصوص
خواجہ بندہ نواز سلطان المشائخ دار الملک را نظام الحق والشرع والدین این
ضعیف گوید بیت ز عشق حق مجسم بود ذاتش + جہاتے بندہ آں ذات پاکش
نکتہ ہر دم از انفاس متبرکہ او محبت رب العالمین فائح میگشت و ازاں بوئے
بمشام جان طالبان حق تو الے میرسید و جہان را معطر میگردانید شیخ سعدی
خوش گوید بیت عالم معطر مے شود چون ناف آہوئے ختن + گویا کہ
نوروز از برش ہا بوئے بصحرا میزند + و عارفان و عاشقان برین بوے
روے بخاک بوس آنحضرت مے نہادند خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت
عاشقان سوے حضرتش سرمست + عقل در آستین و جاں بر دست + سر گشتہ
روان و مدہوش وحیراں مے آمدند و سر بر آستانہ محبت آں سرور عاشقاں

لہ بیعت کنید مارا تا دوست دارد شمارا خدا تعالے۔

سے نہادند وروے برخاک آں درگاہ مے مالیدند امیر حسن خوش گوید
بیت نمیر فتیم بلاشد بوئے زلفش + خراب اندر پئے آں بوئے زلیم + وبوے
محبت حقتعالے بواسطہ محبت ایں بادشاہ اہل محبت در مشام جان خود حساس
میکردند ایں ضعیف گوید رباعی از بوئے تو بوئے یار خود می یابم + از روے
تو سترکار خود می یابم + تا جاں ندہم فدا نیابم جاناں + جاں میدہم ودگار
خود می یابم + وحقتعالے ایں بوئے را از بوستان محبت خویش در ذات محبوبان
خود نہادہ ہست تا بمشام جان ہر بیچارہ وسوختہ کہ آں بوئے رسد شایان
محبت یار بیتعالے گردد و جاں بریں بوئے دہد ایں ضعیف گوید قطعہ
اے عارفان عاشقاں جاں میدہم جاں میدہم + بر آستان دوستاں
جاں میدہم جاں میدہم + گفتی اگر خواہی بقا جاں را بدہ بر بوئے ما + اینک
ببوئے دستاں جاں میدہم جاں میدہم + سلطان المشایخ میفرمود در
مقامے کہ اصحاب قلوب جمع شدہ باشند بعد برخاستن ایشاں زمانے
بوئے خوش در آنمقام باقی مے باشد آں بوئے خارجی نیست در رہر
ذاتی نافہ ہست فاما بوئے بعضے ظاہر میباشد. وبوئے بعضے پوشیدہ و
در ہر ذاتے بوئے دیگر مے باشد در کسی بوئے کافور و در کسی بوئے
عنبر واز مولانا ظہیر الدین کوتوال مندہ کہ حافظ کلام ربانی بود روایت
میکنند کہ وقتے بخدمت سلطان المشایخ نشستہ بودم آنجا بوئے عود می
آمد نظر چپ و راست کردن گرفت مگر جائے عود میسوزند جائے ندیدد انست
کہ درون حجرہ عود مے سوزند خادم مصلحتے در حجرہ باز کرد درون حجرہ ہم
نگاہ کرد دید کہ نیست بعدہ سلطان المشایخ اورا جواب گفت کہ مولانا ایں
بوئے عود نیست ایں بوئے دیگر چیز ہست امیر حسن گوید بیت عطار گو
بہ بند دکان کہ من زدوست + بوئے کشیدہ ام کہ بمشک وعبیر نیست + و
روایت مے آرند کہ وقتے سلطان المشایخ بکلیمے کہ بمساس قدم مبارک

آں بادشاہ دین مشرف گشتہ بود یعنی قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخشید ۱۸
وازیں گلیم بوئے مے آمد کہ رشک بوئے بہشت بود حضرت قاضی بتعظیم وتکریم
آں گلیم را بر سر و دیدہ کردہ در خانہ آوردہ وبجائے جان نگاہداشت ولیعہ چند گاہ
بیروں مے آوردہ وتقبیل میکرد وازاں برکت ہا وسعادت ہا میگرفت وازبوئے
آں گلیم مشام جانِ خود معطر یافت وشیخ سعدی گوید بیت ایں بوے عبیر
آشنائی ۞ ازساختہ یارِ مہربان است ۞ گمان خدمت قاضی آنکہ ایں بوئے
قاضی است چوں مدتے بریں بگذشتہ وذرہ ازآں بوئے خوش کم نشد ایں
دولت را بنظر تجارب معاینہ کرد آں گلیم را بدست مبارک خود تمام بشست آں
بوئے ازآں گلیم بیشتر آمدن گرفت حیرت قاضی زیادہ تر شد. خدمت قاضی کیفیت
بوئے گلیم بخدمت آں خوشبوئے عالم عرضداشت وماجرا تمامی بازگفت سلطان
المشائخ بمجرد شنیدن حکایت بوئے گلیم بگریست مناسب مقام ایں ضعیف
گوید بیت بگریست چو ابر در بہاراں ۞ خندید چو گل بروئے یاراں ۞ وفرمود کہ
قاضی ایں بوئے محبت است کہ در ذات محبان باریتعالے تعبیہ کردہ اند شیخ
سعدی خوش گوید ع ایں بوئے نہ بوئے بوستاں است ۞ ایں بوئے
ز کوئے دوستان است تکملہ و دروئے او کہ دریائے محبت
رب العالمین بود موج میزد و دُرِ آبدار از گریۂ بسیار براہِ چشم کہ چشمۂ محبت
بود بیروں میریخت وازمیان آب آتش مے انگیخت بیت چشم تو کہ از چشمۂ دریائے
محبت ۞ آں چشم بجز لعل گہربار نہ ریزد ۞ وَقَالَ وَاحِدٌ مِنَ الْاَوْلِیَاءِ شعر
لَوْلَا مَدَامِعُ عُشَّاقٍ وَلَوْعَتُهُمْ ۞ لَبَانَ فِي النَّاسِ عُزُّ الْمَاءِ وَالنَّارِ ۞ فَكُلُّ
نَارٍ فَمِنْ أَنْفَاسِهِمْ قَدَحَتْ ۞ وَكُلُّ مَاءٍ فَمِنْ عَيْنٍ لَهُمْ جَارٍ ۞ خواجہ سنائی
خوش گوید بیت دل و چشمش زشوق در محراب ۞ چشمۂ آفتاب و چشمۂ آب ۞
ایں ضعیف گوید بیت ہر کہ زاں چشمہ جرعۂ نوشید ۞ خلعت لی مع اللہ او پوشید ۞
وتشنگان عالمِ محبت را از شراب شوق خود سیراب و مست وفے گردانید ایں ضعیف گوید

کسی کز جوے عشقت جرعۂ یافت * بماند تا قیامت مست و مدہوش * در آں مجلس کہ بخشی جام عشقت * نگردانی محمد را فراموش * باز ایں دل مشتاق گوید بیت ز دریاے جمالت چوں شوم سیراب اے ساقی * کہ ہر چہ بیشتر بینیم تمنا بیشتر باشد * و تشنگانِ بیابان عشق حقیقت را براہ نمونے محبت باری تعالے راہبری میکرد بمنزل مقصود میرسانید ایں ضعیف گوید بیت میرسانید بمقصود و منازل ہمہ را * لطف او ورنہ کہ باشم کہ نہم دل بر دوست نکتہ و از جنابِ عالیجاہِ او آفتاب معرفت لائح میشد و دلہا ظلمت گرفتہ بیچارگان و گرفتاران ہوا را نورے بخشید و قابل منظور نظر حق جل و علیٰ میکردانید ایں ضعیف گوید بیت ز درگہِ تو بداں آفتاب عشق بتافت * بر آں دلے کہ ز دنیا و دیں مبرا یافت * ز روشنائی عشقت جہاں منور شد * مگر رقیب کزاں روشنی نصیب نیافت * و گر بازدگانِ معاصی و سوختگان ہوا نفس امّارہ را در سایۂ مرحمت خویش پرورش میداد شیخ سعدی گوید بیت خدایا برحمت نظر کردہ کہ ایں سایہ بر خلق گستردہ * ایں ضعیف گوید قطعہ آلودہ دامناں کہ نظر بر تو افگنند * صافی شوند و پاک چو صوفی باصفا * اے آفتاب حسن ازاں چشمۂ حیات * آبی بخش تا نشوم بعد ازیں فنا * ایں ضعیف گوید قطعہ اے مایۂ حسن و کان نعمت * اینک بدرت امیدواراں * جاں بر کف دست کردہ از دل * بر شکل خوشِ تو جان سپاران نکتہ و ذات مبارک حضرت سلطان المشائخ متابع دل دریا وش او شد و دلِ حق پذیر او متابع روح مطہر او گشت و روح مطہر او از کمالیت خویش قلب را جذب کرد و قلب بحکم اتحاد روح قالب را جذب کرد پس بریں قضیہ ذات مبارک سلطان المشائخ ہمہ روح باشد امیر خسرو خوش گوید بیت وجود خواجہ از آب و گل گشتہ مرکب * کہ جان خضر و مسیحا بہم شدہ است امرکب * پس حکم موت خود ہست و روحانی شدہ ایچنیں ذات کہ مجسم از ارواح است لائق تماشا ہر چشمے آلودہ نباشد مگر آنکہ بچشم معرفت از دریچۂ جاں نظر کند خواجہ سنائی گوید بیت از در دل بمنظر جاں آی * بتماشائی باغ جاناں آی * بزرگے را از بندگان دیں سوال کردند خواہی تا دوست را ببینی گفت نے پرسیدند چرا گفت اُنَزِّہُ ذَاکَ الْجَمَالَ عَنْ نَظَرِ مِثْلِی *

[1] پاک می دادم آں جمال را از دیدن مانند من مدرستی کہ من ہر آئینہ حسد میکنم ببیند او را السوی ترا تا اینکہ چشم مے پوشم من وقتیکہ می بینیم من بسوی تو و مے بینیم من ترا مے گذرد در دل تو چیزیکہ در فتنہ من نیست غیرت می برم من از تو

اِلَى الْاَ مُسْنَدْ نَاظِرِيْ عَلَيْكَا حَتّٰى اَعُصَّ اِذَا نَظَرْتُ اِلَيْكَا وَاَرَاكَ يَخْطُرُ فِيْ شَمَائِلِكَ الَّتِيْ فِيْ فِتْنَتِيْ فَاَغَارُ مِنْكَ عَلَيْكَا ٭ فہرست ابواب کتاب سیر الاولیا فی محبت الحق جل وعلیٰ باب اول دربیان مناقب و فضائل وکرامات مشایخ شجرۂ طبقۂ خواجگان چشت از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا آخر عہد دولت حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ دربیان نعت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وپوشیدہ آمدن خرقۂ فقر از جناب نبوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جناب امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ وازخدمت او بمشایخ کبار واولیا نامدار باعظمت قدس اللہ سرہم العزیز نکتہ منہم خواجہ حسن بصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ عبد الواحد ابن زید قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ فضیل بن عیاض قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابراہیم بن ادہم قدس روحہ نکتہ منہم خواجہ حذیفۃ المرعشی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ہبیرۃ البصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ممشاد علو دینوری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو اسحاق شامی چشتی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو احمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو یوسف چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ حاجی شریف زندنی چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجہ عثمان ہارونی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان سردار اہل عرفان نائب رسول اللہ صلعم فی الہند حضرت خواجہ معین الدین حسن چشتی سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ قطب الاقطاب سرور عشاق حضرت خواجہ

فهرست ابواب

است بیازده نکته نکته در بیان سماع نکته در بیان آداب سماع نکته در بیان
تحمیل الفاظی که بیان شعر اصطلح شده نکته در بیان وجد اهل سماع نکته در بیان
احوالے که در سماع پیدا میشود نکته در بیان رقص و تخریق ثوب نکته در بیان استماع
سماع و بکا و رقص سلطان المشایخ نکته در بیان بعضے مجالس که سلطان المشایخ
سماع شنیده است نکته در بیان فوائد که در بعضے مجالس سلطان المشایخ در باب
سماع فرموده است نکته در بیان محضر سماع و بحث آں که بر سلطان المشایخ واقع
شده نکته در بیان استماع سماع اهل زمانه باب دوم در بیان بعضے ملفوظات
و مکتوبات سلطان المشایخ که در ابواب ما تقدم تحریر یافته و این باب
مشتمل بر بیست و هشت نکته است نکته در بیان علم و علما نکته در بیان شب
معراج نکته در بیان وفات حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم نکته در بیان
عقل نکته در بیان دنیا و ترک آں نکته در بیان فقر و غنا نکته در بیان طبقات
نکته در بیان نیت حضرت سلطان المشایخ نکته در بیان صبر و رضا نکته در بیان
خوف و رجا نکته در بیان ریا نکته در بیان توکل سلطان المشایخ نکته در بیان
حلم و عفو نکته در بیان صحبت نکته در بیان محاسن اخلاق نکته در بیان قبول فتوح
و رد آں نکته در بیان همت نکته در بیان عدل و ظلم نکته در بیان روح و نفس
نکته در بیان الهام و وسوسه نکته در بیان فضیلت مکان بر مکان نکته در بیان
لطائف شیخ نکته در بیان بزرگی حیدر زاویه نکته در بیان بزرگی بی بی فاطمه
سام نکته در بیان شفقت و نیت نکته در بیان امرا و خلفاے نکته در بیان
تغیر مزاج ملوک نکته در بیان مردانیکه مستغرق وحدت شده اند باب اول
در بیان مناقب و فضائل و کرامات و شجرهٔ طبقهٔ معظمهٔ مکرمه حضرات خواجگان
چشت از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم تا آخر عهد دولت حضرت
سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز نکته
در بیان نعت حضرت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول الله

صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و رسیدن خرقہ فقر از حضرت نبوت تا امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ از خدمت او بمشایخ کبار و اولیای نامدار قدس اللہ اسرارہم آں بادشاہ عالم فتوت آں مالک ملک مروت آن خورشید سپہر رسالت آں ماہ فلک جلالت آں صاحب قوسین آں پیشوای کونین آں صدر جریدہ اصفیا آں شمع جمع انبیا بزرگے خوش گوید قطعہ سند انبیا و صدر رسل ہا مقصد ہشت و ہفت و پنج و چہار ہا آں رسولے کہ جان عقل و خرد ٭ کردہ پیشش بہ بندگی اقرار ٭ ایں ضعیف گوید۔

نظم

شاہ رسل شہنشہ شاہان روزگار ٭ عالم برای دوستی تو شد آشکار
گردوں ندید و نیز نہ بیند بچشم خویش ٭ شاہے چو تو میان رسل شاہ نامدار
جاہت بلند و مرتبہ عالی بہ نزد حق ٭ نامت بنام خویش قرین کرد کردگار
از نور روے تست کہ روشن شدہ است روز ٭ از رنگ زلف تست کہ شبہا چنیں است تار
تو پادشاہ ہر دو جہاں من گدائے تو ٭ چارہ ہمیں بود کہ کنم جان خود نثار
شاہا براہ تست فتادہ میان خاک ٭ بیچارہ ضعیف فتادہ ہم امید وار
گر قطرہ زبحر وصالت بدو رسد ٭ شادی کناں بحشر برآید بروے یار

ایں بادشاہ مرسلان درباب عظمت و کرامات اولیا بزبان نبوت بیان میفرماید۔ عن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰہِ اُنَاسًا مَا ھُمْ بِاَنْبِیَاءَ وَلَا شُھَدَاءَ یَغْبِطُھُمُ الْاَنْبِیَاءُ وَالشُّھَدَاءُ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ بِمَکَانِھِمْ مِنَ اللّٰہِ تَعَالیٰ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْھُمْ مَا اَعْمَالُھُمْ لَعَلَّنَا نُحِبُّھُمْ قَالَ قَوْمٌ تَحَابُّوْا بِرُوْحِ اللّٰہِ مِنْ غَیْرِ اَرْحَامٍ بَیْنَھُمْ وَلَا مَالٍ یَتَعَاطُوْنَھَا بَیْنَھُمْ وَاللّٰہِ اِنَّ وُجُوْھَھُمْ لَنُوْرٌ

سلہ ترجمہ حدیث گفت عمر رضی اللہ عنہ کہ گفت پیغمبر صلے اللہ علیہ آلہ وسلم بدرستی کہ مردمانند از بندہاے خدا کہ نیستند ایشان انبیا و نیستند ایشان شہدا ماغبطہ میکنند ایشان را از انبیا و شہدا بسبب مرتبہ کہ نزد حقتعالے است ایشان را در روز قیامت پس گوید مردے از ایشان چہ بود عملہاے ایشان کہ بسبب آں عملہا بدیں مرتبہ رسیدہ اند بدرستی کہ ماہان میدانیم دوست میداشتیم ایشان را گفت پیغمبر خدا ایشان قومے اند کہ دوستی میداشتند در دنیا براے خدا از غیر آنکہ خویشان یکدیگر باشند و نہ درمیان ایشان معاملت داد و ستد باشند کہ بسبب آں داد و ستد محبت باشد قسم خداست بدرستی کہ رویہاے ایشان روشن۔

فَاِنَّهُمْ لَعَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ وَّلَا یَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا یَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ النَّاسُ ثُمَّ
قَرَاَءَ اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ هُمْ مَصَابِیْحُ الدُّجٰی
وَیَنَابِیْعُ الرُّشْدِ وَالْحُجٰی خُصُّوْا بِالْخَفٰی الْاِخْتِصَاصِ وَالتَّقْوٰی مِنَ التَّصَنُّعِ بِالْاِخْلَاصِ
لِلْجُنَیْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ الْعَزِیْزُ شِعْرٌ سِرَّتْ بِاُنَاسٍ فِی الْغُیُوْبِ قُلُوْبُهُمْ ✢
وَحَالُوْا بِقُرْبِ الْمَسَاجِدِ الْمُتَفَضِّلِ ✢ وَنَالُوْا مِنَ الْجَبَّارِ عَطْفًا وَرَاْفَةً وَّقَصْدًا
وَّاَحْسَانًا وَبِرًّا مُعَجَّلًا ✢ اُولٰئِكَ نَحْوَ الْعَرْشِ هَامَتْ قُلُوْبُهُمْ ✢ وَفِیْ مَلَكُوْتِ
الْعِزِّ مَاْوٰی وَمَنْزِلٍ ✢ و این مدح و ثنا در باب اولیاے از برکت آں بود سرور انبیا
در شب معراج بخلعت خرقۂ فقر مشرف گشت و آں خرقہ از پیش تخت فرق فرسائی
معلی و فرکے سلطان الانبیا بختم الخلفاء الراشدین و وصی رسول رب العالمین امیر المومنین
قطب الاولیا منبع بحقایق توحید و منبع لوامع تقرر اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب
کرم اللہ وجہہ رسید چنانچہ کیفیت او مشرح منقول است از سلطان المشائخ در باب
ارادت در نکتۂ اصل خرقہ و بخشش آں تحریر یافتہ است بزرگے خوش گوید شعر
جَعَلَ الْاِلٰهُ مُحَمَّدًا شَمْسَ الْهُدٰی ✢ بِضِیَائِهٖ یَهْدِیْ جَمِیْعَ عِبَادِهٖ ✢ مِنْهُ اسْتِضَاءَ
وَصِیُّهٗ وَوَلِیُّهٗ ✢ فَاَزَارَ مِثْلَ الْبَدْرِ كُلَّ بِلَادِهٖ ✢ اَعْلٰی عَلِیًّا سَیِّدَ الزُّهَّادِ اَلَا
بِذٰلِكَ ✢ اَلْاَبْدَالُ وَالْاَوْتَادُ مِنْ عِبَادِهٖ ✢ و از حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ

ص ۴ ترخواہد بود پس بدرستی کہ ایشاں ہر آئینہ بر بلندی خواہند بود از نور نخواہند ترسید ایشاں وقتیکہ خواہند ترسید
مرداں و نہ غمگین خواہند بود ایشاں وقتیکہ غمگین خواہند بود مرداں پس ترخواند رسول خدا این آیت را آگاہ باشید بدرستی
کہ دوستان خدا نیست ترس ایشاں را و نیستند ایشاں را غمگینی ایشاں چراغ تاریکی اند و چشمہ رشد اند و خاص کردہ شدہ اند
از ایشاں از جہت باریکی اختصاص و از جہت آنکہ پرہیز مے کنند از ریا و اخلاص ۱۲ ص ۵ سیر کردم من بمردماں در عالم
غیب دلہاے ایشاں و جولاں کردہ اند بہ قرب مسجد ہاے بزرگ و رسید ند آنہا از جبار حقیقی مہربانی را و مقصود
را و نیکو کاری و نیکو کارے را بزودی آں جماعت بسوے عرش حیراں شدند دلہاے ایشاں و در ملکوت
بزرگ جاے ماندن و فرود آمدن ص ۶ گردانید اللہ تعالے محمد را خورشید ہدایت بروشنی آں آفتاب ہدایت
مے کند جمیع بندگان خود را از آں محمد گرفت روشنی وصی آں محمد و ولی آں حضرت پس گردانید مانند بدر در تمام
شہرہاے خداے تعالے مراد مے دارم علی را بہترین زاہداں خبردار باش با ایں واقعہ ابدال و اوتاد بندہ
ہاے خدا۔

عنقا با ولیا در نامدار و مشائخ کبار رسید و اصلا منو اصلا شد چنانچه تحریر مے یابد انشاء الله العزیز منهم آں پروردهٔ نبوت آں کان فتوت آں بحر علم آں گنج عمل و حلم آں رئیس التابعین آں امام المتقین آں متفق علیه اصحاب صدری خواجه حسن بصری رضی الله عنه منقول ست که ایں بزرگ خرقهٔ ارادت از امیر المومنین علی کرم الله وجهه پوشیده و ایں بزرگ را فضائل بسیار و مناقب بیشمار ست و مادر خواجه حسن بصری از موالی امّ سلمه حرم محترم حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم بود خواجه حسن شیر خوار بود که مادر او بکار مشغول بودے خواجه بگریستے امّ سلمه رضی الله عنها سینهٔ مبارک خود در دهن او نهادے قطرهٔ چند شیر پدید آمدی ایں همه برکات و کرامات از آں بود امّ سلمه پیوسته دعا کردے خداوندا ایں را مقتدائے خلق گرداں تا صد و سی و اند صحابه را دریافت رضوان الله علیهم اجمعین منقول ست روزے امیر المومنین علی کرم الله وجهه در بصره آمد و مذکراں را منع کرد و فرمود تا جمله منبر ها را بشکستند بمجلس خواجه حسن بصری آمد سوال کرد که تو عالمی یا متعلم گفت من هیچ نیم هر چه از پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم بمن رسیده ست آں را بخلق میرسانم مرتضی علی رضی الله عنه گفت ایں جواں شائستهٔ سخن است چوں خواجه از منبر فرود آمد در پئے امیر المومنین رواں شده و دامنش گرفت و گفت از بهر خدائے مرا وضو ساختن بیاموز در مقامے که آں را باب الطشت گویند طشت آوردند خواجه حسن را وضو ساختن بیاموخت منقول ست که خوف و بکا از حق تعالی خواجه حسن را بسیار بود قدس الله سره و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده است آوازے آمد شب وفات خواجه حسن بصری رضی الله عنه اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓی اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ اِبْرٰهِیْمَ وَاٰلَ الْحَسَنِ[1] و بزرگے آں شب که وفات خواجه حسن بود در خواب دید که درهاے آسماں کشاده بوده و منادی میکردند که خواجه بخداے خویش رسیده از و خدا خوشنود ست رحمة الله علیه منهم آں شیخ شیوخ العصر آں علامة الدهر قطب العالم خواجه عبد الواحد زید که صاحب کرامات و عابد رجال

[1] بدرستی که الله تعالی برگزید آدم را و نوح و آل ابراهیم را و فرزندان حسن را —

خرقۀ ارادت از خواجه حسن بصری پوشیده شَرَّفَهُ اللّٰهُ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ منقول
است که وقتے جماعتے درویشاں بخدمت او نشسته بودند و گرسنگی بغایت اثر کرده
و چیزے موجود نبود که بخورند از خواجه عبدالواحد زید طَیَّبَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ درخواست
کردند که ما را حلوا مطلوب است چوں الحاج درویشاں بسیار شده خواجه عبدالواحد زید
روے مبارک جانب آسمان کرده بجهت درویشاں درخواست نمود فی الحال دینار
ہاے زر باریدن گرفت فرموده که ہماں مقدار ازیں بستانند که حلواے بقدر کفاف
موجود شود ہمچناں کردند خواجه ازاں حلوا ہیچ نخورد منقول است که در آخر عمر خواجه
عبدالواحد زید مفلوج شده روزے وقت نماز در آمد و کسی نبود که خدمت ایشاں را
وضو کناند و خوف زوال وقت نماز شد خواجه عبدالواحد زید قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ العزیز
مناجات کرد الٰہی مرا آں مقدار قوت بخش که وضو بسازم چوں وضو ساخته باشم حکم
حکم تست خواجه صحت یافت و وضو و نماز بمراد خود کرد چوں بفراغ بازگشت باز ہمچناں
مفلوج شد رحمة اللّٰه علیه منهم آں شاه اہل حضرت آں بادشاه درگاه وصلت
آں فلک الولایت آں شمس الدرایت آں کثیر الفضائل ابو علی الفضیل ابن عیاض
قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ العزیز که از مشائخ کبار و سرور روزگار بود و سریع البکاء و دائم
الحزن و شدید الفکرة بود و خرقۀ ارادت از خواجه عبدالواحد زید پوشیده و از کلمات
اوست [۱] لَا یَسْتَکْمِلُ اِیْمَانُ الْعَبْدِ حَتّٰی یُؤَدِّیَ مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلَیْهِ وَیَجْتَنِبَ مَا حَرَّمَ
اللّٰهُ عَلَیْهِ وَیَرْضٰی بِمَا قَسَمَ اللّٰهُ لَهٗ ثُمَّ خَافَ مَعَ ذٰلِکَ اَنْ لَا یَتَکَمَّلَ الْاِیْمَانَ
وَلَا یُقْبَلَ مِنْهُ [۲] و قول اوست اِذَا اَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا اَکْثَرَ غَمَّهٗ فَاِذَا اَبْغَضَ عَبْدًا
وَسَّعَ عَلَیْهِ دُنْیَاهُ [۳] و نیز قول اوست لَوْ عُرِضَتْ عَلَیَّ الدُّنْیَا بِحَلَا اتیرِهَا وَلَا

[۱] کامل نمیشود ایمان بنده تا آنکه ادا کند چیزے را که فرض کرده است اللّٰه تعالیٰ برآں بنده تا آنکه پرہیز کند
چیزے را که حرام کرده است اللّٰه تعالیٰ برآں بنده تا آنکه راضی شود بچیزیکه قسمت کرده است حقتعالیٰ برائے او نیز
ازاں بترسد باوجود اداے فرایض و اجتناب نواہی و راضی بقضا بترسد ایں کامل نکند یا ازاں ایں را که قبول نکند خداتعالیٰ ایں
همه اعمال را از وے [۲] وقتیکه دوست میدارد خداتعالیٰ بنده را زیاده میکند غم او را و ہمچنیں وقتیکه دشمن میدارد
بنده را زیاده میکند برآں دنیا را [۳] اگر عرض کرده شود برمن دنیا بصورت دریاے بکرانه و در حلال
حساب گرفته نشود مال دنیا بہر آئینه باشم من که نجس پندارم من آں را چنانکه نجس مے پندارد دیگر از شما

أُحَاسَبُ بِهَا لَكُنْتُ أَتَقَدَّمُهَا لِمَا يَتَقَدَّرُ أَحَدٌ كُمُ الحَيفَةَ واین نیز قول است تَرْكُ الْعَمَلِ لِاَجْلِ النَّاسِ هُوَ الرِّيَاءُ الْعَمَلُ لِاَجْلِ النَّاسِ الشِّرْكُ[۵۱] وابو علی رازی روایت میکند که سی سال با خواجه فضیل عیاض صحبت کردم هیچوقت و تبسم ندیدم مگر در روزے که پسر او علی ابن الفضیل که مرتبه اولیا بود نقل کرد از وے پرسیدند که هیچوقت تبسم نکرده امروز چیست که تبسم میکنی فرمود بدرستی که خدا تعالی کارے را دوست میدارد من نیز آں کار را دوست میدارم. آشتم منقول است که در ابتدائے حال راه زنی کردے وقتے راه بازرگاں فرو گرفته بود قاری درآں قافله ایں آیت خواند اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِيْنَ آمَنُوْا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِكْرِ اللهِ[۵۲] فَقَالَ الْفُضَيْلُ يَا رَبِّ قَدْ آنَ[۵۳] فضیل را رقتے پیدا شد ازاں حرفت توبه کرد و خصما را خشنود گردانید از آنجا بکوفه آمد با امام ابوحنیفه صحبت کرد و اولیا بسیار را دریافت و فضیل ربیع وزیر هارون رشید روایت میکند که من با هارون رشید در مکه رفتیم چو حج بجا آوردیم هارون پرسید که اینجا مردے باشد از مردان خدائے که سعادت قدمبوس او دریابم گفتم عبدالرزاق صنعانی رحمة الله علیه هست بخدمت او رسیدیم بعد مکالمه هارون مرا اشارت کرد که او را پرس که هیچ وام دادنی داری او قبول کرد آرے هارون گفت تا وام بگذارند باز هارون گفت اے فضیل هنوز دلم تقاضائے مردے دیگر میکند گفتم سفیان بن عتبه اینجاست چوں بخدمت او رسیدیم بعد مکالمه بسیار هماں سخن گفت که مرد چیزے وام دادنی دارد سفیان گفت آرے هاروں گفت تا وامش بگذارند باز گفت اے فضیل دلم را تقاضائے مرد دیگر ست فضیل را یاد آمد فضیل عیاض رحمة الله علیه اینجاست نزدیک او رفتند او در حجره بود مشغول بتلاوت قرآن ایں آیة میخواند اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ اجْتَرَحُوا السَّيِّاٰتِ اَنْ نَّجْعَلَهُمْ

---

۵۱ ترک کردن عمل نیک برائے مردم همیں ریاست کار نیک کردن برائے نمودن مردم همیں شرک است ۵۲ آیا نرسیده است برائے آں کسانیکه ایمان آورده اند اینکه بترسد دلهائے ایشاں از جهت عظمت خدا تعالے پس گفت فضیل اے پروردگار من تحقیق رسیده است آنوقت ۵۳ آیا پنداشته آنانکه میکنند بدیها را اینکه بگردانیم ما آنها را مانند آن کسانیکه ایمان آورده اند و عمل نیک میکنند۔

كَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ چون این آیۃ در گوش ہارون رسید گفت ای فضیل ہمیں آیت بسندہست فضیل در حجرہ بزد گفت کیست گفتم امیرالمومنین آست مَالِيْ وَلِاَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ گفتم بجہت شفاعت نفس خود آمدہ ام واطاعت او واجبست انگاہ چراغ بہ کشت و در بکشاد و در زاویہ بایستاد ہارون در آمد و او را میطلبید تا دستش بر فضیل آمد فضیل فرمود کہ آہ دستے ازین نرم ندیدہ ام اگر از آتش دوزخ خلاص یابد ہارون در گریہ شد چنداں بگریست کہ بیہوش شد چوں بہوش باز آمد ہارون گفت اے خواجہ مرا پندے بدہ گفت اے امیرالمومنین پدرت کہ عم مصطفٰی بود از پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم امارت قومی درخواست کرد مصطفٰی فرمود صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اے عم یکنفس تو در طاعت خدا بہتر از ہزار سالہ طاعت خلق مرترا لاَنَّ الْاِمَارَتَ يَوْمَ الْقِيَامَۃِ نَدَامَۃٌ ہارون گفت در نصیحت زیادہ کن فضیل قدس اللہ سرہ العزیز گفت مے ترسم یا امیرالمومنین کہ ایں روے خوب تو بآتش دوزخ گرفتار شود از خدا بترس و حق او بہتر ازیں بگذار بعدہ ہارون گفت کہ چیزے وام دادنی داری گفت کہ آرے وام خداوندہست کہ در اداے آں مشغولم حقتعالی دوختہ گرداناد انگاہ ہارون صرّہ ہزار دینار زپیش فضیل نہاد فضیل رحمۃ اللہ علیہ گفت اے امیرالمومنین ایں پندہاے من ترا ہیچ سود نداشت کہ من ترا بنجات میخوانم و تو مرا در بلاے اندازی ہارون گریاں از پیش او بیروں آمد فضیل ابن ربیع را گفت کہ ملک بحقیقت خواجہ فضیل عیاض است منقولست کہ ہم در مکہ وفات یافت در ماہ محرم سنہ سبع وثمانین ومائۃ منہم آں سلطان السالکین آں مقرب حضرت رب العالمین آں تارک مملکت الدنیا آں صاحب سلطنت العقبٰی ظل اللہ فی العالم خواجہ ابراہیم ادہم قدس اللہ سرہ العزیز کہ در انواع معاملات واصناف حقایق مشاہدات حظے تمام داشت و مقبول ہمہ عالم بود و بیشترے مشایخ کبار را دریافتہ بود و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ

لہ چیست مراد امیرالمومنین را۔

فضیل عیاض پوشیده بود بزرگے خوش گوید تَرَكَ ابنُ اَدْهَمَ مُلْكَهُ وَمُنًى لَهَا فَاَتٰى لِفُضَيْلَ مِنَّا بِعَالِمِ المَعَادِ ۵۱ تَرَكَ الخَزَائِنَ وَالجُنُوْدَ وَاَهْلَهٗ ۵۲ فَاَمْسَا عَلٰى مَقَامِ وَسَادِهِ و با امام ابو حنیفه صحبت کرد و قول امام اعظم ست سَيِّدُنَا اِبْرَاهِيْمُ اَدْهَمَ قدس الله سره اصحاب گفتند او سیادت بچه یافت ابو حنیفه رحمته الله علیه گفت او دایما در خدمت خداوند تعالیٰ مشغول ست و ما بکارهاے دیگر مشغولیم و خواجه جنید قدس الله سره که سر قوم اولیا است مے فرماید مَفَاتِيْحُ العُلُوْمِ اِبْرَاهِيْمُ بْنُ اَدْهَمَ یعنی کلید علما این طایفه ابراهیم ادهم ست و سبب تقویٰ او بحدی که مشهور ست محتاج کتابت این محل نیست و قول اوست اِنَّ التَّصَوُّفَ ۵۳ التَّكَلُّمُ وَالتَّسْلِيْمُ وَالتَّطَرُّقُ وَالتَّلَطُّفُ و نیز قول اوست ۵۴ وَاتَّخِذِ اللهَ صَاحِبًا وَدَعِ النَّاسَ جَانِبًا و نیز قول اوست ۵۵ كَثْرَةُ النَّظَرِ اِلَى البَاطِلِ يَذْهَبُ مَعْرِفَةَ الحَقِّ مِنَ القَلْبِ و نیز قول اوست ۵۶ قِلَّةُ الحِرْصِ وَالطَّمَعِ يُوْرِثُ الصِّدْقَ وَالوَرَعَ وَكَثْرَةُ الحِرْصِ وَالطَّمَعِ يُكْثِرُ الغَمَّ وَالجَزَعَ و نیز قول اوست قَدْ رَضِيْنَا مِنْ اَعْمَالِنَا بِالمَعَانِيْ وَمِنْ طَلَبِ التَّوْبَةِ بِالتَّحْوِيْلِ وَمِنَ العَيْشِ البَاقِيْ بِالعَيْشِ الفَانِيْ و قول اوست اَطِبْ مَطْعَمَكَ وَلَا عَلَيْكَ اَنْ تَقُوْمَ اللَّيْلَ وَتَصُوْمَ النَّهَارَ منقولست که خواجه ابراهیم ادهم مردے را در بادیه دید اسم اعظم او را تعلیم کرد از برکت خواندن آن اسم مهتر خضر را دریافت مهتر خضر فرمود که برادرم الیاس اسم اعظم ترا تعلیم کرده ست اینهمه برکات از نیست و بیشتر دعا خواجه ابراهیم ادهم این بوده اَللّٰهُمَّ انْقُلْنِيْ مِنْ ذُلِّ مَعْصِيَتِكَ اِلٰى عِزِّ طَاعَتِكَ منقولست که خواجه ابراهیم ادهم قدس الله سره العزیز بر جعفر منصور که دوم خلیفه بود از آل عباس رضی الله عنه در آمد خلیفه پرسید که چگونه ست کار شما یا ابا اسحاق

---

۵۱ گذاشت ابن ادهم ملک و منزل خود را پس آمد که ابن ادهم فضیل را در بجا لیتے که پس روز ست مر فضیل را از جهت فاضل کردن میعاد ترک کرد خزاین را و لشکر را و فرزندان را پس قایم ساخت بازوے خود را مقام و ساده ۵۲ سردار ما ابراهیم بن ادهم ست ۵۳ بدرستی که تصوف بزرگ داشتن ست همه مخلوقات را و حواله کردن خود را بخدا بر لحظه نظر و لطف بسوے خدا مهربانی کردن بنده ها ۵۴ بگیر خدا را صاحب و بگذار مردمان را دریک کناره ۵۵ بسیار دیدن بسوے باطل میبرد معرفت حق را از دل ۵۶ اندک کردن حرص و طمع میرساند صدق را و پرهیزگاری را و زیادتی حرص و طمع زیاده میکند غم و جزع را ۵۷ اے بار خدایا نقل کن مرا از خواری گناه خود بسوے عز طاعت خود

خواجه ابراهیم ادهم گفت یا امیر المومنین شعر نُرَقِّعُ دُنْیَانَا بِتَمْزِیْقِ دِیْنِنَا فَلَا دِیْنُنَا یَبْقیٰ وَلَا مَا نُرَقِّعُ[له] منقول است که لباس او در زمستان پلاس بودے که در زیر او پیراهن نبودے و در تابستان دو شقه که بهاے آں چهار درم باشد یکے ازاں فوطه بجاے ازار بستے دوم ردا ساختے و در سفر و حضر صایم بودے و شبها بیدار و دائم الفکر بودے و قوت از اجره حصاد کردے چوں از مزدوری حصاد فارغ آمدے یارے را بر صاحب کشت فرستادے تا بعد حساب اجر حصاد آوردے آں اجر را بدست خود نگرفتے و اصحاب خود را دادے که آنچه مطلوب شما باشد بیارید و بکار برید و اگر اجر حصاد نیفتادی اجر حفظ بساتین قبول کردے منقول است که روزے بر کوه قبیس نشسته بود و با اصحاب خود مے فرمود اگر ولیے از اولیاے خدا کوه را بگوید که رواں شو در حال رواں شود بمجرد گفتن این سخن کوه بجنبید بعده پاے مبارک خود بر کوه زد و فرمود که ساکن باش که من تمثیلے میکنم بخدمت یاران خویش منقول است که خواجه ابراهیم ادهم در سفر دریا در جهاز سوار بود و خود را بگلیمے پیچیده و سر در مراقبه آورده در اثناے آں حال بادے سخت برخاست چنانکه خوف غرق جهاز شد اهل جهاز همه بخدمت او آمدند و گفتند چگونه است ما در معرض تلف افتادیم و تو در خوابی خواجه ابراهیم سر از گلیم مراقبه بر آورده گفت خداوندا قدرت کامله ترا دیدیم اکنوں بکرم خویش عفو نما فی الحال باد بایستاد و جهاز قرار گرفت منقول است که مے فرمود من باذن الله در بادیه میرفتم چوں بذات العرق رسیدم هفتاد مرقع پوش را دیدم جاں داده و خون از ایشاں رواں شده گرد آں قوم بر آمدم یکے را دمکے مانده بود پرسیدم که اے جواں مرداں چه حال است گفت یَا ابْنَ اَدْهَمَ عَلَیْکَ بِالْمَاءِ وَالْمِحْرَابِ دور دور مرو که مهجور گردی و نزدیک نزدیکے میا که رنجور گردی مبادا کسے بر بساط سلاطین گستاخی کند و بترس از دوستے که حاجیاں را چوں کافران روم میکشد و با حاجیان

له بلند کردیم دنیاے خود را بنقصان کردن دین خود پس نه دین ما باقی ماند و نه آنچیزی که پابند کردیم اُرا

غزا میکنند یا آنکه قومے بودیم صوفی و قدم بر توکل در بادیہ نہادیم و عزم کردیم کہ سخن نگوئیم و بجز از خداے تعالیٰ اندیشہ نکنیم و بغیر او التفات ننمائیم چون باحرام گاہ رسیدیم خضر بما رسید سلام کردیم او سلام را علیک داد شاد شدیم گفتیم الحمد للہ کہ سعیہاے ما مشکور آمد و طالب بمطلوب پیوست کہ خضر ستقبال آمد ما تفے بجانب ہاے ما ندا کرد اے کذّابان واے مدعیان قولہاے وعہدہاے شما این بود کہ فراموش کردید بغیر ما مشغول گشتید بروید بغرامت جانِ شما بغارت ببریم تا خون شما نریزیم با شما صلح نکنیم این جوانمردان کہ مے بینی ہمہ شہیدانِ حضرت اند اے ابراہیم اگر تو نیز سر آن داری پاے درنہ والا از میان دور شو بزرگے خوش گوید **مثنوی** خون ریز بود ہمیشہ در کشورِ ما ✤ جان عود بود ہمیشہ در مجمرِ ما ✤ داری سرِ ما وگرنہ دور از برِ ما ✤ ما دوست کشیم تو نداری سرِ ما ✤ خواجہ ابراہیم متحیر شد و گفت نرا چرا رہا کردند گفت ایشان پختہ بودند مرا گفتند تو ہنوز خامی جان بکن تا تو نیز پختہ شوی انگاہ از پے در آی این بگفت و جان داد منقول است کہ آخر عمر خواجہ ابراہیم ادہم ناپیدا شد چنانکہ کسے ندانذ کہ کجا خفتہ است از خوف شہرت بعضے گویند در بغداد است و بعضے گویند در شام است بسیا خلق راوی اند کہ آنجا است آنجا کہ خاک مہتر لوط علیہ السلام است غاریست وفات کردہ است چون وفات او رسید آواز آمد اَلَا اِنَّ اَمَانَ الْاَرْضِ قَدْ مَاتَ ہمہ خلق متحیر شد کہ این چہ آواز است تا خبر آمد کہ ابراہیم ادہم رحمۃ اللہ علیہ وفات یافتہ است منہم آن وافر الفضل والاحسان آن اکرم اہل ایمان آن ملک الاولیاے امام الفقرا آن شیخ العصر آن علامۃ الدہر آن سرمست جام بے غشی **خواجہ حذیفہ المرعشی** خصّہ اللہ بالعفو والرضوان کہ از کبار مشائخ روزگار و مشہر نامدار بود و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ ابراہیم ادہم پوشید و سالہا بخدمت در سفر و حضر ملازم حضرت او بود و اعمال خیر او در نظر مبارک آن بزرگ ہیچ وزنے نداشت و قول او ست

سلہ آگاہ باشند بدرستی کہ پناہ زمین کہ بود تحقیق مرد۔

لَوْ جَاءَ نِیْ رَجُلٌ وَ قَالَ وَ اللّٰهِ الَّذِیْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ یَا حُذَیْفَةُ مَا عَمَلُكَ عَمَلُ مِنْ
یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسَابِ فَاَقُوْلُ لَهٗ یَا هٰذَا لَا تُكَفِّرْ عَنْ یَمِیْنِكَ فَاِنَّكَ لَا تَحْنَثْ
و قول اوست اِیَّاكُمْ وَهٰذَا اِیَّا الْفُجَّارِ وَالسُّفَهَاءِ فَاِنَّكُمْ اِذَا قَتَلْتُمُوْهَا ظَنُّوْا بِاَنَّكُمْ
رَضِیْتُمْ بِفِعْلِهِمْ منہم آں امام الائمہ آں مقتداے الامۃ آں ناصر الشریعہ
آں استاد الطریقہ آں تاج العارفین آں منہاج السالکین **خواجہ ہبیرۃ**
البصری کہ خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ حذیفۃ المرعشی پوشیدہ بود ایں بزرگ
مقتداے علماء و اولیاے وقت بود و در معرفت حق جل و علی میان مشائخ
کبار معروف و مشہور و درجات رفیع و مقامات عالی داشت قدس اللہ سرہ العزیز
منہم آں شمس الفقرا آں بدر الاتقیاء آں شیخ الاصفیاے الوقت آں صاحب
الکشف والکرامت آں پسندیدہ در ذات و صفات آں یافتہ خلعت سروری
حضرت **خواجہ ممشاد علو دینوری** نور اللہ مرقدہ بانوار القدس و آں بزرگ
خرقۂ ارادت از خواجہ ہبیرۃ البصری پوشیدہ و در مجاہدات محلی رفیع و در مشاہدات
مقامات عالی داشت و ایں بزرگ در دور حیوٰۃ خود در روز چیزے نخورد و دنیا
شامید چوں ایں بزرگ تولد شد شب شیر نخوردے و چوں صبح بدمیدی تا شب
شیر در دہن مبارک نگرفتے یعنے در مدت عمر عزیز خود صائم بود تا افطار بہ لقاء
رب العالمین کند شعر هُوَ الَّذِیْ قَدْ صَامَ فِیْ اَیَّامِهٖ مِنْ مَهْدِهٖ حَتّٰی زَمَانَ رَقَا
دِہٖ منہم آں تاج الاولیا آں سراج الاصفیا آں ملک المشائخ باتفاق آں
مقتداے الوقت **خواجہ ابو اسحٰق چشتی** کہ پادشاہ عالم نیاز بود سلطان
دارالملک راز و ایں بزرگ خرقۂ ارادت از خواجہ ممشاد علو دینوری پوشیدہ

۱؎ اگر بیاید مرا مردے بگوید آنکہ قسم آنخدائی کہ نیست سزاوار پرستش مگر
او اے حذیفہ نیست عمل تو مانند عمل کسیکہ ایمان مے آرد آنکس و زحساب پس خواہم گفت ۲؎ دور دارید نفس
ہاے خود را از بدکاراں و از بے عقلاں پس بدرستی شمایان وقتیکہ رو آورید شما بایشاں بدکاراں
و بے عقلاں گمان خواہند برد آنہا باینکہ شمایان راضی شدید بکردار آں بدکاراں و بے عقلاں
۳؎ آں کسے ہست کہ تحقیق روزہ داشتست او در تمامی عمر خود از ایام گہوارہ تا زمان خوابیدن در قبر خود

و بزرگے در باب او گوید شعر له فَبِهِ اقْتَدَی مِنْ اَهْلِ چِشْتَ شُیُوْخُهُمْ کُلٌّ وَلِیُّ ۴۰
اللهِ فِی مِیلَادِهِ ٭ مِنْهُمْ اَبُوْ اِسْحٰقَ اَلْبَرُّ شَیْخُهُمْ ٭ طَوْدُ سَمَاءٍ مِنْ شَیْخِ اَطْوَادِهِ ٭
اَضْحَی هُدَاةُ الَّذِیْنَ یَتَّبِعُوْنَهُ ٭ لَا یَعْبُدُوْنَ اللّٰهَ فِی مُعْتَادِهِ ٭ و این بزرگ
در غایت ستر عالم مکاشفات پوشیده و صورت صحوا پیرایهٔ خود ساخت منهم
آن عمدة الابرار آن قدوة الاخیار آن ملک الاولیا آن سلطان الاصفیا آن
برهان الاتقیا آن در عزم سعد اسعد خواجه ابو احمد چشتی طاب ثراه و این بزرگ
خرقهٔ ارادت از خدمت خواجه ابو اسحق چشتی پوشیده بود قدس الله سره
العزیز و این بزرگ بادشاه ممالک ملک مکاشفات و سلطان دار الملک مشاهدات
بود هیچ سرے از اسرار دوست بیرون نداده و در عالم ذوق درونی بادشاهی
هارانده رحمة الله علیه منهم آن قطب المشایخ و الفقرا آن ملک الائمه و العلما آن
ملجا الاوتاد آن مفخر العُبّاد خواجه محمد چشتی طیب الله مرقده و نور الله مشهده
که بانواع کرامات و اصناف درجات مشاهدات آراسته بود و این بزرگ خرقهٔ
ارادت از خدمت ابو احمد چشتی پوشیده بود منقول است که خواجه ابو محمد چشتی
اغلب حال در عالم تحیر بودے و سالها پهلوے مبارک ایشان بزمین نرسیده
بود و در غایت مجاهده و در غلبات شوق نماز معکوس گذاردے در خانهٔ خویش
چاہے داشت در آنچاه خود را سرنگون آویخته خداے تعالے را عبادت کردے
منقول است که روزے بر سر دجله نشسته بود و خرقهٔ مبارک خود را بخیه
میزد در اثناے این حال پسر خلیفه بخدمت او رسید با کوکبه خلافت از اسب
فرود آمد و روے بر زمین آورد نشست خدمت خواجه فرمود که حضرت رسالت
صلی الله علیه و آله و سلم میفرماید اگر پیر زنے در بلاد مملکت شب بفاقه بخسپد
روز قیامت اَمْنًا و صدقنا دامن والی خود بگیرد یعنی پسر خلیفه خدمتها از هر جنس

له و با واقعه اکرده اند از اهل چشت همه شیخان همه نزدیکان خدا در میلاد او هستند از آن
شیوخ ابو اسحاق کلانتر ایشانست روشن هست راه نمایان در تبعیت او پیروی میکنند آن ابو اسحاق را

پیش آورد خواجه تبسم فرمود و گفت از خواجگان ما زینها کسے قبول نکرده است
و ایشاں حاجتے نداریم بعده روے مبارک خود سوے آسمان کرد و گفت الٰهی
آنچه بندگان خود را مے نمائی ایں را نیز همان بنمائے در حال ماهیان دجله
دینارهاے زر در دهن کرده بالا آمدند بعده خواجه فرمود که حق جل و علے بر بندگان
خود در خزینهٔ غیب کشاده است و دست تصرف داده بدیں آورده شما احتیاجے
نداریم منهم آں اعلم علما آں سید الاولیا آں سید الازکیا آں پیشواے اهل
تصوف ناصر الملة والدین خواجه ابو یوسف چشتی که جمال طریقت و کمال
حقیقت بود و ایں بزرگ را کرامات ظاهر و براهین پیداست نور الله روضته
و برد تربته و خرقهٔ ارادت از خدمت خواجه ابو محمد چشتی قدس الله سره العزیز
داشت منقول است که وقتے خواجه ابو یوسف چشتی در راه مے برفت
دید که مسجدے عمارت میکنند و تیرے بجهت سقف مسجد بالا میبرند و آں تیر
از موازانهٔ عمارت کوته مے آید دریں حیرت بودند که چه کنند در اثناے ایں
خدمت خواجه بر سر وقت ایشاں رسید و ازاں حال استطلاع نمود چوں
قصهٔ ایں حال خواجه را روشن شد از اسپ فرود آمد و بالا دیوار مسجد
برآمد و یک سر چوب بدست مبارک خویش گرفت و گفت بسم الله الرحمٰن الرحیم
چوں آں تیر بالاے عمارت آوردند از عمارت مسجد یک گز از جانبے
که خواجه گرفته بود زیاده آمد تا ایں غایت آں تیر کرامت بداں عمارت مسجد یک
گز بیروں آمده و برقرار است کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود آں مسجد را دیده ام در میان
چشت و هری بود در کنارهٔ هری الرود است منقول است که خواجه یوسف
چشتی را قدس الله سره کلام الله یاد نبود بدیں سبب متردد بود تا شبے
دراں تردد پیر خود خواجه محمد چشتی را قدس الله سره العزیز در خواب دید مے فرمود
چه حال است که در غایت تردد مے بینیم خواجه یوسف گفت که سبب کلام الله

که یاد ندارم فرمود که صد بار سورهٔ فاتحه بخوان از برکت آن کلام الله محفوظ خواهد شد خواجه یوسف چشتی چون بیدار شد همچنان کرد بفضل و کرم حق سبحانه تعالی از برکت سورهٔ فاتحه تمامی کلام الله خواجه یوسف را محفوظ شد چنانکه هر روز پنج ختم کردن گرفت منجمم آن سرور مشائخ کبار آن بادشاه اولیاے نامدار آن ظل الله فی الخلق ان سیف الله الناطق بالحق خواجه قطب الحق والدین المخصوص بعنایت رب العالمین خاتم الفقرا والمساکین ملک الاولیا سلطان الاصفیا خواجه مودود چشتی که جمله مشائخ کبار وقت محکوم و منقاد حکم او بودند در غایت تعظیم در نهایت تکریم او میکوشیدند و این بزرگ خرقه ارادت از خدمت خواجه ناصر الدین یوسف چشتی پوشیده کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده ام شیخ ابو العباس قصاب چهار صد اولیا را بنظر فنا کرده بود چون خواجه مودود چشتی با شیخ عثمان استاد مردان را به نیشاپور ولایت داد نظر او بدل کرد چون از خانه علیه منقول است هر وقت که خواجه مودود چشتی را اشتیاق زیارت خانه کعبه غالب شدے فرشتگان را حکم شدے تا خانه کعبه را پیش آوردندے در نظر خواجه میداشتند خواجه طواف کردے نمازے که آنجا آمده است بگذاردے بعده باز خانه کعبه را بے بردندے منقول است بزرگ زادهٔ بدخشان بخدمت خواجه مودود چشتی آمد و ارادت آورد و کلاه درخواست کرد خدمت خواجه بنور باطن دریافته بود که در جریدهٔ معصیت لوث دنیا باقی است التماس او قبول نمیکرد تا بیشترے بزرگان را آن بزرگ زاده شفیع آورد خواجه او را کلاه فرمود و گفت اے جوان چون کلاه ستدی نگاهداشت آن بکنی والا پشیمان شوی چون آن بزرگ زاده کلاه بستد و در بدخشان آمد بعد چندگاه بدنیا و بدانچه مطلوب نفس او بود مشغول شد این خبر بخدمت خواجه رسانیدند خواجه فرمود چگونه است که آن کلاه کار او نمیکند بعده بسے بر نیامد که او را ناگهانے بگرفتند و چشمهاے جهان بین او کشیدند منقول است که چند روز ذات ملک صفات خواجه مودود

چشتی را قدس الله سره العزیز زحمت مزاحم شد در اثنای آن زحمت مردی
باهیبت بیامد و حریر پارهٔ نبشته بدست مبارک خواجه داد خواجه مطالعه کرد آن
حریر پاره بر چشم مبارک خود نهاد و جان عزیز بحق تسلیم کرد هراهز در عالم افتاد که
خواجه مودود چشتی از دنیا نماند بعد تجهیز و تکفین خواستند که جنازهٔ خواجه بردارند
هیچکس نتوانستند که برگیرند همه در حیرت ماندند بعد از زمانی آوازی بعینه آمد خلق
دور شد مردان غیب بیامدند و نماز جنازهٔ خواجه بگذاردند بعده خلق بگذاردند
و پس بفرمان خدای تعالی جنازهٔ خواجه بهوا شده میرفت و خلق دنبال
جنازه میرفتند تا بموضع که حضرت قبول کرده بودند چوں ایں کرامت معاینه شد
چندیں هزار کافراں درآں روز مسلماں شدند منهم آں اعلم علمای آں قدوهٔ
اولیا خواجه حاجی شریف زندنی که بکلمات حقایق حقیقت میان مشائخ
کبار زمانه عدیم المثال بود و توجه علما و فضلا و اهل حقیقت بدو بود و خرقهٔ ارادت
از خدمت خواجه قطب الملة والدین مودود چشتی پوشیده بود قدس الله
سره العزیز منقول است که خواجه حاجی شریف زندنی چهل سال از خلق
عزلت گرفت و خرابه اختیار کرد و برگ درختان و میوه که از جنگل خیزد قوت ساخت
واگر کسی بخدمت او آمدی خادم گفتی زینهار ذکر دنیا و حکایت آں نکنی که از
سعادت زیارت محروم گردی منقول است روزی مردی بخدمت
خواجه چیزی نقدانه آورد خواجه فرمود که با درویشاں چه عداوت
داشتی که دشمن گرفتهٔ خدای را بیاوردی ایں سخن گفت فرمود که جانب
صحرا ببیں آں مرد ببید که جوئی زر در صحرا رواں شده است بعده
خواجه فرمود کسی را که در خزانهٔ غیب اینچنیں تصرفی باشد او نظر بمال شما نکند
منقول است که سلطان سنجر را در خواب دیدند ازو پرسیدند که خدای
تعالی با تو چه کرد گفت معامله مرا که در عالم کرده بودم از نیک و بد در نظر من
داشتند و فرشتگان عذاب فرمان شد که ایں را جانب دوزخ برید هم در

اثنائے ایں فرمان رسید کہ فلاں روز در مسجد دمشق سعادت قدمبوس
خواجہ حاجی شریف زندنی حاصل کردہ بود از برکت آں بیامرزیدیم
منہم آں صاحب کشف و کرامات آں پادشاہ عالم مشاہدات آں خلیفہ
حاجی شریف زندنی خواجہ عثمان ہارونی کہ در علم شریعت و طریقت
و حقیقت اعلم وقت بود و مقتدائے اوتاد و ابدال و خرقۂ ارادت از خدمت
خواجہ حاجی شریف زندنی پوشیدہ قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ
شیخ الاسلام خواجہ معین الدین حسن سنجری طیب اللہ مضجعہ میفرمود کہ وقتے
من برابر خواجہ عثمان ہارونی در سفر بودم در کنارۂ دجلہ رسیدم کشتی نبود
خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ چشم پیش کن چشم پیش کردم خواجہ
را و خود را در گذارائے دجلہ دیدم از خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز پرسیدم
کہ شما ایں چہ کردید فرمود کہ پنج بار سورۂ فاتحہ بخواندم منقول است وقتے
پیرے بخدمت خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز بغایت پریشان خاطر آمد
خواجہ ازو پرسید کہ چہ حال است کہ خاطر بر جا نداری گفت مدت چہل سال
باشد کہ پسرے از من غایب شدہ است از حیوات و موت او خبر ندارم بخدمت
خواجہ آمدہ ام تا فاتحہ درخواست کنم مگر پسر بمن رسد خواجہ در مراقبہ شد چوں
زمانے بگذشت حاضران مجلس را فرمود کہ فاتحہ بخوانیم بہ نیت آنکہ پسر ایں پیر
بدو رسد چوں فاتحہ خواندند فرمود برو پسرت در خانہ آمدہ باشد چوں پیر در خانہ
آمد آیندہ بیامد و گفت مبارکباد پسرت آمد چوں پیر را با پسر ملاقات شد پدر و پسر
بخدمت خواجہ آمدند و ہر دو سعادت پابوس حاصل کردند خواجہ ازو پرسید
کہ کجا بودی گفت در جزیرۂ از جزائر دریا دیواں گرفتہ بودند و زنجیر کردہ امروز
دراں مقام بودم درویشے ہم بطریق شما دست در زنجیر کرد و مرا نزدیک خویش
بایستانید زنجیر از من بیفتاد بعدہ گفت پائے بر پائے من نہ ہمچناں کردم
فرمود چشم پیش کن چوں چشم پیش کردم خود را بر در خویش دیدم منقول است

۴۵ که شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس الله سره العزیز مے فرمود که مرا همسایه
بود از مریدان خواجه عثمان هارونی او نقل کرد من برابر جنازهٔ او رفتم چوں اورا
در گور نهادند خلق بازگشت من ساعتے بر سر قبر آں دوست مشغول بودم دیدم
فرشتگانِ عذاب حاضر شدند دریں میاں خواجه عثمان هارونی رسید
وگفت زینهار ایں را عذاب مکنید که ایں از مریدانِ من است فرشتگاں را فرمان
شد او را بگوئید ایں برخلاف تو بود خواجه قدس الله سره العزیز فرمود که آرے
ایں برخلاف من بود فاما خود را در پایهٔ من بسته بود فرماں شد که اے فرشتگاں
دست از مرید خواجه عثمان بدارید که ما او را بدو بخشیدیم منهم آں شیخ شیوخ طریقت
آں اصل الاصول بحقیقت آں صاحب اسرار الٰهی وآں باوصاف صحو صاحی
وارث الانبیاء والمرسلین نایب رسول الله فی الهند حضرت خواجه معین الحق
والشرع والدین خواجه معین الدین حسن سنجری قدس الله سره العزیز که
بجمیع اوصاف مشائخ موصوف بود و بانواع کرامات و علو درجات مشهور و ایں
بادشاه اهل اسلام خلیفهٔ خواجه عثمان هارونی بود منقولست که شیخ الاسلام
معین الدین قدس الله سره العزیز مے فرمود که چوں من بخدمت خواجه
عثمان هارونی پیوستم وبشرف ارادت آں بزرگ مشرف شدم بیست سال
ملازم خدمت ایشاں بودم چنانکه یک ساعت نفس را از خدمت آں بزرگ
راحت ندادم و در سفر و حضر جامهٔ خواب خواجه من مے بردم چوں رسوخ
خدمت من باعتقاد تمام معائنه کرد آنگاه نعمتے که از کمال خواجه اقتضا کرد
در حق من کرم فرمود و خواجه معین الدین والحق میفرمود که علامت شناختن
حق تعالی گریختن از خلق است و خاموش بودن در معرفت و میفرمود که چوں
ما را از پوست بیروں آمدیم ونگاه کردیم عاشق و معشوق و عشق یکے دیدیم یعنی
در عالم توحید همه یکیست و مے فرمود که حاجیاں بقالب گرد خانه کعبه طواف
کنند فاما عارفاں بقلوب گرد عرش و حجاب عظمت طواف کنند ولقا خواهند

ف
در و خدمت جو د

ومیفرمود مدتے گرد خانۂ کعبہ طواف کردم فاما ایں زماں خانہ کعبہ گرد من طواف
مے کند ومیفرمود مرید مستحق اسم فقر وقتے گردد کہ در عالم فانی باقی بماند پرسیدند مرید تا
کے گردد فرمود آں زمانکہ فرشتہ ذلت بیست سال بر و ہیچ گناہے ننویسد ومیفرمود
کہ نشان اہل محبت چیست آنکہ مطیع باشی وتبرسے نباید کہ براندند ومیفرمود کہ علامت
شقاوت چیست آنکہ معصیت کنی وامیداری کہ مقبول خواہم شد ومیفرمود چوں
روز قیامت در رسد حق تعالیٰ فرشتگاں را فرماں دہد تا دوزخ را از دہان مار
بیروں آرند آنگاہ دوزخ را بتابند چنانکہ یک دم بزند جملہ حشر قیامت پردود کند
ہر کہ خواہد از عقبات آں روز ایمن گردد طاعتے کند کہ نزدیک خدائے تعالیٰ بہتر
از اں طاعتے نباشد پرسیدند کہ آں طاعت چیست فرمود کہ درماندگان را
فریاد رسیدن وحاجت بیچارگاں رواں کردن وگرسنگاں را سیر گردانیدن
ومیفرمود در ہر کہ ایں سہ خصلت باشد حقیقت بداں کہ خدائے تعالیٰ او را دوست
میدارد اوّل سخاوتے چوں سخاوت دریا دوم شفقتے چوں شفقت آفتاب سیوم
تواضعے چوں تواضع زمین ومیفرمود ہر کہ نعمت یافت از سخاوت یافت وہر کہ از
متقدماں باشد از صفا باشد ومے فرمود کہ متوکل بحقیقت آں ہست کہ رنج و
محنت خود از خلق برگیرد ومیفرمود کہ قرار گرفتن دریں راہ دو چیز ست یکے ادب
عبودیت دوم تعظیم حق تعالیٰ حضرت سلطان المشائخ مے فرمود چوں حضرت
شیخ معین الدین طاب اللہ مضجعہ در اجمیر آمد پتھورا رائے مملکت ہند در
اجمیر بود چوں شیخ در اجمیر سکونت ساخت پتھورا را و مقربان او را دشوار مے
آمد چوں عظمت وکرامت شیخ معاینہ مے کردند مجال دم زدن نبود الغرض مسلمانے
از پیوستگان شیخ معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز برپتھورائے بود پتھورا
آں مسلماں را بسے مضرت رسانیدن گرفت آں مسلمان التجا بخدمت شیخ
معین الدین کرد شیخ درباب او بر پتھورا بشفاعت سخنے گفت پتھورا از بیان شیخ
قبول نکرد وگفت ایں مرد اینجا آمدہ ہست و نشستہ سخنان غیب میگوید چوں ایں

سخن بسمع مبارک آں بادشاہ اسلام رسانیدند بر لفظ مبارک او رفت کہ پتھورا را زندہ گرفتیم و دادیم بلشکر اسلام ہمدراں ایام لشکر سلطان معز الدین سام انار اللہ برہانہ از غزنی رسید و پتھورا مقابل لشکر اسلام شد و بدست سلطان زندہ افتاد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ کدام کرامات علو درجات بالا ازیں تواند بود کہ از بزرگانے کہ بدیں بادشاہ دیں پیوستند شاہانے خاستند کہ بندگان خداے تعالیٰ و تقدس را دستگیری کردند و از غرور دنیا بیروں آوردند بسراے سرور عقبے منزلگاہ دادند و تا روز قیامت کوس غلغلہ عظمت ایں بادشاہان دین در گوش ہوش فلک و ملک فرو خواہد کوفت و خلق بحجت ایشاں در مقعد صدق جاے خواہند یافت و کرامت دیگر آنکہ مملکت ہندوستاں تا حد بر آمدن آفتاب ہمہ دیار کفر و کافری و بت و بت پرستی بود و متمردان ہند ہر یکے دعوی انا ربکم الاعلیٰ مے کردند و خداے را جل و علی شریک می گفتند و سنگ و کلوخ و دار و درخت و ستور و گاو و سرگین ایشانرا سجدہ میکردند و بظلمت کفر قفل دل ایشاں مظلم بحکم بود قطعہ ہمہ غافل از حکم دین و شریعت * ہمہ بیخبر از خدا و پیمبر * نہ ہرگز کسے دیدہ ہنجار قبلہ * نہ ہرگز شنیدہ کس اللہ اکبر * بوصول قدم مبارک آں آفتاب اہل یقین کہ بحقیقت معین الدین بود ظلمت ایں دیار بنور اسلام روشن و منور گشت قطعہ از تیغ او بجاے صلیب و کلیسیا * در دار کفر مسجد و محراب و منبر ست * آنجا کہ بود نعرہ و فریاد مشرکان * اکنوں خروش نعرۂ اللہ اکبر است * و ہرکہ ازیں دیار مسلماں شد و تا دور قیامت مسلماں خواہد شد و فرزندان ایشاں تا توالد و تناسل است مسلمان خواہند بود و آں طائفہ را کہ بہ تیغ اسلام از دار حرب در دار اسلام خواہند آورد الی یوم القیامۃ مثوبات آں بہ بارگاہ بادپناہ شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس اللہ سرہ العزیز بمتابعت حضرت او واصل و متواصل خواہند بود انشاء اللہ العزیز منقول است در آں شب کہ شیخ الاسلام معین الدین

سنجری قدس الله سره العزیز نقل خواهند کرد چند بزرگ حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم را در خواب دیدند که مسیفر مسود دوست خدا معین الدین سنجری خواهد
آمد باستقبال او آمده ایم چون خواجه نقل کرد در پیشانی مبارک خواجه نبشته پیدا آمد
که حبیب الله مات فی حب الله و نقل خواجه و روضه متبرکه هم در اجمیر است
و خاک پاک مزار این بزرگ دوائے دل دردمندان سعادت زیارت میسر باد
منهم آن شیخ علی الاطلاق آن قطب باتفاق آن منبع اسرار آن مطلع انوار آن
شمع عالم آن پادشاه بنی آدم آن شیخ الاسلام نامدار قطب الحق والدین بختیار
اوشی قدس الله سره العزیز خلیفه شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری بود واز
اکابر اولیا روا جلهٔ اصفیا بود در عصر او همه منقاد و معتقد او بودند و قبولے عظیم
داشت و نفسے گیرا و بشغل لی مع الله مخصوص بترک و تجرید موصوف و این بزرگ
در ماه مبارک رجب رجب قدره شهور سنه ۵۲۲ اثنی وعشرین وخمسمایة در شهر بغداد
در مسجد امام ابو اللیث سمرقندی بحضور شیخ شهاب الدین سهروردی
و شیخ اوحد کرمانی و شیخ برهان الدین چشتی و شیخ محمد صفاهانی بشرف
ارادت شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری مشرف گشتند نکته اول

ذکر این بزرگ مشتمل بر چهار نکته است

در بیان مجاهده شیخ الاسلام قطب الدین قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ
مے فرمود بارے از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
پرسید که شیخ الاسلام قطب الدین کاسه و کندوری داشت فرمودند نداشت
عیش ایشان در عسرت بودے بقالے مسلمانے همسایه خواجه بود خواجه در
اوائل ازو وام کردے و او را گفت که وام تو چون سه صد درم شود زیاده ازان
ندهی چون فتوح رسیدے هم ازان ادا کردے بعده خواجه با خود جزم کرد که بعد ازین
وام نکنم بعده از فضل خدائے عزوجل یک قرص زیر مصلے پیدا شدے همه خانه
را بسنده بودے بقال دانست مگر خدمت شیخ از من ناخوش است که وام نمے
ستاند بخوابه خود را بر حرم شیخ فرستاد بجهت تفحص حال حرم شیخ خواب داد

ہر روز یک قرص زیر مصلے شیخ پیدا مے شود ہماں اہل خانہ را کافیست بعد
ازاں کاک پیدا نشد خادمت شیخ از حرم خود پرسید کہ حکایت پیدا شدن کاک
پیش کسے گفتۂ حرم خواجہ گفت آرے پیش زن بقال گفتہ ام سلطان المشایخ
میفرمود کہ شیخ معین الدین حسن سنجری تا پانصد درم شیخ قطب الدین
را اذن دادہ بود قرض کند چوں کار بکمال رسید ازاں نیز دست داشت قدس
اللہ سرہ العزیز نکتہ دوم دربیان مشغولی شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار را از غایت
مشغولی ترک خفتن بظہور آمدہ بود چنانکہ ہیچگہ بستر راست نکردے در اول عہد بعد
غلبۂ خواب قدرے بخفتے و در آخر عمر آنہم بہ بیداری بدل شدہ بود و بر زبان مبارک
ایشان چناں رفتہ بود اگر وقتے مے خسپیم زحمت مے بینیم حال شغل بحق بجائے
رسیدہ بود چوں کسے بزیارت ایشاں آمدے زمانے بایستے تا بخود باز آمدے انگاہ
با آیندہ مشغول شدے یا از حال خود و یا حال آیندہ چیزے بگفتندے بعدہ گفتے
مرا معذور دارید باز بحق مشغول شدے سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ الاسلام
قطب الدین را پسرے بود خورد رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست چوں خدمت
شیخ قطب الدین از دفن او باز گشت آواز گریۂ مادر خورد ک بسمع مبارک
شیخ رسید شیخ تاسف کردن گرفت شیخ بدرالدین غزنوی پرسید کہ ایں تاسف
چیست شیخ فرمود مرا ایں زماں یاد مے آید کہ من چرا از حق بقاء پسر نخواستم
اگر مے خواستم مے یافتم سلطان المشایخ میفرمود بنگرید استغراق ایشاں درباد
دوست بچہ غایت بود کہ از حیات و ممات پسر یاد نیامد نکتہ سیوم دربیان عظمت
وکرامات شیخ الاسلام قطب الدین نور اللہ مرقدہ سلطان المشایخ میفرمود کہ مردے
بود رئیس نام شبے در خواب دید قبۂ و خلقے انبوہ در حوالی آں قبہ مردے کوتاہ
بالائے دید کہ ہر بار در آں قبۂ دروں میرود و بیروں مے آید و پیغام خلق را جواب
مے گوید آں رئیس پرسید کہ دریں قبہ کیست و آں مرد کوتاہ بالا کہ بیروں مے آید

ومیرود کدام است گفتند دریں قبہ حضرت رسالت است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
وآں مرد عبد اللہ مسعود است رئیس میگوید نزدیک عبد اللہ رفتم وگفتم کہ بخدمت
رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض دار کہ من میخواہم کہ ترا بہ بینم عبد اللہ مسعود رضہ درون
رفت وبیروں آمد وگفت رسول خدا مے فرماید کہ ترا ہنوز اہلیت آں نشدہ است
کہ مرا بتوانی دید اما برو سلام من بختیار کاکی را برساں وبگو ہر شب تحفہ کہ بر من
میفرستی میرسد سہ شب است کہ نمیرسد مانع آں بخیر باد ایں رئیس میگوید من
بیدار شدم وبخدمت شیخ قطب الدین بختیار آمدم نور اللہ مضجعہ وگفتم کہ
حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شما را سلام رسانیدہ است بایستاد
وگفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ گفتہ است گفتم ہمچنیں فرمودہ است تحفہ کہ ہر شب
بر من مے فرستی میرسید مگر سہ شب است کہ نرسیدہ است شیخ قطب الدین
ہماں زماں زنے کہ خواستہ بود پیش طلبیدہ ومہر او برو تسلیم کرد واو را بگذاشت
وآنچناں بود مگر سہ شب در تزویج مشغول بود کہ آں تحفہ نرسیدہ بود بعد ازاں
سلطان المشائخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز تحفہ ایں بود کہ ہر شب سہ ہزار بار
صلواۃ گفتے آنگاہ خفتے سلطان المشائخ میفرمود کہ وقتے شیخ قطب الدین بختیار
وشیخ بہاؤ الدین زکریا وشیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہم العزیز
در ملتان بودند لشکر کافر زیر پائے حصار ملتان آمد والی ملتان قباچہ بود
بجہت دفع ملاعین بخدمت ایں بزرگاں آمد وعرض داشت کرد شیخ قطب الدین
بختیار تیرے بدست قباچہ داد وفرمود ایں را عمیا جانب لشکر کافر فرست
قباچہ ہمچناں کرد چوں روز شد ہیچ کس از کافر نماندہ بود سلطان المشائخ میفرمود
کہ من بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز رفتہ
بودم در خاطر من گذشت ایں کس کہ بزیارت بزرگاں مے آید ایشاں را
از آمدن ایں کس خبرے مے باشد یا نہ ایں معنی در خاطر گذرانیدم ونزدیک روضہ
مشغول شدم در اثنائے ایں مشغولی از روضہ متبرکہ ایں بیت شنیدم

بیت مرا زندہ پندار چوں خویشتن ٭ من آیم بجاں گر تو آئی بہ تن ٭ سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار در مبدا حال در اوش بود و درآں شہر مسجد ہست خراب درآں یک مسجد منارہ ہست کہ آنرا ہفت منارہ میگویند مگر بخدمت ایشاں دعائے رسیدہ بود کہ آں یک دعا بود آں را ہفت دعا گفتندے ہر کہ آں دعا بر بالائے آں منارہ بخواند با مہتر خضر او را ملاقات شود الغرض شیخ قطب الدین را اشتیاق غالب شدہ کہ با مہتر خضر ملاقات کند شبے از شبہاء ماہ رمضان درآں مسجد برفت و دوگانہ بگذارد و برآں منارہ برآمد و ایں دعا بخواند و فرو آمد چوں قدم از مسجد بیروں نہاد مردے را دید ایستادہ بانگ بر شیخ قطب الدین زد کہ دریں بیگاہان تو اینجا چکنی شیخ گفت من اینجا آمدہ بودم تا ملاقات مہتر خضر حاصل کنم ایں دولت میسر نشد باز بخانہ میروم آں مرد گفت خضر را چہ خواہی کرد او بیکے سرگردان است ہمچو تو از دیدن آں چہ شود درمیان پرسید دنیائے طلبی شیخ گفت خیر گفت وامے دادنی داری شیخ گفت خیر بعد ازاں آں مرد گفت خضر را چہ مے بینی بعد ازاں گفت دریں شہر یک مردیست کہ خضر دوازدہ بار برد را و رفتہ است و بار نیافتہ ایشاں دریں محاورہ بودند کہ مردے نورانی جامہا پاکیزہ پوشیدہ پیدا شد ایں مرد بتعظیم تمام پیش او باز رفت و در دست و پائے او افتاد شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آں مرد چوں نزدیک من رسید روئے سوئے آں مرد پیشینہ کرد و گفت کہ ایں درویش وامی دادنی ندارد و دنیا نمے طلبد آرزوئے ملاقات تو دارد شیخ فرمود ہم درمیان بانگ نماز برآمد از ہر طرف درویشاں و صوفیاں پیدا شد نماز جماعتے شد تکبیر گفتند یکے پیش رفت و نماز بگذارد و در تراویح دوازدہ سیپارہ بخواند در دل من گذشت اگر بیشتر خواند بہتر باشد چوں نماز تمام شد ہر کسے طرفے گرفت من بجائے خود آمدم سلطان المشایخ میفرمود کہ وقتے جلال الدین تبریزی در خانہ شیخ

قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز خواست آمد شیخ قطب الدین نور اللہ مرقدہ
اورا استقبال کرد از خانۂ خود بیرون آمد خانہ بر سر چند و گھر بود از انجا کہ بیرون آمد
در کوچۂ شارع نرفت در کوچۂ باریک رفت شیخ جلال الدین کہ مے آمد در شارع
نیامد ہم دریں کوچۂ باریک مے آمد ہر دو با ہمدیگر ملاقی شدند قدس اللہ سرہما گفت
دیگر در مسجد ملک عز الدین کہ ہم پیش گرمابۂ اوست آں ہر دو بزرگ یکجا شدہ اند
سلطان المشائخ میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ
العزیز مردے از بینوائی شکایت کرد شیخ فرمود اگر بگویم نظر من در عرش
خدا مے افتد استوار داری گفت آرے بلکہ بیشتر ہم گفت نیکوست چون
اینمقدار میدانی بارے آں ہشتاد تنکہ نقرہ کہ در خانہ نہادہ بخور بعد ازاں
شکایت کن آنمرد شرمندہ شد روے بر زمین آورد و باز گشت منقول است
کہ شیخ قطب الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود
کہ وقتے من و قاضی حمید الدین ناگوری مسافر بودیم لب کرانہ دریا رسیدیم گرسنگی
درمن اثر کرد یک زمان بگذشت گوسفندے دو نان جوین در دہن کردہ پیدا
شد بیامد پیش ما نہاد و باز گشت ما آنرا تناول کردیم و با خود گفتیم کہ ایں گوسفند
از غیب بود ہم درانثنا اینحال یک کژدمے نزدیک دریا رسید خود را
در آب انداخت گذارا شد تا در تامل شدیم و گفتیم دریں زیر حکمتے ہست بیا ما نیز
دنبال او برویم دست بدعا بر دیم بفرمان خدائے تعالیٰ دریا دو شق شد و زمین
خشک پیدا شد ما بگذشتیم زیر درختے مردے را خفتہ دیدیم و مارے در آمدہ
تا او را ہلاک گرداند ایں کژدم از جائے بر جست آں مار را ہلاک کرد و از پیش
ما ناپیدا شد ما نزدیک شدیم کہ آنمرد را دریابیم کہ بزرگے کسے خواہد بود دیدیم
مستے خراب قے کردہ افتادہ است ما شرمندہ شدیم کہ ایں مرد اینچنیں بی
فرمان و از خدائے تعالیٰ اینچنین نگاہداشت ہاتفے آواز داد اے عزیزاں
اگر ما ہمیں مصلحان و پارسایاں را نگاہداریم مفسدان و گناہ گاران را کہ نگاہدارد

همدرین بودیم آنمرد بیدار شد کیفیت برو گفتیم شرمنده گشت ازان فعل توبه کرد
و یکی از واصلان گشت آنگاه شیخ الاسلام قطب الدین بر لفظ مبارک
راند که اے درویش چون وقت درآید و نسیم لطف وزیدن گیرد صد هزار خراباتی
را صاحب سجاده گرداند و اگر معاذ الله نسیم قهری وزد صد هزار سجاده نشین را
براندازد و بخرابات افگند منقول است که ملک اختیار الدین ایبک
حاجب چیزے نقدانه یا اسم خدمتی بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین
آورد شیخ الاسلام قبول نکرد بعد ازان بر آن بوریائے که نشسته بودند آنرا
برداشت و ملک اختیار الدین را نمود که زیر بوریا جوئے تنکهاے زر میرود
و فرموده برای آورده شما حاجت ندارم باز بر منقول است که فرزندان
شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری را در حدود اجمیر دیہے احیائی بود
مقطعان بجہت مقرر داشت مزاحمت مینمودند فرزندان شیخ را بر آن آوردند
که در شهر بروند و از پادشاه مقرر داشت بیارند و بضرورت خواجه از اجمیر در
دهلی آمد و بر شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز فرود آمد شیخ قطب الدین
گفت شمارا حاجت نیست که بروید شما بدولت در خانه باشید من بروم و مقرر
داشت بیارم شیخ الاسلام قطب الدین قدس سره العزیز بر سلطان
شمس الدین رفت سلطان شمس الدین در تعجب شد چون وقتے بر سلطان
نرفته بود و کرات سلطان بجہت ملاقات التماس میکرد اجازت نمے یافت
چون ملاقات شد هم در مجلس فرمان مقرر داشت با صُرّه تنکهاء زر پیش آوردند
و در آنمجلس رکن الدین حلوائی حاکم خطه اوده بالادست شیخ بنشست سلطان را آمیختنی موافق نیفتاد
شیخ قطب الدین تغیر مزاج سلطان بنور باطن دریافت و کشف گردید فرمود چون حلوا و کاک مے خورند حلوا بالاے کاک
نهند اگر حلوائی بالادست کاکی نشیند چه تفاوت کند الغرض چون شیخ قطب الدین فرمان مقرر داشت با فتوح بخدمت
شیخ معین الدین آورد و شیخ معین الدین شهرت و اعتقاد خلق در حق شیخ قطب الدین معاینه کرد فرمود
که این چه کرده پنهان بعزلت بودن بهتر شیخ قطب الدین عرضداشت کرد که از طرف بنده چیزے نیست

و از سلطان المشائخ روایت میکنند چوں شیخ معین الدین از اجمیر در دہلی
آمد و شیخ نجم الدین صغرا شیخ الاسلام حضرت دہلی بود میان شیخ معین الدین
و شیخ نجم الدین محبت بود شیخ معین الدین بدیدن شیخ نجم الدین رفت او در صحن خانہ
چوترہ عمارت مے کنانید چوں نظر مبارک شیخ معین الدین برو افتاد او بطریق
سرگرم پیش نیامد شیخ فرمود شاید شیخ الاسلامی دماغ ترا برہم ساختہ است
شیخ نجم الدین در جواب گفت کہ من ہماں مخلص و معتقدم اما شما مریدے را
در شہر گذاشتہ اید کہ شیخ الاسلامی مرا کسے بجوے نمیشمارد خدمت شیخ معین الدین
تبسم کرد فرمود کہ بابا قطب الدین را من ہمراہ خود مے برم تو مشوش مباش و در آں
ایام صیت کمالات شیخ قطب الدین بسیار قوی شدہ بود و ہمہ اہل شہر رخ
بخدمت او آوردہ چوں شیخ معین الدین در خانہ آمدند فرمود کہ بابا بختیار
ہم یک بارچنیں مشہور شدی کہ خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا برخیز
در اجمیر بیا و بنشیں من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود کہ مخدوم مرا
چہ محل آں باشد کہ پیش مخدوم توانیم ایستاد فکیف کہ بنشینیم پس در آنمرتبہ شیخ
قطب الدین ہمراہ شیخ روانہ اجمیر گردید ازینمقدمہ در تمام شہر دہلی شور افتاد ہمہ
اہل شہر مع سلطان شمس الدین دنبال بر آمدند و ہر جا شیخ قطب الدین قدم
میگذاشت خلایق خاک آں زمین بہ تبرک برمیداشت و نہایت اضطراب
و زاری مینمودند شیخ معین الدین اینحال را معاینہ کرد فرمود بابا بختیار ہمدرین

نسخہ داوردی بگردانید خدمت شیخ طرف دیگر رفت و دست او گرفت شیخ نجم الدین آغاز کرد
بختیار را برما چہ گماشتہ او را منع نکنی شیخ معین الدین فرمود کہ منع خواہم کرد و در آں وقت صیت شہرت
شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہر قوی شدہ بود و ہمہ شہر رخ بخدمت او آوردہ شیخ معین الدین چوں
در خانہ آمد فرمود کہ بختیار ہم یکبار اینچنیں مشہور شدی کہ خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا
برخیز در اجمیر بیا بنشین من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود کہ مخدوم مرا چہ محل آں باشد کہ پیش
خواجہ بتوانم ایستاد بلکہ دربابے مخدوم بغلطم و بیفتم فکیف کہ بنشینم الغرض ہمچنیں روایت کردہ اند کہ
شیخ معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز در سوے اجمیر رواں شد ہنوز شیخ معین الدین در اجمیر
نرسیدہ بود کہ شیخ قطب الدین بختیار در شہر برحمت حق پیوست ۱۲

مقام باش کہ خلایق از بیروں آمدن تو در اضطراب وخراب است روا ندارم کہ چندیں دلہا خراب وکباب باشند برو ایں شہر را در پناہ تو گذاشتیم پس سلطان شمس الدین سعادت قدم بوس شیخ را دریافتہ ہمراہ شیخ قطب الدین بشادی تمام متوجہ شہر گردید و شیخ معین الدین بطرف اجمیر روانہ گشتند. نکتہ چہارم دربیان نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار از دار دنیا بدار عقبے طیب اللہ مضجعہ سلطان المشائخ میفرمودند روز عید بود شیخ قطب الدین از نمازگاہ باز گشت آنجا آمد کہ ایں زماں روضہ متبرکہ اوست آنجا زمینے صحرا بود ہیچ گورے وگنبدے نبود شیخ آنجا بیامد وبایستاد ودر تامل شد عزیزانے کہ برابر بودند عرضداشت کردند کہ امروز روز عید ست وخلق منتظر آنکہ مخدوم در خانہ بیاید وطعامے بخورد شما اینجا درنگ چہ می کنید شیخ فرمود کہ مرا ازیں زمیں بوے دلہا مے آید درزماں خصم آں زمیں را طلبید واز خاصہ مال خود بہا خرید خود را دفن ہمانجا فرمود بعد ازیں حضرت سلطان المشائخ چشم پر آب کرد وفرمود حالت شیخ آنکہ مے فرمود اینجا بوے دلہا مے آید بہ بینید کہ اینجا کیاں خفتہ اند ومیفرمود کہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز را چہار شبانروز تحیر بود در وقت نقل وآنچناں بود کہ در خانقاہ شیخ علی سکزی رحمۃ اللہ علیہ سماع بود شیخ قطب الدین نور اللہ مرقدہ درآں جمع حاضر بودند قوال ایں قصیدہ میخواند ؎ کشتگان خنجر تسلیم را ✽ ہر زماں از غیب جانِ دیگر است ✽ شیخ قطب الدین را قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت درگرفت ازآں مقام بخانہ آمد مدہوش ومتحیر بودند ومیفرمودند کہ ہمیں بیت بگوئید ہمیں میگفتند. واو ہمچناں در تحیر بود الا آنکہ چوں وقت نماز درمے آمد نماز میگذارند وباز ہمیں بیت میگویانید وہمیں میگفتند واو ہمچناں در تحیر بود وحالے وسیرتے پیدا مے شد چہار شبانروز ہمیں حال بود شب پنجم رحلت فرمود شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ میگوید کہ من آں شب حاضر بودم چوں وقت نقل شیخ نزدیک شد مرا اندک غنودگی بود درآں خواب دیدم شیخ گوئی از مقام خود برآمدہ

است و جانب بالا میرود و مرا سے گوید بدرالدین دوستان خداے را مرگ نباشد چوں بیدار شدم شیخ بدار البقا رحلت فرمودہ بود در آں مجلس کہ واقعہ شیخ بود شیخ احمد نہروالی حاضر بود رحمۃ اللہ علیہما و کاتب حروف در رسالہ سماع کہ تالیف مولانا فخر الدین زرّادی دیدہ است ترجمہ آں اینست لہ شیخ قطب الدین نور اللہ مرقدہ در آں سماع در عالم تحیر شد طبیبے بود در آں ایام حاذق کہ لقب او شمس الدین بود دلیل شیخ قطب الدین را برا و بردند تا او مادۂ زحمت را دریابد چوں آں شمس الدین دلیل بدید گفت ایں دلیل مردی است کہ سوختہ ہست با آتش محبت جگر او بگداختہ است و طبیب مذکور دریں قول صادق بود و دریں استدلال مصیبت چہ خوب است دریں معنے کہ انشاد کردہ اند در مجلس مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قَدْ لَسَعَتْ حَیَّۃُ الْھَوٰی کَبِدِیْ فَلَا طَبِیْبَ لَہٗ وَلَا رَاقِیْ اِلَّا الْحَبِیْبَ الَّذِیْ قَدْ شُغِفْتُ بِہٖ فَعِنْدَہٗ رُقْیَتِیْ وَتِرْیَاقِیْ الغرض قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت سلطان المشایخ میگفت ہمدراں سال کہ نقل سلطان شمس الدین التمش بود نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز و نقل مولانا قطب الدین کاشانی ہم دراں سال بود ازیں حرف سلطان المشایخ تاریخ نقل سلطان شمس الدین یاد فرمود ایں بیت گفت بیت بسال ششصد و سی و سہ بود کہ از ہجرت ✤ تماند شاہجہاں شمس دین عالمگیر ✤ فاما نقل شیخ الاسلام قطب الدین چہاردہم ماہ ربیع الاول بود سنہ المذکورہ و کاتب حروف از بزرگے سماع دارد کہ بعد نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نور اللہ مرقدہ دہ سال قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ در صدر حیوٰۃ بود چوں وقت نقل خدمت ایشان شد وصیت کرد کہ در پایان شیخ قطب الدین دفن کنند فرزندان قاضی حمید الدین ناگوری

لہ تحقیق ہر آئینہ گزیدہ ہست مار دوستی جگر مرا پس نیست طبیب مرا گزیدگی مرا و نیست افسوس مگر دوست آنکہ تحقیق فریفتہ شدم باآں دوست پس نزد او افسوں من ہست و دوائی من ہست۔

نمیخواستند کہ ہمچناں کنند چوں وصیت قاضی بود بضرورت دفن کردند فاما چوترہ بلند تر از روضۂ متبرکہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عمارت کنانیدند بعدہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ فرزندان خود را در خواب نمود گفت کہ شما چوترہ چرا بلند کردید مرا از روے مبارک شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز بدیں سبب بغایت شرمندہ گردانید ید سلطان المشائخ مے فرمود کہ من بارہا در میان ایں دو تربت در پایان شیخ الاسلام قطب الدین و سر آں قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ سرہ العزیز نماز کردہ ام و ذوق و راحت بسیار یافتہ ام بعدہ فرمود کہ مکاں را چہ اثر ہست اما اثر آں دو بزرگ است کہ یکطرف شاہے خفتہ است و طرف دیگر شاہے قدس سرہما العزیز منہم آں سلطان العارفین آں برہان العاشقین والمحققین آں پیشواے اصحاب دین آں مقتداے ارباب یقین آں کنج عالم عزلت آں گنجینہ سراے دولت آں سرور اقلیم اعظم آں قطب اقطاب عالم یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ملجاء الفقرا والمساکین مسعود بن سلیمان کہ بسعادت ابدی و بدولت سرمدی رسیدہ بود و در علم و تقوے و ورع و ترک و تجرید و عشق و بکا و ذوق کلام محبت و اشارات و رموزات بے نظیر زمانہ و در عہد دولت خود یگانہ بود و گوے سبقت از میدان کرامت و از سروران عالم دیں بردہ و ایں بادشاہ خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی بود و از حضرت با عظمت او مجاز مطلق گشتہ زہے علو ہمت و رفعت درجت کہ ہیچ چیز از نعم دنیوی و اخروی جز عشق ذات باری تعالی میل نکرد در انچناں عہدے کہ بوجود ذات مبارک او کہ عالم ہمچو بوستان ارم آراستہ بود و در انچنیں شہرے یعنے شہر دہلی کہ قبۃ الاسلام گیتی ہست و بندگان خداے تعالی از مشائخ در مقامات و کرامات مے زدند و میکشادند و علما در غوامض معانی باریک استنباط مے کردند و اوساط خلق بترفیہ حال و ترحیب مآل خوش مے گشتند چنانکہ ہیچ نوع ہیچ صنفے را از خلائق در آں زمانہ

راحت جز خوش خوئی و خوشدلی هیچ کارے نبود این پادشاه عالم حقیقت در اختیار روزگار باختیار از همه انقطاع کرد و بکلی روے بدوست آورده و ترک اینچنین شهر گرفته و بیابان و جنگل راهمچو شیران دین بیشه ساخته و بنان درویشانه و جامهٔ فقیرانه قانع گشته هرچند که خود را مستور میداشت لاجرم هیبت حسن معاملهٔ آن پادشاه در کونین میرسانیدند و تا روز قیامت غلغلهٔ آن صیت چنانکه درمیان ملأ اعلا است در نهان خواهد بود و عالم بنام او و بوجود فرزندان او که هریک در دریاے کرامت واز دودمان رحمت اند و بندگان او که بشرف اتصال آنحضرت متصل اند تا قیام قیامت روشن و منور خواهد بود و بزرگے خوش گوید شعر اَللَّیْلُ یَطْلَعُ مِنْ فَرَائِدِ جَبِیْنِهِ * وَالشَّمْسُ تَغْرُبُ فِیْ شَقَائِقِ خَدِّهِ * مَلِکُ الْجَمَالِ بِاَسْرِهِ فَکَاَنَّمَا حُسْنُ الْبَرِیَّةِ کُلِّهَا مِنْ عِنْدِهٖ مثنوی اے سرور اولیاے عالم * اے قبلهٔ اصفیاے اکرم * روے که آفتاب حسن است * پیدا شد از و ضیاء عالم * هرچند این بیچاره در دریاے اوصاف او غوطه میخورد پایان نمی یابد بزرگے خوش گوید مصرع بدریاے درافتادم که پایانش نمی بینم * این گدا را چه محل آن باشد که بیان اوصاف جمال ولایت این پادشاه اهل یقین کند ؎ وصف جمال چون توئی نیست حد بیان من * من چه صفت کنم ترا اے تو چنانکه هم توئی * چاره جز این نیست که دعائے بکنم و بگذرم این ضعیف گوید رباعی جهان تا قیامت بنام تو باد * فلک با مه و خور غلام تو باد * بکام دل و جان عشاق تو * شراب محبت ز جام تو باد

نکته اول در بیان حسب و نسب شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد این پادشاه اهل دین از دودمان شاه کابل فرخ شاه عادل بود و در آن عهد زمام مملکت دنیا بر دست فرخ شاه بود و جمله پادشاهان اقالیم مطیع حضرت او بودند و مملکت کابل بیش از مملکت غزنی بود چون مملکت کابل بحوادث روزگار خلل پذیرفت بدست پادشاهان غزنین افتاد و فرزندان فرخ شاه هم در دیار کابل با املاک و اسباب خویش مشغول

ذکر این بزرگ یعنی حضرت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والملة والشرع والدین حضرت فریدالدین شکربار مسعود گنج شکر اجودهنی چشتی قدس الله سره العزیز مشتمل بر هشت نکته۔

؎ ماه چهاردهم نمایان نمی شود از یگانه پیشانی او آفتاب پنهان میشود در روشنی رخساره او پادشاه حسن است بتمامی حسن جهان آنکه خوبی همه خلق از نزد اوست۔

ماندند تا غایتے کہ چنگیز خاں خروج کرد ملک ایران و توران بزیر تیغ آورد و تاراج نہاد لشکر بجانب مملکت غزنین کشید چوں در کابل رسید آں دیار را نیز بگرفت و خراب کرد و جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حرب کفار شہادت یافت بعدہ جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم قاضی شعیب با سہ پسر و اتباع و خیل و تبار در دیار لاہور تشریف آوردند و در قصبہ قصور نزول فرمودند قاضی قصور کہ در عدل و انصاف و مروت و مردے فخر قضات عصر بود ذکر بزرگی و عظمت خاندان شیخ شیوخ العالم پیش ازیں شنیدہ بود چوں ایں بزرگاں را بدید صد چنداں کہ شنیدہ بود مشاہدہ کرد سنائی خوش گوید بیت انچہ گوش از کمال خواجہ شنید * چشم از و صد ہزار چنداں دید * قدوم ایں آیندگاں را سعادتے دانست و بتعظیم بسیار پیش آمد و ضیا فتہائے شگرف کرد و ذکر رسیدن ایں بزرگاں کہ بکمال علم و بجمال حلم آراستہ بودند و عظمت و کرامت خاندان ایشاں بر بادشاہ عہد بنوشت بادشاہ فرمانے بتعظیم و تکریم بسیار بخدمت ایں بزرگاں فرستاد مضمون آنکہ ہر انچہ آں بزرگاں را اختیار افتد از ہر عملے دنیاوی و دینی از جہت من رضا است مصرع رضائے دوست مقدم بر اختیار من است * بعدہ جد شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود کہ ما را از عمل دنیا ہیچ مطلوب نیست چیزے کہ از مارفت دنبال آں نشویم بعدہ قضائی کھتوال کہ از ملتان نزدیک است بقاضی شعیب جد شیخ شیوخ العالم مفوض شد و آنجا سکونت کرد حق تعالیٰ از دودمان ایں بزرگ بادشاہے را پیدا آورد یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز تا خلائق مملکت ہندوستان را کہ در دریائے ظلمت و معاصی غرق بودند دستگیری کرد و بیروں آورد تکملہ ذوم در بیان عزلت گرفتن و انزوا گزیدن و بحق مشغول گشتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و پیوستن ایں بزرگ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار

 قدس اللہ سرہما العزیز منقول است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب اللہ مضجعہ ہم از عنفوان جوانے کہ قوت کامرانیست بعبادت و محبت
باری تعالیٰ مشغول گشت و ترکی بیکباری پیش گرفت و از خویش و پیوند جدا شد
بیت ہر کسے را ایجہاں خویشے و پیوندے ہست ✤ غم تو خویش من و عشق تو پیوند
من ہست ✤ امیر خسرو نیز گوید بیت اگر تو با غم لیلیٰ سر غبت خویشیٔ داری ✤
چو مجنوں فرد باید شد ہم از خویش و ہم از بیگانگاں ✤ چوں نیّت صادق بود حق
تعالیٰ تقدیر کردہ جہانے تا قیامت در سایۂ دولت او بیاساید و در آخرت نجات
ابدی یابند سعادت ملاقات و دولت دست بوس شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار قدس اللہ سرہ العزیز وَرَزَقَنَا شَفَاعَتَہُمَا روزے کرد چنانکہ شیخ
نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ فرمود در آنچہ شیخ شیوخ العالم والدین طیب اللہ
مضجعہ بتعلیم مشغول بود و صیت تعلم و تجرد و تعبد شیخ شیوخ العالم در عالم منتشر شد
و ایں آوازہ بسمع مبارک شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا نور اللہ مرقدہ و
روضتہ رسیدہ و شیخ الاسلام بہاؤالدین را مطلوب آں بود کہ با شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز ملاقات کند ہمدریں حال شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بجہتہ تعلیم در ملتان رفت و دریں ایام ملتان قبۃ الاسلام عالم بود
فحول علما آنجا حاضر بودند شیخ شیوخ العالم فرید الدین در مسجدے فرو آمد روزے
در آں مسجد مستقبل قبلہ سبق کتاب نافع بر دست کردہ مشغول نشستہ بود در
اثنائے ایں حال شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز از
اوش در ملتان رسیدہ و ہمدریں مسجد کہ شیخ شیوخ العالم کبیر بود در آمد شیخ شیوخ
العالم کبیر در سیماے شیخ قطب الدین نظر کرد تا چہ دید تعظیم بسیار کرد و بہیئت
ادب بنشستہ چوں شیخ الاسلام قطب الدین دوگانہ تحیت مسجد بگذارد جانب
شیخ شیوخ العالم دید فرمود کہ مسعود توچہ میخوانی گفت کتاب نافع گفت میدانی
کہ نفع توازیں نافع خواہد بود شیخ شیوخ العالم گفت نفع من از کیمیا سعادت

بخش شما خواہد شد و شیخ شیوخ العالم بہ فور بر خاست و سعادت قدم بوس شیخ
الاسلام قطب الدین دریافت و سر بر قدم شیخ الاسلام قطب الدین آورد و
بخدمت ایشان پیوست ہمدرینحال شیخ الاسلام بہاؤالدین براے دیدن
شیخ الاسلام قطب الدین بر حکم اَلْقَادِمُ یُزَارُ ہمدرین مسجد کہ شیخ الاسلام قطب الدین
و شیخ شیوخ العالم فرید الدین بودند آمد قدس اللہ سرہما و باہمدیگر ملاقات کردند
بوقت بر خاستن شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس اللہ سرہ نعلین شیخ الاسلام
قطب الدین بدست مبارک خود راست کرد و ایں تعریف ہست میان مشائخ
کبار اگر کسے را خواہند کہ معذرت کنند نعلین آنکس را راست کنند ہماں ساعت
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عزیمت شہر دہلی کرد شیخ شیوخ
العالم فرید الدین برابر شیخ الاسلام قطب الدین در شہر آمد و بدولت بیعت شیخ
قطب الدین بختیار مشرف گشت قدس اللہ سرہما العزیز منقول است
در آنمجلس کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بخدمت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار بیعت کردہ است ایں بزرگاں حاضر
بودند قاضی حمید الدین ناگوری و مولانا علاء الدین کرمانی و سید
نور الدین مبارک غزنوی و شیخ نظام الدین ابو المؤید و مولانا شمس ترک
و خواجہ محمود موئنہ دوز و عزیزان دیگر کہ ہریک از عرش تا تحت الثریٰ در نظر
مبارک ایشان بود قدس اللہ ارواحہم شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز بعد آوردن ارادت ہم بخدمت شیخ قطب الدین در شہر ماند و بحق
مشغول شد چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب اللہ مرقدہ بخدمت پیر خود شیخ الاسلام قطب الدین بعد دو ہفتہ میرفتے و بجائے
شیخ بدر الدین غزنوی و عزیزان دیگر کہ ملازم آنحضرت مے بودند و خلاصہ
ایں سخن ایں مصراع است کہ دریغیاب بر زبان مبارک سلطان المشائخ
گذشتہ ہست مصرع بیرون ز درون نہ کہ درون بیرون نکتہ مفہوم در بیان

مجاهدهٔ و روش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از ابتدا تا انتها عمر عزیز
این بادشاه دین قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ میفرمودند آنچه شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در شهرے بود در تذکیر شیخ
بدر الدین غزنوی حاضر شدے یکروز بر سر منبر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
را مدح کرد حاضران ندانستند که کرا مدح میکند زیرا چه جامهٔ شیخ شیوخ العالم
نیک پاره بود بعد فراغ تذکیر بیرون آمد مردے پیراهن پیش آورد شیخ شیوخ
العالم آں را پوشیده در حال بکشید و شیخ نجیب الدین متوکل را داد و
فرمود من ذوقے که در آنجامهٔ پاره داشتم درینجامهٔ نو نیافتم الغرض بعد آنکه خلافت
شیخ الاسلام قطب الدین مخصوص شد و خلق هجوم کرد و مطلوب ستر بود از
شهر بیرون آمد و در هانسی رفت آنجا ساکن شد و مجاهده و مشغولی ظاهر و باطن
مشغول گشت و خود را مستور میداشت و نمیخواست که هیچ آفریده بر حال او مطلع
شود تا روزے مولانا نور ترک که علماء حضرت او را بتعصب ناصبے و مرجے
میگفت و او از آں پاک بود و در غایت تقوے و بزرگ چنانچه سلطان المشایخ
در باب بزرگی او کرات سخن رانده و امیر حسن آنرا در فواید الفواد آورده الغرض
این بزرگ در هانسی رسید و تذکیر کرد شیخ شیوخ العالم در مجلس او حاضر شد و جامهای شیخ شیوخ العالم همگین پاره
بود همینکه نظر مولانا نور ترک بر جمال ولایت شیخ شیوخ العالم افتاد گفت اے مسلمانان صراف سخن رسید
بعده مداحی کرد چنانکه بادشاهانرا کنند چوں در هانسی عظمت و کرامت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر
خلق را روشن شد ازینجا نیز طرف کتهوالا رفت که وطن قدیم آبا و اجداد این بادشاه
دین بود و مدتے آنجا مشغول بود سلطان المشایخ مے فرمود در آں ایام
که شیخ جلال الدین تبریزی قدس الله سره العزیز از ملتان در شهرے آمد
چوں در کتهوالا رسید پرسید که اینجا کسے هست از درویشاں که او را ببینم گفتند
قاضی بچه هست از مریدان شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز
پس پشت نمازگاه کتهوال مشغول میباشد شیخ جلال الدین قصد ملاقات شیخ

شیوخ العالم فریدالدین کرد در اثنائے راہ مردے یک انار بخدمت شیخ جلال الدین آورد شیخ جلال الدین ہماں را دست کردہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین آمد بعد ملاقات بنشستند شیخ جلال الدین تبریزی آں انار پارہ کرد وخوردن گرفت شیخ شیوخ العالم فریدالدین صائم بود افطار نکرد وسرا ویل شیخ شیوخ العالم پارہ بود در اثنائے ایں حال ومکالمہ احوال ہر بار یاد میزد و شیخ شیوخ العالم فریدالدین بدامن محل از ار پارہ مے پوشید شیخ جلال الدین دریافت فرمود کہ درویشے بود در بخارا بتعلیم مشغول ہفت سال ازار درتہ نداشت وفوطہ داشت خاطر مبارک جمعدار چہ اشود سلطان المشائخ میفرمودند شیخ جلال الدین را ازیں درویشی مراد نفس خود داشت الغرض چوں شیخ جلال الدین آں انار بخورد وشیخ فریدالدین افطار نکرد شیخ جلال الدین برخاست و برفت شیخ فریدالدین در تاسف شد کہ من چرا افطار نکردم یکدانۂ انار از بقیہ آں انار در زمیں افتادہ بود بست و درگرہ دستار چہ بست بہ نیت آنکہ شب بداں افطار کنم چوں شب شد بداں افطار کرد یک روشنائی در دل پیدا شد در خاطر کرد کہ چرا زیادہ نخوردم چوں شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہر آمد بخدمت شیخ قطب الدین پیوست فرمود کہ مسعود آں دانہ انار کہ مقصود بود بتو رسید خاطر جمعدار الغرض چوں نام و آوازۂ شیخ شیوخ العالم فریدالدین جہانگیر شد وضیع وشریف روے بخاکبوس حضرت شیخ شیوخ العالم نہادند و موضع کھتوال کہ از ملتان نزدیک بود خلق ملتان توجہ بدانحضرت کرد از انجا در اجودھن آمد کہ مقامے مجہول بود بروایتے شانزدہ سال وبروایتے بیست و چہار سال تا آخر عمر در اجودھن ماندہ و آنمقام بوجود مبارک او قبلۂ ہندوستان وخراساں شد وتا روز قیامت ملجاء بیچارگاں ومسکیناں وملوک وبادشاہاں گشت سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز یک چندے

در هانسی بود چون علم وافر داشت بعمل مقرون گردانید امثال آن بدان زیادت شد آنجا مشهور گشت از آنجا نقل کرد در کهتوال که معاش کمتر باشد و مقامے مجهول است ساکن گشت چون آن مقام از ملتان نزدیک است آنجا مستور نماند بارها خواستے که از آنجا هم برود در جاهے که خراب است و آبے روان دارد سکونت سازد فی الجمله آخر عمر در اجودهن گذرانید مقصود ازین حکایت آن است که خود را مستور داشت و در اشتهار نکوشید و بارها بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فریدالدین طیب الله مضجعه این بیت رفتے بیت هر که درین نام و آوازه است خانهٔ او برون دروازه است ❊ سلطان المشایخ میفرمود **شیخ علی** در خطهٔ میرت بود و خاک او هم آنجاست او در هانسی برسید و دران ایام شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره العزیز را روزهٔ داودی بود در روز افطار خود شیخ علی را مهمان داشت و در اثنائے آن هر دو بزرگ هم لقمه شدند بخاطر شیخ علی گذشت که چه نیکو بودے که شیخ شیوخ العالم را صوم دوام بودے شیخ شیوخ العالم باشراق باطن دانست بفور دست از طعام داشت و گفت آنچه بخاطر دوستان حق گذشت تکفل کردم صوم دهر از پیش او بر داشت از سلطان المشایخ پرسیدند که شیخ الاسلام قطب الدین را صوم دهر بود فرمودند تحقیق نیست اگر بودے شیخ شیوخ العالم فریدالدین صوم دهر بر متابعت ایشان کردے ❊ سلطان المشایخ فرمود در محلے که ذکر شیخ بدرالدین غزنوی افتاده بود که کار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دیگر بود او ترک خلق گرفت و دشت و بیابان اختیار کرد یعنی در اجودهن ساکن گشت بنا لیا درویشانه بچیز هاے که دران دیار خیزد چون پیلو و مانند آن قانع گشت با اینهمه از آمد و شد خلق خالی نبود در خانه بقیاس نیمشب کم و بیش ببستندے یعنی پیوسته در باز بودی و طعام و نعمت موجود از کرم خداے تعالیٰ و آینده و رونده را ازان نصیب شدے هیچکس بخدمت ایشان نیامدے که او را

در صوم دهر

چیزے نصیب نگردی عجب قوتے وعجب زندگانی که هیچ کس را از بنی آدم میسر
نشود اگر کسے بخدمت او بیا مدے که هرگز نیا مده بودے و دیگر شیکه نیز حاضر بودے
و آشنائے چندیں ساله بودے در محاوره با او برابر بودے و در توجه با هر دو متساوی
بعد ازاں فرمود که من از مولانا بدرالدین اسحٰق شنیده ام که من خادم بودم و
مخدوم هر چه بودے با من گفتے و مرا بکاریکه برراه کردے در خلا و ملا یک سخن بودے
هیچگاه در خلا سخن نگفتے و کارے نفرمودے که در ملا عین آن نگفتے یعنی ظاهر و باطن
یک روش داشت و ایں از عجایب روزگار است و سلطان المشایخ میفرمود
که بیشتر افطار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره العزیز بشربت بودے
یکقدحے در انجا شربت بیاوردندے و قدرے مویز گہے در آں کرده ازاں شربت
بمقدار نصفے بلکه ثلثانے بر جملهٔ حاضرانے که مے بودند قسمت کردندے و مقدار
ثلثے که ماندے خود بکار بردے و از لقیهٔ آں همه کس را که خواستے نصیب کردے تا آں
دولت کرا بودے بعده پیش از نماز دو نان بروغن چرب کردے و بیاوردندے آں
دو نان کم از یک آثار بودے یک نان پاره کردے بحاضران رسانیدے و یک
نانِ دیگر خود خوردے و ازیں نان خاص هم کسے را که خواستی هم نصیب کردے
بعد از ادائے نماز شام مشغول شدے مشغولی شاں تمام بعد ازاں مائده پیش
او آوردندے و طعام از هر لون بودے چوں طعام خرچ شدے پیش طعام دیگر نخوردے
مگر باز بوقت افطار روز دیگر بعد ازاں فرمود که یک شب بوقت استراحت من
بخدمت حاضر بودم کهٹے جنگلی راست کردند هماں گلیم که برآں روز نشستی هماں
بالائے کهٹ انداختندے چنانچه آں گلیم تا پایاں نمیرسید آنجا که موضع پاے
مبارک ایشاں بود شقهٔ آوردندے و نهادندے که اگر آں شقه بالا کشیدے آں موضع
از بستر خالی ماندے و یک عصاے بود که از شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز
یافته بود آں را می آوردند و جانب سر آں کهٹ میداشتند شیخ شیوخ العالم
بداں متکا کردے و استراحت فرمودے و بداں دست فرود آوردی و تقبیل کردے

سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور الله مرقده بیشتر نان
زنبیل خوردے البته وقت افطار یک دو پرکاله نان زنبیل بیش بودے وقتے که در خانه
خواجه دوبار زنبیل گشتی بیشتر یاران را در روز نان زنبیل بودے شب در مانده خواجه
کشیدنے منقول است وقتے برائے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز خادم یک دانگ را نمک وام کرد چوں بوقت افطار طعام پیش برد
شیخ شیوخ العالم بنور باطن دریافت فرمود دریں طعام بوے تصرف می آید
خادم عرضداشت کرد در خانه نمک نبود وام کرده شد فرمود تصرف کردی هم برآں
بسنده میکردی روا نباشد که من ایں طعام بخورم سلطان المشایخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را در آخر عمر عیش تنگ شده بود
که در آں نزدیکی بدار بقا رحلت خواهد کرد تا بحدے که ماه رمضان من آنجا بودم
اندک طعام آوردندے چنانکه حاضران را بس نکردے هیچ شے من در آں ایام طعامے
سیر نخورده بودم وانچه اسباب معاش منتظم بود معاینه افتاده است که هم سهل چیز
بوده است ومیفرمود در آنچه از اجودهن مرا وداع شد شیخ شیوخ العالم یک سلطانی
مرا خرج فرمود هم در آں روز مولانا بدر الدین اسحاق فرمان شیخ شیوخ العالم
رسانید که امروز بباشید فردا روان شوید چوں وقت افطار شد در خانه خدمت
شیخ چیزے موجود نبود که از آں افطار شود چوں اینحال معاینه کردم هماں سلطانی
را که من خرج یافته بودم در نظر شیخ شیوخ العالم بردم وعرضداشت کردم از صدقه
شیخ شیوخ العالم یک سلطانی مرا خرج رسیده است فرمان شود تا ازیں چیزے
بیارند شیخ شیوخ العالم ازیں حکایت بمعنی بغایت خوش شد ودعا ها کرد چنانکه بقیه
ایں حکایت در ذکر سلطان المشایخ در تکمله فتح فتوح تحریر یافته است شیخ نصیر الدین
محمود رحمة الله علیه از سلطان المشایخ روایت می کند که شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز را حرم بسیار بود خادم حرم ایشاں بیامدے وگفتے
خواجه امروز فلاں پسر را یک فاقه است یا فلاں دختر را دو فاقه خواجه چناں مستغرق

حق بودے کہ سخنان ایشان ہیچو باد بودے یعنی گفتہ ایشان را بخود راہ ندادے
وقتے نیز حرم ایشان بخدمت شیخ آمد و گفت خواجہ امروز فلاں پسر از سبب
گرسنگی در معرض ہلاکت شدہ است شیخ شیوخ العالم سر از مشغولی بر آوردند و
فرمودند مسعود بندہ چہ کند اگر تقدیر حق در آید و از جہان سفر کند رسنے در پاے
او بندی و بیروں بیفگنی و بیائی بعدہ سلطان المشائخ فرمودند خواجہ کہ خوش خورد
و خوش خسید و دعوئ محبت خدا کند دروغ گفتہ باشد منقول است چوں
شیخ شیوخ العالم فرید الدین خواست کہ مجاہدہ پیش گیرد دریں باب بخدمت
شیخ قطب الدین بختیار نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد شیخ فرمود کہ طے
بکن شیخ شیوخ العالم طے کرد و سہ روز چیزے نخورد سیوم روز وقت افطار مردے
چند ناں آورد شیخ شیوخ العالم دانست کہ از غیب است باآں افطار کرد
بعد ازاں دید کہ زاغے پر کالہ رودہائے مردارے در دہن کردہ بالاے درخت
نشستہ است ہمیں کہ نظر شیخ شیوخ العالم برآں افتاد درونہ مبارک او را اکراہتے
حاصل شد درونہ ہر چہ شیء آں نانہا کہ وقت افطار تناول کردہ بود تمام بیروں انداخت
و معدۂ پاک ایشاں خالی شد ایں معنی بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ
سرہ العزیز گزرانیدہ شیخ فرمود کہ مسعود بعد سیوم روز از طعام خماری افطار کردی
فاما عنایت باری تعالیٰ درباب تو بود کہ ایں طعام در معدۂ تو جاے نیافت
حالا برو ۳ روز دیگر طے کن و آنچہ از غیب رسد ازاں افطار کنی سہ روز دیگر
طے کرد چنانچہ شش روز بودے طعام بدیشاں نرسید ضعف بغایت غلبہ کرد
چوں وقت افطار شد ہیچ طعامے پیدا نشد تا یک پاس شب گذشت ضعف
غالب تر شد و نفس از حرارت گرسنگی سوختن گرفت دست مبارک جانب
زمیں فراز کرد و چند سنگ ریزہ کہ از زمیں برداشت در دہان مبارک خود
انداخت آں سنگ ریزہ از برکت دہن مبارک او شکر شد حکیم سنائی
خوش گوید بیت سنگ در دست تو گہر گردد * زہر در کام تو شکر گردد *

چوں ایں کرامت معاینہ کرد با خویش گفت کہ ایں معنی نباید کہ از مکر باشد آں سنگریزہ
کہ در کام مبارک شکر گشتہ بود بیروں انداخت باز ہمچناں مشغول حق شد تا نیم
شب گذشت ضعف غالب تر گشت باز شیخ شیوخ العالم چند سنگریزۂ دیگر
از زمیں برداشت و در دہن انداخت آں سنگریزہ نیز شکر شد ہماں معنی
مکرر در خاطر مبارک ایشاں گذشت ایں شکر نیز از دہن بیروں انداخت
ہمچناں مشغول حق بود تا آخر شب شد با خویش گفت نباید کہ از غایت ضعف
از طاعت باز مانم باز چند سنگریزہ بستد در دہن انداخت شکر شد ایں بار در
خاطر مبارک گذرانید کہ ایں از حق است کہ سیوم بار روزی می شود و آنکہ
شیخ فرمودہ بود کہ آنچہ از غیب رسد بداں افطار کنی ہمیں خواہد بود بعدہ آں سنگریزہ
شکر بخورد چوں روز شد بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین رفت شیخ فرمود کہ نیکو کردی
بداں افطار کردی ہر چہ از غیب است نیکوست و ہمچو شکر شیریں خواہی بود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را ازینجا پیر شکر بار و گنج شکر
خوانند بعدہ شیخ شیوخ العالم بجہت ازدیاد مجاہدہ باز بخدمت شیخ قطب الدین
نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد کہ اگر فرمان شیخ باشد چلہ بدارم ایں معنی موافق
مزاج شیخ نیفتاد فرمود کہ حاجت نیست ازیں چیزہا شہرت حاصل آید شیخ
شیوخ العالم جواب گفت وقت شیخ حاضر است کہ بندہ را مطلوب شہرت
نیست بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود کہ من در بقیہ عمر خود ازیں سخن پشیمانیہا
خوردم کہ چرا جوابے دادم کہ نہ موافق مزاج ایشاں بودہ است الغرض بعدہ
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ یکبار چلہ معکوس بردار
شیخ شیوخ العالم را معلوم نبود کہ چلہ معکوس چہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ
بدر الدین غزنوی را گفت کہ خدمت شیخ مرا چلہ معکوس فرمودہ است و
من از ہیبت شیخ نہ پرسیدم کہ چلہ معکوس چہ باشد شما تربیت کنید و ایں معنی
از خدمت شیخ استکشاف نمائید شیخ بدر الدین از خدمت شیخ قطب الدین

کیفیت چہلہ معکوس پرسید شیخ فرمود کہ چہلہ معکوس آن باشد کہ چہل روز یا چہل
شب پاے خود برشتہ بہ بندند و در چاہے سرنگوں خداے تعالیٰ را عبادت
کنند چوں ایمعنی شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد عزیمت چہلہ معکوس مصمم فرمود لیکن
بنوعے کہ ایمعنی مستور ماند بعدہ در طلب مقامے شد کہ انجا مسجدے باشد
و درون آں مسجد چاہے و نزدیک آں چاہ درختے کہ شاخ آں درخت بر سر
آں چاہ رسیدہ باشد و در آں مسجد موذنے باشد متدین لایق صحبت درویشان
باشد و صاحب سر ایشان شیخ شیوخ العالم اینچنیں مقامے در شہر تفحص کردند
نیافت در ہانسی رفت و مدتے انجا بود ہم ایمعنی میسر نشد چنانکہ در ہر قصبہ و خطہ اینچنیں
خلوت می طلبید تا آنکہ در خطہ اُچہ رسید انجا مسجدے یافت بغایت مروح
کہ آنرا مسجد حاج گویند و دراں مسجد چاہے و نزدیک آں چاہ درختے و موذنے
کہ نام او خواجہ رشید الدین میناۓ گفتندے و او از ہانسی بود و بخدمت
شیخ شیوخ العالم صدق ارادتے داشت شیخ شیوخ العالم چند روز در آں
مسجد بماند چوں تجدید بر صدق محبت و محافظت اسرار او وثوقے یافت سر او ایں
بکشاد بشرطیکہ کشف نگردد الغرض آں موذن را فرمود تا بعد اداے نماز خفتن
چوں خلق باز گردد رسنے بیارد چوں موذن رسن بیاورد و شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز بعد وضو تمام بیک سر رشتہ پاے مبارک
خود را کہ تاج سر اولیا است بست دوم سر رشتہ بداں شاخ درخت کہ بر سر چاہ
بود بربست نظامی خوش گوید بیت دارد دو سر ایں رشتہ یکے عجز و دگر ناز +
زیں سو ہمہ عجز آمد و زاں سو ہمہ ناز + بعدہ سرنگوں خود را در چاہ آویخت و مشغول
شد امیر حسن خوش گوید ہر دل کہ در و مہر تو آویختہ شد + آویختہ شد
عاقبت از کنگرہ عشق + و آں موذن را فرمود کہ شما پیش از طلوع صبح بیائید شیخ
شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز ہمچناں در چاہ بنماز معکوس مشغول شد چوں پیش
از صبح موذن بیامد دید کہ شیخ شیوخ العالم ہمچناں مشغول است گفت مخدوم اشارت

چیست فرمود که صبح دمیده است موذن گفت نزدیک است که بدمد فرمود که این رشته را بالا کش شیخ شیوخ العالم از چاه بیرون آمد و در مسجد مستقبل قبله بنشست مشغول شد. هم برین جمله چهل شب چهله معکوس داشت و فرمان پیر را بنوعے بنفاذ رسانید که شائستهٔ ثنا است اللہ را ازیں سرّ معلوم نشد وآں مسجد هنوز در اوچه برقرار است وآں مقام متبرک حاجت روائے خلق گشته است همچنیں گویند رشید الدین مینائی که موذن بود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرده که من مردے درویشم و ذوالبنات درحق من خواجه کرم کند نفسے همراه من کند تا بداں دستے حاصل شود شیخ شیوخ العالم فرمود که برو تذکیر کن موذن گفت من چیزے نخوانده ام شیخ شیوخ العالم فرمود که پائے بر منبر نهادن از تو و کرم از حق تعالیٰ جل و علا اورا کرمے کرد و علم کرامت فرمود که مذکرے گیرائے سخن شد و ستغنی و منالے اورا حاصل گشت سلطان المشائخ فرمود شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمة الله علیه گفته انچه من ز رسیار مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم همه بکردم تا آنگاه که معلوم کردم وقتے حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم نماز معکوس گذارده است برفتم پائے خود برشته بربستم و خود را سرنگوں در چاه انداختم نکته چهارم در بیان علم و تبحر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز سلطان المشائخ می فرمود که دانشمندے بود ضیاء الدین لقب در زیر مناره درس کردے از و شنیدم که وقتے من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین نور الله مرقده رفتم و من از فقه و نحو و علوم دیگر هیچ چیزے نداشتم همیں علم خلاقی آموخته بودم و در خاطر من بود اگر شیخ شیوخ العالم از فقه و علوم دیگر پرسد چه جواب گویم این اندیشه در دل من بود تا بخدمت شیخ رفتم و بنشستم روئے سوئے من کرد و گفت تنقیح مناط چه باشد من خوش شدم در بیان آں شروع کردم و نفی و اثباتے که در آں معنی آمده است بمراد گفتم بعده سلطان المشائخ فرمود از کمال کشفے که شیخ را بود هم از علم او پرسید و میفرمود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم که من میخواهم کلام الله پیش شما بخوانم فرمود بخواں بعد ازاں روز جمعه دیار و زدیگر

که فرصت بودے چیزے میخواندم چنانکه شش سیپاره پیش شیخ شیوخ العالم خواندم چون من خواندن آغاز کردم مرا فرمود که الحمد بخوان چون بخواندم و در ولا الضالین رسیدم فرمود ضاد مخرجین بخوان که من میخوانم چندانکه خواستیم انگاه سلطان المشائخ فرمود که آں چه فصاحت و بلاغت بود شیخ شیوخ العالم ضاد بنوعے خواندے که هیچکس را میسر نشود بعده فرمود رسول صلی الله علیه وآله وسلم را رسول الضاد گویند انگاه ایں لفظ یاد کرد رَسُولُ الضَّادِ اَیْ نُزِّلَ عَلَیْهِ الضَّادُ[۱] و میفرمود که مولانا بدرالدین اسحاق را و مرا در سجے شبه شد چون بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتیم بایستادیم فرمود چرا ایستاده اید گفتیم نمیدانیم در شرعة زرک است یا بیّرک شیخ شیوخ العالم فرمود و نظیر آورد و انشد بِبِرّاكَ مِنْ زِرّاكَ اے نگاه دار سر خود را از گوے گریبان لیکے او را هم بگوے و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز می فرمود فقیر صابر بر غنی شاکر رجحان دارد زیرا که غنی شاکر بر شکر را وعده چیست مزید نعمت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ[۱] و فقیر را در صبر بشارت چیست نعمت معیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِيْنَ[۱] میان ایں مرتبه و آں مرتبه بیں فرق از کجا تا کجاست دریں حال قاضی محی الدین کاشانی از سلطان المشائخ سوال کرد که وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ[۱] عام است وَاِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِيْنَ[۱] خاص است میان عام و خاص درینصورت تفاوت چیست جواب فرمودند عام را مجرد معیت است یعنی بعلم و بری و خاص را معیت با عنایت است یعنی یُحِبُّ الصَّابِرِيْنَ[۱] شیخ نصیرالدین محمود رحمة الله علیه می فرمود که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین مردے عرضداشت کرد که بجانب سلطان غیاث الدین بلبن رقعه در قلم آرید شیخ شیوخ العالم بدیں طریق

---

۱ اے نازل کرده شد بر آں حضرت ضاد وحق آں ضاد هم ادا کرده است ۱ مرا بلند اگر شکر کنید شما هر آئینه زیاده کنم رحمت را بر شما ۱ بدرستی که الله تعالی با صابرانست ۱ حق تعالی با شما هر جا باشید ۱ و بدرستی که الله تعالی است با صابران ۱ دوست میدارد صابران را

درقلم آورد رفعت قصته الی الله ثم الیک فان اعطیتہ شیئا فالمعطی هو الله
وانت المشکور وان لم تعطه شیئا فالمانع هو الله وانت المعذور نکته پنجم
دربیان نعمت یافتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از شیخ الاسلام
معین الدین سنجری واز شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس
الله سرهما العزیز سلطان المشایخ می فرمود که شیخ الاسلام معین الدین سنجری
وشیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس الله سرهما العزیز وشیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله اروا حهم دریک حجره حاضر بودند شیخ معین الدین
شیخ قطب الدین را گفت که بختیار این جوان را چند از مجاهده خواهی سوخت چیزی
بخشش کن شیخ قطب الدین عرض کرد مرا چه محل این باشد که در نظر مبارک
شما بخششے کنم شیخ معین الدین فرمود که جهت تو داد انگاه شیخ معین الدین
بایستاد وگفت بیا تا هر دو بخشش کنیم راست اشیخ معین الدین بایستاد و چپا
شیخ قطب الدین میان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را بایستانیدند و
بخشش کردند این ضعیف گوید قطعه بخشش کونین از شیخین شد درباب تو *
بادشاهی یافتی زین بادشاهان زمان * مملکت دنیا و دین گشته مسلم مرترا *
عالم کن گشته اقطاع تو اے شاه جهان * سلطان المشایخ میفرمود چون وقت
نقل شیخ قطب الدین نزدیک شد بزرگے را نام گرفتند که او در پایان شیخ
قطب الدین خفته است او را تمنا آن بود که بعد از شیخ در مقام شیخ نشیند
وشیخ بدر الدین غزنوی راهم اما در آن سماع که شیخ قطب الدین نقل خواهد کرد
فرمود این جامه من وعصا من ونعلین چوبین من شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز بدهید سلطان المشایخ می فرمود که من آن جامه را
دیده بودم دو تاے بود سوزنی آنشب که نقل شیخ قطب الدین بو شیخ شیوخ العالم
فرید الدین را در هانسی بود همان شب شیخ شیوخ العالم پیر خود را در خواب دید

---

۱ پیش کردم من احوال خود را بسوئے خدا باز بسوئے تو پس اگر عطا کنی او را چیزے پس بخشش کننده حق تعالیٰ است و تو
شکر کرده شده و اگر نه بخشیدی تو او را چیزے پس باز دارنده الله تعالیٰ است و تو معاف هستی۔

کاو را بحضرت میخوانند چوں روز شد شیخ از ہانسی رواں شد چہارم روز در شہر رسید
قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ آں جامہ بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الدین آوردند قدس اللہ سرہما العزیز و آں جامہ را شیخ شیوخ العالم بعد دوگانہ
گذاردن بپوشید و در خانہ کہ شیخ قطب الدین بودی بیامد و بنشست بود ایشے رو
بود کہ سرہنگا نام یکے بود از ہانسی آمدہ مگر دو سہ بار دراں خانہ آمدہ بود و دربان
دروں رہا نکرد یکے روز شیخ شیوخ از خانہ بیروں آمد ایں سرہنگا کہ منتظر بود در پائے
شیخ شیوخ العالم افتاد و گریستن گرفت و گفت کہ شما در ہانسی بودید من شما را آساں
میدیدم ایں ساعت دیدن شما دشوار شدہ است شیخ ہماں ساعت یاراں را
گفت کہ من در ہانسی خواہم رفت حاضراں گفتند کہ شیخ قطب الدین شما را
اینمقام دادہ است شما چرا جائے دیگر میروید فرمود کہ نعمتے مرا پیر رواں کردہ
است در شہر ہماں است و در بیاباں ہماں منقول است کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الدین میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز
نشستہ بودم برخاستم بہ نیت آنکہ جانب ہانسی رواں شوم نظر مبارک
شیخ قطب الدین بر من افتاد چشم پر آب کرد و فرمود کہ مولانا فرید الدین دانم
رواں خواہی شد گفتم ہرچہ فرمان شود فرمود بود و تقدیر بریں رفتہ است
کہ در وقت سفر آخرت تو بر ما نباشی بعدہ روئے سوئے حاضراں کرد و فرمود
برائے مزید نعمت دین و دنیا و فقر ایں درویش فاتحہ و سورہ اخلاص بخوانیم
ہر ہمہ بخواندند و دعائے نیز کرم کردند آنگاہ مصلے خاص دعا گو را بعصا بہم عطا
فرمود و گفت من امانت شما را یعنی سجادہ و خرقہ و دستار و نعلین بقاضی
حمید الدین ناگوری خواہم داد بعد از پنجم روز بشما خواہد رسانید آنرا گرد آرید
مقام ما مقام شماست ہمینکہ شیخ قطب الدین ایں سخن بگفت نعرہ از
مجلس بخاست و ہر ہمہ دعا کردند و حضرت سلطان المشائخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در دیشے صاحب دل

دید بشناخت بر فور در خانہ آمد در خانہ بجز قدرے جوارے چیزے دیگر نبود آنرا خود آس کرد در بریزن زد و نانے خود بخت در مسجد جمعہ کہ آں درویش فرود آمدہ بود آورد آں درویش گفت از حال آنکہ در خانہ بجز ایں چیزے دیگر نبود و توبچہ نوع ایں را آس کردی و بختی معاینہ می کردم ہلا چہ میخواہی بخواہ شیخ شیوخ العالم مطلوبے کہ داشت بخواست بعنایت اللہ تعالیٰ از بخشش آں درویش بداں مطلوب رسید بعد تقریر ایں حکایت سلطان المشائخ می فرمود آں خیاب شیخ کبیر را بعد تحمل مشقت و تنگی حال بسیار بود بعدہ سلطان المشائخ فرمود چوں درویشے از سر صفا مر درویشے را چیزے بدہد طریق درویشانست کہ آں درویش ہم بر سبیل مکافات بقدر وسع خود خدمتے کند نکتہ پنجم در بیان بعضے ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بخط مبارک خود در قلم آوردہ کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرمودہ است چہار چیز از ہفت صد پیر طبقات سوال کردند ہمہ یک جواب فرمودند مَنْ اَعْقَلُ النَّاسِ تَارِکُ الدُّنْیَا وَمَنْ اَکْیَسُ النَّاسِ الَّذِیْ لَا یَتَغَیَّرُ بِشَیْءٍ وَمَنْ اَغْنَی النَّاسِ الْقَانِعُ وَمَنْ اَفْقَرُ النَّاسِ تَارِکُ الْقَنَاعَةِ[۱] وفرمود اللّٰهُ یَسْتَحْیِیْ مِنَ الْعَبْدِ اَنْ یَرْفَعَ اِلَیْهِ یَدَیْهِ وَیَرُدُّهُمَا خَائِبَیْنِ[۲] وفرمود اگر ہست غم نیست و اگر نیست غم نیست وفرمود روز نامرادی شب معراج مرداست وفرمود امام شافعی گفتہ است دہ سال شاگردی صوفیاں کردم تا معلوم شد کہ وقت چہ باشد وفرمود کار کردم خود را سخن سر مرداں نباید گذاشت وفرمود بیت بقدر رنج یابی سروری را ✽ بشب بیدار بودن مہتری را ✽ وفرمود اَلصُّوْفِیُّ[۳] یَصْفُوْا بِهٖ کُلُّ شَیْءٍ وَلَا یُکَدِّرُهٗ شَیْءٌ وفرمود

۱؎ کیست داناترین مرداں آنکہ تارک دنیاست وکیست بزرگ ترین مرداں آنکہ متغیر نشود بچیزے وکیست بے نیاز ترین مرداں آنکہ قناعت کند وکیست محتاج ترین مرداں آنکہ ترک کند قناعت را ۲؎ حق تعالیٰ حیا مے کند از بندۂ خود ازیں کہ بلند کند آں بندہ بسوے خدا ہر دو دست خود را در دکند حق تعالےٰ ہر دو دست بندہ را ناامید ۳؎ صوفی آنست کہ صفا پذیرد بہ برکت آں ہمہ اشیا و تیرہ نسازد آں صوفی را ہیچ شے۔

قال شیخ الاسلام جلال الدین نور اللہ مرقدہ اَلْکَلَامُ مُسْکِرُ الْقُلُوْبِ اِنَّ اَوَّلَ اَلْکَلَامِ وَاٰخِرَہٗ اِنْ کَانَ لِلّٰہِ فَتَکَلَّمْ وَاِلَّا فَاسْکُتْ ۱ و فرمود چون فقیر جامہ نو پوشد چنان پندارد کہ کفن ہمی پوشد و فرمود اَلْاَنْبِیَاءُ اَحْیَاءٌ فِی الْقُبُوْرِ ۲ و فرمود شعر لَوْ کَانَ ھٰذَا الْعِلْمُ یُدْرِکُ بِالْمُنٰی ۳ مَا کَانَ یَبْقٰی فِی الْبَرِیَّۃِ جَاھِلٌ ✤ فَاجْھَدْ وَلَا تَکْسَلْ وَلَا تَکُ غَافِلًا ✤ فَنَدَامَۃُ الْعُقْبٰی لِمَنْ یَتَکَاسَلُ ✤ و فرمود حکایۃً ۴ عَنِ اللّٰہِ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ و فرمود آن نمائی باشی ورنہ باز نما ۵ چنانکہ باشی و فرمود جَذْبَۃٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ خَیْرٌ مِنْ عِبَادَۃِ الثَّقَلَیْنِ ۶ و فرمود قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ طُوْبٰی لِمَنْ شَغَلَہٗ عَیْبُہٗ عَنْ عُیُوْبِ النَّاسِ ۷ و فرمود شعر رَضِیْنَا قِسْمَۃَ الْجَبَّارِ فِیْنَا ۔ لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجُہَّالِ مَالٌ ۸ و فرمود اَلصُّوْفِیُّ یَصْفُوْ بِہٖ کُلُّ شَیْءٍ وَلَا یُکَدِّرُہٗ شَیْءٌ ۹ وَاِنْ اَرَدْتُمْ بُلُوْغَ دَرَجَۃِ الْکِبَارِ ✤ فَعَلَیْکُمْ بِعَدَمِ الْاِلْتِفَاتِ اِلٰی اَبْنَاءِ الْمُلُوْکِ ۱۰ رباعی دوشینہ شبنم دل خرنیم بگرفت ✤ و اندیشہ یار نازنینم بگرفت ✤ گفتم بسر دیدہ روم بر در تو ✤ اشکم بدوید و آستینم بگرفت و فرمود اَلْمُبَاحَثَۃُ بَیْنَ الْاِثْنَیْنِ ✤ خَیْرٌ مِنْ تَکْرَارِ السَّنَتَیْنِ ۱۱ بیت اے مدعی بدعوی چندین مکن دلیری ✤ یک حرف را زمعنی سہ صد جواب باشد ✤ و فرمود اَلْآفَۃُ فِی

۱ بسیاری کلام غافل میکند دل ہارا بدرستی اول کلام و آخر کلام اگر باشد برائے خدا پس سخن گو ورنہ خاموش شو ۲ انبیاء زندہ اند در قبرہا ۳ اگر بودی این علم کہ دریافت کردہ میشد بخواہش ہنودے اینکہ باقی ماند در خلق نادانی پس کوشش بکن و کاہلی مورز و مشو غافل پس پشیمانی در آخرت کسے را خواہد بود کہ کاہلی خواہد کرد دریافت حق ۴ حکایت کنندہ است از خدا بودم من کنج پنہان پس دوست داشتم این را کہ شناختہ شوم پس پیدا کردم من خلق را تا شناختہ شوم من ۵ ربودنی از ربودنیہائے خدا بہتر است از پرستیدن جن و انس مر حق را ۶ گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خوشی مر کسے راست کہ بازدارد او را عیب او از دیدن عیب مردمان ۷ راضی شدیم قسمت پروردگار را کہ دریابان کردہ است برائے ما علم است و برای جاہلان مال است ۸ صوفی آنکست کہ صفا پذیرد بہ سرکت آن ہمہ اشیا و تیرہ نہ سازد آن صوفی را ہیچ شے اگر بخواہید شما رسیدن مرتبہ بزرگان را پس لازم بگیرید شما نہ کردن التفات بسوئے فرزندان بادشاہان ۹ بحث کردن دو کس باہم بہتر است از تکرار کردن تنہا تا دو سال ۱۰ نقصان

اَلتَّدْبِیْرُ وَالسَّلَامَۃُ فِی التَّسْلِیْمِ وفرمود العُلَمَاءُ اَشْرَفُ النَّاسِ ۞ وَالْفُقَرَاءُ اَشْرَفُ الْاَشْرَافِ وفرمود اَلْفَقِیْرُ بَیْنَ الْعُلَمَاءِ کَالْبَدْرِ بَیْنَ کَوَاکِبِ السَّمَاءِ وفرمود اِنَّ اَرْذَلَ النَّاسِ مَنِ اشْتَغَلَ بِالْاَکْلِ وَاللِّبَاسِ منقول است بزرگے از ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز پانصد کلمہ جمع کردہ است ازاں چند کلمہ ما آوردہ شد و آں اینست ۞ با خدائے تعالیٰ باید ساخت ۔ کہ ہمہ بستانند ۔ او بدہد ۔ چوں او بدہد ۔ کس نستاند ۞ گریختن از خود رسیدن بحق شمر ۞ تن را مراد مدہ ۔ کہ بسیار خواہد ۞ ناداں را زندہ مداں ۞ از ناداں ودانا نما حذر کن ۞ راستی کہ بدروغ ماند مگو ۞ مفسد انچہ بخرند ۞ ازبرائے جاہ ومال مخاطرہ مکن ۞ نان ہر کس مخور ۞ ولیکن نان بہمہ بدہ ۞ اجل را در ہیچ جا فراموش مکن ۞ سخن را در قیاس مگوی ۞ بلا را نتیجۂ ہوا داں ۞ از گناہ لاف مزن ۞ دل را بازیچۂ دیو مساز ۞ نہانِ خویش بہتر از آشکارا دار ۞ در آرایش مکوش ۞ نفس را از برائے جاہ بیقدر مکن ۞ از عاجز و نوکیسہ وام مکن ۞ حرمت خاندان قدیم نگاہ دار ۞ ہر روز در طلب دولت نو مباش ۞ تا بتوانی مستوراں را از خوے کردن بدشنام باز دار ۞ قبحت تمام مزاج و خشم شمر ۞ منت مپندار ۞ و منت بر کس منہ ۞ بجائے ہر یکے ہر کہ نیکی کردہ ہیچ خویش داں ۞ ہر چہ کہ دل بدئی آں گواہی دہد زود از سر آں برخیز ۞ بندہ کہ فروختنی خواہد مدار ۞ بر نیکی کردن بہانہ جوی ۞ جنگ تمام مکن ۞ بعضے صلح بگذار ۞ سبکساری و درستی ضعیفی شمر ۞ از ہیچ دشمن اگرچہ از تو خورد باشد ایمن مباش ۞ ہر کہ از تو بترسد ازو بترس ۞ بر توانائی تکیہ مکن ۞ بوقت شہوت خویشتن داری از ہمہ وقت زیادہ کن ۞ چوں با اہل دولت نشینی دیں را فراموش

۵۱ تدبیر است و محفوظ ماندن از نقصان در سپردن کار و بار خود است بہ خدائے عزوجل ۵۲ عالماں بہترین مردماند و درویشاں بہترین بہتراں ۵۳ ترجمۂ ایں قول اینست کہ درویش درمیان دانایاں مانند ماہ چہار دہم است درمیان ستارگان آسمان ۵۴ بدرستی کہ حقیر ترین مرداں کسے است کہ مشغول باشد بخوردن و پوشیدن ۔

مکن * عزت و حشمت در عدل و انصاف داں * بوقت توانگری بزرگ ہمت باش * دیں را بہیچ بدل مداں * وقت را بہیچ بدل مشناس * سخاوت را بر آتو لے بدہ * بر گردن کشان تکبر واجب ہیں * با ہمانان طریق تکلف مرو * توشہ از دانش و تجرید ساز * چوں زحمت خدائے عزوجل روئے بتو دارد ازو مگریز * درویش کہ با امید توانگری باش حریص داں * ملک بوزیر خدا ترس ضبط کن * دشمن را بمشورت برانداز * دوست را بتواضع بند کن * بلائے ناگہاں جہاں پرستی داں * بعیب خویش بینا باش * توانگری بدام خرسندی گیر تا بماند * ہنر بخواری بدست آر * سخن تلخ دشمن از جائے مشنو از خصم سپر میفگن * اگر خواہی کہ رسوا نشوی لجاج مکن اگر ہمہ خلق را دشمن خواہی متکبر باش * نیک و بد خویش را پنہاں دار * دیں بعلم نگاہدار * بلندی خواہی با شکستگاں نشیں * آسودگی خواہی حسد مکن * آزار بہدیہ برگیر * در آں کوش کہ بمرگ زندہ شوی * سلطان المشائخ می فرمودیکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین آمد و گفت کہ من چند دانہ پیش گنجشکاں انداختم روز دیگر بکمین گندم و یک تنکہ را ہیچ بمن رسید شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بیت خورشش دہ بگنجشک و کبک و ہمام * کہ ناگہ ہمائے درافتد بدام * از ثقات منقول است وقتے از خدمت شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز سخنے رسانیدہ بودند کہ موافق مجلس شیخ شیوخ العالم نبود معذرت آں سخن شیخ الاسلام بہاؤالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین کاغذے نوشت سخن ایں بود کہ میان ما و شما عشقبازی است جواب ایں معذرت شیخ شیوخ العالم نبشت میان ما و شما عشق ہست و بازی نیست واللہ اعلم نکتۂ ششم در بیان بعضے کرامات شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین و والدہ بزرگوارا و قدس اللہ سرہا العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ

سره العزیز می فرمود که وقتے بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم
درخواستے هست اگر خدمت شیخ بخشش فرماید فرمود که چیست گفتم تارے
از محاسن مبارک جدا شده است اگر فرمان باشد من بجاے تعویذ نگاه دارم
فرمود که همچنان کن من آن تار را باعزاز بگرفتم و در جامۂ پیچیدم برابر خود در شهر آوردم
سلطان المشائخ درین حکایت چشم پر آب کرد و فرمود تا چه اثرها دیدم از آں
یک موے بعد ازاں فرمود که هر دردمندے و رنجورے که بیامدی از من
تعویذ خواستے من آں موے را بدادم آں زحمت زائل میشد تا مرا دوستے
بود او را تاج الدین مینائی نام بود خوردکے او را زحمت شد به من آمد
آں تعویذ بخواست جائیکه نهاده بودم هر چند طلبیدم نیافتم چنانکه پسرک
آں دوست دراں زحمت نقل کردهم دراں طاق که نهاده بودم در نظر آمد
یعنی چون پسرک آں دوست رفتنی بود آں تعویذ غایب شده بود سلطان المشائخ
می فرمود بزرگے بود در دهلی ابهم نام مسجدے عمارت کرد و امامت آں
مسجد شیخ نجیب الدین متوکل را داد آں بزرگ دختر خود را شادی عروس
کرد یک لک جیتل در کار خیر او خرج کرد وقتے شیخ نجیب الدین متوکل در محاوره
با او گفت که مومن تمام آنکس باشد که او را دوستی حق بر دوستی اولاد غالب
آید اگر دو چند آں که در حق فرزند خود خرج کرده در راه حق خرج کنی انگاه تو
همچناں باشی ترک ازیں سخن برنجید امامت شیخ نجیب الدین بستد شیخ
نجیب الدین درا جودهن رفت و بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین
قدس الله سره العزیز صورت حال بازنمود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس سره
العزیز فرمود مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا بعده بر لفظ
مبارک راند اگر ابهم رفت ابهکری را پیدا آرد هم دراں روزگار ابهکر نام
ملکے دراں دیار رسید آں خانواده کریم را خدمتها کرد و بخدمت گاری

سلہ ا منسوخ نمیکنیم آیتے را یا فراموش نمیکنیم از دل مسلمانان مگر آنکه مے آریم بهتر ازاں آیت را
یا مانند آں آیت۔

آں خاندان منسوب شد سلطان المشائخ می فرمود درآنچہ سلطان ناصر الدین
جانب اوچہ و ملتان رفت جملہ لشکر روے بزیارت شیخ شیوخ العالم
فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز نہادند تا آں مقام بود کہ از انبوہے خلق خراب
شد انگاہ آستین شیخ شیوخ العالم را از بالاے جانب کوچہ بیاویختند خلق می آمدند
و می بوسیدند و می رفتند تا آنکہ پارہ پارہ شد انگاہ در مسجد درآمد مریدان را
فرمود شما گرد بر گرد من باشید تا خلق درونِ حلقہ نیاید ہم از دور سلامے کنند
و باز گردند مریداں ہمچناں کردند تا یکے فراشے پیرے بیامد و از دائرہ مریدان
بگذشت و در پاے شیخ افتاد و پاے شیخ بگرفت و بکشید و ببوسید و بگفت
شیخ فرید تنگ می آئی شکر نعمت خداے تعالیٰ بہ ازیں بگذار چوں ایں شیخ
شیوخ العالم بشنید نعرہ بزد انگاہ فراش را نواخت و معذرت بسیار کرد و کاتب
حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ می
فرمود ہمدریں لشکر کہ چوں سلطان ناصر الدین نزدیک نہر والہ رسید بہ خواست
کہ میان اجودھن برود و سعادت قدم بوس شیخ شیوخ العالم حاصل کند سلطان
غیاث الدین کہ دراں ایام الغخان بود نائب مملکت و خسرو سلطان گفت
کہ لشکر بسیار است و در راہ اجودھن بے آبست اگر فرماں شود بخدمت
شیخ شیوخ العالم من بروم و ہدیہ و فتوح ببرم و از جہت خداوند عالم معذرت
کنم و سلطان غیاث الدین را دراں ایام در خاطر ہوس سلطنت جہانگیری
بود با خاطر اندیشید اگر ایں کار نصیب منست و تخت سلطنت بمن خواہد
رسید نفسے دریں باب شیخ شیوخ العالم بر من خواہد راند ایں معنی در خاطر گرفت
و بفرمان سلطان با مبلغے سیم و مثال چہار دیہ بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد
و سعادت قدم بوس حاصل کرد و آں سیم با مثال چہار دیہ پیش شیخ شیوخ العالم
نہاد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں چیست الغخان گفت کہ ایں سیم است و ایں مثال
چہار دیہ خاص براے شما شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت کہ نقد را بما دہ با درویشاں

خرج خواهم کرد و مثال دیه‌ها بردار که طالبان این بیشتر اند بعده کشف المعنی که الغخان را در خاطر بود از حضرت شیخ شیوخ العالم در دل خلیدن گرفت بر فور شیخ شیوخ العالم بر لفظ مبارک راندند

فریدون فرخ فرشته نبود + ز عود و ز عنبر سرشته نبود + ز داد و دهش یافت آن نیکوئی + تو داد و دهش کن فریدون توئی +

همچنانکه این نفس بسمع مبارک الغخان رسید در گره دستار چه بست و زمین بوس کرد و خوشدل برخاست بعده هم در آن چند گاه الغخان بادشاه شد و امور مملکت هندوستان در ضبط سلطنت او آمد بزرگی خوش گوید بیت

سرے که سوده شود بر زمین بخدمت تو + ز یک قبول تو تا حشر تاجدار شود +

سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز نماز بامداد کرده بود و مشغول شده و سر بر زمین نهاده و مستغرق شغل برین هیأت بسیار بودے الغرض همدران شکل سر بر زمین نهاده و مشغول شده و هواے زمستان بود پوستینے بیاوردند بر وجود مبارک او انداختند هیچ خدمتگارے آنجا نبود همین من بودم و لیس و در میان یکے بیامد و آواز بلند سلام گفت چنانکه شیخ شیوخ العالم را از وقت بر د شیخ همچنان سر بر زمین نهاده بود و پوستینے در رو پوشانیده گفت اینجا کسے هست گفتم منم بعده فرمود این کس که آمده است متنگے هست میانه بالا زردگون من دران مرد دیدم همان هیئت بود جواب دادم آرے بعد ازان فرمود زنجیر در میان دارد در وے دیدم همچنان بود گفتم آرے دارد باز فرمود که در گوش چیزے دارد من در وے دیدم همچنان بود گفتم آرے دارد در انچه در وے دیدم و جواب باز میدادم او متغیر میشد این بار که گفتم آرے حلقه در گوش دارد شیخ فرمود او را بگو که برو پیش ازانکه فضیحت شده چون این بار جانب او دیدم او خود رفته بود منقول است وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را بر انگشت مسبحه ماری بزد هیچ علاجے نکردند بحق مشغول گشتند در غلبهٔ مشغولی عرق از اندام مبارک

ایشان روان شد زہر اثر نکرد سلطان المشایخ میفرمود که ما در اجودھن میرفتیم
در صحرا (نام دیہہ) اسیرسی مرا مار گزید مردے که در صحبت او میرفتیم آنجا بربست زہر فرو نشست
و نیکو شد چون در اجودھن رسیدیم بیگاه بود دروازه ہا بسته بودند یاران گفتند
حصار را بجہیم و برویم دیدیم در حصار ہر طرفے راہے شد القصه یاران ہمه بالا رفتند
و من مے ترسیدم دست من گرفتند و بالا بردند چون بامداد شد بخدمت شیخ
شیوخ العالم رفتیم ہمه را پرسید و مرا ہیچ نگفت یکزمان شد فرمود که مار گزیدن با سبب
است حصار جستن کجا آمده است فاما از خدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه روایت میکنند که بعد گزیدن مار در حدود دہہ سرسی بنور باطن شیخ
شیوخ العالم را روشن شد شیخ شیوخ العالم بر سبیل تعجیل کردن فرستاد تا سلطان
المشایخ را سوار کنند و بیارند ہمچنان کردند یعنے در گردون سوار کردند و آوردند
سلطان المشایخ فرمود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
را مرضے حادث شد خواست که گامے چند بر عصاے بگرفت و روان شد چند گام رفت بر عصا را از دست
باانداخت چنانچه اثر پشیمانی در پیشانی مبارک ایشان معاینه شد پرسیدند چه بود که خواجه
عصاے انست باانداخت فرمودند که ما را عتاب کردند که تکیه بر غیر ما کردی سلطان المشایخ
مے فرمود که یوسف ہانسوی از یاران سابق بود وقتے از اوچه آمد شیخ شیوخ العالم
پرسید کیان را دیدی گفت فلان کس چنین چنین مشغول است و فلان کس
چنین متعبد است شیخ شیوخ العالم را رغبت شد که ایشان را ببیند بہانه وضو
ساختن برخاست دیر تر آمد درون مسجد بالا و فرود تفحص کردند شیخ شیوخ العالم
را نیافتند بعد از زمانے خواجه پیدا شد یوسف پرسید که خدمت خواجه
کجا بود فرمود که چندان خلق اوچه را صفت کردے که ما را رغبت
شد بملاقات ایشان در اوچه بودم ہمه را دیدم دوکانہا کرده اند و
نشسته کنده پزی میکنند منقول است در مجلس سلطان المشایخ
یارے آغاز کرد که بہاء والدین خالد میگفت که در اجودھن بخدمت

شیخ شیوخ العالم رفتم در مسجد جامع پیش محراب نشستم بخدمت خواجه مرا رها نمے کردند در
محراب شگافے بود پاره کاغذے آنجا افتاد چوں آں کاغذ را بکشادم در آں
کاغذ نبشته اند که خالد از فرید سلام خواند ایں کهتر حیران مانده بعده بندگی شیخ
شیوخ العالم رفتم و ایں معنی تقریر کردم یارے از سلطان المشایخ پرسید که ایں
کاغذ کسے مے نویسد و یا از طرف حضرت عزت صادر میشود سلطان المشایخ فرمود
ملکے است ملهم نام آں نقش در دل او مے نویسد الهام پیدا مے شود و آں
مرد گفت مگر کاغذ ہموں مے نویسد سلطان المشایخ تبسم کردند بعده فرمود که
ایں را ملهمے گویند آں سه چیز است که ازاں جانب پیدا مے شود یکے آنکه
در دل چیزے میگذراند دیگر ہاتف آواز میدہد دیگر آنکه کاغذ نوشته پیدا مے
شود اولیا نقش مے بینند نقاش نه بینند انبیا نقش ببینند و نقاش را ہم بینند
ایں زماں که نقش پیدا میشود اگر در دل نورے پیدا شد آں رحمانی است
که آں ملک مینویسد و اگر ظلمت پیدا شد آں شیطانیست که شیطان در دل القا
مے کند بعده فرمود ملک بیچاره دریں ملک چکار دارد و شیطان چکند ہرچه
پیدا شود از انطرف پیدا مے شود کاتب حروف از خدمت سید السادات
سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که وقتے شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مے خواست که کاغذے بجانب
شیخ الاسلام بہاء والدین زکریا رحمة الله علیه بنویسد کاغذ و قلم بر دست
مبارک گرفت در تامل شد که خطاب شیخ الاسلام بہاء والدین چه نویسد در خاطر
مبارک گذرانیده خطابے که خدمت ایشانرا در لوح محفوظ نبشته اند آں نویسم
درینحال سر مبارک خود بالا کرد جانب آسمان دید نظر در لوح محفوظ کرد دید که
نوشته اند شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا بعده ہمیں خطاب مکرم در آں کاغذ
کتابت فرمود قال واحد من الاولیا شعر قُلُوبُ[ل] العَارِفِینَ لَهَا عُیُونٌ

سله دلهاے عارفان را پس براے انها چشم هاست۔

تری ما لا یراه الناظر ینا ✦ ما جنحة تطیر بغیر ریش ✦ الی ملکوت رب العالمینا[1] سلطان المشایخ میفرمود محمد نام یارے بود آن یار بر بعضے اسرار شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره العزیز واقف بود تا در روز جمعه در مسجد آن یار در عقب شیخ شیوخ العالم نشسته بود زمانے مدهوش گشت شیخ ازو پرسید که حال تو چه بود باز بر لفظ شیخ شیوخ العالم رفت آن زمان در نماز مرا معراج بود ترا هم از نعمت درویشان نصیب شد غرض میدارد کاتب حروف ازین جمله که حالے و تحیرے که سلطان المشایخ را بعد تحریمه نماز جمعه پیدا شده بود تا روز نقل هم بر آن حال بود چنانکه در ذکر سلطان المشایخ در نکته مرض موت تحریر یافته است بمعراجے ماند که شیخ شیوخ العالم را در نماز جمعه پیدا شده بود چنانکه در صدر این حکایت مسطور است سلطان المشایخ میفرمود که چون من محلوق شده از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در دهلی آمدم خرقه و گلیمے که از شیخ شیوخ العالم یافته بودم پوشیده در مسجد جامع میرفتم شرف الدین قیامی مرا طلبید من کیفیت بیعت و یافتن خلعت با او گفتم با استماع حال من شیخ شیوخ العالم را دو کرت چنانچه نه لایق حال باشد ذکر کرد و مرا بدی گفت با آنکه قوت جواب داشتم تحمل کردم شیخ سعدی خوش گوید بیت بخدا و بسر و پاے تو کز دوستیت ✦ خبر از دشمن و اندیشه دشنامم نیست ✦ چون باز بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم آن ماجرا باز نمودم شیخ شیوخ العالم ها ے ها ے بگریست و مرا بدان تحمل استحسان فرمود در غلبه آنحال چنان بر زبان مبارک راند که من دانستم شیخ شرف الدین رفت چون باز بدهلی رسیدم شرف الدین قیامی نمانده بود از شیخ نصیر الدین محمود روایت میکنند که مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره العزیز آمد شیخ فرمود طعام پیش او آرند او گفت چندین گاه باشد

---

[1] که مے بیند از آن چشم ها چیزها که نمے بینند آن چیزها بیننده ها ے طیران مے کنند بے بازو ها بغیر پر بسوے عالم ملکوت پروردگار عالمیان ۔

۸۴ که طعام گذاشته ام شیخ شیوخ العالم فرمود چرا گذاشته گفت من در دهی
ساکن بودم مسلمانان را بسبب متمردان دیه تاختند اتفاق افتاد فرزندان من
اقربای دیگر را اسیر کردند عورتی داشتم که دل و جان من متعلق او بود او نیز در میان
اسیر شد بسبب او دل من نمی آرمید دل بر مردن نهادم شیخ شیوخ العالم فرمود
که طعام بخور در میان مردی رسید از اهل کتبه با تخت بند او را پیش خواجه آوردند
شیخ شیوخ العالم فرمود که ترا تخلیص خواهد شد اما آن مرد را کنیزکی بدهی او قبول
کرد آن مرد گفت کنیزک چه خواهم کرد برابر او نمی رفت آن نویسنده گفت تخلیص من
متعلق بشرط دادن کنیزک است ضرورت کسانرا برو گماشت تا او را برابر کرده
بر اسپ سوار کرده می برند چون این نویسنده بر ملکی که او را بنده کرده بود رسید بمجرد
ملاقات او تخلیص فرمود و کنیزکی که او را از تاخت پیدا شده بود فرمود بده بدهند
چون کنیزک بدو دادند نویسنده آن کنیزک را بدان مرد داد آن مرد بدو دید بتقدیر الله
همان عورت او بود خاطر او جمع گشت سلطان المشایخ می فرمود در مسجد جامع اجودهن کسی از جهته قاضی خطیب بود
در نماز جمعه خطبه خواند یکی از زبان شیخ شیوخ العالم او را گفت نماز اعادت کن همه خلق نماز باز گردانیدند قاضی
عبدالله که قاضی اجودهن بود بد گفتن گرفت آن قاضی عبدالله را قاضی محمد ابوالفضل گفتندی
او نیک جنگ جو بود گفت که مشتی کاراز گرسنگان از جا بجا اینجا آمده اند بعده چون
شیخ شیوخ العالم در خانه آمد با یاران گفت اگر کسی بر کسی تهور راند و آنکس تحمل
کند و اگر او هم از آن خود براند روا باشد همچنانکه این سخن بر زبان مبارک رفت قاضی
عبدالله را فالج زد روی کژ شد قاضی عبدالله بخدمت شیخ شیوخ العالم یک سبد
شکر و آرد و گوسپند آورد در پای شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره
العزیز افتاد شیخ شیوخ العالم فرمود عبدالله در مدت هژده سال هر کسی از تو چیزی
بمن میرسانید اکنون هرچه در فال مصحف بیرون آید حکم همان باشد چون مصحف
بکشادند قصه حضرت نوح علی نبینا و علیه الصلوة والسلام بیرون آمد فقال یا نوح[1]

[1] گفت پروردگارا ای نوح -

اِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ شیخ شیوخ العالم فرمود ہمیں حکم باشد
ہرچند قاضی عبداللہ جہد کرد میسر نشد و آوردہ آورد گرد قاضی درخانہ رفت نقلست
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در اجودہن مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم
آمد آں مرد در گوش باہستگی گفت کہ در دہلی من و تو ہمدرد ہمسبق بودیم تا آں غایت
کہ در شہر قاضی و مفتی بیشتری شیخ شیوخ العالم ایعنی بنور باطن دریافت و کشف کرد
کہ اے بیچارہ اگر خواندن برائے جدل است مخواں و بخلق ایذائے مرسال
و اگر برائے عمل است ہمینقدر کافی است کہ میخوانند و عمل میکنند مقصود از
خواندن علم شریعت برائے عملست نہ از برائے ایذائے خلق سلطان المشائخ
میفرمود مردے از دہلی رواں شد تا در اجودہن بخدمت شیخ شیوخ العالم
تائب شود در اثنائے راہ مطربہ پریشاں قدمے چند با او ہمراہ شد و ایں مطربہ
بسیار خواست و دربند آں مے بود کہ باآں مرد تعلقے کند ایں مرد نیت صادق
داشت ہیچ بداں زانیہ میلے نکرد تا در منزلے در یک گردوں سوار شد ند انیمطربہ
بیامد نزدیک آں نشست چنانکہ میان ایشاں حجابے نماند مگر در یں حال
اندک مایہ دل آنمرد میل کرد تا سخنے گفت یا دستے دراز کرد در آنحال آنمرد مردے
را دید کہ بیامد و طبانچہ بر روئے آنمرد زد و گفت بخدمت فلاں بزرگے میروی
بر نیت توبہ ایں چیست آنمرد بر فور متنبہ شد القصہ چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسید اول سخن شیخ شیوخ العالم با آنمرد ایں بود کہ خدائے تعالیٰ ترا آنروز
تو ہی نگاہداشت سلطان المشائخ مے فرمود کہ یارے بود از مریدان شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز او را محمد شہ غوری گفتندے
مریدے صادق و معتقد راسخ بود بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد مضطرب حیران
فرمود کہ چہ حال است گفت برادرے دارم رنجور و درہم چنانکہ رمقے بیش
نماندہ است ایں ساعت کہ من بخدمت آمدہ ام چہ عجب کہ تمام شدہ باشد

† بد مستی کہ آں نیست از فرزندان تو بد مستی کہ آں فرزند عمل غیر صالح است۔

۸۶ بسبب آن درهم و زر برو بریم شیخ شیوخ العالم فرمود همچنانکه تو این ساعت گفتی
من همه عمر همچنین ام و تے با کسے نمیگویم انگاه او را گفت برو برادر تو صحت خواهی
یافت محمد شه چون در خانه آمد دید که برادر نشسته است و طعام میخورد سلطان
المشائخ میفرمود که وقتے پنج درویش بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسیدند
درویشانے درشت مزاج فراخ سخن از پیش شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر برخاستند
وگفتند ما چندین گشتیم درویشے نیافتیم شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره
العزیز فرمود که نشنید شمارا درویشے نمائیم ایشان استبداد کردند و روان شدند
شیخ فرمود چون میروید باید که راه بیابان مروید ایشان سخن شیخ شیوخ العالم
را خلاف کردند راه پیش گرفتند شیخ شیوخ العالم کسے را در عقب دوانید تا تفحص
کردند که کدام راه رفتند خبر آوردند که راه بیابان رفتند شیخ شیوخ العالم چون
اینخبر بشنید هاے هاے بگریست چنانکه بر ماتم کسے بگریند بعده خبر آوردند آن
هر پنج تن را باد سموم بزد چهار بر جائے هلاک شدند یکے بر سر آب رسید و آب بسیار
خورد هم آنجا بمرد عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله که خواجه احمد سیوستانی
از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بود او
مے فرمود که من آبے بجهت توضی و غسل شیخ شیوخ العالم میرسانیدم روزے
پشت من درد کردن گرفت بجهت آب آوردن مرا طلب شد گفتم که پشت من
درد میکند مشک نمیتوانم آورد شیخ شیوخ العالم فرمود که او را پیش من آرند
چون بخدمت شیخ رفتم بشفقت نزدیک طلبید و فرمود پشت خم کن من بتواضع
پشت خم کردم شیخ شیوخ العالم دست مبارک خویش بر پشت من فرود آورد
و فرمود که برو آب بیار از آنوقت باز که ایام جوانی بود تا این غایت که قریب
بصد سال رسیده است هرگز پشت من درد نکرد و مشکهاے آب بافراط
مے آوردم و همین خواجه احمد میفرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم مرا جامهاے مبارک
خود شستن فرمود من آن جامها کنارهٔ آب آوردم و بشستم و بخدمت شیخ

شیوخ العالم بردم فرمود که برو یکبار دیگر بشو من با خود گفتم درین فرمان مقصودی
خواهد بود وازمن تقصیرے درین باب جامه شستن رفته باشد اندیشیدم یاد آمد
که من اول جامه شستم بعده وضو ساختم ادب آن بودے که اول وضو میکردم
بعده جامه مے شستم این بار اول وضو کردم و دوگانه بگذاردم و جامه باحتیاط
تمام شستم و بخدمت شیخ شیوخ العالم بردم درین کرت نیز شیخ فرمود یک کرت دیگر
بشو این بار حیرت من زیاده تر شد اگرچه احتیاطے که در جامه شستن باشد
من بجا آورده بودم فاما چون فرمان شیخ کبیر بدینجمله شده است البته این
بار نیز تقصیرے رفته باشد چون فکر کردم یاد آمد درین کرت جامه شستم و
براے خشک شدن بر شاخهاے درختے انداخته بودم که بالاے آن
شاخهاے دیگر بود و طیور بالاے آن نشسته احتمال دارد که از ان طیور
چیزے جدا شده باشد و بران جامه ها افتاده درین کرت که شستم بجهته
خشک کردن در صحرا انداختم چون این بار بخدمت شیخ بردم قبول افتاد
و کاتب حروف آن خواجه احمد دریافته بود و بسعادت قدمبوس او مشرف
گشته و در عهد سلطان تغلق از اجودهن در غیاثپور آمده و بخدمت
سلطان المشایخ مدتے بوده پیرے عزیزے که قریب صد سال عمر او رسیده
بود هیچ انحنائے در قامت مبارک او پیدا نشده و هم در آن ایام والد کاتب
حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه خواجه احمد را در خانه طلبیده
بود و برادرم امیر داؤد شش ماهه بود او را زحمتے حادث شد و چند روز شیر
نخورده و چون او را در نظر مبارک آن بزرگ آوردند و کیفیت زحمت او
که شیر نمیخورد گفت این بزرگ انگشت مبارک خود بلعاب خویش تر کرده
بر لبهاے برادرم امیر داؤد مالید فی الحال لبها جنبانید خواجه احمد دایه را
فرمود که شیر بده چون دایه جاے شیر در دهن او نهاد مکیدن گرفت و مراد خود

نکته هفتم در بیان کرامات والده مکرمه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

۱ ن خمی

قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ می فرمود شیخ کبیر را والده بود بس بزرگ
تا شبی دزدی در خانه در آمد اهل خانه خفته بودند و والدهٔ شیخ شیوخ العالم بیدار بود
بحق مشغول چون دزد در آمد کور شد آواز داد اگر درین خانه مرد است پدر و برادر
منست و اگر عورت است مادر و خواهر منست هر که هست من از هیبت او
کور شدم باید که مرا دعا کند تا بینا شوم و توبه کنم والدهٔ شیخ کبیر دعا کرد و او بینا شد
و برفت والدهٔ شیخ شیوخ العالم این حکایت پیش هیچکس نکشاد ساعتی گذشته
مردی را دیدند سبوی جغرات بر سر کرده بیامد و اهل بیت او برابر او پرسیدند
تو کیستی گفت من امشب بدزدی درین خانه آمده بودم عورتی بزرگ اینجا بیدار
بود من از هیبت او کور شدم و بدعای او چشم یافتم و من عهد کردم که بعد ازین
دزدی نکنم اینک این ساعت آمده ام با اهل بیت خود تا مسلمان شوم الغرض
برکت آن ولیه همه مسلمان شدند سلطان المشایخ می فرمود در آنچه شیخ شیوخ العالم
در اجودهن سکونت ساخت شیخ نجیب الدین متوکل را فرستاد تا والده را
بیارد شیخ نجیب الدین والدهٔ ماجده را از انجا روان کرد و در اثنای راه
زیر درخت فرود آمد درین میان آب حاجت شد شیخ نجیب الدین بطلب
آب رفت چون باز آمد والده را ندید حیران و متحیر بماند از ان سبب چپ و
راست دوید و طلب کرد هیچ اثر والده نیافت بخدمت شیخ شیوخ العالم قصه
باز گفت شیخ فرمود طعام ساختند و صدقه که آمده است بدادند بعد از مدتی
شیخ نجیب الدین را در آنجا گذر افتاد چون در زیر آن درخت آمد در دل
او گذشت که در چپ و راست این موضع بروم که نشانی از والده بیابم
همچنان کرد استخوانی چند یافت از استخوان آدمی با خود گفت باشد که
استخوان های والده ماست شیری و ددی هلاک کرده باشد آن
استخوانها را جمع کرده در خریطه انداخت و بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین آورد قصه باز گفت شیخ فرمود که آن خریطه پیش من بیارد

چوں خریطہ بیاوردو بیفشاند یک استخوان ہم پیدا نشد سلطان المشائخ بر نخیزت چشم پُر آب کرد و فرمود کہ ایں از عجائب روزگار است نکتہ ہشتم در بیان مرض و رحلت کردن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز از دار فنا بدار البقا سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الدین را زحمت خانہ شد بداں زحمت رحلت کردند از سلطان المشائخ سوال کردند کہ شما در وقت نقل حاضر بودید چشم پُر آب کرد و فرمود کہ خیر در ماہ شوال مرا بدہلی رواں کرد نقل ایشاں پنجم ماہ محرم بود وقت رحلت از من یاد کرد و گفت فلاں در دہلی است ایں سخن ہم گفت کہ وقت رحلت شیخ قطب الدین من نیز حاضر نبودم در ہانسی بودم سلطان المشائخ ایں حکایت میفرمود و گریہ میکرد چنانکہ در ہمہ حاضراں اثر کرد وے فرمود شب پنجم ماہ محرم زحمت شیخ شیوخ العالم غالب شد نماز خفتن بجماعت بگذارد بعد ازاں بیہوش گشت ساعتے شد بہوش باز آمد پرسید کہ نماز خفتن گذاردہ ام گفتند آرے گفت یکبار دیگر بگذارم کہ داند چہ شود دوم کرت نماز بگذارد باز بیہوش شد ایں بار بیہوشی بیشتر شد باز بہوش آمد پرسید کہ من نماز خفتن گذاردہ ام گفتند دو بار گذاردہ اید فرمود کہ یکبار دیگر بگذارم کہ داند چہ شود سیوم کرت ہم گذارد بعد ازاں برحمت حق پیوست کاتب حروف از والد خود سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد چوں شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست و در مقام مقصد صدق قرار گرفت غسل دادند در آنمحل چادرے خواستندے تا بالاے جنازۂ شیخ شیوخ العالم باندازند والدین بندہ میگفت کہ مرا باد است کہ میر یعنے سید محمد کرمانی جد کاتب حروف تعجیل در خانہ آمد از والدۂ والد کہ جدۂ کاتب حروف باشد چادرے طلبید چادرے نوسپید بسید محمد کرمانی داد و آں چادر بالاے جنازہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز انداختند داتفاق، فرزندان شیخ شیوخ العالم

ایں بود کہ بروں حصار اجودھن در مقامے کہ شہدا خفتہ اند آنجا دفن کنند بدیں نیت بیروں حصار آوردند ہمدریں میاں خواجہ نظام الدین کہ پسر محبوب شیخ شیوخ العالم بود برسید واو چاکر بود برابر سلطان غیاث الدین بلبن در قصبہ پٹیالی بود شیخ شیوخ العالم را درخواب دید کہ بخدمت خود میخواند خواجہ نظام الدین اجازت بستد وجانب اجودھن رواں شد دراں شب کہ نقل شیخ شیوخ العالم بود در اجودھن رسید فاما دروازہ ہاے حصار بستہ بودند شب بیروں حصار ماند و دراں شب کہ شیخ شیوخ العالم رحلت میفرمود ومیگفت نظام الدین آمد ولیکن چہ سود کہ ملاقات نشد چوں بامداد شد خواست کہ دروں درآید نزدیک دروازہ رسیدہ بود کہ جنازۂ شیخ شیوخ العالم بیروں آوردند الغرض از برادراں پرسید کہ کجا دفن خواہند کرد گفتند بیروں حصار نزدیک شہداے کہ شیخ شیوخ العالم بیشتر آنجا مشغول بودندے ومقامے مروح است خواجہ نظام الدین گفت اگر شما شیخ شیوخ العالم را بروں حصار دفن کردید شمارا ہیچکس اعتبار نکند ہرکہ بزیارت شیخ شیوخ العالم بیاید ہم از بیروں زیارت کند وبگذرد بعدہ نماز جنازہ ہم بیروں کردند وباتفاق آں شاہزادہ بازدروں حصار آوردند ودر ہمنقام کہ مدفونست دفن کردند سلطان المشائخ میفرمود مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز آمد وگفت اگر فرماں باشد حجرۂ براے مسکیناں کہ از بیروں آب وہیزم مے آرند از خشت بنا کنم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ مدت ہفت سال است کہ مسعود بندہ نیت کردہ است کہ خشت بر خشت ننہد القصہ آں مرد اولاد شیخ را براں داشت کہ حجرۂ عمارت شود ہمچناں شد فاما بعد نقل شیخ شیوخ العالم آں حجرہ را خراب کردند وروضہ متبرکہ شیخ شیوخ العالم ہمانجاست سلطان المشائخ میفرمود کہ بجہت لحد شیخ شیوخ العالم خشت خام حاجت شد چوں موجود نمے شد در خانۂ شیخ شیوخ العالم کہ بخشت خام برآوردہ بودند ازاں

و در خشت فرود آوردند تا در لحد خرج شد طیب الله مرقده وجعل حظیرة القدس مثواه
پوشیده نماند که تولد حضرت شیخ الشیوخ فرید الحق والدین مسعود گنجشکر در سنه ۵۶۹ پانصد و
شصت ونه بوده و وفات حضرت ایشان در ششصد و شصت و چهار بود
عمر حضرت ایشان نود و پنج ۹۵ باشد والله اعلم و ارادت آوردن حضرت گنجشکر
بحضرت خواجه قطب الدین قدس الله سرهما العزیز در پانصد و هشتاد و چهار بود ۵۸۴
بعد از ارادت آوردن هشتاد سال در عقد حیات بود طیب الله مرقده وجعل
حظیرة القدس مثواه از حضرت سلطان المشائخ پرسیدند که عمر شریف
حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز چند سال
بود فرمودند که نود و پنج سال و بوقت نقل این سخن میگفت یا حی یا قیوم
سلطان المشائخ فرمود که اول شیخ سعد الدین حموی نقل کرد بعد از وی بسه ۳ سال
شیخ سیف الدین باخرزی بعد از وی بسه ۳ سال شیخ بهاء الدین زکریا بعد از وی بسه ۳
سال شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره العزیز سلطان المشائخ میفرمود که خوش
عهدے بود که چهار بزرگوار در حیات بودند شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
و شیخ ابو الغیث یمنی و شیخ سیف الدین باخرزی و شیخ سعد الدین
حموی و شیخ بهاء الدین زکریا قدس الله سرهم العزیز این ضعیف گوید قطعه شیخ اعظم
فرید ملت و دین * شیخ ابو الغیث و شیخ سیف الدین * شیخ سعدی حموی شیخ الوقت *
شیخ صاحب نفس بهاء الدین * بود هر چهار پیر در یک عصر * هر یکے پادشاه دنیا
و دین * منهم آن سلطان المشائخ * آن برهان الحقائق * آن سرور اولیائے
دین * آن پیشوائے اصفیائے عالم یقین * آن عالم علوم ربانی * آن
کاشف اسرار رحمانی * آن بظاهر و باطن آراسته * و بوجود مبارک خود امور
عالم پیراسته * آن واله صفات حق جل و علی * آن عاشق ذات باری تعالے
* آن معدن کان کرامت * آن صورت لطافت * آن بکثرت بکامیاں
اولیا معروف * آن بهمه اوصاف گزیده * میان اصفیا موصوف * تیغے

سلطان المشائخ نظام الحق والحقیقۃ والشرع والدین وارث الانبیاء والمرسلین محبوب سید سلطان الاولیا نظام الدین محمد محبوب الٰہی بن سید احمد بن علی البخاری الچشتی الدہلوی قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم العزیز این ضعیف گوید بیت ذاتے کہ در لطافت طبع و کرامتش * ثانیش نبود و نیز نباشد در جہان امیر خسرو در مدح سلطان المشائخ چہ خوش گوید قطعہ قطب عالم نظام ملت و دین * کافتاب کمال شد رخ او * و ز جنید و ز شبلی و معروف * یادگارے است ذات فرخ او * شیخ ایشان اگرچنین بودند * ور نہ بودند ایچنین شیخ او * زہے درونہ دریاوش او کہ قدح ہاے مالا مال ہر لحظہ و ہر لمحہ از عالم غیب از ساقی وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا در میکشید بزرگے خوش گوید بیت دریا کشیم از کف تو ساقی * نگذارم ہیچ جرعہ باقی * ذرہ اسرار دوست بیروں نمیداد چنانچہ بارہا این مصرعہ بر زبان مبارک او میرفت مصرع مرداں ہزار دریا خوردند و تشنہ رفتند * این چہ قوت و حوصلہ بود کہ تا نفس آخر ہم بر قاعدہ صحو بود این ضعیف گوید قطعہ جنید را کہ ز اصحاب صحو میگیرند * بجنب قدرش او را نبود اینمقدار * برفت راہ پیمبر بدام پے بر پے * چہار یار نبی را بکشت پنجم یار * و اکثر درونہ مبارک او از تمایہ عشق موج زدے بقوت صحو رموز اسرار دوست نگاہداشتے فاما نعم البدلے دم سرد از سینہ المصفٰی برآوردے و آب دیدہ خون آلودہ گرم از راہ چشم چوں جوے آب بیروں میراندے خواجہ شمس الدین دبیر خوش گوید بیت آہ سربستۂ من اشک مرا در دل گفت * خیز بارے تو بیروں رو کہ گذر یافتۂ * و شیخ سعدی در یمعنی چہ خوش گوید بیت گرفتم آتش دل در نظر نمے آید * نگاہ مے نکنی آب چشم پیدا را * شیخ عطار نیز خوش میگوید رباعی عاشقی چیست ترک جاں گفتن * سر کونین بے زباں گفتن * رازہاے کہ در دل پر خون نیست جملہ از چشم خوں فشاں گفتن * اگرچہ این بادشاہ از اہل محبت و از یاران متاخر

سقاہم نوشانید ایشاں را پروردگار ایشاں آب پاک۔

شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بزرگے خوش گوید قطعہ خاقانی بعد از سہ مراتب آدمے زاد * بعد از سہ کتب رسید فرقاں * گل باہمہ خورمی کہ دارد * از بعد گیاہ رسد بستاں * ولیکن محبت و عشق باری تعالے کار خود از یاران اعلے پیش بر دو بر مشائخ کبار سبقت گرفت ایں ضعیف گوید بیت زمیں را با سما نسبت نباشد * فلک با عرش کے دارد مساواة * و کوے محبت از میدان شہسواران دیں ہمچو بادشاہان مرداں در ربود ایں ضعیف گوید بیت تو بادشاہی و بیچارگاں اسیر کمند * تو شہ سواری و عشاق خاک پاے سمند * نکتہ بندۂ کمینہ را چہ زہرہ و یاراے آں باشد کہ وصف آنچنیں بادشاہے بدیں زبان ملوث کند ایں ضعیف گوید بیت بدیں زبان ملوث مرا چہ زہرہ بود * کہ وصف ذات تو گویم من شکستہ گدا * در تمیعنی بزرگے خوش گوید بیت آسمان را چہ ثنا گوید بیچارہ زمیں * مدح خورشید چہ داند بسنر اگفت سہا * حق علیم است و علام است آنزماں کہ خیال جمال ولایت ایں بادشاہ در دل میگذرد متحیر و مدہوش میگردم کہ چہ نویسم و ہیچو چیہ او صاف ذات عدیم المثال در تحت عبارت و حیز استعارہ نمیگنجد بزرگے خوش گوید قطعہ دل خواست کہ آرد بہ عبارت * وصف رخ او باستعارت * شمع رخ او زبانہ زد * ہم عقل بسوخت ہم عبارت * شیخ سعدی خوش گوید بیت نشان پیکر خوبت نمے توانم داد * کہ از تامل آں خیرہ میشود بصرم * و بعجز خویش معترف میشوم ایں ضعیف گوید بیت ترا صفت دل بیچارہ کے تو اند کرد * بعجز خویشتن اقرار میکند اینک * بزرگے خوش گوید درینمعنی بیت ما کہ در شکل یار حیرانیم * سر او صاف او کجا دانیم * و باز چوں آتش محبت ایں سلطان المشائخ شعلہ میزند و آئینہ دل را کہ بکدورت بشریت آلودہ است با نوار محبت روشن میگرداند طاقت نمے ماند آز سر موئے کہ بر تن ایں ضعیف است نعرۂ شوق میخیزد مصرع نعرۂ شوق مے زنم تار مقے است در تنم * امید از

فضل ذوالجلال لایزال متعال آنست کہ آن دریاے محبت این سرور عشاق
درگاہ بے نیازی جرعۂ در کام این بیچارہ کہ بوے ازاں بدو رسیدہ است
بیچکہ مصرع امیر خوباں آخر گدائے کوے توام ❊ این ضعیف گوید بیت
زدرد عشق مے میرد محمد پُردہ اے ساقی ❊ ازاں دریاے عشق آمیز تا او
بیخبر گردد ❊ بعشق جمال آں بادشاہ دین تا لب گور رقص کناں بردو شیخ
سعدی گوید قطعہ گر رسد از تو بگوشم کہ بمیر اے سعدی ❊ تا لب گور باعزاز و کرامت
بروم ❊ در بدانم بدر مرگ کہ حشرم باتست ❊ از لحد رقص کناں تا بقیامت
بروم ❊ فاما اعتقاد و محبت آں حضرت صادقست و یقین واثق کہ این
شکستہ اسپاں بندگان سلطان المشائخ حشر خواہد بود و زیر علم محبت آنحضرت
جاے خواہد یافت کہ گفتہ اند جوینده یابنده باشد من طلب شیئاً وجد وجد
و ذکر این بادشاہ دین مشتمل بر پانزدہ نکتہ است نکتہ اول در بیان نسب
و حسب سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد آبا
و اجداد بزرگوار سلطان المشائخ از شہر بخاری بودند کہ گنج علم و کان تقوی
است جد پدرین سلطان المشائخ را خواجہ علی بخاری میگفتند و جد مادرین
را خواجہ عرب و این ہر دو بزرگ مصاحب برادر یکدیگر بودہ اند و از بخارا یکجا در
لاہور آمدند و از لاہور یکجا در بداؤں آمدند چوں دراں ایام قبۃ الاسلام
شہر بداؤں بود ہمانجا سکونت ساختند و خواجہ عرب خواجہ متمکن بود و مال
بسیار و بندگان بیشمار داشت و بندگان او بعضے بکسب بعضے بمال او تجارت
میکردند الغرض خواجہ عرب دو فرزند داشت یک دختر و یک پسر خواجہ
عبد اللہ ابنہ خواجہ سعید ابنہ خواجہ عبد العزیز ابنہ خواجہ حسن ہر چہار پشت
حضور خواجہ مذکور بودند ہماں این دو بزرگ اتفاق قرابتے شد خواجہ عرب دختر
خود آں ولیہ خدا اسے آں رابعہ عصری بی بی زلیخا را رحمۃ اللہ علیہا کہ خاک
پاک روضۂ متبرکۂ او امروز در شہر دہلی درمیان اہل درد و کعبۂ حاجات درماندگا

است بخواجه احمد بن علی پدر سلطان المشایخ تسلیم کرد و اسباب دنیاوی
باسم جهیز چنانکه رسم بزرگان است بدان شفیعهٔ اهل محمدی داد حق تعالیٰ از آن
صدف پاک این دُرِّ کان کرامت و سرمایهٔ عشق و محبت یعنی سلطان المشایخ
را پیدا آورد و روشنائی در عالم از آن آفتاب جهانگیر ظاهر گشت تا بواسطهٔ
او جهانیان در دنیا پرورش و در آخرت خلاص یابند. شیخ سعدی گوید
بیت آفرین خدای بر پدرے * که ازو ماند اینچنین پسرے * بزرگے خوش
گوید نظم پدرے را که آنچنان خلف است * مادرے را که اینچنین پسر است *
آفتابش بر آستین قباست * ماهتابش بر آستان درست * الغرض سلطان
المشایخ در عالم صغر بوده که پدر سلطان المشایخ خواجه احمد علی الحسینی البخاری
را رحمت شد شبے آن شفیعهٔ اهل محمدی والدهٔ سلطان المشایخ خواب دید که او را
میگویند از دو کس یکے را اختیار کن یا خواجه احمد را و یا پسر را یعنی سلطان
المشایخ را آن پاکدامن سلطان المشایخ را اختیار کرد چون روز شد آن
خواب با هیچکس نگفت و در رحمت خواجه احمد ترک اعتمادی کرد و آنچه مطلوب
و مطبوع آن بزرگ بود از ماکولات و مشروبات بدو رسانیدن گرفت
تا بعد چندگاه خواجه احمد برحمت حق پیوست و آن بزرگ هم در سواد بداؤن
مدفن یافت چنانکه تا این غایت روضهٔ متبرکهٔ او همانجاست ما هو المقصود سلطان
المشایخ قدرے بزرگ شد والده در مکتب فرستاد کلام الله بخواند
و تمام کرد کتابها خواندن گرفت کتابے بزرگ نزدیک بود که تمام کند استاد
سلطان المشایخ گفت که تو کتابے معتبر تمام میکنی نزد دستار دانشمندی
بر سر مبارک خود مے باید بست سلطان المشایخ این حکایت پیش والدهٔ
خود گفت و آن مخدومهٔ جهان که جهانے در کشف حمایت او ست بدست
مبارک خود ریسمانے برشت و دستارے از آن بافانیده چون سلطان
المشایخ آن کتاب تمام کرد والدهٔ بزرگوار ترتیب طعامے کرد و چند نفر

از بزرگان دین و علماے اہل یقین را طلب کرد دراں مجلس خواجہ علی مرید شیخ جلال الدین تبریزی بود کہ نعمت دینی ازو یافت و دراں زمان بکرامت مشہور گشتہ بود چوں طعام خرج شد سلطان المشایخ آں دستار برکف دست مبارک کردہ بمجلس درآمد تا در نظر ایں بزرگاں در سر بندد شیخ علی مذکور یک سر دستار بدست مبارک خود گرفت و دوم سر دستار بدست سلطان المشایخ داد سلطان المشایخ آں دستار کرامت بر سر بست اول سر در قدم خواجہ علی آورد و خواجہ دعا کرد حق تعالے ترا از علماے دیں گرداناد و بمنتہاے ہمت رساناد بعدہ سر در قدم اہل مجلس مے آورد و دعا ہاے آں صادقاں را خریداری میکرد الغرض† چوں فقیر نعمت اللہ نوری در کتاب سیر الاولیا دید کہ ذکر شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشایخ خواجہ علی الحسینی البخاری و جد مادرے سلطان المشایخ خواجہ عرب الحسینی البخاری کاتب حروف کتاب سیر الاولیا سید محمد بن سید مبارک بن سید محمد علوی الحسینی الکرمانی مندرج نساختہ بود بنا براں ایں شجرۂ طیبۂ اجداد بزرگوار خود خواجہ عرب و خواجہ علی جد حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہم العزیز معنعن الی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از بزرگان خود بسند صحیح رسیدہ است دریں نکتہ در سیر الاولیا رباشارت حضرت سلطان المشایخ تحریر یافتہ است در نظر صاحبدلان عالم خواہد آمد ان شاء اللہ تعالے ابیات در شجرہ طیبہ

ابیات

بعد حمد خدا و نعت رسول	میکنم ذکرے از اولاد بتول
از امام الحق حسین شاہ دیں	یادگارے بود زین العابدیں
درجہاں من بعد او قایم مقام	بود باقر نور چشم آں امام
او چوں محمل جانب فردوس راند	زو بعالم جعفر الصادق بماند
میوہ ماند از شاخ آں عالی درخت	موسی الکاظم امام نیک بخت

† سواے عبارت سیر الاولیا کہ شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشایخ حضرت نعمت اللہ نوری نوشتہ اند و حضرت نعمت اللہ نوری نیز ہم جد حضرت سلطان المشایخ اند چوں مناسب ایں مقام بود در مذکور حسب نسب آنحضرت تحریر آمد و سواے ذکر شجرۂ طیبہ نیز سطرے از احوال اولاد آنحضرت صلعم ہم نوشتہ بودند چوں خالی از فائدہ نبود نیز مسطور شد اما سواے از نوشتہ مصنف سیر الاولیا لیکن بسبب اینکہ حسب الارشاد حضرت سلطان المشایخ بود بنظر بقلم آمد

زاں فروغ مشعل راہِ ہدیٰ — بود امام المسلمین علی الرضا
کرد او رحلت سوے دار السلام — ماند فرزندش محمد نیک نام ❊
چوں فروغ حق بفردوسش رساند — زو علی الہادی اندر دہر ماند
آسماں سوئے بہشتش رہ نمود — آمد آنکہ جعفر از وے در وجود
سرورِ عالم علی الاصغر است — گوہر روشن ز کان جعفر است
گشت عالم خورم و آفاق شاد — از علی اصغر چو عبد اللہ زاد
ہم ز عبد اللہ احمد شد پدید — زو علی آمد دو عالم را سعید
وز علی آمد حسن فرخ تبار — وز حسن آمد محمد یادگار
ماند از و خواجہ عرب فرخندہ رائے — بود او سید حسینی البخاری با خدائے
آخر از وے خواجہ عبد اللہ زاد — سوے باغ خلد او ہم رو نہاد
ماند از و خواجہ سعید اندر جہاں — اہل جنت را شدے او مہماں +
ماند زاں صاحب دل اہل تمیز — سالک راہ ہدے عبد العزیز
زو حسن ماند از حسن عبد الکریم — احمد از وے بود با خلقے عظیم
ماند فرزندش بود طاہرش نام — داشت او شغل بزرگ از حق مدام
ماند عبد القاہر از وے یادگار — بود او ناد فقیہ روزگار +
روشنی بخشِ چراغ کاخ او — بود صدر الدین ثمر از شاخ او
در صلاح و زہد چوں او کس نبود — صالح آمد زاں نکو فر در وجود
ماند فضل اللہ زاں عالی مقام — نعمت اللہ نوری از وے والسلام

ذکر نسب اطہر شجرۂ طیبہ حضرت قطب الاقطاب محبوب العالمین سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین سید محمد نظام الدین اولیا قدس اللہ سرہ العزیز بن سید خواجہ احمد و جدّ حضرت ایشاں سید خواجہ علی الحسینی البخاری بن سید عبد اللہ بن سیّد حسن بن سیّد میر علی وجدّ مادری حضرت سلطان المشائخ سید محمد نظام الدین بن سید خواجہ

عرب الحسینی البخاری بن سید محمد بن سید حسن بن سید میر علی بن میر احمد بن میر علی
عبد الله بن میر علی اصغر بن سید جعفر بن سید علی الامام بن سید علی الهادی
النقی بن الامام سید محمد ن الجواد بن الامام سلطان الشهدا حضرت امام
علی موسی الرضا بن الامام حضرت موسی الکاظم الغیظ بن الامام الهمام حضرت
امام جعفر بن الصادق بن الامام حضرت محمد بن الباقر بن الامام علی حضرت
امام زین العابدین بن الامام فی الارض والسما سلطان الشهدا حضرت امام
حسین الشهید فی الکربلا ابن الامام فی المغارب و المشارق حضرت امیر المومنین
علی ابن المرتضی و علیهم السلام والاکرام وام امام الهمام السعید الشهید حضرت امام
حسین حضرت فاطمة الزهرا علیها السلام بنت حضرت افضل الانبیاء اکرم المرسلین
رسول الثقلین سرور الکائنات مفخر الموجودات رحمة للعالمین حضرت محمد رسول صلی الله
تعالی علیه و علی آله و ائمة الاطهار و جمیع اصحابه الاخیار و الابرار و الاولیاء المحبوبین المقربین
حضرت الغفار برحمتک یا ارحم الراحمین و یا اکرم الاکرمین ذکر فرزندان حضرت رسول
علیه السلام آنحضرت صلی الله علیه وسلم را چهار فرزند بودند طیب طاهر قاسم
ابراهیم و چهار دختر خوردترین دختران آن سرور کائنات صلی الله علیه و
سلم فاطمة الزهرا رضی الله تعالی عنها و بزرگ ترین بنات آنسرور صلی الله علیه وسلم
زینب و ویرا با پسر خاله اش ابو العباس بن الربیع بن عبد العزیز بن
عبد المناف عقد فرمودند دویم رقیه حضرت علیه السلام با عتبه بن ابی لهب
نکاح بسته بود بعد از موت او رقیه را بحضرت عثمان بن عفان رضی الله
عنه داد حضرت ایشان بجانب حبشه هجرت کردند سیوم ام کلثوم و نام او آمنه
بود و ویرا اول عتیبه بن ابی لهب نکاح کرد و پیش از رسم دنیوی ویرا طلاق
داد بعد از وفات رقیه بعثمان دادند بقول صحیح است بی بی فاطمه قوم حضرت
شاه مردان علی بی بی زینب قوم ابو العباس بی بی رقیه قوم حضرت
عثمان چون بی بی رقیه فوت شدند بعده بی بی ام کلثوم را بحضرت عثمان

ذکر فرزندان آن حضرت صلی الله علیه وسلم نیز حضرت نعمت الله نوری رضی الله تعالی عنه حسب الاشاره حضرت سلطان المشایخ رضی الله تعالی عنه نوشته اند و سوای عبارت سیر الاولیا بسبب نوشتن حضرت نعمت الله نوری داخل این کتاب نموده شد۔

داد تد ازاں سبب حضرت عثمان را ذوالنورین میگویند ذکر ازواج مطہرات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بہ ترتیب نکاح ایشاں اول حضرت خدیجہ بنت خویلد دوم سودہ بنت ربقہ سوم حضرت عائشہ صدیقہ بنت ام رویان مہر عائشہ متاعی بود که به پنجاه درم ارزندی براویتے آنکه مہر او پانصد درہم بود و رسول علیہ السلام آنرا قرض کردہ تسلیم نمود چہارم حفصہ دختر حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مادر زینب پنجم حزیمہ بنت زینب ششم ام سلمہ بنت امیہ ہفتم زینب بنت جحش ہشتم جویریہ بنت حارث نہم میمونہ بنت الحارث دہم حبیبہ بنت ابی الخطب و پیغمبر علیہ السلام سه زن دیگر بودند که بعضے از ایشاں نکاح کردہ و زفاف واقع نشدہ و بعضے از ینہارا خواستگاری کردند نکاح با ایشاں اتفاق نیفتاد فاما سراری سه بودند اول ماریہ بنت شمعہ بنت قطبیہ دوئیم ریحاں بنت زید عمر سیوم کنیزک که زینب بنت جحش باں مہر بخشیدہ بود اما دختران وے زینب بزرگترین بنات آں سرور علیہ السلام ولادت او در جاہلیہ در سال سی ام از واقعہ فیل و ویرا با پسر خالہ اش ابو العاص عقد فرمودہ بودند و در روز بدر چوں ابو قریش گفت من گواہی میدہم خدا یکے است و محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بندہ و رسول او ست پس آنکه بیروں آمد خود را به پیغمبر علیہ السلام رسانید آنسرور زینب را بہماں نکاح اول بوے باز گردانید در روایتے آنکه تجدید نکاح کرد مجمع الفتاوے عینہ۔

سَاءَلْتُ الشَّيْخَ الْإِمَامَ حَمِيْدَ الدِّيْنِ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ عَنْ مَنْ لَهُ أُمٌّ سَيِّدَةٌ وَأَبٌ لَيْسَ بِسَيِّدٍ هَلْ هُوَ سَيِّدٌ فَقَالَ أُسْتَادِيْ شَمْسُ الْأَئِمَّةِ الْكَرْوَرِيْ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ هُوَ سَيِّدٌ وَاسْتَدَلَّ بِأَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى جَعَلَ عِيْسٰى مِنْ ذُرِّيَّةِ نُوْحٍ وَإِبْرَاهِيْمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ حُجَّةُ الْإِمَامِ وَتِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَيْنَاهَا الْاٰيَةَ وَرُوِيَتْ لِيْ تَأْوِيْلَاتٌ عَنْ عِيْسٰى مِنْ أَوْلَادِ إِسْحَاقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَثَلُ أَوْلَادِيْ كَمَثَلِ سَفِيْنَةِ نُوْحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ رَكِبَهَا نَجٰى وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ فِيْ

تکملہ دوم در بیان پیدا آمدن محبت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سرہ العزیز سلطان المشایخ را آمدن از بداؤں در شہر دہلی بجہت تعلم سلطان المشایخ میفرمود را نچہ خورد بودم بقدر دوازدہ سالہ کم یا بیش لغت میخواندم مردے کہ او را ابوبکر خراط و ابوبکر قوال ہم گفتندے بخدمت استاد من آمد مگر از طرف ملتان آمدہ بود او حکایت کرد کہ من پیش شیخ بہاء الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز سماع گفتہ ام و این قول میگفتم لقد لسعت حیۃ الہوی کبدی مصراع دوم یاد نیامد شیخ یاد داد بعدہ مناقب شیخ بہاء الدین زکریا گفتن گرفت کہ آنجا ذکر چنین و تعبد چنین تا کنیزکانے کہ آس میکنند ہمہ ذکر میگویند این و مانند این بسیار گفت ہمینی ہیچ در دل من ننشست بعد ازاں حکایت کرد کہ ازانجا در اجودہن آمدم شاہے دیدم چنین و چنین الغرض چوں مناقب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در گوش من افتاد محبتے و ارادتے بصدق در دل من در آمد تا چناں شد کہ بعد ہر نمازے دہ دہ بار میگفتم شیخ فرید دہ دہ بار میگفتم مولانا ے فرید آنگاہ میگفتم پس این محبت بغایتے رسید کہ جملہ یاران مرا ازیں معنی خبر شد چنانکہ اگر از من سخنے پرسیدندے و خواستندے کہ سوگند دہند میگفتندے سوگند شیخ فرید بخور بعد ازاں چوں شانزدہ سالہ شدم عزیمت دہلی شد پیرے عزیزی عوض نام ہمراہ شد در اثنا ے راہ اگر جائے خوف شیر یا دزد بودے گفتے اے پیر حاضر باش و اے پیر ما در پناہ تو میردم من ازو پرسیدم کہ این پیر کرا میگوئی گفت شیخ شیوخ العالم فرید الدین را در من قلق و اضطراب محبت شیخ شیوخ العالم زیادہ تر گشت تا در شہر آمدہ شد قضارا ہم در جوار شیخ نجیب الدین متوکل برادر شیخ شیوخ العالم فرود آمدیم نکتہ سیوم در بیان علم و تبحر سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ میفرمود چوں در شہر در آمدم سہ چہار سال تعلم و تجہد کردم در ہمداں ایام کہ تعلم میکردم اگرچہ در صحبت متعلمان دانا بودمے فاما کرات گفتمے من میان شما نخواہم ماند و چند روز بیش میان شما نماندہ ام چنانکہ بقیہ این حکایت

در نکته سکونت سلطان المشائخ تحریر یافته است مقصود ازین سخن اینست چون
حق تعالی محبت خود نصیب سلطان المشائخ کرده هم از ابتدای خاطر مبارک او بر آن
بود که از همه قطع کند و با دوست بسازد مصرع که در یکدل نگنجد غم جان و غم جانان منقول
است که تعلم علم سلطان المشائخ بحدی رسید که میان متعلمان تیز طبع و دانشمندان
کامل مشهور گشت و بخطاب مولانا نظام الدین بحاث و محفل شکن مخاطب گشت
و از هر علمی حظی تمام و نصیبی کامل بگرفت چون در علم فقه و اصول فقه استحضاری
تمام حاصل کرد شروع در علم فضل کرد بواسطه مولانا شمس الملة والدین دامغانی
که یار و همسبق سلطان المشائخ بود و جد مادرین کاتب حروف پیش شمس الملة والدین
که در علم و فضل در عصر خود مستثنی بود و بیشتری استادان شهر شاگردان او بودند این
علم بحث کرد و چهل مقام حریری یاد گرفت چون این علم بکمال رسید شروع در علم
احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم نمود و کفارت آنکه چهل مقام حریری یاد کرده بود مشارق
الانوار یاد گرفت و پیش مولانا کمال الدین زاهد که عالم و زاهد زمانه بود و در علم حدیث و روایت
احادیث بی‌نظیر و یگانه عصر بود مشارق الانوار بحث کرد و غوامض این علم و دریافت
و تصحیح سند قصه و روایات احادیث باقصی الغایات تحقیق کرد نکته چهارم در بیان بعضی
دقائق احادیث که سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز تقریر کرده است سلطان
المشائخ میفرمود که من از مولانا وجیه الدین پائلی پرسیدم که در حدیث است
اِصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ[1] ظاهر این حدیث می آگاهاند که نکاح حرام است پس
معنی این چه باشد ساعتی تأمل کرد و گفت شما بیان فرمائید گفتم صحابه در بندگی
حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم عرضداشت کردند چون زنان حائض
میشوند بستر علیحده میکنند ما را چه میفرمائید حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم فرمود اِصْنَعُوا
كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ یعنی فرود کمر میائید و بالا تصرف کنید و میفرمود که پیغمبر علیه السلام
فرموده است صُومُوا الشَّهْرَ وَسِرَّهُ[2] قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه

[1] بکنید هر چیز را مگر نکاح را۔ [2] روزه دارید روز اول ماه را و روزه آخر ماه را۔

گفت ایں حدیث از غرائب مینماید و معنی آں از غوامض بیان حدیث استعارت
مے نمود و میفرمود وَالشَّهْرُ فِي أَصْلِ الْوَضْعِ اِسْمُ الْيَوْمِ الْأَوَّلِ مِنَ الشَّهْرِ الَّذِي
هُوَ الْغُرَّةُ سُمِّيَ بِهِ لِشُهْرَتِهِ ثُمَّ اشْتَهَرَ الشَّهْرُ كُلُّهُ بِحُكْمِ غَلَبَةِ الْاِسْتِعْمَالِ وَقَدْ أُرِيْدَ
هٰهُنَا الْيَوْمُ الْأَوَّلُ بِدَلَالَةِ عَطْفِ السَّرَرِ عَلَيْهِ وَهُوَ اِسْمُ الْيَوْمِ الْآخِرِ مِنَ الشَّهْرِ
وَمِنْهُ يُقَالُ سِرَارُ الشَّهْرِ وَاٰخِرُهُ و میفرمود که حدیث حضرت رسالت صلی الله علیه
واله وسلم منجمله است مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ فَإِنَّ رِيْحَهَا يُوْجَدُ
مِنْ مَسِيْرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ ظاہر ایں حدیث مخالف مذہب اہل سنت و جماعت
است اما اینجا بیشتر را تاویلے است کہ کردہ اند و آں اینست کہ پیش از دخول جنت
در مقام حساب بعنایت الله تعالیٰ بوے بہشت خواہد وزید تا حساب مومناں آساں
شود پس کسیکہ معاہد را کشتہ باشد بروے آں بوے نخواہد آمد از براے شدت
حساب ایں بیت بر زبان مبارک راندند بیت بادے کہ سحرگہ ز سر کوے تو آید *
جانہا ش فدا باد کزو بوے تو آید * بعدہ در گریہ بغایت مغلوب شدند و ایں سخن
بر لفظ مبارک راندند بنعمت شیخ کہ آں بوے دریں زماں در مجلس موجود است و
دریں مجلس قاضی محی الدین کاشانی و عزیزان دیگر حاضر بودند و ایں حدیث نیز
فرمود إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلَا يَمْسَحْ يَدَهُ حَتّٰى يَلْعَقَهَا أَوْ يُلْعِقَهَا فرمود
در قول حَتّٰى يَلْعَقَهَا أَوْ يُلْعِقَهَا بعضے شارحاں ہمچنیں نبشتہ اند یلعقہا غیرہ و ایں معنی
خطا است بگماں آنکہ الحاق متعدیست و ہمچنین نیست کہ افعال ہمیں متعدی است
فقط بلکہ لازم ہم آمدہ است چنانکہ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُوْرِ رَبِّهَا

۱ لفظ شہر در اصل وضع نام روز اول از ماہ است کہ آنرا غرہ میگویند نام نہادہ شد بایں روز اول از براے شہرے آں روز اول پس تر ازیں مشہور شد ماہ تمامہ آں ماہ باسم شہر بسبب غلبہ استعمال و تحقیق ارادہ کردہ شدہ است اینجا از لفظ شہر روز اول از ماہ بواسطہ دلالت کردن عطف شہر براں شہر آنکہ عطف کردہ مے شود براں لفظ و آں نام روز آخر است از شہر و گفتہ مے شود سرار الشہر آخر شد۔ ۲ کسیکہ بکشد شخصے معاہد را بیوجہ شرع بوے نکند بوے بہشت را پس تحقیق بوے آں بہشت یافتہ مے شود از مسافت پانصد سالہ را۔ ۳ وقتیکہ بخورد یکے از شما طعام را پس نہ مالد ہر دو دست خود را تا آنکہ لیسد دست خود را۔ ۴ آں جماعت رستگاراند و روشن شد زمین بنور پروردگار خود۔

واین شک از راوی است و هر دو لفظ را معنی واحد است از ینجاست که در حدیث سماع شرط داشته اند و پیغمبر مود رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرموده است حُبِّبَ[۵۱] اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمْ ثَلَاثٌ اَلطِّیْبُ وَالنِّسَاءُ وَقُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ بعده فرمود مقصود ازین نسا ء عائشہ است سبب آنکہ از ہمہ حرمہا میل رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جانب او بیشتر بود و مقصود از قُرَّۃُ الْعَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ فاطمہ است رضی اللہ عنہا آں ساعت او در نماز بود بعد ازاں فرمود بعضے گویند مقصود ازیں نماز است اگر مقصود ازیں صلوٰۃ بودے صلوٰۃ رامقدم داشتے بریں دو چیز انگاه فرمود خلفاے راشدین نیز چوں ابوبکر صدیق و عمر خطاب و عثمان و علی رضی اللہ عنہم بر وفق لفظ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سہ گان چیز گفتند انگاه جبرئیل از حضرت عزت فرماں رسانید کہ من نیز سہ چیز دوست میدارم شَابٌّ تَائِبٌ وَعَیْنٌ بَاکٍ وَقَلْبٌ خَاشِعٌ وپیغمبر مود کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم بسیار جاے فرموده است کسیکہ چنین کن او فردا بامن در بہشت یکجا باشد و در بیان این حدیث اشارت بدو انگشت کرده انگشت شہادت و انگشت میانہ و فرمود کہاتین بعده سلطان المشائخ فرمود بعضے ہمچنیں درجہ کہ مرا باشد ہمچنیں درجہ اورا دہند زیراکہ انگشتان خلق کہ ہست انگشت میانہ بلند تر از مسبحہ اند [انگشت ہر دو این اند] اما انگشت میانہ و شہادت ازاں رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر دو برابر بودند و پیغمبر مودند کہ مرا خواہر زاده بود و اور ابشوئے داده اند آنمرد در خانہ نیکو نمی بود والده ماجده من مرا گفت میخواہم میان ایشاں خلع کنم گفتم فرمان شما است شب آں در خواب دیدم کہ میگویند شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ علیہ می آید و والده را گفتم قدرے طعام براے شیخ موجود کنند والده فرمود در خانہ ما طعام کجاست ہمدرینمیاں شنیدم کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم با جماعتے می آید رفتم پاے بوس کردم و گفتم یا رسول اللہ در خانہ من بیائید فرمودند چہ خواہی کرد گفتم طعامے پیش آرم

[۵۱] دوست داشتہ شده است بطرف من از دنیا سہ چیز یکے خوشبو دوم عورت خوب سیوم روشنی چشم من در نماز [۵۲] یکے جوان توبہ کننده دوم چشم گریان سیوم دل فروتنی کننده۔

فرمودند در خانۂ تو طعام کجاست ہمیں زمان با والدہ برائے طعام چیزے میگفتی
شرمندہ شدم گفتم یا رسول اللہ میخواہم حدیثے از زبان پاک سید کائنات بشنوم
پیغمبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کُلُّ امْرَأَۃٍ تَزَوَّجَتْ بِزَوْجٍ وَطَلَبَتِ الْفُرْقَۃَ مِنْہُ
قَبْلَ مُضِیِّ سَنَتَیْنِ وَنِصْفِ سَنَۃٍ فَہِیَ مَلْعُوْنَۃٌ[۵۱] چوں بیدار شدم تامل کردم واقع
خواہرزادہ بود بامداد ایں قصہ با والدہ گفتم وگفتم چند گاہ صبر می باید کرد تا از مدت نکاح
ایشاں دو ونیم سال بگذرد بعدہ صبر کردیم آں داماد نیک موافق طبع شد الغرض اجازت
نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارق
کہ سلطان المشایخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں
دریں کتاب کتابت کردہ است وانیست[۵۲] بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ
لِمَنْ لَہُ الْاِفْضَاءُ وَالْاِعْطَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالرَّوَاحُ وَالْمَدَائِحُ لِمَنْ لَہُ الْآلَاءُ وَالنَّعْمَاءُ
وَالصَّبَاحُ وَالْمَدَائِحُ وَالصَّلٰوۃُ الْفِصَاحُ عَلٰی ذِی الْفَضَائِلِ السَّمَاءِ وَالْکَلِمَۃِ
وَالْکَلَامِ الْمِفْتَاحِ وَالْمَنَاقِبِ الْعُلْیَا وَالْاَحَادِیْثِ الصِّحَاحِ صَلٰوۃً تَدُوْمُ
دَوَامَ الصَّبَاحِ وَالرَّوَاحِ وَبَعْدُ فَاِنَّ اللّٰہَ تَعَالٰی وَفَّقَ الشَّیْخَ الْاِمَامَ الْعَالِمَ
النَّاسِکَ السَّالِکَ نِظَامَ الدِّیْنِ مُحَمَّدَ بْنَ اَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ مَعَ وُفُوْرِ فَضْلِہٖ
فِی الْعِلْمِ وَبُلُوْغِ قَدْرِہٖ ذِرْوَۃَ الْحِلْمِ مَقْبُوْلُ الْمَشَائِخِ الْکِبَارِ مَنْظُوْرُ الْعُلَمَاءِ
الْاَخْیَارِ وَالْاَبْرَارِ بِاَنْ قَرَاَ ہٰذَا الْاَصْلَ الْمُسْتَخْرَجَ مِنَ الصَّحِیْحَیْنِ عَلٰی سَاطِعٍ

---

۵۱ ہر زنے کہ بزنی بدہند خود را بمردی و طلب کنیم ہماں زن جدائی را از آں مرد پیش از گذشتن دو و نیم سال پس آں ملعون است یعنی راندہ شدہ است از رحمت خدا

۵۲ ترجمۂ اجازت نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارق کہ سلطان المشایخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں دریں کتاب بعبارت عربی اثبات کردہ ترجمۂ آن بعبارت فارسی بقلم آمد بسم اللہ الرحمن الرحیم جمیع ثنا وستایش مختص ست مر کسے را کہ ہمائی بخشش صفت ویست صبح وشام در حکم اوست دستوری مختص ست مر کسے را کہ در دست تصرف اوست ہمہ نعمتہا و مدح وثناہا و رحمتہاء بے نہایت بر صاحب بزرگیہائے کلاں تر و بر صاحب نکتہ ہا و سخنہائے کہ کلید بستگی ہا ست و بر صاحب منقبت ہائے بزرگتر و بر صاحب حدیث ہائے صحیح تر صلواتے کہ پایدار است پایداری صبح وشام وبعد ثنائے وصلوات پس بدرستیکہ اللہ تعالیٰ توفیق داد بزرگ امام ودانا و بسیار پرستندۂ خدا و روندۂ راہ حق نظام الدین محمد پسر احمد پسر علی بخاری را باوجود بسیار فضل او در علم و کمال بلاغت قدرت او در مرتبہ علم پذیرفتہ شدہ شیخان بزرگ منظور کردہ شدہ عالمان نیک و نکوکاراں بانیکہ خواند ایں اصل را یعنی ایں کتاب را کہ برآوردہ شدہ است از

هٰذِهِ السُّطُوْرُ فِيْ زَمَنِ الزَّمَنِ الْحَارِّ وَدُرُوْرِ الْأَمْطَارِ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ قِرَاءَةً
بَحْثٍ وَاتْقَانٍ وَتَنْقِيْحِ مَعَانِيْهِ وَتَنْقِيْرِ مَبَانِيْهِ وَكَاتِبُ السُّطُوْرِ يَرْوِيْهِ قِرَاءَةً
وَسَمَاعًا عَنِ الشَّيْخَيْنِ الْإِمَامَيْنِ الْعَالِمَيْنِ الْكَامِلَيْنِ اَحَدُ الشَّيْخَيْنِ مُؤَلِّفُ
شَرْحِ آثَارِ النَّيِّرَيْنِ فِيْ أَخْبَارِ الصَّحِيْحَيْنِ وَالْآخَرُ صَاحِبُ الدَّرْسَيْنِ الْمُنِيْرَيْنِ
الْإِمَامُ الْأَجَلُّ الْكَامِلُ مَالِكُ رِقَابِ النَّظْمِ وَالنَّثْرِ بُرْهَانُ الْمِلَّةِ وَالدِّيْنِ مَحْمُوْدُ
بْنُ اَبِي الْحَسَنِ اَسْعَدُ الْبَلْخِيُّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمَا رَحْمَةً وَاسِعَةً كِتَابَةً
وَشِفَاهَةً وَهُمَا يَرْوِيَانِهِ عَنْ مُؤَلِّفِهِ وَاَجَزْتُ لَهُ اَنْ يَرْوِيَ عَنِّيْ بِمَا هُوَ
الْمَشْرُوْطُ فِيْ هٰذَا الْبَابِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاُوْصِيْهِ اَنْ لَا يَنْسَانِيْ
وَاَوْلَادِيْ فِيْ دَعَوَاتِهِ فِيْ خَلَوَاتِهِ وَصَحَّ لَهُ الْقِرَاءَةُ وَالسَّمَاعُ فِي الْمَسْجِدِ
الْمَنْسُوْبِ اِلٰى نَجْمِ الدِّيْنِ اَبِيْ بَكْرٍ التُّوْسِيِّ رَحْمَةُ اللّٰهِ فِيْ بَلْدَةِ دِهْلِيْ
صَانَهَا اللّٰهُ عَنِ الْآفَاتِ وَالْعَاهَاتِ وَهٰذَا خَطُّ اَضْعَفِ عِبَادِ اللّٰهِ وَاَحْقَرِ
خَلْقِهِ مُحَمَّدِ بْنِ اَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَارِيْكَلِيِّ الْمُلَقَّبِ بِكَمَالِ الزَّاهِدِ وَالْفَرَاغُ
مِنَ الْقِرَاءَةِ وَالسَّمَاعِ وَكَتْبِ هٰذِهِ السُّطُوْرِ فِي الثَّانِيْ وَالْعِشْرِيْنَ مِنْ
رَبِيْعِ الْاَوَّلِ سَنَةَ تِسْعٍ وَسَبْعِيْنَ وَسِتِّمِائَةٍ حَامِدًا لِلّٰهِ تَعَالٰى وَمُصَلِّيًا عَلٰى
رَسُوْلِهِ سلطان المشائخ می فرمود کہ ایں مولانا کمال الدین زاہد بوفور علم

ذو صحیح صحیح مسلم و صحیح بخاری بر نویسندہ ایں سطرہا از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواندند بکوشش و استواری
و بے شک کردن معانی آں کتاب و تحقیق کردن در بناہاے آں کتاب و نویسندہ ایں سطور روایت میکند ایں کتاب را
از روے خواندن و شنیدن از دو شیخ پیشوا و دانا و کامل یکے ازاں دو شیخ جمع کنندہ شرح آثار نیرین در خبرہاے دو صحیح و شیخ دیگر
صاحب دو درس یعنے صاحب علم ظاہر و صاحب علم باطن و صاحب دو منبر یعنے واعظ علم شریعت و علم طریقت پیشواے بزرگ تر
و کامل تر قادر و توانا بر نظم و نثر دلیل ملت و دین محمود بن ابی الحسن سعد بلخی است رحمت خدا باد بر آں ہر دو شیخ رحمت بسیار
از روے نوشتن و از روے زبانی و آں ہر دو روایت می کنند ایں کتاب را از جمع کنندہ ایں کتاب و اجازت دادم من مر آں سلطان
المشائخ را اینکہ روایت کند از ما چنانکہ آں شرط کردہ شدہ است در علم حدیث خدا داناتر است بانجام کار و صیت کردم من آں
سلطان المشائخ را اینکہ فراموش نکند مرا و اولاد مرا در دعاہاے خویش در خلوت خود درست شد مر او را خواندن و شنیدن ایں
کتاب در مسجدے کہ منسوب است بسوے نجم الدین ابی بکر التوسی رحمت کند خداے تعالیٰ او را در شہر دہلی نگاہ دارد اللہ تعالیٰ
ایں شہر را از آفات و گزندگی و ایں خط ضعیف ترین بندہاے اللہ تعالیٰ و حقیر ترین خلق آں خدا محمد پسر احمد پسر محمد الماریکلی
لقب کردہ شدہ است بکمال زاہد و فارغ شدن از خواندن و شنیدن و نوشتن ایں سطر حاصل گشت در تاریخ بیست و دوم از ماہ ربیع الاول در سنہ
ہفتاد و نہ و ششصد در آں حال کہ حمد کنندہ ام اللہ تعالیٰ را و درود فرستندہ ام بر رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم برحمتک یا ارحم الراحمین فقط

وکمال تقوےٰ وورع موصوف ومشہور بود از دیانت وصلاحیت وعلم وعمل او سلطان غیاث الدین بلبن انار اللہ برہانہ رسید سلطان را آرزوے آں شد کہ خدمت مولانا زاہد کمال الدین را امامت خود فرماید بدیں سبب خدمت مولانا کمال الدین را پیش خود طلبید چوں مولانا پیش سلطان رفت سلطان فرمود کہ ما را در کمال علم و دیانت وصیانت شما اعتقاد تمام است اگر با ما موافقت کنید و امامت من قبول کنید محض کرم باشد و ما را بر قبول نماز خویش بحضرت ذوالجلال وثوقی تمام حاصل شود خدمت مولانا فرمود کہ در ما جز نماز چیزے دیگر نماندہ است اکنوں بادشاہ چہ میخواہد کہ ایں ہم از ما برود چوں خدمت مولانا ایں جواب صلابت دیں گفت سلطان ساکت شد ودانست کہ ایں بزرگ قبول کردنی نیست بمعذرت بسیار بازگردانید وسلطان المشائخ می فرمود کہ من شش سیپارہ کلام اللہ وسہ کتاب دیگر قاری بودم ودو سماع داشتم وشش باب عوارف پیش شیخ شیوخ العالم گذرانیدم وتمہید ابوشکور سالمی تمام پیش شیخ شیوخ العالم خواندہ ام چنانکہ نسخہ اجازت سبق گفتن تمہید ابوشکور سالمی ملتان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین با خلافت نامہ سلطان المشائخ کہ مولانا بدرالدین اسحاق کتابت کردہ است در تکملہ بیان خلافت سلطان المشائخ دریں کتاب تحریر یافتہ است در نظر صاحبدلان عالم خواہد بود انشاء اللہ تعالیٰ نکتہ پنجم دربیان رفتن سلطان المشائخ در اجودھن دارادت آوردن بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ می فرمود کہ در اثناے تعلم آرزوے پاے بوس شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور اللہ مرقدہٗ غالب شد در اجودھن رفتم روز چہارشنبہ بود کہ سعادت پاے بوس شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر حاصل کردم نخستین سخن کہ از شیخ شنیدم ایں بود بیت

اے آتش فراقت دلہا کباب کردہ ✣ سیلاب اشتیاقت جانہا خراب کردہ ✣

بعد ازاں خواستم کہ شرح اشتیاق خدمت ایشاں باز رانم دہشت حضور حضرت شیخ غلبہ کرد ہمیں قدر گفتم کہ اشتیاق پاے بوس عظیم غالب بود چوں اثر

وهشت در من دید این لفظ بر زبان مبارک راند لِکُلِّ دَاخِلٍ دَهْشَةٌ همدرین روز
بخدمت شیخ شیوخ العالم بیعت کردم فاما نیت حلق نداشتم زیراچه محلوق شده میان
متعلمان بودن مرا شرم آمدے دوم روز آں مے بینم یکے بخدمت شیخ شیوخ
العالم ارادت آورد مولانا بدر الدین اسحاق او را حلق کرد دیدم در و نورے پیدا
شد بعده دو سه کس دیگر را دیدم حلق کرده از درون بیروں آورد انوارے در ایشان
ظاهر شد خاطر میل کرد که من نیز محلوق شوم بخدمت مولانا بدر الدین گفتم که من
میخواهم حلق کنم خدمت مولانا بدر الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر عرضداشت
من گذرانید همان زمان فرمان شد که حلق بکن فی الحال حلق کردم بعده شیخ شیوخ
العالم فرمود که بجهت این متعلم غریب در جماعتخانه کهٹ راست کنید چو در جماعت خانه
کهٹ راست کردند من با خود گفتم من بارے هرگز بر کهٹ نخواهم خفت زیراچه
چندین مسافران عزیزان و حافظان کلام ربانی و عاشقان درگاه رحمانی می بینم
که بر خاک مے غلطند من چگونه در کهٹ بغلطم این خبر بمولانا بدر الدین اسحاق
رسانیدند مولانا فرمود که او را بگوئید که تو گفته خویش خواهی کرد و یا فرمان شیخ بجا
خواهی آورد گفتم فرمان شیخ بعده گفت که برو بر کهٹ بخسپ از سلطان المشائخ
پرسیدند که شما چند ساله بودید که بدولت ارادت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب الله مرقده مشرف شدید فرمود که بیست ساله بعد ازان بخدمت شیخ شیوخ العالم
عرضداشت کردم فرمان شیخ چیست ترک تعلم گیرم و باوراد و نوافل مشغول شوم شیخ
شیوخ العالم فرمود که من کسے را از تعلم منع نکنم آنهم کن اینهم کن تا غالب که آید
درویشے را قدرے علم باید و میفرمود سه کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم کبیر
رفته ام هر سال یکبار بعد ازان که نقل فرمود هفت بار دیگر رفته شده است یا شش بار
اما اغلب گمان اینست که هفت بار رفته ام چنانکه در خاطر همچنین مقرر است که
در حیات و ممات ده بار رفته شده است بعد ازاں فرمود که شیخ جمال الدین
هانسوی هفت بار رفته است از هانسی و شیخ نجیب الدین متوکل نوزده بار

رفته است چنانکه در ذکر شیخ نجیب الدین متوکل تحریر یافته است نکته ششم
در بیان آنکه چون سلطان المشائخ بعد آوردن ارادت از شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در شهر دهلی آمد کجا ها سکونت داشت
واز شهر در غیاث پور چگونه آمد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی
سماع دارد چند سال که سلطان المشائخ در شهر مے بود هیچ خانه ملک نداشت
و مدت تمامی عمر خود مقامے باختیار خود نگرفت چون از بداؤن آمد در سرائے میان بازار
که آنرا سرائے نمک هم گفتندے فرود آمد و والده و همشیره را همانجا داشت و خود در بارگاه
فلاں قواس که پیش در سرائے مذکور بود ساکن شد و امیر خسرو همدران محله خانه
داشت بعد چند گاه خانه راوت عرض خالی شد پسران او در اقطاع رفتند بوسیله
امیر خسرو که راوت عرض جد مادرین امیر خسرو بود سلطان المشائخ در آن
خانه رفت قریب دو سال در آنجا نه بود و این خانه متصل برج حصار دهلی نزدیک دروازه
مندہ وپل بود چنانکه برج حصار داخل عمارت خانه مذکور آمده بود عمارتهاو روانها
بس رفیع داشت و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف را جود من ما تباع هم در آنخانه
بخدمت سلطان المشائخ آمد و آنخانه سه پوشش داشت در پوشش فرود سید محمد
کرمانی باتباع می بود و در پوشش میانه سلطان المشائخ میبود و در پوشش بالا
یاران مے بودند و طعام همانجا خرج شدے و خدمت والد میفر مود در آن ایام جز
بشیر و من که خود بودیم از خدمتگاران دیگر کسے نبود ترتیب طعام افطار سلطان المشائخ
جده کاتب حروف که به بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین مشرف بود
کردے و طعام بوقت افطار سید محمد کرمانی جد کاتب حروف که هم خرقه سلطان
المشائخ بود پیش بردی فاما خدمت خاص از وضو سازانیدن و کلوخ و در مستراح
بردن و جز آن والد میفرمود که من میکردم الغرض در اثنا این حال پسران راوت
عرض از اقطاع رسیدند و خانه خالی کنانیدن گرفتند و سلطان المشائخ را آنمقدار
فرصت ندادند که مقامے دیگر بگیرد مراتب ملکی خود را در آوردند سلطان المشائخ

بضرورت از انخانہ برخاست و کتابہاے سلطان المشائخ کہ جز آں رخت دیگر نبود بر سر گرفتیم در مسجد چہپر دار پیش خانۂ سراج بقال آوردیم یکشب سلطان المشائخ دراں مسجد بماند و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف اتباع را در دہلیز چہپر دار فرود آورد دوم روز آں سعد کاغذی کہ از مریدان شیخ صدر الدین بود ایں ماجرا شنید بخدمت سلطان المشائخ آمد و بتعظیم والحاح بسیار سلطان المشائخ را درخانۂ خود برد و بالاے بام بارگاہے داشت سلطان المشائخ را انجا فرود آورد و بجہت سید محمد کرمانی مقامے دیگر ترتیب کرد سلطان المشائخ یکماہ دراں بارگاہ بود بعد از مدتے سلطان المشائخ از انجا برخاست در سراے رکابدار کہ متصل پل قیصر بود درمیان آں سراے خانہ بود دراں ساکن شد و سید محمد کرمانی درسراے مذکور حجرۂ بود اتباع را در آنجاے فرود آورد بعد از مدتے سلطان المشائخ از انجا برخاست در خانہ شادی گلابی میان نیسال دو کانہاے محمد میوہ فروش مقامے بود انجا بودن گرفت درینمیاں فرزندان واقرباے شمس الدین شرابدار معتقدان سلطان المشائخ بودند سلطان المشائخ را بتعظیم تمام درخانۂ شمس الدین شرابدار آوردند سالہا سلطان المشائخ درانخانہ بودند و راحتہا و جمعیت ہا بیشتر درانخانہ روے داد و بیشترے یاران از اجودھن کہ رسیدند خدمت سلطان المشائخ را دراں خانہ یافتند و دراں محلت عزیزے بود صاحب نعمت کہ اورا خواجہ محمد نعلین دوز گفتندے پوست انگشتان مبارک اواز رنگ نعلین رنگین مے بودند و اورا باحضرت خضر ملاقات بود الغرض ایں بزرگ سلطان المشائخ را درخانۂ خود مہمان طلبید و بسیار عزیزان دیگر بودند قدرے کھچڑی بود از یاراں ہر یکے پیش آورد چوں آں را خوردند آغاز کردند کہ دراں کھچڑی نمک نیچ فرمود کہ اے یاراں چیزے مدس عنبر سرشتے طیب آمیز آغاز کرد سلطان ایں بخت و پیش شما آورد الغرض بعد ازاں سیدایں عزیز قدری نمک درخانہ داشت سلطان المشائخ

از خانه راوت عرض در مسجد چھپیر دار در آمد همدران شب در خانه راوت عرض آتش گرفت تمامی عمارتهاے رفیع ورواقات بے نظیر بازمین پست شد الغرض در هر خانه که سلطان المشائخ ساکن میشد سید محمد کرمانی جد کاتب حروف با اتباع برابر میبود و سلطان المشائخ را درآں ایام اتفاق ماندن شهر نبود چنانکه سلطان المشائخ میفرمود که در ایام قدیم مرا دل بودن دریں شهر نبود روزے بر سر حوض قتلغ خان بودم درآں ایام قرآن یاد میگرفتم درویشے دیدم بحق مشغول نزدیک او رفتم ازو پرسیدم که شما ساکن ایں شهرید گفت آرے گفتم بطبع خود ساکن میباشید گفت خیر بعدازاں آں درویش حکایت کرد که من وقتے درویش عزیزے را دیدم از دروازه کمال بیرون بر لب خندق هم نزدیک دروازه کمال زمینے است بلند در آں حظیره شهیدان الغرض آں درویش مرا گفت که اگر میخواهی ایمان سلامت بری ازیں شهر بیروں شو همازمان من عزیمت کردم که ازیں شهر بروم ولے بموانع مانده شد مدت بیست و پنج سال باشد که عزیمت من مقید است ولے رفته نمیشود سلطان المشائخ میفرمود چوں من ایں سخن ازاں درویش شنیدم با خود مقرر کردم که دریں شهر نباشم چند جائے دل من شد که بروم نختتے دل کردم که در قصبه پٹیالی بروم درآں ایام ترک آنجا بود مقصود ازیں ترک امیر خسرو بود باز فرمود که یک دل کردم که در بسناله بروم که موضع نزدیک است الغرض در بسناله رفتم سه روز آنجا بودم هیچ خانه نیافتم نه کروی نه کرائی دریں سه روز مهمان یکے بودم چوں ازانجا باز گشتم ایں اندیشه در خاطر میبود تا وقتے جانب حوض رانی در باغے که آں را باغ جسرت گویند با خدائے مناجات کردم وقتے خوش بود گفتم خداوندا مرا میباید که ازیں شهر بروم جائے باختیار خود نمیخواهم آنجا که خواست تست آنجا باشم درمیاں آواز آمد که غیاث پور روے غیاث پور را ندیده بودم و نمیدانستم که غیاث پور کجاست چوں ایں آواز شنیدم بر دوستے رفتم اندو نقیبے بود نیشاپوری چوں در خانه او رفتم مرا گفتند که در غیاث پور رفته است

من با دل خود گفتم که این آن غیاث پور است الغرض با او شده در غیاثپور
آمدم آن روز آن مقام همچنین آبادان نبود موضعے مجهول بود بیامدم سکونت کردم تا آنگاه
که کیقباد در کیلوکهری ساکن شد در آن عهد اینجا خلق انبوه شد از ملوک و امرا
و غیر آن آمد و شد خلق و مزاحمت ایشان بسیار شد با خود گفتم از اینجا هم باید رفت
درین اندیشه بودم همان روز نماز دیگر جوانے درآمد صاحب حسنے اما نزار گشته
واللہ اعلم از مردان غیب بود یا که بود الغرض چون بیامد اول سخن با من این گفت
ع آن روز که مه شدی نمیدانستی * کانگشت نماے عالمے خواهی شد * امروز
که زلف دل خلقے بربود * در گوشه نشستنت نمیدارد سود * بعد ازان این سخن
گفت که اول بارے مشهور نباید شد چون این کس مشهور شد باید که چنان مشهور
شود که فرداے قیامت از روے رسول صلی اللہ علیه و آله وسلم شرمنده نماند
انگاه این سخن گفت آن چه قوت و چه حوصله باشد که از خلق گوشه گیرند و بحق مشغول
باشند یعنی قوت و حوصله آن باشد که با وجود خلق مشغول حق باشند چون این سخنها
تمام کرد من قدرے طعام پیش آوردم نخورد من همان زمان نیت کردم همین
جاے خواهم بود چون این نیت کردم قدرے ازان طعام بخورد و برفت و پیشتر
ازین او را ندیدم عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که همت و نهمت سلطان
المشایخ پیوسته بر آن بودے که هیچ آفریده را اطلاع بر مشغولیهاے من نباشد
و از خلق بکلی اعراض کند و بحق مشغول باشد و دلیل برین سخن آنست که می فرمود
در ایام جوانے که مرا با خلق نشست و برخاست بوده است بور
می آمد که کے باشد از میان اینها بروں آیم اگرچه مر
و مشغولے در بحث هم بارها نفرت گرفت چنا
شما نخواهم بود من چند روزے مهمان شما ام
شیخ شیوخ العالم میونا شود فرمود آرے
نگرفت تا آن غائت که از غیب اذن

گوشید که میفرمود من هم در اوائل از آیندگان می شنیدم که شیخ خضر پاره دوز در بهار
خانقاهے دارد درویشان را خدمت میکند نیت جزم کردم که بروم و غلام
بچگان او را تعلیم بکنم بعد چند گاه آیندگان آمدند او بدست ایشان مکتوبے بمن فرستاد
و در آن اخلاق و مردمیها بسیار پیدا کرد دانستم که او هم مرا بشناخت آنجا نروم و مے
فرمود که من در حظیره میروم در اثنائے راه برین چهپرهائے خورد نظر من مے
افتد آرزو مے برم اگر این کسے را همین مقدار چهپری باشد بهتر باشد و میفرمود که
در اوائل مرا گاه گاه در دل بودے مخالطت مردان غیب میسر گردد باز اندیشیم
که این چه تمناست دنیا را مصلحتے بهتر باید کرد میفرمود که مردان غیب اول
آواز میدهند و سخن مے شنوانند بعد ازان ملاقات کنند بعد ازاں میربایند
در آخر این حکایت بر لفظ مبارک راند تا چه مقام یا راحت است آنجا که این
کس را مے برند نکته هفتم در بیان مجاهده هائے سلطان المشائخ که در اوائل
حال بود قدس الله سره العزیز سلطان المشائخ میفرمود که من برابر شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در کشتی نشسته بودم همه یاران
حاضر و ایام تموز بود و یاران هر زمان بر مے خاستند و سایه میکردند همچنان وقت
قیلوله شد همه خفتند و این دعاگو نشسته مگس میراند شیخ شیوخ العالم بیدار شد
فرمود که یاران کجا اند گفتم قیلوله کرده اند فرمود بیا ترا چیزے بگویم آغاز کرد چون
در دهلی بروی در مجاهده باشی بیکار بودن هیچ نیست روزه داشتن نیمه راه است
... نماز و حج نیمے راه مولانا بدر الدین اسحاق گفت که شیخ
... تو بود یعنی درین سفر از بخشش شیخ شیوخ العالم
... المشائخ میفرمود در آنحال چنان در ذوق
... کدام مجاهده پیش گیرم بعد ازان یاران رسیدم
... پیش گرفتم فاما چون از پیش شیخ
... خلل میشود سلطان المشائخ میفرمود

در عهد غیاثی که در آن وقت ده جیتل منے خربزه بود بیشتر از فصل گذشته بود که من خربزه
نچشیده بودم و بر آن خوش مے بودم و آرزو مے بردم اگر باقی فصل هم خربزه خورده نشود
نیکو باشد تا در آخر فصل مردے چند خربزه و چند تا نان پیش من آورد و چون از غیب بود
هم از روزه در آن فصل خورده شد بعده فرمود یک شبانروز گذشته بود و شب دیگر آمده
نصفے هم گذشته که چیزے نخورده بودم در آن ایام یک جیتل دو سیر نان میدادند
مرا یک دانگ هم نبودے تا نان هم بخورم و والده و همشیره من و دیگر آدمیان خانه که در نفقت
من مے بودند ایشان را هم همیں حال بود و اگر در چنیں حالے کسے نباتے و یا شکرے
و یا جامه چهین بیاوردے اگرچه از فروختن آن غرض حاصل شدے فاما من بچشم ایں
نظرے هم بر آن ساختمے که از غیب رسیدے و پیداست که از آن گرسنگی نرود
و شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله روایت می کند که من از سلطان المشایخ شنیدم
در آن ایام که من در حجره که نزدیک دروازه منده ایست مے بودم سه روز گذشته
بود بر من چیزے نرسیده مردے بیامد تخته در بزدے گفتم برو به بین بر در کیست
آنکس رفت در باز کرد مردے کاسه کهچری آنکس را داد و رفت من گفتم آنکس
را مے شناسی گفت نمے شناسم آن کهچری خوردیم آن ذوق و آن حلاوت که
در آن کهچری خشک یافتم تا ایں زمان در هیچ طعامے نمے یابم و هر نعمتے که بدیں
ضعیف میرسد طفیل آینده خورده مے شود و مے فرمود والده مرا با من چناں
معهود بود در روزے که در خانه ما غله نبودے مرا گفتے که امروز ما مهمان خدائیم در
ذوق ایں سخن مے بودم قضارا مردے یک تنکه را غله در خانه ما آورد چند روز متواتر
از آن نان مے کردند من تنگ آمدم که والده کے خواهند گفت که ما مهمان خدائیم
تا آن غله کم شد والده مرا گفت امروز ما مهمان خدائیم یک ذوقے و راحتے در من
پیدا شد که آن را صفت نتوان کرد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود پیش ازیں در غیاث پور در خانه سلطان
المشایخ زنبیل میگردانیدند بوقت افطار پر کاله هاے نان که در آن زنبیل

افتادے پیش مے آوردند افطار سلطان المشائخ و قوت چند نفرے که ملازم الحضرت
مے بودند ازاں بودے و کاتب حروف از سید السادات سید حسین محمد کرمانی عم کاتب
حروف سماع دارد مے فرمود درویشے بوقت افطار سلطان المشائخ درآمد و هم ازاں
پرکالهائے نانِ زنبیل مائده کشیده میخواستند که افطار کنند این درویش دانست
طعام خرج کرده اند این پرکالها بقیهٔ طعام مانده است تمامی آں پرکالها پیچید و برداشت
گرفت و رواں شد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود که هنوز درکارها خیریت بسیار است
که گرسنه مے داریم اینحال بعد دو فاقه بود که آں درویش را از غیب رسانیدند و کاتب
حروف از والد خود رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود در عهد آں ایام عسرت و فقر
و فاقه که سلطان المشائخ را بود و بعضے خدمتگاراں بغایت تنگ آمده و یاران اعلیٰ
که مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بوده اند ایشاں را نیز احوال سخت
میگذشته و فاقهاے کشیدند هم در اثناے این حال سلطان جلال الدین خلجی
چیزے فتوح فرستاد و گفت اگر فرمانِ سلطان المشائخ باشد من دیهے بجهت
خدمتگاران سلطان المشائخ بدهم تا بدل فارغ خدمت توانند کرد سلطان
المشائخ امتناع فرمود و خدمتگاراں و بعضے معتقداں که بعذاب گرسنگی مبتلا بودند این معنی
شنیدند بخدمت سلطان المشائخ بیک اتفاق هجوم آوردند و گفتند همیں باشد که
سلطان المشائخ از بهر وجه آں نخورد فاما نتوانیم حال ما دشوار است سلطان المشائخ
در خاطر مبارک گذرانید که از خدمتگاراں و بعضے یاراں که این سخن میگویند التفاتے ندارم
اگر همه بروند غمے نباشد فاما این چند یار اعلیٰ که هم خرقهٔ من اند ایشاں را درین واقعه
بیازمائیم که ایشاں نیز طالب این هستند یا نه بنابرین قضیه سید محمد کرمانی جد
کاتب حروف و بعضے یارانِ اعلیٰ دیگر را طلبید و در باب ستدن دیه بمصلحت مشاورت
کرد ایشاں گفتند که مولانا نظام الدین که ما وقتے وقتے در خانهٔ تو ناں مے خوردیم
اگر بعد ازیں دیهے معین شود ما آب هم نخوریم سلطان المشائخ ازیں جواب دلکشا
بغایت خوش شد و فرمود که از دیگراں التفاتے ندارم مقصود من شمائید خاطرم را بغایت

خوش گردانید و گفت الحمد للہ کہ در کار دین مدد فرمایند یاران ہمچنیں میباید و از ثقات منقول است در آنچہ سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودہن بود جامہاے سلطان المشائخ بغائت ریمگیں شدہ بود و سبب آنکہ وجہ صابون نبود کہ سپید کنند روزے بی بی رانی جدّہ کاتب حروف سلطان المشائخ را گفت کہ اے برادر جامہاے تو بغائت ریمگیں شدہ و پارہ ہم گشتہ اگر بدہی من بشویم و پیوند بر آں زنم سلطان المشائخ بزبان کرم معذرت میکرد جدّہ علیہا الرحمۃ معذور نداشت جامہ در خود واد کہ ایں را بپوشید تا آں غایت کہ جامہ ہا بشویم سلطان المشائخ ہمچناں کرد جدّہ کاتب حروف بجامہا شستن مشغول شدہ و سلطان المشائخ کتابے بر دست داشت و گوشہ رفت و بمطالعہ آں مشغول گشت چوں جامہ ہا شستہ شد و خشک گشت بعدہ جدّہ ام دستار چہ از سید محمد کرمانی جد کاتب حروف طلبید و شست و بر پیراہن سلطان المشائخ کہ از نزدیک گریباں رفتہ بود پیوند کرد و جامہا بسلطان المشائخ داد سلطان المشائخ بصد معذرت آں جامہ ہا پوشیدہ و تا آخر عمر رعایت اہلبیت یعنی بابا سید محمد کرمانی و فرزندان او کرد و الی یومنا از صدقہ سلطان المشائخ پرورش مے یابند و گرد بر گرد روضہ جانسپاری مے کنند ایں ضعیف گوید قطعہ آں بخت کو کہ یک قدم آئیم سوے تو ✤ آں دولت از کجا کہ ببینیم روے تو ✤ بوے گل رخت بمشام دلم رسید ✤ جاں میدہیم بر سر کویت بہ بوے تو سلطان المشائخ مے فرمود وقتے من از یداؤں در دہلی مے آمدم مردے زندہ پوشے گلیمے سیاہ و زرد و سربندے ریمگیں بر سر او ہمچنیں بطریق مستاں در اثنا در راہ آمد سلام کرد گو ہی مستے است بیامد مرا در کنار گرفت و سینۂ من بوے کرد و سینہ خود بر سینہ من نہاد و چشم فراز کرد و سوے من دید و گفت اینجا بوئے مسلمانی مے آید من در نیافتم کہ کیست کرت دیگر در جماعت خانہ کندوری کشیدہ بودند او آمد سلام کرد در مائدہ نشست و ہمچناں برفت بعد فراغ طعام ادراندیدم از ایشاں

پرسیدم که این درویش چیزے خورد گفتند چہار نان و قدرے شوربا در کاسۂ چوبین
انداخت پیش خانقاه مقابل بلندی بود نشست نان بخورد و رفت و ما را
در آنوقت از عسرت شانزده گان فاقه مے شد کرت سیوم یاران کلا کہرے آمدند و یارے که
او را مولانا عمر گفتندے او را آن درویش در سیرے پیش آمد پرسید که کجا میروی
مولانا گفت بخدمت فلان فرمود که آن مسکین چه دارد این دوازده جیتل
او را بدہید از آن روز باز فتحے و فتوحے پیدا شدن گرفت روشن شد که ہماں مرد
بوده او خود را پیدا نکرد مگر در حالت عسرت **نکته ہشتم** در بیان یافتن سلطان
المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز خلافت و نعمتہاے دینی
و دنیاوی از حضرت باعظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز فرمود در اوائل که بتعلیم
مشغول بودم استغراق تمام داشتم شیخ شیوخ العالم فرمود که نظام الدین
این دعا یاد داری یَا دَائِمَ الْفَضْلِ عَلَی الْبَرِیَّةِ یَا بَاسِطَ الْیَدَیْنِ بِالْعَطِیَّةِ وَیَا صَاحِبَ
الْمَوَاهِبِ السَّنِیَّةِ یَا دَافِعَ الْبَلَاءِ وَالْبَلِیَّةِ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِهِ الْبَرَرَةِ
النَّقِیَّةِ وَاغْفِرْ لَنَا بِالْعِشَاءِ وَالْعَشِیَّةِ رَبَّنَا تَوَفَّنَا مُسْلِمِیْنَ وَالْحِقْنَا بِالصَّالِحِیْنَ
وَصَلِّ عَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی مَلٰئِکَتِهِ الْمُقَرَّبِیْنَ وَسَلِّمْ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا
کَثِیْرًا بِرَحْمَتِكَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ گفتم خیر شیخ شیوخ العالم فرمود که این دعا را یاد
گیر و مواظبت تمامے تا ترا خلیفه خود گردانم و بموجب فرموده دعا گو در شهر آمده
کرت از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم بعده یکروز خواجه طلبید سیزدہم
ماه رمضان سنه تسع وستین وستمائه بود فرمود که نظام یاد داری آنکه گفته بودم
گفتم آرے فرمود که کاغذ بیارید اجازت نامه بنویسند کاغذ آوردند اجازت نامه
بنشتند بعده فرمود مولانا جمال الدین را در ہانسی و قاضی منتجب را در
دہلی بنمائی ذکر شیخ نجیب الدین تکرر داشتم مگر خاطر مبارک ایشان کوفته کرده
باشد چون در دہلی آمدم گفتند نہم ماه رمضان شیخ نجیب الدین نقل کرده است

می فرمود آں روز که شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مرا خلافت خود داد روے سوے من دعا گو کرد و فرمود خداے تعالی ترا نیکبخت گرداناد اسعدک الله فی الدارین ورزقک علماً نافعاً وعملاً مقبولاً[له] ازآں علمہا یکے خدا راست و فرمود که تو درختے شوی که در سایۂ تو خلقے بیاساید و فرمود مجاہده مے باید کرد براے استعداد وچوں بازگشتم از حضرت شیخ شیوخ العالم در ہانسی رسیدم شیخ جمال الدین را خلافت نامه نمودم بشاشت و ملاطفت بسیار کرد و ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت خداے جہاں راہزاراں سپاس * که گوہر سپرده بگوہر شناس * و نسخه خلافت نامه و اجازت نامه سبق گفتن تمہید ابوشکور سالمی که سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یافته است دریں کتاب تحریر یافته و آں اینست بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله الذي قدم احسانه على منته وأخر شكره على نعمته هو الأول وهو الآخر والظاهر والباطن لا مؤخر لما قدم ولا مقدم لما أخر ولا معلن لما أبطن ولا مخفي لما أظهر ولا يكاد ينطق الأوائل والأواخر على ديمومته اعتبارا أو تقابلا والصلوة على رسوله المصطفى محمد وآله وأهل الود والارتضا وبعد فان الشروع في الأصول يوسع دعاء الشهود ويبصر لمن يكرع منها مدارق الورد على أن الطريق مخوف والعقبة كؤود ونعم الكتاب في هذا الفن تمهيد المهتدي أبي شكور برّد الله مضجعه وقد قرأ عندي الولد الرشيد الامام التقي العالم الرضي نظام الملة والدين محمد بن احمد زين الأئمة والعلماء مفخر الأجلة والأتقياء أعانه الله على ابتغاء مرضاته وأناله منتهى رحمته وأعلى درجاته سبقا بعد سبق من أوله الى آخره قراءة تدبر وإيقان وتيقظ وإتقان مستجمع رعايته سمع ودرايته جنان ولما حصل الوقوف على حسن استعداده لذلك وفور

[له] نیک بخت گرداند ترا خداے تعالی در ہر دو جہان و روزی کند ترا علم نفع کننده و روزی کند ترا حق تعالے عمل مقبول.

تهيأ له اجزته ان يدرس فيه للمشتغلين بشرط المحافظة عن التصحيف والغلط
والتحريف وبذل الجد والاجتهاد في التصحيح والتنقيح عن الزلل وعليه المعول
والله العالم وكان ذلك يوم الاربعاء من الشهر المبارك رمضان عظمه الله
بركته بالاشارة العالية ادام الله علاها وعن الخلل حماها ان حررت هذه
الاسطر بعون الله على يد اضعف الفقير الى الله الغني **اسحاق بن علي بن
اسحاق الدهلوي** بمشافهته حامدا ومصليا فاجزت له ايضا
بان يروي عني جميع ما استفاده وحوى وسمع ذلك مني ودعى والسلام على من
اتبع الهدى واجزت له ايضا ان يلازم الخلوة في مسجد اقيمت فيه الجماعة
ولا يخل بشرائطها التي بها حصول الزيادة وبرفضها تكون الاقدام عائلة ناصية
وذلك تجريد المقاصد عن مفاسدها وتفريد الهمة عما تغفلها وبيان
ذلك ما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كن في الدنيا كانك غريب او
كعابري سبيل وعد نفسك من اصحاب القبور الحديث فعند ذلك صح قصده
واجتمع همته وصارت الهموم المختلفة همة واحدة فليدخل الخلوة مفترا نفسه
معتزلا من الخلق عالما بعجزهم تاركا للدنيا وشهواتها واقفا على مضارها
وامنيتها ولتكن خلوته معمورة بانواع العادات اذ سئمت نفسه
عن احتمال الاعلى ينزلها الى الادنى وان جمحت فلينزلها اما بعمل يسير او
بالنوم فان فيه احترازا عن هوى حس النفس وليحترز البطالة فانها تقسي
القلوب والله تعالى على ذلك اعانه ويحفظه عما شانه ورحمته وهو
ارحم الراحمين صلى الله على محمد واله وايضا اذا استوفر حظه من الخلوة
وانفتحت بها عين الحكمة واجتمعت خلواته بمنادياته وصل اليه من لم
تقدر الوصول الينا يستوفي اليه اياه فيده العزيزة نائبة عن يدنا وهو
من جملة خلفائنا والتزام حمله في امر الدين والدنيا من جملة تعظيمنا
فرحم الله من اكرمه وعظم من ارشاده واهان من لم يحفظ حق من حفظنا

صَحَّ ذٰلِكَ كُلُّهٗ مِنَ الْفَقِيْرِ الْمَسْعُوْدِ ثُمَّ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بسم اللہ
الرحمن الرحیم۔ سپاس وستایش ثابت است مر اللہ را آں اللہ کہ مقدم کرد
احسان خود را بر منت خود و موخر کرد شکر خود را بر نعمت خود اوست اول اوست
آخر اوست ظاہر اوست باطن نیست پست کنندہ کسے مر چیز را کہ بالا کرد خدا ے
تعالیٰ و نیست بالا کنندہ کسے مر چیز را کہ پست کرد خدا ے تعالیٰ و نیست ظاہر کنندہ
مر چیزے را کہ پوشیدہ کردہ است خدا ے تعالیٰ و نیست نہاں کنندہ کسے
مر چیزے را کہ پیدا کرد خدا ے تعالیٰ و نزدیک نمے شود گویائی اولین و آخرین
بر ہمیشگی خدا ے تعالیٰ نہ از روے اعتبار نہ از روے مقابلہ رحمت کاملہ نازل
باد بر رسول آں خدا ہمچو رسولے کہ برگزیدہ شدہ است و نام پاک او محمدؐ است
و رحمت کاملہ نازل باد بر آں محمدؐ و بر آل آں محمدؐ و بر اصحاب آں محمدؐ و رحمت
کاملہ نازل باد بر اہل دوستی و بر اہل برگزیدگی و بعد حمد کردن و صلوٰۃ فرستادن
پس میگویم من پس بدرستیکہ ابتدا کردن در علم اصول حدیث کشادہ میکند دعا ے
حاضر از اوبینا میکند ہر کسے را کہ آب مید ہد از آں علم اصول جانہا سوختن گل
را بنابریں کہ بدرستی راہ ترسناک است و عاقبت کار بیرد دشوار و بہتریں کتاب
در علم اصول تمہید المہتدی ابو شکور است سرد و خوش کند اللہ تعالیٰ خوابگاہ
او را و تحقیق خواند نزد من فرزند رشید امام پاک دین و پاک راے داناو برگزیدہ
آراستگی کردہ محمدی و دین محمدی محمد پسر احمد زیب آوری اماماں و عالماں جاے
فخر بزرگان و متقیان مدد کند او را اللہ تعالیٰ بر طلب کردن و جستن رضامندی
ہاے خود و برساند او را بنہایت رحمت خود و بالاتریں مرتبہ ہا عنایت کردہ خود
خواند تمہید را سبق بعد سبق از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواندن با فکر
و اندیشہ با بے شکے و بے گمانے خواندن بہشیاری و استواری کردآرندہ
و نگاہداشت شنیدن بگوش و دانستن بدل چنانچہ حاصل گشت اطلاع بر خوبی استعداد
آں نظام الحق ہمچنیں حاصل گشت اطلاع بر بسیاری آراستگی و شایستگی

نسخۂ خلافت نامہ و اجازت نامۂ سبق تمہید ابو الشکور سالمی کہ حضرت سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یافتہ اند و دریں کتاب بعبارت عربی مسطور است ترجمہ آں ہر سہ نقد بعبارت پارسی بعد از نوشتن آں ہر سہ بعربی بقلم می آید کہ براے خواندن فارسی خواناں بکار آید

او را اجازت دادم او را اینکه سبق این کتاب گوید مر خوانندگان را بشرط احتراز کردن از
خطا در گفتن و از خطا در نوشتن و گردانیدن سخن از محل آں بشرط خرج کردن درستی
در سخن و خرج کردن قوت در درست کردن نسخ و پاکیزه کردن سخن الله تعالی است
نگهبان از لغزشها در سخن و از بیماری تباهی در کارهائے دین کردن و بوده است
کتابت این مثال در روز چهارشنبه از ماه مبارک رمضان بزرگ گرداند حق تعالی
برکت آں ماه را بوده است کتابت این مثال باشارهٔ جناب شیخ شیوخ العالم
همیشه دارد حق تعالی قدر و منزلت آں اشارهٔ عالیه را و نگاه دارد آنرا از خلل نوشته
شد این سطرها بیارے دادن الله تعالی بر دست ناتوان محتاج بسوے الله توانای
بے نیاز اسحاق پسر علی پسر اسحاق متوطن دهلی نوشته بحضور آں شیخ
شیوخ العالم در حالے که حمد کننده است و درود فرستنده است و نیز اجازت
دادم من مر آں نظام الملة والدین را باینکه روایت کند از من همه آں چیز که
استفاده کرده است آنرا و گرد آورده است و شنیده است آنرا از من و نگاهداشته
است و سلام باد بر کسے که پیروی کند راه راست را و نیز اجازت دادم من او
را اینکه لازم گیرد خلوت را در مسجدے که برپا کرده مے شود در وے جماعت
و رخنه نکند در شرطهائے آنخلوت همچو شرطها که بآں حصول زیادت است و ترقی
و به ترک آں خلوت میگردند قدمها به بدی شتابنده و بدی کننده و آں شرائط
مجرد کردن است مقصدها را از تباهی هائے آں مقاصد و یکسو کردن همت
است از چیزیکه غافل کند آں چیز از آں مقاصد و بیان این خلوت چیزیست
که گفت رسول صلی الله علیه وسلم باش در دنیا مانند مسافر یا مانند گذرنده راه
و شمار کن نفس خود را از اصحاب قبور تا آخر حدیث پس نزدیک ادا کردن شرائط
خلوت درست شود قصد خلوت آنخلوت نشین و جمع گردد همت آں خلوت
نشین و گردد همتهائے مختلف یک همت پس گو که داخل شود خلوت را در حالے
که شسته کننده است نقش خود را در حالیکه معدوم داننده است مر خلق را

دانا ست بناتوانی ایشاں در حالے کہ ترک کنندہ است مرد نیا را و شہوت ہائے
آں دنیا را در حالے کہ داناست بر مضرت ہاے آں دنیا و بر آرزوے ہاے آں
دنیا گو کہ شود خلوت آں خلوت نشین آبا داں باقسام عبادات وقتیکہ عاجز شود نفس
آنصاحب خلوت از برداشت کردن شغلہائے بزرگ و کلاں ترفرو د آرد آں
نفس را بسوے عبادتہائے خورد تر و سبک تر و اگر غلبہ کند بدلیل پس خوش و
راضی دارآں نفس را یا بعمل اندک یا بخواب اندک پس بدرستی کہ درین خوش داشتن
پرہیز است از شورش ہاے نفس گو کہ پرہیز کند آنصاحب خلوت بیکاری را پس
بدرستی کہ آں بطالت سخت غافل مے کند دلہا را خدا تعالے برایں کار اعانت
کند آں **نظام الحق والدین** را و نگاہدارد و یرا حقتعالے از چیزیکہ بدرستی کہ مہربانی
کند او را حق تعالے در آں حالے کہ اللہ تعالے مہربان تر است از ہمہ مہربانان
رحمت کامل تر نازل باد بر **محمد** و آل **محمد** نیز وقتے کہ بسیار شود بہرۂ آں **نظام الحق**
از خلوت جاری شود بسبب آں خلوتہا چشمۂ دانائی و علم و وقتے کہ جمع کنندہ شود
خلوت او عبادات نافلہ برسد بسوے او کسے کہ قادر نشود رسیدن را بسوے ما
تمام بکند بسوے آنکس آں نعمت را پس دست بزرگ آں **نظام الحق** نائب
دست ماست و آں نظام الملۃ از جملۂ خلیفہ ہاے ماست و لازم گرفتن حکم آں
نظام الحق در کار دین و در کار دنیا از جملہ تعظیم ماست پس رحم کند حقتعالے
کسے را کہ اکرام کند آں **نظام الحق** را و با بزرگی دارد کسے را کہ من بزرگ داشتم
او را و مہان و خوار دارد کسے را کہ نگاہ ندارد آنکس حق کسے را کہ من نگاہ داشتم حق
آں را صحیح و ثابت است تمامی ایں مثال از **فقیر** مسعود تمام شد ایں مثال بیاری
اللہ تعالے و بخوبی توفیق دادن آں خدا تعالے اللہ دانا تر است بسرانجام کار
کاتب حروف از والد خود **سید مبارک محمد** کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد و
در انچہ شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین** قدس اللہ سرہ زحمت داشت کہ بدیں
زحمت از دار دنیا بدار عقبیٰ خواہد خرامید **سید محمد** کرمانی جد کاتب حروف از

شهر دهلی در اجودهن رسید دید که شیخ شیوخ العالم درون حجره بالاے کهٹ
غلطیده است و فرزندان و یاران پیش در حجره نشسته در مشورت آنکه بجهت مقام و سجاده
التماس کنند همدرین میان سید محمد کرمانی علیه الرحمة خواست که بجهت پایبوس درون حجره
برود فرزندان مانع شدند که وقت نیست سید محمد کرمانی علیه الرحمة را طاقت نماند در حجره
بکشاد و درون رفت و در پاے شیخ شیوخ العالم افتاد شیخ کبیر چشم مبارک باز کرد
و پرسید که سید چگونه و کے رسیدی سید محمد کرمانی گفت این بنده همین ساعت رسیده
است بعده خواست که قدم بوس سلطان المشایخ برساند اندیشید که درین محل اگر
ابتدا از ذکر سلطان المشایخ خواهم کرد شیخ شیوخ العالم تحقیق درباب مرحمت خواهند
کرد و بعضی بر مزاج فرزندان شیخ کبیر خوش نخواهد بود اول سلام و پرسش از مشایخ
که در آں ایام در شهر بودند رسانیدن گرفت و شیخ شیوخ العالم باوجوش رضا استماع
میفرمود چوں ذکر سلطان المشایخ خواست گفت که مولانا نظام الدین بنده
مخدوم بندگی و پایبوس رسانیده است و اوقات بیاد دعاے شیخ شیوخ العالم صرف
میکند شیخ شیوخ العالم برین حرف درباب سلطان المشایخ مرحمت فرمود و پرسید که او
چگونه است خوش هست بعده گفت که این جامه و مصلی و عصاے بدو دهید
چوں این سخن بسمع فرزندان شیخ کبیر رسید برآشفتند و هر یکے بخصومت و عربده پیش
آمدند که این چه کردی مطلوب ما را بدیگرے دهانیدی سید محمد کرمانی گفت من چکنم
مخصوص ذکر ایشاں نکردم امانت سلام هر یکے را از مشایخ دهلی میرسانیدم در اثناء
آں ذکر ایشاں نیز کرده شد چوں حقتعالی عزوجل بکرم خویش یکے را بدهاند اندازه من
باشد که مانع آں دولت باشم چوں خبر نقل شیخ کبیر بسلطان المشایخ رسید سلطان
المشایخ عزیمت اجودهن کرد چوں بزیارت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف شد
مولانا بدر الدین اسحاق آں جامه و مصلی و عصا بخدمت شیخ المشایخ حضرت سلطان
المشایخ رسانید و ذکر سید محمد کرمانی کرد که خدمت سید رعایت حقوق
محبت شما در غیبت بواجبی کرد سلطان المشایخ سید محمد را در کنار

گرفت و عقد محبت میان این دو بزرگ محکم تر شد الحمد للہ علے ذالک و سلطان المشائخ بقلم مبارک خود نبشتہ است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ کاتب حروف را بخواند در روز آدینہ بعد از فراغ نماز بیست و پنجم ماہ جمادی الاول سنہ تسع وستین وستمایۃ لعاب از دہن مبارک در دہن کاتب کرد و وصیت فرمود بحفظ کلام اللہ المجید رزقہ اللہ تعالے و شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود نظام گفتم لبیک خواجہ گفت دین و دنیا ترا دادہ اند اینجا ہمہ آنست بر و ملک ہند گیر نظرۃ منک یکفینی بزرگے خوش گوید بیت بسعی لطف تو بتوان ز آتش آب انگیخت * بعون جاہ تو بر چرخ بر توان آمد * در غرہ مبارک شعبان سنہ تسع وستین وستمایۃ از حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز التماس نمودہ آمد شیخ شیوخ العالم باجابت و مدد فاتحہ مقرون فرمود از برائے آنکہ کاتب در بند خلق نگردد سلطان المشائخ میفرمود در آنچہ شیخ شیوخ العالم برد اللہ مضجعہ زحمت داشت مرا با چند یار بزیارت شہداے کہ آنجا بودند فرستادہ بود چون ما بخدمت پیوستم فرمود کہ دعاے شما ہیچ اثر نکرد مرا ہیچ جواب فراہم نیامد یارے بود او را علی بہاری گفتندے او دور تر ایستادہ بود او گفت ما ناقصانیم و ذات مبارک شیخ کامل دعاے ناقصان درحق کاملان کے مستجاب شود این سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم نرسیدہ من عین آن بسمع مبارک رسانیدم مرا فرمود کہ من از خدا خواستہ ام کہ ہرچہ تو از خداے بخواہی بیابی بعد از آن روز عصا بمن داد و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حجرہ سر برہنہ کردہ و بشرہ متغیر کردہ میگشت و این بیت میگفت بیت خواہم کہ ہمیشہ در وفاے تو زیم * خاکے شوم و بزیر پاے تو زیم * مقصود من خستہ ز کونین توئی * از بہر تو میرم از براے تو زیم * چون بیت تمام کرد سر بسجدہ نہاد چند کرت من مثل این دیدم در حجرہ در رفتم و سر در قدم شیخ شیوخ العالم نہادم شیخ کبیر فرمود بخواہ چہ میخواہی من چیزے دینی خواستم شیخ مرا بخشید بعدہ

ف در طلب استقامت

پشیمان شدم که چرا خواستم که در سماع بمیرم بعده قاضی محی الدین کاشانی پرسید
آں چه بود سلطان المشایخ فرمود استقامت خواستم شیخ مرا بخشید و میفرمود که روزے
نظام الدین پسر شیخ شیوخ العالم و ایں ضعیف هر دو پیش شیخ شیوخ العالم
بوده ایم بر لفظ مبارک راند شما هر دو فرزندانید سوے او اشارت کرد که تو نانی و سوی
بنده اشارت کرد که تو جانی و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین میفرمود
که یکے بود با من پیوند کرده بود چوں از من برفت چند گاه مزاج او برقرار بود باز
ازاں قرار بگشت و یکے دیگر بود که از من دور تر رفت و دیرے همانجا بود تا دیرے
مزاج برقرار بود و بعد از دیرے او هم بگشت اگاه روے سوے با من کرد که ایں
مرد تا با من پیوسته است هم برآں مزاج است و هیچ نگشته است سلطان المشایخ
چوں بریں حرف رسید بگریست و هم در گریه بر لفظ مبارک راند تا امروز محبت ایشاں
برقرار است بلکه بر مزید الحمد لله علی ذلک نکته نهم در بیان مجاهده هاے سلطان
المشایخ در آخر عمر و روش آں بادشاه دیں قدس الله سره العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی سماع دارد که مدت سی سال در ایام جوانی
سلطان المشایخ را مجاهدات سخت بود چنانکه شمه ازاں هم دریں کتاب تحریر یافته
است و مدت سی سال دیگر تا آخر عمر مجاهده ها سخت تر ازاں بر ذات ملک صفات
خود نهاد با وجود فتوحات و اقبال دنیا به بندگی بندگان او و او از الجمله مبرا بود
الغرض چوں عمر عزیز سلطان المشایخ بهشتاد سال کشید پنجوقت نماز بجهت
جماعت از بالاے بام جماعت خانه که عمارتے بس رفیع است فرود آمدے و
با درویشاں و عزیزاں که در آں جمع ملکوت حاضر بشدند نماز گذاردے ایشاں
بواسطه سلطان المشایخ مستوجب بهشت میگشتند و با ایں کبر سن صوم
دوام بود روزه افطار کم میکردند و بوقت افطار سهل چیزے از طعام بیخوردند یک
نانے و یا نیم نانے برابر سبزی و یا تلخ کریله و یا قدرے برنج ایں هم بسبب
موافقت عزیزاں و درویشاں و مسافراں و تا آں غایت که بدولت در باید

مے بودند ہم در ایثار مے بوعند در یاب ہر کہ شفقت بودے بصحنک خاص و بنوالہ اختصار مخصوص میگردانید ند تا آں سعادت کرا روزی بودے از مولانا شمس الدین یحیٰے روایت میکنند کہ فرمود کہ من وقتے در مائدہ سلطان المشائخ حاضر بودم بوقت افطار نظر من جانب سلطان المشائخ بود دیدم کہ اغاز طعام خوردن سلطان المشائخ کہ دست مبارک در کاسہ بجہت لقمہ دراز کرد ہمچناں دراز کردہ در کاسہ بودند کہ وقت برداشتن مائدہ شد الغرض بعد از افطار بالا کہ مقام سکونت بود میرفتند یاران و عزیزان کہ از شہر و اطراف آمدہ مے بودند میان نماز شام و نماز خفتن بالا طلب شدے تا ساعتے بسعادت مجالست و بشرف جمال ولایت سلطان المشائخ مشرف و منور گردند بزرگے خوش گوید شعر طُوْبٰی لِاَعْیُنِ قَوْمٍ اَنْتَ بَیْنَھُمْ + فَھُنَّ مِنْ نِعْمَۃٍ مِّنْ وَّجْھِکَ الْحَسَنِ ؛ بعدہ از ہر جنس میوہائے تر و خشک و ماکولات و مشروبات لطیف لذیذ پیش مے آوردند و آں عزیزاں تناول میکردند وایشاں را دلداری میفرمود و از عالم ہر یکے پرسش میکرد تا کسے گمان آں نبرد کہ سلطان المشائخ ازاں نعمتہائے دنیا حظے میگرفت فاما این الوان نعم از برائے آں مے آوردند تا آں عزیزان غریب و شہری را دل در یابد و چوں سلطان المشائخ بدولت نماز خفتن بجماعت مگذاردے باز بالا رفتے ساعتے بذکر مشغول بودے بعدہ چوں بجہت استراحت در کھٹ نشستے دراں وقت تسبیح مے آوردند و بر دست مبارک او میدادند و بداں وقت ہیچکس را از یاراں محل آں نبودے کہ پیش برود جز امیر خسرو کہ حکایت ہائے ہر جنس پیش نشستہ کردے سلطان المشائخ برائے خاطر امیر خسرو سر مبارک برضا جنبانیدے و وقت از وقت فرمودے کہ ترک خبرہا چیست امیر خسرو بر حکم ایں فرماں میداں فراخ یافتے اگر نکتہ پرسیدندے فصلے فرو خواندے دریں محل از خوردگاں قرابتیاں و بعضے مولازادگاں کہ محل داشتند پیش میرفتند قدمہائے مبارک بسر و دیدہ میمالیدند امیر خسرو گوید بیت نخفت خسرو مسکیں ازیں ہوس شبہا + کہ دیدہ برکف

ل خوشی ہست مر چشم ہائے قومے را کہ تو در میان ایشان ہستی پس ایشان بالنعمت انداز دیدن روئے نیکوئے تو

پایت نہد بخواب شود + بعدہ چوں امیر خسرو و خوردگان از پیش تخت فرقد سای سلطان المشائخ بیروں آمدے اقبال خادم بیامدے و چند آفتابہ پر آب بجہت توضی سلطان المشائخ داشتے و خود بیروں آمدے بعدہ سلطان المشائخ خود برخاستے و در را زنجیر کردے و دراں محل جز حق کسے دیگر نبودے خدا داند کہ تمام شب چہ رازہا و چہ نیازہا و چہ ذوقہا و چہ شوقہا با خداے تعالے بودے چنانکہ در اینمعنے ایں بیت بارہا بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ است بیت عشقے کہ زتو دارم اے شمع چگل + دل داند و من دانم و من دانم و دل + و بخط سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قطعہ تنہا منم و شب و چراغے + مونس شدہ تا پگاہ روزم + کاہش زآہ سرد کشم + گاہ از تف سینہ بر فروزم + و نیز ایں بیت بر زبان مبارک بر گذشتہ است بیت یارے بتماشاے من و شمع بیا + کز من دمکے نماند و از وے دودے + شیخ سعدی خوش گوید بیت شبہا من و شمع میگدازیم + اینست کہ سوز من نہاں است وقتے مولانا بہرام کہ از نبیرگان شیخ نجیب الدین متوکل بود و بصلاحیت و دیانت و مردمی موصوف او میگفت کہ وقتے سلطان المشائخ را بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز دریافتم فاما در غایت مشغولی دیدم بعد ملاقات سلطان الاولیا سلطان المشائخ فرمود کہ مرا امشب نمودہ اند کہ نظام ہر کہ ترا دیدہ است از مومن من او را بیامرزیدم و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است کہ اِنِّیْ بَلَغْتُ هٰذِهِ اللَّیْلَةَ اَرْبَعِیْنَ سَنَةً فَاسْتَحْیَیْتُ مِنْ سَیِّیْ ذُکِرَ بِیْ ذُنُوْبًا و گمان کاتب حروف اینست کہ آں شب کہ سلطان المشائخ را بداں کرامت مخصوص گردانیدہ اند چنانکہ ذکر رفتہ است ہمیں شب است کہ سلطان المشائخ بقلم مبارک خود قصۂ آں شب در تحت عبارت عربی آوردہ است دراں شب سلطان المشائخ

ترجمہ: یعنی درستی کہ رسیدم من دریں شب چہل سال را پس شرم مے آید مرا از چہل سالگی خود وقتیکہ یاد مے آید یاد کند حق تعالے مرا بقدر ہر گناہ کس۔

بدیں کرامت مشرف گشتہ بود و بدیں درجہ اعلی کہ بدیدن او آمرزیدہ شوند مکرم شدہ از جہت
سلطان المشائخ ہمیں جواب آید کہ من شرم دارم ازیں عمر خویش کہ در آں حضرت بہ سر گشے
یاد کنند اگر چہ ہر شبے از ان سلطان المشائخ شب قدرے بود چنانکہ روایت می کنند
شبے سلطان المشائخ بمطالعہ کتب اسرار الٰہی مشغول بود و بقلم مبارک خود
آں معانی کہ از عالم غیب ملہم میشد قید میکرد در اثنائے ایں مطالعہ کتاب موز آت
غیبی قلم از دست مبارک سلطان المشائخ بجست و سر نوک خود برزمین نہاد
و بایستاد و خدا تعالےٰ و تقدس را سجدہ کرد سلطان المشائخ بدیں علامت
شب قدر دریافت بزرگے گوید **بیت** امشب شب قدرست بشتاب + قدر
شب قدر خویش دریاب + از خواجہ سالار نہین کہ ذکر او در نکتہ مناقب یاران
تحریر یافتہ است روائت میکنند کہ سلطان المشائخ مے فرمود ہلکنکہ آخر
شب مے شود بیتے از عالم غیب در دل من فرود مے آید بر آں خوش میباشم
شیخ سعدی خوش گوید **بیت** چنداں بنشینم کہ بر آید نفس صبح + کانوقت بدل
میرسد از دوست پیامے + امیر خسرو در مدح ایں بادشاہ خوش گوید **قطعہ**
نے زاہد دیدہ کس عاشقش + نے زاہد ال یافتہ بدلش + ہر شبش زاوج عالم اسرار +
صبح دولت دمیدہ در شب تار + چنانکہ امشب در دل من ایں بیت فرود خواندند
بیت در نمانیم عذر ما بپذیر + اے بسا آرزو کہ خاک شدہ ہست + گر بمانیم زندہ
بردوزیم + دامنے کز فراق چاک شدہ است + چوں دوم بار ایں بیت آغاز کردم
ناگاہ عورتے را دیدم کہ بر من آمد بعجز تمام آغاز کرد کہ شمار انشاید کہ ایں بیت
بخوانید سلطان المشائخ روے سوئے حاضراں کردند کہ تعبیر ایں چہ باشد
قاضی شرف الدین یار کہ او را فیروز گہے ہم گفتندے عرضداشت کرد
مخدوم اینمعنی در واقعہ بود و یا در خواب سلطان المشائخ فرمود کہ خیر چنانکہ
من و تو نشستہ ایم یعنے در بیداری بود بعدہ قاضی شرف الدین عرضداشت
کرد کہ ایں دنیا است نمیخواہد کہ از شما برود سلطان المشائخ قول او را تحسین

گرد آمدیم بر سر حرف چوں وقت سحر شدے خادم بیامدے واز جانب بیروں تختہ در
بزدے سلطان المشایخ در باز کردے طعام سحر از ہر جنس پیش بیبر نہادے سہلے ازاں
تناول کردے باقی فرمودے بجہت خوردگاں نگاہدارید واز خواجہ عبد الرحیم
کہ سحر بردن عہدہ او بود روایت میکنند کہ بیشتر حال آں بودے کہ سلطان المشایخ
سحر نخوردے عبد الرحیم میگفت من عرضداشت میکردم کہ مخدوم وقت افطار طعام
کمتر میخورد اگر طعام سحر ہم اندکے تناول نکند حال چہ شود وضعف قوت گیرد دریں محل بگریستے گفتے
کہ چندیں مسکینان و درویشاں در کنجہاے مساجد و دوکانہا گرسنہ و فاقہ زدہ
افتادہ اند ایں طعام در حلق من چگونہ فرو رود ہمچناں طعام از پیش بر میداشتی
چوں روز شدے ہر کرا نظر بر جمال مبارک سلطان المشایخ افتادے تصور
کردے مگر مستے طافح است چشمہاے مبارک سرخ بودے از بیداری شب
ایں ضعیف گوید **مثنوی** شکار چشم تو جانہا بیکبار ✦ اسیر زلف تو دلہا بہر تار ✦
خیال زلف تو خواب از سرم برد ✦ دو چشم مست تو خون دلم خورد ✦ و چندیں مجاہدہ
ہا کہ سلطان المشایخ اختیار کردہ ہرگز ضعیفی بر وجود مبارک او ظاہر نشد واز سبحہ
کہ داشت نگشت و ہرگز کسے نگفت کہ سلطان المشایخ چہار صد یا پانصد رکعت
نمازے گذارد و یا چندیں تسبیح میگوید مگر آنکہ عمر عزیز او بمشغولی ہاے باطن کہ جز حقتعالے
بر آں مطلع نبود و دریافت دلہا مصروف شد چنانچہ میفرمود کہ مراد رواقعہ کتابے دادند
در آں مسطور بود تا توانی راحتے بدلے مے رساں کہ دل مومن محل اسرار ربوبیت
است بزرگے خوش گوید **بیت** میکوش کہ راحتے بجانے برسد ✦ یا دست شکستہ
بنانے برسد ✦ و میفرمود در بازار قیامت ہیچ کالائے را آنچناں رواج نخواہد
بود کہ دریافت دلہا را الغرض چوں روز شدے تمام روز آں بادشاہ دیں بر سجادہ
مشایخ کبار مستقبل قبلہ مشغول باطن متوجہا الی اللہ کانہ ینظر الیہ نشستہ
بودے و آیندگان ہر کہ آمدے از طوایف مختلف از علما و مشایخ و صدور و
اکابر و وضیع و شریف بر اندازہ علم و مرتبہ ہر کسیکہ آں شخص درآں فن بودے

سطہ رو بسوے خدا گویا کہ مے بیند بسوے خدا۔

برحمت بہ پرسیدے و خاطر او دریافتے و ظاہراً با ایشاں مشغول بودے و باطناً من کل الوجوہ بحق مشغول و در ہمیں معنی آں ولیۃ وقت رابعہ عدویہ نظمے خوش گوید شعر

اِنِّیْ جَعَلْتُکَ فِی الْفُؤَادِ مُحَدِّثِیْ + وَاَبَحْتُ جِسْمِیْ مَنْ اَرَادَ جُلُوْسِیْ + فَالْجِسْمُ مِنِّیْ لِلْجَلِیْسِ مُؤَانِسٌ + وَحَبِیْبُ قَلْبِیْ فِی الْفُؤَادِ اَنِیْسِیْ + شیخ سعدی خوش گوید بیت ہرگز وجود حاضر و غایب شنیدہ + من درمیاں جمع و دلم جائے دیگر است + و آیندہ و روندہ از غریب و شہرے ہر کہ بیامدے و سعادت پائے بوس حاصل کردے ہیچکس را محروم نگذاشتے از جامہ و جیتل و تحف و ہدایا کہ از عالم غیب رسیدے ہمہ بمصرف رسانیدے و ہر کہ آمدے و بہر وقت کہ آمدے توقف نبودے در حال پیش میبردند منقولست کہ وقتے سلطان المشایخ درون حجرہ قیلولہ کردہ بود درویشے رسید چوں چیزے موجود نبود اخی مبارک آں درویش را باز گردانید فی الحال سلطان المشایخ در قیلولہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را در خواب دید سلطان المشایخ خواست کہ خدمت کند شیخ شیوخ العالم فرمود اگر در خانہ چیزے نیست بقدر وسع حسن رعایت آیندہ واجب است ایں از کجا آمدہ است کہ ہمچنیں خستہ دل باز گردانند چوں از قیلولہ برخاست اخی مبارک خادم را طلبیدہ و از ہیچ تفحص کرد کہ کسے آمدہ بود چوں تحقیق شد سلطان المشایخ بر وے تفت کرد کہ خدمت شیخ شیوخ العالم را در غضب دیدہ ام مرا عتاب میکرد بعد ازیں اگر چہ در قیلولہ باشم مرا خبر کنی بعدہ سلطان المشایخ را معہود شد چوں در قیلولہ مے بودند ہمینکہ بیدار میشدند دو سخن پرسیدندے یکے آنکہ سایہ گشتہ است دوم آنکہ آیندہ آمدہ است نباید کہ منتظر باشد و چوں وقت نماز پیشیں شدے بعد ادائے نماز پیشیں عزیزانے کہ بجہت پائے بوس رسیدہ مے بودند پیش سلطان المشایخ طلب شدے و بمحاورہ و دلداری ایشاں

سالا بدرستی کہ گردانیدم من ترا در دل حدیث کردہ شدہ من و دوست میدارم جسم من کسے را کہ ارادہ میکند انکس جلوس با من پس جسم من خاص ہم نشین را الفت گیرندہ است و دوست دل من در دل الفت گیرندہ است ۱۲

مشغول گشتے و در عبادات و سلوک این راه در محبت حق جل و علی راه ممنون گردے و فحول علما و زهاد و عباد که بخدمت در آن مجلس حاضر مے بودند کسے را مجال آن نبودے که سر بالا کند در روے مبارک سلطان المشائخ بہ بیند از جهت آنکه کبریائے حق تعالی بر سلطان المشائخ تافته مے بود و هر چه سلطان المشائخ فرمودے سر بر زمین مینهادند و قبول میکردند مولانا شمس الدین یحیے رحمة الله علیه مے فرمود از آن زمان که ما در مجلس سلطان المشائخ مے بودیم ما را مجال نبودے که سر بالا کنیم در روے سلطان المشائخ به بینیم سر فرو انداخته بدانچه فرمان شدے روے بر زمین مے آوردیم امیر خسرو گوید بیت خوبان بباده خوردن من جرعه خوار ایشان + هر جرعه که خورده سر بر زمین نهاده + و اگر در علم سخنے افتادے و یا مشکلے بودے حاضران مجلس را بنور باطن از علم من لدنی جوابهاے شافی فرمودے بحسن تقریرے که ایشان متحیر مے ماندند و با خود میگفتند که این جوابهاے کتابی نیست و این بجز علم الهام ربانی و من لدنی نباشد هم ازین سبب فحول علما شهر که بتعصب و تعند اهل تصوف مشهور بودند بنده این حضرت گشتند و رعونت و سروری از سر دور کردند و سر برین آستانه نهادند نکته دهم در بیان فتح و فتوح و اسباب آن و آمدن بادشاهان وقت بگدائی بر در سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز امیر خسرو در مدح این بادشاه دین گوید مثنوی در حجره فقر بادشاهی ؏ در عالم دل جهان پناهی + شاهنشه بے سریر و بے تاج + شاهان بخاک پاے محتاج + و در رنگے خوش گوید بیت شده بیش در کاهش اندر زینش + مغاک از لب تاجداران کشور + کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد چون در فتوح از عالم غیب بر سلطان المشائخ بکشادند و دنیا از هر چهار طرف رخ به بندگان

سلطان المشائخ نهاد و سلطان المشائخ از آنجمله مبرا بود و درون مبارک
او را محبت باری تعالے چناں فرو گرفته که پروائے ہیچ چیز نداشت شیخ سعدی
رحمۃ اللہ علیہ خوش گوید بیت چناں بروئے تو آشفتہ ام بہ بوئے تو مست
که نیستم خبر از ہر کہ در دو عالم ہست ※ و از جہت اقبال دنیا کہ خاطر حق پذیر او ازاں
بکلی متنفر بود دمبدم گریہ بودے و اگر وقتے فتوحے گراں رسیدے گریہ بیشتر کردے
و جہد بیشتر فرمودے کہ زود تر تفرقہ کنید و ساعۃً فساعۃً کساں میفرستاد
که تفرقه کردند چوں مے شنید کہ در حال قسمت کردند و بمحتاجان رسانیدند
خاطر مبارک قرار گرفتے و در ہر جمعہ تجرید فرمودے و حجرہ ہا و انبار خانہا خالی
کنانیدے چنانکہ جاروب میدادند بعدہ در مسجد جمعہ رفتے و اگر از پادشاہاں
و پادشاہزادگاں بر در سلطان المشائخ مے آمدند و فتوحات مے آوردند
و آواز دبدبہ آمدن ایشاں ناگاہ بگوش مبارک او رسیدے نفسے سرد از
سینۂ مصفا بر آوردے کہ آہ کجا مے آیند وقت درویشے غارت کردند امیر
خسرو خوش گوید بیت تو کہ بر درِ تو کم شد سر و تاج پادشاہاں ※ چہ خیال
فاسد است اینکہ من گدات جویم ※ وقتے چشم مبارک پر آب کردہ بود و میفرمود
کہ اینہمہ از انجا است در آنچہ خواستم از حضرت شیخ شیوخ العالم باز کردم
بوقت وداع شیخ کبیر مرا یکدو کانے عیانی خرج راہ فرمود باز فرمان رسانیدند
کہ امروز بباش فردا رواں شوی چوں وقت افطار شیخ کبیر نزدیک شد
ہیچ موجود نبود من عرضداشت کردم صدقہ مخدوم یکدو کانے مرا خرج راہ
رسیدہ است اگر فرمان باشد ازاں وجہ طعامے بکنند شیخ شیوخ العالم
بغایت خوش شد و دعا ہائے خیر ارزانی داشت چنانکہ ایں حکایت مشرح
در نکتہ مجاہدہ شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض بعد شیخ شیوخ العالم

العالم فرمود که من برای تو قدرے دنیا از خدا خواسته ام همینکه شیخ شیوخ العالم فرمود بلرزیدم که آه چندیں بزرگاں بسبب دنیا در فتنه افتاده اند حال من چه خواهد شد بمجرد آنکه اینمعنی در خاطر گذشت شیخ شیوخ العالم بر فور فرمود که ترا فتنه نخواهد شد خاطر خود جمعدار بدیں نفس مبارک خوش شدم و مے فرمود شبے بوقت آخر شب مے بینم عورتے در صحن جماعت خانه جاروب میدهد پرسیدم تو کیستی گفت من دنیا ام جاروب زنی خانه مخدوم میکنم گفتم اے فتنه ترا در خانهٔ من چکار از خانهٔ من بیروں رو هر چند که مے گفتم بیروں نمیرفت بعده انگشت بر قفاے او نهادم و از در خانه بیروں کردم و درمیان کوچه ها نمودم الغرض هم بقدار آنکه انگشت بر قفاے او رسیده آں زر مانده روے داد و میفرمود در آنچه خورد بودم پیش مولانا علاؤالدین اصولی در بدایت اول میخواندم روزے در مسجد خلوت بود تکرار میکردم در اثناے آں دیدم که مارهاے زریں با تنگ کناں میروند من بنظر تجارب دیدن گرفتم آخریں همه ماراں مارے خورد دیدم میرفت گفتم بارے دریابم که ایں چیست دستار چه بر آں مار خورد انداختم دیدم که در زیر آں دستار چه تودهٔ تنکه هائے زر است من دستار چه برداشتم تنکهاے زر همانجا افتاده گذاشتم

نکتهٔ یازدهم در بیان آنکه در باب سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز حاسدان بخدمت سلطان علاؤالدین خلجی انار الله برهانه سخنانے رسانیدند که لایق مجلس حضرت سلطان المشایخ نباشد و القا کردن و مقهور گشتن دشمنان والد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه میفرمود در آں ایام که حق تعالے سلطان المشایخ را جمهور عالمیان جلوه گری داد و کوس عظمت و کرامت او در

گوش فلک و ملک رسید و خلقے از علما و مشایخ و امرا و ملوک بندہ آنحضرت گشتند
این ضعیف گوید مثنوی قبلہ خسروان روے زمین + ہفت کشور ہمیشہ زیر نگین
تاج شاہان زخاک درگہ تو + سروران خاک گشتہ در رہ تو + درگہ تست آسمان
دگر + ماہ و خورشید پاسبانش نگر + حاسدانرا خار حسد در دل خلیدن گرفت
بگوش بادشاہ عہد سلطان علاؤ الدین رسانیدند کہ سلطان المشایخ
مقتداے عالم شدہ است و ہیچ خلقے از خلق نیست کہ خاک در او را تاج سر
نیدارند حکیم سنائی چہ خوش بیت ہر کہ او خاک نیست بر در او + گر فرشتہ
است خاک بر سر او + و الوان نعم مایدہ سلطان المشایخ رشک الوان
بہشت است مثل این کیفیت ہا بر بادشاہ عہد گفتند و در ضمیر او نشاندند
نباید کہ خلل مملکت بادشاہ از آنحضرت زاید زیراچہ خلل ملک بعضے بادشاہان
سلف ازین طایفہ شدہ است چون این معنی بسیار رسانیدند و این بادشاہ
غیور بود بیک خیال ملکی جہانے را زیر تیغ مے آورد و خیلخانہ ہا برمے انداخت
الغرض این بادشاہ غیور در خاطر گذرانید کہ احتمال دارد این معنی راست
باشد زیراچہ مقربان و لوازم و جوانب تخت من و سائر خلق بندہ و مرید
او شدہ اند بزرگے خوش گوید بیت متابعند ترا چون سپہر خورد و بزرگ +
ترا چون زمانہ پیر و جوان + حیلہ باید انگیخت تا از ضمیر مبارک او چیزے
روشن شود کہ میل بدین چیز دارد یا بادشاہ دانا بود تذکرہ در پرداخت
امور بادشاہی متضمن بچند حدیث نویسانید یک حدیث بدین مضمون بود چون
سلطان المشایخ مخدوم عالمیان است و در دین و دنیا ہر کرا حاجتیست
از آنحضرت بر مے آید و حق تعالے زمام مملکت دنیا بدست این بندہ
دادہ است بندہ را شاید کہ ہر کارے و مصلحتے کہ در مملکت پیش آید بندگی

سلطان المشائخ عرضداشت تا بداند آنچه از آنحضرت خیریت مملکت و خلاص ۴۴
جاں ایں بنده باشد فرمان شود تا ایں بنده بامتثال آں بکوشد و خلاص جاں
و مملکت خویش ازاں داند و بزرگے خوش گوید بیت تا کمر خدمت تو بر نه بست ❊
چرخ بخورشید نشد تاجور ❊ بنابریں مقدمه چند حدیثے دریں باب که متعرض
افتاده است بقلم مبارک خویش آنچه خیریت کار مملکت دراں باشد زیر هر حدیثے
بنشتن فرماید تا بنده آنرا به پرداخت رساند بزرگے خوش گوید شعر وَآرَیُّ الُوُ
مُوُرُ الْمُشْكِلَاتِ تَمَزَّقَتْ ❊ ظُلُمَاتُهَا عَنْ رَائِهِ الْمُسْتَوْقِدِ ❊ و بزرگے
خوش گوید بیت آسایش خلائق و آرایش جہاں ❊ در طلعت مبارک و رائے
متین تست ❊ چوں ایں تذکره مرتب کناید خضر خاں را که از پسران محبوب
او و مرید سلطان المشائخ بود طلبید و آں تذکره بدست او داد و او را گفت
که ایں کاغذ بمروز زمیں بوس برساں و بدست سلطان المشائخ بده خضر خاں
را قصه ایں حال معلوم نبود چوں خضر خاں بخدمت سلطان المشائخ
رسید بعد قدم بوس آں کاغذ را بدست مبارک سلطان المشائخ داد سلطان
المشائخ آں کاغذ را بردست کرد و مطالعه نفرمود و حاضران مجلس را گفت که
فاتحه بخوانیم بعده فرمود که درویشاں را با کار پادشاهاں چه کار من درویشم از شهر
گوشه گرفته ام و بدعاگوئی پادشاه و مسلماناں مشغولم اگر بسبب ایں معنی پادشاه بعد
ازیں چیزے مرا گوید من از اینجا هم بروم اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ[۲] چوں ایں جواب خضر خاں
بسلطان علاء الدین رسانید پادشاه بغایت خوش شد و گفت من
میدانستم که ایں معنی بحضرت سلطان المشائخ نسبتے ندارد فاما دشمنان میخواستند
که مرا با مردان خدا در اندازند و ایں معنی سبب خرابی ملک گردد بعده پادشاه
بندگان جناب قدس سلطان المشائخ را معذرتها کرد و گفته فرستاد که

سلـه مے بینم من کارہاے مشکلات را عورے شود تا دیکھاے آں مشکلات از عقل روشن اں ۹۲
زمین خدا کشاده است۔

ن از معتقدان مخدوم جرأتے کردہ ام بخشیدہ باشند واجازت
مند تا من بیایم و سعادت پاے بوس حاصل کنم سلطان المشائخ گفت
آمدن حاجت نیست من بدعاے غیبت مشغولم و دعاے غیبت را اثرہاست
سلطان علاء الدین بازبجہت ملاقات الحاح بسیار کرد سلطان المشائخ
فرمود کہ خانۂ ایں ضعیف دو در دارد اگر از یک در درآید من از در دیگر بیرون
روم و نیز والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود کہ سلطان جلال الدین
انار اللہ برہانہ در عہد دولت خود خواست کہ بخدمت سلطان المشائخ بیاید
ہرچند دریں باب التماس میکرد میسر نمیشد تا غایتے کہ با امیر خسرو شاعر کہ
مصحف دار او بود اتفاق کرد کہ بغیر اجازت بخدمت سلطان المشائخ برود
امیر خسرو مناسب ہمیں دانست کہ ایں معنی بخدمت مرشد خود عرض بباید داشت
واگر بخدمت سلطان المشائخ عرض ندارم تحقیق از من برنجد کہ ترا معلوم
بود مرا خبر نکردی اگرچہ بادشاہ با امیر خسرو سرے گفتہ بود فاما از سر جان خود
برخاست و بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کرد کہ فردا سلطان بخدمت
خواہد آمد بمجرد یکہ سلطان المشائخ ایں معنی شنید ہماں ساعت عزیمت
اجودہن کرد و بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز رواں شد چوں ایں معنی بادشاہ شنید از امیر خسرو برنجید کہ تو
سر ما کشف کردی و از سعادت پاے بوس سلطان المشائخ محروم گردانیدی
امیر خسرو گفت از رنجش بادشاہ ہمیں خوف جاں باشد فاما از رنجش سلطان
المشائخ خوف سلب ایمان باشد بادشاہ دانا بود ایں جواب را استحسان فرمود
نکتۂ دوازدہم در بیان ملاقات سلطان المشائخ نظام الحق والدین با شیخ
الاسلام رکن الحق والدین بن شیخ الاسلام بہاء الدین زکریا قدس اللہ

سره العزیز کاتب حروف از سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد
که کرات سلطان المشایخ را با شیخ رکن الدین قدس الله سرهما ملاقات
شده است کرات اول در عهد سلطان قطب الدین پسر سلطان
علاؤالدین شیخ رکن الدین رحمة الله علیه از ملتان در شهر دہلی آمد
چون نزدیک رسید سلطان المشایخ استقبال کرد و شیخ رکن الدین
را بر گذر حوض خاص علائی سرائے است بوقت فرض بامداد آنجا دریافت
بتعظیم بسیار ملاقات کرد فاما ملاقاتے سبکے وفی الحال بازگشت چون شیخ
رکن الدین بسلطان قطب الدین پیوست سلطان پرسید که از بزرگان
این شهر اول شمارا که پرسید شیخ گفت آنکه بهترین اهل شهر بود یعنی سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز کرت دوم شیخ رکن الدین چون شنید که
سلطان المشایخ نماز جمعه در مسجد کیلوکهری میگذارد روز جمعه در مسجد
کیلوکهری بجهت نماز جمعه حاضر شد و نزدیک در شمال که سمت آب است
بنشست و سلطان المشایخ هم در مقام معهود نزدیک در جنوب بوقت
درآمدن جا نشسته بود سلطان المشایخ را خبر کردند که شیخ رکن الدین
درین مسجد حاضر شده است در میان این دو در مسجد صحنے وسیع و مسافتے
بعید است چون سلطان المشایخ از ادائے نماز جمعه فارغ شد بر خاست
در مقامے که شیخ رکن الدین نشسته بود بیامد و شیخ رکن الدین بنماز
مشغول بود سلطان المشایخ پس پشت شیخ رکن الدین بنشست
تا آن غایت که شیخ رکن الدین از مشغولی خود فارغ شد بعده هر دو بزرگ
ملاقات کردند و مصافحه و معانقه بجا آوردند و از هر دو جانب هیچ تقصیر از مردمیها
نبود شیخ رکن الدین از آنجا که کمال او بود دست بدل حضرت سلطان المشایخ

گرفت حکایت کناں سمت در جنوب که مقام معهود سلطان المشایخ بود روان
شد و ڈوله شیخ رکن الدین نیز بریں در آوردند چوں هر دو بزرگ بر آستانه ایں در
رسیدند شیخ رکن الدین تعظیم سلطان المشایخ را گفت که اول شما در ڈوله سوار
شوید و سلطان المشایخ نیز به تعظیم شیخ رکن الدین را مے فرمود که اول شما سوار
شوید تا بریں اسلوب که اول شیخ رکن الدین سوار شد کرت سیوم ملک السادات سید
کمال الدین احمد محمد کربالی عم کاتب حروف در در سراے بادشاه بود چوں
از آنجا باز گشت دید که شیخ رکن الدین سمت غیاثپور مے آید بفراست دریافت
که بخدمت سلطان المشایخ میرود اسپ را بتعجیل براند در حظیره سلطان المشایخ
رسید تا خبر کند سلطان المشایخ در آں روز در حظیره بود در مقام معهود بارگاهے
بود بالاے حوض خانه و صفه که منسوب بعمارت خواجه جهاں احمد ایاز است
در محلے که در ینوقت شیخ حسن سر برهنه عمارت کنانیده است در آں بارگاه نشسته
بود چوں خبر آمدن شیخ رکن الدین شنید ایمعنی بخود راه نداد و فرمود که ایں سمت
اندرپت هم هست احتمال دارد که در زیارت بزرگان ایں حوالے برود فاما
اقبال خادم استعداد مائده دهد و هدایاے شگرف گرد آرد چوں شیخ
رکن الدین از راه اندرپت منحرف شد و جانب در حظیره سلطان المشایخ
میل کرد چنانکه ڈوله شیخ رکن الدین در گنبد دهلیز میانگی که نزدیک چوتره مقابر
یاراں است رسید سلطان المشایخ از بالاے بام بسعادت فرود آمد در میان
صفه ستون ایں هر دو بزرگ را ملاقات شد ڈوله شیخ رکن الدین هم در دروں
صفه استون مذکور فرود آوردند و شیخ رکن الدین را در آں ایام در پاے مبارک
آزارے رسیده بود بداں سبب نمیتوانست که از ڈوله فرود آید هرچند جهد کرد و فرمود
که مرا فرود آرید از انجا که تواضع و اخلاق سلطان المشایخ بود بهیچوجه فرود آمدن
نداد و شیخ رکن الدین هم در ڈوله نشست و متصل ڈوله شیخ رکن الدین
مقابل روے جانب قبله سلطان المشایخ بنشست و ساعتے بمکالمه و محاوره

یکدیگر مشغول شدند دریں میاں مولانا عماد الملة والدین اسمٰعیل که برادر صوری و معنوی شیخ رکن الدین بود قدس الله سرهما العزیز گفت که امروز بوجود ایں دو بزرگ مجلسے با برکت است و خیر المجالس مجلسے است که دراں بحث علمی باشد ایں سخن بگفت بعده توجه بسلطان المشائخ کرد سلطان المشائخ ساکت بود و شیخ رکن الدین نیز سخنے نگفت بعده مولانا عماد الدین سوال کرد که حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم که از مکه در مدینه هجرت فرمود حکمت چه بود شیخ رکن الدین توجه بسلطان المشائخ کرد و جواب التماس کرد و سلطان المشائخ توجه بشیخ رکن الدین کرد و گفت شما بیان فرمائید بعده شیخ رکن الدین جواب فرمود درجات و کمالات نبوت که بجهت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم تقدیر کرده بودند موقوف برآں داشته چوں حضرت رسالت صلعم باصحاب صفه که در مدینه بودند رسید کمالات و درجات مکمل گردد چوں شیخ رکن الدین ایں جواب فرمود سلطان المشائخ گفت که ایں ضعیف را نیز وجهے در خاطر مے گذرد فاما در هیچ تفسیرے و کتابے ندیده ام و آں اینست که دعوت و ارشاد حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم بکملیاں رسیده بود و ایشاں بداں دولت مشرف گشته فاما جماعت ناقصاں که در مدینه بودند بحضرت رسالت صلی الله علیه وسلم نمیتوانستند رسید حضرت رسالت را صلی الله علیه وسلم فرماں شد که از مکه در مدینه هجرت کن تا از کمالات تو بدیں ناقصاں چیزے برسد و ایشاں از دولت تو مکمل گردند عرض میدارد کاتب حروف برآنجماعه که در جوابهائے که ایں دو بزرگ دیں فرموده اند در تحت هر جوابے عظمت و کمال هر دو بزرگ معلوم مے شود که یکدیگر را بدیں عبارات لطیف تعظیم کرده اند الغرض چوں خواستند که مائده پیش آرند رخ جانب والد کاتب حروف رحمة الله علیه آوردند که ایں کار شماست که از میان ما کسے را زهره آں نباشد که پیش ایں دو بزرگ مائده تواند کشید والد بمن فرمود رحمة الله علیه چوں من کندوری پیش بردم دیدم که بالائے ڈوله شیخ رکن الدین کاغذهائے عرایض محتاجاں بسیار است

آں کاغذہا بجانب میکردم تا جاے نہادن نان باشد دریں محل شیخ رکن الدین قدس الله سره العزیز روے سوے سلطان المشایخ کرد و گفت شما میدانید که ایں کاغذ چیست بعده فرمود ایں عرایض مسکینان ایں زماں که من بر بادشاه میروم خلق محتاج عرایض میدہند تا مہمات ایشاں بکفایت رسد و امروز ایشاں را معلوم نبود که من بر بادشاه دیں میروم سلطان المشایخ بحسن عبارت و الطاف اخلاق بسیار معذرت کرد چوں طعام ترتیب کرده شد و سکوره سرکه انگور دور تر بود شیخ رکن الدین جانب من اشارت کرد که ایں سکوره پیش من بیار دریں محل سلطان المشایخ فرمود که ہم شہریست شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود ترش ہم ازاں است سلطان المشایخ فرمود که عزیز ہم ازاں است الغرض چو طعام برداشتند اقبال خادم چند قطعه جامه مہین از جہرلی و شانه باف و یک گره صد تنکه زر در جامه باریک بسته چنانکه شعاع لعلی تنکها ازاں گره بیروں میزد پیش شیخ رکن الدین آوردند چوں نظر شیخ رکن الدین براں گره تنکها زر افتاد فرمود که اُستُر ذہبک سلطان المشایخ فرمود اُستُر ذَهَبَكَ وَذِهَابَكَ وَمَذْهَبَكَ از ایں حرف مستنبط غوامض سلوک کریم الدین بیان داماد خواجه محمد بدر الدین اسحٰق که نبیره شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره معنی استنباط کرده اینست که آنچه شیخ الاسلام شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود که استر ذهبك مفهوم ایں معلوم و ظاهر است و آنچه سلطان المشایخ فرمود که اُسْتُرْ ذَهَبَكَ وَذِهَابَكَ وَمَذْهَبَكَ مراد ایں دو لفظ دیگر ذِهَابَكَ وَمَذْهَبَكَ دریں محل چیست مقرر باد که ستر معامله سلوک ایں راه واجب است بلکه فرض تا ایں معامله دینی منظور نظر خلق نگردد که نظر خلق آفتے قویست و دفع ایں آفت ہمیں است که خداے تعالے درباب یکے کرم کند از مقام محبت بدرجه محبوبیت رساند و نخواهد که بر معامله محبوب خدا کسے را اطلاع دهد پس نامرد حال او چیزے گرداند که خلق

ظاہر بیں را نظر بر آں چیز افتد و خلق در گفت و گوئے آں چیز بمانند و معاملۂ آں محبوب در پردۂ ستر باشد چنانکہ دوستے از دوستان خدائے تعالے را دنیا اقبال کند و او آں جملہ مسخر او باشد و باطن مبارک او بمحبت باری تعالے چناں مستغرق کہ پروائے ہیچ چیزے نباشد و میل بکونین نکند و نظر خلق بر آں اقبال دنیا باشد و او بخاطر جمع بر سجادۂ محبت باری تعالے راسخ و مستقیم بیت تا ذوق درونم خبرے میدہد از دوست ✦ از طعنۂ دشمن بخدا اگر خبر ستم ✦ بسبب معاملۂ اینچنیں و لیکے بدیں سبب از نظر اغیار مصئون و محروس بماند و در عالم مشاہدہ و قرب ہر روز بلکہ ہر ساعت بر مزید پس ایں دو لفظ ذِهَابُكَ وَ مَذْهَبُكَ در جواب اُسْتُرْ ذَهَبَكَ درست آید باز آیم بر سر حرف آں جامہ ہا و تنکہ ہائے زر شیخ رکن الدین قبول نمیکرد بعدہ آں جامہ ہا باگرہ تنکہ ہا پیش مولانا عماد الدین اسمٰعیل کہ برادر شیخ رکن الدین بود بردند و خدمت مولانا عماد الدین نیز بسبب موافقت شیخ رکن الدین قبول نمیکرد دریں محل شیخ رکن الدین جانب مولانا عماد الدین اشارت کرد کہ تو بستاں بعدہ مولانا عماد الدین کہ بوفور علم و فضل و تقوئے آراستہ بود بحکم اشارت شیخ خود قبول کرد کرت چہارم سلطان المشائخ را زحمت بود و شیخ رکن الدین قدس اللہ سرہ العزیز بعیادت سلطان المشائخ آمد و عشرہ ذی الحجہ بود چوں ملاقات شد شیخ رکن الدین فرمود کہ عشرہ ذی الحجہ است و ہر کسے بجہت دریافت سعادت حج سعی مے کند فاما من سعی کردہ ام تا زیارت سلطان المشائخ دریابم تا ثواب حج حاصل آید سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز چشم پر آب کرد و بانواع کرم معذرت میفرمود کرت پنجم چوں زحمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز غالب شد عجب زحمتے کہ از غلبۂ محبت و عشق چند کرت ہر روز غایب میشد و چند کرت حاضر درایں چنیں حالے شیخ رکن الدین بعیادت آمد شیخ سعدی خوش گوید بیت خنک آں رنج کہ بارم بعیادت بسر آید ✦ دردمنداں بحز ایں دوست ندارید دوا را ✦ و سلطان المشائخ بر کہٹے نشستہ بود و قدرت فرود آمدن از کہٹ ممکن نبود بعد ملاقات سلطان المشائخ

شیخ رکن الدین را بر کہٹ مے نشانند مے نشست ہمچناں کرسی آوردند شیخ
رکن الدین بر کرسی نشستہ و یاران متحیر بودند کہ سلطان المشائخ در عالم تحیرات
مکالمہ و محاورہ چگونہ خواہد بود فاما سلطان المشائخ از کمالے کہ داشتند بحال خود
باز آمدند و با شیخ رکن الدین مشغول شد بعدہ شیخ رکن الدین فرمود رحمۃ اللہ
علیہ اَلْاَنْبِیَاءُ یُخَیَّرُوْنَ عِنْدَ الْمَوْتِ چنانچہ در حدیث است مَا مِنْ نَبِیٍّ یَمُوْتُ
اِلَّا وَیُخَیَّرُوْنَ اولیا خلف ایشان اند اولیا را نیز تخیر ہست خواہ بباشند خواہ بروند چوں
قصہ بینجا رسید سلطان المشائخ را حیات خود کہ حیات عالمیان متضمن آنست
از حضرت رب العالمین چند گاہے باید خواست تا ناقصان از کمالے حاصل شود
سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود کہ من حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ
وسلم را در خواب دیدہ ام کہ میفرمود نظام اشتیاق تو ما را بسیار است شیخ رکن الدین
رحمۃ اللہ علیہ و حاضران بریں حرف در گریہ شدند بعد زمانے شیخ رکن الدین
بازگشت عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ کہ ایں بندہ سعادت قدم بوس شیخ
رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ در عہد تغلق در شہر دہلی برابر جد مادریں خود مولانا
شمس الدین دامغانی دریافتہ بود و حق نمک مائدہ ایشاں در ذمہ ایں بندہ ثابت
شد نکتہ سیزدہم در بیان بعضے کرامات سلطان المشائخ نظام الحق والشرع
والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالے علیہ در جمعی
حاضر بود و خواجہ محمود ٹوہ کہ از مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود او نیز در آں
مجلس حاضر میگفت کہ من اول حال در خواب صورتہائے لطیف و صاحب
جمال میدیدم ازیں جنس بسیار میگفت بعدہ سلطان المشائخ فرمود ایں معنے
بسیار میباشد وقتے من در کہٹ نشستہ بودم فرشتہ بصورت ماہ بیامد نزدیک
کہٹ من بایستاد و مرا گفت درویشے پیش در ایستادہ است بعدہ فرمود نور دریں
روز چہارشنبہ وقت استوا افزود مے آید تا روز شنبہ مے باشد ہمیں کہ آفتاب
برمے آید آں نور بالا مے رود وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ طعامے

لہ انبیا اختیار دادہ مے شوند نزد موت خواہند ہمیشہ در دنیا بمانند خواہند نزد مولے روند نیست ہیچ نبی کہ بمیرد آں نبی مگر اینکہ اختیار دادہ مے شود آں نبی ۱۲

مے برد در اثناے راه در خاطر او گذشت اگر سلطان المشایخ بدست مبارک خود نواله در کام من نهد کامرانی کنم چوں بخدمت رسیدم مائده برداشت کرده بودند سلطان المشایخ تنبول میخورد تنبول از دهن مبارک خود بکشید و بدست مبارک خود کرده در کام من نهاد و فرمود که بستاں ازاں بهتر وقتے چند یار عزیز را اتفاق آں شد که بخدمت سلطان المشایخ بروند و میان ایشاں یکے دانشمند بود هر کسے ازیں یاراں بوجه خدمتے شیرینی مختلف بها خریدند ایں دانشمند گفت که ایں هدایاے مختلف یکجا پیش سلطان المشایخ خواهید نهاد خادم بر خواهد داشت واو قدرے خاک از راه برداشت و در کاغذے پیچید چوں بخدمت سلطان المشایخ رسیدند هر کسے چیزے پیش نهاد دانشمند آں پڑی کاغذ پیش نهاد خادم آں هدایا برداشتن گرفت خواست که آں پڑی کاغذ هم بردارد سلطان المشایخ فرمود که ایں را همیں جا بگذار که ایں سرمهٔ تشریف خاص چشم ماست آں دانشمند تائب شد سلطان المشایخ او را بتشریف خاص مشرف گردانید و او را مستظهر کرد اگر او را رسے و یا نے ترا حاجت باشد مارا بگوئی از قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه روایت میکنند که او میفرمود که من از خانه وضو کرده بودم و بخدمت سلطان المشایخ آمدم و خاطر مشوش بود که تجدید وضو نگرفت سلطان المشایخ بنور باطن دریافت و فرمود که وقتے پسر سید اجل بر من آمده بود هر چند که با او من سخن میگفتم او را حاضر نمی یافتم گفتم سید چه حال است که ترا غایب می بینم گفت مخدوم من وضو در خانه ساخته بودم باز تجدید وضو نکرده ام خاطر من مشوش است من گفتم سید برو وضو بکن و خوش بیا فارغ و جمع بنشین خواجه بریں حروف رسید من برخاستم خدمت کردم که مخدوم مرا نیز همیں واقعه است تبسم کرده فرمود که برو وضو کن و بیا روزے دو یار بخدمت سلطان المشایخ یکجا آمدند یکے در وضو چنداں احتیاطے نکرده چوں بخدمت سلطان المشایخ آمدند اول سخن سلطان المشایخ بایشاں ایں بود که در وضو احتیاط باید کرد که الوضوء سرٌّ من اسرار الله[ا] از قاضی محی الدین کاشانی

[ا] وضو از سرے است از رازهاے خداے تعالے ۱۲

رحمۃ اللہ علیہ روایت مے کنند کہ در عہد علائی بسے موقوف شدہ بودم و آں حبس دراز کشید کسے را بخدمت سلطان المشائخ فرستادم کہ بیگناہ سے موقوف ماندہ ام اندیشہ و کسے از من یاد نمیکند حال من چگونہ خواہد شد سلطان المشائخ سہ کندہ بود برمن فرستاد کہ ہر روز یکے ازیں بخور ہمچناں کردم سیوم روز خلاص یافتم از مولانا وجیہہ الدین پائلی علیہ الرحمۃ روایت میکنند کہ او مے فرمود مرا زحمت دق آغاز شدہ بود طبیباں گفتند در باغے بر سر آبے سکونت کن گفتم در باغ سکونت دشوار است و خانہ سلطان المشائخ بر سر آب است آنجا باشم دارو ہائیکہ طبیب فرمودہ بود حاصل کردم چوں بخدمت سلطان المشائخ رسیدم دیدم افطار کردہ بودند ایام زمستاں بود کسے مندیہا آوردہ بود سلطان المشائخ تناول میکرد مرا فرمود بسم اللہ الرحمن الرحیم در آے با آنکہ زحمت دق بود و منڈیہا گرم باشد بحکم فرمان سلطان المشائخ خوردہ شد چوں از پیش سلطان المشائخ برخاستم صحت کامل یافتم محتاج بعلاج نشدم مولانا بدرالدین یارکہ او رفیق ہم گفتندے مردے صادق القول بود روایت مے کند کہ من شبے در دہلیز سلطان المشائخ شترے را دیدم از دریچہ بیروں در زیر دریچہ بایستاد سلطان المشائخ برآں شتر سوار شد و شتر در ہوا میرفت من بیخود شدم چوں زمانے گذشتہ بخود باز آمدم خواب از سر رفت تا آخر شب شمار باز دیدم آں شتر آمد زیر آں دریچہ بایستاد سلطان المشائخ دریچہ باز کردو درون رفت شتر بازگشت و کاتب حروف از ثقہ سماع دارد کہ شیخ نجم الدین صفاہانی شصت سال مجاور خانہ کعبہ بود و خانہ ساختہ بود کہ پیوستہ نظر او از آنجا نشستہ بر خانہ کعبہ افتادے و شیخ کامل حال بود روزے مجاوران مکہ از او پرسیدند حکمت چیست کہ سلطان المشائخ امروز مقتدائے عالم است و بندگان خدائے را بمقصد میرساند چگونہ است بزیارت خانہ کعبہ نمے کند و دولت حج در نمے یابد شیخ نجم الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ بیشتر حال نماز بامداد در خانہ کعبہ حاضر مے شود و در جماعت با ما موافقت

نه احتمال دارد که این شتر فرشته بود که از غیب می آمده باشد و سلطان المشایخ را در خانهٔ کعبه می برد و خواجه ابو بکر وراق که بشرف قربت و مصلی داری سلطان المشایخ مشرف بود می فرمود که وقتی سلطان المشایخ جبهٔ خاص بمن بخشید من ترتیب شکرانه کردن گرفتم یکی گفت که این جبه را به بها خواهد افتاد من ازین سخن منغص شدم چون شکرانه بخدمت سلطان المشایخ بردم خادم را فرمود که یک سیر روغن ازین بستان فحسب من عرض داشت کردم که این سهل چیز است قبول فرمایند بعده تبسم فرمود که ترا این جبه به بها خواهد افتاد سلطان المشایخ می فرمود پیش ازین که من از غیاث پور در بیع کیلوکهری بنماز جمعه پیاده می رفتم هوا سخت تابستان بود مقدار یک کروه راه و من صایم مرا دوران سر آمده در دکانی نشستم در خاطر من گذشت که اگر مرا مرکبی بودی در آن سوار می رفتم بعده این بیت شیخ سعدی در دل گذشت بیت ما قدم از سر کنیم در طلب دوستان + راه بجائی برد هر که باقدام رفت + از آن خطره توبه کردم بعد از سه روز خلیفه ملک یار پران رحمة الله علیه مادیانی بر من آورد که این را قبول کنید من او را گفتم تو مرد درویشی از تو چگونه قبول کنم او گفت سیوم شب است که شیخ ملک یار پران رحمة الله علیه مرا در خواب می فرماید مادیان پیش فلان بیر العرض من او را جواب گفتم که شیخ تو فرمود اگر شیخ من فرماید آنگاه قبول کنم چون شب شد در خواب دیدم که شیخ شیوخ العالم قدس سره مرا می فرمایند که بخاطر ملک یار پران آن را قبول کن روز دیگر آورد دانستم که فرستادهٔ حق است قبول کردم بعد از آن اسپ از خانهٔ من کم نشد بعد از مدتی آن مادیان را بخواجه محمد خواهر زاده دادم بعده قاضی محی الدین کاشانی درین محل گفت که پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرموده است مَنْ عَمِلَ اللّٰهَ فِي الحَرَّاتِ قَضَى اللّٰهُ حَوَائِجَهُ بِالْخَطَرَاتِ و نیز وقتی یاری بوقت افطار در خاطر گذرانید اگر سلطان المشایخ بقیهٔ آب که بدان افطار خواهد کرد بمن دهد محض کرامت

سا کسیکه پرستد حق تعالی را در تابستان برآرد خدای تعالی حاجتهای او را بخطرات -

باشد ہم در اثنائے ایں خطره سلطان المشائخ فرمود که ایں آب آں یار نه آبد
آں یار مستغفر شد چوں سلطان المشائخ بعد از مائده بالا آمد و در مقام معهود
بنشست آں یار را با یاران دیگر طلب شد چون بنشستند بعده فرمود که خدائے
تعالے را بنده باشد که چهل سال است نه طعام سیر خورده است و نه آب سلطان
المشائخ مے فرمود که در مبداء حال با خود جزم کرده بودم نه کتابے بنویسانم
و نه بهابستانم همدراں ایام مردے اربعین امام غزالی بر من آورد مرا خوش
آمد با خود گفتم که من با خود جزم کرده ام کتابے نستانم از اں نتواں گذشت باز دام
دل خود را متعلق آں کتاب یافتم چند روز گذشته همان کتاب پیش من بطریق
هدیه آوردند من قبول کردم وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ آمد
دید که احوال درویشاں و خدمتگاراں بنامرادی میگذرد بخدمت سلطان
المشائخ عرض داشت کرد که ساختن زر شما را بیاموزم تا بار تنگی از پیش
برخیزد سلطان المشائخ فرمود رنگ آمیزی کار ترسایاں است و زر
کردن صفت جهوداں است نزدیک محمدیاں زر کردن زرد روئی
است نه مارا بمال میل است و نه سوئے ذهب وهابے و نه حاجت من
بدنیاست و نه اقتراح من بعقبی حاجت از قاضی الحاجات میخواهم مصرع
دنیا بچه کار آید فردوس چه باشد. عزیزے صادق القول سلطان المشائخ
را دید در خواب که گوئی در بهشت بر تختے نشسته است مرخواب بنینده را فرمود
که حق تعالے مرا هر روز وظیفه میدهد این مرد از هیبت سلطان المشائخ
نتوانست پرسید ایں چه وظیفه است سلطان المشائخ خود آغاز کرد که حق تعالے
در دنیا از من خلق را وظیفه مے دهانید آں را قبول فرمود بکرم خویش عوض
آں وظیفه چندیں هزار درخی وظیفه من کرده است که بمن هر روز مے بخشد.
عزیزے حکایت کرد که من از قصبهٔ خود قصد زیارت سلطان المشائخ
رواں گردیدم گذر من میان قصبه بوندی افتاد در دل گذشت اینجا درویشے

است که او را شیخ مومن گویند با او ملاقات کنم برو رفتم پرسید کجا خواهی رفت گفتم
بخدمت سلطان المشائخ گفت سلطان المشائخ را سلام من برسانی
و بگوی که شب جمعه در کعبه ملاقات میکنم چون من بخدمت سلطان المشائخ پیوستم
عرض داشت کردم در قصبهٔ بوندی درویشے است سلام رسانیده است این
سخن گفته شیخ منقبض شد و فرمود که او درویشے عزیز است ولیکن زبان خود بر خود
ندارد خواجه منهاج شقدار که یکے از مریدان خوب اعتقاد بود میگفت که مرا اتفاق
شد که سماع کنم که پیش سلطان المشائخ عرض داشت کردم فرمود نیکو باشد
خوش خواهد بود نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
و یاران دیگر از غیاث پور طلبیدم پیش از آنکه یاران شهر برسند سر کسے گفتند
قوالان حاضر اند بفرمایے تا سماع بگویند باز گفتم بیشتر یاران نرسیده اند و طعام موجود
نشده گفتند سماع بفرمایے والا میرویم در بازار فرستادیم طعام آوردیم و خرج
کردند و سماع آغاز کردند هیچ ذوق پیدا نشد من مشوش شدم که مجلس بے ترتیب شد
هم درین ناخوشی سر فرو کرده بودم ناگاه سر بر کردم سلطان المشائخ را دیدم
کلاه بر سر کرده بر در حوض خانه ایستاده است از دست بے خود شدم چون
بحال باز آمدم سماع سخت اثر کرده بود و یاران شهر هم رسیده چون بخدمت
سلطان المشائخ آمدم و این کیفیت باز نمودم تصدیق داشتند و گفتند جائے
که یاران این ضعیف باشند این ضعیف را حاضر تصور باید کرد و هم خواجه منهاج
مذکور میگفت که وقتے شبے در خانهٔ سلطان المشائخ بودم کهٹ سلطان
المشائخ بیرون راست کرده بودند بر بام جماعتخانه و بالاے کهٹ جامهٔ نم گیر
گرفته بیشترے شب گذشته بود که از بالاے کهٹ سلطان المشائخ عمودے
از نور طالع شد تا آسمان گرفت و صحن جماعت خانه و لب آب هم روشن شد مرا هیبت
زد گوشه گرفتم و خود را خفته ساختم وقتے شیخ نور الدین فردوسی سه بار خود را بخدمت
سلطان المشائخ فرستاد که من برمزار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

طعامے ساختہ ام شفقت کنید بیائید یکے ازاں سہ نفر گفت اگر سلطان المشائخ شیخ است مرا چیزے بدہد آں خوردنی و دیگرے گفت کہ مرا جامہ بدہد سیوم گفت بزرگان را امتحان نباید کرد ہیچ نا اندیشید چوں بخدمت سلطان المشائخ آمدند فرمود ما نیز طعامے ترتیب کردہ ایم نتوانیم آمد لیکن دل من بسوے شما خواہد بود ہمدریں بودند مردے یک دیگچہ جغرات و چہار تنکہ آورد سلطان المشائخ خادم را فرمود آں مرا بدہ جانب آں مرد اشارت کرد کہ چیزے خوردنی و سیم اندیشیدہ بودی بعدہ فرمود جامہ بیار آں دوم را بدہ و سیوم را فرمود ہمچنیں باید آمد کہ تو آمدۂ دو تنکہ او را ہم فرمود عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ شیخ رکن الدین فردوسی را بخدمت سلطان المشائخ چنداں اخلاص نبود و او از شہر آمدہ بود ہم در کنارہ آب جون در حد کیلوکہری مقامے ساختہ است و شیخی بنیاد نہادہ و پسران او را کہ جوان نوخاستہ بودند و مریدان او را با بندگان سلطان المشائخ نقارے بود کرات در کشتی سوار و سماع گویاں و رقص کناں زیر خانۂ سلطان المشائخ مے گذشتند روزے بطریق بعد از نماز پیشیں در کشتی سوار با جمعیت و سماع و رقص کناں از پیش خانۂ سلطان المشائخ میگذشتند سلطان المشائخ بدولت بربام جماعت خانہ مشغول نشستہ و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ درآں مجلس پیش ایستادہ بود چوں باغلبۂ شور و سماع کہ در کشتی میکردند در نظر مبارک سلطان المشائخ در آمدند فرمود سبحان اللہ سالہا یکے دریں کار خون میخورد و جان خود فدائے ایں راہ میکند و دیگراں نوخاستہ اند و میگویند تو کیستی کہ ما نہ ایم دست مبارک خویشتن باستین مبارک برآورد و جانب ایشاں اشارت کرد کہ حالا بروید ہمیں کہ کشتے پسران شیخ رکن الدین باآں غوغا نہ برابر خانۂ خود رسید از کشتی فرود آمدند خواستند غسلے کنند ہمینکہ برلب آب در آمدند در حال غرق شدند بندہ ایں حکایت از خدمت سید السادات سید حسین عم خود بسماع دارد خدمت ایشاں

نیز روایت ہم از والد کاتب حروف میکردند رحمۃ اللہ علیہما پسر مصلح بقال طبیبی
کردے او مرید سلطان المشایخ بود او بزیارت سلطان المشایخ رفتے سلطان
المشایخ او را در روز بازگردانیدے و شب نداشتے او از رفتن خانہ سلطان
المشایخ ترک گرفت مولانا علی شاہ جاندار میگوید کہ من او را گفتم نیکو نمے کنی
ہر باہے یکبار بر پاے بوس کن شب در خانہ کسے بباش دلبشرہ او اثرے رضائی
دیدم بعد از چند گاہ پاے او ورم کرد از درد بیقرار شد مولانا علی شاہ گفت باز
او را گفتم کہ اینست از آں سلطان المشایخ است گفت آرے و عجز کردن گرفت
مبلغے لاجیت مرا داد کہ بخدمت سلطان المشایخ برساں و از حال من عرض
داشت کن چوں بخدمت سلطان المشایخ عرض داشت کردم سلطان
المشایخ منغص شد چوں من از خدمت سلطان المشایخ بازگشتم آں
طبیب نقل کردہ بود کاتب حروف از خواجہ مبارک گوپموی کہ یکے از یاراں
اعلے بود سماع دارد کہ من ہر بار از قصبہ گوپمو بر سلطان علاء الدین
سے آمدم جامہ مکلف چنانکہ کسوت ملوک باشد مرا عطا میفرمود و ایں خلعت
معہود من شدہ بود تا وقتے بر سلطان آمدہ شد دریں کرت یکتاے سپید
فرمود من بدین سبب منغص گشتم و بخدمت سلطان المشایخ آمدم بعد
پائے بوس روے مبارک بجانب من کرد و فرمود بیت تحفہ شاہ بس عزیز
بود * گرچہ دینار یا پشیز بود * بندہ را باستماع ایں بیت فرحتے افزود و التفات
خاطر بکلی رفت الحمد للہ علی ذلک وقتے دانشمندے بخدمت سلطان المشایخ
آمد و گفت کہ من بیعت خواہم کرد سلطان المشایخ بنور باطن دریافت کہ بچہ
سبب آمدہ است ہر چند بجہت بیعت الحاح کرد سلطان المشایخ فرمود کہ راست
بگو کہ بچہ نیت آمدہ بعدہ گفت در تاگور زمینے دارم مقطع آنمو منع مرا مزاحمت
میکند سلطان المشایخ فرمود اگر من رقعہ بنویسم ترا بدہم تو ترک ارادہ بیعت
گیری گفت نیک باشد ہمانساعت بجانب مقطع رقعہ نوشتند و غرض او حاصل شد

سلطان المشایخ می فرمود که وقتی من از زیارت مولانا رشید نغری
باز گشته بودم و نزدیک حظیرهٔ ایشان کوچهٔ بود حالی مردی را دیدم مشکل
شکران و بی ضبط می آید مرا در دل گذشت که داند این مرد مرا آسیبی رساند
من بطرف دیگر رفتم او هم گشت و همان طرف شد که من گشتم بسوی من آمد
بحق گریختم مرا سلام کرد کنار گرفت و سینهٔ مرا ببوسید و گفت الحمد لله اینچنین
سینه هنوز در میان مسلمانان هست این گفت و گذشت چون سر پس کردم
هیچ کسی را ندیدم ناپیدا شد فاما از شیخ نصیر الدین محمود روایت می کنند که
سلطان المشایخ می فرمود وقتی من نزدیک دروازهٔ پل می بودم و بغایت
بر خود مایوس بودمی و با خود گفتمی که نظام تو کجا و محبت حق کجا بدین نیت در
روضهٔ شیخ رسال چهله گرفتم چهله تمام کردم و در روضهٔ شیخ رسال درختی
بود خشک هم درین چهل روز معائنه کردم آن درخت تر و تازه گشت پیش روضهٔ
ایشان ایستادم عرض داشت کردم که شیخ این درخت خشک درین چهل روز
از حال خود بگشت من چهل روز آمدم هیچ حال من نگشت این سخن گفتم جانب
خانه روان شدم در اثنای راه مردی را دیدم که غلطان می آید مرا این ظن
شد آن مرد سکر انست از و منحرف شدم آن مرد میل جانب من کرد باز از و منحرف
شدم آن مرد جانب من شد با خود گفتم نظام پس باشد بخدای گریز قصد جانب
او کردم نزدیک او رسیدم من هر دو دست فراز کردم معانقه کردم از دهن و از سینهٔ
او بوی عطر می آمد تا اینچنین گفت ای صوفی از سینهٔ تو بوی محبت حق
می آید اینقدر گفت و غایب شد نکتهٔ چهاردهم منجمله پانزده نکته ذکر حضرت
سلطان المشایخ در بیان بعضی کرامات آن فخر النساء فی العالمین
رابعة العصر بی بی زلیخا صاحبه والده ماجده حضرت سلطان المشایخ قدس الله
اسرارهما حضرت سلطان نظام الحق والدین سلطان المشایخ
می فرمود که والده مرا با خدای تعالی رسائی بود اگر او را کاری پیش آمدی

اتمام آن کار در خواب بدیدے اختیار بدست او میداوند و بارها والده من
پاے من بدیدے وبگفتے که در تو علامت نیکبختی وسعادت مے بینم بزرگے خوش
گوید بیت وے آیتے که آمد در شان کبریا * از جبین ناصیه او مبین است
تا تنگ عیشے سخت شد با والده گفتم نفس شمار نیکبختی وسعادت رفته است هیچ
اثر آن نمے بینم گفت اثر آن ظاهر خواهد شد فاما وقتے که من از جهان رفته باشم
وهمچنان بود و هر حاجتے که مرا باشد پیش خاک والده خود عرض دارم غالب
آن باشد که هم در هفته کفایت شود وکم باشد تا ماهے بکفایت برسد ویفرمود
اگر والده مرا حاجتے بودے پانصد بار صلوات گفتے ودامنے مبارک خود پیش داشتے
وحاجت خواستے همچنان شدے که خواستے سلطان المشایخ مے فرمود وقتے
کنیزکے از آن والده بگریخت چون خدمتگارے دیگر نبود ملتفت گونه شد بالائے
مصلے بنشست ودامنے مبارک خویش پیش نهاد و با حق تعالی مناجات کردن
گرفت در اثنائے این حال والده را دیدم فرمود که کنیزک گریخته است ومن
وام کرده ام دستد تا کنیزک نیارند من دامنے بر سر نکنم من از این سخن
در تامل شدم هم درین حال شخصے بر دروازه آمد وگفت کنیزک از آن شما
گریخته است بیائید بستانید و در آن ایام که سلطان قطب الدین پسر سلطان علاؤالدین
خلجی خواست که با سلطان المشایخ منازعت کند وسبب منازعت
یکے آن بود که سلطان قطب الدین مسجد جامع میری عمارت کرد و در اول
جمعه همه مشایخ را وعلما را طلب کرد که درین جمعه نماز درین مسجد نو بگذارید سلطان
المشایخ جواب فرمود که ما مسجد نزدیک داریم وآن احق است همین جا نماز
گذارد در مسجد میری نرفت وسبب دیگر در غره ماه رسم شده بود که تمامی ائمه ومشایخ
وصدور واکابر به تهنیت ماه نو بخدمت بادشاه مے رفتند سلطان
المشایخ نمی رفت فاما اقبال خادم میرفت مدعیان وحاسدان را جائے
درآمدن والقائے عداوت شد سلطان قطب الدین را گفتند که

سلطان المشائخ روز جمعه چنانکه فرمان بود در مسجد میری حاضر نشد و تهنیت
ماه نو چنانکه مشائخ دیگرے آمدند دفتے آید یک غلامے میفرستد سلطان قطب الدین
را غرور پادشاهی و نخوت سلطنت و بہاتبانی در کار آمد گفت اگر در غرہ ماه آینده نیاید
بیاریم چنانکه دانیم چوں مخلصان سلطان المشائخ که بر آں پادشاه مقرب بودند
بخدمت سلطان المشائخ ایں سخن رسانیدند سلطان المشائخ ہیچ نگفت
و بزیارت والده خود در رفت و گفت کہ ایں پادشاه در خاطر ایذاء من دارد اگر تا ماه
آینده که باخود ایذاء من سپارنده اگر دنه است کار او بکفایت نرسد من بزیارت شما نیایم
از راه نازے و نیازے که بخدمت والده خود داشت ہمیں بوالده خود گذرانید و
بسعادت در خانه آمد و یاران و خدمتگاران ازاں سخن پادشاه منغص میبودند
سرچند کہ ماه نزدیک میرسید التفات مخلصان را بیشتر روے میداد و سلطان
المشائخ خاطر جمع بر اعتماد آنکه بخدمت والده گذرانیده است بر سجاده کرامت
نشسته تا از غیب چه پیدا مے شود چوں شب ماه شد و خلق منتظر آنکه فردا غرہ است
سلطان المشائخ را طلب بے طرف پادشاه خواهد شد الغرض ہمدریں شب ماه
بلاے از آسمان بر جان پادشاه بد اندیش نازل شد و خسرو خاں بلغاک
کرد و سر از تن سلطان بدخواه سلطان المشائخ به تیغ تیز جدا کرد و تن او را
از بالاے قصر بیروں انداخت و سر او را بالاے نیزه کرد و بخلق نمود و شیخ
سعدی خوش گوید بیت اے روبهک چرا نه نشستی بجاے خویش + با شیر پنجه
کردی و دیدی سزاے خویش + و کاتب حروف از عورتے که بصدق قول
و دیانت او اعتقاد تمام ہست سماع دارد که میگفت که من خواب دیده ام گوئی
قیامت قایم شده است و خلق حیراں و مدهوش شده چپ و راست میدوند
ایں عورت میگوید در میاں من ہم متحیر گشته میروم در اثناے ایں حال مے بینم
مردے علم بردست کرده ایستاده است و مرا میگوید که ایں علم بی بی زلیخا است
والده ماجده سلطان المشائخ تو در زیر ایں علم بیا من دراں ہجوم و غوغا

زیراں علم جائے یافتم عرض میدارد کاتب حروف ایں عورت خواب بینندہ دختر عم کاتب حروف است سید احمد محمد کرمانی کہ در حبالہ کاتب حروف است و در نظر سلطان المشائخ بواسطۂ شفقت سید السادات سید حسین گذشتہ نعمتہاے دینی و دنیاوی از آنحضرت یافتہ و سلطان المشائخ میفرمود غرۂ ماہ جمادی الاخر روز نقل والدہ من بود شب آں چوں ماہ نو دیدہ شدہ سر در قدم ایشاں نہادم و تہنیت ماہ نو بردم معہود بجا آوردم در آنحال بر زبان مبارک ایشان رفت کہ غرۂ ماہ آیندہ سر بر قدم کہ خواہی نہاد دریافتم کہ نقل ایشاں نزدیک است حال من متغیر شد گریہ در من گرفت گفتم اے مخدومہ من غریب بیچارہ را بکہ مے سپاری فرمود جواب ایں بامداد خواہم گفت گفتم چیست در حال جواب نمے گویید ہم دراثناے ایں حال مرا فرمود برو شب در خانۂ شیخ نجیب الدین باش بحکم فرمان ایشان آنجا رفتم آخر شب قریب صبح جاریہ دواں آمد کہ مخدومہ شما را میطلبد ترسیدم و پرسیدم در حیات اہستند گفت آرے چوں بخدمت ایشاں پیوستم فرمود دوش شنیدنے پرسیدہ جواب آں وعدہ کردہ بودم ایں زماں بگویم اکنوں بشنو فرمود دست راست تو کدام است پیش داشتم گفتم اینست بگرفت و گفت خداوندا ایں را بتو سپاردم ایں بگفت و جاں بحق تسلیم کرد شکر و سپاس بیقیاس برخود واجب دیدم و باخود گفتم اگر ایں مخدومہ یک خانہ پراز زر و گوہر پیش خود میراث گذاشتے مرا چنیں خوش نمیشدم دریں حال نفس آخرین ایں کلمہ مایۂ من گذاشت رحمۃ اللہ علیہا نکتہ پانزدہم دربیاں حالے کہ سلطان المشائخ را پیدا شد و بداں حال ازیں دار فنا بدار بقا رحلت فرمود وصیت کہ حاضراں را کرد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ روز جمعہ بود و سلطان المشائخ را حالے پیدا شد و بنور تجلی درونۂ مبارک او منور گشت و حق تعالے را در اثناے نماز سجدہ ہا کرد ہمچناں در عالم تحیر در خانہ آمد و گریہ کہ پیش ازیں بود ازاں غالب تر شد و ہر روز چند کرت غایب میشد و چند کرت حاضر و ہمیں میفرمود

نکتہ پانزدہم

که امروز روز جمعه است هر آئینه دوست موعد دوست یاد آرد و غرق آن حالت باشد
دیگر در آن حال می فرمود وقت نماز شده است نماز گزارده ام واگر گفتندی که شما نماز
گزارده اید می فرمود که بار دیگر بگزارم هر نمازی را مکرر ادا می کرد و غیبتی چند روز
که درین عالم بودند همین دو سخن را مکرر می کردند که امروز روز جمعه هست و ما نماز گزارده
ایم و این سخن هم می فرمود مصرعه میرویم و میرویم و میرویم و هم درین ایام پیش از نقل
جملهٔ اقربا و خدمتگاران و مریدان حاضر را پیش طلبیده و روی مبارک خویش سوی
ایشان کرد و فرمود که شما گواه باشید و اشارت بجانب اقبال خادم کرد که اگر این
چیزی در خانه از هیچ جنسی نگاه دارد فردای قیامت عهده جواب بحضرت عزت
باشد اقبال خادم قبول کرد که هیچ نگذارم همه گرد سر سلطان المشایخ صدقه
دهم آن مقرر دهیجان کرد جز غله که چند روزه علوفه درویشان بود همه بداد و
سید السادات سید حسین عم کاتب حروف رحمة الله علیه بسلطان المشایخ
رسانید که جز غله هرچه بود صدقه سلطان المشایخ بمحتاجان رسانید سلطان
المشایخ ازین حرکت بر اقبال منغص شد و طلب فرمود و گفت این مرده ریگ را
چه داشته اقبال گفت هرچه وجود بود جز غله که چند روز علوفه باشد نمانده است
که چندین هزار خلق بخورند چیزی نداشته ام فرمود که خلق را بطلبید چون خلق
حاضر شد فرمود که درهای انبارخانه های غله بشکنید و تمامی غله را بی باک
بدهید وآنجا جاروبی بدهید ساعتی جهانی جمع شدند غله را غارت کردند
و هم درین زحمت یاران و خدمتگاران حاضر شدند از سلطان المشایخ پرسیدند
که حال ما مسکینان بعد مخدوم چه خواهد شد فرمود که شما را در روضه من چندان
برسد که کفاف باشد فاما کاتب حروف نیز این قدر از پیران صادق القول
سماع دارد که اصحاب گفتند میان ما قسمت حاصل که کند فرمود که سیکه از نصیب
خود برخیزد و هم درین زحمت بعضی یاران و خدمتگاران خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جد مادری کاتب حروف را مزاحم شدند که شما از سلطان المشایخ بپرسید

که هر کسے بحسب اعتقاد خویش در حظیرهٔ سلطان المشائخ که حظیرة القدس ست عمارتهاے رفیع سکات کرده نیت از آنکه بزیر یکے ازاں عمارتها بیاساید اگر سلطان المشائخ را قصاد رسد در زیر کدام عمارت دفن کنند این عرض داشت بکنید تا این یگانه بحسن راے خود کارے نکرده باشند چوں مولانا شمس الدین بخدمت سلطان المشائخ ایں عرض داشت کرد فرمود که مولانا من زیر عمارت کسے خفتنے نه ام من در صحرا خواهم خفت همچنان کرد ند آنجا که روضهٔ متبرکهٔ سلطان المشائخ ست صحرا بود بعد نقل سلطان المشائخ سلطان محمد بن تغلق بر روضهٔ متبرکه سلطان المشائخ گنبد عمارت کنانید حق جل و علے براے سلطان المشائخ حظیرهٔ با عمارت هاے رفیع بے نظیر و گنبد هاے فلک رفعت که در لطافت و صفائی آں در اقصاے عالم کسے نشان ندا داز غیب مرتب گردانید در وصف اینچنیں حظیرهٔ متبرکه که رشک حظیرة القدس است بزرگے خوش گوید رباعی از یں سیس من و صحراے صحن او که دلم ✤ زنباره هاے بسیط جهاں بجاں آمد ✤ ز سینه دل بتماشا بر آمده بدهاں ✤ چو ذکر نزهت آں بقعه در زباں آمد ✤ بزرگے نیز خوش گوید بیت از روشنائی صحن هواے او در دل ✤ همی نماید اسرار غیب پوشیده ✤ آمدیم بر سر حرف پیش از نقل سلطان المشائخ چهل روز طعام گذاشته بود بوے طعام نیکشید گریه بجارے مستولے شده که یک ساعت چشم مبارک از آب دیده نمے ایستاد بیت گر نه بینی گریه زارم ندانی فرق کرد ✤ کآب چشم ست اینکه پیشت میرود یا آب جوے ✤ همدرینمیاں اخی مبارک روزے شوربا ماهیچه پیش بردند و مخلصان بهمت آشامیدن آں جهد میکردند سلطان المشائخ پرسید که ایں چیست گفتند قدرے شوربا ے ماهیچه ست فرمود که در آب رواں اندازند و ازاں هیچ نخورد بعده سید حسین عم کاتب حروف عرض داشت کرد که روزها ست که مخدوم طعام گذاشته است حال چه خواهد شد فرمود سید کسیکه مشتاق حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم باشد او طعام دنیا چگونه

چنانکہ اینحکایت و رنکتہ ملاقات شیخ رکن الدین تحریر یافتہ است العرض در مدت
چہل روز چنانکہ طعام نمے خورد سخن ہم کمتر مے گفت تا روز چہار شنبہ کہ وفات
سلطان المشائخ بود این حال بود کہ در صدر تحریر افتادہ ہیزدہم ماہ ربیع الاخر
۷۲۵ھ خمس و عشرین و سبعمایۃ بعد طلوع آفتاب سلطان المشائخ بجوار رحمت
رب العالمین پیوست و در مقام صدق و صفا و دیدار تجلی حق جل و علی قرار
گرفت این ضعیف گوید رباعی مہ بزیر ابر احتجاب نمود ✤ عاشقان را بدین عذاب
نمود ✤ پردہ از زلف بست بر رخ خود ✤ در دو حیرت بدین خراب نمود ✤ و امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ در مرثیہ سلطان المشائخ تاریخ نقل در بیت آوردہ است بیت
بست دوم و ہزدہ زمہ ابر رفت آں مہ ✤ زماتہ چوں شمار بیست و او ہفتصد را ✤
و در نماز جنازہ سلطان المشائخ شیخ الاسلام رکن الدین نبیرہ شیخ الاسلام
بہاء الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز امامت کرد بعد امامت نماز جنازہ شیخ الاسلام
رکن الدین بر زبان مبارک راند کہ امروز مر التحقیق شد کہ چہار سال کہ مرا در شہر
دہلی داشتند مقصود ایں بود کہ بشرف امامت نماز جنازہ سلطان المشائخ
مشرف شوم و بوقت نماز پیشین حضرت سلطان المشائخ را ہم در حظیرہ سلطان
المشائخ کہ نسخہ خلد برینست دفن کردند بزرگے گوید بیت گویا جگر زمین کشادند ✤
آں دوست خدا درو نہادند ✤ روضہ متبرکہ سلطان المشائخ امروز قبلہ اقالیم
عالم است خاک پایان روضہ او تریاک اعظم ست ایں ضعیف گوید قطعہ خاک
درت کہ سرمہ اہل نظر شدہ ست ✤ بہر شفائے دلہا تریاک اعظم ست ✤ ہر ذرہ
ز خاک درت نزد عاشقاں ✤ جانیست بلکہ در جہاں سرے معظم ست ✤ و ایں
ضعیف گوید قطعہ مسلمان و ہندو و ترسا و گبر ✤ ز خاک درت جملہ افسر کنند ✤
چو کافور و صندل ازاں خاک پاک ✤ بچشم اندر آرند و دارو کنند ✤ باب دوم
در بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفائے شیخ الاسلام معین الدین حسن
سنجری و خلفائے شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی و خلفائے شیخ

شیخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہم العزیز مقرر صاحب الان عالم با
و ذکر شیخ الاسلام قطب الدین کہ خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین بود و
ذکر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین کہ خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین
بود و ذکر سلطان المشایخ نظام الحق والدین کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بود در باب اول میان شجرہ خواجگان چشت علیہم الرضوان تحریر یافتہ
است اما ذکر خلفاے دیگر ازاں ایں مشایخ کبار دریں باب تحریر مے یابند
آں شاہ اہل تصوف آں مجرد از آفت تکلف آں عالم باعمل آں عابد بے کسل آں
قایم اللیل آں صایم النہار آں والی حضرت متعالی یعنے شیخ الاسلام حمید الملۃ
والدین سوالی وارث الانبیاے والمرسلین اے احمد السعیدی الصوفی
قدس اللہ سرہ العزیز ایں بزرگ خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین سنجری بود و بخرقہ
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہ العزیز و او ساکن خطہ
ناگور بود سلطان المشایخ میفرمود کہ ایں بزرگ بخدمت شیخ معین الدین
سنجری رحمۃ اللہ علیہ پیوست و بدولت توبۂ نصوح رسید جبراً و قہراً او را بر آں داشتند
تا باز بر سر انکار شود شیخ حمید الدین رحمۃ اللہ علیہ جواب داد کہ بروید پیشین منکہ
ازار بند خود را چناں محکم بستہ ام فرد الحوران بہشت ہم باز نکنم و سلطان
المشایخ مے فرمود کہ شیخ حمید الدین سوالی را سوال کردند کہ بعضے اولیاء
جہاں میروند صیت ایشاں در اقصاے عالم میرسد و بعضے کہ میروند نام ایشاں
کسے نمے گیرد حکمت چیست جواب فرمود کہ ہر کہ در حیات خویش با خود را مستور
داشتہ است بعد رفتن آں حق تعالے او را مشہور مے گرداند و آنکہ در حیوۃ خود
در شہرت کوشیدہ است بعد رفتن او نام او ہیچکس نگیرد و ذکر ایں بزرگ
مشتمل بر سہ نکتہ است نکتہ اول در بیان مجاہدہ و روش شیخ حمید الدین
سوالی قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ شیخ حمید الدین در خطہ ناگور
یک بیگھہ زمین ملک داشت روزگار خود بداں گذرانیدے نیم بیگھہ ازاں بدست

نکتہ اول

مبارک خود بکلند راست کردے و چیزے بکاشتے تا ایں غایت که آں برسیدے
نیم بیگهه دیگر راست کردے و چیزے بکاشتے و آنچه ازیں بیگهه حاصل شدے آنرا بقوت
لا بدی و ستر عورت ضروری بمصرف رسانیدے چنانکه یک فوطه چادر در کمر مبارک
بستے و چادر دیگر بر سر وجود مبارک انداختے بدیں طریق دریں دنیاے غدار عمر
عزیز بسر بردے حکیم سنائی گوید بیت ایں دو روزه حیات نرزد خرد * چه خوش و
ناخوش و چه نیک و چه بد * چوں ازیں حال مقطع ناگور را خبر شد چیزے نقدانه بخدمت
شیخ حمید الدین قدس الله سره العزیز برد و عرض داشت کرد که اگر خدمت شیخ قدرے
زمین دیگر قبول کند من تدبیر تخم و عوامل آں بکنم حال را بهتر فراغے باشد شیخ حمید الدین
فرمود که از خواجگان ما کسے ازیں بابت قبول نکرده است و ایں یک بیگهه ملک منست
مرا کافی است مقطع را معذرت کرد و از آورده او هیچ قبول نکرد مقطع از بزرگی شیخ
حمید الدین قدس الله سره العزیز و درویشی او بخدمت بادشاه عهد اعلام داد بادشاه
عهد پانصد تنکه نقره و فرمان یک دیه بنام شیخ بر آں مقطع فرستاد که ایں بخدمت
شیخ ببر و از قبل من بعجز و مسکنت بسیار عرض داشت کن تا قبول کند مقطع همچناں
کرد چوں آں سیم و فرماں بخدمت شیخ حمید الدین برد شیخ حالے هیچ نگفت مقطع را نشسته
بگذاشت و بر حرم محترم خود رفت و حرم ایشاں درآں حال دامنے بر سر نداشت و دامن
پیراهن مبارک خود بر سر انداخته بود و شیخ را نیز فوطه که در کمر مبارک داشت کهنه و پاره
گشته الغرض شیخ خواست تا آں شاه زناں را درویشی بیازماید بخدمت آں شیر
زن گفت که بادشاه عهد پانصد تنکه نقره و فرمان یک دیه فرستاده است تو چه
مے گوئی بستانم آں شاه زناں گفت که اے خواجه تو مے خواهی که فقر چندیں
ساله خود را باطل کنی تو خاطر جمعدار من دو سیر ریسماں بدست خود رشته ام از انمقدار
جامه خواهد شد که ترا فوطه و مرا دامنے مرتب خواهد شد چوں ایں سخن شیخ حمید الدین
ازاں فخر زناں شنید بغایت خوش شد و بیروں آمد و مقطع را گفت که اے خواجه ایں
آورده تو حاجت نیست من قبول کردنی نه ام نکته دوم در بیان بعضے کرامات

شیخ حمید الدین سوالی و مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا بود قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہندوئے بود در ناگور چون او
در نظر مبارک شیخ حمید الدین بیامدے شیخ فرمودے کہ این ولیئے خداست و گفتے
بوقت مردن او با ایمان خواہد رفت و ختم کار او بخیر خواہد بود و واقع ہم برآنجملہ شد کہ ایشان
میفرمودند و این نفس دلیل بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین سوالی است
کہ او را نظر بر عواقب امور بود منقول است در آن عصر کہ نام و آواز شیخ حمید الدین
سوالی در جہان منتشر شد سوداگرے بود در ناگور کہ کنیزک از ناگور در ملتان بردے و از
ملتان پنبہ در ناگور آوردے مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین بود برسانیدے شیخ حمید الدین بخدمت شیخ بہاؤ الدین بنوشت
کہ من بتحقیق میدانم کہ خدمت شیخ از واصلان خداست و اینہم تحقیق است کہ دنیا
مبغوض باری تعالے است چگونہ است کہ آن بزرگ این دشمن خدا را دور نمے کند
و شیخ بہاؤ الدین درین باب جوابہا مے نوشت کہ معلوم است ہم دنیا چیست و آن
چہ مقدار بر من خواہد بود تمثیلے کہ در قلت و حقارت دنیا کردہ اند جوابے مے نوشت
و شیخ حمید الدین را دلاسا نمیشد کرات درین باب شیخ حمید الدین مے نوشت
و بدین سبب ملتفت خاطر مے بود کہ این بر چہ محل شود کہ ضدّان لا یجتمعان
الغرض تا این غایت کہ شیخ حمید الدین درین باب غلو کرد کہ او را سر این معنی از عالم
غیب روشن شد فاما این سر بر کسے نکشاد منقول است ہم دران ایام فرزندے
از فرزندان شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز در ناگور رسید
شنید کہ شیخ حمید الدین در نماز جمعہ حاضر نمے شود غوغائے انگیخت و چند نفر
دانشمندان ظاہر بین را با خود یار کرد و در خصومت کشاد و با جمعیت ہم بر در شیخ
حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز آمدہ امر معروف کردن گرفت شیخ ساکت بود
چون غلبہ او زیادت شد فرمود کہ غلبہ مکن کہ ناگور حکم مصر ندارد بحجت شرعی او را
ملزم کرد فاما چون شیخ حمید الدین را رنجانیدہ بود و اوقات معمورہ او بلغو استغـ

گردانیده شیخ حمید الدین بر زبان مبارک راند و فرمود که انفاق ارکه وقت ما را
متفرق گردانیدی ما ترا حبس درویشانه فرمودیم الغرض بعد نقل شیخ حمید الدین
و شیخ بهاؤ الدین قدس الله سرهما العزیز آن فرزند شیخ بهاؤ الدین جای
سفر کرده بود در اثنای راه متمردے او را بگرفت و گفت که چندین مال از میراث شیخ
بهاؤ الدین ترا رسیده است بیار تا من ترا رها کنم فرزند شیخ بهاؤ الدین را حبس
کرد او بجانب شیخ صدر الدین قدس الله سره العزیز ماجرا حبس خود نبشت و حصه
مال خود از مال مقسوم طلبید چون شیخ صدر الدین آنمال برو فرستاد آن متمرد
مال بستد و گفت حصهٔ تو آمد بر شیخ صدر الدین بنویس تا او نیز از نصیب خود
مالے بر تو بفرستد آنگاه ترا بگذارم او بضرورت مکتوبے درین باب بخدمت شیخ
صدر الدین قدس الله سره العزیز در قلم آورد شیخ صدر الدین مبلغے از مال خود
بر آن متمرد فرستاد تا آن برادر را بعد مدتے از حبس خلاص داده اند عرض میدارد
کاتب حروف را آنجمله که حق تعالے را درین حکمتے بود و آن آنست والله اعلم یعنی
شیخ الاسلام بهاؤ الدین را قدس الله سره العزیز قوت آن بود که مال نگاهدارد
لاجرم اوقات معمورهٔ ایشان را متفرق نمیگردانید فاما چون آن مال بفرزندان
رسید تحقیق است که مال دنیا فتنه است و ایشان را آن قوت کجا که گرد آوردن
توانند هر آینه در حق فرزندان او باری تعالے کرم کرد تا بنفس شیخ حمید الدین
سوالی قدس الله سره العزیز آن مال از دست فرزندان شیخ الاسلام
بهاؤ الدین نور الله مرقده متفرق شد و ایشان را در بلا نینداخت اینهم دلیل
بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین بود قدس الله سره العزیز فی الجمله
مناقب و فضائل این بزرگوار بسیار است بر نمیقها را اختصار افتاد نکته سیوم
در بیان اسولهٔ که اصحاب سلوک را از مشکلات راه حق هست از شیخ حمید الدین
کرده اند و آن بزرگ جوابها داده درین کتاب می آید عرض میدارد کاتب حروف
را آنجمله هر مسئله که در طریقت و حقیقت اصحاب سلوک را مشکل شدے از خدمت

نکته سیوم

ما

 ویا خود چنیں گویم کہ چوں از خرابات عدم بدر آمدی در صومعۂ وجود در آمدی و در صومعۂ وجود شراب معہود نوش کردی و چوں مست شدی عہد خرابات اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ فراموش کردی محبوب اول کہ ترا از فنائے ابد در وجود آوردہ است تقاضائے متقاضیان فرستاد و داعیان را نصب کرد تا ترا از صومعۂ وجود بخرابات عدم دعوت کنند و ندائے وفائے عہد کہ وَاللّٰهُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ رسانند یکے گوید سَارِعُوْا اِلٰی مَغْفِرَۃٍ و دیگرے گوید وَاَنِیْبُوْا اِلٰی رَبِّکُمْ و سیومی ندا کند تُوْبُوْا اِلَی اللّٰهِ و چہارمی آواز دہد کہ یَا اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ و پنجمی گوید وَتَبَتَّلْ اِلَیْهِ تَبْتِیْلًا اِلٰی آخِرِ الْحَدِّ ایں ہمہ چیست گلخن و صومعۂ وجود را مر خود گلشن گرداند اکنوں وقت آنست کہ برخیزید و روے دل بخرابات عدم آرید و خرابات عدم را بآثار قدم و انوار دم منور کنید و شراب محبت نوش کنید و محبوب روز نخست را فراموش نکنید شعر نَقِّلْ فُؤَادَکَ حَیْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوٰی مَا الْحُبُّ اِلَّا لِلْحَبِیْبِ الْاَوَّلِ • سوال درد چیست و صافی کدام است جواب درد جگر است و صافی دل و دل و جگر در پہلوے یکدیگر نہادہ اند امروز مرا بدر داز ان اوردہ است تا درد ہموں خورد کہ صافی خوردہ است مرید طالب است لاجرم درد جگر است و درد نصیب اوست و مراد مطلوب است لاجرم با دل است و صافی نصیب اوست سوال درد کدام و دوا کدام جواب با درد بیا تا بدوائے برسی یعنی با درد فنا یافت بیا تا دوائے یافت ببری با درد شوق بیا تا دوائے ذوق بری با درد فراق بیا تا دوائے وصال بری با درد نیستی بیا تا دوائے ہستی بری با درد فنا بیا تا دوائے بقا بری با درد نیاز بیا تا دوائے بے نیازی بری سوال معرفت چیست جواب معرفت آنست کہ حق تعالے را بحق تعالے مُجَرَّدًا عَنْ اِدْرَاکِ الْعُقُوْلِ وَاِحْسَاسِ الْاَوْهَامِ بشناسی کہ اورا

---

۵۱ آیا نیستم پروردگار شما ۵۲ خدائے تعالے مے خواند شمارا بسوئے خانہ سلامتی یعنے بہشت ۵۳ جلدی کنید بسوئے آمرزش ۵۴ رجوع کنید بسوئے پروردگار خود ها ۵۵ توبہ بکنید بسوئے خدا تعالے ۵۶ اے ہر کدامے نفس آرام گیرندہ بعبادت حق ۵۷ ببراز دنیا بسوئے خدا گذاشتنی و بریدنی ۵۸ آیا دل تو از روئے دوستی بدوست نمیرا سد مگر دوست اول را ۵۹ درحالیکہ او خالی کردہ شدہ است از دریافتن عقل ادراک دیدن وہم ها و خیال ها •

کسے نتواند شناخت زیرا کہ کسے باید کہ تا او را بشناسد و دریابد و لَیْسَ فِی الْوُجُوْدِ غَیْرُہٗ[1] سوال پس معرفت چیست جواب معرفت خود را شناختن است چنانکہ مہتر موجودات صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم در عبارت خود بدیں معنی اشارت فرمودہ است مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ سوال خود را شناختن چہ بود جواب آنکہ مجموع خود را شناسی و اجزاے خود را شناسی و اجزاء خود را از کلیات باز دانی و مقصود ہر جزوے معلوم کنی و مراد ہر کلی ادراک کنی و خاصیت ہر جزوے بدانی چیست و طبائع کلیات قبل الترکیب و بعد الترکیب بشناسی کہ چہ بود و چہ خواہد بود و در عالم گذر کنی و خود را باز شناسی و آنکہ اصل تست باز یابی بہ تعلم بلکہ بعمل کہ عمل تو چیزے دیگر است و ورائے آنکہ میکنی و علم چیزے دیگر است و ورائے آنکہ میدانی و فرع خود را و اضافت روح خود را معلوم کنی نہ بعلم بلکہ بعمل و اگر بوصل بہشت راضی باشی و طالبان بہشت و جویندگان درجات نیز دریں ایام و دریں روزگار اندک نہ بسیار صفات ذمیمہ فرع دل و اضافات نفس محو کنی کہ وصول بہشت را بمقدار کفایت است و ایں نیز اگرت میسر شود از محض عنایت است مرد بختیار باید تا ایں او را اختیار آید و اگر ہمت عالی است سر بدیں فرود نمے آید و سیرت متعالی سر بدیں فرود نمے آرد و اوصاف پاسر ہا ذمیمۃ کانت او حمیدۃ مع اضافات الروح در دریاے عدم اندازی شناختن اگر با وصاف بشناسی باز خود چہ چیز اندازی و با چہ چیز در سازی بدانکہ اوصاف بر انواع است اوصاف حسی و اوصاف نفسانی و اوصاف قلبی و اوصاف روحی کہ بحکم مجاورت اضافات باری معتبر شدہ است اگر بندہ را سعادت مساعدۃ کند دولت وصلت معلوم کند و ہمت سلوک در روے ظاہر گردد پیر پختہ و راہ رفتہ و شناختہ طلب کند اگر دست دہد سر بر قدم او باید نہاد و جان بشکرانہ او باید داد اگر دست ندہد ایں فصول را مقتدا خود باید ساخت بیت از بخت بدم گر فرو شد خورشید ✤ از نور رخست جہاں چراغے گیرم ✤ و ہیچ چیزے دیگر نبا باید پرداخت کہ روزگارش بمشغولئی آں مشوش شود کہ

[1] نیست در وجود غیر خداے تعالے [2] کسیکہ شناخت ذات خود را پس تحقیق شناخت پروردگار خود را [3] کلی صفات بدباشند آن صفات یا نیکو نسبت با روح۔

هر چه در راه دل مے آید دریں رساله بیاید سوال اینهمه گفتی و نگفتی که معرفت چیست
جواب معرفت آنست که بدانی که مرکب از حسوس و نفوس و قلوب و ارواح هر یکے
از ایشان از صفات کنم بر ضد یکدیگر است صفات بشناسی هم بعلم و هم بعمل که اگر بعلم
بشناسی و بعمل نشناسی هیچ سود نکند و اگر بعلم شناسی و نه بعمل تو عالم باشی بعمل عارف
نباشی تا اوصاف محو نکنی و یا خود چنیں گویم که تا چوں صفائی کامل بدست آوردی
آنگاه ترا عارف توان گفت سوال محو اوصاف را طریق چیست جواب آنکه
اوصاف حسّی محو کنی که اوصاف نفسانی محو شود تا اوصاف حسّی بر پاست اوصاف
نفسانی را از اوصاف حسّی مدداست و تا مدد بر پاست ولایت بر پاست و چوں
حسّی محو شد روئے با وصاف نفسانی آرد و آنرا بدست محو سپارد که اگر با وجود اوصاف
نفسانی روئے بمحو اوصاف قلبی آرد نتواند که اوصاف نفسانی را مدداست و تا
مدد محو نشود از یک سوئے نشود تا صفات قلبی بود استقاط اضافات محال بود و
بوحدت رسیدن خیال بیت بدریاے عصمت فرو رفته به + کز انجا بدریاے
وحدت رسی + ابتداے ایں کار خلوت است و عزلت و فراموشی خود باستغراق
یاد مولے تعالی

قصیده

با یاد خودت یاد خدا شرک بود	تا تو نشوی ز خود جدا شرک بود
انجا که فناے مطلقت مے باید	تا هست وجود تو هدا شرک بود
آزاد کسیست کو ز خود آزاد است	هر غم که بدو رسید ازاں غم شاد است
محصول دو کونین که در همت او	چوں آب نگوئیم که همه چوں باد است

منهم آں بدر السالکین + آں شمس العارفین + آں شیر بیشه محبت + آں
سرمایه مودت + شیخ بدرالدین غزنوی + که افعال پسندیده و احوال
گزیده داشت و در وقت خود میان اهل سماع و عشق محتشم بود و خلیفه شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار اوشی بود و مشائخ روزگار به بزرگی او معترف و معتقد

بوده مذ و او تذکیر گفتے و سخن گیرا داشت و خلق خلاے ر ا سخن دلپذیر غبطه کردے و را حتے
بدلها رسانیدے و بیشتر درادائے محبت بود و ایں بزرگوار را دیوانی ہست که دستور
عاشقان خدمت ست و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر دو نکته ہست نکتهٔ اول در بیان آمدن
شیخ بدرالدین غزنوی از غزنین در لاہور و از لاہور در دہلی و آوردن ارادت
بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سرہما العزیز حضرت سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز مے فرمود که شیخ بدرالدین غزنوی میگفت من
اول از غزنین در لاہور آمدم و در آں ایام لاہور بغایت آباداں بود چند گاہے
آنجا بودم بعد ازاں عزیمت سفر کردم یکدل آں شد که بطرف غزنین بروم و یکدل
آں شد که در شہر دہلی بیایم و کشش خاطر من جانب غزنین بسیار بود چه مادر و پدر
و اقربائے و دوستان آنجانب داشتم و در دہلی دامادے بیش نبود درین تردد فال
مصحف دیدم اول بنیت غزنین دیدم آیت عذاب آمد بعده بنیت دہلی دیدم آیت
رحمت آمد و ذکر بہشت و جوے ہاے آں بحکم فال جانب دہلی آمدم و تفحص داماد
که در دہلی چاکر بود در سرائے سلطان رفتم ایں داماد میرزیں پر از تنکہاے زر بدست
کرده بیروں مے آید چوں مرا دید کنار گرفت و خوش شد و آں سیم در نظر من آورد بعده
ہم دراں چندگاه از غزنین خبر آوردند که مغل دراں دیار رسید مادر و پدر و کل اقربا
را شہید کردند از سلطان المشایخ پرسیدند که شیخ بدرالدین بعد ازانکه در دہلی
رسیده بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آورده و محلوق شده فرمود آرے
و مے فرمود چوں شیخ بدرالدین بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آورده
و محلوق شده تا آں غایت که شیخ الاسلام قطب الدین در صدر حیات بود
شیخ بدرالدین ملازم خدمت پیر بود نکتهٔ دوم در بیان کرامت شیخ بدرالدین
غزنوی رحمة الله علیه سلطان المشایخ مے فرمود که شیخ بدرالدین را با خواجه
خضر ملاقات بود و پیش شیخ بدرالدین گفت اگر مرا بنمائی نیکو باشد روزے در مسجدے
تذکیر حاضر بود جائے بلند نشسته که کسے آنجا نتوانستے نشست شیخ بدرالدین

پدر را نمود که آں خواجه خضر است پس شیخ بدر الدین دید در خاطر کرد ایں زماں او را
چه زحمت دہم بعد از تذکیر خواہم دید چوں تذکیر تمام شد خواجه خضر از انجا غایب شد
سلطان المشایخ مے فرمود که شیخ بدر الدین سخت بزرگ بود فاما ہرگاہ که
در شہر درآمد و بخلق مشغول شد کار او چگونه پیش رود و نیز مے فرمود اگر کسے بزرگے
را بیند و باز غایب شود از نظر ایں قوت ہمه خضر را باشد و مے فرمود از شیخ بدر الدین
غزنوی شنیدم که من در خانهٔ قاضی حمید الدین ناگوری درآمدم دیدم جامه نشستن
داده است و ہوا سرماست میرزی در ته داشت من جلیجه داشتم تو پیش آوردم درحال
قبول کرد و بپوشید وگفت پدر ترا بر من منت ہاست دریں محل سلطان المشایخ
فرمود اگر کسے در محل شکنجه لطفے و اخلاقے کند اندر ہمه عمر او را بنده باشد و کاتب حروف
از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد که مردے محقر مے بخدمت
سلطان المشایخ بیامدے پیش او قیام تمام آوردے و دلداری کردے بخلاف
یاراں اعلے که ایشاں را بداں حد تعظیم نمے کند و ایں مرد شایاں آں نمے نماید فرمود
که ایں مرد وقتے مرا در حالت اضطرار یک گز جامه یاری کرده است و پیش من
آورده حق آں نگاه مے دارم سلطان المشایخ مے فرمود در آخر رجب نمازی
آمده است بجہته درازی عمر که شیخ بدر الدین غزنوی پیوسته آں نماز بگذاردے
بعد ازاں فرمود که از نظام الدین پسر شیخ ضیاء الدین پانی پتی علیه الرحمه شنیده
ام که در آں سال که فوت شیخ بدر الدین غزنوی بود نماز نگذارده بود او گفتند
چرا امسال آں نماز نگذارده اید فرمود مرا از عمر چیز نمانده است ہماں سال نقل
او بود و مدفن شیخ بدر الدین غزنوی در پایان پیر او شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار است قدس الله سره العزیز و سلطان المشایخ مے فرمود من از شیخ
بدر الدین غزنوی شنیدم میگفت که شیخ قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز
ایں دو بیت بسیار گفتے رباعی سودائے تو اندر دل دیوانهٔ ماست * ہر چه نه حدیث تست
افسانهٔ ماست * بیگانه که از تو گفت او خویش من است * خویشے که نه از تو گفت بیگانهٔ ماست *

منهم آن پیشوای اهل شریعت آن مقتدای اهل طریقت آن مشهور بتوکل
آن میان اولیا در جهان کمل آن از سر تا قدم همه دل اعنی شیخ نجیب الدین
متوکل قدس الله سره العزیز برادر و خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
بود و این بزرگ عجب معامله داشت و عجب روشی داشت سلطان المشایخ می فرمود
شیخ نجیب الدین متوکل مدت هفتاد سال در شهر بود دیهی و ادراری نداشت
با اتباع و فرزندان متوکل بودی و عیش خوش داشت و می فرمود من همتای
وی درین شهر ندیدم و می فرمود که او ندانستی که امروز کدام روز است و این ماه
کدام ماه است و این درم چه درم است و می فرمود روز عید بود شیخ نجیب الدین
آنچه در خانه داشت انفاق کرده در نماز عید رفت چون از آنجا بازگشت برابر چند
نفر باز در خانه آمده پرسیده چیزی طعام موجود است گفتند که شما آنچه در خانه موجود
بود پیش از نماز تمام بخرج رسانیدید و در نماز رفتید این زمان چیزی نمانده است
طرف یاران ملتفت شد و یاران را معذرتی کرد و خود بالای بام رفت و بحق
مشغول شد هم درین میان می بیند مردی بالای بام می آید و این بیت
میگوید بیت با دل گفتم دلا خضر را بینی * دل گفت اگر مرا نماید بینم * و این مرد
مبلغی طعام پیش آورد و گفت که کوس توکل تو در عرش میان ملاء اعلی می زنند
و تو بجهت اینقدر ملتفت گشته شیخ فرمود حق میداند سبب خود ملتفت نگشته ام
سبب یاران التفاتی روی داده بود بعده این مرد گفت که این طعام بفرزندان
خود رسان خدمت شیخ نجیب الدین دامن مبارک خود بدان طعام غیبی پر کرد از
بام فرود آمد و بفرزندان خود رسانید چون از بالای بام آمد آن مرد را ندید
و آن مرد مهتر خضر بود سلطان المشایخ می فرمود که شیخ نجیب الدین متوکل
را برادری بود در بداؤن هر سال ببداؤن او آنجا رفتی تا وقتی هر دو برادر
بدیدن شیخ علی بزرگ که صاحب نعمت بود در بداؤن رفتند شیخ نجیب الدین
دو سه گام پیش از آنکه بوی رسد برای رعایت ادب پا افزار کشید چنانکه نخست

پاے برزمیں نہادہ پس ازاں پاے خود بر بوریا کہ مصلے ہست نہاد شیخ برنجید و گفت کہ ایں بوریا مصلے ہست و ہر دو برادر نشستند و کتابے پیش شیخ علی بود شیخ نجیب الدین پرسید کہ ایں کدام کتاب ست چوں آں رنجش باقی بود جواب نیافت شیخ نجیب الدین گفت اگر فرمان باشد ایں کتاب را ببینیم اجازت یافت بمجرد آنکہ کتاب بکشاد دید کہ در آخر زماں اینچنیں مشایخ باشند کہ در خلا معصیت کنند و در ملا چوں بر بوریاے ایشاں کسے پاے نہد قیامت قایم کنند عین آں در نظر شیخ علی داشت و گفت کہ کتاب شماست و بے قصد در نظر آمدہ ست شیخ علی پشیمان شد و معذرت بسیار کرد سلطان المشایخ مے فرمود شیخ نجیب الدین را در آں شب کہ فاقہ بودے بی بی فاطمہ سام را کہ در حواے قصبہ اندرپت خفتہ است و روضۂ او قبلۂ حاجات خلق گشتہ بنور باطن روشن شدے یک منے یا نیم منے قرص پختے و بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل فرستادے و میان بی بی فاطمہ سام و شیخ نجیب الدین متوکل برادر خواندگی و خواہر خواندگی بود چوں آں قرص برسیدے شیخ نجیب الدین فرمودے چنانکہ بی بی فاطمہ را از حال درویشاں آگاہی میشود اگر پادشاہ وقت را شود چیزے بابرکت فرستد بعدہ تبسم کردے و گفتے بادشاہاں را ایں کشف از کجا سلطان المشایخ مے فرمود پیش ازانکہ من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز بپیوندکنم مجرد بودم روزے در مجلس شیخ نجیب الدین متوکل قدس اللہ سرہ العزیز برخاستم و گفتم یکبار سورۂ فاتحہ و اخلاص بخوانید بہ نیت آنکہ من قاضی جاے شوم شیخ نجیب الدین اغماض کرد من دانستم کہ ایں التماس بسمع مبارک او نرسید باز گفتم کہ یک بار سورۂ فاتحہ و اخلاص بخوانید بہ نیت آنکہ من جاے قاضی شوم دریں کرت تبسم کرد و فرمود کہ تو قاضی مشو چیزے دیگر شو بریں حرف سلطان المشایخ مے فرمود کہ ایں چہ خداستنکار بود ازیں کار کہ فاتحہ ہم نخواند و میفرمود کہ شیخ نجیب الدین متوکل در باب خرچ کردن دنیا بدیں عبارت فرمودے

که چوں مے آید دیدہ که قلم نیاید و چوں میسر نگاه مدار که نیاید و مے فرمود شیخ نجیب الدین
از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز پرسید که
که مردماں ہمچنیں مے گویند ایں زماں که شما در مناجات یا رب مے گوئید جواب مے شنوید
که لَبَّیْکَ عَبْدِیْ فرمود که خیر بعده فرمود الاَرْوَاحُ مُعَلَّقَةٌ مَعَ اللهِ الکَوْنِ باز
پرسید ہمچنیں مے گویند که مهتر خضر بر شما مے آید فرمود که خیر باز پرسید ہمچنیں گویند
که ابدالاں بر شما آمد و شد دارند دریں باب ہیچ نفرمود و گفت تو هم ابدالے
مے فرمود که شیخ نجیب الدین متوکل هر سال بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در اجودهن برفتے چوں خواستے که باز
گردد بوقت وداع فاتحه التماس کردے نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام بار دیگر
نیز بیایم شیخ شیوخ العالم بعد فاتحه خواندن فرمودے که بارها خواهی آمد تا نوزده
کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست چوں نوزدهم کرت خواست که باز
گردد بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد که بنده هر کرت که بخدمت آیده
التماس فاتحه کرده نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام کرت دیگر هم بیایم و بر لفظ
مبارک شیخ شیوخ العالم رفته بود که بارها خواهی آمد اکنوں تا ایں غایت
نوزده کرت شد که بخدمت رسیده ام باز التماس میکنم و فاتحه در خواستے نمایم
که یکبار دیگر بیایم تا بیست بار راست شود شیخ شیوخ العالم فاتحه نه خواند در آں
کرت که در شهر آمد نقل شیخ نجیب الدین بود رحمة الله علیه و روضه متبرکه او بیروں
شهر دروازه منده است قدس الله سره العزیز منهم آں باسط علوم ربانی آں کاشف
غوامض معانی اعنی مولانا بدر الحق والدین اسحاق بن علی بن اسحاق
الدهلوی و ایں بزرگ در زهد و ورع و عشق و درد و بکا بے نظیر و داماد و خادم
و خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس الله سره العزیز و ذکر
ایں بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکته اول در بیان پیوستن مولانا بدر الدین
اسحاق بخدمت شیخ شیوخ العالم و آوردن ارادت و کثرت بکا و تجرا او در

علاء الدین قدس الله سره العزیز منقول است که این بزرگ هم از شهر دهلی بود و تعلیم هم
در شهر کرده بود و از دانشمندان و خوب طبعان شهر در علم و فضل فایق گشته چون دانشمندی
بکمال در شهر حاصل کرد و همت بلند داشت خواست تا جمیع علوم را باقصی الغایة حاوی شود
و چند مشکلی نیز در هر علمی بر و مانده بود که از فحول علمای شهر حل نشد بدین سبب با کتب
بسیار عزیمت بخارا کرد چون در اجودهن رسید و در آن ایام صیت کرامات و تبحر
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در عالم منتشر شده بود و خلق
خدای تعالی از اقالیم روی بخاک بوس آنحضرت با عظمت نهاده الغرض خدمت مولانا
بدر الدین اسحاق یاری داشت عزیز او خدمت مولانا را بر آن آورد که با خدمت
شیخ شیوخ العالم ملاقات کند چون خدمت مولانا بدولت پای بوس شیخ شیوخ
العالم رسید شانی دید که سینه مصفی و تقریر دلکشای او از ضمیر آیینه حکایت میکند و دل
از دست می برد چنانکه سلطان المشایخ می فرمود که حسن عبارت و لطافت تقریر
شیخ شیوخ العالم بحدی بود چون بسمع اینکس رسیدی خواستی که اینکس از غایت ذوق
همان ساعت بمیرد نیکو باش الغرض چند مشکلی که خدمت مولانا را بود از خدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در عین بحث علمی و تقریر حکایات
دینی حل میشد خدمت مولانا متحیر ماند با خود گفت که این بزرگ کتابی نزدیک خود
ندارد و جا جای چادر پوشیده از علم من لدنی خبر میدهد این علم کسبی نیست بجهت
چیزی که در بخارا میرفتم صد چندان همین جا یافتم نیت بخارا رفتن از خاطر مبارک
دور کرد و با اعتقاد صادق بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست و مرید آنحضرت شد
شیخ سعدی گوید بیت من که در هیچ مقامی نزدم خیمه عشق * پیش تو رخت بیفگندم
و سر بنهادم * شیخ شیوخ العالم نیز چون خدمت مولانا را قابل دید مرحمت فرمود
و بخادمی و دامادی خویش مشرف گردانید و بمحرمیت مخصوص کرد کار بحدی کشید که
یکی از واصلان درگاه بی نیازی گشت و بنعمت خلافت شیخ شیوخ العالم
رسید و هم بخدمت شیخ شیوخ العالم مستقیم ماند و از اقربا و خویش و پیوند که در شهر

داشت بکلی برید و باد دست یکے شد مصرع دل و جان و تن با خیالت یکے شد + کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ خدمت مولانا
بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ بحدے سریع البکا بود کہ یک ساعت چشم مبارک
او از آب دیدہ خالی نبودے این ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خانہ عقلم خراب
مردم چشمم ز گریہ غرق آب + چنانکہ از کثرت گریہ در سر دو چشم مبارک او گل افتادہ بود
بزرگے خوش گوید بیت فرو خواہد زدن سقف دو چشمم + بتا آغاز کردہ است این چکیدن
و قتے جدۂ پدریں کاتب حروف کہ بیعت بحضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
داشت خدمت مولانا بدر الدین اسحاق را گفت اے برادر اگر شما ساعتے آب دیدہ خود
نگاہدارید من علاج آں بسرمہ بکنم خدمت مولانا بدر الدین بگریست و فرمود کہ اے
خواہر من چکنم کہ آب دیدہ بر دست من نیست بزرگے خوش گوید بیت از آب دیدہ
خانہ چشمم خراب شد + بس نادیم دیدۂ خانہ خراب + والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ خدمت مولانا بدر الدین اسحاق بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز در مسجد جمعہ قدیم اجودھن نشستے و سبب آں بود
چوں بعد از نقل شیخ شیوخ العالم از فرزندان او شیخ بدر الدین سلیمان
بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم بنشست خدمت مولانا بدر الدین اسحاق چنانکہ
پیش شیخ شیوخ العالم خادمی میکرد پیش مخدوم زادہ خود کمر خدمت بستہ ایستادے
بزرگے خویش گوید بیت در خدمت تو اے ز دل و جاں عزیز تر + جاں بر میاں
بہ بندم و صد بندگی کنم + چوں چند گاہے بریں بگذشتہ البتہ حاسداں میان شیخ
بدر الدین سلیمان و میان خدمت مولانا بدر الدین اسحاق القاء عداوت
کردند و خواستند کہ منصب خادمی خود فرو دگیرند خاطر مبارک خدمت مولانا بدر الدین
اسحاق بدیں سبب منغص شد و دریں باب با سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
مشورت کرد و سید محمد کرمانی عزت و احترام مولانا بدر الدین کہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم داشت دیدہ بود فرمود کہ مولانا مصرع صحبت کہ بعزت نبود

دوری بہ ٭ خدمت مولانا چوں این سخن بشنید در مسجد جمعہ آمد و نشست الغرض خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود من و خواجہ یعقوب پسر خورد شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و شیخ علاؤ الدین نبیرہ شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز و چند خورد کے دیگر در آں مسجد جمعہ پیش مولانا بدر الدین اسحاق کلام اللہ میخواندیم و اتحی مبارک کہ غلام شیخ شیوخ العالم بود و خدمت شیخ قدس اللہ سرہ العزیز نام جہازی دختر خود بی بی فاطمہ را کہ در حبالہ مولانا بدر الدین اسحاق بود داد و او خلیفہ ما بود الغرض خدمت والد مے فرمود آں زماں کہ خدمت مولانا در نماز چاشت مشغول شدے چنداں بگریستے کہ بوقت سجود سجدہ جاے ایشاں تمام از آب دیدۂ مبارک تر گشتے و خدمت والد مے فرمود کہ مولانا بدر الدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز مشعلہ سوزاں خاست بود و نزد عوتر بکمالات مرداں خداے رسیدہ غرض از آمدن ایں جہاں مردم را تحصیل کمالات است چوں بکمال رسید پیش ازیں جہت ندارند چیزے بود بہ شیخ شیوخ العالم رسید قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ وقتے در حیات شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت

پیش سیاست غمش روح چہ نطق نمیزند ٭ اے زہزار صعوہ کم پیش تو نوا چہ میزنی ٭

تمامی روز در ذوق ایں بیت در عالم تحیر بود و ہر بار کہ بر زبان مبارک مے آمد بکائے و اہتزاز پیدا مے شد چوں وقت نماز شام در آمد شیخ شیوخ العالم خدمت مولانا بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ را امامت فرمود و خدمت مولانا در نماز شروع کرد و تحریمہ بست و بجاے قرات ہمیں بیت بر زباں مبارک ایشاں گذشت بعدہ بیہوش شدہ چوں بخود باز آمد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ باز در امامت شروع کن و حاضر باش دریں کرت نماز تمام کرد و سلطان المشائخ مے فرمود کہ مرا با مولانا بدر الدین اسحاق محبت سخت بود و در کل امور کہ مرا پیش آمدے خدمت مولانا پیش شیخ شیوخ العالم مددہا کردے و خود نیز تربیت ہا فرمودے تا آں غایت کہ خدمت مولانا در حد حیات بود بسبب عظمت و احترام او سلطان المشائخ بکسے دست

بیعت نداد و چون خدمت مولانا در پرده شده بعد ازاں دست بیعت دادن گرفت و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف که محرم آں خاندان کرامت بود در اجودهن فرستاد تا پسران مولانا بدرالدین خواجه محمد و خواجه موسیٰ و والده ایشاں را که دختر شیخ شیوخ العالم و حرم محترم خدمت مولانا بود در شهر آورد و بانواع رعایت کرده در باب ایشاں تربیت ها فرمود چنانکه ایں کیفیت مشرح در ذکر بی بی فاطمه در نکته مناقب دختران شیخ شیوخ العالم تحریر یافته است و خدمت مولانا بدرالدین در علم تصریف کتابے منظوم تالیف کرده است که بر بلاغت و تبحر و فصاحت ایشاں دلیلے واضح است واں را تصریف بدری گویند و در آخر آں کتاب ایں شعر نبشته است

شعر

انی بسطت یدی الیک الٰهی ۔۔۔ و یسیل سیل الدمع من ماقی

فارحم بکائی واعف عما قد جری ۔۔۔ من غفلة فی هذه الاوراق

واسئل بفضلک ثلمة فی نظمه ۔۔۔ واجعله بعد الموت منی الباقی

واصبب علیه من قبولک جرعة ۔۔۔ تهوی الیه افئدة العشاق

وانظر شواغل خاطری وشدائدی ۔۔۔ یا من سترت معائب الآفاق

فقد ابتلیت بلیة لم ارجها ۔۔۔ فرجا من الطبیب لا من راق

الدین فیها راحل او نادر ۔۔۔ وارى النفاق مع اوضع المخلوق

والحل فیها کالتبع منا بس ۔۔۔ وعلیه قس حال العدو والعاقی

ترجمه اشعار تصریف که حضرت بدرالدین اسحاق تصنیف فرموده اند

پس بدرستی که من کشاده کردم هر دو دست خود را بسوی تو ای معبود
پس رحم کن بر گریستن من و ببخش از چیزے که گرد آورده است
دور کن بفضل خود عیبے که دریں نظم واقع شود
بریز برآں نظم از قبول خود جرعه
به بیں شغلهاے خاطر مرا و سختی هاے مرا
پس بتحقیق آزموده شدم بسختی که امید نداشتم من از سختی ها
دین دریں ایام رفته است یا کم است
و حل آمدن عدو دریں ایام دشمنی پنهان و صحبت آشکاره است

رواں مے شود اشک از گوشه چشم من
از غفلت دریں ورقها + + + +
و بگرداں ایں نظم را بعد موت از من باقی یادگارے
تا فرود آید بسوے نظم گردن هاے عشاقاں
اے کسیکه پوشیده عیب هاے عالم را
به تو نجات از بسیاری هلاکت نیست بندۂ سرانیم و علاجے
مے بینیم من نفاق را در جاهاے اخلاق
و بریں قیاس کن حال دشمناں و دوستان ایں ماں را

وَالْعَیْشُ فِیْهِ لِمَنْ تَزَنْدَقَ عَامِلًا | وَالْیَوْمُ یَوْمُ الْفِسْقِ وَالْفُسَّاقِ
اَلْعَادِلِیْنَ الْآکِلِیْنَ لُحُوْمَهُمْ | یَتَمَازَعُوْنَ تَمَازُعَ الْاَزْوَاقِ
وَاَرَی الزَّمَانَ عَزِیْزَ الْاَوْطَانِ مِنْ | اَدْهَی الْبَلَاءِ وَالرَّوْعِ الْاِحْرَاقِ
وَارْحَمْ لِمَنْ یَتْلُوْ وَیَدْعُوْ عَبْدَکَ | الْاِسْحَاقَ ابْنَ عَلِی الْاِسْحَاقِ

ونیز مولانا بدر الدین اسحاق رحمة الله علیه در تتمه تصریف مذکور بقلم مبارک خود بالتماس سلطان المشایخ نبشته بود سَمِعَ مِنِّیْ وَقَرَأَ اَحْسَنَ النَّظْمِ الْعَزِیْزُ الْاِمَامُ الْمُجَاهِدُ الْعَالِمُ نِظَامُ الْمِلَّةِ وَالدِّیْنِ مُحَمَّدُ بْنُ اَحْمَدَ ذُو الْخَصَائِلِ الرَّضِیَّةِ وَالشَّمَائِلِ السَّنِیَّةِ شَمِلَتْ شَمَائِلُهُ وَاٰثَارُهُ وَعَمَّتْ فَضَائِلُهُ وَاَنْوَارُهُ وَاِنِّیْ وَاِنْ کُنْتُ قَلِیْلَ الْبِضَاعَةِ فِیْ هٰذِهِ الصِّنَاعَةِ وَلٰکِنْ اِتِّفَاقُ هٰذَا النَّظْمِ کَانَ لِاَمْرِ مَنْ هُوَ وَاجِبُ الْاِیْتِمَارِ کَسَعْیِ النَّمْلَةِ بَیْنَ یَدَیْ سُلَیْمَانَ وَهُوَ دَامَ فَضْلُهُ اِلْتَمَسَ مِنِّیْ هٰذِهِ الْاَسْطُرَ مَعَ کَثْرَةِ قَدْرِهِ فَکَتَبْتُ ذٰلِکَ اِمْتِثَالًا لِاَمْرِهِ وَاَنَا اَضْعَفُ الْفُقَرَاءِ اِلَی اللّٰهِ الْغَنِیِّ اِسْحَاقُ بْنُ عَلِیٍّ الدِّهْلَوِیُّ بِخَطِّیْ رَجَاءَ اَنْ یَذْکُرَنِیْ بِصَالِحِ دُعَائِهِ حَامِدًا وَمُصَلِّیًا

وبراحت بودن در موقت حاصل است مر کسے راکه بدینی اختیار کند | امروز روز بدکاری و بدکاران است
عاملان عادلان این زمانه خورندگان گوشت مردمانند | پاره پاره کرده میخورند مانند پاره کرده خوردن مرغان
می بینم من زمانه را کمیافت زیرکان از | سختی ہائے بلا و از ترس ہائے سوزاننده
رحم کن مر کسے راکه بخواند این قصیده را و دعا خیر کند بنده | اسحاق ابن علی ابن اسحاق را

شنید از من و خواند این نظم را ارجمند و پیشوائے خلق بسیار کوشش کننده در کار دین دانا بحقایق آراستگی کرده و دین محمدی محمد پسر احمد صاحب خصلتهائے پسندیده صاحب عادتهائے استوار فرا رسنده است خصلتهائے نیکوی او همه را در گیرنده است همه نشان ہائے خوبے او بسیار رسیده است بزرگیهائے او انوار وے و بدرستی که من واگرچه بودم من کم مایه در کار اشعار ولیکن اتفاق گفتن این نظم بوده است از جهت فرمودن کسے که آنکس لازم است قبول کردن فرمان نظم کردن مانند دویدن و شتاب کردن مورچه است در حضور سلیمان آں نظام الحق همیشه یاد بزرگی او درخواست کرد از من این چند سطر نوشتن را با بسیارے بزرگی و منزلت خود پس نوشتم من این چند سطر را برائے فرمان برداری فرمان او و من ناتوان ترین محتاجان بسوئے الله تعالیٰ انا و بے نیاز اسحٰق پسر علی باشنده دهلی نوشتم چند سطر را بخط خود با امید آنکه یاد کند آں نظام الحق به نیکوئی دعائے خود در وقت عزیز خود در حالیکه ثنا کننده خدائیم و درود فرستنده مصطفیٰ ام برحمتک یا ارحم الراحمین ۞

نکتهٔ دوم در بیان عظمت و کرامات مولانا بدر الملة والدین اسحاق قدس الله
سره العزیز و نقل او از دار دنیا بدار عقبیٰ منقول است که ملک شرف الدین
کبرا مقطع دیوپالپور بود اتفاق آں شد که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز ارادت آرد بدین نیت دولت قدمبوس شیخ شیوخ
العالم حاصل کرد و بیعت التماس نمود شیخ شیوخ العالم اشارت بجانب مولانا بدرالدین
اسحٰق کرد که ایں را تو دست بیعت بده خدمت مولانا بدرالدین بحکم فرمان شیخ
شیوخ العالم او را دست بیعت داد چند گاه بحکم فرمان بادشاه عهد او را بند کرده
از دیوپالپور بجانب شهر روان کردند ملک شرف الدین عرض داشتے
دریں باب بخدمت مولانا بدرالدین اسحٰق نوشت و کسان خود را گفت چوں
در اجودهن برسید فصل خربوزه است قدرے خوربزه بخرید و برابر عرض داشت
بخدمت مولانا بدرالدین که مخدوم منست ببرید چوں کسان ایں عرض داشت
با خوربزه بخدمت مولانا بدرالدین رحمة الله علیه آوردند جمعے از عزیزان بخدمت
آں بزرگ نشسته بودند قاضی صدرالدین حاکم اجودهن خادمی مولانا مے کرد
او را فرمود که صدرالدین ایں را قسمت کن قاضی صدرالدین خوربزه قسمت
کرد چوں بخدمت مولانا رسید نصیب خدمت مولانا بدرالدین پیش نهاده خدمت
مولانا بدرالدین فرمود نصیب شرف الدین کبرے هم نزدیک من بنه چوں
خربوزه قسمت شد خدمت مولانا دستار مبارک خود از سر فرود آورد و نزدیک
خربوزه که نصیب شرف الدین کبرا بود نهاد و فرمود که ما ایں خوربزه را نخوریم
و ایں دستار بر سر نه بندیم تا آں زماں که شرف الدین کبرے نیاید چوں
او برسد با او ایں خوربزه بخوریم ایں چوں بگفت و بحکایات مشایخ و مناقب بزرگان
با حاضران مجلس مشغول شد ساعتے گذشت شرف الدین کبرے رسید خدمت
مولانا بدرالدین رحمة الله علیه دستار مبارک بر سر خود نهاد و بخوربزه خوردن
مشغول شدند دریں میاں شرف الدین کبرے حکایت تخلیص خود بخدمت

مولانا بدرالدین اسحٰق رحمۃ اللہ علیہ گفتن گرفت کہ غماز ساعتے پیش بادشاہ درباب من نوعد یگر کیفیتے باز نمودہ بود چوں بادشاہ را کذب آں تحقیق شد فرمانے دیگر فرستاد کہ او را مخلص کنید و ہرجا کہ رسیدہ باشد ہم از انجا او را باز گردانید من بندہ و قصبۂ نہر والہ رسیدم کہ ایں فرمان رسید از برکت مخدوم با مرحمت تمام بخدمت پیوستم منقول است کہ یاران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ بنوبت بجہت ہیزم در سواد اجودھن میرفتند چوں نوبت بمولانا بدرالدین رسید خدمت مولانا نیز بجہت ہیزم رفت و دو پسر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز برابر خدمت مولانا بدرالدین بیروں آمدند در اثناء راہ بخدمت مولانا مے گفتند کہ مریداں بابا را آنچناں کرامت نیست کہ مریداں سیدی احمد را زیرا کہ مریدان سیدی احمد بر شیر سوار مے شوند و مار بدست میگیرند مولانا بدرالدین فرمود کہ مخدوم زادگاں اینچنین نباید گفت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بغایت بزرگ اند کسے بکرامات و عظمت ایشاں و متعلقاں ایشاں نرسد الغرض چوں پیشتر رسیدند شیرے از جنگل بیروں آمد و ہر دو پسر شیخ شیوخ العالم بر درخت سوار شدند و خدمت مولانا پیشتر شد و آستین مبارک بر سر آں شیر میزد و مے گفت کہ اے سگ ترا چہ محل کہ در نظر مخدوم زادگان من در آئی بعدہ پسران شیخ شیوخ العالم را گفت از درخت فرود آئید ایشاں گفتند تا آں شیر نرود ما فرود نیائیم خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ آں شیر را گفت اے سگ برو شیر سر بر زمین نہاد و باز گشت پسران شیخ شیوخ العالم از درخت فرود آمدند و ازاں سخن کہ مے گفتند پشیماں شدند سلطان المشائخ مے فرمود کہ مولانا بدرالدین اسحٰق چیزے مے نوشت وقت نماز دیگر تنگ بود کسے گفت خواجہ وقت نماز دیگر تنگ مے شود کسے را فرمود کہ برو آفتاب را بہ بیں او رفت دید و گفت کہ تنگ وقت است و آفتاب فرو مے شود دیگرے را فرمود کہ برو بہ بیں او ہم گفت آفتاب نزدیک است کہ فرو شود مرا فرستاد من رفتم گفتم کہ خواجہ آفتاب نزدیک

است که فرو دشود بعده خدمت مولانا فرمود تا امروز آفتاب را نگویم تا صفحه تمام نشود
فرو دنرود چون صفحه تمام شد خواجه فرمود که آفتاب را ببینید چون یک کس بالا رفت دید
که آفتاب برقرار است خواجه حکیم سنائی در مدح امیر المومنین کرم الله وجهه
خوش گوید شعر قوت حسرتش ز فوت نماز * داشته چرخ را ز گشتن باز * سلطان
المشائخ مے فرمود که مولانا بدر الدین اسحاق چنان خادمی شیخ شیوخ العالم
قدس الله سره العزیز کردے که از هیچ تن چنان خدمت نیاید با آن همه مستغرق
و مشغول حق بودے تا بحدے که بخدمت شیخ شیوخ العالم نشسته مستغرق
حق تعالے بودے که از خود خبر نداشتے و خدمت مولانا سخت بزرگ بود و صاحب
نعمت تا روزے من با ایشان گفتم که من در حالت تنگیها اول شیخ شیوخ العالم
را یاد میکنم پس ازاں شما را بحضرت عزت شفیع مے آرم جواب گفت که من نعمتے
داشتم از من سلب شده است و در تعزیت آنم بعده سلطان المشائخ فرمود سبحان
الله پیش ازاں خود چه نعمت بوده است که این زمان که بدین حد است آنچنان
بود که روزے شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین اسحاق را عتاب کرد بسبب
آنکه وقتے خدمت شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین را آواز داده بود همانا مولانا
بدر الدین اسحاق از غلبه کار جوابے نگفت شیخ شیوخ العالم ازو برنجید و به
نفس شیخ رفت کار از سر گیر پیشینه رفت و حبط شد سلطان المشائخ مے فرمود
بزرگے بود از خلفاے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
وقت نقل او بر سر وقت او حاضر شدم چون من بخدمت شیخ کبیر شیخ شیوخ العالم
رسیدم و از حال نقل آن بزرگ بخدمت شیخ شیوخ العالم باز نمودم شیخ
شیوخ العالم چشم مبارک پر آب کرد و فرمود که حال نماز چه بود گفتم سه روز نماز
فوت شد شیخ شیوخ العالم هیچ نگفت مولانا بدر الدین اسحاق درین
محل گفت که این نیکو نرفت من با خود گفتم شیخ شیوخ العالم درین باب هیچ نفرمود
چرا شاید که مولانا بدر الدین رحمة الله علیه ازین ما گوید تا وقتیکه نقل مولانا بدر الدین اسحق

بود رحمۃ اللہ علیہ نماز بامداد بجماعت بگذارد و اورا تمام کرد برسید وقت اشراق شدہ است
اشراق نیز بگذارد و باورا د مشغول شد باز برسید وقت چاشت شدہ است چاشت نیز بگذارد
و سر بسجدہ نہاد و برحمت حق تعالے پیوست رحمۃ اللہ علیہ بعدہ سلطان المشائخ فرمود
من با خود گفتم کہ اورا سہ کہ این سخن بگوید و مدفن این بزرگ ہم در مسجد جمعۂ قدیم اجودہن
کہ بیشتر حال آنجا مشغول بودے بندہ عرض داشت میدارد کاتب حروف بر آنجملہ اینک
مردان خدائے تعالے تا لب گور بر عبادت باری تعالے توفیق استقامت یافتند
و بمشائخ خود بدین حسن معاملہ رسیدند ہر آئینہ نام و آوازۂ ایشان تا دور قیامت
باقیماند مصرع مائیم کہ در ہیچ حسابے نائیم + و بزرگے خوش گوید بیت مردان جہان
گوے زمیداں بردند + اے ننگ زناں حدیث مرداں چکنی منتہم آں شیخ باکرامت
و خاطر عاطر او از غیر حق سلامت آں از رسوم و تکلف بری اعنی آں شیخ جمال الملۃ
والدین ہانسوی الخطیب کہ جمال اہل حقیقت و قدوۂ اہل طریقت بود بعلم و تقوے و
لطافت طبع و درویشی مخصوص و نظم او کہ دستور عاشقاں خدا است دلیل بر کمال عشق
او مے کند و این بزرگ خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز بود و بمرتبۂ مشائخ کبار رسیدہ و شیخ شیوخ العالم دوازدہ سال بصحبت او در
ہانسوی ساکن بود و در بارۂ او شیخ شیوخ العالم کرات فرمودے کہ جمال جمال
ماست و گاہے فرمودہ است کہ جمال میخواہم کہ گرد سر تو بگردم و این سخن دلیل واضح
است بر عظمت آں بزرگ و قرب منزلت آں بزرگ نزدیک شیخ شیوخ العالم
شخصے را خلافت نامۂ دادہ بود و او را فرمودہ کہ چوں در ہانسی برسی جمال را بنمائی
چوں آں شخص در ہانسی آمد و خلافت نامہ کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بود بخدمت
شیخ جمال الملۃ والدین نمود شیخ جمال الدین آں خلافت نامہ را پارہ کردہ
فرمود تو شایاں خلافت نۂ مانا کہ آں شخص بالتماس و مزاحمت اے شیخ شیوخ العالم
خلافت نامہ یافتہ بود الغرض آں شخص از ہانسی در اجودہن باز آمد و خلافت نامۂ
کہ شیخ جمال الدین پارہ کردہ بود بخدمت شیخ شیوخ العالم نمود شیخ شیوخ العالم

فرمود کہ پارہ کردۂ جمال را ما نتوانیم دوخت و نیز عظمتے بحدے بود کہ سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ آں زماں کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز مرا بدولت خلافت خود رسانیدہ فرمود کہ ایں خلافت نامۂ در
ہانسی مولانا جمال الدین را بنمائی چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر سلطان
المشائخ تحریر یافتہ است سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیش از خلافت وقتیکہ
من بخدمت شیخ جمال الدین میرفتم مرا تعظیم کردے و قیام آوردے چوں بعد از
خلافت یکروز بر و رفتہ شد نشستہ ماند مرا در خاطر گذشت مگر انیمعنی موافق ایشاں
نیست بر فور فرمود مولانا نظام الدین تا تو بدانی کہ من پیش تو نہ ایستادہ ام
بسببے چیزے دیگر است خاما ہرگاہ کہ محبت در میاں آمد من و تو یکے شدیم پیش خود
برخاستن چگونہ روا باشد شیخ سعدی گوید بیت قیام خواستمت کرد عقل
مے گوید ✤ مکن کہ شرط ادب نیست پیش سرو قیام سلطان المشائخ مے فرمود
مرا و شیخ جمال الدین ہانسوی و خواجہ شمس الدین دبیر و جماعتے از یاراں و
عزیزاں را یکجا اتفاق مراجعت شد از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز در وقت وداع شیخ جمال الدین وصیتے درخواست کرد
و آداب اہل ارادت ایں است چوں بر عزم سفرے شیخ را وداع کنند وصیتے خواہند
اگر شیخ پیش از سوال وصیتے کرد فہو المراد والا مریداں درخواست کنند شیخ شیوخ
العالم نور اللہ مرقدہ فرمود کہ وصیت ما ہمین است کہ فلاں را و اشارت بجانب
من کرد و ریں مصاحبت مے باید کہ خوش دار مصرع مقصود توئی دگر بہانہ است ✤
شیخ جمال الدین بحکم وصیت لطفہا مے فرمود و خواجہ شمس الدین دبیر کہ معدن
لطافت و کان ظرافت بود نیز تعظیم و تکریم مے نمود تا نزدیک گروہ رسیدیم اللہ ان
دوستداران شیخ جمال الدین عزیزے میراں نام فرمانندۂ آں موضع بود مسیہ
یاراں را سعادتے دانست استقبال کرد و شیخ جمال الدین را با جمیع یاراں الدین
خود برد و بزلہا و گراں پیش آورد شیخ جمال الدین فرمود کہ میزبانی تنگرفند از بلند

اکنون ما را کے اجازت میکنی تا روان شویم گفت آنگاه اجازت کنم که باران به بارد در آن ایام امساک باران بود و خلق به بلائے قحط مبتلا شیخ جمال الدین نگران گشت و شیخ نگفت بمعاملات از باطن توجه نمود و شب هنوز نگذشته بود که باران سخت باریدو جوانب آن ولایت سیراب کرد بامدادان هر یک شادان پیش آمدند و برائے شیخ جمال الدین و یاران دیگر اسپان بارگیر آوردند چنانچه از انجا تا هانسی سوار آمدند اسپے که بارگیر من بود بد لگام و سرکش افتاد و یاران پیش رفتند و من تنها ماندم مشقت بسیار کشیدم بے طاقت شدم از اسپ فرود آمدم صفرا غالب شد بیهوش شدم درین حال یاد شیخ شیوخ العالم بر زبان من مے گذشت چون بخود باز آمدم مرا بر خود وقوتے شد که در آخر نفس نیز بر یاد ایشان خواهم رفت مصرع خوش آن رفتن که بر یادت رود جانم سلطان المشائخ مے فرمود من در اخود من میرفتم در هانسی رسیدم شیخ جمال الدین مرا گفت از من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز عرض داشت بکنی که در خرچ عمر تے مے باشد شیخ شیوخ العالم دعائے در حق من کند چون بخدمت شیخ شیوخ العالم رسیدم پیغام ایشان گفتم فرمود او را بگوے چون ولایت بکسے داده شود داد را واجب است استمالت آن ولایت از شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سوال کردند که استمالت ولایت ملوک دنیا معلوم است فاما استمالت ملوک آخرت چیست فرمود که استمالت ملوک آخرت توجه القلب الی الله من کل الوجوه سائل زیادت کرد که مشغولی و کرامت شیخ جمال الدین مشهور است فرمود که آرے همچنین است فاما معصوم همین انبیا بیش نه اند والا همین پیغام آن بزرگ و جواب شیخ شیوخ العالم دلیل مے کند منقول است شیخ جمال الدین هانسوی را رحمة الله فرزندے بود خادمه بغایت صالحه عرایض شیخ جمال الدین از هانسی بخلافت شیخ شیوخ العالم مے بردے و شیخ شیوخ العالم او را مادر مومنان گفتے شیخ مے رود نے شیخ شیوخ العالم فرمود که مادر مومنان جمال ما چه مے کند مادر

سومناں عرض داشت کرد کہ خواجہ ازاں روز باز کہ بندگی شیخ شیوخ العالم پیوند کردہ است دیہ ہا و اسباب و شغل خطابت بکلی ترک دادہ و گرسنگی ہا و بلا ہا سخت میکشد شیخ شیوخ العالم از شنیدن ایں حکایت خوش شد و فرمود کہ الحمد للہ خوش مے باشد سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در ہواے زمستان من بخدمت شیخ جمال الدین ہانسوی نشستہ بودم دریں میان شیخ جمال الدین ایں نظم بر زبان مبارک راند بیت بار وغن گاو اندریں روز خنک ٭ نیکو باشد ہریسۂ نان تنک ٭ من گفتم ذکر الغایب غیبۃ بعدہ تبسم کرد و فرمود کہ اول آں را موجود کردہ ام انگاہ مے گویم بعدہ انچہ فرمودہ بود در مجلس حاضر آورد منقول است کہ شیخ جمال الدین ہانسوی را با شیخ ابو بکر طوسی حیدری کہ در کنارہ آب جون متصل اندرپت خانقاہے چوں بہشت دارد و ہمانجا آسودہ است و او درویشے عزیز بود و معاملہ او بجید ریان نسبتے نداشت الغرض میان شیخ جمال الدین و میان شیخ ابو بکر طوسی رحمۃ اللہ علیہما محبت بود و واسطہ محبت مولانا حسام الدین اندرپتی شیخ القضاۃ و الخطباء بود و ایں مولانا حسام الدین ارادت بخدمت شیخ جمال الدین رحمۃ اللہ علیہ داشت و در آں ایام کہ شیخ جمال الدین بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ در شہر آمدے با شیخ ابو بکر طوسی ملاقات کردے و مولانا حسام الدین قدوم شیخ جمال الدین را غنیمت شمردے و ضیافت ہاے شگرف کردے سلطان المشائخ درآں ضیافت ہا حاضر بودے الغرض وقتے شیخ جمال الدین از ہانسی مے آمد مولانا حسام الدین استقبال کرد و بوقت استقبال کردن شیخ ابو بکر طوسی مولانا حسام الدین را گفت کہ شیخ جمال الدین را بگوے کہ سن درج میروم الغرض چوں مولانا حسام الدین در کنارہ آب جون موضع کلوکھری رسید بر آں کنارہ شیخ جمال الدین رسیدہ بود و بریں کنارہ مولانا حسام الدین و آب جون درمیان بود شیخ جمال الدین از مولانا حسام الدین بآواز بلند

پرسید کہ آں بار سپید ما چگونہ است یعنی شیخ ابو بکر طوسی مولانا حسام الدین گفت
کہ او در حج میرود شیخ جمال الدین ہم از کنار آب مولانا حسام الدین را گفت کہ
تو ہم اینجا بر ایشاں بر و ایں بیت بگو متعاقب ما ہم میرسیم بیت ایں است
بیت ہر پاے ترا سرم نثار او لے تر * یک سر چہ بود ہزار سر او لے تر * در غار
وطن ساز چو بو بکر ازانکہ * بو بکر محمدی بغار او لے تر * از شیخ قطب الدین
منور نبیرہ پسر شیخ جمال الدین ہانسوی رحمۃ اللہ علیہ منقول است کہ مے
فرمودند ازاں روز باز کہ ایں حدیث قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اَلْقَبْرُ
رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيْرَانِ بسمع مبارک شیخ
جمال الدین رسید بغایت ملتفت مے بود و از ہیبت ایں وعید بیقرار چوں
خدمت ایشاں بجوار رحمت رب پیوست یاراں و عزیزاں نیز بسبب ہمیں معنی
در قلق و اضطراب مے بودند کہ حال ایشاں در گور چگونہ خواہد بود الغرض بعد
چند گاہ خواستند تا بر قبر مبارک ایشاں گنبدے عمارت کنند بنیاد گنبد کاویدن
گرفتند چوں نزدیک لحد رسیدند دیدند غرفہ پیش روے مبارک ایشاں جانب
قبلہ پیدا شد کہ ازاں بوے بہشت مے آمد ہماں ساعت ازانجا دور شدند و آں
موضع را مسمار کردند سلطان المشائخ مے فرمود مولانا جمال الدین ہانسوی
را بعد نقل در خواب دیدند فرمود چوں مرا در گور فرود آوردند دو فرشتہ عذاب فرود
آمدند باز فرشتہ دیگرے در پے ایشاں آمد و فرماں رسانید کہ ما او را بدو رکعت
صلوٰۃ البروج کہ متصل سنت نماز شام میگذارد و بآیۃ الکرسی کہ متصل ہر فرض
میخواند بخشیدم منقول است چوں شیخ جمال الدین نقل کرد مادر سومنات
کہ خادمۂ شیخ جمال الدین بود رحمۃ اللہ علیہما مصلے و عصا کہ شیخ جمال الدین
کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بود مولانا برہان الدین صوفی پسر خورد شیخ
جمال الدین کہ برادر شیخ قطب الدین منور بود در عالم صغر بود بخدمت شیخ
شیوخ العالم برد شیخ شیوخ العالم بمرحمت مولانا برہان الدین مذکور را تعظیم و

گور باغے است از باغہاے بہشت یا حفرہ ہاست از حفرہ ہاے دوزخ ۱۲

وتکریم نمود و بشرف ارادت و بیعت خود مشرف گردانید و چند روز بر خود داشت
و بوقت مراجعت خلافت نامہ و آں مصلے و عصا با نعمتے کہ مولانا شیخ جمال الدین
رواں کردہ بود بمولانا برہان الدین صوفی بخشید و فرمود چنانچہ جمال الدین
از جہت ما مجازی بود تو ہم مجازی و ایں ہم فرمود باید کہ چندگہے در صحبت
مولانا نظام الدین باشی یعنے سلطان المشائخ دریں محل ما در مومناں
بخدمت شیخ شیوخ العالم عرض داشت کرد بزبان ہندی کہ خوجا برہان
الدین بالا ہے یعنے خورد است ایں بار گراں را طاقت نتواند آورد شیخ
شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بزبان ہندی کہ ما در مومناں (پونوں
کا چاند بھی بالا ہوتا ہے) یعنے ماہ شب چہار دہم در اول شب خورد مے باشد
کہ بتدریج بہ کمال میرسد خواجہ سنائی گوید مصرع برگ توت است
کہ گشتہ است بتدریج اطلس * و شیخ شیوخ العالم مولانا برہان الدین را وداع
کرد و مولانا برہان الدین بر حکم فرمان شیخ شیوخ العالم بخدمت حضرت
سلطان المشائخ ہر سال آمدے و ترتیب یافتے الغرض چوں مولانا برہان
الدین بمرتبہ کمال رسید و اوصاف مشائخ کبار از برکت نظر شیخ شیوخ
العالم و صحبت سلطان المشائخ در وے جمع شد یک مرید ہم نگرفت و اگر کسے
از جہت ارادت آمدے و بدو توجہ کردے و مزاحم شدے فرمودے کہ باوجود بندگی
سلطان المشائخ شیخ زمانہ حضرت سید نظام الدین محمد ہمچو منے را
کلاہ ارادت دادن و بیعت گرفتن روا نیست و ایں معنی بسمع مبارک سلطان
المشائخ رسیدہ بود چوں مولانا برہان الدین بخدمت سلطان المشائخ
آمد سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا چنانچہ ایں ضعیف از شیخ شیوخ العالم
مجاز است شما ہم مجازید چرا کلاہ ارادت نمے دہید مولانا ہماں سخن گفت
کہ باوجود ہمچو شمائی ہمچو منے را روا نیست کہ کلاہ ارادت بدہد و مولانا برہان
الدین باعتقاد صافی از دل بہمت سلطان المشائخ آغازید و ہر سال

کہ بخدمت سلطان المشایخ از ہانسی در شہرے آمد سلطان المشایخ
مے فرمود بجہت او در جماعت خانہ کہٹ راست کنید چوں اوصاف تواضع و انکسار
خاصۂ او بود بسبب ترک ادب در جماعت خانہ در کہٹ نمے غلطید و ہر وقت کہ خواست
بخدمت سلطان المشایخ برود اول جامہ ہائے پاکیزہ خود را بعود و عطریات دیگر
معطر مے گردانید آنگاہ بخدمت سلطان المشایخ میرفت اگرچہ کراتے در یک روز
طلب شدے و حکمت این معنی ازاں بزرگ پرسیدند فرمود چوں بخدمت بزرگے
بروند خوشبو شدہ باید رفت و ایں بزرگ را جمال باکمال بود و ظاہری آراستہ و باطنی
معمور داشت و سلطان المشایخ مے فرمود جمال الدین ہانسوی را پسرے
بود بزرگ دانشمند دیوانہ شدہ بود گاہ گاہ بہوش آمدے و ہوشیارانہ سخن گفتے
اگرچہ دیوانہ شدہ بود فاما از ہزار ہوشیار نشنیدیم کہ از و شنیدیم میگفت العلم حجاب اللہ
الاکبر دانستم کہ ایں دیوانہ معنوی است بیان ایں سخن از و پرسیدیم جواب گفت
علم دون حق است و ہرچہ دون حق است حجاب حق است منہم آں عارف ربانی
آں زاہد سبحانی شیخ عارف کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز بود سلطان المشایخ مے فرمود کہ ایں عارف را شیخ شیوخ العالم
قدس اللہ سرہ العزیز جانب سیوستان آنحدود فرستادہ بود و او را اجازت بیعت
دادہ بود آنجناں بود کہ ملکے بود طرف اُچہ و ملتان و ایں عارف برآں ملک
امامت داشت و با تعلقے باہم دیگر الغرض وقتے آں ملک صد تنکہ بدست ایں عارف
بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و ازاں پنجاہ تنکہ برخود نگاہداشت و پنجاہ تنکہ
بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عارف قسمت
برادروار کردی ایں عارف شرمندہ شد برفور آں پنجاہ تنکہ آوردہ پیش داشت
و از آنِ خود ہم چیزے آورد و عجز بسیار کرد و ارادت التماس نمود شیخ شیوخ العالم
دست بیعت بدو داد و او محلوق شد بعد ازاں چناں در خدمت راسخ شد کہ استقامتے
حاصل کرد تا آنکہ آخر الامر شیخ شیوخ العالم او را اجازت بیعت داد و ہم طرف سیوستان

فرستاد فاما ہمچنیں ہم گویند کہ مولانا عارف خلافت نامہ خود بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد و عرض داشت کرد ایں کار نازک است اندازۂ من بیچارہ نیست و من عہدہ دار ایں کار و شغل مشائخ کبار نتوانم شد ہم بر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیاں کہ در نظر مبارک خود درآوردہ است بندہ کردہ ام بعد رسانیدن خلافت نامہ بحکم اجازت شیخ شیوخ العالم در کعبہ رفت و پیش ازانجا بازنگشت رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد برآنچہ ایں بندہ از خدمت والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ درویشے بود بزرگ صاحب نعمت کہ اورا شیخ علی صابر گفتندے در درویشی قدمے ثابت و نفسے گیرا داشت و ساکن قصبہ ڈیکری بودے و پیوند بخاست شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز داشت و اورا از حضرت شیخ شیوخ العالم اجازت بیعت بود الغرض دارانچہ بعضے یاراں بزرگ کہ بدولت خلافت شیخ شیوخ العالم مشرف شدہ بودند ہر یکے را وداع مے شد و بوصیتے مخصوص مے گردانید و نفسے ہمراہ او میکرد دریں میاں شیخ علی صابر عرض داشت کرد کہ درباب بندہ چہ فرماں مے شود شیخ شیوخ العالم درباب او فرمود کہ اے صابر برو بہو کہا خواہی کرد یعنے ترا عیش نوش خواہد گذشت الغرض تا آخر عمر شیخ علی صابر را عیشے خوش گذشت و او مردے خوش باش وکشادہ ابرو بود علیہ الرحمۃ باب سیوم در بیان مناقب و فضائل و کرامات اولاد و بعضے نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و اقربائے سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و سادات کرام کہ مخصوص بودہ اند باختصاص شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین و سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض [میدا]رد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد برائے مریدان خوب [نم]اند پوشیدہ نماند برآنچہ کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین را پنج پسر و سہ [دختر] بودہ اند فاما نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم اکثرت شد و غایب لم

گرفته اند و هر طرفے را از اطراف گیتی بقدوم مبارک خود منور گردانیده اند و در حمایت
خویش داشته فاما بعضے فرزندان و نبسگان و نبیرگان که مناقب و کرامات ایشان
مشهور هست و بعضے که در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش یافته اند و کاتب
حروف خدمت ایشان را دریافته و درین کتاب تحریر یافته تا از برکت ایشان این
کتاب در دلهائے اهل دلان عالم پایگاه گیرد و نویسنده امیدوار از دستور مغفرت
باشد ان شاء الله تعالیٰ نکته در بیان مناقب فضائل و کرامات پسران شیخ شیوخ العالم نکته
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز منهم آن شیخ زاده معظم آن فخر بنی آدم که از
همه پسران شیخ شیوخ العالم مهتر بود خواجه نصیر الدین نصره الله که باوصاف سنیه
و اخلاق مرضیه موصوف بود و روزگار بعبادت باری تعالیٰ و بزراعت و حراثت
که لقمهٔ حلال است گذرانیده و خدائے تعالیٰ را در خلا و ملا طاعت کرد و عمر عزیز
در رضائے باری تعالیٰ بسر برد رحمة الله علیه منهم آن بحر علم آن کان حلم آن
بتقوے آراسته و بورع پیراسته اعنی مولانا شهاب الملة والدین که بوفور علم
و فضائل بسیار مشهور بود و بیشتر حال بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
حاضر بودے و اگر در مجلس شیخ شیوخ العالم بحثے در علم افتادے دراں باب
شروع کردے و آں بحث را بتقریر خوب تمام کردے چنانکه دلاسائے شیخ شیوخ
العالم بودے سلطان المشائخ مے فرمود که میان من و میان مولانا شهاب الدین
طریقه محبت مسلوک بودے مے فرمود که وقتے مرا جراتے رفت بخدمت شیخ شیوخ العالم
بے قصد من و آنچناں بود که روزے نسخهٔ عوارف بخدمت شیخ شیوخ العالم بوده است
از آں فوائد مے فرمود همانا نسخه بود بخط باریک نبشته و یا سقیم گونه شیخ شیوخ العالم
را در بیان آں اندکے شکے بوده است و من نسخهٔ دیگر بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل
رحمة الله علیه دیده بودم مرا از آں یاد آمد گفتم شیخ نجیب الدین نسخهٔ صحیح دارد مگر آں سخن
بر خاطر گرامی ایشاں گراں نمود ساعتے شد بر لفظ مبارک راندند یعنی درویش را قوت تصحیح
نسخهٔ سقیم نیست یک دو بار این لفظ بر زبان مبارک راند و مرا هیچ بر دل نیست که در معنی بکه

مے فرماید اگر من قاصداً و عامداً گفته باشم انگاه بر خود گمان برم چوں دو سه بار ایں بگفت مولانا بدرالدین اسحاق رحمة الله علیه مرا گفت که شیخ ایں سخن در بابِ تو مے گوید من برخاستم سر برهنه کردم در پائے شیخ افتادم گفتم نعوذ بالله که مرا مقصود ازیں سخن نسخه کتاب خانه مخدوم باشد من نسخهٔ دیده بودم ازاں حکایت کردم مرا اصلا چیزے در خاطر چیزے دیگر نبود هر چند معذرت کردم اثر بے رضائی همچناں در شیخ شیوخ العالم میدیدم چوں ازانجا خاستم ندانستم که چکنم مباد اهیچکس را آنچناں غم که مرا آں روز بود و گریه در من افتاد مضطر و حیراں بیروں آمدم تا بر سیدم بر سر چاهے خواستم که خود را در آں چاه اندازم باز تامل کردم و با خود گفتم گدائے مرده گیر اما ایں بدنامی مباد ا که باز گردد در حضرت و حیرت سراسیمه میگشتم و با خود گریه و زاری میکردم خدائے داند تا ایں کس را در آں ساعت چه احوال بود الغرض شیخ شیوخ العالم را پسرے بود که او را مولانا شهاب الدین گفتندے میان من و میان او طریق مودت مسلوک بود او را ازیں حال خبر شد بخدمت شیخ شیوخ العالم رفت و از حال من بطریقے بهتر باز گفت شیخ شیوخ العالم محمد خورد را بطلب من فرستاد بیامدم و سر در قدم آوردم انگاه خوشنود شد دوم روز آں مرا بپیش طلبید و مرحمت و شفقت بسیار فرمود و گفت ایں همه برائے کمال حال تو کردم ایں لفظ آں روز از خدمت ایشاں شنیدم که پیر مشاطهٔ مرید است انگاه مرا خلعت فرمود و بکسوت خاص مشرف گردانید سلطان المشائخ مے فرمود که وقتے پیرے بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد و گفت من بخدمت شیخ قطب الدین طیب الله ثراه بودم و شما را آنجا دیده ام شیخ او را نمے شناخت چوں تعریف کرد بشناخت الغرض یکے جوانکے برابر خود آورده بود و آں پسر او بود سخن در علم افتاد آں پسرک بے ادبانه در بحث در آمد و گستاخ وار با شیخ بحث کردن گرفت چنانکه سخن بلند شد شیخ هم سخن بلند کرد من و مولانا شهاب الدین بیروں در نشسته بودیم چوں غلبه گفته شد درون در آمدیم آں پسرک همچناں بے ادبانه سخن مے گفت مولانا شهاب الدین در آمد آں پسرک را سیلی ها زدن گرفت تیره شد

خواست که بر مولانا بسفاهت در افتد من دست آن پسرک گرفتم درین میان شیخ شیوخ العالم قدس الله سره العزیز فرمود که صفا کنید مولانا شهاب الدین پاک جاے بکے نغز و سیلغے سیم بیاورد و بدان پدر و پسر داد هر دو بازگشتند رسم شیخ شیوخ العالم این بود که هر شب بعد از افطار مرا پیش طلبیدے و مولانا رکن الدین سمرقندی را هم و مولانا شهاب الدین گہے بودے و گہے نبودے الغرض مارا بطلبیدے حکایت آن روز باز پرسید حکایت آمدن آن پیر و ادب کردن مولانا شهاب الدین آن پسرک را تقریر افتاد شیخ شیوخ العالم مے خندید درین میان من عرض داشت کردم که در آنچه آن جوان خواست که با مولانا شهاب الدین در افتد من این قدر کردم که دست او بگرفتم شیخ شیوخ العالم بخندید و فرمود که نیکو کردی شیخ سعدی خوش گوید بیت اے دیدنت آسایش و خندیدنت آفت +
گوے از همه خوبان ربودی بلطافت منهم الشیخ المشائخ طریقت و آن آفتاب عالم حقیقت اعنی شیخ بدر الملة والدین سلیمان که بعلم و تقوے مشهور بود و باوصاف مشائخ کبار موصوف بود و بعد وفات شیخ شیوخ العالم بر سجادۀ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین پدر خود باتفاق برادران و اهل ارادت که حاضر بودند بنشست و آن مقام را بنور حضور بر جادۀ طریقت منور گردانید که الولد سر لابیه و کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که شیخ بدر الدین سلیمان مخلوق نبود فرق کردے بر طریقه مشائخ چشت قدس سره العزیز زیرا چه دست خلافت از خلفاے چشت داشت و آنچنان بود که چون خواستند که خواجه قطب الدین چشتی را قدس الله سره العزیز بر سجادۀ پدر در چشت بنشانند و خواجه قطب الدین در عالم صغر بود بزرگان چشت و اقرباے دیگر رضا نمیدادند خواجه علی چشتی عم او در عهد سلطان غیاث الدین بلبن در شهر دهلی آمده بود بزرگان چشت دو خلیفهٔ بزرگ صاحب نعمت را از خلفاے خاندان چشت یکے خواجه زور که بوقت شنیدن نام مبارک او تکبیر گویند الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله و الله اکبر و لله الحمد و دوم خواجه عزیز

که بوقت شنیدن نام مبارک او تسمیه گویند بسم الله الرحمن الرحیم بجهت این مصلحت و باز نمودن کیفیت سجادهٔ خاندان چشت که بخواجه قطب الدین میا هند بجانب خواجه علی روان کردند چنانچه این حکایت مشرح در نکتهٔ سادات در ذکر والد کاتب حروف تحریر یافته است الغرض این دو خلیفه صاحب نعمت چون نزدیک اجودهن رسیدند شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز را خبر شد که این دو بزرگ از خاندان چشت میرسند شیخ شیوخ العالم استقبال کرد و این دو بزرگ را بتعظیم در اجودهن فرود آورد و ضیافت هاے لشگرف کرد بعده مولانا شهاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان را در نظر مبارک ایشان آورد و گفت که این ها را شما کلاه ارادت بپوشانید آن بزرگان گفتند ما را چه مجال آن باشد که در نظر چون تو شاهے کلاه بدهیم شیخ شیوخ العالم فرمود که ما این نعمت هم از خاندان شما داریم مطلوب من این ست که کلاه ارادت از دست شما بپوشند بعده آن بزرگان گفتند چون مخدوم معذور نمیدارد اشارت شود و کلاه از جامه دار خانه مخدوم بیارند و مخدوم بدست مبارک خود کلاه راست کند ما را دهد آنگاه ما کلاه بپوشانیم مولانا بدرالدین اسحاق بحکم اشارت شیخ شیوخ العالم دو کلاه آورد شیخ شیوخ العالم بدست مبارک راست کرده بدان بزرگان داد آن بزرگان در نظر مبارک شیخ شیوخ العالم مولانا شهاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان را کلاه بپوشانیدند تا از برکت آن میان همه فرزندان یکے عالم با عمل شد و دوم وارث سجادهٔ شیخ شیوخ العالم گشت الغرض چون بیشتر مشائخ چشت را قدس الله سره العزیز فرق بود شیخ بهاء الدین نیز همان معنی رعایت کرد چون شیخ بدرالدین سلیمان وفات یافت درون گنبد شیخ شیوخ العالم مدفن یافت قدس الله سرهما العزیز منهم آن موصوف باوصاف مردان دین آن مشهور بتقوے و یقین یعنی خواجه نظام الملة والدین سلطان المشائخ مے فرمود که خواجه نظام الدین را شیخ شیوخ العالم از جمله پسران دوست تر داشتے و او لشکری بود دیده

شیخ شیوخ العالم عظیم گستاخ بود هرچه گفتی شیخ شیوخ العالم از غایت آن که او را
دوست داشتی بسمع رضا بشنیدی و تبسم کردی و از آنچه او گفتی نرنجیدی منقولست
که در مردی و جوانمردی حیدر ثانی بود و کیاستی ظاهر داشت و فراستی صادق چنانکه
ذکر کرامت و فراست او در نکته وفات شیخ شیوخ العالم تحریر یافته است الغرض
چون بعد نقل شیخ شیوخ العالم کفار در دیار اجودهن رسیدند خواجه نظام الدین
از جهت مردی و غایت دلاوری بجنگ کفار پیوست بعد قتال بسیار شهادت یافت
چون در میان کشتگان تفحص کردند هیچ اثر آن بزرگ زادهٔ عالم نیافتند رحمة الله
علیه منهم آن سیرت خوب نزد اهل دلان محبوب اعنی خواجه یعقوب که از همه پسران
کهتر بود و بتبذل و ایثار مشهور و نفسی گیرا داشت و کرامتی هویدا و طریقهٔ اهل ملامت
رفتی و بعکس آن که بخلق نمودی با حق بودی و طبعی فیاض و لطافتی تمام داشت
کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی سماع دارد که می فرمود بیشتری
حال در سفر و حضر مصاحب شیخزاده عالم صاحبزاده دارین خواجه یعقوب می بودم
وقتی برابر او در خطه اوده رفتیم چون در اوده رسیدیم در سرای فرود آمدیم شیخ زاده مرا
در وثاق گذاشت و خود بتماشای شهر بیرون آمد چنانکه یک پاس شب بگذشت
در وثاق نیامد و جائی بعیش مشغول شد هم در آن شب مقطع اوده که خانی
معظم بود او را درد شکم گرفت بحدی که یک ساعت از درد سخت قرار نبود هرچند که
علاج کردند شفا میسر نشد کار بتعویذ و ادعیه کشید درین میان مردی گفت شیخ زاده
خواجه یعقوب فرزند حضرت شیخ شیوخ العالم را دیدم بوقت نماز دیگر در شهر اوده
در آمده اگر او را دریابند امید باشد که از برکت دعای آن شیخ زاده عالم این زحمت
بصحت بدل شود فی الحال مقطع و تا نیم شب هر طرف کسان بطلب شیخ زاده
فرستاد طلبکاران در سرای آمدند که فرود آمده بودیم گفتند شیخ زاده کجاست که خان
می طلبد گفتم بوقت نماز دیگر از من جدا شده در میان شهر جای خواهد بود تفحص
و تتبع کردند در مقامی یافتند که بعشرت مشغول بود دیدند که در خواب است آهسته

بیدار کردند از خواب شوریده برخاست گفتن شما را خان مے طلب نسیم کرد و گفت خرچ مالم شده بود و من درآں تفکر خفته بودم که شما بر سر وقت من رسیدید پیچیاں برخاست و رواں شد چوں بخان رسید دید که از غایت درد شکم از کهٹ بر زمین افتاده برکهٹ مے غلطد و نزدیک بهلاک رسیده است نزدیک کهٹ خان بنشست و دو انگشت مبارک خود بر شکم خان نهاد و چیزے بخواند فی الحال درد شکم موقوف ماند خان برخاست و در پائے شیخ زاده عالم افتاد و فرمود تا یک بدره سیم و جامهائے چهین بخدمت شیخ زاده آوردند و شیخ زاده باآں سیم و جامه بازگشت و مبلغے از آں سیم بحاجبان و پیده داران خان عطا فرمود و در سرائے که فرود آمده بودیم در آں نیم شب آمد آخر الامر در اثنائے راه قصبۂ انبروهه آں بزرگ زاده را مرداں غیب بربودند و غایب کردند رحمة الله علیه نکته در بیان فضایل و صلاحیت و کرامات دختران شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که شیخ شیوخ العالم را سه دختر بود مهتر ایشان بی بی مستوره که تا نفس آخر در پرده ستر و صلاح و عفت و کرامت بود دوم بی بی شریفه که بشرف عبادت و طاعت مشرف بود رحمة الله علیها و ایں بزرگ زادی در عنفوان جوانی بیوه شده بود تا لب گور بشوهرے مشغول گشته همینکه بیوه شد چناں بحق مشغول شد که شیخ شیوخ العالم فرمود اگر عورات را خلافت و سجادهٔ مشایخ دادن روا بودے من بی بی شریفه میدادم و لو کان النساء کمثل هذا الفضلت النساء علی الرجال شیخ سعدی خوش گوید

بیت در سرا پرده عصمت بعبادت مشغول ✤ نام در عالم و خود کنف ستر خدائے ✤

سیوم بی بی فاطمه که در حباله مولانا بدرالدین اسحاق رحمة الله علیها بود چوں مولانا بدرالدین اسحاق در اجودهن برحمت حق پیوست فرزندان صغیر گذشت چنانچه خواجه محمد امام و خواجه موسیٰ سلطان المشایخ را بدیں سبب تعلقے سخت پیش آمد زیرا چه سلطان المشایخ را با بدرالدین اسحاق

فرط محبت بود چنانچہ در ذکر مولانا بدر الدین اسحٰق تحریر یافتہ ہست سلطان المشائخ
دریں اندیشہ مے بود اگر خرجے پیدا شود بی بی فاطمہ را با فرزنداں از اجودھن بیارند
تا حق محبت مولانا بدر الدین اسحٰق بنوعے ادا کردہ باشد الغرض دریں باب بخدمت
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف مشورت کرد سید گفت ما ہمہ را واجب ست کہ رعایت
فرزندان مولانا بدر الدین اسحٰق بکنیم کہ در باب ہر یکے از ما خدمت شیخ شیوخ العالم
مددہا کردہ ہست ہم در اثنائے ایں حال کہ مشورت کردند مردے بود سوداگر ملتانی
ہمسایہ سلطان المشائخ مگر از جائے سودا آوردہ بود دو تنکہ زر پیش خدمت
سلطان المشائخ فتوح آورد سلطان المشائخ آں دو تنکہ زر پیش سید محمد
کرمانی نہاد و فرمود کہ یک تنکہ زر شما در خانہ خود خرج بدہید و دوم تنکہ زر بجہت آوردن
اتباع و فرزندان مولانا بدر الدین اسحٰق با خود در اجودھن خرج ببرید زیرا چہ
شما محرم آں خاندان با کرامت اید خدمت سید محمد آں قبول کرد و دوم روز طرف
اجودھن رواں شد بی بی فاطمہ رحمۃ اللہ علیہا را با فرزنداں در شہر آورد
الغرض چوں چند گاہے از رسیدن بی بی فاطمہ و فرزندان عزیز او در شہر گذشت
از خویش و بیگانہ ہر کسے گمانے بردند مگر سلطان المشائخ در خاطر دارد کہ بی بی
فاطمہ را در حبالۂ خود آرد چنانکہ ایں سخن کہ نہ لائق حال سلطان المشائخ بود
در گوش خاص و عام افتاد شبے خلوتے بود سید محمد کرمانی ایں حکایت بخدمت
سلطان المشائخ گفت کہ خلق در باب آوردن بی بی فاطمہ سخنے میگویند
بگماں آنکہ خدمت شما بی بی فاطمہ را آرایندہ اید مقصودے دیگر ہست چنانکہ در صدد
کنایت رفتہ ہست سلطان المشائخ بشنیدن ایں معنی انگشت تحیر را بدندان
تفکر گرفت و دست مبارک خود بر روئے و محاسن مصفا خود فرود آورد و گفت
کہ استعداد عزیمت اجودھن کنید دوم روز آں بزیارت شیخ شیوخ العالم رواں شد
چوں از اجودھن بازگشت پیش از آنکہ در شہر برسد سہ روز بی بی فاطمہ در
غیبت سلطان المشائخ نقل کردہ بود و در روضۂ شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ

علیه بیرون دروازهٔ منده مدفن شده چون روز سیوم بود خلق حاضر گشت سلطان
المشایخ از اجودهن همدران روز در روضهٔ شیخ نجیب الدین متوکل رسید بزیارت
سیوم روز بی بی فاطمه دریافت و خواجه محمد و خواجه موسیٰ که در عالم صغر بودند ایشان
را در نظر مبارک خویش پرورش داد و خواجه احمد نشاوری را که مرید شیخ شیوخ
العالم بود اتفاق اوتا یکی ایشان فرمود رحمة الله علیهم اجمعین نکته در بیان فضائل
و کرامات نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سرهم العزیز منهم
آن افضل مشایخ طریقت آن اکرم اولیاء حقیقت که در علو درجات و رفعت مقامات
و شدت مجاهدات و ذوق مشاهدات در عصر خویش مثل نداشت و در بذل ایثار
بے نظیر بود و در مبالغت طهارت ظاهر و باطن در میان مشایخ وقت بے مثل
بود اعنی شیخ علاء الملة و الدین ابن شیخ بدر الدین سلیمان و این بزرگ
شانزده ساله بود که بر سر سجاده شیخ شیوخ العالم بجاے پدر نشست و پنجاه و
چهار سال حق آن سجاده کما هو حقه بگذارد چنانکه صیت عظمت و کرامت او هم در
حیات عزیز او میان عالم منتشر شد و اسم مبارک او میان اسامی اولیاء مذکور و مشهور
گشت چنانکه در دیار اجودهن و دیپالپور و جبالی که سمت کشمیر است خلق
آن دیار از غایت محبت و اعتقاد مقامها ساخته اند و قبرها کرده و بنام روضهٔ
متبرکهٔ او تیمن و تبرک مے گیرند و در آن موضع صدقات و ختمات مے کنند و کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که میفرمود
شیخ علاؤ الدین قدس الله سره العزیز هم شیر من بود و میان من و شیخ
علاؤ الدین حق رضاع ثابت گشته و شیر مادر من خورده و پیش مولانا بدر الدین
اسحٰق کلام الله یکجا خوانده چنانکه کیفیت مشرح در ذکر مولانا بدر الدین اسحٰق
تحریر یافته است و خدمت والدے فرمود روزے در عالم صغر من و شیخ
علاؤ الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم حاضر بودیم شیخ شیوخ العالم
بدولت بر کهٹ نشسته بود و ما هر دو پٹی کهٹ گرفته ایستاده بودیم درین

محل شیخ شیوخ العالم تنبول در دہن مبارک داشت از راہ شفقت فرزندپروری
تنبول از دہن مبارک خود بدست مبارک در کام شیخ علاؤالدین نہادہ وبقیہ آں
تنبول در کام من نہادہ بعدہ از کہٹ بجہت توضی فرود آمد و بر کرسی بنشست عیسی
نام درویشے بود کہ در خلوت خدمت کردے و حرمے را کہ نوبت او بودے بخدمت
شیخ شیوخ العالم فرستادے و نوبت ایں شغل نگاہداشتے تا بدل دریں کار
مرعی ماند الغرض ایں خواجہ عیسی شیخ شیوخ عالم را وضو سازانید و سجادہ راست کردہ
بودند تا بعد از وضو شیخ شیوخ العالم بر سجادہ بنشستند ہم دراثناے ایں شیخ شیوخ
العالم بوضو مشغول بود و شیخ علاؤالدین بازی کناں رفت و بر سجادہ بنشست خواجہ
عیسی جانب شیخ علاؤالدین دید و انگشت بدنداں گرفت دریں حال شیخ شیوخ
العالم جانب خواجہ عیسی دید بعدہ نظر بجانب شیخ علاؤالدین کرد کہ بر سجادہ نشستہ
است شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عیسی منبخ تہ بھی بزبان آں دیار است
بگذار تا بنشیند از برکت نفس مبارک شیخ شیوخ العالم قریب قرن شیخ علاؤالدین
بر سجادہ شیخ شیوخ العالم بنشست چنانکہ ہیچ وجہ پاے مبارک او جز در مسجد بجاے
دیگر نرفت اگر بادشاہان وقت مے آمدند از مقام خود ہیچ وجہ نجنبیدے و خلق را
ہمچو پشک شتر دانستے و اگر کسے بجہت ارادت آمدے حوالہ بر دخت شیخ شیوخ العالم
کردے و فرمودے کہ ایں را در پایاں بابا ببرید و کلاہ بدہید و صوم تمام خاصۂ آں
بزرگ بود ہیچکس آں بزرگ را در روز طعام خوردن ندید تا لب گور جز در عیدین و ایام
تشریق و ہیچ وجہ بجز ایں پنج روز افطار نکرد و افطار خدمت ایشاں بوقت یکپاس شب
بودے چند ناں با روغن مے پختند چنانکہ از سیرے ہشت تا ناں ازاں دو ناں بہرا کے
حیل با قدرے شیر موازنہ یک سیر بکار بردے و بوقت افطار جز ایں طعام حلواے
بسیار با نانہا بپیش مے بردند ازاں ہیچ تناول نکردے صحنک ہاے حلوا ہماں وقت
کہ خلق خفتہ مے بودند بکسانیکہ خاطر مبارک او اقتضا کردے بفرستادے خارج
لنگر و ری درویشاں کہ دو وقت در جماعت خانہ مے کشیدند خاص و عام را از اں

نصیب شیخ شدے و اگر از محل خلوت در روضه شیخ شیوخ العالم آمدے از درویشان
و محتاجان بجهت بذل ایثار شیخ صف زده ایستاده مے بودند از سر صف که ایثار
آغاز کردے بهریکے را مبلغے سیم فرمودے و مے گذشتے و اگر یکبار بر چیزے رسیده بودے
از مقام خود جدا شدے و در محل دیگر هم در میان صف بایستادے و از آن حال خدمت
شیخ را خبر کردند که این مرد یکبار رسیده است و او را دو چندان دهانیدے
که پیش از آن رسیده بودے اگرچه کرات این حرکت کردے برو نگرفتے و زجری نفرمودے
مقصود شیخ این بود تا کسے مَنَّاعٌ لِلْخَیْرِ نشود و کسانیکه بخدمت خاص شیخ مشغول
مے بودند و طایفه که آب وضو مے رسانیدند و قومے که جامهاے مبارک شیخ میدوختند
و مے شستند شیخ آفریده را مجال نبودے که آسیب خویش بدیشان رساند و اگر بریشان
دستے و یا آسیبے کسے رسانیدے او را از خانقاه بیرون میکردند در طهارت و نظافت
بدین حد کوشیدے منقولست در آنچه شیخ رکن الدین نبیره شیخ الاسلام بهاؤ الدین
زکریا رحمة الله علیه از شهر دهلی در ملتان میرفت بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز رفت چون از روضه متبرکه بیرون آمد
با شیخ علاؤ الدین قدس الله سره العزیز ملاقات کرد شیخ رکن الدین بجهت
مصافحه و معانقه پیشتر شد و شیخ علاؤ الدین را در کنار گرفت و گفت که خدائے
تعالے شما را استقامتے بخشیده است هر آئینه کسے نمیتواند که از جا بجنباند فاما آسیب
چند نفر قرابت که تعلق بدینها دارند کشان مے برند این سخن فرمود و یکدیگر را وداع
کردند چون شیخ علاؤ الدین رحمة الله علیه در مقام خود آمد فی الحال آن جامه ها
بکشید و غسلے تازه کرد و جامهاے دیگر پوشید و بر سجاده بنشست همانا این معنی
بخدمت شیخ رکن الدین رسانیدند و گفتند که این چه بزرگی و تکبر است که سبب
معانقه همچو شما پاک و پاک زاده اینچنین کند شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود که
شما قدر مولانا علاؤ الدین چه دانید او را مے رسد که اینچنین کند زیرا چه از ما
بوے دنیا مے آید و او از آن مبرا شده زندگانی مے کند آمدیم بر سر حرف و اگر

کسے از دست ظلم ظالماں و متعدیان در جماعت خانۂ روضۂ متبرکۂ شیخ شیوخ العالم
در آمدے مجال نبودے کہ کسے آں مظلوم را بزور و تعدی از حرم روضۂ متبرکہ
بیروں آرد اگرچہ پادشاہ وقت بودے از مہابت ایں بادشاہ دین و دنیا بترسیدے
و چوں شیخ علاؤ الدین برحمت حق پیوست ہم در جوار روضۂ شیخ شیوخ العالم
قدس اللہ سرہ العزیز مدفن ایں بزرگ شد و بر روضۂ متبرکہ او گنبد عالی سلطان
محمد تغلق کہ مرید و معتقد خدمت شیخ علاؤ الدین بود عمارت کنانیدہ است
از خدمت شیخ علاؤ الدین رحمۃ اللہ علیہ دو پسر ماندند صاحب عظمت و کرامت
یکے شیخ زادہ معظم و مبجل و مکرم در علم و کرامت و مہابت مستثنٰی بود ہر کہ در سیماے
مبارک او دیدے بتحقیق دانستے کہ از دودمان کرامت و بزرگیست اعنی شیخ
معز الحق والدین کہ در علم تلمذ پیش مولانا وجیہہ الدین پائلی کردہ بود و در دین
و دیانت حظے کامل داشت و بجاے پدر در مقام شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین بنشست و در بذل و ایثار بر بندگان خدا بکشاد بعد چندگاہ سلطان
محمد تغلق در شہر دہلی طلب فرمود و تعظیم و تکریم او بواجبی نگاہداشت و فرمود تا در نظر
مبارک او امور مملکت را پرداخت رسانند کہ اَلدِّیْنُ وَالْمُلْکُ تَوْاَمَانِ بعدہ راے
آں بادشاہ ایں اقتضا کرد کہ دیار گجرات حوالہ بندگان او کرد شیخ معز الدین
رحمۃ اللہ علیہ در گجرات رفت تا آخر کار بتقدیر اللہ از دست ظالمان و
باغیان بدرجہ شہادت رسید امروز آں دیار از برکت روضۂ متبرکہ او منورست
و خاک پایان او دواے درد حاجتمندان آں دیارست و دوم شیخ زادہ
علی الاطلاق و آں مقبول اہل عالم باتفاق کہ در جمیع اوصاف سنیہ مثل ندا شت
اعنی شیخ علم الحق والدین کہ ظاہراً و باطناً آراستہ بود و در سماع ذوقے تمام
داشت و گریہ جگرسوز و حافظ کلام ربانی بود و سلطان محمد در نہایت احترام
و اکرام او کوشیدہ و شیخ الاسلام مملکت ہندوستان گردانید و لکہہا بہ بندگان
او داد و جمیع مشائخ روزگار منقاد و محکوم او گشتند و در دین و دنیا بغایت مبجل و مکرم

دین و ملک برادرانند یک شکم اند ۱۲

بود چوں ایں شیخ شیوخ الاسلام برحمت حق پیوست دروں گنبد روضۂ شیخ علاؤ الدین متصل پدر مدفن یافت و ایں دو بزرگ دو پسر گذاشتند ہر کدام یادگار پسر شیخ معز الدین رحمۃ اللہ علیہ شیخ زادۂ معظم افضل الدین فضیل کہ امروز بجائے پدر و جدّان خویش در مقام شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بر سجادۂ کرامت نشستہ ہست و بصورت و سیرت آبا و اجداد در غایت آں سجادۂ معظمہ بر طریق سلف خود میکند و در غایت مشغولی و نہایت ترک و تجرید کوشیدہ و مقبول دلہا گشتہ و در بذل و ایثار کشادہ و معتقدان آں خاندان کرامت امید وارند تا حق تعالے آں شیخ زادہ عالم را بر سجادۂ کرامت مستقیم دارد و شیخ شیوخ الاسلام علم الحق والدین رحمۃ اللہ علیہ شیخ زادۂ خوبصورت و پسندیدہ سیرت کہ مستحضر علوم دینی است اعنی شیخ زادۂ راستین مظہر الحق والدین کہ بعد از پدر شغل شیخ الاسلامی سلطان محمد تغلق انار اللہ برہانہ باعزاز و اکرام تمام بدو مفوض گردانید و در تعظیم و تکریم ایں شیخ زادہ باقصے الغایت کوشید و تا ایں غایت ہمچناں معظم و مکرم ہست و اوقات او معمور حق تعالے ذات ملک صفات او را در کامرانی دین و دنیا دایم دارد منہم آں شیخ زادہ باذل و ایثار کہ در مروّت و مردمی و درستی مشار الیہ بود اعنی شیخ زادۂ عالم خواجہ عزیز الملۃ والدین ابن خواجہ یعقوب نفسے گیرا داشت و صاحب فتوح بود و نقل باز گونہ زدے دیار دیوگیر و تلنگ ہمہ معتقدان و بندۂ او بودند کاتب حروف ایں بزرگ زادہ را در دیوگیر دریافتہ بود ہیتے زیبا و فرّے وافر داشت و برادر حقیقی او خواجہ قاضی بغایت خوب اخلاق و سادہ باطن بود و ایں ہر دو برادر کہ شیخ زادگان عالم بودند در نظر مبارک سلطان المشایخ بسیار بودند و از آنحضرت پرورش یافتہ شیخ زادۂ عزیز الدین ہم در دیوگیر شہادت یافت مدفن او آنجا شد و خواجہ قاضی ہم در حظیرۂ سلطان المشایخ در سر چوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہما منہم آں کمال طریقت آں جمال حقیقت اعنی شیخ زادہ کمال الحق والدین

ابن شیخ زاده بایزید ابن شیخ زاده نصر الله از لباس تکلف بکلّی عاری بود در بذل وایثار
بے نظیر و نانہا پختے و بخلق دادے واز طعامہاے لذیذ احتراز نمودے واگر عزیمت سفر کردے
گردونہاے پر ناں برابر بودے ودر آنچه این بزرگ در عہد دولت سلطان محمد تغلق
در شهر دهلی از دیار که مقام سکونت او بود آمد کاتب حروف بخدمت این بزرگ
بسبب رعایت حقوق خاندان معظم ایشاں که با آبا و اجداد کاتب حروف داشتند
رفته بود و شیخ درون حجره بالاے کهٹ نشسته چوں کاتب حروف را دید از درون
حجره دیگے بر دست مبارک کرده بیروں آمد و صحنکے گلیں بخدمت او آوردند بدست
مبارک هریسه ازاں دیگ بیروں آورد و بجاے روغن ستور روغن کنجد انداخت
و قدرے حلوا نیز برآں هریسه افزود و فرمود برغبت بخور که من ناں هاے دست
پخته جده پدری بزرگوار تو بسیار خورده ام کاتب حروف آں هریسه تناول کرد
و لذتے ازاں مے یافت و این شیخ زاده صاحب کرامت در اوائل در مطبخ
حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز دیگ شوئی کردے اینهمه
نعمت و کرامت ازاں بود و در آنچه شیخ زاده کمال الدین و شیخ زاده عزیز الدین
یعقوب خواستند که هر دو جاے سفر کنند بوقت وداع سلطان المشائخ یک
جلاے بدست شیخ کمال الدین و یک جلاے بدست شیخ زاده عزیز الدین داد
و شیخ زاده کمال الدین را فرمان شد که تو در مالوه باش و شیخ زاده عزیز الدین
را فرمان شد که تو در ولایت دیوگیر باش چوں از خدمت سلطان المشائخ
بیروں آمدند شیخ زاده عزیز الدین گفت ازیں یکاں جلالی چه غرض حاصل
خواهد شد شیخ زاده کمال الدین گفت خاطر جمع دار سلطان المشائخ
ما را جلاے داده هست یعنے بزرگی و آخر الامر هر دو بزرگ زاده حیاتے خوش متمتع
و با کرامات بسیار تا آخر عمر یافتند و روضه متبرکه این بزرگ زاده کمال الدین
در [illegible] ہاست و حاجت رواے خلق گشته رحمة الله علیه منهم
آں [illegible] سلف و نخبه خلف اعنی خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه ابراهیم

منهم

این خواجه نظام الدین مادر بزرگوار او سیده بوده عمه کاتب حروف و گمان کاتب
حروف و اکثر اهل ارادت که این شیخ زاده رستین را دریافته بودند آنست که هیچ
صغیره از ان شیخ زاده عالم در وجود نیامده باشد و باطنی معمور و ظاهری به تبسّم
و اخلاق پاکیزه آراسته داشت و درونه مبارک او با حق تعالے بمراقبه و ذکر خفی
منور اینهمه از برکت آن بود که در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش می یافت
و بوقت مائده پیوسته حاضر بودے و اگر وقتے خواجه محمد و خواجه موسی که خواندن
دعاء مائده عهده ایشان بود حاضر نبودندے این بزرگ زاده دعاے مائده خواندے
و تا آن غایت که این شیخ زاده راستین در دعا خواندن مشغول بودے سلطان
المشائخ فرمودے رحمت باد رحمت باد این مرحمت مخصوص در حق او بودے
و این شیخ زاده سلطان المشائخ را در مشغولی و عالم مشاهده دریافته بود
چنانکه در بیاب اوراد در نکته مشغولی تحریر یافته است و این شیخ زاده معظم می فرمود
که وقتے من در قصبه کهربه کار خیر خواهرزاده رفته بودم چون از آنجا بازگشتم اول
بخدمت سلطان المشائخ آمدم و سعادت قدم بوس حاصل کردم مرحمت
و شفقت فرمودن گرفت که کار خیر چگونه گذشت و سماعها چگونه بود تبسّم می فرمود
و باز پرس می کرد بعده فرمود که والده خود را دیدی عرض داشت کردم که خیر
اول سعادت پای بوس مخدوم حاصل کردم بعده بدان سعادت برسم دعای
خیر ارزانی داشت و فرمود که برو آن سعادت را هم دریاب آخر الامر چند روز
ذات مبارک این شیخ زاده صاحب کرامت را زحمت مزاحم شد در دوشنبه
روز که زحمت بود یک ساعت لب مبارک از تلاوت کلام الله بیکار نماند همدرین
زحمت برحمت حق پیوست و در پایان سلطان المشائخ مقابل روضه متبرکه
سلطان المشائخ مدفن یافت رحمة الله علیه نکته در بیان فضایل و مناقب
و بزرگی و کرامات نبیره گان حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس
الله سره العزیز منهم آن سر دفتر نبیره گان شیخ شیوخ العالم شیخ زاده معظم

و مکرم خواجہ محمد ابن مولانا بدرالدین اسحٰق کہ مادر او دختر شیخ شیوخ العالم بود این شیخ زادۂ معظم بہمہ اوصاف سنیہ موصوف بود در علوم دینی و تقوے و لطافت طبع موزوں و ذوق سماع و گریہ جگر سوز و بذل و ایثار مشہور و مذکور و از عالم صغر تا کبر سن ہم در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافتہ و حافظ کلام ربانی گشتہ و علوم وافر و عشقے کامل حاصل کردہ چنانکہ ہم در حیات سلطان المشایخ بمرتبۂ خلافت سلطان المشایخ رسید و خلق خدا را ہم در حیات سلطان المشایخ دست بیعت دادن گرفت و این شیخ زادۂ معظم با مامت سلطان المشایخ مخصوص بود و اے یومنا او را خواجہ محمد امام گویند و در امامت او سلطان المشایخ را رقتے و ذوقے حاصل میشد و بعد امامت بکسو تنہا سے خاص مخصوص مے گشت و در مجالس بالا تر از و نزدیک سلطان المشایخ کسے نشستے و در رقص با سلطان المشایخ موافقت نمودے و در مجلس سلطان المشایخ بحکم اشارت سلطان المشایخ صاحب سماع شدے و ہیچکسے را از نبیرگان و یاران اعلے را این محل نبود و از ملفوظات جان بخش سلطان المشایخ کتابے نبشتہ است و انوار المجالس نام کردہ ہست بیشتر عمر عزیز او در عبادت باری تعالے و ذوق سماع کہ در آں باب غلو تمام داشت مصروف گشتہ از ہر جنس قوالان کامل از پارسی و ہندی گوے بخدمت او حاضر مے بودند و علم موسیقی را و اضعی بود کہ مثل آں نشان نتواں داد و در بیان معانی آں علم رموز و اشارت نغمات و تحمیل آں بر حقیقت آیتے بود کاتب حروف کرامات این بزرگ زادۂ عالم را چہ در سماع و چہ در غیر سماع دیدہ ہست چشم ہاے مبارک ایشاں مدام از کمال ذوق در میان آب غلطاں بودے و گریہ و نعرہ او در سماع جگر ہاے اہل دلاں را سوراخ کردے وقتے سلطان المشایخ را در خانقاہ شیخ ابوبکر طوسی کہ حوالی اندرپت ہست استدعا کردند و در آں مجلس و ایشاں صاحب نعمت حاضر بودند ہر چند کہ سماع میگفتند ہیچ اثر پیدا نمے شد

سلطان المشایخ فرمود که سماع را بدارند و بحکایات و مآثر بزرگان مشغول شدند در اثنای
این حال ذوقی پیدا شد درین معرض شیخ علی زنبیلی روی بجانب شیخ نظام الدین
پانی پتی که خلیفه شیخ بدر الدین غزنوی بود کرد و منظرے خوب حالے وافر و الحانے
خوش داشت و گفت که ما از شما سماعے مطلوب داریم که بشنویم الغرض شیخ
نظام الدین پانی پتی میان مجلس بجاے قوالان بنشست چون او تنها بود
سلطان المشایخ بجانب خواجه محمد که ذکرش بخیر باد اشارت کرد که شما یاری
دهید خواجه محمد از مقام خویش برخاست برابر شیخ نظام الدین پانی پتی
بنشست این هر دو بزرگ اول غزلے آغاز کردند بعده سوتے بر گرفتند چون
بدین بیت رسیدند بیت هر بیخودی که بینی امشب آ * از من همه در گذار
تا روز * سلطان المشایخ را بگرفت و در جمله جمع اثر کرد الغرض باآن
فضائل که حق تعالی ایشان را داده بود انکسار و تواضع تمام هم بخشیده تا درمیان
جمع پیش آمد و نشست و سماع گفت آرے چون از مقبولان حضرت اله بوده
اند از ایشان همه حرکات و سکنات پسندیدگان آنحضرت مے آمد و این شاهزاده
در علم حکمت نصیبے وافر داشت این ضعیف گوید بیت بعلم حکمت جائے
رسیده که زرشک * میان گور کند شور بوعلی سینا * منهم آن مشهور بعلم
آن مذکور بعلم که بزهد و تقوے موصوف بود اعنی خواجه موسیٰ ابن مولانا
بدر الدین اسحاق که برادر حقیقی خواجه محمد امام بود و این بزرگ زاده نیز در نظر
مبارک سلطان المشایخ پرورش یافته و در جمیع علوم کمالے داشت و
ذو فنون روزگار گشته و در علم اصول فقه بزدوی پیش مولانا وجیه الدین
پائلی گذرانده و حافظ کلام ربانی بود و در تحقیق سخن کوشیدے و طبعے فیاض
و لطافتے بسیار داشت و در نظم و اشعار عربی و پارسی کامل بود و غزلے پر سوز
گفتے و در علم موسیقی طایفه که مهارت داشتند لطائف دلربائی آن علم از نغمات
روح افزاے این بزرگ مے بردند و در جمیع علوم دستے داشت و در علم

حکمت کمالے یافتہ بود آں را بتجارب بقرون گردانیدہ و در صحبت خواجہ محمد امام
بزرگ خود امامت سلطان المشایخ کردے و لغایت خوش خواندے و بخلعتہائے
فاخر از حضرت سلطان المشایخ مشرف گشتے آخر الامر ہر دو بزرگ و بزرگ زادہ
در حظیرۂ سلطان المشایخ مدفن یافتند رحمۃ اللہ علیہما منہم آں شیخ زادہ دلکشائے
والیئے ولایات والاعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین صوفی کہ والدۂ بزرگوار او بی بی
مستورہ دختر شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود قدس اللہ سرہ العزیز و ایں شیخ زادہ
فضائل بسیار داشتے و معانی و لطایف بیشمار و از ملفوظات روح افزائے حضرت
سلطان المشایخ کتابے بشتہ ہست مسمے بتحفۃ الابرار کرامت الاخیار
و ازیں نسخہ بیشترے در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ گذرانیدہ وقتے
دعائیدہ سلطان المشایخ مولانا وجیہہ الدین پائلی بالاتر ایں شیخ زادہ بنشست
چوں سلطان المشایخ دید فرمود کہ مولانا چنانکہ من نخواہم کہ ہیچ مجعدے بالاتر
متعمہ بنشیند ایں ہم نخواہم کہ ہیچ متعمے بالاتر مخدوم زادگان من بنشیند اگرچہ مخدوم زادہ
مجعد باشد و مولانا وجیہہ الدین شیخ عزیز الدین را در نیافت کہ نبیرۂ شیخ شیوخ
العالم ہست چوں مجعد دید دانست کہ شخصے دیگر ست فی الحال مولانا وجیہہ الدین
روے بزمین آورد و بمعذرت بایستاد کہ من ندانستم کہ ایں شیخ زادۂ عالم ہست
و الا ہرگز ایں جرات نمے کردم و ایں بزرگ زادہ بحکم فرمان سلطان المشایخ
بخدمت قاضی محی الدین کاشانی تلمذ کردہ بود و در کتابت خط بہتر و باریک بیمثل
زمانہ بود و در جہاں نظیر در نیافتہ کہ ہیچکس در عالم بداں لطافت نتواند بنشست
کتابت کردے وقتے آں شیخ زادۂ معظم در خانہ کاتب حروف بوسیلہ محبت آبا و
اجداد آمدہ بود و ایں شکستہ را بزرگی دادہ در اثنائے فوایدے کہ مے فرمود در وے
مبارک جانب کاتب حروف کرد و ایں بیت گفت بیت گر وقت خوشت ہست
غنیمت میدار + کاں راچو زمانہ قضا نتواں کرد + و ازیں بزرگ خلفے ماندہ
بصورت و سیرت سلف اعنی شیخ زادہ معظم قطب الملۃ والدین حسن

منہم

احسن الله تعالیٰ امور دینه و بلغه مبلغ الرجال کردر زهد و ورع و تقوے
و بذل و ایثار و تحمل گوے سبقت از ہمسران خود ربوده است و بشرف خلافت
شیخ نصیر الدین محمود مشرف گشت و بخط مبارک شیخ نصیر الدین محمود اجازت
نامه بردست دارد و خلق خدا را دست بیعت میدهد و لهٰذا از وے آساید حق تعالیٰ
بر جادهٔ طریقت مستقیم دارد تکملهٔ در بیان فضائل و مناقب و بزرگی اقربائے سلطان
المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز منهم آں بمکارم اخلاق موصوف
آں بقربت و شفقت سلطان المشائخ مخصوص و معروف اعنی خواجه رفیع
الملة والدین هارون که پسر خواهرزادهٔ حقیقی سلطان المشائخ است
و از عالم صغر تا کبرسن در نظر رحمت سلطان المشائخ پرورش یافته است
و بواسطه شفقت سلطان المشائخ حافظ کلام ربانی گشته سبحان الله ایں
چه شفقت بود که سلطان المشائخ بر وے داشت اگر وقتے بوقت مائده ایں
بزرگ حاضر نبودے سلطان المشائخ باوجود چندیں بزرگان توقف
کردے و منتظر رسیدن ایں بزرگ بودے و از فتوحات و تحفه آنچه رسیدے
به نصیبے کامل و حظے وافر از جمله اقربائے خویش اول ایں بزرگ را مقدم
داشتے و بجائے فرزندان خود در خلا و ملا بکنار مبارک خویش پرورش میدادے
با ایشان تبسمے و بسطے مے بود و بیشتر حال در نظر مبارک سلطان المشائخ
مے بود و ایں بزرگ ہم در حیات سلطان المشائخ متولی خانه و حظیره گشت
اگرچه ایں بزرگ در تیر و کمان و سباحت و کشتی ہوسے تمام داشت سلطان
المشائخ از غایت شفقت همدراں باب ایں بزرگ را رغبت بود ترغیب فرمودے
و از حال ایں هنرہائے پسندیده که شرعاً مشروع است پرسیدے بلکه غوامض
ایں هنرہا تلقین فرمودے تا خاطر مبارک ایں بزرگ خوش شود و حق تعالیٰ
ایں بزرگ را که یادگار سلطان المشائخ است بر جادهٔ طریقت مستقیم دارد
و بر اصحاب ارادت مقیم باشد آمین منهم آں موصوف بعلم آں منسوب بحلم آں

۲۰۴ ذرشتہ صفات آں پسندیدہ ذات اعنی خواجہ تقی الملۃ والدین نوح کہ بشرف
قرابت حضرت سلطان المشایخ مشرف ورا در کہتر خواجہ رفیع الدین ہارون
بود و بنظر خاص سلطان المشایخ مخصوص گشتہ وہم در اوان جوانی باوصاف بزرگان
رب ۔ یدکاتب حروف مناقب ماثر او چہ تواند نوشت جائے کہ سلطان المشایخ
درباب ایں بزرگ فرمودہ کہ یاراں ایں را عزیز دارید کہ ایں نیکو کسے است قرآن
یاد دارد وہر شب آدینہ ختم مے کند و در تعلم ہوسے تمام دارد و حاصل بسیار و باہیچ
کسے کارے ندارد نہ بدوستے و نہ بدشمنے بغایت صالح است تا روزے من از و
پرسیدم کہ چندیں طاعت و عبادت کہ مے کنی مقصود تو چیست گفت
مقصود من حیات ضمانت سلطان المشایخ مے فرمود کہ ایں سخن او را کہ
آموخت یعنے ایں سخن اہل سعادت اوست و منقول است آں روز کہ خدمت
سلطان المشایخ را زحمت بود پیش از زحمت موت خواجہ نوح را پیش خود
طلبید و چند نفر درویش عزیز رسیدہ بودند ایشاں را نیز طلبید و بحضور یاران درویشان
خواجہ نوح را خلافت داد پس وصیت فرمود باید کہ ہرچہ بر تو رسد نگاہ نداری و
آں را بخرج رسانی اگر بر تو چیزے نیاشد ہیچ دل خود را نگران نداری کہ خدا ترا خواہد
داد و ہیچکسے را بد نخواہی و از خدا ہم یکے را بد نخواہی و جفا را بعطا بدل کنی و دیہ و ادرار نستانی
کہ درویش قرار دارد و ادرار خوار نباشد اگر تو چنیں باشی پادشاہان بر در تو آیند الغرض
خواجہ نوح را ہم در حیات سلطان المشایخ و در عنفوان جوانی زحمت دق فراحم
ذات مبارک او شد وہم دراں زحمت برحمت حق پیوست وہم در حظیرہ سلطان
المشایخ در سرآں چبوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں زاہد یگانہ
آں عابد زمانہ آں مخصوص گردانیدۂ حق آں بشرف اختصاص مطلق اعنی
خواجہ ابوبکر مصلے دار خاص کہ بشرف قرابت سلطان المشایخ مشرف بود
و در خلا و ملا خدمت سلطان المشایخ کردے و با چندیں
صوم دوام بودے بلکہ روزہا گذشتے افطار نکردے چنانکہ شکم

منقول است

منہم

چشیده بودے ودر غایت مشغول ودر نہایت مجاہده بودے روز جمعه مصلے
سلطان المشایخ بعد اداے نماز بامداد در مسجد جمعه کیلوکهری بردے جمعه بود
سلطان المشایخ مے فرمود که خواجه ابو بکر مصلے مرا در مسجد جمعه برده است
ومشغول شده ودر سماع ذوق وافر وغلوّ تمام داشت وقتے بود که در سماع از
غایت ذوق وایثار دستار وپیرہن بقوال دادے ومیرزی برکتف مبارک
او حمائل بستے الہی او راآں میزر در رقص چه زیب دادے واز غایت شوق
نعرۂ دل دوز وجگر سوز زدے وقوالاں را بگرفتے وبجنبانیدے واز ذوق
او حاضراں را ذوق تمام حاصل شدے واینہمه از برکت نفس سلطان المشایخ
بود که خواجه ابو بکر را فرموده بود که در حال سماع بوقت اہتزاز ورقص نزدیک من
شده محافظت کناں بر مے وبعد از نقل سلطان المشایخ بعضے یاراں
بوظیفۂ دیہے وزمینے مشغول شدند اما ایں بزرگ بہیچ چیز تعلق نکرد واز برکت
سلطان المشایخ باتباع انبوه حیاتے خوش گذرانید تا آخر الامر چند روز
زحمت ملازم ذات پاک او شد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد ودر پایان سلطان
المشایخ مدفن یافت منہم مولانا قاسم یکے از خواہرزادگان سلطان المشایخ منہ
قدس الله سره العزیز خواجه قاسم ابن عمر برادرزادۂ خواجه ابو بکر است که صاحب
لطایف التفسیر است در دیباچه تفسیر مے فرماید که بنده امیدوار بحضرت ورحمت
پروردگار قاسم بن خواہرزاده حقیقی سید السالکین برہان العاشقین نظام
الحق والدین طیب الله ثراه وجعل الجنة مثواه چوں ایں عنایت سابقه کرد
ایں بیچاره را از کتم عدم در عالم وجود آورد بانواع کرم ہا مخصوص گردانید بعضے

بر نکته داناں وسخن فہماں پوشیده نماند که در سیر الاولیا لفظ خواہرزاده چند جا واقع شده است
بمعنی مختلف در نکته اقربا در مناقب خواجه رفیع الدین ہارون مے نویسد که بسر خواہرزاده
حقیقی ودر نکته بعضے کرامات حضرت سلطان المشایخ مے نویسد اسپ مادیاں را بعد از مدتے
بخواجه محمد صالح خواہرزادۂ ام ودر نکته بیان بعضے دقایق واحادیث مے نوید که مرا خواہرزادۂ
بود واو را بشوہر دادند آں مرد در خانه نیکو نبود ودر نکته اقربا در مناقب مولانا ابو القاسم مے نوید مولانا

که موجب سعادت دارین است آنست که بنظر این سلطان المشایخ قطب
الاقطاب عالم ملحوظ گردانید و بانواع انفاس از باطن خویش که معدن غیب
مقر علوم لاریب است بزبانے که ناطق است بحق ارزانی داشت اعلی ازاں
ایں بود که ایں شکستہ چهار ساله و چهار ماه و چهار روزه شد والد ایں مسکیں
تغمدہ اللّٰہ بالرحمۃ والرضوان بحضرت آں سرور عاشقان و پیشوائے مشتاقاں ۵۱
بردنا بامر ایشاں بمکتب فرستد آنحضرت ازراه تلطف و بنده نوازی تخته او
بقلمے که آں حاکی است از قلم وحی بدستے که آں موصل است بدست حضرت
رسالت پناه صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کابراً عن کابرٍ نوشت ایں ضعیف را که
درحالت نوشتن تخته ایستاده کرده بودند نشست اقبال که خادم ایں بادشاہ
معنی بود ایستاده کرد بازایں ضعیف نشست باز اقبال خواست که ایستاده
کند آں مخدوم عالمیاں و ملجاء جهانیاں بنفسے که حکم متین است گفت که بگذار
ایں نشسته خواهد خواند بعد نوشتن همچناں نشسته بزبان مبارک خود از کمال
شفقت یکدو کرت تلقین کرد بعده بلفظ مبارک فرمود حق جل و علے ایں
کودک را کبرسن رساند و بکمال علم مشرف گرداند چوں ایں ضعیف دوازده ساله
شد حق جل و علے بحفظ کلام مجید و فرقان حمید مشرف گردانید بعده حق جل
وعلی سُلْطَانُ الْاَئِمَّۃِ وَالْعُلَمَاءِ الْاَجِلَّۃِ وَالْفُضَلَاءِ جَلَالُ الْمِلَّۃِ وَالدِّیْنِ عَالِم
اَعْلَی اللّٰہُ لِوَاءَ جَلَالِہٖ وَرَزَقَنَا ظِلَّ لِوَائِہٖ رسانید ایں بزرگوار دیں پرور

بپوشاد او را خدائے تعالیٰ بر رحمت و آمرزش ۱۲

۵۱ بادشاه امام ها و عالمان کلاں و بادشاه فضلا بزرگی کرده مسلماناں و بزرگے وین دیں دراں
عالم برقرار دارد کند حق تعالے نشان بزرگی او را و نصیب کند سایه نیزه او۔

قاسم ابن عمر برادر زاده خواجه ابابکر و در همیں تکته عبارت لطایف التفسیر که تصنیف همیں
مولانا ابو القاسم است نقل کرده قاسم بن خواهر زاده حقیقی آزیں عبارت ها فهمیده
مے شود که لفظ خواهر زاده عام است پسر خواهر زاده را و پسر دختر خواهر را هم مے گویند و دختر خواهر
و دختر دختر خواهر را هم مے گویند و ازیں عبارت ها ایں هم معلوم مے شود که خواجه محمد
پسر خواهر حضرت سلطان المشایخ و نام پدر ایشاں صالح است و خواجه ابابکر و خواجه عمر
هر دو پسران خواهر حقیقی حضرت سلطان المشایخ اند فقط

نظر خویش مشرف گردانید و قریب پنجاه سال در خدمت این سرور علماء زیور ضیا
تلمذ کرد از مبادی علوم تا نهایت آن بقرات خویش تمام کرد و بشرف اجازت گفته هدایه
و بزدوی و کشاف و مشارق و مصابیح مشرف کرد پس ازاں این ضعیف در تفاسیر
عربی و پارسی نظر کرد و هر یکے را بخصوص یافت بعبارتے لطیف و معانی و الفاظ
غریب غیب است تا مجموعه نویسد که متضمن معانی غریب شامل لطائف عامه تفاسیر باشد
تا منافع بخاص و عام رسد و بمطالع آن بر اسرار قرآن و دقایق فرقان مطلع گردند
و نام این تفسیر لطایف تفسیر کرده منهم آن فخر زهاد و آن جمال عبّاد که در علم و تقوے
و ورع در ایام خود مثل ندارد اعنی خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه ابو بکر مطلے
دار خاص که بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف بود و این بزرگ چند
ملفوظات سلطان المشائخ را یکجا ترتیب بدیوان جمع کرده است و آنرا
مجموع الفوائد نام نهاده و نام خود عبد العزیز ابن ابوبکر خواهرزاده سلطان
المشائخ نبشته است سبحان الله سالها باشد که این عزیز الوجود بر جادهٔ طریقت
مستقیم میرود و از عالم صغر تا کبر سن تکبیر اولے در هیچ فرضے از و فوت نشد در مساجد
بگشتے تا تکبیر اولے دریافتے تحریمه بستے چوں بعنوان جوانی رسید و در تعلم غلو کرد هر چه
تعلم میکرد بعمل مقرون مے گردانید و هر شب جمعه ختم مے کند و در جماعت خانه
سلطان المشائخ سالها باشد که پنجوقت و آں مقام قصر که امامت مے کند
و خلق خدائے را دست توبه میدهد و بدانچه دست میدهد آینده و رونده را بخیرے
پیش مے آید و هیچ معینے ندارد و بر هیچ کس آمد و شد نه با اتباع انبوه خویش مے گذارند
حق تعالے او را صبر جمیل بخشیده است وقتے این بزرگ بوقت قیلوله بخدمت
سلطان المشائخ رفت خادم بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد خواجه عزیز
هر شب جمعه ختم مے کند سلطان المشائخ فرمود که بلند مے خواند یا ساکن این
بزرگ گفت ساکن این جواب بر مزاج سلطان المشائخ موافق افتاد تحسین
فرمود و کرت دیگر نور الدین پسر خواجه مبشر که مخصوص بشفقت سلطان المشائخ

بود این بزرگ را پیش برد و گفت مخدوم عزیز مرید شماست فرمود که آری مرید من است
و مرا این فرزند فخر است مَتَّعَ اللّٰهُ الْمُسْلِمِیْنَ بِطُوْلِ بَقَائِهٖ تکمله در بیان فضائل
و مناقب سادات کرام جد و پدر و اعمام کاتب حروف که مخصوص بقربت و صحبت و
شفقت و مرحمت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز
بوده اند و اتصال ایشان بحضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و بحضرت
سلطان المشایخ قدس الله سرهما العزیز مدرجه انقضی منهم آن سید آل رسول
آن افضل اولاد بتول آن جگر گوشه مصطفی آن نور دیده مرتضی و زهرا
اعنی سید محمد محمود کرمانی جد پدری کاتب حروف که سرور سادات کرمان بوده
آبا و اجداد این سید پاک را در کرمان اسباب دنیاوی از قریات و باغات و اراضی
بسیار بوده و یک عم این سید بزرگوار سید احمد کرمانی در ملتان عهده سکه
دار الضرب داشت الغرض سید محمد کرمانی بتجارت از کرمان به لاهور در شهر
آمدے چون باز گشتے میان اجودهن شدے و سعادت قدمبوس شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین حاصل کردے و در ملتان بخدمت عم خود آمدے
و از آنجا به کرمان رفتے در اثنای این آمد و شد و دریافت سعادت پای بوس
شیخ شیوخ العالم دولت محبت و اعتقاد شیخ شیوخ العالم در سویدای دل
سید محمد کرمانی جای داد تا بخدمت شیخ شیوخ العالم ارادت آورد و این
محبت بجای کشید که اسباب و املاک کرمان بکلی ترک داد و در ملتان بخدمت
سید احمد عم خود آمد سید احمد دختر خود بی بی رانی جده کاتب حروف را بنکاح
تسلیم سید محمد کرمانی برادر زاده خود کرد به نیت آنکه سید محمد را هم در ملتان بدارد
هر چند سید احمد اسباب دنیاوی عرض کرد ترغیب دل شغل خود نمود چون محبت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دامن گیر دل و دیده
شده بود سکونت در ملتان میسر نشد تا آنکه سید احمد گفت که صحبت شیخ الاسلام
بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز هم عزیز است سید محمد کرمانی گفت محبت

تکمله

۱ بهره مند گرداناد الله تعالی مسلمانان را بدرازی بقای آن عزیز ۱۲

منهم

بتول فرق کننده میان حق و باطل و یکسو شونده از غیر حق ۱۲

از پتہائے شود شیخ سعدی گوید بیت خار سودائے تو آویختہ در دامن دل + حیف باشد کہ بأطراف گلستان نگرم + بعدہ بی بی رانی اتباع خود را از اجودھن آوردو باختیار ترک اسباب و املاک و وطن قدیم داد و بفقر و فاقہ در اجودھن قناعت کرد و بمرحمت شفقت نظر لطف شیخ شیوخ العالم مخصوص شد بی بی رانی و اتباع او نیز بشرف بیعت شیخ شیوخ العالم مشرف گشت اگر وقتے یاران اعلے بجہت مطبخ شیخ شیوخ العالم گل کریل چیدن در صحرامے رفتند سید محمد نیز بر وقتے ہر کسے گل کریل بیشتر مے آوردند سید محمد اندک آوردے سبب آنکہ دستہائے مبارک او نازک بود و خارہائے کریل مجروح مے گردانید چوں ایں قصہ شیخ شیوخ العالم را روشن شد فرمود کہ سید را حاجت نیست کہ برود ما انرا قبول کردیم الغرض ہژدہ سال در نظر مبارک شیخ شیوخ العالم بود دوازدہ سال در ارادت از سلطان المشائخ سابق و سید محمد کرمانی را با سلطان المشائخ بواسطہ آنکہ در اجودھن ہر دو غریب بودند فرط محبت بود چوں محبت ایں دو بزرگ شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد فرمود کہ در صحبت یکدیگر باشید و میاں شما مواخات باشد تا بداں محبت سید محمد با فرزنداں بخدمت سلطان المشائخ آمد و عمر گذرانید و ایں روایت مشہور ست کہ وقتے سید محمد کرمانی را با سلطان المشائخ بسببے تغیر مزاج شد سید محمد در مائدہ حاضر نمے شد تا شبے سلطان المشائخ در خواب دید کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در قبہ نشستہ است و سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بر در آں قبہ ایستادہ و سلطان المشائخ مے فرماید کہ من از ایں حال معائنہ مے کنم و در خاطر مے گذرد کہ خدمت سید محمد را با من تغیر مزاج است کہ دانم مرا درون قبہ بر دیا نہ من دراشناء ایں خطرہ سید محمد رحمۃ اللہ مرا آواز داد کہ اے مولانا نظام الدین بیا چوں مس رفتم دست من گرفت و درون قبہ بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برد و پائے بوس دہانید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فرمود کہ مولانا نظام الدین محمد تو از فرزندان مائی بانسب صحیح و سید محمد نیز از فرزندان من است چوں روز رشد سلطان المشایخ در خانۂ سید محمد آمد سید محمد را خبر کردند فرمود تا سلطان المشایخ را نفرستادند بر ما بیاید سید محمد استقبال کرد در صحن خانہ کرم کناں و بشارت گویاں در پاے یکدیگر افتادند نشستند شیخ سعدی خوش گوید بیت چہ خوش بود دلارام دست در گردن ✣ بہم نشستن و حلواے آشتی خوردن ✣ آخر الامر چند روز سید محمد را زحمت مزاحم شد از دار فنا بدار بقا شب جمعہ سنہ احدے و عشر و سبعمایۃ رحلت کرد و در حظیرۂ سلطان المشایخ در سراں چبوترہ یاراں مدفن یافت ایں سید بزرگوار چہار پسر گذاشت سید نور الدین مبارک و سید کمال الدین احمد و سید قطب الدین حسین و سید خاموش چنانکہ مناقب ایشاں تحریر مے باید منہم آں سید تارک دنیا باختیار و آں باوصاف سینہ نزدیک عام و خاص مختار آں مقبول اولیاآں محبوب اصفیاآں مشہور باطعام طعام آں مذکور بحسن کلام اعنی سید السادات نور الملۃ و الدین مبارک ابن سید محمد کرمانی پدر کاتب حروف کہ از جمیع فرزندان سید محمد مہتر بود و تولد ایں سید پاک ہم در حیات شیخ شیوخ العالم در اجودہن بود و کنیت او ابو القاسم تعین کرد مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز فاما سلطان المشایخ ایں سید پاک را سیدی گفتے و اغلب خلق ہم بدیں اسم خواندے و ایں بزرگ بفضایل بسیار و لطافت طبع آراستہ و صحبت درویشاں بسیار دریافتہ و راہ و روش ایشاں نیکو دانستہ سبحان اللہ در مدت نود سال کہ عمر عزیز آں سید پاک بود ہیچ نوع میل بدنیا و ابناے دنیا نکرد و بہیچ معنے مشغول نگشت بفضل حق جل و علے ایام حیات با اتباع انبوہ خوش گذرانید و ہمت بر آں داشت کہ با مہماناں مراعت بسیار کند و طعامہاے مکلف پیش آرد و اہل دنیا در آرزوے لذت طعام ایں سید پاک بودندے و علما و فقرا را سخت دوست داشتے و در تعلم و خدمت کردن درویشاں

منہم

وصیت اہل عشق فرزندان خود را ترغیب نمودے علی الخصوص کاتب حروف را و در تعلیم کاتب حروف بسیار مبالغت نمود و زر و مال ایثار استادان کاتب حروف کرد چنانچہ این کیفیت در ذکر مولانا و استادنا فخر الملۃ والدین زرّادی کہ خلیفہ سلطان المشائخ بود تحریر یافتہ است و عمر عزیز این سید پاک در نظر مبارک مرحمت سلطان المشائخ گذشت باآنکہ ارادت بخانوادہ چشتیہ بخواجہ قطب الدین چشتی داشت و دو کرت در چشت رفتہ بود چون کرت دوم بخواجہ قطب الدین چشتی رسید چندگاہ آن خانوادہ کریم را خدمت کرد و خواجہ قطب الدین را تحقیق شد کہ این سید پاک خاص برائے زیارت خواجگان چشت مے آید مشرف بخلافت خود گردانید و بخرقہ خلافت و اجازت نامہ بنشان مبارک مخصوص کرد و یک اسپ کمیت مغلی کہ خاصہ سواری خواجہ بود بخشید و وصیت فرمود کہ باوضو باشی و طعام تنہا نخوری و باعزاز تمام بازگردانید و این ہمہ از برکت آن بود کہ سید پاک در نظر شیخ شیوخ العالم گذشتہ بود و مقبول از دہن مبارک خود در کام این سید پاک نہادہ و کلاہ اللہ برابر شیخ علاؤ الدین قدس سرہ پیش مولانا بدر الدین اسحٰق خواندہ چنانکہ در ذکر شیخ علاؤ الدین تحریر یافتہ الغرض این سید پاک مے فرمود در سال کہ من از چشت باز گشتم براسپے کہ خواجہ قطب الدین دادہ بود سوار مے آمدم و آن اسپ داغ پائے گاہ خاصہ خواجہ داشت و لشکرہائے کفار در آن سال از لشکر منصور شہر دہلی در عہد دولت سلطان علاؤ الدین خلجی انار اللہ برہانہ شکستہ بازگشتہ بودند ہزارگان و دو ہزارگان متفرق میرفتند در اثنائے راہ خراسان چندکرت مرا پیش آمدند و خواستند کہ اسپ و بقچہ جامہ ہا کہ در آن خرقہ خواجہ بود از من ببرند ہمین کہ داغ پائے گاہ خاص خواجہ در آن اسپ مے دیدند تعظیم آن اسپ مے بوسیدند و مے گفتند کہ از برکت خواجہ قطب الدین چشتی سلامت خواہید رفت خدمت الدین مے فرمود رحمۃ اللہ علیہ خواجہ قطب الدین

چشتی در عالم صغر بود خواستند کہ بر سجادہ چشت بجائے پدر بنشانند بزرگان چشت و اقربائے دیگر گفتند کہ ایں صغیر ست و خواجہ علی چشتی عم خواجہ قطب الدین کہ در دہلی ست وارث سجادہ اوست اور علم دہیم تا او چہ فرماید بجہت ایں مصلحت دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت از خلفائے خاندان چشت بخدمت خواجہ علی چشتی در شہر دہلی رواں کردند چنانکہ شمہ ازیں حکایت در ذکر شیخ بدرالدین سلیمان پسر شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض چوں ایں دو خلیفہ در شہر دہلی بخدمت خواجہ علی چشتی رسیدند و عرائض بزرگان چشت رسانیدند و عہد دولت سلطان غیاث الدین بلبن بود شیخ علی خواست کہ عزیمت چشت کند سلطان غیاث الدین شنید در پائے خواجہ علی افتاد و سوگند خورد اگر خواجہ عزیمت چشت کند من ترک مملکت گیرم و در رکاب خواجہ در چشت بیایم خواجہ فرمود تو عہد رعایت بندگان خدائے تعالے تکفل کردۂ و عالمے در کنف حمایت تو آسودہ اند اگر تو بیائی آشوب در عالم افتد و تو مواخذ باشی سلطان گفت ہرچہ میشود گو میشو من از رکاب خواجہ دور نشدنی ام چوں خواجہ علی در صدق اعتقاد و ثوق یافت بضرورت در شہر دہلی ماند و مکتوبات بجانب اقربائے و بزرگان چشت و ملک شمس الدین کتہ ملک ہریو کہ مرید و بندہ آں خاندان بود در قلم آورد کہ من ہر نعمتے کہ از مشائخ چشت و والد و عمان خود یافتہ بودم بخواجہ قطب الدین برادر زادہ خود بخشیدم و مقام سجادہ چشت حوالۂ او کردم باید کہ ہمہ التجا بدو کنند چوں ایں دو خلیفہ در چشت رسیدند و مکتوبات بزرگان چشت و ملک شمس الدین را رسانیدند اقربا باز منازعت آغاز کردند دریں معرض ملک شمس الدین کتہ گفت کہ شما ہر ہمہ از دودمان گرامی اید مرا یک سخن فراہم مے آید اگر قبول کنید بگویم ہمہ بداں رضا دادند ملک شمس الدین گفت کہ سجادہ و عصائے پیران چشت درون حجرہ ایست کہ پیش در آں نشستہ اید و دریں حجرہ مقفل است ہر کہ از شما دست بداں قفل زند و

بے کلید آں قفل از برکت دست او بکشاید ایں سجادہ و مقام او را باشد ہمہ قبول کردند بعدہ ہر یکے دست برآں قفل نہادہ مے خواندند و مے جنبانیدند قفل باز نمے شد چوں نوبت بخواجہ قطب الدین چشتی رسید خادم خواجہ را در کنار گرفت و نزدیک درِ آں حجرہ آورد بمجرد ے کہ دست خواجہ برآں قفل نہاد قفل بکشاد و طبقہائے در حجرہ باز شد و غلغلہ در میان چشت خراسان ازیں کرامت افتاد بعدہ خادم خواجہ را در کنار کردہ درون حجرہ برد و بر سجادہ مشایخ چشت بنشاند خواجہ ابی محمد چشتی پسر خواجہ ابی احمد چشتیست و خرقہ ارادت و خلافت از پدر خود یافتہ و در سنہ بست و چہار سالگی بر جادۂ پدر خود بفرمودۂ او بنشست و خواجہ ابی یوسف چشتی پسر خواجہ ابو محمد چشتی است و مرید و تربیت یافتہ پدر است و خرقہ خلافت ہم از پدر بزرگوار خود پوشیدہ حضرت خواجہ قطب الدین مودود چشتی پسر خواجہ ابی یوسف چشتی است و خرقہ ارادت و خلافت از پدر بزرگوار خود یافتہ الغرض مناقب و کرامت خواجہ قطب الدین چشتی بحدیست کہ قلم از فہم آں عاجز آید و خواجہ یوسف پسر خواجہ محمد چشتی نبیرۂ پسریں خواجہ قطب الدین امروز بر سجادہ چشت است و در غایت کرامت و عظمت الغرض چوں خدمت والد رحمت اللہ علیہ از چشت باآں اعزاز و اکرام در شہر دہلی رسید تا آخر عمر ہیچ مریدے نگرفت و ہیچ وقت نگفت کہ من خلیفہ ام و ہمہ مسافران لنگر دار وقت ایں سید پاک را بخدمت خواجہ قطب الدین در چشت دیدہ بودند و نظر رحمت و شفقت خواجہ دربارۂ ایں سید پاک معاینہ کردہ ہر کسے ازاں مسافران درویشاں در شہر دہلی بلنگرے و دیہے تعلق کردہ مگر خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ کہ ہمہ بر خدمت و محبت سلطان المشایخ بندہ کردہ و تا آخر عمر ازاں قاعدہ نگشت و بیشتر حکایات و نقل و روایات کہ دریں کتاب تحریر یافتہ است منقول از خدمت والد است رحمۃ اللہ علیہ کہ راہ و روش ایں خاندان با عظمت و کرامت بہتر از خدمت ایشاں کسے ندانستے و ہر کہ را در تحقیق راہ و روش ایں خاندان

یا کرامت سخنے و یا شبہ بودے از خدمت ایشاں مے پرسید ند آخرالامر ذات ملک صفات را چند روز زحمت مزاحم شد روز پنجشنبہ بوقت چاشت پانزدہم ماہ صفر سنہ تسع واربعین وسبعمائۃ برحمت حق پیوست و در حظیرۂ سلطان المشایخ نزدیک سید محمد کرمانی در سر آں چبوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ازیں سید پاک سہ پسر ماندند یکے کاتب حروف دوم سید لقمان و سیوم سید داؤد وجد مادری کاتب حروف مولانا شمس الدین دامغانی درباب سید داؤد خوش گفتہ است بیت میر داؤد گو سلیمانیست ٭ بردل دوستاں بہ از جانیست ٭ منہم آں سید باوقار آں سرور سادات روزگار اعنی سید کمال الدین امیر احمد ابن سید محمد کرمانی کہ عم بزرگ کاتب حروف بود و در مردی و جوانمردی حیدر ثانی و صدقے وافر و فراستے کامل داشت درویشاں و ستکریان فقیر را تنکہ زر و نقرہ دادے اگرچہ ایں بزرگ صاحب اقطاع و طبل و علم بود فاما بہمہ اوصاف تصوف موصوف بود و عقلے کامل داشت و کارہا بمقتضائے عقل تمام کردے امیر خسرو خوش گوید بیت کارے نکرد جز بکمالات علم و عقل ٭ گوئی کہ صد عمامہ بزیر کلاہ داشت ٭ عجب قوتے داشت کہ جز صدق بر زبان مبارک او سخنے نرفتے و ایں ہمہ فضایل ثمرۂ آں بود کہ در نظر سلطان المشایخ پرورش یافتہ بود و مادر و پدر ایں سید پاک از و راضی بودند و بہمہ حال در رضائے ایشاں کوشیدے و آنچہ حاصل او بودے در نظر ایشاں آوردے و باز پرس آں نکردے و کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ برادرم امیر احمد در حمل بود و سن برابر پدرم یعنے سید محمد کرمانی از بیروں در خانہ مے آمدیم دیوانہ صاحب نعمت پیش آمد و گفت سید محمد در خانہ تو پسرے خواہد آمد او را امیر احمد نام نہی ہمیں کہ در خانہ آمدیم برادرم امیر احمد تولد شد و وقتے ایں سید پاک را سلطان محمد تغلق در عہد خانے در لشکر تلنگ بسبب سعی ساعتے در پنجت خانہ بہا پسی کہ نزدیک دیو گیر است بفرستاد و بند سخت فرمود و آں بندی خانہ تا ایں غایت

منہم

بعض ملاحظہ

مشہور بدیں است ہر کہ را در آں بندی خانہ بند کنند او زندہ نماند بسبب ماران و موران و موشان گربہ صفت چند گاہ کہ ایں سید پاک در آں بندی خانہ بود موذیان مذکور ہیچ ایذائے نتوانستند رسانید و شبہا بندہائے ایں سید پاک بعنایت اللہ از یکدیگر جدا مے شدند و مے افتادند ایں سید پاک طائفہ بندی واناں را مے طلبید ے و بندہا باز شدہ نمودے و گفتے کہ من ہیچ چیزے ایں بندہا را دور نکردہ ام بحکم اللہ تعالےٰ خود جدا مے شوند چوں چند روز ایں حال معائنہ کردند بجہت سلطان عرض داشت نوشتند سلطان فرمان فرستاد کہ او را مخلص کنید و بر من فرستید و ایں سید بزرگوار در آں ایام یک جعد کردے و قبا پوشیدے چوں خواست کہ پیش سلطان رود و جعد کرد و خرقۂ صوفیانہ پوشید پیش رفت سلطان گفت کہ ایں چہ کردی جواب گفت کہ در ما ہمیں اتباع صوری ماندہ بود بفرزندان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم چوں آں را ہم ترک دادیم سزائے خود دیدیم سلطان گفت تو ازیں بہانہ مے خواہی گریز کنی و ما مے خواہیم کہ پرداخت امور مملکت بمشورت شما کنیم بعدہ ہم بر آں لباس گذاشت و ملکے معظم گردانید و محل مشورت داد و وقتے ایں سید پاک را زحمت بود در مقامے بالائے کہٹ غلطیدہ و کسے نزدیک نمی مردے را مے بیند از غرفہ کہ در آں مقام بود از جانب بیروں سر درون غرفہ کردہ سوئے ایں سید پاک مے بیند ایں سید بزرگوار پرسید کہ تو کیستی آں مرد گفت کہ من امیرالمومنین علی ام رضی اللہ عنہ ایں سخن گفت و غائب شد ہماں ساعت ایں سید پاک از زحمت نیکو شد و در آخر کار در لشکر لاہور شہور سنہ ثمان و عشرین و سبعمائۃ بزحمت بواسیر در غرہ ماہ جمادی الآخر برحمت حق پیوست از آنجا تابوت کردہ آوردند و در حظیرۂ سلطان المشائخ نزدیک پدر در سرآں چوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ایں سید بزرگوار دو پسر گذاشت یکے سید السادات منبع السعادات عماد الحق و الدین

امیر صالح در علم و ورع و تقوی بی مثل بود ظاهری آراسته بجمال محمدی
و باطنی پیراسته بذکر خفی دوم سید نور الدین نور الله قلبه بنور المعرفت منهم
آن سید باصفا آن جگر گوشهٔ مصطفی آن کان حسن و ملاحت آن مایهٔ لطافت
و معدن ظرافت آن دُرّ دریای پیغامبری و آن گوهر شب چراغ حیدری
سید السادات نبیرهٔ سید المرسلین قطب الحق والدین سید حسین ابن
سید محمد کرمانی که عم میانگی کاتب حروف بود و در علم و فضل و بذل و ایثار و طهارت
ظاهر و باطن و لطافت طبع بی نظیر زمانه بود و عقل کامل داشت و فراست تمام
و درین دنیای غدّار مجردانه زیست و از تزویج و تعلق اتباع مبرّا بود و علوم
دینی بخدمت مولانا فخر الدین زرّادی خلیفه سلطان المشایخ بحث
کرده بودی باز داشت هر که خواستی در خانهٔ او در آید هیچ مانع نبودی از
غریب و شهری و حاجتمند یک سر در خانهٔ او و جایی که مقام خلوت این
سید پاک بودی میرفتند و بدانچه مطلوب ایشان بودی بوجا رسانیدی
و مسرور القلب باز گردانیدی الحق هیچ کس را از وضیع و شریف میسر نشد
که این سید پاک و پاک زاده پاک باز را و این فضایل ثمرهٔ آن بود که از
عالم صغر تا کبر سن در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ پرورش یافته
بود و بشرف پسر خواندگی سلطان المشایخ مشرف و مشهور گشته چنانکه
ملک المذکرین کریم الدین نبیرهٔ که مالک نظم و نثر بود در مدح این سید پاک
سخن گوید بیت صفات ذات وی اندر جهان همین نه بس است * که شیخ
خود اندش فرزند و خواجه رانبسه است * و این سید پاک را جمال با کمال بود
هر که را نظر بر جمال او افتادی اگرچه مغموم بودی بالخاصیت مسرور القلب
گشتی شیخ سعدی خوش گوید بیت ای روی تو راحت دل من * چشم
تو چراغ منزل من * این ضعیف گوید نظم ای سید پاک و پاک زاده *
در عالم حسن داد داده * در حسن و لطافت و ظرافت * خوبان همه پیش تو پیاده *

منهم

در پیش قدِ لطافت تو * سرو چمن است ایستاده * از روے تو کافتاب حسن است
شوریست درین جهان فتاده * آرے سرِ زلف گیسوانت * بوئے بہ نسیم
صبح داده * وقتے سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز را قبضے بود غسلے
تازه کرد و جامه ہاے مبارک گردانید و خواست که طرف باغے رود درین حال
آں سید پاک با صفا را طلب کرد چوں سید السادات بخدمت سلطان المشائخ
آمد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود که مارا قبضے بود مے خواستم در باغے رویم در
سرِ ما فرو خواندند که سید حسین را طلب بعد از نماز پیشین معهود بود که هر روز بخدمت
سلطان المشائخ طلب شدے تا نماز دیگر بخدمت سلطان المشائخ بودے
و بدولت مجالست و مکالمت و اسرار و انوار مشرف گشتے و رموز و لطائف بسیار
درمیان بودے و از علما و مشائخ و امرا و ملوک و خانان بعد آنکه پابوس
سلطان المشائخ کردے در خانهٔ آں سید پاک بواسطهٔ شفقت سلطان
المشائخ که مشاهده مے کردند مے آمدند که فرخندہ تری بر جبیں مبارک او لامع بود
و جمال یوسفی از برکت نظر سلطان المشائخ بر روے جہاں آراے او پیدا
شیخ سعدی گوید بیت دیباچهٔ صورت بدیعت * عنوان کمال حسنِ ذات
است * و این ضعیف گوید رباعی راحت دلهاست دیدن سوے تو * فرحتِ
جاں هاست جاناں روے تو * بند زلفیں از دو گیسو باز کن * تا جہاں
خوشبو شود از بوے تو * گرد کوینِ اہل دل گرداں مدام * خانهٔ اہلِ دلاں شد کوے تو
و همچنیں گویند که کمال لطافت مرد این چیز است که نادره در کسے باشد قبول عامه
و زیب جامه و نوک خامه این هر سه خاصهٔ این سید پاک بود و این ضعیف گوید قطعه

زیب جامه چنانکه مے باید	نوک خامه ترا مسلّم شد
در لطافت قبول عامه شدی	ذات پاکت بدیں مکرم شد *

و بیشتر کسوت این سید پاک صوفیانه صوف هاے رنگارنگ کمخاب و چینی و مقطاع
همیں بود و هر بار که از جنس جامه هاے چیزے پوشیدے آں را کرت دیگر

نبودشیدے وبہر کہ خاطر مبارک او اقتضا کرے عطا فرمودے وطعا مہائے
تکلف گرم در غایت لطافت یاراں وعزیزاں راخوراندے ویک ساعت از
تنبول دہن مبارک خالی نبودے یعنے متواتر تنبول خوردے اگر چہ یک برگ بدہ
تنکہ رسیدے وخلفائے سلطان المشائخ بعد نقل سلطان المشائخ در غایت احترام
ایں سید پاک مے کوشیدند وبجہت ملاقات ایں سید پاک بر قانون قدیم درخانۂ او
مے آمدند زیراچہ محل مرتبۂ او بخدمت سلطان المشائخ مدوہا فرمودہ بود چنانکہ
درباب خلافت خلفائے سلطان المشائخ تحریر یافتہ ہست آخر الامر در عہد سلطان محمد
انار اللہ برہانہ در شہور سنہ اثنے وثلثین وسبعمائہ کہ مسند وزارت مملکت ہندوستان بجمال
جہاں آرائے خواجہ جہاں احمد ایاز مرحوم زیب وزینت گرفت وطرف دیوگیر رفت
در آں ایام بواسطۂ محبت قدر کہ ایں سید پاک را خواجہ جہاں مرحوم در نظر
مبارک سلطان المشائخ معظم ومکرم دیدہ بود خواست کہ برخود آرد ایں اقتراح
را آں سید پاک قبول نے کرد فاما چوں دید کہ نباید کہ بحکم فرمان سلطان محمد
برخود بیارد با خواجہ جہاں مرحوم گفت کہ بدو شرط در خدمت شما باشیم اول آنکہ لباس
سیادت واہل تصوف بر من مقرر باشد دوم آنکہ بہیچ شغلے معین مشغول نکردی
زیراچہ سلطان محمد ایں ہر دو صفت از سادات واہل تصوف مے گرداشید ودر کار
دنیا مشغول مے کرد ایں ہر دو صفت خواجہ جہاں مرحوم قبول کرد ونائب
کوہ بو فارسانید ودر تعظیم وتکریم ایں سید پاک باقصے الغایت کوشید فاما آں
عظمت وجاہ وراحت وشوق وذوق کہ پیش از تعلق خواجہ جہاں داشت
در حیات سلطان المشائخ بعدہ آں طریقہ میسر نشد تا در آخر عمر بزحمت
فالج کہ بیشتر ایں زحمت دوستان خدائے تعالے را شود مبتلا شد وکرات
شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز ویک کرت خواجہ جہاں مرحوم
بعیادت درخانۂ ایں سید پاک بیامدند بعدہ در بست ویکم ماہ شعبان سنہ احدی
وخمسین وسبعمائہ برحمت حق پیوست روز پنجشنبہ بوقت نماز بامداد بزرگی خوش گوید

بازگشت سال ۵۱ سفر ۱۲

بیت سروے ز بوستاں معانی فرو شکست + برجے ز آسمان معانی خراب شد + منہم آں شرف سادات کرام آں خلاصۂ زبدۂ انام آں مقبول خاص و عام اعنی سید السادات منبع البرکات شمس الملۃ والدین سید خاموش ابن سید محمد کرمانی عم خورد کاتب حروف کہ در علم و فضل و بذل و لطافت طبع و اعطاے طعام بخاص و عام بے مثل زمانہ بود و پرورش نظر سلطان المشائخ یافتہ و در مجلس خلوت خمسہ نظامی بخدمت سلطان المشائخ خواندے و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشتے جمال بے اندازہ لطافتے بے حد داشت ایں ضعیف گوید قطعہ

در ذات مبارک تو پیدا است	ہر جا کہ لطافتے است اے جاں
حسنات تو حد بیانِ من نیست	حسن تو بس است دلیل و برہاں

یاراں و عزیزاں کہ از شہر بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند شبہا در خانۂ ایں سید پاک مے بودند چنانکہ قاضی محی الدین کاشانی کہ ایں سید پاک تلمذ پیش او کردہ بود مجمع البحرین و ہدایہ فقہ بخدمت او بحث کردہ و مولانا وجیہ الدین ملتانی و مولانا بدر الدین یار و مولانا شرف الدین یار و مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا حسام الدین و یاران او و خدمت شیخ نصیر الدین محمود و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر و طعام از ہر جنس بود و قوالان بجہت ایں عزیزاں جا گرفتہ بود و حاضر میداشت و پیوستہ در خانۂ او باز بودے و اہل دنیا از امرا و ملوک و اہل کتب و شغل داران دیگر بواسطۂ لطافت طبع او راہ و روش پاکیزہ او اسیر محبت او مے بودند و مہمات مسلمانان بیک اشارت او باتمام میرسانیدند و دو بست نفر آدمی از درویشاں و غریباں و زندہ پوشاں خارج او میان خانہ و یاران خاص و در خانۂ او طعام میخوردندے ایں سید پاک در دیوگیر بوقت آخر شب کاتب حروف را طلبید فرستاد چوں بخدمت او رسیدم دیدم تسبیح بدست کردہ و مستقبل قبلہ مشغول است کاتب حروف را گفت کہ دیروز شیخ کمال گُی در مجلسے با من معارض شدہ است

وا زراه حسد و فضول مرا گفت که تو سیّدنه النون من مشغول شده ام و برادرزادگان
دیگر را هم گفته ام که مشغول شوند و تو هم مشغول شو اگر نسب ما بحضرت رسالت
صلی الله علیه و آله وسلم درست است حق تعالی این حاسد را مقهور گرداند
چون نماز بامداد بگذاردیم یکی گفت شیخ کمال کیتی دستار در گردن کرده با دو سه
نفر دیگر پیش در ایستاده است چون درون طلبیدم همچنان دستار در گردن کرده آمد
و در پای آن سید پاک افتاد و گفت دی روز سخنی گفته ام آن نه لایق حال
بندگان خاندان باشد از آن پشیمان شدم و مستغفر گشته بخدمت آمده ام آن
سید پاک بعد تامل بسیار سر او از پای خود برداشت و فرمود اگر تو زود بزیر سر حرف
نمی شدی سزای خود در دین و دنیا می دیدی آخر عمر چند گاه در عنفوان جوانی
۱ یعنی صاحب اسهال
در عین کامرانی مبطون گشت و بیست و پنجم ماه در شب یکشنبه سنه اثنی و ثلثین
سبعمائه در جوار رحمت رب العلمین پیوست و هم در دیوگیر زیر مقام خواجه خضر
مدفن یافت روضه متبرکه او حاجت روای خلق آن دیار است رحمة الله علیه

باب چهارم

باب چهارم در بیان مناقب و فضایل و کرامات خلفای سلطان المشایخ

نظام الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز و در بیان یافتن خلافت خلفای
مذکور از حضرت با عظمت سلطان المشایخ طیب الله ثراه و جعل الجنة مثواه
و این باب مشتمل است بر ذکر منهم و بیست و پنج نکته عرض می دارد کاتب حروف
محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد بر آن جمله که این بنده سماع دارد
واز والد و عمان خود رحمة الله علیهم که باختصاص سلطان المشایخ مخصوص
بوده اند چون در آخر عمر عنصر همایون و ذات خدا نمون سلطان المشایخ را
زحمت فراهم شد بعضی یاران اعلی و خدمتگاران که ملازم حضرت سلطان
المشایخ بوده اند چنانکه سید السادات سید حسین و شیخ نصیر الدین محمود
که در آن ایام بخدمت سلطان المشایخ بود و مولانا فخر الدین زرادی و خواجه
مبشر که خدمتگار قدیم بود و خواجه اقبال خادم این عزیزان اتفاق کردند و جهت

خلافت سلطان المشایخ سی و دو نفر از یاران اعلی که به علم و زهد و ورع
و بذل و عشق و ذوق و شغل باطنی مشهور بوده اند بخط امیر خسرو تذکره کنانیده اند و بخدمت
سلطان المشایخ گذرانیده اند سلطان المشایخ فرمود چنین چه نشسته اید چون
اثر بے رضائی بدین سبب مشاهده کردند ازاں تذکرة الاولیا چند نفر را اختیار
کردند چوں در دوم تذکره منتخب کرده پیش بردند بشرف مطالعه سلطان المشایخ
مشرف شد در باب یکے ازیں بزرگاں اعنی مولانا اخی سراج الدین فرمود
که اول درجه دریں کار علم است چنانکه ایں کیفیت مشرح در ذکر ایں بزرگ
تحریر یافته است الغرض چوں ایں بزرگاں در خاطر مبارک سلطان المشایخ
جائے دادند سید السادات سید حسین را فرمان شد که بجهت ایں عزیزاں
خلافت نامها بنویس مولانا فخر الدین زرادی از کمال علم و فصاحت و بلاغت
که در وبود خلافت نامه هاے ایں عزیزاں سواد کرد و سید السادات سید حسین
مرحوم بخط مبارک خود بیاض کرد چوں خلافت نامها ے مبارک کتابت شد بخدمت
سلطان المشایخ گذرانیدند باز سید حسین را فرمان شد که تو کتبه خود دریں
کاغذها بکن دریں محل سلطان المشایخ سبب کتابت فرمودن کتبه مذکور
حکایت فرمود که در آنچه بجهت خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین
قدس الله سره العزیز بعضے عزیزاں را اختیار کردند مولانا بدر الدین اسحاق
را فرمان شد که بجهت ایں عزیزاں خلافت نامها بنویس دریں محل یارے
بود قدیم او گفت و شنو آغاز کرد که سالها من دریں کار خون خورده ام و در
ارادت ازیں عزیزاں سابقم چرا نشاید که بمن خلافت نرسد چه شود اگر
شیخ مرا خلافت خود ندهد من مے توانم که اینچنیں کاغذے بپردازم و
بدیں کار مشغول شوم چوں ایں سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم
رسید مولانا بدر الدین اسحق را فرمان شد که در خلافت نامهاے ایں
عزیزاں که کتابت کرده کتبه خود بکن تا هیچ حریفے را دریں کار تداخل نبشد

۲۲۴ بعدہ سید حسین بفرمان سلطان المشایخ در خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں لفظ خود بدیں عبارت کرد حررت ہٰذہ الاسطر بالاشارۃ العالیۃ ادام اللہ علاؤھا وصانَ عن کل آفۃ وحماھا بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل الرحمانی حسین بن محمد بن محمود العلوی الحسینی الکرمانی بعدہ سلطان المشایخ بخدمت مبارک خویش مزین گردانیدند بدیں عبارت من الفقیر محمد بن احمد بن علی البداؤنی البخاری و ازیں بزرگاں ہر جا کہ حاضر بود در مجالس مختلفہ خلافت نامہ ہائے ایشاں یا خلعت خلافت در نظر سعادت مجلس سلطان المشایخ بدست مبارک ایشاں دادند و سلطان المشایخ ہر یک را ازیں بزرگاں بنعمت وصیت مکرم گردانید چنانکہ در ذکر ہر یکے ازیں بزرگاں تحریر خواہد یافت انشاء اللہ تعالیٰ خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی درآں ایام در خطۂ اودہ بودند بحکم فرماں سلطان المشایخ خلافت نامہ ہائے ایں ہر دو بزرگ با خلعت خلافت بدست مبارک شیخ نصیر الدین محمود دادند تا ایں امانت دینی بدیشاں رساند و کتابت ایں خلافت نامہ ہا مؤرخ بود بتاریخ فی الیوم العشرین من ذی الحجۃ سنۃ اربع وعشرین وسبعمائۃ و نقل سلطان المشایخ مؤرخ ست بتاریخ ہژدہم ماہ ربیع الآخر سنہ خمس وعشرین وسبعمائۃ و آنکہ بعضے مے گویند و یا در کتابت خود مے نویسند کہ از کتابت خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں کہ دست مبارک سلطان المشایخ را غلبہ زحمت بود خبر نداشت دست سلطان المشایخ مے گرفتند و نشان مے کنانیدند انیمعنی ہمچنیں نبود سلطان المشایخ را غلبہ تحیر پیش از نقل سلطان المشایخ

ے نوشتہ شد ایں سطرہا بہ اشارۂ برتر ہمیشہ دارد خدا تعالیٰ بزرگی او را و نگاہدارد خدا تعالیٰ از ہر آفتے و محفوظ دارد آں اشارت عالیہ را نوشتہ شد بخط بندۂ ناتواں امیدوار بہ عنایت اللہ تعالیٰ حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی فرزند حسین متوطن کرمان ے از فقیر حضرت سلطان نظام الدین کہ اسم مبارک محمد پسر احمد پسر علی متوطن شہر بداؤں متوطن اوّلی بخارا شریف ے در روز بستم از ماہ ذی حجہ سال چہار و بیست و ہفت صد۔

ے نوشتہ شد بتاریخ شانزدہم ماہ ربیع الآخر ے سنہ بیست و پنج و ہفت صد

چہل روز بیش نبود فحسب اللہ فاما کتابت خلافت نامہ ہاے ایں بزرگاں و بدولت ۲۲۳
وصیت مخصوص شدن پیش از نقل سلطان المشائخ سہ ماہ و بیست و ہفت
روز بود قدس اللہ سرہ العزیز آمدیم بر سر ذکر مناقب و فضایل خلفاے مذکور قدس
اللہ سرہ العزیز منہم آں درِّ دریاے علم و زہادت آں پیشواے اہل محبت و کرامت
اعنی مولانا شمس الدین محمد بن یحیےٰ برّد اللہ مضجعہ ایں ضعیف گوید بیت دریاے
علم و گنج زہادت باتفاق ✤ اعنی کہ شمس ملت و دین در علوم طاق ✤ و ذکر ایں بزرگ
مشتمل بر چہار نکتہ است نکتہ اول در بیان آوردن ارادت مولانا شمس الدین
یحیےٰ بحضرت سلطان المشائخ نظام الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز
منقول است کہ خدمت مولانا شمس الملۃ و الدین و مولانا صدر الدین
نادلی ہر دو برادر خالتین بودند در اوان تعلم در ایام تعطیل براے جامہ شستن
حوالیٔ غیاث پور و لب آب جون آمدند و صیت عظمت و کرامات سلطان
المشائخ بسمع مبارک ایشاں رسیدہ بود کہ علما و صدور شہر بخدمت سلطان
المشائخ مے آیند و روے بر زمین مے آرند و خاکبوس ایں حضرت مے کنند
چوں ایں دو بزرگ را در اوائل چنداں اعتقاد در اہل تصوف نبود ملاقات سلطان
المشائخ را بخود راہ نمے دادند روزے در حوالیٔ غیاث پور آمدہ بودند خدمت
مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین را گفت کہ شاہ نظام الدین
سلطان المشائخ اینجا مے باشند و خلق شہر معتقد او شدہ اند معلوم نیست کیفیت حال
علم ایشاں چیست بیائید تا بخدمت او برویم ہمیں باشد کہ تواضع با فراط نکنیم
و طریق خلق روے بر زمین نیاریم سلام بگوئیم بنشینیم بدیں نیت بخدمت
سلطان المشائخ آمدند بمجرد آنکہ نظر ایں دو بزرگ بر جمال مبارک سلطان
المشائخ افتاد دیدہ اند کہ حق تعالےٰ در سیماے دوستان خود نہادہ است
بر مولانا شمس الدین و مولانا صدر الدین رحمۃ اللہ علیہما اثر کرد و روے بر زمین آوردند
مصرع سر خوبان عالم را زمیں پیش تو بوسیدن نظم آں دل کہ ز دست دیگراں

۲۲۴ بربودم + ہرگز بکسے ندادم و ننمودم + جاناں تو بیک نظر چناں بربودی +
گوئی کہ ہزار سال بے دل بودم + سلطان المشائخ فرمود کہ بنشینید
ہر دو نشستند چوں ساعتے گذشت سلطان المشائخ فرمود در شہرے باشید
گفتند آرے باز فرمود چیزے تعلّم مے کنید گفتند آرے بخدمت مولانا ظہیر الدین
بھکری بزدوی بحث مے کنیم سلطان المشائخ ہم ازاں محل کہ سبق
بزدوی ایشاں رسیدہ بود و مشکلے دراں سبق ماندہ کہ از مولانا ظہیر الدین
حل نشدہ سلطان المشائخ بیان آں مشکل از ایشاں استکشاف کرد ایشاں
در عالم تحیّر افتادند و روے بر زمین آوردند و گفتند کہ مخدوم ہمین محل مشکل ماندہ است
مولانا ظہیر الدین گفتہ کہ ایں سخن را تحقیق خواہم کرد سلطان المشائخ تقسیم فرمود
وآں مشکل را چنانکہ دلاسائے ایشاں بود حل کرد بوقت برخاستن سلطان
المشائخ میزرے پیش مولانا شمس الدین یحییٰ آورد و دستارے پیش مولانا
صدر الدین ناولی چوں ایں ہر دو بزرگ از خدمت سلطان المشائخ
بیروں آمدند با خود گفتند کہ عظمت و کرامت شیخ شنودہ بودیم اکنوں وفور علم
شیخ ہم معائنہ شد چوں بخدمت مولانا ظہیر الدین رفتند مولانا شمس الدین
میزرے کہ سلطان المشائخ دادہ بود در سر بستہ رفت مولانا ظہیر الدین پرسید
کہ امروز ایں میزر خلاف معہود چہ بستہ مولانا شمس الدین گفت کہ من بخدمت
حضرت سلطان المشائخ شیخ نظام الدین بودہ ایم عظمت و کرامت ایشاں
شنودہ بودیم ہم کرامت و ہم وفور علم ایشاں مشاہدہ کردیم ایں میزر بمن و دستار
بمولانا صدر الدین عطا فرمودۂ سلطان المشائخ است بعدہ حکایت
مجلس سلطان المشائخ بنوعے تقریر کردند کہ مولانا ظہیر الدین را آرزوے
ملاقات سلطان المشائخ غالب گشت و بداں دولت برسید الغرض در مجلس
دوم مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ بسعادت ارادت سلطان المشائخ
مشرف گشت چوں با صدق درآمدہ بود بتدریج بمرتبہ خلافت سلطان المشائخ

رسید بزرگے خوش گوید بیت * جائے رسیده بمعالی و مرتبه * کانجا بحیله و فکرت
انساں نمیرسد * **نکته دوم** دربیان عظمت و روش مولانا **شمس الدین یحیی** رحمة الله
علیه مقرر سالکان راه طریقت باد که خدمت مولانا **شمس الدین** در غایت بزرگی و
پاکی بود از تعلق تزویج مبرا ظاهر و باطن این بزرگ باوصاف اهل تصوف موصوف
و از تکلفات مراعات چنانکه میان خلق است عاری و اگر کسے از اهل دنیا بخدمت
این بزرگ رسیدے خاطر مبارک او را سخت دشوار آمدے در معاذرت آں شخص
حیران شدے خدمتگارے داشت **فتوح** نام که تعهد ذات ملک صفات خدمت
مولانا کردے او را طلبیدے و گفتے این عزیز را معذرتے بکن **فتوح** آینده را
در مقام خود بردے و ترتیب طعام کردے و هدایائے شائسته پیش آوردے بنوعے
بهتر باز گردانیدے و اگر از فتوحات چیزے رسیدے خدمت مولانا نظر دراں
نکردے هماں **فتوح** برداشتے برائے آینده و رونده خرچ کردے و عجب ذاتے
باکمال بود که علامات مردان خدائے در سیمائے آں بزرگ پیدا بود و بمجرد یکه نظر
بر روئے مبارک او افتادے هیبتے در دل نشدے که اینک مرد خدائے بر سیرت
و صورت سلف است و جمله اهل عصر از علما و مشائخ منقاد و معتقد او بودند و شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه در اوائل بخدمت این بزرگ چیزے خوانده بود
و بزانوے ادب بخدمت این بزرگ نشسته تا آخر عمر بعد هرچند گاه بخدمت
مولانا **شمس الدین** میرفت و رعایت حقوق ما تقدم بر طریق سلف میکرد و خدمت
مولانا **شمس الدین** میان یاران اعلی بغایت مکرم و معظم و صاحب صدر بود و باچندین
فضائل و علو مرتبه چون بدولت خلافت **سلطان المشائخ** مشرف گشت اگر کسے
بخدمت این بزرگ به نیت ارادت آمدے تا توانستے احتراز کردے و اگر آں شخص
الحاح بسیار کردے و دیدے که دریں کار صادق است آنگاه دست بیعت
دادے **منقول است** که مے فرمود اگر نشان مبارک **سلطان المشائخ** که
بخط خود در آں کاغذ کرده است نبودے من هرگز آں کاغذ بر خود نگاه نداشتے

نکتۂ سیوم منقول است

نکتہ سیوم دربیان علم وتبحر مولانا شمس الدین یحییٰ رحمۃ اللہ علیہ منقول است
کہ خدمت مولانا شمس الدین و مولانا صدرالدین تاولی دراوائل تعلیم میان علمائے
شہر دربحث علوم وموجہ گفتن وایراد مقدمات الزام پیشینہ مشہور بودند در ہر مجلسے
کہ در مے آمدند کسے را مجال آں نبودے کہ برایشاں اعتراضے کند چنانکہ مولانا شمس
الدین رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود کہ ما سبقہا گذشتہ وآئندہ در علم اصول و فقہ و معانی
بیان و خلافے شبہات تحقیق مے کردیم وآنچہ لوازم آں سبقہا بودے از
شبہات وقیود از شروح چنداں مستحضر مے کردیم تا در مجلس استاداں شبہاتے
کہ درسبقہائے مذکور وارد شدے درہمین تقریر دفع آں مے کردیم تا کسے را جائے
درآمد نباشد الغرض کار علم وتبحر خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ بجائے کشید کہ اوستادان
شہر بخدمت ایں بزرگ بزانوئے ادب نشستندے وتلمذ کردند ہر کہ پیش ایں بزرگ
تلمذ کرد از برکت نظر او در دین و دنیا نصیبے کامل واز علوم دینی بہرۂ وافر گرفت
و بیشتر علمائے شہر منسوب بشاگردی ایں بزرگ اند و سند علمہائے ظاہری و
تحقیق علوم دینی نسبت بداں بزرگ کنند فخر و مباہات خود بمجلس وقیع آں بزرگ
دانند کسے کہ بشاگردی آں بزرگ منسوب است میان علمائے ما معظم و مبجل مکرم است الغرض اگر ایک
سخن علمی ازاں تفکر و تدبر کردے کہ صفت نتواں کرد زہے محقق روزگار چندیں
تصنیفات در علوم دینی از خدمت آں بزرگ در عالم یادگار ماندہ است عجب
ذاتے کامل بود کہ میان شریعت و حقیقت جمع کرد خواجہ حکیم سنائی گوید
مثنویات قبلۂ زیرکاں ستانۂ اوست + گنج معنی کتاب خانۂ اوست +
علم دین از برائے دیں باید + تو چنینے وایں چنیں باید + از تو دارند صد ہزار فتح
وارد و صبا در طبیعت روح نکتہ چہارم دربیان کرامات وشنیدن سماع مولانا
شمس الدین یحییٰ رحمۃ اللہ رحلت کردن ایشاں از دار دنیا بدار عقبےٰ از مولانا
سلیمان مرید شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ سماع است کہ روز جمعہ بود و بعد
از نماز جمعہ بخدمت مولانا شمس الدین قدس اللہ سرہ العزیز رفتم خدمت مولانا

نکتۂ چہارم

ہماں ساعت از مسجد جمعہ آمدہ بود جامہ ہائے زیادتی دور کردہ و در کتابت نسخہ مشغول گشتہ مولانا سلیمان مے گوید در خاطر من گذشت کہ بعد از نماز جمعہ وقت مشغولی مشایخ است چگونہ است کہ اینچنیں بزرگے در اینچنیں وقتے بکتابت مشغول است بمجرد آنکہ این معنی در خاطر گذرانیدم خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ سر از مشغولی کتابت بالا کرد و جانب من دید و فرمود کہ سلیمان! از اہم خالی نہ ام من در حیرت افتادم کہ ایں چہ کشف است فی الحال بر روے من از خطرۂ من حکایت کرد مثل ایں کرامات دریں بزرگ بسیار بود عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ ایں بندہ خدمت ایں بزرگ را در سماع بسیار دیدہ است فاما در آخر عمر کہ سماع شنید بعد ازاں برحمت حق خواہد پیوست برینجملہ بود در حظیرۂ سلطان المشایخ عرس بود و دراں جمعیت خدمت مولانا شمس الدین و شیخ نصیر الدین محمود و شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہم و عزیزان دیگر حاضر بودند و ایں جمعیت و سماع درمیان گنبد بزرگ بود و اینہمہ بزرگاں در انجلس سماع مے شنیدند و طایفہ مسافراں وحیدریان و قلندراں در طاق بزرگ کہ در پایان روضہ است آنجا سماع مے شنیدند و رقص مے کردند قوالان و درویشاں دف میزدند و ایں قصیدۂ شیخ سعدی بالحان دلربا مے گفتند قصیدہ

غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم	دوائے دل دردمند از کہ جویم
اگر کشتہ گردم بہ تیغ جفایت	بہ پیش کس ایں ماجرا را نگویم
طبیبم تو باشی علاج از کہ خواہم	اسیر تو باشم خلاص از کہ جویم
ز سعدی چہ گویم چہ جویم چہ پویم	غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم

الغرض خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ ازاں جمع کثیر از میان گنبد بزرگ بیروں آمد و نزدیک قوالان و درویشان کہ سماع مے کردند و دف میزدند رفت بایستاد ذوق سماع در صحبت درویشاں مے گرفت و دست

مبارک خود بر سینۂ مصفائے خود مے مالید و مے جنبید تا آں غایت کہ سماع
فرو داشت کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ لذت آں سماع گرفت و جنبشے
عاشقانہ کرد یاران و عزیزاں کہ در انمجلس بابرکت بودہ اند ایں حال معائنہ کردہ
باشند بعدہ بسے بر نیامد کہ خدمت مولانا برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ و
آنچناں بود در آنچہ سلطان محمد را ظلم و تعدی میداد و تیغ خون آشام خود را
بخون بندگان خدائے سیرابے گردانید در آں معرض خدمت مولانا شمس
الدین را رحمۃ اللہ علیہ طالب مود و چند روز اس بزرگ را در مقام ہیبت در سرائے
داشتند بعدہ پیش خود طلبید چوں خدمت مولانا پیش او رفت سلطان گفت
ہمچو تو دانشمندے اینجا چہ کند تو در کشمیر برو در بتخانہ ہائے آں دیار بنشیں و
خلق خدائے را با سلام دعوت کن چوں اینچنیں فرمانے شد کساں تعین
شدند کہ ایں بزرگ را رواں کنند خدمت مولانا در خانہ آمد تا استعداد رواں
شدن کشمیر کند عزیزانے کہ در آں محل حاضر بودند روے مبارک خود سوے
ایشاں کرد و فرمود اینہا چہ مے گویند من بندگی شیخ را در خواب دیدہ ام کہ مرا
مے طلبد من بخدمت خواجہ خود میروم ایشاں مرا کجا مے فرستند دوم روز
آں خدمت مولانا را زحمت حادث شد و بر سینۂ مبارک او غلولہ شکل پیدا
آمد و غم و اندوہ درونہ بیروں زد چنانکہ آں غلولہ را شگاف کردند و ایں خبر
بسلطان رسید گفت او را بطلبید و تفحص کنید نباید کہ حیلہ کردہ باشد ہمچناں
کردند خدمت مولانا را رحمۃ اللہ علیہ با آں زحمت در سرائے بردند چوں تحقیق
شد باز گردانیدند بعد چند روز بجوار رحمت رب العالمیں پیوست و خدمت
مولانا ہم در حیات خود بیروں حظیرہ سمت پایاں زیر دیوار حظیرہ چوترہ برائے
خود ساز انیدہ بود وفا بوقت دفن والد کاتب حروف سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خدمت مولانا را درون حظیرہ بیارند و متصل چوترۂ
مولانا علاؤ الدین نیلی زمینے محل بود فرمود کہ اینجا دفن کنید کہ مولانا

علاؤ الدین نیلی یار و ہم سبق و ہم سر مولانا بود ہمچناں کردند متصل چوترہ
مولانا علاؤ الدین نیلی چوترہ بغایت مروح و مصفاست در آں چوترہ
مجردانہ آسودہ است رحمۃ اللہ علیہ نسخہ خلافت نامہ خدمت مولانا شمس الدین
رحمۃ اللہ علیہ کہ از حضرت با عظمت سلطان المشائخ یافتہ بود قدس اللہ
سرہ العزیز بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الذی سمت ھمم اولیائہ
عن الرکونات الی الاکوان عاراً واعتلقت ھمومھم بالواحد الحنان بارا
فدارت علیھم بکرۃ وعشیا کأس المحبۃ من کوثر محبوبھم دارا کلما
جن علیھم اللیل تشتعل قلوبھم من الشوق نارا وتفیض اعینھم من اللہ
مدرارا ویتمتعون بمناجاۃ الحبیب اسرارا ویطوفون بسرادقات الحرم
افکارا لایزال منھم فی کل زمان من تم علیہ مکنونہ نضارۃ العرفان فیظھر
فی الاقطار آثارہ ویزھر فی الآفاق انوارہ لسانہ ناطق بالحق وھو داعی اللہ
فی الخلق لیخرجھم من الظلمات الی النور ویقربھم الی الرب الغفور ثم الصلوٰۃ
علی صاحب الشریعۃ الغراء والطریقۃ الزھراء رسول الرحمۃ المخصوص
بخلافۃ ربہ فی مقام البعث وعلی خلفائہ الراشدین الذین فازوا بکل
مقام علی وعلی الہ الذین یدعون ربھم بالغداۃ والعشی اما بعد فان
الدعوۃ الی الواحد العلام من ارفع دعائم الاسلام واوثق عروۃ فی
الایمان علی ما ورد فی الخبر عنہ علیہ السلام والذی نفس محمد بیدہ
لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد اللہ الی اللہ الذین یحببون اللہ الی عباد
اللہ ویحببون عباد اللہ الی اللہ ویمشون فی الارض بالنصیحۃ والامر وما مدح
اللہ عبادہ الذین یقولون ربنا ھب لنا من ازواجنا وذریاتنا قرۃ
اعین واجعلنا للمتقین اماما وقد اوجبھا اللہ تعالےٰ علی وفقہ لاتباع
سید المرسلین وقائد الغر المحجلین بقولہ عز وجل قل ھذہ سبیلی ادعوا
الی اللہ علی بصیرۃ انا ومن اتبعنی واتباعہ انما یکون برعایۃ اقوالہ

والوثوق اعرابه فی اعماله وتنزیه السر عن کل ماسوی الله فی الوجود
والانقطاع الی المعبود ثم ان الولد الاعز التقی والعالم المرضی المتوجه الی
رب العالمین شمس الملة والدین محمد بن یحیی افاض الله الواحد انواره
علی اهل الیقین والتقوی لما صح قصده الینا ولبس خرقة الارادة
منا واستوفی الحظ من صحبتنا اجزت له اذا استقام علی اتباع سید
الکائنات واستغرق الاوقات بالطاعات وزالت القلب عن هواجس
النفس والخطرات واعرض عن الدنیا واسبابها ولم یرکن الی ابنا
ئها وارباها وانقطع الی الله بالکلیة واشرقت فی قلبه الانوار القدسیة
والاسرار الملکوتیة وانفتح باب الفهم التعریفات الالهیة ان یلبس الخرقة
للمریدین ویرشدهم الی مقامات الموقنین کما اجازنی بعد ما احظنی
بنظره الخاص والبسنی خرقة الاختصاص شیخنا الفائح فی الاقطار فوائح
نفحاته الرابح فی الآفاق لوامع کراماته السائح فی العالم القدس افکاره
السابح بمحبة الرحمن اناره قطب الوری علامة الدنیا فرید الحق
والشرع والدین طیب الله ثراه وجعل حظیرة القدس مثواه
وهو لبس الخرقة من ملک المشایخ سلطان الطریقة قتیل محبة
الجبار قطب الملة والدین بختیار اوشی وهو من بدر العارفین معین الملة
والدین الحسن السنجری وهو من حجة الحق علی الخلق عثمان الهارونی
وهو من سید النطق الحاجی الشریف الزندنی وهو من ظل الله
فی الخلق مودود الچشتی وهو من ملک المشایخ اهل التمکین ناصر الملة
والدین یوسف الچشتی وهو من ملجاء العباد محمد الچشتی وهو من عمدة
الابرار وقدوة الاخیار ابی احمد الچشتی وهو من سراج الاتقیاء ابی
اسحاق الچشتی وهو من شمس الفقراء علو دینوری وهو من اکرم اهل
الایمان هبیرة البصری وهو من تاج الصالحین برهان العاشقین

حذیفة المرعشی وھو من سلطان السالکین برھان الواصلین تارک ۲۳۱
المملکة والسلطنة ابراھیم بن ادھم وھو من قطب الولایة ابی الفضل
والفضائل والدلالة الفضیل بن عیاض وھو من قطب العالم والشیخ
المعظم عبد الواحد بن زید وھو من رئیس التابعین امام العالمین
حسن البصری وھو من امیر المومنین فی اعالی المقامات المنتھی
الیه خرقة کل طالب علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجھه وقدس اللہ
اسرارھم وابقی الی یوم القیامة انوارھم وھو من سید المرسلین خاتم
النبیین المنوط باتباعه محبة رب العلمین محمد ن المصطفے صلی اللہ
علیه وسلم وعلی کل من به انتمی واقتدی فمن لم یصل الینا وصل الیه
فقد استخلفناه عنا فیلبسه العزیزة نائبة عن یدنا والتزم حکمه فی
امر الدین والدنیا من تعظیمناه وعظمناه واھان من لم یحفظ حق
من حفظناه واللہ الموفق الھادی والمستعان وعلیه التکلان ثم
حررت ھذه الاسطر بالاشارة العالیة نظام الدین محمد بن احمد
علاه وصانه عن کل افة وحماه بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل
الربانی حسین بن محمد بن محمود ن العلوی الکرمانی وذلک فی الیوم
العشرین من ذی الحجة اربع وعشرین وسبعمائة بسم اللہ الرحمن الرحیم
ہمہ سپاس وستایش ثابت است مر خدائے را کہ یکسو کردہ است قصد ہائے
دوستان خود را از میل کردن بسوئے عالم و عالمیان از روئے باز داشتن
و آویختہ است قصد دلہائے ایشاں بواحد بخشانیدہ از روئے نیکو کاری
پس دوے کند بر دوستان خدا صبح و شام پیالہ شراب محبت از دریائے
محبوب ایشاں از روئے گردیدن بلا زوال ہر گاہ کہ مے پوشد بر ایشاں
شب شعلہ مے شود دلہائے ایشاں از شوق از روئے روشنی سیریزد
چشم ہائے ایشاں اشک را مانند ریزیدن آب باران برخورداری مے یابند

برا زگفتن با دوست از روئے راز ہاے کردند گرد سراپردہ حق جل و علے از روے فکر ہامے باشد بعضے از ایشان در ہر زمانے کہ منت بر ایشان بر پوشیدگیہاے تازگی عرفان پیدا مے شود در طرفہا نشانیہائے آن بعض روشن مے شود در عالم نورہاے آن ولی زبان او گویاست بحق وآن ولی خوانندہ بخد است در خلق تا برآرد خلق را از تاریکی ضلالت بسوے روشنی ہدایت تا نزدیک گرداند خلق را بسوے پروردگار بخشندہ پس از حمد رحمت کاملہ نازل بر صاحب شریعت روشن و بر صاحب و طریقت تابان فرستادہ شدہ براے رحمت عالمیان خاص کردہ شدہ بخلیفہ شدن ربّ خود در مقام عہد و پیمان گرفتن و رحمت کاملہ نازل باد بر خلیفہ ہاے آن پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ راہ راست نمائیدہ اند و رسندہ اند بمقام برتر و بر آل آن پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یاد مے کنند پروردگار خود را در ہر صبح و شام ہر چونکہ بعد از حمد و صلواۃ بدرستی خواندن بسوے واحد داناتر از ہمہ دانایان از بلند تر مقصود ہاے اسلام ہست و استوارترین درختے ہست در ایمان بنا بر چیزے کہ آمدہ ہست در خبر از آن پیغمبر سلام خدا باد بر و قسم ذات پاکے است کہ ذات پاک محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دست قدرت اوست اگر بخواہید شماے گروہ مسلمانان تحقیق سوگند یاد مے کنم من براے وثوق و تیقن شما کہ دوست ترین بندہ ہائے خدا بسوے خدا آنانند کہ دوست مے نمایند خدا را بسوے بندہ ہاے او بدرخواست صفاے محبت و دوست مے نمایند بندہ ہاے خدا را بسوے خدا یعنے طریق محبت و عشق خدا مے آموزند و خرام مے کنند بر زمین بہ باز داشتن از منکر و فرمودن معروف بنا بر چیزیکہ ستودہ است اللہ تعالے بندہ ہاے خود را آنانے کہ میگویند اے پروردگار من ببخش ما را از زنہا و فرزندان ما سردی چشم ہا و بگردان تو ما را امام پرہیزگاران و تحقیق لازم گردانیدہ است اللہ تعالے بندہ ہاے خود را بپیر استواری این حدیث مر پیروی بہتر

پیغمبر از او کشندہ و برندہ امتے کہ اعضائے مغسولہ وضوئے ایشاں روشن
است بسوے بہشت بقول خود آں خداوند بزرگ و برتر بگو اے محمد این است
راہ من و دین من کہ مے خوانم شما را اے امت من بسوے خدا بر بینائی کہ
من ہستم و کسیکہ تبعیت من کند و پیروی آں پیغمبر حاصل نمے شود مگر بہ نگاہداشت
گفتہ ہاے آں پیغمبر بہ پس روے کردن بآں پیغمبر درگردہ ہائے آں پیغمبر و
بپاک کردن از جمیع چیزے کہ سوائے خداست در پیدائش و بریدن از جمیع
خلایق و پیوستن بمعبود خالق پس تر بدانید. بدرستی کہ ولد عزیز و پرہیزگار و
داناہست بصفات و وحدانیت پروردگار و پسند داشتہ شدہ کردگار و
آرندہ بسوئے پروردگار عالمیاں آفتاب گروہ محمدی و دین محمدی حامی پسر یحییٰ
بریزاند اللہ تعالے زیرآں شمس الدین محمد پسر یحییٰ را بر صاحب یقیناں
و پرہیزگاراں ہرگاہ درست کرد شمس الدین یحییٰ قصد خود در الطرق من و
پوشید خرقۂ ارادت را از من و تمام کرد بہرہ را از صحبت ما اجازت و رخصت
دادم او را وقتے کہ راست بایستاد بر پیروی سید کائنات در آمیخت اوقات
خود را بطاعات و نگاہداشت دل را از غلبات نفس و ہجوم خطرات و روگردانید
از دنیا و اسباب آں دنیا و میل نکرد بسوئے پسران دنیا و اسباب آں
دنیا و برید از ہمہ و رفت بسوے خدا بتمام روشن و تاباں شد در دل آں
شمس الدین یحییٰ نورہاے عالم قدس و سرہاے عالم الملکوت و کشادہ براے
او دروازۂ دریافت شناختگی ہائے حق تعالے اجازت دادم من او را
اینکہ بپوشاند خرقہ مریدیں را و رہنمائی کند ایشاں را بسوئے مرتبہ ہائے
بے گماں و بے شکاں راہ حق چنانچہ اجازت و رخصت مرا بس از دیدن
بنظر خاص پس از پوشانیدن خرقۂ اختصاص شیخ من شیخے کہ دمیدہ است
در ہر طرف خوشبوئے ہائے بزرگی او پراگندہ شدہ است در ہر جانب روشنی
ہاے کرامات او و رسیدہ ہمت در عالم قدس فکر ہاے او ظاہر کنندہ است

محبت رحمان را آثار او قطب خلق داناتر در دنیا یگانه در محبت و در پیروی
شرع و دین داری خوش کند حق تعالے آسودگی او و بگرداند حق تعالے
حضرهٔ قدس را آرامگاه او و آں فرید الحق والدین پوشید خرقه ارادت
و خلافت از بادشاه شیخ ہاے غالب در طریقت گشته شده در محبت حق
از قطب ملت و دین بختیار اوشی و پوشید خرقهٔ خلافت از بهار عارفان معین الدین
حسن سنجری و آں معین الدین حسن سنجری پوشید خرقهٔ خلافت از دلیل
حق بر خلق عثمان ہارونی و آں عثمان ہارونی پوشید خرقهٔ خلافت از ستوده
دو کونائے حاجی شریف زندنی و آں حاجی شریف زندنی پوشید خرقه
خلافت را از سایهٔ خدا در خلق مودود چشتی و آں مودود چشتی پوشید خرقهٔ
خلافت را از بادشاه شیوخ صاحب تمکین ناصر الدین یوسف چشتی و آں
یوسف چشتی پوشید خرقه خلافت را از پناه بندگان ابو محمد چشتی و آں ابو محمد
چشتی پوشید خرقهٔ خلافت را از عمدهٔ نیکوکاراں پیشواے نیکاں ابی احمد
الچشتی و آں ابی احمد الچشتی پوشید خرقهٔ خلافت را از بزرگ ترین اہل یماں
چراغ متقیاں ابی اسحاق شامی چشتی و اطلاق القاب مبارک چشتی
از ہمیں بزرگ است که وطن ایں بزرگ چشت بود و آں ابی اسحاق
شامی چشتی پوشید خرقهٔ خلافت را از آفتاب درویشاں حضرت خواجه ممشاد
علو دینوری چشتی و آں ممشاد علو دینوری پوشید خرقهٔ خلافت را از بادشاه مشائخین ملک مقربان
حضرت اله ابی ہبیرہ بصری و آں ہبیرہ بصری پوشید خرقهٔ خلافت را
از تاج صالحان و دلیل عاشقاں حضرت حذیفه مرعشی و آں حذیفه
مرعشی پوشید خرقهٔ خلافت را از شاہنشاه سالکاں دلیل واصلاں
ترک کننده بادشاہت حضرت ابراہیم ادہم البلخی و آں ابراہیم ادہم البلخی
پوشید خرقهٔ خلافت را از قطب الاقطاب قطب ولایت صاحب فضل
و فضایل جبارانے حضرت فضیل بن عیاض و آں حضرت فضیل

عیاض پوشید خرقہ خلافت را از قطب عالم شیخ معظم حضرت عبد الواحد بن زید
وآں عبد الواحد زید پوشید خرقہ خلافت را از سرداز تابعاں امام عالماں
حضرت خواجہ حسن بصری وآں حضرت خواجہ حسن بصری پوشید خرقہ خلافت را
از امیر مومناں خلیفہ برحق حضرت رسول پروردگار عالمیاں پیشوائے
سکونت کنندگان درمیان فرشتگان آسمان اصل جائے گیرندگان برترین
جاہا وبہ نہایت رسانندہ مے شود خرقہ خلافت برطالب بسوے جناب مقدس
وے اعنی حضرت امیر المومنین ختم الخلفاء الراشدین امام المشارق والمغارب
حضرت باعظمت مرتضےٰ علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ علیہ السلام
والاکرام گرامی دارد اللہ تعالے ذات اورا پاک گرداند اللہ تعالے رازہائے
جمیع مشایخ را وباقی دارد حق تعالے تا روز قیامت روشنائی ہائے وآں
حضرت مرتضےٰ علی ابن ابیطالب پوشید خرقہ خلافت را از بہترین
پیغمبراں ختم کنندہ نبیاں شرط کردہ شدہ است بہ پیروی آں بہترین پیغمبراں
دوستی پروردگار عالمیاں محمد برگزیدہ شدہ خدا رحمت کاملہ نازل کند اللہ تعالے
بر محمد وبر فرزنداں ویاران آں محمد وسلام فرستد برہمہ ایشاں ورحمت کاملہ
نازل باد برکسیکہ نسبت دارد آنکس بآنحضرت پس کسیکہ زرسد بسوئے ما
وبرسد بسوئے آں شمس الدین یحییٰ پس تحقیق خلیفہ کردیم ما اورا بجائے
خویش دست ارجمند او نایب دست من است وفرمان برداری حکم او
کردن درکار دیں ودر کار دنیا از جملہ تعظیم من است رحم کند خدائے تعالے
کسے را کہ گرامی داشتم من اورا ذلیل وخوار کند اللہ تعالے کسے را کہ نگاہ ندارد
حق کسے را کہ من نگاہ داشتہ ام حق اورا حق تعالے است یاری دہندہ وراہ
نمائندہ ویاری خواستہ شدہ است وبراں خدائے تعالے است اعتماد کار نوشتہ
شدہ است ایں سطرہا باشارہ عالیہ حضرت سلطان المشایخ نظام الدین محمد ہمیشہ دارد
اللہ تعالے سبزگی اورا ونگاہدارد حق تعالے خوبی اورا از ہر آفت ونگاہدارد حق تعالے اورا

از بدی بخط بندۂ ناتواں امیدوار الفضل رحمان حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی
باشندۂ کرماں ایں کتابت بودہ است بتاریخ بستم از ماہ ذی الحجہ در سنہ ۱۲ ہفت صد
وبیست چہار منہم آں شیخ مشایخ طریقت و آں بادشاہ عالم حقیقت آں طاہر و
باطن باصفا آں کان محبت و وفا کہ در علم و عقل و عشق و ورع و مکارم اخلاق و ایثار
وتحمل جفاے بندگان خداے و مکافات آں براے دریافت لبابہ درم و دینار در عصر
خویش مثل نداشت زہے ذات پسندیدہ و اوصاف گزیدہ کہ در عالم از فحول علماے
ومشایخ روزگار و اوسط خلق از صغار وکبار ہمہ منقاد و معتقد او بودہ اند یعنی شیخ
نصیر الملۃ والدین محمود طیب اللہ مضجعہ و ذکر ایں بادشاہ عالم حقیقت مشتمل
بر چہار نکتہ است نکتہ اول در بیان مرحمت و پرورش سلطان المشایخ
درباب شیخ نصیر الدین محمود عرض میدارد کاتب حروف کہ شیخ نصیر الدین
محمود ہم در ابتداے تربیت خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشتہ بود و بنعمت
دینی و دنیاوی از آنحضرت مخصوص شدہ چنانکہ وقتے خواجہ محمد گاذرونی مرید شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز بخدمت سلطان المشایخ بیامدے
شبے ایں عزیز در جماعت خانہ سلطان المشایخ بود چوں بجہت تجدید وضو رفت
تا تہجد گزارد لبابچہ خود ہم در جماعت خانہ گذاشت و رفت شخصے آں لبابچہ
بردچوں خواجہ محمد وضو ساختہ بیامد لبابچہ نیافت با خواجہ محمود بباشاہی کہ خادم
جماعت خانہ بود درویشے باصفا و پیرے عزیز بود در گفت و شنود شد درینحال
شیخ نصیر الدین محمود در گوشۂ خانقاہ مشغول بود چوں گفت و شنود ایشاں
شنید لبابچۂ خویش بخواجہ محمد گاذرونی داد ایں حکایت بخدمت سلطان المشایخ
رسانیدند شیخ نصیر الدین محمود را بالا طلب شد سلطان المشایخ بدیں یک
خصلت پسندیدہ مرحمت فراواں فرمود لبابچہ خاص خود اورا داد و دعاے
خیر بسیار کرد و کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود
رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود امروز مقام حضرت باعظمت سلطان المشایخ

در شهر دهلی شیخ نصیر الدین محمود قدس سره وظاهراً و باطناً بقدر امکان از روش سلطان المشایخ تجاوز نمی‌کند و درین کار میان خلفای سلطان المشایخ برخورداری تمام یافته است و بمرتبهٔ کمال رسیده این ضعیف گوید بیت میان جمله اصحابه همچو ماهی بود * چه نسبت است بمه بلکه بادشاهی بود * عجب ذاتی که همه اوصاف حمیده میان یاران اعلی موصوف بود و مشهور این ضعیف گوید قطعه میان اهل ارادت نظیر پیر آمد * زهی روش که درین راه بی نظیر آمد * ضمیر روشن او هرچه کرد در عالم * به نزد اهل صفا جمله حق پذیر آمد * و کاتب حروف هم از خدمت سید السادات سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که روزی شیخ نصیر الدین محمود امیر خسرو را که از یاران اعلی بود گفت شما را بخدمت سلطان المشایخ محلی و قربتی تمام است هر وقت که می‌خواهید بخدمت سلطان المشایخ محل می باید امیر خسرو خوش گوید بیت زهی سعادت و اقبال چشم آنکس را * که در جمال تو دست می‌دهد نظر باید * بوقت فرصت عرضداشت من غریب را بخدمت سلطان المشایخ بکنید امیر خسرو خوش گوید بیت ای صبا بنده نوازی کن از حال همام * وقت فرصت همه در بندگی یار بگو * که من بنده در اوده می باشم و از سبب مزاحمت خلق مشغول نمی توانم بود اگر فرمان سلطان المشایخ باشد در صحراها و کوه‌ها خدای تعالی را بفراغ خاطر عبادت کنم امیر خسرو قبول کرد که بگذرانم و امیر خسرو را معهود بود که بنوبت خود چون در جماعت خانه بودی بعد از نماز خفتن بوقت استراحت بخدمت سلطان المشایخ رفتی و نشستی و از هر جنس حکایات کردی چنانکه در ذکر سلطان المشایخ تحریر یافته است الغرض امیر خسرو درین محل عرضداشت شیخ نصیر الدین محمود کرد سلطان المشایخ فرمود که او را بگو ترا درمیان خلق می باید بود و جفا و قفای خلق می باید کشید و مکافات آن ببذل و ایثار و عطا می باید کرد غرض میان کاتب حروف

۹۸ اوده [illegible]

برآنجملہ کہ سلطان المشائخ بکمال عقل و حکمت و کرامت موصوف بود یکے
را کارے فرمودے کہ شایان آں کار میدید یکے را فرمود کہ لب بربندی
و دربربندی و دوم را فرمود کہ درکثرت مرید کردن بکوشی و سیوم را فرمود
کہ ترا درمیان خلق مے باید بود و جفا و قفائے خلق مے باید کشید و با ایشاں
حسن معاملہ مے باید ورزید و ایں مقام انبیا و اولیاست ایں کار کیست
کہ شایان ایں کار ست ایں کار من و تو نیست بزرگے خوش گوید بیت
تو نہ مرد عشق بازی ما + بروائے خواجہ کار دیگر کن نکتۂ دوم دربیان
مجاہدہ کہ سلطان المشائخ شیخ نصیر الدین محمود را تلقین کردہ است
و مجاہدہ ہائے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہما العزیز خدمت شیخ
نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے گفت کہ من در اوائل ایام کہ بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز پیوستم و ارادت آوردم روزے
بوقت استوے زیر درخت برگد کہ درخانۂ سلطان المشائخ بود ایستادہ
بودم دریں حال سلطان المشائخ از بالا بام جماعت خانہ فرود مے آمد
تا درون حجرۂ قدیم کہ درون صفہ ستون است قیلولہ کند چوں ایں ضعیف را
ایستادہ دیدہ در حجرہ نرفت در دہلیز رفت و بنشست و خواجہ نصیر خادم را
بطلب من فرستاد چوں بدولت قدمبوس رسیدم فرمود کہ بنشین چوں بنشستم
پرسید کہ دردل چہ داری و مقصود ازیں کار چیست پدر تو چہ کار کردی بندہ
عرضداشت کرد کہ مطلوب من دریں کار دعائے مزید حیات مخدوم
عالمیان است شیخ سعدی خوش گوید بیت بشنو نفسے دعائے سعدی +
گرچہ ہمہ عالمت دعاگوست + و راست کردن نعلین درویشاں و از سر
دیدۂ خدمت ایشاں بزرگے خوش گوید بیت عہدے کردم کہ خدمت
کس نکنم + در سر دو جہاں مگر خدا را و ترا + و پدر من غلاماں داشت کسودائے
پشمینہ مے کند بعدہ سلطان المشائخ شفقت فرمود و گفت ہاں بشنو

نکتۂ دوم

درانچه من بخدمت خواجه خود شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله
سره العزیز پیوستم روزے در اجودهن دانشمندے که یار و همسبق من بود
و تجملی کرده پیش آمد چوں مرا با جامهاے ریم گیں پاره دید پرسید که مولانا
نظام الدین ترا چه روز پیش آمد تا این غایت اگر در شهر تعلیم مے کردے
مجتهد زمانه مے شدے و اسبابے و روزگارے بهتر شدے من این سخن
ازاں یار شنیدم و هیچ نگفتم و معذرتے کردم و بخدمت خواجه خود رفتم و شیخ شیوخ
العالم پرسید نظام اگر کسے از یاران تو پیش آید و بگوید که این چه روز است
که ترا پیش آمده است و ترک تعلم که موجب فراغت و رفاهیت است گرفته
و بدین روز مشغول شده جواب چه گوئی من عرض داشت کردم هرچه فرمان
مخدوم جهانیاں باشد بگویم فرمود که بگو بیت نه همرهی تو مرا راه خویش
گیر و برو + ترا سعادت بادا مرا نگونساری + بعده شیخ شیوخ العالم فرمود
که در مطبخ برو و بگو تا خوانے پر یالوان نعم آراسته بیارند چوں آن خوان
آراسته آوردند شیخ شیوخ العالم فرمود که نظام این خوان طعام
بر سر کن و در مقامے که آن یار فرود آمده است ببر من بحکم فرمان خواجه
آن خوان بر سر گرفتم و رواں شدم و در سرائے که آن یار فرود آمده بود آمدم
چو نظر آن یار بر من افتاد گریه کناں دوید آن خوان از سر من فرود آورد
و پرسیدن گرفت که این چه حال است گفتم ماجراے ملاقات و مکالمهٔ
شما بنور باطن شیخ شیوخ العالم را روشن شد و کیفیت از من پرسید
چوں تمام عرض داشتم این مرحمت فرمود و جواب شما بدین بیت مذکور
باز داد آن دانشمند گفت الحمد لله اینچنین شیخے معظمے داری که نفس ترا
بدین حد ریاضت داده است اکنون مرا بخدمت شیخ خود ببر تا سعادت
پاے بوس اینچنین بزرگے حاصل کنم الغرض چوں طعام خرج شد آن
دانشمند خدمتگار خود را گفت که این خوان بر سر کن برابر ما بیا

سلطان المشائخ گفت خیر چنانکہ ایں خوان آوردہ ام ہمچناں ہر دم و ہر سلام
آں دانشمند برابر سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد از سر
رعونت را بر خاک درگاہ آں بادشاہ اہل محبت نہاد و از محاورہ و مکاشفہ
و مکالمۂ شیخ شیوخ العالم اسیر آنحضرت گشت و ارادت آورد ایں ضعیف
گوید بیت از دیدہ و دل بندۂ شکل تو شدم ٭ یارب چہ خوش ست ایں طریق
خوش تو ٭ خدمت شیخ نصیر الدین محمود مے فرمود در اثنائے ایں فوایدے
کہ سلطان المشائخ بندۂ خود را مے فرمود و تلقین مجاہدہ مے کرد و ابیات ترک
آمیز و عشق انگیز مے فرمود آب دیدہ چوں جوے آب میریخت و رقتے خوش
بود ایں ضعیف گوید بیت چشم از خون دل رواں کردہ ٭ جوے خون ہمچو
آب بر در تو ٭ دریں میاں سید السادات سید حسین عم کاتب حروف
کہ وصف او از شرح مستغنی است و در ذکر او تحریر یافتہ در آوان جوانی در
عین کامرانی ردا پاک کشیدہ در سر بستہ و دستار چہ نازنین بر کتف مبارک
انداختہ طریق جوانان خراماں از در در آمد خواست کہ از دہلیز بگذرد و درون خانہ
سلطان المشائخ برود دریں حال سلطان المشائخ فرمود کہ سید بیا
بنشیں و سعادتے بہ حکم فرمان سلطان المشائخ آں صاحب سعادت
بنشست و در دریافت سعادت ہا و ذوقہا کہ در آنمجلس بود شریک شیخ
نصیر الدین محمود شد عرض میدارد کاتب حروف برائے تصدیق ایں
حکایت برآنجملہ کہ در آنچہ ذات پاک آں سید باصفا بزحمت فالج بتلا
گشت بندہ را با برادران ایں بندہ بخدمت شیخ محمود فرستاد و فرمود
کہ شیخ محمود را بگوئید شما را یاد ہست آنروز کہ سلطان المشائخ در دہلیز
نشستہ بود و فوائد و ابیات مے فرمود و شما حاضر بودید من خواستم کہ از آں
مجلس بگذرم سلطان المشائخ مرا طلبید و گفت بیا بنشیں و سعادتے ببر
چوں ایں پیغام بخدمت شیخ محمود رسانیدہ شد فرمود آرے مرا یاد است

چوں ازاں باش برخاستم من از خدمت سید السادات پرسیدم کہ ازیں ابیات کہ سلطان المشائخ مے فرمود شمارا چیزے یاد ماندہ است خدمت السید السادات آنچہ یاد ماندہ بود گفت باقی من یاد داشتم باز آمدم بر سر حرف خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود در اوائل مرا وقتے نفس مزاحمت دادن گرفت منغص گشتم برائے دفع او چنداں آب لیمو خوردم کہ در معرض ہلاکت افتادم باخود گفتم ایں کس مردن اختیار کند نہ آنکہ نفس مزاحم حال شود مے فرمود کہ وقتے از غایت مجاہدہ دہ روز چیزے نخوردہ بودم ایں خبر بسلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ پیش خود طلبید و اقبال خادم را گفت کہ یک قرص بیار اقبال یک قرص با حلوائے بسیار آورد بعدہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں قرص تمام بخور من حیران شدم کہ تمامی قرص خوردن بیک دفعہ اندازۂ من نباشد چند روز بایست تا آں قرص تمام خوردہ شود عرض میدارد کاتب حروف کہ از جملہ مجاہدہ و مشغولی ظاہر و باطن ایں بزرگ چنداں است کہ قلم از رقم آں عاجز آید کاتب این بدولت قدم بوس ایں بزرگ رسیدہ اند از سیمائے او کہ صورت تقوے بود احساس کردہ اند در آخر عمر ایں بزرگ کہ کار او بکمال رسیدہ بود و ذات مبارک او روح مجرد گشتہ بوئے کہ از مجلس سلطان المشائخ مے آمد آں بوئے از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ بمشام جان کاتب حروف رسیدہ ست و جان پژمردہ را بعد سالہا اندسال تر و تازہ گردانیدہ اہل دلانے کہ مجلس سلطان المشائخ دیدہ اند و بر سر این معنی کہ مخ معنیست رسیدہ بعد مجلس شیخ نصیر الدین محمود را دریافتہ بر سر آں حرف شدہ باشند ایں ضعیف گوید بیت مرا ز مجلس تو بوئے یار مے آید + خوشم ز بوئے تو کز سوئے یار مے آید + ہزار پیرہن دل چو گل شود پارہ + ازیں نسیم کہ از کوئے یار مے آید + چوں ایں کرامت از

از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مشاہدہ شد بادخلعت رسالہ کار این بزرگ بکمال رسیدہ است عجب باشد کہ چنین ذات پاکے را در دنیا بگذارند مناسب این معنی بیتے است کہ بر زبان سلطان المشائخ گذشتہ است رباعی ہیچ منمائے روئے شہر افروز ٭ چوں بنمودی بروسپند بسوز ٭ آں جمال تو چیست مستے تو ٭ واں سپند تو چیست ہستے تو ٭ وشرح این بیت مشرح در نکتہ ستر کرامت تحریر یافتہ است الغرض بعد چندگاہ بگذشت شیخ نصیر الدین محمود بجوار رحمت حق در مقعد صدق قرار گرفت قدس اللہ سرہ العزیز و تاریخ نقل او مؤرخ است بتاریخ ہژدہم ماہ مبارک رمضان ۷۵۷ سبع وخمسین وسبعمایۃ بعد از وفات حضرت سلطان المشائخ بسی و دو سال نکتہ سیوم دربیان اشارت کہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ در قلع نفس کاتب حروف را فرمودہ است کاتب حروف روزے بخدمت این پادشاہ دین نشستہ بود و بہ جمال وکمال این سرور مشائخ روزگار مشغول گشتہ در اثنائے این حال تربیت فرمودہ گفت کہ نفس آدمی بمنزلہ درختیست کہ بادہوائے شیطانی در ذات این کس بیخ مے گیرد ومحکم مے شود اگر آدمی بتدریج وسکونت بزور عبادت وتقوے وبقوت محبت وعشق ہر روز آں درخت را بجنباند ہر آئینہ بیخ او سست شود وقابل قلع گردد وبہ مدد بندگی حق تعالے وصحبت پیر بکلی قلع گرد این تقریر دلپذیر در خاطر بندہ جائے داد ہر آئینہ نصیحتے کہ مشائخ کبار کنند بحق کنند زیرا چہ شیطان ونفس را مقہور گردانیدہ اند واز حوالئے درون مبارک خود این دشمنان را بکلی خالی فرمودہ وبا حق ساختہ واز غیر حق تبرا کردہ چوں شیخے واصلے معظّمے از مقامیکہ منظور نظر حق تعالے باشد نصیحتے کنند ہر آئینہ در دل جائے کرد مصرع سخن کز جاں بروں آید نشیند لاجرم در دل نکتہ چہارم دربیان بعضے کرامات شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز ۔ عم میسارد کاتب حروف برآنجملہ کہ بندہ وقتے با برادران خود سید السادات کمال الدین امیر صالح رحمۃ اللہ علیہ و سید نور الدین مبارک بخدمت شیخ نصیر الدین محمود میرفتیم

نکتہ سیوم

نکتہ چہارم

ایام سرما بود در اثنائے راہ یکے از برادراں گفت اگر شیخ محمود را کرامتے خواہد بود شیرینی پیش خواہد آورد چوں بخدمت آں بزرگ رسیدیم و بلقا میموں آں بادشاہ مشرف گشتیم خادم را فرمود کہ شربت بیارند چوں قدح ہائے شربت بر دست ما دادند مارا در خاطر گذشت کہ ایں آشامیدنی است و ما خوردنی گفتہ بودیم ہم در اندیشہ ایں سخن بودیم کہ خادم را فرمود کہ شیرینی دیگر بیار عرضداشت کردیم کہ شربت خوردہ ایم برفور بر لفظ مبارک راند کہ آں آشامیدنی بود و ایں خوردنی است و کاتب حروف از خواجہ عزیز الملۃ والدین کہ بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف است سماع دارد کہ مے گفت من وقتے بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ نشستہ بودم دریں میاں از خادم دوات و قلم و پارۂ کاغذ طلبید چوں خادم بیاورد دیدم قلم را بسیاہی تر کردہ چیزے برآں پارۂ کاغذ نوشت و بدست من داد و فرمود چوں در روضہ سلطان المشائخ برسی ایں کاغذ پیش روضہ بنہی چوں کاغذ بدست من داد در خاطر گذشت کہ بخوانم دریں کاغذ چہ نوشتہ اند باز اندیشیدم کہ اول پیش روضہ بحکم فرمان ایشاں بنہم بعدہ مطالعہ کنم چوں پیش روضہ سلطان المشائخ نہادم بعدہ خواستم نظر کنم آں کاغذ را سپید دیدم متحیر گشتم عرض میدارد کاتب حروف برآں حمل چوں دوستے خواہد کہ قصہ حال خود کہ سرے ہست الٰہی بخدمت دوستے عرض دارد آں دوست نخواہد کہ کسے بر سر آں واقف شود تا مستوجب اسرار دیگر گردد ایں ضعیف گوید رباعی گر سر برود سر تو از جاں نرود ✤ اندوہ غم عشق تو آساں نرود ✤ ہر گز دل پر درد نیابد درماں ✤ تا قصۂ حال او بسلطاں نرود ✤ کاتب حروف از خواجہ خیر الدین کافور کہ مرید خوب اعتقاد ہست و با درویشاں فرط محبت دارد سماع دارد کہ مے گفت چوں من کمر خدمت عزیزاں بستہ ام و دریں کار چست ایستادہ خواستم دستارچہ باختیار خود در کمر خدمت بہ بندم چنانکہ شیخ مخدوم من اشارت کند ہمچناں دستارچہ بر دست کنم چوں ایں معنی در ضمیر گذشت بخدمت شیخ نصیر الدین محمود

رحمۃ اللہ علیہ رفتم بعد پائے بوس بخدمت نشستم و آں خطرہ دستار چہ در خاطر می
گذشت دریں میان خدمت شیخ خادم را فرمود کہ زین الدین آں دستار
چہ کہ بمن آوردہ اند بیار چوں خادم آں دستار چہ آورد دیدم دستار چہ کشیدہ
است خدمت شیخ نصیر الدین آں دستار چہ بمن دہانید از آں روز باز تا ایں
غایت من دستار چہ کشیدہ بدست مے کنم و نیز ہمیں خواجہ کافور مے فرمود
کہ من از خواجہ قوام الدین کہ مرید صادق ہست شنیدہ ام مے گفت مرا
وقتے کارے صعب پیش آمد بمطالبہ و مصادرہ موقوف گشتم دریں موقوفے
با عزیزاتے کہ پیش ازیں صحبت داشتم اگر توجہے مے کردم و یا سخنے مے گفتم از من
روئے مے گردانیدند و نمے شنودند و اگر کالائے در بازار مے فرستادم کسے نمے خرید
بدیں سبب عاجز و مضطر گشتم و ہم دریں حال بخدمت مخدوم خود شیخ نصیر الدین
محمود رحمۃ اللہ علیہ رفتم و با خود در است گرفتم کہ بعد پائے بوس ایں معنی عرض دارم و
از باطن مبارک ایشاں دعائے فرجی و مخلصی درخواست کنم چوں سعادت
قدم بوس حاصل کردم پیش از آنکہ مطلوب خود عرض دارم خدمت شیخ بکرم معہود
پرسیدن گرفت در اثنائے آں ایں بیت فرمود قطعہ دنیا چو مفدر است
نخروشی بہ ✦ رزق تو رسد بوقت کم کوشی بہ ✦ چیزیکہ نمیخرند نفروشی بہ ✦ گفت
تو نے کنند خاموشی بہ ✦ الغرض بنور باطن اندیشۂ مرا بر روئے من کشف
کرد من سر بر زمیں نہادم و عرض داشت کردم کہ در خاطر بندہ ہمیں معنی بود
کہ در باطن مخدوم بر آں مطلع شد و بندہ را بدیں کرامت تقویتے و استظہارے
پیدا آمد عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ کہ چوں سید محمد محمود پسر کاتب حروف کہ
حق تعالے او را بہ نباتات نیک پرورده گردانا د در حمل بود مادر او نیت کرد
کہ اگر مرا پسرے آید نام او شیخ نصیر الدین محمود تعین کند و جامۂ کہ صحبت شیخ
محمود یافتہ باشد از آں پیراہنے بپوشانم و در نظر مبارک او در آرم و زیر پائے
او اندازم تا حق تعالے برخورداری بخشد چوں سید محمود تولد شد بندہ بخدمت

شیخ محمود رفت خدمت شیخ در قیلوله بود چون از قیلوله برخاست خبر کردند بنده
درون طلبید کرمے که داشت بر حکم معهود قیام تام آورد هم در اثنائے آوردن
قیام بنده را پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده متحیر ماند و بقدمبوس ایشان
مشغول شد چون بنشست باز پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده گفت هم
بجهت عرض داشت همین معنی آمده ام بعدهٔ ماجرائے آنکه این بنده را فرزندان خورد
هم از خوردگی مے رفتند و نذر والده سید محمود تولد او بخدمت عرضداشتم پیش باو
رضا استماع فرمود و گفت شما ساعتے بنشینید تا من فی الزوال بگذارم بنده
بیرون آمد بنشست کرم فرمود تنبول فرستاد بعده بنده را درون طلبید دیدم
که یک مصلی خویش نزدیک زانوے مبارک خود نهاده است و چند گز جامهٔ
چهمتلی بالائے زانوئے مبارک داشت کرم فرمود مصلی بدست مبارک
خود کرده بنده را داد و فرمود که شما را کار خواهد آمد و این جامهٔ چهمتلی نیز بدست
مبارک خود کرده بنده را داد و فرمود که این جامه بجهت خوردک خود بارانی بکنید
درین محل خادم بحضور شیخ گفت که این جامه از دستار مبارک خدمت شیخ است
بعده بنده عرضداشت کرد خوردک را نام تعین کنند درین سخن تأمل کرد
و پرسید که شما را چه نام است بنده گفت محمد باز گفت برادران خوردک را
چه نام است بنده گفت سید لقمان و سید داؤد باز در تأمل شد کرت
دوم عین این تقریر فرمود که او را محمود نام باشد بنده را همان زمان در خاطر
گذشت که این بزرگوار این نام بالهام ربانی تعین فرمود و امیدوار بهر خورداری
خوردک شد خواجه نظامی خوش گوید بیت هر که ز دل دامن پیران گرفت *
گنج بقا زین ره پیران گرفت * عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که در طلوع
دولت سلطان محمد تغلق که مملک هندوستان عرض و بسط گرفت شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه که باتفاق همه عالم شیخ عصر بود و جمله خلق
منقاد و مرید او ایذا ها رسانید و این بزرگ دین باتباع پیران خود تحمل واجب دید

و در مکافات آن نکوشید تا آخر عمر این بادشاه مبهم طغی در ٹھٹھہ که از شهر دهلی هزار کروه باشد برفت از آنجا شیخ نصیر الدین محمود را با علما و بزرگان حضور خود طلبید احترام ایشان کما هو حقه بجا نیاورد آن احتمال ایشان بادشاه مذکور را از تخت سلطنت در تخته تابوت کرده در شهر آورد الغرض از شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سوال کردند که این بادشاه شما را ایذا ها کرد این معنی از کجا بود فرمود که میان من و حق جل و علی معامله بود آن را بدین برداشتند کاتب حروف عرض میدارد که حق جل و علی دوستان خویش را از غایت کرمی که در باب ایشان دارد بدانچه معلوم اوست همین جا میرساند تا فردائے قیامت آمنا و صدقنا انبیا و اولیا را آن کشف نگردد و کرم و تبجیل مانند برائے تصدیق همین معنی حکایتے هست در احیاء علوم — حکایت دیگر که پیغامبرے بود از پیغمبران بنی اسرائیل صلوات الله و سلامه علی نبینا و علیهم اجمعین وقتے خطره در ضمیر مبارک او گذشت بدان مواخذه فرمود که المخلصون علی خطر عظیم فرمان شد که چه میگوئی جزاے آن خطره در قیامت قبول مے کنی و یا هم در دنیا اختیار کنی این پیغامبر صلوات الله علیه جواب گفت که هم در دنیا اختیار کردم تا روز قیامت در عرصه عرصات میان انبیا و اولیا از کشف خطره شرمنده نمانم بعده بفرمان خدائے تعالے زنے در حباله این پیغامبر آمد و این زن با نواع ایذا ها رسانیدن گرفت چون این پیغمبر میدانست که این بلا اختیاریست آن جفا ها را بدل قبول میکرد تا وقتے چند عزیزے در خانه این پیغامبر مهمان آمدند که این پیغامبر بشناختے نمود خواست که بجهت ایشان طعامے بیارد چون درون خانه برفت و طعام طلبید آن زن طعام نداد و بجفا پیش آمد این پیغامبر صلوات الله و سلامه علیه منغص بیرون آمد و یاران در روئے مبارک او اثر ناخوشی دیدند چنانکه چند کرت درون میرفت و مے آمد زن چیزے نداد یارے ازین جمع پیغامبر را پرسید که این چه حال است که مشاهده مے شود بعده ماجرائے خطره و اختیار این بلا هم در دنیا بیان

نام پیغمبر ... درود نازل یاد و سلام بر آن پیغمبر و بر پیغمبر ما ... دوستان خدا بلا کی کلانند ۱۲

فرمود الغرض در آخر عمر چند روز ذات همایون صفات شیخ نصیر الدین محمود ۲۴۷
را قدس الله سره العزیز رحمت ش از دار فنا بدار بقا هژدهم ماه مبارک رمضان
عمت برکاته وقت چاشت سنه ۷۵۷ سبع و خمسین و سبعمائه رحلت فرمود و هم در خانهٔ
شیخ نصیر الدین مقامے بود که سالها آن مقام منظور نظر مبارک او بود
در آن دفن کردند از روضهٔ او بوئے بهشت مے آید و قبلهٔ حاجات خلق گشته
رحمة الله علیه رحمة واسعة منهم آن کان صفا آن معدن وفا آن ظاهر
و باطن بمحبت و عشق آراسته و از ذوق آن از لذت دنیا و عقبی برخاسته و با
دوست ساخته اعنی شیخ قطب الملة والدین منور نور الله قبره بانوار تقدیسه
و ذکر این بزرگ مشتمل بر پنج نکته است نکته اول در بیان اوصاف و کثرت بکا
و ذوق درونی شیخ قطب الدین منور نور الله مرقده که در علم و عقل و وفا و عشق
و ورع یکتا موصوف و مشهور بود مخصوص باسقاط تکلف سر فرو نمائے خلق نشسته
بگوشهٔ آبا و اجداد خویش که عمرهائے عزیز ایشان بمحبت و عبادت حق در آن
گوشه مصروف شده تا آخر عمر خویش گذرانید و بهیچ وجه بدنیا و ارباب دنیا میل
نکرد و آنچه از غیب قلیل و کثیر میرسید بدان قانع گشته بزرگے خوش گوید
شیر ز بوسه بحرمت مرد قانع را قدم * پیر سگ خاید بدندان پائے هر دونے کسے
و هیچوقت و بهیچ وجه در درگاه کسے ندیده و پائے مبارک او که تاج سر اولیا
بود جز بجهة ادائے نماز جمعه و یا زیارت آبا و اجداد از جائے نجنبیده و خلایق را
از اطراف عالم بدریافت سعادت قدم بوس روئے بخطهٔ هانسی که بوجود
مبارک او بهشتے گشته بود نهاده و این بزرگ خلیفهٔ سلطان المشایخ
بود و از دودمان تصدر و امامت از فرزندان امام اعظم ابو حنیفه کوفی
بود و عشق عجیبے و عجب دردے داشت که دمبدم از تقریر دلکشائے او آتش
محبت شعله میزد عزیزے خوش گوید بیت تا زینتا مهر تو سوزے میان
جان نهاد * شعلهائے آتشیں در سینهٔ بریان نهاد * و آب چشم جگر سوز

آں عاشق صادق آتش عشق عشاق را بر افروخت ایں ضعیف گوید
بیت اے کان عشق و مایۂ سوز و نشان درد * از گریہ تو آتش عشاق
شعلہ زد * و عجب بندگان داشت کہ تمامی عمر عزیز خویش بمحبت و شوق پیر خود
مصروف گردانید و آنکہ تمام پیش خدمت او یاد کرده کردند گریہ چناں غالب شدے
کہ اگر یاد در صادقاں ایں بود گریہ میشدند امیر خسرو خوش گوید بیت
بیاد قامت آں نازنین سرشک دو چشم * بہر زمیں کہ بر آید درخت ناز بر آید
ایں ضعیف گوید بیت در عشق تو حاصلم ہمیں گریہ خون است * آخر نظرے
کن کہ حال ایں سوختہ چون است * و از غایت حضوری کہ بخدمت پیر خود داشت
زیارت سلطان المشائخ نتوانست رسید چنانکہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز بوقت وداع سلطان المشائخ
فرموده بود کہ اقبال ہر از ما غایب بباطن باما یکجا خواہی بود ہمیں معنی را رعایت
کرد بزرگے خوش گوید بیت از بسکہ دو دیدہ در خیالت دارم * در ہر چہ نگہ
کنم تو می پندارم * شیخ سعدی خوش گوید بیت از خیال تو بہر سو کہ نظر
مے کردم * پیش چشم در و دیوار مصور میشد * نکتہ دوم در بیان یافتن
خلافت شیخ قطب الدین منور و شیخ نصیر الدین محمود از حضرت باعظمت
سلطان المشائخ نظام الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز در یک مجلس
مقرر است روشن ضمیران عالم را چوں خلافت نامہ ہائے خلفا کتابت شد
چنانکہ کیفیت آں در صدر ایں باب تحریر یافتہ است ایں دو بزرگ در آں ایام
بخدمت سلطان المشائخ حاضر بودند اول شیخ قطب الدین منور را
طلب شد سلطان المشائخ خلعت خلافت خود و وصیتے کہ آمده است شیخ
قطب الدین را فرمود و خلافت نامہ در نظر سلطان المشائخ بر دست مبارک
او دادند و فرمان شد کہ برود دوگانہ بگذارد شیخ منور در جماعت خانہ آمد و دوگانہ
بگذارد و یاران مبارکباد کردند در یں میان شیخ نصیر الدین محمود را طلب شد

نکتہ دوم

خدمت ایشان را خلعت خلافت و وصیتے که بایشد فرمود و خلافت نامه بدست مبارک او داد ند شیخ نصیر الدین محمود بخدمت سلطان المشایخ ایستاده بود شیخ قطب الدین منور را باز طلب شد سلطان المشایخ شیخ قطب الدین منور را فرمود که شیخ نصیر الدین محمود را مبارکباد خلافت بکن شیخ قطب الدین منور همچنان کرد بعد شیخ نصیر الدین محمود را فرمان شد که شیخ منور را مبارکباد خلافت بکن شیخ نصیر الدین محمود همچنان کرد بعده فرمان شد که یکدیگر را کنار گیرید که شما برادرانید بسبب تقدیم و تاخیر خاطر جمع باید داشت ایشان همچنان کردند چون این هر دو بزرگ بعد یافتن این سعادت ابدی و دولت سرمدی از پیش تخت فرقد سای سلطان المشایخ بیرون آمدند شیخ نصیر الدین محمود روئے مبارک خود بسوئے شیخ قطب الدین منور کرد و گفت وصیتے که سلطان المشایخ شما را کرده است ما را بگوئید تا آنچه مرا وصیت کرده است من هم خدمت شما را بگویم شیخ قطب الدین منور گفت که آنچه سلطان المشایخ وصیت فرموده است سرّ پوست که بر بندگان خویش کشاده است هم شما منصف باشید که سرّ پیر بر کسے نتوان کشاد سرّ شما با شما و سرّ ما با ما وصیتے که سلطان المشایخ بزبان دُرفشان خود رانده است مناسب این معنی است بزرگے خوش گوید بیت عشقے که ز تو دارم اے شمع چگل ❊ دل داند و من دانم و من دانم و دل ❊ شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه این جواب را بکلی نثار تحسین کرد و انصاف داد از ثقات منقول است چون شیخ قطب الدین منور را وداع شد سلطان المشایخ فرمود نسخه عوارف که شیخ جمال الدین هانسوی جد بزرگوار تو رحمة الله علیه از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بوقت یافتن خلافت یافته بود در آن ایام که این ضعیف از حضرت شیخ شیوخ العالم با سعادت خلافت باز گشت چون در هانسی بخدمت شیخ جمال الدین رسیدم بعد تربیت فرمودن بسیار آن نسخه عوارف شیخ جمال الدین رحمة الله علیه پیش من آورد و فرمود که من این نسخه با نعمت های بسیار از شیخ شیوخ العالم یافته ام امروز بشما ایثار

می کنم بامید آنکه فرزندی از فرزندان من بشما خواهد پیوست در حق او ازین نعمت
هائی دینی و دنیاوی که همراه شما شده است از وی دریغ مدارید بعده سلطان
المشایخ فرمود اکنون این نسخه با آن نعمتها ایثار تو کردم الغرض آن نسخه تا این
غایت در خاندان معظم شیخ قطب الدین منور بخدمت خلف ستودهٔ ایشان شیخ زاده
برجاده نور الدین نور الله قلبه بنور المعرفة که بر سیرت آبا و اجداد خود میرود امیدوار است
که قبلهٔ دلها شود موجود است و بتعظیم تمام آن نسخه نگاه میدارد نکته سیوم در بیان بعضی
کرامات شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه از ثقات منقول است که درباب
شیخ قطب الدین منور حاسدان بخدمت سلطان محمد بن تغلق انار الله برهانه
بانواع سخنان مخالفت مزاج پادشاه رسانیده بودند ولیکن جای در آمدن نبود که با این
بزرگ دین چیزی بگوید و یا مکابره کند خواست که اول بهانهٔ بفرید بعده بدان
قوت در خصومت و ایذا بکشاید بدین مقدمه فرمان دو دیه بنام شیخ نویسانیده
بدست صدر جهان مرحوم قاضی کمال الدین داد و گفت که بخدمت شیخ قطب الدین
منور ببر و بهر طریق که دانی چنان بکن که شیخ قبول کند قاضی کمال الدین صدر
جهان مغفور در هانسی آمد و آن فرمان را در دستارچه پیچیده در آستین کرده
بخدمت شیخ برد چون خدمت شیخ شنید که صدر جهان آمده است در طاق صفه
که قدم مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رسیده است
در آن مقام نشست قاضی کمال الدین آن فرمان را پیش شیخ نهاد و از جهت
پادشاه اخلاص و محبت بسیار بخدمت ایشان پیدا کرد شیخ قطب الدین منور رحمة الله
علیه فرمود در آنچه سلطان ناصر الدین طرف اچه و ملتان میرفت سلطان
غیاث الدین بلبن در آن ایام الغخان بود فرمان دو دیه بخدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین برد شیخ شیوخ العالم فرمود که پیران ما چنین
ها قبول نکرده اند طالبان اینکار بسیار اند بدیشان دهی چنانکه در نکته کرامات شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مشرح در قلم آمده است

نکته سیوم منقول است

ونیز شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه قاضی کمال الدین را گفت که شما صدر
جهان آیید و واعظ مسلمانان اگر کسے مخالفت پیران خود کند باید که او را ناصح و
مانع باشید نه که ترغیب کنید قاضی کمال الدین از جواب شیخ قطب الدین منور
بغایت شرمنده گشت و بمعذرت تمام از پیش برخاست و بخدمت سلطان محمد آمد
وعظمت و کرامات شیخ منور نوعے تقریر کرد که دل سلطان بشکل نرم شد منقول است
وقتے شیخ قطب الدین منور مشغول بود قلندرے آمد و سفاهت آغاز کرد و چیزے
توقف کردن گرفت و بدانچه او را امید داد قانع نمیشد چون سفاهت او بسیار شد شیخ
فرمود آن مرد را که درمیان کمر داری اول بارے آن را خرچ کن درین محل سید
جمال الدین مرید و معتقد بخدمت ایستاده بود چون این سخن از زبان مبارک
شیخ شنید فی الحال برآن درویش درچفسید و از کمر آن درویش مبلغے تنکهاے
زر بیرون آمد و کاتب حروف از خواجه کافور که معتقد درویشان است سماع
کرده او مے گفت که من وقتے با سه نفر دیگر در حبس پادشاه عهد افتاده بودیم و از سر
مال و جان برخاسته و دل از حیات عزیز برداشته و گوش بر نفس صاحبدلان نهاده
تا مگر از نفس صادقے مخلص شویم چنانکه هر چهار کس باتفاق از شهر دهلی شخصے را بخدمت
قطب الدین منور فرستادیم و آن شخص را گفتیم که تو بخدمت آن بزرگ برو
همیں فاتحه درخواست کن و هیچ کیفیت حبس ما مگو چون آن شخص بخدمت آن
سرور صاحبدلان عالم رسید بعد قدم بوس فاتحه التماس کرد بعد خواندن فاتحه شیخ
قطب الدین منور فرمود که ایشان چهار کس که محبوس اند سه کس از ایشان خلاص
خواهند یافت فاما چهارمی کس اگرچه مرید منست از عمر او چیزے نمانده است
همینکه این نفس از زبان مبارک شیخ قطب الدین منور بیرون آمد آن شخص
بازگشت و این بشارت بما رسانید بعد چند روز ما سه کس خلاص یافتیم و آن
چهارم کس بسعادت شهادت رسید نکته چهارم در بیان ملاقات شیخ قطب الدین
منور قدس الله سره العزیز با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه از ثقات منقول است

در آں ایام که سلطان محمد طرف خطهٔ هانسی رفت و در هانسی که چهار کروه از هانسی
است نزول کرد نظام الدین ندرباری عرف مخلص الملک را که مجسم از ظلم بود در دیدن
حصار هانسی فرستاد تا کیفیتے خرابی و درستی حصار تفحص کرد چنانکه نزدیک خانهٔ شیخ
قطب الدین منور رسید پرسید که ایں خانه از آں کیست گفتند از آں شیخ قطب الدین منور
خلیفهٔ سلطان المشایخ گفت عجب ست بادشاه اینجا بیاید و ایں شیخ دیدن نیاید
الغرض چوں کیفیت حصار بر سلطان آورد گفت اینجا شیخے ست از خلفاے سلطان
المشایخ دیدن بادشاه نیامده ست سلطان را نخوت سلطنت در کار آمد شیخ
حسن سربرهنه که صورت جاه و تکبّر بود بخدمت شیخ قطب الدین منور بطلب
فرستاد چوں حسن سربرهنه نزدیک خانهٔ شیخ قطب الدین منور رسید لوازم و جوانب
خود را دورتر گذاشت خود تنها پیاده آمد و در دهلیز شیخ در گوشهٔ سر بر دو زانوے خود
نهاد و نشست خود را پیدا نکرد چوں ساعتے نیکو بگذشت خدمت شیخ منور
بالاے بام مطبخ متصل دهلیز مشغول بحق بود چوں از مشغولی فارغ شد بنور باطن
دانست که حسن سربرهنه در دهلیز نشسته است شیخ زادهٔ نور الدین را گفت که آینده
پیش در منتظر ست بطلب بیار چوں شیخ زاده در دهلیز آمد و دید که شیخ حسن سر
برهنه هم بر آں هیئت نشسته ست شیخ زاده گفت شما را بندگی شیخ مے طلبد
حسن سربرهنه بخدمت شیخ قطب الدین منور درآمد بعد سلام و مصافحه بنشست
و گفت که شما را سلطان طلبیده است شیخ منور فرمود که دریں طلب اختیار بر دست
من هست یا نه او گفت غیر مرا فرمان است که شما را ببرم شیخ فرمود الحمد لله باختیار
خود نمے روم بعده روے مبارک سوے اهل خانه کرد و فرمود که شما را بخدا سپردم
ایں سخن گفت و مصلّے بر کتف مبارک خود و عصا بر دست گرفت و پیاده رواں
شد چوں حسن سربرهنه در سیماے شیخ قطب الدین منور علامات واصلان حق تعالی
مشاهده کرد و از تکلف و ریا عاری دید گفت شیخ چرا پیاده میروی اسپان در جنیبت
میبرند سوار شو شیخ فرمود حاجت نیست من قوت آں دارم که پیاده توانم

۵۷

رفت چوں ایں بزرگ نزدیک حظیرهٔ آبا و اجداد خود رسید او را گفت چه مے گوئی
زیارت کنم گفت نیکو باشد خدمت شیخ دریایان جد و پدر خود رفت بعد زیارت
عرض داشت کرد که من از شیخ شما باختیار خود بیروں نیامده ام فاما مرا مے برند
و چند نفر آدمی که بندگان خدا یند بے خرچ گذاشته ام چوں از روضه بیروں
آمد دید شخصے مبلغے سیم بردست کرده ایستاده است شیخ فرمود چیست آں مرد گفت من
نظرے کرده بودم غرض من حاصل شد شکرانه بخدمت شما آورده ام شیخ آں
شکرانه قبول کرد و فرمود که در خانه من خرچے نداشتند ببرید در خانه برسانید الغرض
چوں آں بزرگ در منزل ہنسی که چهار کروہے از ہانسی است پیاده آمد
سلطان را از آمدن شیخ خبر شد و شیخ حسن از معامله آں بزرگ که معاینه کرده
بود باز نمود آں بادشاه از غایت تجبر و تکبر اغماض کرد پیش خود بطلبید و از انجا
طرف دہلی رواں شد چوں سلطان در شهر دہلی رسید بجهت ملاقات شیخ را پیش
خود بطلبید در اثنائے آنکه شیخ پیش مے رفت خدمت شیخ سلطان السلاطین
فیروز شاه را خلد الله ملکه و سلطانه که درآں ایام نایب باربک بود در رسید
که ما درویشانیم آداب آمد مجلس بادشاہاں و سخن گفتن با ایشاں نمیدانیم
چنانکه اشارت شود همچناں کرده آید بعده آں بادشاه حلیم و کریم گفت هر کسے
در باب شما بخدمت سلطان سخنے گفته که او ملوک و سلاطین التفات و مراعات
نے کند چوں ایمعنی همچنین است خدمت را تواضع و مسامحت و اخلاص میباید کرد
درین حال که شیخ پیش میرفت شیخ زاده نور الدین بلّغه الله تعالی
مبلغ الرجال در عقب شیخ مے رفت هیبت و رعب هجوم امرا و ملوک درگاه
ایں بادشاه چناں در دل شیخ زاده اثر کرد که دلش از حال بشد سبب آنکه
شیخ زاده را حداثت سن بود و هیچ وقتے در درگاه بادشاہاں ندیده بود همدریں
شیخ قطب الدین منور باطن بر احوال شیخ زاده مطلع شد سر پس کرد و فرمود که بابا
نور الدین العظمة و الکبریاء لله شیخ زاده مے فرمود بمجرد آنکه ایں سخن

بسمع من رسید تقویتے در باطن من ظاہر گشت و اطمینانے و استظہارے حاصل
آمد چنانکہ آں ہیبت و رعب از دل من بکلی زائل شد و آں امرا و ملوک در نظر من
ہمچو گوسپنداں نمودند الغرض سلطان دانست کہ ایں ساعت شیخ خواہد آمد آنکہ
نشستہ بود بایستاد و کماں بدست گرفت و خود را بگزانداختن مشغول کرد تا آنکہ خدمت
شیخ قدس اللہ سرہ العزیز در آمد چوں سلطان در سیمائے شیخ علامات مردان حق
دید بتعظیم تمام پیش آمد و مصافحہ کرد خدمت شیخ بوقت مصافحہ دست سلطان چناں
محکم بگرفت کہ در لقبۂ اولی آں چناں باد شاہ کہ اولیائے خدائے را بہ تیغ ظلم بجدلے میراند
از دل معتقد شد و گفت کہ من در دیار شما رسیدم تربیت نفر مودند و بملاقات خویش
مشرف نگردانیدند شیخ فرمود کہ اول ہانسی بنگرید بعدہ درویش بچۂ ہانسی
ایں درویش خود را دریں محل نمی ارد کہ ملاقات بادشاہاں کند. در گوشۂ دعاگوئی
بادشاہ و کافۂ اہل اسلام مشغول مے باشد معذور مے باید داشت سلطان محمد را
از صفات شیخ قطب الدین منور و تقریر دلکشائے ایشان کہ از تصنع عاری بود
دل نرم شد و سلطان السلاطین فیروز شاہ را کہ بحلم جبلی و اخلاق خلقی موصوف
است فرمود کہ آنچہ مقصود و مطلوب شیخ است ہمچناں کنید ہم دریں محل خدمت
شیخ منور رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خداوند عالم مقصود من فقیر و مطلوب من کنج
جد و پدر بعدہ خدمت شیخ بدولت بازگشت منقولست کہ اعظم ملک کبیر معظم
مرحوم مغفور کہ باوصاف عدل و خلق و کرم موصوف بود مے گفت کہ سلطان مے فرمود
قبولاً ہر کہ از مشایخ روزگار بوقت مصافحہ دست من گرفتہ است البتہ دست او
لرزیدہ است مگر از آن ایں بزرگ کہ بقوت دین محکم گرفتہ بود من دانستم ایں
بزرگ از آنہا نیست کہ حاسداں رسانیدہ اند از سیمائے او مہابتے احساس
کردم بعدہ بادشاہ سلطان السلاطین فیروز شاہ را و خواجہ ضیاء الدین
برنی را بخدمت شیخ منور فرستاد و یک لک تنکہ انعام فرمود شیخ منور گفت
نعوذ باللہ کہ ایں درویش یک لک تنکہ قبول کند چوں ایشاں بخدمت سلطان

منقولست

آمدند وگفتند کہ شیخ قبول نمے کند فرمان شد کہ پنجاہ ہزار بدہ ایں بزرگان
بخدمت شیخ باز آمدند ایں نیز قبول نکرد بعدہ سلطان فرمود کہ اگر شیخ ایں
مقدار قبول نکند خلق مرا چہ گوید چوں دریں باب سخن بتطویل کشید و بدو ہزار
تنکہ رسید سلطان السلاطین فیروز شاہ و مولانا ضیاؤ الدین برنی گفتند
کہ ما کلم ازیں نتوانیم پیش تخت ذکر کردن کہ شیخ ایں قدر ہم قبول نمیکند شیخ
فرمود سبحان اللہ درویش را دو سیر کھچری دانگے سیر روغن کفاف باشد او را
ہزار ہا چہ کند بعدہ برائے دفع اندا د بالحاح مخلصاں دو ہزار تنکہ بہزار حیلہ قبول کردند
و ازاں فتوح بیشترے در روضۂ سلطان المشائخ و در روضۂ شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار و بخدمت شیخ نصیر الدین محمود و باقی بہر کسے داد و
بعد چند روز با عظمت و کرامت تمام بجانب ہانسی روانشد شیخ سعدی خوش گوید
قطعہ گر قدم بر چشم ما خواہی نہاد ٭ دیدہ در رہ مے نہم تا میروی ٭ دیدہ سعدی
و دل ہمراہ تست ٭ تا نہ پنداری کہ تنہا مے روی ٭ نکتہ پنجم در بیان سماع شنیدن
شیخ قطب الدین منور نور اللہ قبرہ بانوار القدس عرض میدارد کاتب حروف
محمد مبارک العلوی المدعو بامیر خورد برآنجملہ دراں ایام کہ شیخ قطب الدین
منور سلطان محمد برابر خود در دہلی آورد در روضۂ سلطان المشائخ
دعوت عرس شد دراں جمع شیخ قطب الدین و مولانا شمس الدین یحییٰ
و شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ اسرارہم حاضر بودند و انوار سعادتہا کہ دراں
سماع از غیب متنزل مے شد کاتب حروف معائنہ کردہ عجب گریۂ ذوقے
و صفائے کہ در سماع شیخ منور دست قطرات آب چشم از چشم مبارک شیخ منور
چوں مروارید بر محاسن مصفائے ایشاں مے غلطید و دراں محل در عین
رقص سر مبارک بپائے حاضران مجلس گریہ کناں مے نہاد مصرع پائے
بزرگاں گرفت گریۂ عشاق تو ٭ و بزبان حال ایں بیت مے گفت بیت
زندہ ام من بیاد شیخ بلے ٭ جان من یاد شیخ شد آرے ٭ و ذوق

شوق شیخ قطب الدین منور که در آن مجلس نشسته بود کاتب حروف تا این
غایت در درون خود احساس می کند و از آن انبساطی عاشقانه می کشد شاید خوشوقت
کسی که از یاد او راحتی بدلها برسد این ضعیف گوید بیت خوشوقت آن
کسی که از و راحتی رسد + بر جان اهل عشق که مشتاق حضرت اند + دیگر
عرض می افتد هم در آن ایام شیخ قطب الدین منور در روضهٔ سلطان
المشایخ شبی مشغول شد مصرع شب محرم عاشقان است شبهاش
طلب + در از شا و نیاز ها مخدوم و شیخ خود در میان آورد الغرض والد کاتب
حروف رحمة الله علیه ترتیب طعام کرد و بدست کاتب حروف بخدمت آن
سرور اهل محبت عارفان فرستاد و این بزرگ درون عمارت چهار دری که متصل
گنبد خواجه جهان مرحوم است مستقبل قبله با حضوری تمام نشسته بود چون
نظر این بنده بر روی مبارک او افتاد دید شاهی صاحب ولایتی که ظاهر او
از باطن عشق آمیز او حکایت میکرد زهی صفا زهی ذوق که حق تعالی
در ذات مبارک او نهاده بود در اثنای طعام خوردن تبسم می فرمود و بهمت
تناول می کرد و برین بنده می گفت که طعام دست پخته جدهٔ بزرگوار تو
که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
بیعت داشت بسیار خورده ام مارا بر شما و شمارا بر ما حقوق بسیار است حق
تعالی آزاد و ختم گرداناد و بنده از سعادت مواکلت خدمت ایشان بر
حکم این حدیث قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهٖ وَسَلَّمَ مَنْ اَکَلَ
مَعَ مَغْفُوْرٍ فَقَدْ غُفِرَ لَهٗ امیدوار مغفرت گشت الحمد لله علی ذالک
منهم آن زاهد روحانی آن عابد سبحانی که در علم و تقوی و ورع و زهد
آیتی بود و در فقه هر دو جلد هدایه یاد داشت و در علم سلوک قوت القلوب
و احیاء العلوم تحت اللسان بود با اینهمه فضائل زائر الحرمین و صاحب النصیبین اعنی
مولانا حسام الملة والدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشایخ و ذکر این بزرگ مشتمل

بر سه نکته است نکتهٔ اوّل در بیان عظمت و حرمت های سلطان المشائخ
در باب او سبحان الله صورت زهد و ورع بود و طریقهٔ او طریقهٔ سلف و معاملهٔ او معاملهٔ
صحابه رضوان الله علیهم اجمعین و این بزرگ میان یاران اعلی مشهور بود و سلطان
المشائخ فرموده در باب او که شهر دهلی در حمایت او ست روزی این بزرگ در راهی
میرفت مصلّی از دوش مبارک او افتاد و خدمت مولانا را از غایت شغل باطن از هیچ
خبر نه چون قدری راه برفت شخصی از عقب آواز داد که شیخ مصلّی شما افتاده است
چند کرت شیخ شیخ آواز داد چون خدمت مولانا خود را شیخ نمیدانست این نام را
بخود راه نداد تا آنکه آواز دهنده مصلّی از زمین برداشت و دنبال مولانا دویده
خدمت مولانا را دریافت و گفت که شما را چند کرت آواز دادم که شیخ مصلّی خود را
بستان شما نه شنیدید فرمود که ای عزیز من شیخ نه ام و خود را درین مرتبه نمیدانم
الغرض مدتها این بزرگ را ازین نام و شهرت احتراز بود منقول است در آنکه
این بزرگ از زیارت خانهٔ کعبه بازگشت و درین دیار رسید روز جمعه بود در مسجد جمعه
کیلوکهری آمد و در اوائل سلطان المشائخ را معهود بود که بعد از نماز بامداد در مسجد
جمعه کیلوکهری میرفتند و مشغول میشدند و در کیلوکهری خانه بجهت قیلوله
و وضو ساختن سلطان المشائخ بغایت مصفّا و مختصر ساخته بودند الغرض
خدمت مولانا بوقت چاشت رسید با خود راست گرفت که این زمان در گوشهٔ مسجد
مخفی بنشینم و بعد از نماز قدمبوس سلطان المشائخ حاصل کنم خدمت مولانا همچنان
کرد سلطان المشائخ را بنور باطن معلوم شد خواجه ابوبکر مصلّی دار را فرمود که برو
مولانا حسام الدین همین ساعت از خانهٔ کعبه رسیده است و درین مسجد بگوشهٔ
نشسته بطلب و بیار چون خواجه ابوبکر مصلّی دار در گوشه های مسجد بطلبیدن گرفت
در گوشهٔ نشسته مشغول یافت و گفت شما را سلطان المشائخ می طلبند خدمت
مولانا در حیرت شد که من خود را مخفی داشته ام فاما چون سلطان المشائخ مکاشف
عالم است مخفی نتوان ماند الغرض خدمت مولانا سعادت قدمبوس حاصل کرد

منقول است

و بمرحمت و شفقت سلطان المشایخ مخصوص گشت بعده سلطان المشایخ
فرمود چون کسے خواهد که بشرف زیارت خانهٔ کعبه مشرف شود باید که بجهت زیارت
حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم علیحده نیت کند و برود تا مستوجب زیارت
خاص حضرت رسالت صلے الله علیه و آله وسلم گردد و بطفیل زیارت نکرده باشد
چون خدمت مولانا یعنی از سلطان المشایخ شنید دانست که الهام ربانی
سلطان المشایخ این فرمان میرساند همان ساعت نیت زیارت پیغامبر
علیه السلام در ضمیر خود مصمم کرد و بزیارت پیغمبر علیه السلام در مدینه باز بدل رفت زهی
مرحمت پیر بجهت ترقی درجات مرید و زہے خوب اعتقادی مرید در قبول کردن
حکم پیر و بنفاذ رسانیدن فرمان پیر نکتهٔ دوم در بیان ملاقات میان مولانا
حسام الدین ملتانی و مولانا شمس الدین یحیے و مولانا علاؤ الدین نیلی قدس الله
سرهم العزیز مقرر صاحب دلان عالم باد وقتے مولانا شمس الدین یحیے مولانا علاؤ الدین
نیلی رحمة الله علیهما از اوده یکجا بخدمت سلطان المشایخ آمدند و رسم سلطان
المشایخ این بود چون یاران اوده میرسیدند بعد دریافت سعادت قدم بوس
سلطان المشایخ فرمان شدے که بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
نور الله مرقده بروید چون بدان دولت رسیده باشید در شهر در آئید و یاران شهر را
هم ملاقات کنید بحکم فرمان مولانا شمس الدین و مولانا علاؤ الدین بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار رفتند چون از انجا باز گشتند در شهر آمدند بعضے
یاران را دیدند بعده بخدمت مولانا حسام الدین ملتانی آمدند خدمت مولانا در خانهٔ خود
خانه دیدند همین یک چهپری نیم کهنه مختصر درویشانه چنانچه خواجه سنائی گوید
داشت لقمان یکی کریچهٔ تنگ * چون گلوگاه نائے و سینهٔ چنگ * بوالفضولی
سوال کرد وے * چیست این خانه شش بدست و سه پے * با دل سرد و چشم
گریان پیر * گفت هذا لمن یموت کثیر در اندیشهٔ این خانه بودند که خدمت مولانا
طالع شد این هر دو بزرگ استقبال کردند مولانا را دیدند پیراهنے سبز ریم گیں پوشیده

نکتهٔ دوم

۱ روشن کند الله تعالی
۲ فرا دورا
۳ یادداشت
۴ نرم
۵ این برای کسی که مردنی است بسیار است

در یکدست مبارک او قدرے کھچری در یک دستارچہ کردہ و در دوم دست قدرے
ہیزم با خود گفت اینک طریقہ سلف اینک مسلمانی صرف الغرض یکدیگر را ملاقات
کردند مولانا شمس الدین یحیی التماس کرد کہ این ہیزم بدست من دہید و مولانا علاؤ الدین
نیلی گفت کہ این دستارچہ کھچری بمن دہید تا بمنزل گاہ شما برسانم و ازین سعادت بہرہ
گیرم خدمت مولانا حسام الدین فرمودند کہ شما مجردانید و تعلقے ندارید فاما من بار شرع
قبول کردہ ام بارکشی حق من است خدمت مولانا درون خانہ رفت و کھچری و ہیزم رسانید
و بہ پختن فرمود و بوریائے کہنہ بدست گرفتہ بیرون آمد و این بزرگان را گفت کہ بنشینید و
خود ہم بنشست بعدہ مولانا شمس الدین یحیی یک ہیزم پیش آورد و مولانا
علاؤ الدین یک تنکہ نقرہ بعدہ بحکایات مشایخ و مآثر سلف مشغول گشتند ہم
در اثنائے این حال وقت چاشت رسید بنماز چاشت مشغول شدند بعد ادائے
چاشت خدمت مولانا حسام الدین آن کھچری در صحنکے مختصر کردہ و بر آن قدرے
روغن نہادہ طریق درویشان پیش آن عزیزان آورد چون کھچری خوردہ شد بوقت
برخاستن خدمت مولانا حسام الدین تنکہ نقرہ کہ خدمت مولانا علاؤ الدین
آوردہ بود پیش مولانا شمس الدین یحیی نہاد و آن ہیزم کہ مولانا شمس الدین آوردہ
بود پیش مولانا علاؤ الدین نیلی آوردہ و معذرتے کردہ چون این بزرگان بخدمت
سلطان المشایخ آمدند سلطان المشایخ کیفیت زیارت و ملاقات یاران شہر
پرسیدن گرفت این عزیزان عرضداشت مے کردند چون ذکر ملاقات مولانا حسام الدین
کردند سلطان المشایخ بسمع رضا مے شنیدند و آب در چشم مبارک مے گردانید
درین میان سلطان المشایخ اقبال خادم را طلبید و فرمود کہ برو چیزے سیم
بیار اقبال مبلغے تنکہ آورد و فرمود کہ برو جامہ ہم بیار جامہ نیز آورد بعدہ مصلّے
کہ بر آن خود نشستہ بود و آن مصلّے نیز نزدیک آن سیم نہادہ و خواجہ رضی را کہ یک
آنحضرت بود و در سرعت مشی برباد سبقت کردے طلب فرمود و گفت کہ این مصلّے
و جامہ و سیم بر مولانا حسام الدین ببر و برسان چون خواجہ رضی این نعمت

بیگراں وخلعت فراواں بخدمت مولانا آورد خدمت مولانا حسام الدین پرسید
کہ این مرحمت در حق من از کجاست کہ این محل ندارم خواجہ رضی گفت من نمیدانم
وما علی الرسول الا البلاغ مولانا گفت آں زمانکہ سلطان المشائخ
این مرحمت مے فرمود بخدمت سلطان المشائخ کیاں بودند خواجہ رضی
گفت مولانا شمس الدین یحیےٰ ومولانا علاؤ الدین نیلی وعزیزانے دیگر
خدمت مولانا دانست کہ ایشاں چیزے گفتہ اند خدمت خواجہ رضی را گفت
ایں عزیزاں برائے تجسس حال درویشاں مے آیند چرا شاید کہ ایں بزرگاں
تجسس حال فقیراں کنند الغرض چوں خدمت مولانا حسام الدین بر عہد خود
بخدمت سلطان المشائخ آمد با ایں عزیزاں ملاقات کرد خدمت مولانا فرمود
کہ شما چہ کردید من کدام کس باشم کہ ذکر من بخدمت سلطان المشائخ کنید مارا واجب
است کہ در ستر حال یکدیگر کوشیم ہزار ہمچو من بندہ ایں درگاہ اند کہ ہیچ کسے از حال
ایشاں معلوم ندارد وآنکہ سلطان المشائخ مکاشف عالم است آں حکمے
دیگر است شیخ سعدی خوش گوید بیت تا چہ مرغم کم حکایت پیش عنقا کردہ اند
تا چہ مورم کم سخن پیش سلیماں کردہ اند الغرض ایں بزرگاں خدمت مولانا را
جواب گفتند چوں از خدمت شما باز گشتیم بخدمت سلطان المشائخ آمدیم
فرمود شما کیاں را دیدید وملاقات چگونہ بود ما نتوانستیم کہ چیزے از کیفیت ملاقات
عزیزاں پنہاں داریم بضرورت گفتہ شد معذور دارید نکتہ سیوم در بیان خلافت
یافتن مولانا حسام الدین ملتانی از حضرت سلطان المشائخ نظام الحق
والدین قدس سرہ از ثقات منقولست دوم روز آنکہ شیخ نصیر الدین
محمود وشیخ قطب الدین منور قدس اللہ سرہما العزیز خلافت یافتند مولانا حسام الدین
را بخدمت سلطان المشائخ طلب شد چوں خدمت مولانا حاضر شد مے فرمود کہ از
غایت مہابت وعظمت سلطان المشائخ خوئے از وجود من رواں شد چوں خلافت
وخلعت خاص در نظر مبارک سلطان المشائخ بمن دادند دریں محل عرض داشت

(Margin notes: ۵۱ — وفرستادن پیغام بر مولانا... ۱۲ — نکتہ سیوم — منقولست — برسیدہ ۱۲)

کردم که مخدوم عالمیان درحق این بیچاره شفقت فرمود و این بنده را بدولت فلاح
خود رسانیده وصیت چیست بنده چکند سلطان المشایخ دست مبارک خود از آستین
مبارک خود بیروں آورد بعده بانگشت شهادت جانب مولانا اشارت کرد که ترک
دنیا ترک دنیا ترک دنیا و فرمود در کثرت مریداں نکوشی بعده مولانا باز عرض داشت
کرد اگر فرمان شود در شهر نباشم بر سر آب رواں سکونت کنم زیرا چه در شهر آب چاه
هاست بداں وضو ساختن روا نمی شود فرمان شد که هم در شهر باش کن تو کالحلیم
مِّنَ النَّاسِ نفس مے خواهد از مقامے آسوده ترا بجنباند و در محلے دارد که اوقات
ترا متفرق گرداند هر آئینه چوں از شهر بیروں آئی و بر سر آبے سکونت کنی غریب
و شهری بنشاں بر تو برسند که فلاں درویش در فلاں جائے نشست کرده
است و مزاحم وقت تو شوند و در آب چاه ها اختلاف علماست در باب شرع جائے
وسعتے هست و دیگر عرض داشت کرد که بر من وقتے فتوح میرسد چیزے نصیب فرزنداں
مے کنم و چیزے از برائے آیندگاں مے دارم و وقتے چند روز مے گذرد که چیزے نمیرسد
و فرزنداں مزاحمت مے نمایند و آینده محروم میرود درین محل قرض کنم سلطان
المشایخ فرمود آنکه قرض کنی از دو حال بیروں نیست یا برائے خود یا برائے
آینده و آینده بر دو نوع است یا مسافر است که از دور دست میرسد و یا هم از
شهر است که بدیں کس آمد و شد دارد آنکه مسافر است اگر سهلے به نیت او قرض
کنی شاید زیرا چه مسافر معذور نخواهد داشت و آنکه آمد و شد بریں کس دارد برائے
او تکلف حاجت نیست هر چه هست هر که هست و آنکه برائے خود قرض کنی
اگر بر تو فتوح خواهد رسید خرچ خواهی کرد و اگر چیزے نخواهد بود قرض خواهد کرد
در هر دو حال مراد حاصل نخواهد شد پس درویشے سے خواهی کرد درویش آں باشد
که اگر چیزے موجود دارد خرچ کند و الا صبر کند بر نامرادی بسازد و خود را در تدبیر
نه انداز بعده فرمود درویش را هر روزے نباید بود هر درے بر دو نوع است صورت است
و معنوی اما صوری آں درویشانند که در بدر مے گردند چیزے میخواهند اما معنوی آں

درویشانند که در کنج خانهٔ خود مشغول باشند و در خاطر بگذرانند که از زید و عمر مرا
چیزے خواهد رسید هر درے کسوی بود از هر درے معنوی ست زیرا چه هر درے کسوی چنانچه
هست مے نماید اما هر درے معنوی ظاهر خود را بطریق مشغولان حق مے نماید و باطن
منقولست — در بدر میگردد نعوذ باللہ که کسے را این معامله باشد باز آئیم بر سر حرف منقولست
که وقتے قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان المشائخ
آمد عرضداشت کرد بنده در خواب دیده است که سلطان المشائخ سوار شده
است و دوازده یار برابر مخدوم سوار اند جائے میروند یکے از ایشان مولانا
حسام الدین ملتانی است سلطان المشائخ فرمود یارے بود از مریدان
شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز در خواب دید که شیخ
شیوخ العالم در کشتی با شش یار سوار است یکے از ایشان این ضعیف بود عرض
میدارد کاتب حروف بر الجمله پس کرامتے بزرگ است خدمت مولانا حسام الدین
را که سلطان المشائخ نظیر خویش در حکایت او آورد وقتے مولانا حسام الدین
بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد مخدوم خلق کرامت مے طلبد فرمان شد
الکرامة هی الاستقامة علی باب الغیب تو در کار خویش مستقیم باش
کرامت چند طلبی آخر الامر در آن سال که خلق شهر را در دیوگیر روانے کردند
خدمت مولانا در گجرات رفت و همانجا برحمت حق پیوست و خاک پاک او
امروز حاجت روائے خلق آن دیارست رحمة الله علیه منهم آن عالم ربانی
آن عاشق سبحانی که بوفور علم و لطافت طبع و شدت مجاهده و ذوق مشاهده در
نهایت ترک و تجرید و کثرت گریه میان یاران اعلی مشهور و مذکور بود اعنی مولانا
فخر الملة والدین زرادی قدس الله سره العزیز و این بزرگ خلیفهٔ سلطان المشائخ
بود سبحان الله گوئی این بزرگ مجسم از عشق بود هر که در سیمائے او
نظر کردے تحقیق دانستے که این بزرگ از واصلان درگاه حق تعالے است و ذکر
نکتهٔ اول — این بزرگ مشتمل بر شش نکته است نکتهٔ اول در بیان ارادت آوردن مولانا

کرامت استقامت استبصیر

دروازه ...

فخر الدین زرّادی بحضرت سلطان المشایخ نظام الحق و الدین قدس الله
سره العزیز از خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سماع است که مے فرمود
در آنچه من در شهر تعلیم مے کردم در مجلس مولانا فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه
حاضر مے شدم در آں مجلس مولانا فخر الدین زرّادی و امیران بورکش خدمت مولانا
فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه هدایهٔ فقه مے خواندند و در آں مجلس
تیز طبع و بحاث تر از ایشاں هر دو متعلمے نبود و در آں مجلس هر بار که ذکر سلطان
المشایخ بیفتادے ایشاں طریقهٔ اهل تعصب ذکر مے کردند و مرا سخت دشوار
آمدے و من مے گفتم ایں سخناں تا غایت مے گوئید که آں پادشاه اهل دیں
را ندیده آید الغرض روزے ایشاں را بر آں آوردم که بخدمت سلطان
المشایخ بیایند ایشاں بدیں رضا دادند چوں من و ایشاں بخدمت سلطان
المشایخ پیوستیم بعد قدم بوس نشستیم سلطان المشایخ فرمود که شما کجا مے باشید
گفتند در شهر بعده فرمود که تعلّم کجا مے کنید گفتند بخدمت مولانا فخر الدین هانسوی
باز پرسید که چه بحث مے کنید گفتند هدایه بعده فرمود سبق کجا رسیده است مولانا
فخر الدین نزدیک من نشسته بود پیشتر شده نشست و آں محل سبق را
تقریر کرد و شبهه که در آں سبق مانده بود ایراد کرد و استکشاف آں از سلطان
المشایخ التماس نمود سلطان المشایخ از کمال تبحر بر طریقهٔ دانشمنداں
در جواب شروع کرد سلطان المشایخ تقریر مے کرد از غایت لطافت تقریر
سلطان المشایخ مولانا فخر الدین در حیرت افتاده و پستر مے شد تا
نزدیک من رسید سر در گوش من کرد و گفت من میخواهم همیں ساعت کلاه
ارادت بستانم سلطان المشایخ فرمود که مولانا چه مے گوئید بندگی شیخ نصیر الدین
محمود مے فرمود که من عرض داشت کردم که التماس کلاه ارادت مے کند سلطان المشایخ
تبسم فرمود و ارشاد کرد که در مجلس دیگر خواهیم داد باز مولانا فخر الدین مرا گفت اگر سلطان
المشایخ دریں مجلس کلاه ارادت ندهد من خود را هلاک کنم چوں من ایں سخن بسمع

حضرت سلطان المشایخ رسانیدم سلطان المشایخ فرمود کہ نیکو باشد ہماں زماں مولانا فخر الدین زرادی و امیران پورکش ہر دو کلاہ ارادت پوشیدہ سرفراز شدند و مولانا فخر الدین محلوق شد و از زمرۂ دانشمنداں و قال و قیل ایشاں بیروں آمدہ در حلقۂ درویشاں یار زوئے حال ایشاں درآمد و کاغذ و کتاب خود تمام بیاراں بخشید و غرور دانشمندی وطلب جاہ منزلت از سر دور کرد امیر خسرو خوش گوید بیت بود زعقل بیش ازیں باد غرور بر سرم + پیش در تو خاک شد آنہمہ کز کلاہیم + و از آں روز باز کہ ایں بزرگ وار در سلک بندگان سلطان المشایخ منسلک شد ہم در غیاث پور ساکن گشت و پنجوقت نماز در جماعت خانہ برابر سلطان المشایخ میگذارد و در محل صالح بخدمت سلطان المشایخ میرفت و از آں مجلس حانیان روح مطہر را پرورش مییافت و ست ذوق آں مجلس باز نے گشت و پیش خانۂ سلطان المشایخ خانہ گرفت ہمانجا مے بود تا کسے باز محل شود کہ بداں سعادت برسد شیخ سعدی خوش گوید مصرع خوش آں سرے کہ شود خاک آستانۂ تو + تا ایں غایت کہ سلطان المشایخ در صدر حیات بود سر از آستانہ دو نکرد ایں ضعیف گوید بیت عشق آں را مسلم است اے جاں + گو نہد سر بر آستانہ دوست + امیر حسن خوش گوید بیت اگر رقیب تو برسد حسن چہ ماند برین + تو آبروئے او را بگو کہ خاک در است ایں + چوں سلطان المشایخ بصد جنت خرامید و در مقعد صدق قرار گرفت خدمت مولانا را آرام و قرار نماند چندگاہ بر سر کرک آب جون دست حلے کہ کوشک سلطان السلاطین فیروز شاہ عمارت شدہ است و شہر فیروزآباد گشتہ زہے اثر قدم مبارک او کہ امروز از برکت قدم آں بزرگ دیں آنجا کوشک بادشاہ شد و شہرے معظم آباد آں گشتہ و چندگاہ در لونی مقام گرفت و چند گاہ بر سر حوض خاص علائی بود بعد بیشتر حال در سفر بودے و بزیارت شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس اللہ سرہ العزیز در اجمیر رفت بعدہ بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

قدس الله سره العزیز را چو دهن رفت الغرض حق تعالی را در صحراها و کوه ها و غارها عبادت کردی چنانکه کسی بر آن مطلع نشود و شمه‌ای از محبت پیر و عشق پیر گفته اند شیخ سعدی خوش گوید بیت بکنج غاری عزلت گزینم از همه خلق * که از صحبت جهان یار غار من بس است * حاصل این بزرگ از برکت نظر سلطان المشایخ در عالم قبول عظیم یافت هر که را نظر بر روی مبارک او افتادی سر بر زمین نهادی و ارادت مولانا شدی رحمة الله علیه **نکته دوم** در بیان مجاهده مولانا فخر الدین زرادی و مشغولی باطن او رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب حروف بر انجا که بعد از نقل سلطان المشایخ خدمت مولانا رحمة الله علیه در بند بسناله میان کوه دشت در بیرون بند مسجدیست در آن مسجد مشغول شد و در آن محل که این بند است از جهت خوف هیچ کس سکونت نتواند کرد و خوف شیر و گرگ هم باشد و دو سه نفر یار و دیگر کسی برابر خدمت مولانا بودند چون در آنجا سه روز چیزی پیدا نشد آنچه قرار خوانده بودند مولانا فخر الدین را همانجا گذاشتند خواجه حکیم سنائی گوید بیت بی بلا نازنین شمرد او را * چون بلا دید در سپرد او را * چون والد کاتب حروف را رحمة الله علیه از این حال خبر شد ترتیب طعام کرد و اسباب طعام دیگر هم بر داشت و با چند یار عزیز که بخدمت مولانا حق اخلاص و شاگردی داشتند چنانکه مولانا استاد رکن الملة والدین اندپتی و مولانا سراج الدین عثمان که ذکر او در میان خلفای سلطان المشایخ خواهد آمد و مولانا صدر الدین برادر مولانا رکن الدین مذکور و عبد الله کولی رکابدار سلطان المشایخ و کاتب حروف که کودک این عزیزان بود بخدمت مولانا فخر الدین در بسناله رفتند دیدند که آن پادشاه فقر و مجاهده جهاد اکبر در میان نادان بند که مقام شیران و اژدران است و پوستهای ماران آویزان در آن مقام با هیبت بی التفات مستقبل قبله مشغول بحق نشسته است و هشت روز گذشته که خدمت مولانا بوقت افطار طعامی نخورده بود هیچ ضعفی و ملالی در ذات مبارک او ظاهر نشده روح مجرد گشته و بیابان و کوه را

بجمال خویش روشن و منور گردانیده و عمل بریں مثنوی خواجه حکیم سنائی که بزبان درفشان
سلطان المشائخ گذشته است کرده

مثنوی

دشت و کهسار گیر همچو وحوش	خانمان را بمان بگربه و موش
خانه کان از برائے قوت کنند	مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسی چو ز آسمان سازند	همه یاران جاش خانه بپردازند

چو یاران بخدمت آن عاشق صادق رسیدند خدمت مولانا یاران خوش شد و قدوم
ایں یاران عزیز را غنیمت شمرد و هر یکے را اندازهٔ آنکس معذرتے کرد و فرمود که شما
خود را چندیں زحمت چرا دادید دانم شما را از یاران من کسے خبر کرده بعده فرمود سبحان
یکے موافقت نتواند کرد و دوم سر کشیده کنند فاما سعادت ملاقات روزی بود
حق تعالی ایں سبب پیدا کرد والغرض ایں بزرگ در کار مجاهده سخت کوشیده بود بر
خویش ایں سعادت را محکم گرفت کاتب حروف از ایام صغر تا حد بلوغ در خدمت ایں
بزرگ بسیار بود و هر وقت که ایں بنده در خلا بخدمت ایں بزرگ آمدے دیدے
مستقبل قبله نشسته و سر بر دو زانوئے مبارک نهاده و مشغول باطن گشته کرات
مثل ایں معنی مشاهده شده و بعد نقل **سلطان المشائخ** صوم دوام بر گرفت تا آن
غایت که در صدر حیات بود هیچ چیز روز افطار نکرد و خدمت شیخ **نصیر الدین محمود**
رحمة الله علیه مے فرمود آنچه یاران را در ترقی مقامات در یک ماه و دو ماه دست دادے
خدمت مولانا **فخر الدین** زرادی را در یکساعت بدست آمدے رحمة الله علیه

نکتهٔ سیوم

نکتهٔ سیوم در بیان علم و تبحر مولانا **فخر الدین** زرادی رحمة الله علیه عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجمله که در حیات **سلطان المشائخ** دانشمندے بغدادی
مالکی مذهب در **غیاث پور** رسید و پیش از آنکه در شهر درآید خواب دید گوئے فرشته
طبقے بهشتی در دست کرده و بر آن حلهٔ سبز انداخته از آسمان فرود مے آید آن
دانشمند پرسید که دریں طبق چیست آن فرشته گفت که ایں علم من لدنی است
مرا فرمان خداست که بهرم و در سینهٔ مصفائے مولانا **فخر الدین** زرادی بریزم

باز ازیں دانشمند پرسید که ایں مولانا فخرالدین زرّادی کیست آں فرشته گفت
دانشمندیست مجرد از علایق از مریدان شیخ نظام الدین است چوں آں دانشمند
ایں خواب دید در شهر رفت هم در غیاث پور بخدمت سلطان المشائخ آمد و ایں
خواب تقریر کرد و التماس کرد که من میخواهم که مولانا فخرالدین زرّادی را به بینم
سلطان المشائخ فرمود که او در جماعت خانه خواهد بود و یا در خانه سیّداں مراد
ازیں سیّداں والد و عماں کاتب حروف بود خدمت مولانا را با ایشاں سخت محبت بود
الغرض چوں آں دانشمند در جماعت خانه آمد پرسید که اینجا مولانا فخرالدین زرّادی
کیست حاضراں اشارت بخدمت مولانا فخرالدین کردند دید جوانے نمکینے بلند بالا
سپید پوست خوب صورت در غایت ملاحت شیخ سعدی خوش گوید بیت
اے صورتت ز گوهر معنی خزینۂ * ما را ز در عشق تو در دل دفینۂ * و روئے
مبارک او از غایت صفا همچو آفتاب منوّر در کنج جماعت خانه مشغول بحق نشسته ایں
دانشمند بخدمت او آمد و بنشست حکایت خواب تقریر کرد خدمت مولانا فخرالدین
زرّادی تبسّم کرد و فرمود که چندیں کساں فخرالدین زرّادی نام در سلک بندگان
ایں حضرت منسلک اند تا کدام فخرالدین زرّادی خواهد بود و نسخهٔ مجمع البحرین
در فقه که تصنیفے بس عجیب است و تصریف مالکی که مختصر تر ازاں در کثرت معانی در غایت
لطافت نسخهٔ نرسیده است اول آں دانشمند آورده و پیدا نکرده ایں هر دو نسخه
غریب را در نظر مبارک مولانا فخرالدین آورد و ذکر تصریف مالکی کردن گرفت
که قواعد و مقدمات تصریف نوعے گرد آورده است که حل مشکلات او دشوار است
و دراں ایام ایں هر دو کتاب را شرح نرسیده خدمت مولانا فخرالدین زرّادی
رحمة الله علیه نسخهٔ تصریف مالکی از و بستد. و بعد ادائے نماز خفتن ساعتے مطالعه
کرد و تمامی قیود و ضمائر و مشکلات آں نسخه را بقلم مبارک در زیر هر کلمه قید کرد و آں
مشکل حل گردانید چوں روز شد آں نسخه راست کرده بدست آں دانشمند
داد و نسخهٔ مجمع البحرین پیش از آنکه در شهر شایع شود خدمت مولانا رکن الدین

الدین یحیی را سبق گفت چون دانشمند مذکور خدمت مولانا را معاینه کرد گفت الحمد لله که خواب
من راست شد که اینچنین قوت در علم کسے را باشد که سینهٔ او بعلم من لدنی آراسته
باشد بعده که خدمت مولانا این هر دو نسخهٔ غریب را بے شرح سبق گفت و غوامض
و لطائف آن را بیرون آورد آنگاه در میان علمائے شهر این دو کتاب بے نظیر مشهور شد
و بعد از آن ایام والد کاتب حروف رحمة الله علیه نزدیک خانهٔ سلطان المشائخ
بلکه پیوسته بود و درس ساخته و متعلمان خوب طبع را جمع گردانیده تا کاتب حروف
چیزے بخواند خدمت مولانا فخر الدین بعد ادائے چاشت در آن مجلس حاضر میشد
و مولانا رکن الدین اندپتی را سبق هدایه می گفت روزے آن عالم ربانی مولانا
کمال الدین سامانی که از مشاهیر علمائے شهر بود بدیدن سلطان المشائخ
آمد چون از خدمت سلطان المشائخ بازگشت بسبب ضبط اتحادیکه بخدمت مولانا فخر الدین
داشت درین مجلس حاضر شد و خدمت مولانا فخر الدین سبق هدایه می گفت چون
خدمت مولانا کمال الدین را دید احادیث تمسکات هدایه ترک داده احادیث
صحیحین تمسک می آورد خدمت مولانا کمال الدین فرمود که شما احادیث تمسکات
هدایه ترک داده احادیث دیگر تمسک می آرید خدمت مولانا فرمود آرے اگر شما را
خلجانے باشد بفرمائید چون تبحر دلکشا تمسکات محکم می آورد خدمت مولانا
کمال الدین انصاف فرمود و تحسین ها می کرد و از خدمت مولانا کمال الدین
سامانی روایت می کنند که می فرمود در آنچه بحث سماع شد چنانکه در کتب محضر سماع
تقریر افتاده است در آن محضر مولانا فخر الدین رحمة الله علیه در اثنائے بحث روئے
مبارک بجانب علمائے شهر کرد و این سخن گفت که شما از دو حصه یک حصه گیرید
اگر حصه حرمت گیرید حل ثابت کنم و اگر حصه حل گیرید حرمت ثابت کنم خدمت مولانا
کمال الدین این حکایت می فرمود و می گفت زهے وفور علم که در آنچنان محضر
اینچنین دعوی کند و او از آنها بود که بقوت علم و تقوی توانستے که مدعائے خود
ثابت کند و عجب فصاحتے بود که خدمت مولانا فخر الدین زرادی در بحث سماحت

نکردے اگرچہ پیشینہ علامۂ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے روزے در جماعت خانہ
سلطان المشائخ بعد ادائے نماز پیشین مولانا وجیہ الدین پائلی کہ ذکر او میان
یاران اعلے تحریر یافتہ است نشستہ بود و مولانا فخر الدین نیز حاضر میان این
دو بزرگ در علم اصول فقہ در بزودی سخنے افتادہ و آں بہ بحث دراز کشیدہ خدمت
مولانا وجیہ الدین پائلی تقریر مقدمات مے کرد و مولانا فخر الدین بسکونت
و حسن عبارت مقدمات بر آں زیادت میکرد تا کار بحث بحدے کشید کہ خدمت
مولانا وجیہ الدین در غضب شد و در تشنیع کشاد خدمت مولانا فخر الدین را
گریہ مستولی شد و بجواب مشغول نگشت چوں خدمت مولانا وجیہ الدین از تشنیع باز
ماند خدمت مولانا فخر الدین ہم در مجلس صفائے درویشانہ کرد و برخاستند
ہم دراں ایام روزے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز در مجلسے
کہ خدمت مولانا فخر الدین مولانا نصیر الدین محمود را گفت و اشارت جانب
کاتب حروف کرد کہ ایں خوردک در تعلیلات بغایت ہشیار است چیزے ازوی
بپرسید خدمت شیخ نصیر الدین محمود بندہ را پرسید کہ یجب در اصل چہ بود جواب
بندہ تعلیل ایں کلمہ بگفت خدمت شیخ محمود بریں زیادت کرد کہ بداں علتے کہ واو
در یجب ساقط شد در آخر اجب و نجب آں علت نبود چرا واو ساقط شد بندہ گفت برائے
اطراد باب آں جوابے کہ بندہ گفت خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ
بغایت خوش شد و بانشراح باطن دستارچہ جاملی با مسواک کہ بر دست مبارک
داشت بجانب بندہ انداخت مقصود ازیں تقریر آنست کہ ایں بندہ در نظر سعادت
بخش ایں دو بزرگ خلعت یافت و بتحسین مشرف شد الغرض چوں خدمت مولانا
فخر الدین از سبق فارغ شد یک بیت از قصیدۂ سبعیات بندہ را بگفتے و
تعلیلات بپرسیدے و ہمیں وصیت کردے کہ در کار لفظ بکوش کہ اصل ایں است
ہم ازینجا علوم دیگر آسان خواہد کشاد خدمت مولانا فخر الدین مرتبۂ اجتہاد
داشت و دو رسالہ در اباحت سماع بتقریر خاص نوشتہ است و مقدمات اباحت

آں بر قواعد اصول فقه تمام کرده بکمال علم و تبحر او از آنجا تحقیق میشود و فضایل دیگر از
گریهٔ جگرسوز و ذوق درونه و صفائے ظاهر و باطن او چندانست که قلم از رقم آں عاجز
آید شیخ سعدی خوش گوید بیت سعدی که داد حسن همه نیکوان بداد + عاجز بماند تو
زبان فصاحتش + اگر وقتے خدمت مولانا فخر الدین رحمة الله علیه با یاراں بتماشائے
زراعت و باغ و کوه و صحرا بیروں آمدے کاتب حروف نیز برابر ایں بزرگان
بودے بحق حلق علیهم و علام است بعد شصت و اند سال ذوق آں مجلس در درونه خود احساس
مے کنم امیر خسرو گوید بیت مرا باز آں طریق ساقی خود یاد مے آید + غم دیرینه باز م
در دل ناشاد مے آید + و ایں بنده بر یاد آں بزرگاں بطفیل سلطان المشایخ
زنده مے ماند شیخ سعدی خوش گوید بیت جان من زنده بتاثیر هوائے
دگر است + ساز واری نکند آب و هوائے دگرم + نکتهٔ چهارم در بیان شنیدن
سماع خدمت مولانا فخر الدین زرادی و گریهٔ جگرسوز او وقتے که خدمت ایشان
را در سماع بود رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب حروف را آنجا شبے بر سر حوض خاص
علائی سماع شد در آں مجلس مولانا حسام الدین ملتانی خلیفه سلطان المشایخ
حاضر بود و قوالان خوش گو و غزلخوانان خوش الحان موجود چوں سماع آغاز
شد خدمت مولانا فخر الدین را سماع بگرفت و در گریه چناں مغلوب شد که دم مبارک
ایشاں بسته مے شد مصرع گریه گره شد در گلو ره بسته شد آواز را + چوں عزیزان
مجلس در رقص برخاستند بنده در سیمائے مولانا فخر الدین میدید که زرد شده بود
و آب از چشم مبارک او چوں جوے آب رواں گشته بزرگے خوش گوید بیت
چشم ها آب رواں کرد چه چاره است آنرا + که نیاید نتواں آب رواں گرد آورد +
و بر سر دو نر انگشت پائے در رقص مے جست خدمت مولانا حسام الدین ملتانی
را معاینه کردم از مقام صدر که آنجا ایستاده بود مقابل مطرباں بجهت رقص جنبید
رسته پیش مطرباں آمد و استماع بیت کرد باز همچناں راست بازگشت در مقام
خود آمد و بایستاد و ذوق سماع ایں هر دو بزرگ در جمله حاضران مجلس اثر کرده بود

نکتهٔ چهارم

و ہر شبے بر سر حوض سلطان در دولت آباد کہ خدمت مولانا آنجا فرود آمدہ بود چند گاہ سکونت کردہ سماع بود سید خاموش عم کاتب حروف یاران و عزیزان دراں مجلس حاضر در مجلس بود کو رسعود سحر خواں غزلے از امیر خسرو بغایت مرق خواند چوں بدیں دو بیت رسید قطعہ تو بادشاہ بتانے و خواہشم اینست + کہ شغل روئے تو ہی بر درت مرا باشد + ندانم ایں دل گمراہ را کہ فتویٰ داد + کہ بت پرستی در عاشقی روا باشد + خدمت مولانا فخر الدین را ایں دو بیت سخت بگرفت و گریہ چناں مستولے شد کہ نزدیک ہلاک شد از غایت گریہ زیر پلکہائے چشم مبارک او سرخ شدہ بود و بغایت سریع البکا بود و میان یاران اعلے ہیچ کس ایں چنیں گریہ نداشت کہ خدمت ایشاں را بود علیہ الرحمۃ والغفران

نکتہ پنجم در بیان ملاقات مولانا فخر الدین زرّادی قدس اللہ سرہ العزیز با سلطان محمد بن تغلق انار اللہ برہانہ عرض مے دارد کاتب حروف بر آنجملہ دراں ایام کہ سلطان محمد تغلق خلق شہر دہلی در دیو گیر رواں کرد و عزیمت بسخوا دراں ایام ملک ترکستان و خراسان ضبط کند و آل چنگیز خان را دراندازد و تمامی صدور و اکابر شہر دہلی و اطراف کہ در شہر جمع شدہ بودند فرمود تا حاضر آیند و بارگاہ ہائے بزرگ نصب کنند و در زیراں منبر نہند تا براں منبر خود برآید و خلق را در جہاد کفار تحریص کند الغرض ہماراں روز خدمت مولانا فخر الدین و مولانا شمس الدین یحیٰی و شیخ نصیر الدین محمود را طلب فرمود خدمت شیخ قطب الدین دبیر کہ یکے از مریدان خوب اعتقا سلطان المشائخ بود و عاشق جمال ولایت پیر و شاگرد مولانا فخر الملۃ والدین زرّادی خواست کہ مولانا فخر الدین را پیش از آنکہ دیگر عزیزاں بیایند پیش برد خدمت مولانا را مطلوب نبود کہ با سلطان ملاقات کند بلکہ کرات مے گفت کہ من سر خود پیش ایں در سرائے ایں مرد غلطیدہ مے بینم یعنے با او مسابقت نخواہم کرد و او زندہ نخواہد گذاشت الغرض چوں خدمت مولانا را با سلطان

ملاقات شد شیخ قطب الدین دبیر کفش ہائے پائے مولانا برداشت و بطریقہ
خدمتگاراں زیر بغل کردہ بایستاد و سلطان اینمعنی را معاینہ کرد و در آں محل
ہیچ نگفت با خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ بمکالمہ مشغول شد و گفت ما
میخواہیم آل چنگیز خان را براندازیم شما درینکار با ما موافقت خواہید کرد خدمت
مولانا گفت ان شاء اللہ تعالے سلطان گفت ایں کلمہ شک است خدمت
مولانا فرمود کہ در مستقبل ہمیں آید ایں جواب از خدمت مولانا شنید با خود پیچید
و فرمود کہ شما مرا نصیحتے بکنید تا براں کار کنم خدمت مولانا فرمود کہ غضب فرو خورید
سلطان گفت کدام غضب خدمت مولانا فرمود کہ غضب سبعی از بن سخن در
غضب شد چنانکہ اثر غضب در بشرہ او ظاہر شد اما ہیچ نگفت فرمود کہ طعام پیش
آرند چوں آوردند خدمت مولانا و سلطان در یک صحنک بطعام خوردن مشغول
شدند خدمت مولانا فخر الدین زرادی علیہ الرحمۃ بوقت طعام خوردن چناں
منقبض بود کہ سلطان را معلوم گشت کہ ایں طعام برابر رسم خوردن خوش
نمے آید سلطان برائے زیادت تاکید گوشت از استخوان جدا مے کرد و پیش مولانا
فخر الدین مے نہاد خدمت مولانا رحمۃ اللہ باکراہ تمام اندک اندک تناول
مے کرد الغرض چوں طعام برداشتند خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و
خدمت شیخ نصیر الدین محمود را پیش آوردند دریں محل دو روایت اند یکے آنست
کہ چوں ایں بزرگاں آمدند خدمت مولانا شمس الدین را مولانا فخر الدین
جائے داد و بالاتر از خویش و خدمت مولانا نصیر الدین محمود نشاندند فرود
مولانا فخر الدین نشست و روایت دوم آنست کہ یک جانب مولانا شمس الدین
یحییٰ و مولانا نصیر الدین نشستند و جانب دیگر مولانا فخر الدین زرادی بود
رحمۃ اللہ علیہم روایت اول صحیح است زیرا چہ از شیخ قطب الدین دبیر کہ
در آں مجلس حاضر بود مرویست بعدہ چوں وقت برخاستن شد بجہت ایں بزرگاں
یگاں جامۂ صوف دیگاں بدرہ سیم آوردند ہر کسے جامہ و سیم بدست گرفت و چنانکہ

آمدہ است خدمت کردہ بازگشت فاما پیش ازانکہ جامۂ وسیم بدست مولانا فخرالدین دہن شیخ قطب الدین دبیر جامۂ وسیم مولانا خود بستد زیرا چہ میدانست کہ خدمت مولانا جامۂ وسیم بدست نخواہد گرفت واہمینی سبب فوت حرمت خدمت مولانا خواہد شد چوں ایں بزرگاں بازگشتند سلطان شیخ قطب الدین دبیر را گفت کہ اے مزور ونشکال ایں چہ حرکتہا بود کہ کردی اول گفتہائے فخرالدین را زیر بغل گرفتی بعدہ جامۂ وسیم او خود بستدی واو را از تیغ من خلاص ہا نیدی وبلائے او برخود گرفتی شیخ قطب الدین دبیر گفت کہ او استاد من است و خلیفہ مخدوم من مرا شاید کہ گفتہائے او بتعظیم بر سر گیرم فکیف کہ زیر بغلے وجامۂ وسیم را خود چہ اعتبار است سلطان چند جفائے مزاج آمیز شیخ قطب الدین دبیر را گفت کہ ایں اعتقادہائے کفر آمیز را بگذار والا ترا خواہم کشت اگرچہ سلطان را از حسن اعتقاد بے ریائی او معلوم بود کہ کرامات آں نہایت رسوخ اعتقاد اگر ذکر سلطان المشائخ بعضے بدبختاں چنانکہ اختسان دبیر وامثال او برائے ایذائے شیخ قطب الدین دبیر مباحثہ بے ادبانہ کردے باآں ناکساں کہ بحضور سلطان مکابرہ کردے وجوابہائے سخت بے التفات دادے و گفتے زہے دولت اگر مرا بجہت محبت حضرت سلطان المشائخ بکشند ورحۂ شہادت یابم زرود تر بخدمت ایشاں برسم واز ننگ شما خلاص یابم الغرض تا آخر عمر ہر وقت کہ ذکر مولانا فخرالدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس آں سلطان قتال افتادے دست بر دست مالیدے و گفتے افسوس فخرالدین زرادی از زیر تیغ خوں آشام من سلامت جست ہر آئینہ کہ درونۂ او با خدائے عزوجل راست باشد او در عصمت حق تعالےٰ باشد. وبدان ایشاں بر وظفر نیافتند

نکتۂ ششم در بیان رفتن مولانا فخرالدین زرادی بزیارت خانۂ کعبہ و غرق شدن جہاز و برحمت حق پیوستن او قدس سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ چوں خدمت مولانا فخرالدین رحمۃ اللہ علیہ در دیوگیر

رفت و بر سر حوض سلطان فرود آمد و نیت زیارت خانهٔ کعبه پیش ازین در خاطر مبارک
او بود چون در دیوگیر رسید اشتیاق غالب تر شد و در آن ایام قاضی کمال الدین
صدر جهان بخدمت مولانا فخر الدین بسیار آمدے زیرا چه قاضی کمال الدین
صدر جهان خواهرزاده و شاگرد مولانا فخر الدین هانسوی بود و مولانا فخر الدین
استاد مولانا فخر الدین زرادی نیز رحمة الله علیه الغرض بسبب فرط محبت که میان
این دو بزرگ بود خدمت مولانا فخر الدین زرادی بخدمت قاضی کمال الدین صدر
جهان بجهت رفتن زیارت خانهٔ کعبه مشورت کرد قاضی کمال الدین فرمود که
مصلحت نیست که بے فرمان سلطان عزیمت کردن که او را مقصود آبادانی
این شهر است زیرا چه سلطان را مطلوب است که این شهر بوجود علما و مشایخ و صدور
در اقصائے عالم مشهور شود علی الخصوص که او در بند ایذائے شما مے باشد چون
خدمت مولانا این جواب شنید از کشف این سر پشیمان شد و این حکایت والد
کاتب حروف رحمة الله علیه گفت خدمت والد فرمود که یعنی نیکو نرفت در عشق
مشورت نیست بزرگے گوید بیت در عشق چه جای خانه داریست * مجنون شو و کوه گیر
بخروش * خدمت مولانا فرمود که من اعتماد بر اتحاد او کردم او نزدیک خود این
مصلحت دید خدمت والد فرمود اگر شما را بعد ازین با قاضی کمال الدین ملاقات
شود هیچ ذکر یعنی نکنید چون چندگاه برین گذشته باشد تدبیر آنکار مے توان کرد
الغرض بعد چندگاه برادرزاده خدمت مولانا فخر الدین که در قصبه میوه برائے کار خیر
خود خدمت مولانا را طلبید خدمت مولانا بهانه کار خیر برادرزاده در قصبهٔ هیتون
رفت و از آنجا عزیمت سفر جهاز کرد یک شب پیش از آنکه روان خواهد شد به وقت
نماز خفتن در خانهٔ والد آمد رحمة الله علیه خدمت والد فرمود مگر آن عزیمت مصمم
شد فرمود آرے ساعتے بنشستن بوقت وداع دو تنکه نقره خدمت مولانا بدست
کاتب حروف داد و دوم روز آن روان شد چون از قصبهٔ هیتون در گذر کوکن
تهانه رسید خواست که در جهاز سوار شود مکتوبے بجانب یاران در دولت آباد

فرستاد در عنوان مکتوب این بیت بخط مبارک او مسطور بود بیت این نامہ کہ
اندوہ وغم سینۂ ماست * اے باد ببر بغمگساران برسان * چوں مکتوب باز کردند
درمیان آں نامہ این بیت بود بیت یار آوارگی بسر دارد * رفتن حج بہانہ
افتادہ ہست * الغرض خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ بسلامت درخانہ کعبہ رسید
وحج بگذارد بعدہ ازانجا عزیمت بغداد کرد چوں بزرگان بغداد از علما و مشائخ
شنیدند کہ اینچنین بزرگے مے آید جملہ استقبال کردند و قدوم او را سعادتے دانستند
و چندگاہ کہ خدمت مولانا در بغداد بود علم حدیث آنجا بحث کرد چنانکہ از ہمہ علما
احادیث فائق آمد چوں ازانجا باز گشت خواست کہ در شہر دہلی بیاید در جہاز
سوار شد و در آں جہاز رخت سلطانی بسیار بود جہاز گراں شد و غرق گردیدن
گرفت مقدمان جہاز پیش مولانا آمدند و گفتند کہ جہاز غرق میشود اگر شما رخصت
دہید ما قدرے رخت در دریا اندازیم جہاز سبک شود خدمت مولانا فرمود کہ مرا
بر رخت مردماں چہ تصرف کہ بگویم کہ در آب اندازند ہمچناں خدمت مولانا بر
مصلے مستقبل قبلہ نشستہ غرق شد و بمرتبۂ شہادت رسید رحمۃ اللہ علیہ منہم
آں ذات پسندیدہ و درمیان یاراں چوں نور دیدہ آں عالم علوم ربانی آں
حافظ کلام رحمانی آں بادشاہ عالم راز آں میان علما بتقریر خوب ممتاز اعنی
مولانا علاؤ الدین نیلی کہ خلیفۂ سلطان المشائخ بود و عجب تقریرے
داشت کہ فحول علما عاشق تقریر او میشدند درمیان یاران اعلے سخن در علم
وسلوک بیشتر خدمت ایشاں مے گفتند در کشف غوامض کشاف و مفتاح
مثل نداشت و در مجلس مولانا فریدالدین شافعی کہ شیخ الاسلام اودہ بود قاری
کشاف خدمت مولانا علاؤ الدین بود و خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ
و علمائے اودہ سامع بودند کاتب حروف این بزرگ را دریافتہ بود زہی
علما داشت فاما با وصف فضائل تصوف موصوف بود روزے سلطان المشائخ
نماز بامداد گذارد و بدولت بالائے بام جماعت خانہ در مقام معہود نشستہ خدمت

مولانا علاؤالدین آخر بار رسید عزیزانے که نماز برابر سلطان المشائخ دریافته
بودند مولانا علاؤالدین نیلی در صحن جماعت خانه اقتدا کردند الغرض این بزرگ
در امامت قرائت بنوعے بالحان خوب ادا کرد که خدمت سلطان المشائخ را از
شنیدن آن حالے وذوقے وشوقے پیدا شد اقبال خادم را فرمود که این عزیز
خوش الحان که بنماز مشغول است تو این مصلّے خاص ببر و منتظر بایست همینکه از نماز
فارغ شود بدو بده خواجه اقبال همچنان کرد چون خدمت مولانا سلام نماز داد و دید که فرشته صفتے
خلعے بهشتی از خدمت آن آسمان کرامت آورده است و منتظر ایستاده خدمت مولانا بصد
تعظیم و تکریم آن مصلّے از اقبال خادم که مقبول اهل دلے بود بستد و بر سر و دیده گذارد
و بجائے جان نگاهداشت اگرچه این بزرگ از حضرت سلطان المشائخ مجاز
مطلق بود معهذا ایک مرید هم نگرفت و کرات فرمودے اگر سلطان المشائخ در صدر
حیات بودے من خلافت نامه بخدمت سلطان المشائخ رسانیدمے و عرضداشت
کردمے اگرچه بندگی مخدوم از راه بنده نوازی شفقت فرموده است و مرا بدولت
خلافت خود رسانیده فاما بنده خود را شایان این محل و این مرتبه نمیداند و تکفل این
عهده دینی نمے تواند کرد و درین قضیه اتباع شیخ عارف خلیفه شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مے کند وکیفیت شیخ عارف مذکور میان
خلفائے شیخ شیوخ العالم تحریر یافته است وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ
و مولانا علاؤالدین نیلی و عزیزان دیگر از اوده بخدمت سلطان المشائخ
آمده بودند و در آن ایام تشویش ملاعین بود و حوالی دهلی را خراب مے کردند
و خلق را درون حصار همے آوردند سلطان المشائخ بعد رسیدن ایشان
چهارم روز پیش طلبید و این عزیزان را وداع نمود و در اوده روان کرد و این
بزرگان بسبب تعجیل روان کردن منغص گشتند چون در تلپته رسیدند خدمت
مولانا علاؤالدین را علیه الرحمة تپ محرق آغاز شد و خدمت مولانا شمس الدین
یحییٰ و یاران دیگر را حیرت زیاده گشت خدمت مولانا علاؤالدین مردے

نازک ولایت وراه ها خراب گشته دریں اندیشه ہم در تلپتہ ماندند وعرضداشتے
بخدمت سلطان المشائخ نوشتند که ایں بندگاں بحکم فرمان سلطان
المشائخ رواں شدند در اوّل منزل مولانا علاؤالدین را تپ
گرفت وراه ہا از بیش خراب دریں باب بداںچه فرماں شود سلطان المشائخ
ازینجا خرچ بجہت ایں بزرگاں وسنگہاسن خاص بجہت مولانا علاؤالدین فرستاد
و فرمود که شما باز گردید و بیائید چوں فرماں بخدمت ایں بزرگاں رسید شادی
کناں بازگشتند مولانا علاؤالدین را گفتند که شما در سنگہاسن سوار شوید گفت
مرا چه محل و یارائے آں باشد که در سنگہاسن خاص سوار شوم الغرض ڈولہ کرایه کردند
و درآں سوار شد و گفت ایں سنگہاسن خاص پیش من کرده ببرید چنانکه نظر من بر
آں افتد و موجب صحت من گردد الغرض چوں بخدمت سلطان المشائخ
رسیدند مرحمت ہا و شفقت ہائے بسیار ارزانی داشت و فرمود که حال زحمت مولانا
چگونه بود چوں قصّه تپ بگفتند اقبال خادم را فرمود که چیزے طعام بقیه سحر که
مانده ہست بیار اقبال کھچری و روغن و آہری آورد خدمت مولانا علاؤالدین
را فرماں شد که بخور ہمینکه خدمت مولانا آں کھچری و روغن و آہری خورد تپ بکلی
دفع شد بعده فرمود چوں اینجا تشویش ملاعیں میشود و خلق اطراف را درون شهر
مے آرند و خلق را شربت آب و طعام و مقام سخت پیش مے آید و شما ازیں سبب تنگ
مے آئید تعجیل تر اگر در خانه برسید نیکوتر باشد ایں بزرگاں سر بر زمیں نهادند و بجا
و معذرت پیش آمدند الغرض چوں سلطان المشائخ را معلوم شد که مولانا
علاؤالدین نیلی در سنگہاسن سوار نشده است فرمود که چرا سوار نشدی مولانا روے
بزمیں آورد و عرض داشت کرد اگر مخدوم از راه بنده نوازی کرم مے فرمائید
فاما ایں بنده را محل خود باید دانست الغرض تا آں غایت که خدمت مولانا
علاؤالدین رحمة الله علیه در صدد حیات بود پیوسته آں سنگہاسن را در محلے
داشتے که در نظر او بودے آنرا تقبیل کردے و برکتها گرفتے و باچنداں فضائل

وعلم که حق جل و علی مولانا علاء الدین را بخشیده بود اعتقادے که بخدمت حضرت
سلطان المشائخ داشت بر همه غالب آمد چنانکه در آخر عمر فوائد الفواد که ملفوظات
سلطان المشائخ است بخط مبارک خود نوشتہ بیشتر حال در نظر خود میداشت
و مطالعه میکرد و او را خود همان ساخته از وے پرسیدند که چندیں کتب معتبره از هر علم
که بخدمت است هیچ در آں رغبتے نمے نمائید مگر در ملفوظات سلطان المشائخ
جواب گفتے اے غافلاں جهانی از کتب سلوک و جز آں پر است فاما ملفوظات
روح افزائے مخدوم خود که نجات من بدانست کجا یابم بزرگے خوش گوید بیت
مرا نسیم تو باید صبا کجاست که نیست * کجاست لطف تو مشک خطا کجاست که نیست
ایں ضعیف گوید بیت خیال روئے تو شد عید من ازاں شدم * مرا بعید کساں نیست
حاجتے چنداں * آخر الامر چند روز وفات مبارک ایں بزرگ را ز رحمت شد بجوار رحمت
حق پیوست و در حظیره سلطان المشائخ پیش در گنبد داخل بیرونی چبوتره ا
متصل مقابر یاراں که در حیات خود خدمت مولانا عمارت کنانیده بود بغایت مروح
همدراں چبوتره مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں عالم عشق آں جهان صدق
که در زهد و ورع و تقوی و کثرت بکامیان یاران اعلے موصوف و مشهور بود اعنی
مولانا برهان الملة والدین غریب رحمة الله علیه عزیزے خوش گوید بیت
غریب است ایں محب حق بدنیا * حَبِیْبُ اللهِ فِی الدُّنْیَا غَرِیْبٌ * و ذکر ایں
بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکته اول در بیان محبت و اعتقادے که مولانا برهان الدین
غریب با حضرت سلطان المشائخ داشت رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب
حروف بر آنجمله عجب محبت و اعتقادے که مولانا برهان الدین بخدمت سلطان
المشائخ داشت تا لب گور پشت مبارک خود طرف غیاث پور نکرد و ایں معنی از
یاران اعلے هیچ کس را میسر نشد و در کار اعتقاد میان یاران اعلے مقتدا بود و از
بیشتر یاران اعلے در ارادت سابق بود و دل پائے دادگان محبت و عشق را
نیکو مرہمے و درد عاشقاں را نیکو دوائے و خوش طبعان وقت چنانکه امیر خسرو

منهم

ل
دوست خدا در دنیا غریب است بعضے نادر ۱۲

و میر حسن و عزیزان دیگر بوسیلهٔ لطافت طبع و عشق اسیر محبت او گشتند و بیشتر
این عزیزان در صحبت او مے بودند چنانکه شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه
در آنچه در شهر تعلم مے کرد برو بودے و احیاناً امامت آن عاشق صادق کردے
وقتے سلطان المشائخ از مولانا محمود رحمة الله علیه پرسید که تو کجا مے باشی
شیخ محمود عرض داشت کرد که در شهر در خانهٔ مولانا برهان الدین غریب مے باشم
سلطان المشائخ فرمود مصرع مرد سره باش هر کجا خواهی باش + و این بزرگ
را در سماع غلوّ تمام بود و ذوق بسیار و او راد یاران او را در رقص طرزے علاحده
بود چنانکه اصحاب این بزرگ را میان یاران برهانی گفتندے و هر که یک ساعت بصحبت
این بزرگ بودے از ذوق کلام عشق آمیز او و صفائی محاورهٔ دلفریب او عاشق
جمال و لایت او گشتے و بندگان خدائے را در اعتقاد و محبت پیر راه نمونے بهتر
از وے نبود و کاتب حروف کرّات سعادت قدم بوس آن بزرگ دریافته است
و اسیر کلمات عشق انگیز او گشته رحمة الله علیه نکتهٔ دوم در بیان کوفته گشتن
سلطان المشائخ و خشنود شدن سلطان المشائخ از مولانا برهان الدین
غریب و یافتن خلافت او از حضرت با عظمت سلطان المشائخ قدس الله
سره العزیز عرض میدارد کاتب حروف که از آنجمله چون عمر مولانا برهان الدین
بهفتاد و اند سال کشیده و او خود در خلقت ضعیف بود و سوختهٔ محبت پیر بود
امیر خسرو خوش گوید بیت خسرو اگر سوخته است نے ز پئے دیگران + سوخته
تر باد ازین گر ز برائے تو نیست + از غایت ضعف گلیمے دو تو مے کرد بالائے
آن در خانهٔ خود مے نشست اینمعنی علی زنبیلی و ملک نصرت که قریب سلطان
علاء الدین بودند و مرید حضرت سلطان المشائخ شده و مخلوق گشته
تحفه کرده بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند که مولانا برهان الدین
غریب بر سجادهٔ شیخی مے نشیند و رعایت انکار طریقهٔ مشائخ مے کند سلطان
المشائخ ازین سخن برنجید چون خدمت مولانا برهان الدین رحمة الله علیه

دیدن سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ با وہیچ سخنے نگفت مولانا بعد پائے بوس از خدمت سلطان المشائخ برخاست و در جماعت خانہ آمد و نشست در حال اقبال فرمان سلطان المشائخ رسانید کہ شما ہمیں ساعت بازگردید و در خانہ بروید خدمت مولانا متحیر شد کہ ایں چہ واقعہ صعب افتاد شیخ سعدی گوید

بیت تا چہ کردیم دگر بار کہ شیریں لب دوست + بسخن باز نمے باشد و چشم از نازش +

مولانا بضرورت از آنجا بیروں آمد در خانہ مولانا ابراہیم طشت دار حضرت سلطان المشائخ کہ محب و مخلص قدیم خدمت مولانا بود آمد و دو روز در خانہ او در غیاث پور ماند مولانا ابراہیم دید نباید کہ ایں خبر بخدمت حضرت سلطان المشائخ برسد کہ خدمت مولانا برہان الدین در خانہ من است یعنی بخدمت مولانا برہان الدین گفت خدمت مولانا در شہر رفت و بغایت سراسیمہ و پریشان خاطر در خانہ خود بتعزیت آنکہ حضرت سلطان المشائخ رحمۃ اللہ علیہ کوفتہ شدہ است نشست و ایں خبر بجملہ یاران شہر رسید یاران شہر بدیدن او مے آمدند و او را در گریہ مے دیدند چنانکہ از گریہ خدمت مولانا ایشاں در گریہ میشدند بعد چند روز امیر خسرو علیہ الرحمۃ کہ دوست خدمت مولانا بود بخدمت حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالے عنہ آمد بنوعے بہتر گذرانید کہ مولانا برہان الدین مریدے صادق و بندۂ معتقد است و بغایت ضعیف شدہ است و در بوریا نے تواند نشست زانو ہائے او درد مے کند ضرورت برائے دفع زحمت گلیمے در تہ خود مے انداز و ہر چند کہ مثل ایں عرض داشت مے کرد قبول نمے افتاد بعدہ امیر خسرو با یاران دیگر مشورت کرد و اتفاق بریں مستقیم شد کہ امیر خسرو دستار در گردن خود کند و بخدمت سلطان المشائخ بیاید و التماس عفو خدمت مولانا کند امیر خسرو ہمچناں کرد دستار در گردن خود کرد و بخدمت سلطان المشائخ رفت و بایستاد سلطان المشائخ پرسید کہ ترک چیست ایں عرض داشت کرد عفو جرائم مولانا برہان الدین از حضرت مخدوم جہانیاں التماس مے کنم سلطان المشائخ

تبسم فرمود و فرمود که او کجاست فرمان شد که او را بطلبید خدمت مولانا برهان الدین
انفانه بیامد خدمت مولانا و امیر خسرو دستار در گردن کرده هر دو بخدمت سلطان
المشایخ رفتند و سر بر زمین نهادند و در صفّ نعال ایستاده شدند بعده سلطان
المشایخ خوشنود شد خدمت مولانا بتجدید بیعت مشرف شد الحمد لله علی ذلک عرض میدارد
کاتب حروف را انجمله که چون بعضے یاران اعلے را از حضرت با عظمت سلطان
المشائخ اجازت خلافت شد سید السادات سیّد خاموش عم کاتب
حروف و خواجه مبشّر که از خدمتگاران قدیم سلطان المشائخ بود و بجاے
فرزندان پرورش یافته بخدمت سید السادات سید حسین گفتند خدمت
مولانا برهان الدین از مریدان سابق است و در اعتقاد میان یاران
ممتاز چرا شاید که ذکر او بجهت خلافت بخدمت حضرت سلطان المشائخ
نکنید سید حسین رحمة الله علیه فرمود که من با اقبال خواهم گفت تا بمحلے
قابل بجهت اینکار خدمت مولانا را بخدمت حضرت سلطان المشائخ
بگذراند بعده سید خاموش و خواجه مبشّر و خواجه اقبال را گفتند بسبب فرط
محبتے که خواجه اقبال را بخدمت سادات بود و در حمایت ایشان میزیست
قبول کرد و خدمت مولانا را فرمود که شما مستعد شده بیائید تا بخدمت سلطان
المشائخ بگذرانم چون خدمت مولانا بیامد اقبال خدمت مولانا را پیش
برد و سید خاموش نیز دران محل برابر بود سلطان المشائخ درینحال
میان حجرهٔ چوب خانه که بالاے بام جماعت خانه بود در پلنگ غلطیده و لحاف
بالا کشیده فاما روے مبارک ایشان از لحاف بیرون بود الغرض خواجه
اقبال بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد که مولانا برهان الدین
غریب بندهٔ قدیم مخدوم را پاے بوس مے کند و امیدوار مرحمت مے باشد
سلطان المشائخ چشم مبارک باز کرد و جانب مولانا و اقبال دیدن گرفت
خدمت مولانا درین محل زمین بوس کرد بعده اقبال هم در نظر مبارک

حضرت سلطان المشائخ بقیه جامه هائے خاص باز گردو پیراهنے و کلاهے که
بصحبت سلطان المشائخ یافته بود نگشید و پیش سلطان المشائخ بر دو دست
مبارک سلطان المشائخ بر آں پیراهن و کلاه نهاد بعده خواجه اقبال در نظر
سلطان المشائخ آں جامه ها مولانا برهان الدین را پوشانید و گفت که شما
هم خلیفه اید و دریں معرض سلطان المشائخ ساکت بود و سکوت دلیل رضاست
بعد از نقل سلطان المشائخ مولانا برهان الدین چند سال در حیات بود
بیعت بخلق خدا میداد چوں در دیوگیر رفت برحمت حق پیوست و همانجا دفن یافت
و روضهٔ او امروز قبلهٔ حاجات خلق آں دیارست منهم آں صوفی صفا آں سیرت
وفا آں شمع سابقاں آں صبح صادقاں آں صاحب یقین آں مقتدائے دین
مولانا وجیه الملة والدین یوسف کلاکهری عرف چندیری که از خلفائے
سابق سلطان المشائخ بود و زاهد و عابد زمانه و عاشق بکمال و در روئے او فرد است
او را اعتقادے و محبتے بحضرت سلطان المشائخ راسخ بود بسیار عزیز بود در مکارم اخلاق
بے نظیر ایں بزرگ را مناقب و کرامات بجائے هست که قلم از رقم آں عاجز آید و خدمت
مولانا برهان الدین غریب رحمة الله بواسطه خدمت مولانا یوسف بخدمت
سلطان المشائخ پیوست چنانکه خدمت مولانا یوسف بواسطه مولانا عمر کلاکهری
عرض میدارد کاتب حروف را انجمله چوں ایں بزرگ از جهت ارادت و اجازت
میان یاران اعلے سلطان المشائخ سابق بود و ذکر او از دیگراں مقدم بایستے
فاما چوں ایں بزرگاں حقوق صحبت و تربیت برکاتب حروف بیشتر داشتند بدیں
رعایت ذکر ایشاں مقدم داشت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر سه نکته است نکتهٔ اول
در بیان محبت و عشق و کمال اعتقاد مولانا وجیه الدین یوسف که در حضرت
سلطان المشائخ داشت منقول است که وقتے خدمت مولانا یوسف
به آرزوئے قدمبوس سلطان المشائخ بیروں آمد و در آں ایام سکونت خدمت
مولانا در سرائے دهاری بود از انجا غیاث پور موازنه شش یا هفت کروه

منهم ۲

نکتهٔ اول منقول است

باشد مولانا یوسف از خانه چند قدم معاود و زد چہار پانچ که در خاطر مبارک گذرانید
و با خود گفت که اے یوسف در حضرت سلطان المشائخ بپائے میروی
در راه شیخ قدم از سر مے باید ساخت مصرع با قدم از سر کنیم در طلب دوستاں ٭
فی الحال جانب خانهٔ سلطان المشائخ بالق قدم آغاز کرد و بیوم بالق خود را
فرود خانقاه سلطان المشائخ دید و نیز منقول است که وقتے مولانا یوسف
از کلاکهری باشتیاق پائے بوس سلطان المشائخ رواں شد چوں درمیانه
راه رسید از غایت اشتیاق در خاطر مبارک گذرانید چه خوش باشد که ایں کس
بسر دو بپائے بوس حضرت سلطان المشائخ برسد همدریں خطره بود که
حق تعالے از برکت اعتقاد صاف و اشتیاق غالب او اثراں آورد همچنانکه
جانب خانهٔ سلطان المشائخ سر بر زمیں نهاد شیخ سعدی خوش گوید بیت
گر سر قدم نمے کنم از پیش اہل دل ٭ سر بر نمے کنم که مقام خجالت است ٭ همدریں
حال بعنایت ربانی در خاطر مبارک گذشت که در حضرت سلطان المشائخ
بسر باید رفت که بپائے رفتن هیچ نباشد چوں ایں خطره مصمم گشت مولانا یوسف
رحمة الله علیه بسر رواں شدن آغاز کرد خدمت مولانا را حالے فرو گرفت و بیخود شد
چنانچه از خود خبر نداشت چوں بخود باز آمد سر مبارک خود را گرد آلود و دستار از سر جدا
شده در گردن افتاده یافت و خود را بر سر آب ستارے دید بعده در آب ستارے
وضو ساخت و دستار بر سر بست بخدمت سلطان المشائخ در حظیره در آمد
و بسعادت قدم بوس مشرف گشت و از آنجا که سلطان المشائخ مکاشف عالم بود
حال ایں عاشق مشتاق دریافت فرمود رائے بود در قنوج که بهت او آب
خوردی از حوض بده کیار که در کیتهل است هر روزے آوردند بر ماده شترے
که آنرا سانڈنی گویند و در روانگی بر باد سبقت کردے الغرض در آں ایام مردے
بود در کیتهل بر زنے که در قنوج مے بود عشق داشت بفراق او مے سوخت و کسے
نمے یافت که پیغامے برد فرستد تا آں عاشق بیچاره آں شخص که آب بده کیار

برہنے مے بُرد یا او سرِ عشق خود بکشاد و در فراق گویاں برابر او رواں شد و در حکایت عشق و اندوہ جگرسوز چنداں مشغول بود کہ خبر از خویش نداشت کہ در راہ چگونہ میرود مصرع خبر از خویش ندارم کہ زمینم یا سپہرم * الغرض حکایت کناں در روز یک نزد حصار قنوج رسیدہ خواست کہ باز گردد آں مرد کہ آمیر برد او را گفت کہ تو در قنوج رسیدی اینک حصار قنوج مے نماید کجا باز مے گردی آں عاشق کہ مشغول بحکایات بود بخود باز آمدہ گفت آہ مرا کشتی ایں سخن بگفت و بلرزید و بیفتاد از آنجا بتخانہ نزدیک بود خود را بہزار حیلہ پیش در آں بتخانہ انداخت دید کہ بر در آں بتخانہ نوشتہ اند اگر کسے از راہ دور دراز کہ قطع آں مسافت اندازہ بشر نباشد بنوعے برسد کہ خوف تلف او باشد چہ کند پائے خود را بروغن چرب کند و بآتش گرم کند بعدہ آں پائے بانگائے دیوارے بالا کند بغلطد آں ماندگی و زحمت راہ از و دفع شود ایں علاج در نظر او در آمد دید کہ نزدیک بت چراغے پر بروغن مے سوزد از آں روغن کف پائے خود چرب کرد و پائے بالا کردہ نزدیک چراغ داشت تا گرم شود و خود غلطید و در خواب شد ساعتے بگذاشت آں ماندگی از و دفع شدہ بود الغرض عشق را ثمر بسیار است فائدہ ہائے بیشمار مے باید کہ او دریں صادق باشد تا برخورد نکتۂ دوم در بیان یافتن مولانا وجیہ الدین یوسف انفاس نیک انواع نعمت ہا از حضرت سلطان المشائخ منقولست کہ روزے سلطان المشائخ را وقتے خوش بود دریں میاں خدمت مولانا یوسف در آمد و سعادت قدم بوس حاصل کرد سلطان المشائخ اقبال خادم را فرمود فلاں کاسۂ چوبیں پر از میوہ بکن و بیار اقبال ہمچناں کرد سلطان المشائخ آں کاسۂ چوبیں بدست مبارک گرفت فرمود کہ سنی سال است کہ ایں کاسہ برنیت مولانا یوسف امروز تبو رواں مے کنم مولانا یوسف فی الحال دامن فراز کردہ پیشتر شد سلطان المشائخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کاسہ را در دامن مولانا انداخت فرمود حق تعالیٰ ترا نانے و ایمانے و امانے کرامت کناد آخر

۵ تکیہ کردن بدیوارے ۱۲

نکتۂ دوم منقولست

مولانا یوسف رحمۃ اللہ علیہ کرّات فرمودے از آنروز باز کہ سلطان المشائخ
ایں دولت بمن ارزانی فرمود از نان و نعمت ہیچ کمی نیست و حق تعالے مرا در
امان خود میدارد و از حضرت پروردگار امیدوارم کہ مرا با ایمان خواہد برد منقولست
وقتے سلطان المشائخ را در زانوئے مبارک علّتے حادث شد زانو آماس
گرفت و درد میکرد و ضعف غلبہ کرد خلقے از اطراف چنانچہ بداؤں و اودہ
و شہرہائے دیگر مے آمدند و مریدان اعلے نیز تمامی برائے عیادت آمدہ بودند
مولانا یوسف ہم از چندیری آمدہ بود مولانا چوں اوّل قدمبوس حاصل
کرد از برائے صحت ذات شریف فاتحہ التماس نمود بعد اتمام فاتحہ سوئے زانوے
مبارک سلطان المشائخ دمید دوم روز سلطان المشائخ فرمود چندیں کساں
آمدند و دعا کردند موثر نیامد مولانا یوسف دیروز التماس فاتحہ نمود و بر زانو دمید امروز
درد زانو آرامیدہ است و وجود سبک شدہ بعدہ سیوم روز سلطان المشائخ
غسل صحت فرمود ہر یکے مبارک باد و صدقہ فرستاد خدمت شیخ یوسف چندیری
نیز مبارکباد و صدقہ پیش برد فحسب منقولست روزے در جماعت خانۂ حضرت سلطان
المشائخ مولانا یوسف و چند یار دیگر نشستہ بودند دریں محل مردے درمے چند درمیان
آورد و گفت ازیں درم شیرینی تیار نمایند مولانا یوسف و یاران چند درم دیگر بہ آں
ضم کردند و شیرینی بسیار تیار نمودند چوں شیرینی درمیان نہادند ہر کسے دست
بشیرینی برد مگر خدمت مولانا یوسف کہ دست کشیدہ داشت حاضران گفتند
شما چرا شیرینی نمے خورید مولانا فرمود من از روئے طریقت خود را بندۂ سلطان
المشائخ مے دانم ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است ایں شیرینی را
بہ بندگی سلطان المشائخ باید برد تا در نظر ایشاں خرچ شود جملہ یاران با شیرینی
بحضرت سلطان المشائخ عرض داشت کردند کہ ما امروز از مولانا یوسف
کلالکھری فائدہ یافتیم کہ آں فائدہ حاصل نشود مگر بہ ریاضت حضرت سلطان
المشائخ پرسید احوال چگونہ بود یاران قصۂ حال با تمام تقریر کردند خدمت

سلطان المشائخ بلفظ دربار فرمود در روش درویشے کسے همتائے مولانا
یوسف نباشد دریں راه چوں سالکاں ثابت قدم میرود منقول است که تمر منقول است
نام والی چندیری بود بیشترے از حشم او مریدان سلطان المشائخ بودند بحکم اشارت
سلطان المشائخ با خدمت مولانا یوسف نیز محبتے و اعتقادے بسیار داشتند
و تربیت ایشاں در نظر ایں بزرگ بود ایں تمر شورے انگیخت بدیں سبب جمله
مریداں در اطراف رفتند خاطر مبارک خدمت مولانا یوسف نیز بسبب فرقت
یاراں نگراں مے بود یارے در غایت اعتقاد و اخلاص بود و بخدمت مولانا یوسف
گفت دریں دیار لذتے نمانده است مرا سمت لکهنوتی اقطاع شده است سمت
لکهنوتی عزیمت فرمائید خرچ راه و بارکش و جز آں من مهیا خواهم کرد خدمت مولانا
یوسف فرمود که دریں مقام خود نیامده ام فرستادهٔ خدمت شیخ آمده ام بروم
پیش ایشاں عرض دارم تا چه فرماں شود بعده خدمت مولانا یوسف برائے
قدم بوس سلطان المشائخ در دهلی آمد چوں سعادت قدم بوس حاصل کرد
عرض داشت که مردے مرا مے گوید که سمت لکهنوتی عزیمت کن چوں من
دراں دیار فرستاده بندگی مخدوم رفته ام بغیر رخصت مخدوم از آنجا هرگز نروم
سلطان المشائخ فرمود مولانا یوسف خواه تو در چندیری باش
خواه جائے دیگر هر جا که خواهی بود در امان حق تعالے خواهی بود مولانا سر
بر زمیں نهاده عرض داشت کرد که چوں بندگی مخدوم اسم چندیری را بر زباں
مقدم داشتند من هم در چندیری خواهم بود سلطان المشائخ بدیں رعایت او
بر مولانا تحسین کرد بعده حضرت سلطان المشائخ خدمت مولانا را وداع
کرد و در چندیری رفت نکتهٔ سیوم در بیان خلافت یافتن خدمت مولانا وجیه الدین نکتهٔ سیوم منقول است
یوسف از سلطان المشائخ منقولست که در عهد علائی والی از پادشاه
برائے فتح چندیری با لشکر بسیار تعین شد و او از معتقدان حضرت سلطان المشائخ
بود بحضرت سلطان المشائخ آمد و عرض داشت کرد که مرا پادشاه برائے مقامے قلب

نامزد کردہ ست اگر یارے از حضرت سلطان المشائخ نیز برمانامزد شود ماد ر پناہ
او بوئیم وامید فتح آنمقام واثق باشد سلطان المشائخ خدمت مولانا یوسف را طلب
فرمود و او را بشرف اجازت خود مشرف گردانید و در ولایت چندیری روان کرد
چوں درآنمقام رسید بند در اندک روز فتح آنمقام شد و مولانا وجیہ الدین یوسف
در آنمقام ساکن شد بعد ازاں اگر کسے از خلق آں دیار برائے ارادت بحضرت
سلطان المشائخ آمدے فرمودے شما ہم در چندیری بر مولانا یوسف
ارادت آرید و ہمچنیں تصور کنید گوئے بریں فقیر پیوستید بعدہ خلق چندیری
بخدمت مولانا یوسف توجہ کرد و مولانا یوسف از غایت اعتقادے کہ
داشت گفت مادام کہ سلطان المشائخ در صدر حیات باشد من خلق
را دست بیعت ندہم ولیکن من جامہ مالیدہ وجود مبارک سلطان المشائخ
یافتہ ام آنرا پیش نہم و شما را تلقین و بیعت ارادت کنم ہمچنیں تصور کنید گوئے
ذات شریف سلطان المشائخ حاضر ست بریں نہج در صدر حیات حضرت
سلطان المشائخ چند کس بر مولانا وجیہ الدین یوسف ارادت آوردہ بودند
منقولست کہ در آخر عمر نیز کرم و مرحمت سلطان المشائخ بر مولانا یوسف
ملتزم شد در آں ایام کہ یاران اعلے را بجہت خلافت اختیار میکردند بعضے بدال
دولت رسیدند خدمت مولانا یوسف علیہ الرحمۃ را بخدمت سلطان المشائخ
طلب شد خدمت مولانا یوسف سر بر زمیں نہاد دریں محل خواجہ اقبال عرض
داشت کرد کہ مرحمت و شفقت مخدوم عالمیاں بر بیچارگاں کہ سر بریں آستانہ
نہادہ اند بسیار ست اگر مخدوم جہانیاں از کرم وافر بجدید بندہ خود را بنوازد و شفقتے
و پرورشے در حق بیچارہ خویش کردہ باشد سلطان المشائخ را نیز چوں مطلوب
مرحمت برا و بود فرمود اجازت ما ایشاں را سابق بود دریں حال خواجہ اقبال
پیراہن و کلاہ کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود آورد و خدمت مولانا را از نظر
مبارک سلطان المشائخ پوشانید و گفت شما ہم خلیفہ اید چوں مولانا دست بوس

حضرت سلطان المشائخ کردتجدید از سلطان المشائخ فرمان شد کہ مولانا یوسف
درارادت و اجازت سابق ست ایں سعادت برآں سعادت بیفزود و نور
علے نور شد و خدمت مولانا بغایت معظم و مکرم بود و در کشف و کرامات بر و کشادہ
بودند و کاتب حروف ایں بزرگ را دریافتہ بود و ذوق مجلس او گرفتہ
و بیشترے خلق دیار چندیری مریدان او اند و روضۂ او ہم در چندیری ست
و خلق آں دیار بر آں تبرک و تیمن مے کنند رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صوفی خوش
لقا آں زاہد دلربا کہ در تقوے و ورع و مکارم اخلاق و لطافت طبع میان یاراں
موصوف بود یعنے مولانا سراج الملۃ والدین عثمان کہ خلیفہ سلطان المشائخ
بود و او را اخی سراج ہم گفتندے و از یاراں کہ در اودہ و دیار ہندوستان داخل
بندگان سلطان المشائخ شدند او در ارادت از ہمہ سابق بود و در باب
او نفس مبارک سلطان المشائخ رفتہ کہ ایں آئینہ ہندوستان ست و ہم در اوان
جوانی کہ موے ریش آغاز نشدہ بود از لکھنوتی آمدہ سر ارادت بر آستانۂ
سلطان المشائخ نہادہ و در صحبت یارانے کہ ملازم سلطان المشائخ
بودند پرورش یافتہ بعد ہر سال دیدن والدۂ خود را در لکھنوتی برفتے و باز
بحضرت سلطان المشائخ پیوستے و بیشتر حال بخدمت سلطان المشائخ
مجرد الحال و فارغ البال بودے و عمر عزیز خود ہم در کنج جماعت خانہ سلطان
المشائخ گذرانیدے و کاغذ و کتاب خود کہ جز آں دیگر رختے نداشت ہم در
کتابخانہ و جماعت خانہ میداشت الغرض چوں بعضے یاران اعلے را بحکم
فرمان سلطان المشائخ بجہت خلافت اختیار کردند خدمت ایں بزرگ
را نیز اختیار کردند چوں تذکرۂ آسامی ایں بزرگاں پیش گذشت در باب
خدمت مولانا سراج الدین فرمان شد کہ اوّل درجہ دریں کار علم است
ویرا از علم چنداں نصیبے نہ دچوں ایں فرماں بسمع مولانا فخر الدین
زرادی رسید بر لفظ مبارک او رفت کہ در شش ماہ او را دانشمند مے کنم الغرض

خدمت مولانا سراج الدین در کبر سن تعلم کرد و برابر کاتب حروف در آغاز تعلم
میزان و تصریف و قواعد و مقدمات او تحقیق کرد و خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ
اللہ علیہ بجہت او تصریفے مختصر و مفصل تصنیف کرد آنرا عثمانی نام نہاد و ہم در غیاثپور
پیش مولانا فخر الدین زرادی خواند و پیش مولانا رکن الدین اندپتی برابر کاتب
حروف کافیہ و مفصل و قدوری و مجمع البحرین تحقیق کرد و بمرتبہ افادت رسید
و خلافت نامہ او بنشان مبارک حضرت سلطان المشائخ مشرف گشت و آں خلافت نامہ
پیش از آنکہ خود طرف ہندوستان عزیمت کند بدست شیخ نصیر الدین محمود در
اوده فرستاد و خود ہم بخدمت سلطان المشائخ ماند و بتعلم مشغول گشت چوں
سلطان المشائخ بقصد جنت خرامید سہ سال دیگر تعلم کرد و ہم در حظیرۃ القدس
حضرت سلطان المشائخ جعل اللہ الجنۃ مثواہ در گنبد خواجہ جہاں مرحوم مے بود
بعدہ چوں خلق را در دیار دیوگیر روانہ کردند او بسعادت در دیار لکھنوتی رفت
و بعضے کتب معتبرہ از کتابخانہ حضرت سلطان المشائخ کہ وقف بود بجہت مطالعہ
و بحث و جامہائے سلطان المشائخ کہ با وفات خوش یافتہ بود برابر خود برد و آں دیار
را بجمال ولایت خود بیاراست و خلق خدائے را دست بیعت وادن گرفت چنانکہ
بادشاہان آں ملک داخل مریدان او آمدند و عمرے بکمال یافت و برخورداری
تمام و در آخر عمر بجہت مولانا رکن الدین اندپتی کہ او استاد او بود و بجہت کاتب
حروف کہ ہم سبق او بود بوجہ یادگار چند گاں تنکہ نقرہ فرستاد و حقوق ماتقدم را
رعایت کرد حق تعالیٰ از و قبول گرداناد چوں وقت نقل او رسید سواد لکھنوتی
قدیم بجہت مدفن خود مقامے اختیار کرد اوّل در آں مقام بعضے جامہائے حضرت سلطان
المشائخ کہ برابر خود بردہ بود بتعظیم تمام دفن کرد و برآں گورے ساخت بعدہ چوں وقت
نقل شد وصیت کرد کہ مرا در پایاں گور جامہائے سلطان المشائخ دفن کنند
چوں برحمت حق پیوست ہم در پایان گور جامہائے سلطان المشائخ مدفن یافت
رحمۃ اللہ علیہ و روضہ او از برکت جامہائے سلطان المشائخ قبلہ ہندوستان ست

وخلفاے او تا ایں غایت دراں دیار خلق خداے را دست بیعت مے دہند۔
منشہم آں کان ذوق آں مایۂ شوق آں زاہد باکمال آں عابد باجمال یعنے مولانا
شہاب الملۃ والدین امام حضرت سلطان المشایخ لدام کرامت وعظمت
ورائے آں تواند بود کہ بشرفت امامت سلطان المشایخ مشرف شد و پنج وقت منظور
نظر سعادت بخش ایں چنیں بادشاہے کہ بادشاہان جہاں دیں محتاج نظر جان بخش
او بودند ملحوظ مے گشت الغرض چوں خدمت مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ
بدولت ارادت سلطان المشایخ رسید فرمان شد تا خواجہ نوح را کہ ذکر او
میان اقرباے سلطان المشایخ مسطور است تعلیم کند و حجرہ خورد کہ درمیان عتخانہ
بود حوالۂ او شد و میان یاران و خدمتگاران حضرت سلطان المشایخ پرورش
مے یافت و سالہا در آرزوے آں بود اگر بنوعے یکبار امامت سلطان المشایخ
بکند گوے سبقت بدیں دولت از ہمسران خود ربودہ باشد الغرض ہر کسے بجہت
دریافت ایں دولت سببے انگیخت فاما مقام امامت سلطان المشایخ شیخ زادۂ
راستیں حسنا تقوے و یقیں خواجہ محمد ابن مولانا بدر الدین اسحاق نبیرۂ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب ایشاں میان
نبیرگان شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است مفوض بود و ایں شغل دینی خاصۂ او گشت
کسے را مجال تداخل نبود و اگر کسے در غایب ایں بزرگ امامت کردے بہ نیابت او کردے
چنانکہ خواجہ موسے برادر خواجہ محمد مذکور خدمت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ
علیہ دریں باب بخدمت والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مشورت کرد خدمت والد
رحمۃ اللہ علیہ فرمود شمارا باید کہ مدام منتظر ایں دولت باشید اگر وقتے خواجہ محمد و خواجہ
موسے راغیبت شود من باقبال خادم خواہم گفت تا شمارا بجہت امامت پیش
فرستد بدیں سبب خدمت مولانا ملازمت مے کرد تا وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسے
راغیبت شد فی الحال خواجہ اقبال خدمت مولانا را پیش فرستاد و خدمت مولانا
الحانے داؤدی داشت کہ پرندہ در ہوا و جنبندہ بر زمین بالحان خوش او مست

و مدہوش مے گشتند خدمت مولانا شہاب الدین دریں امامت قرأتے بغایت مرقق و خوش خواند چنانکہ سلطان المشائخ را وقتے پیدا شد و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود چوں سلطان المشائخ از نماز فارغ شد و مصلے بر کتف مبارک انداخت و در مقام معہود خود رواں شد خدمت مولانا آمد در پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ افتاد شیخ سعدی خوش گوید بیت گر دست دہد ہزار جانم بر پائے مبارکت فشانم و سلطان المشائخ قامت چوں سہر روان را خم کرد تا سر مولانا را کہ بر پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ نہادہ بود بردارد در اثنائے ایں حال مصلے از کتف مبارک سلطان المشائخ بر پشت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ علیہ افتاد و آں مصلے مولانا شہاب الدین را عطا فرمود الغرض بعد ازاں ایام خواجہ محمد امام را عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم در اجودھن شد مولانا شہاب الدین بحکم نیابت بدولت امامت سلطان المشائخ مستقیم گشت و تا آں غایت کہ سلطان المشائخ در صدر حیات بود خدمت مولانا شہاب الدین از خدمت سلطان المشائخ بشرف امامت تا آخر عمر مشرف بود چوں سلطان المشائخ بصدر جنت خرامید خدمت مولانا طرف دیوگیر رفت و خلق خدا را دست بیعت دادن گرفت و در کار اعتقاد و محبت سلطان المشائخ بنہایت کوشید فاما ہم از مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ روایت مے کنند کہ مے فرمود در آں وقت کہ خلافت نامہا کتابت مے شد سلطان المشائخ مرا فرمود کہ تو چرا کاغذے ستانی پشیمان خواہی شد من عرض داشت کردم کہ بندہ را ہمیں نظر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیان بسندہ است نیز خدمت مولانا شہاب الدین مے فرمود کہ من وقتے در صحن جماعت خانہ ایستادہ بودم و سلطان المشائخ بالائے بام جماعت خانہ در مقام معہود نشستہ بود و پیش سلطان المشائخ سید السادات سید حسین کہ عم کاتب حروف بود حاضر بخدمت سلطان المشائخ خدمت سید حسین عرضداشت مے کرد اگر بندگئے مخدوم از یاراں کسے را اختیار کرد ایں بندگان در غیبت مخدوم

سے وقت آرندہ ۱۲

سے نام قدیم شہر ہائے پٹن است ۱۲

نظر برآں دارند دریں محل **سلطان المشایخ** جانب صحن جماعت خانه دید و فرمود
که بارے ایں جواں چوں خدمت السیادات جانب صحن جماعتخانه نظر کرد دید که
من ایستاده ام بعده سلطان المشایخ فرمود که من ایں عزیز را مے گویم آبے که
بجهت وضوے من گرم مے کند بداں آب توضی کن ایں جواں رعایت ادب میکند
و باب آب میرود و وضوے کند الغرض خدمت مولانا **شهاب الدین** مے فرمود چوں
خدمت سید السادات از پیش **سلطان المشایخ** بیروں آمد مرا در آں مقام ایستاده
دید مرحمت فرمود و بشارت مرحمت سلطان المشایخ که در باب من بود رسانید و من
خود را چوں بدیں مرتبه نمیدیدم بخدمت السیادات گفتم که باز با من مسکین طیبت
آغاز کردے خدمت سید السادات بجدے گفت که ایں مرحمت در حق شما بود
و غرض مے دارد کاتب حروف برآں جمله یقین است تا خدمت مولانا را بنوعے از حضرت
سلطان المشایخ اجازت نشده است دریں کار دینی شروع نکرده است
زیرا چه بهمه وجوه باوصاف سنیه موصوف بود گمان آں نباشد که ایں چنیں بزرگے
در کار دیں بر **سلطان المشایخ** افترا کند بنوعے اذن شده باشد آمدیم بر سر
حرف خدمت مولانا **شهاب الدین** را رحمة الله علیه در سماع غلو تمام بود و بر
غوامض آں وقوفے کلی داشت رقصے و بکائے با ذوق کردے و از سماع
راحتے بکمال گرفتے چوں از دیوگیر در شهر **دهلی** آمد بعد مدت مدید برحمت حقتعالی
پیوست و هم در فناے شهر **دهلی** در جوار خانه خود مدفون گشت رحمة الله علیه

باب پنجم در بیان مناقب و فضائل کرامات بعضے یاران اعلے که بشرف ارادت
و قربت سلطان المشایخ **نظام الحق والشرع والملة والدین** مخصوص و مشرف
بوده اند و از فلک الاعلے تا تحت الثرے از شفقت حضرت سلطان المشایخ
جعل الله صدر الجنة مثواه در تحت تصرف ایشاں بود[۱] مصرع و بنو حنیفة
كلهم اخيار ✣ امیر خسرو خوش گوید **مثنوی حضرت امیر خسرو**

از مریدانش رہ روان یقیں	ہر یکے واے لئے ولایت دیں

باب پنجم

[۱] و فرزندان ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه همه ایشاں نیکان و بهتر اند

ہمہ شیطاں کش و فرشتہ خادم	نور روش بر ہوا نہادہ قدم
بر سر از شین شرع ساختہ تاج	دل شاں عرش و سجدہ شاں معراج
ملک وحدت بنام ایشان است	بندہ خسرو غلام ایشان است
نام من زاں ستودہ کیشاں باد	حشر من درمیان ایشاں باد

منہم آں پیشواے اصحاب طریقت آں مقدم ارباب حقیقت کہ در علم و زہد و ورع و تقوے آراستہ و بر سیرت و صورت سلف بود یعنے خواجہ ابو بکر منڈہ رحمۃ اللہ علیہ کاتب حروف از والد خود سیّد مبارک محمد کرمانی سماع دارد کہ خواجہ ابو بکر منڈہ مصاحب سلطان المشائخ بود و در صحبت یکدیگر بسیار بودہ اند و پیش از آنکہ سلطان المشائخ بشرف خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مشرف شود خواجہ ابو بکر گفتہ بود بخدمت سلطان المشائخ چوں شما بسعادت خلافت حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گردید من بخدمت شما ارادت بیارم چوں سلطان المشائخ بدولت خلافت و دیگر سعادتہاے دو جہانی از حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گشت و در شہر آمد بعد چند گاہ ہر کسے بجہت بیعت التماس کردند و مزاحمت نمودند فاما سلطان المشائخ را مطلوب آں بود اگر اول مردے صالح و متقی بدولت بیعت برسد در ینکار دینی برکتے باشد بعد سیّد محمد کرمانی جد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ خواجہ ابو بکر منڈہ را گفت کہ شما را بجہت بیعت بخدمت سلطان المشائخ وعدہ بود خواجہ ابو بکر گفت آرے فاما نعمتے بوقت خلافت یافتن از خدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ یافتہ است اگر آں نعمت را من معاینہ و مشاہدہ کنم بخدمت سلطان المشائخ ارادت بیارم ایں سخن بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند حضرت سلطان المشائخ ہیچ نگفت چوں چند گاہ بریں بگذشت وقتے جناب سلطان المشائخ از زیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نور اللہ مرقدہ باز گشتہ بود چوں بدوں دروازہ

بزرگ که درون شهر دهلی است رسید خواجه ابوبکر پیش آمده بود دید که از ناصیهٔ
مبارک سلطان المشایخ نورے ساطع شده است که لمعان آن نور باسمان
میرسد بمجرد دیدن خواجه ابوبکر رحمة الله علیه آن نور معاینه کرد سلطان المشایخ
را گفت که اے مخدوم مرا دست ارادت بدهید سلطان المشایخ گفت که اے
خواجه ابوبکر شما منتظر برهانے بوده اید گفت آرے این ساعت آن برهان
و آن نعمت در ناصیهٔ مبارک شما معاینه کردم سلطان المشایخ تبسم کرد هم
در اثنائے راه دست بیعت داد و کلاه مبارک خود بر سر او نهاد و قبر خواجه ابوبکر
هم در حظیره سلطان المشایخ درمیان چبوتره یاران است رحمة الله علیه این
ضعیف گوید رباعی نورے که ز پیشانئے آن ماه بتافت * ظلمت زدگان معصیت
دریافت * یکذره از آن نصیب این بنده رسید * من توشهٔ آخرت از آن خواهم
ساخت * منهم آن عالم ربانی یعنے قاضی محی الدین کاشانی که بوفور علم و حلم (منهم)
و زهد و تقوے و ورع میان یاران اعلے مشهور بود و این بزرگ از دودمان علم
و کرامت بود و نبسه قاضی قطب الدین کاشانی و استاد شهر بود و با چندین
فضایل دولت ارادت حضرت سلطان المشایخ که سر همه سعادت هاست
آن نیز دریافت شیخ سعدی خوش گوید بیت حریف مجلس ما خود همیشه دل میبرد
علی الخصوص که پیرایهٔ برو بستند * و در نظر مبارک سلطان المشایخ عزتے
تمام داشت و آن زمان که بخدمت سلطان المشایخ درآمدے سلطان
المشایخ قیام تمام آوردے و این دولت از یاران کم کسے را بود و بوجود این
بزرگ مجلس و باز کشیدے و مشکلهاے علمی که خدمت قاضی را بود از حضرت
سلطان المشایخ حل کردے و حکایات اهل طریقت و رموزات عشق
و سوالات و جوابات و لطایف بسیار بودے چنانکه شمهٔ از آن در کتاب در محل
خود کتابت یافته است در نظر صاحبدلان عالم خواهد آمد و بعضے یاران را که مجلس
سلطان المشایخ محل نشستن نبودے منتظر رسیدن قاضی محی الدین

کاشانی می بودند تا بطفیل این بزرگ در مجلس سلطان المشایخ می نشستند
وذوقهای گرفتند و خدمت قاضی محی الدین بری از تکلف بود و طریقهٔ اهل
سلامت داشت و هم در ابتدا ارادت از تعلقات دنیاوی دست بداشت و مثال ادرار که
بنام دانشمندان است بخدمت سلطان المشایخ آورد و پاره کرد و فقر و مجاهده
پیش گرفت چون مدتی برین برآمد و بیشتری احوال غیبی در خدمت قاضی سلطان
المشایخ مشاهده کرد در معرض خلافت خود داشت و بدست مبارک خود کاغذی
نوشت نسخهٔ آن این است بسم الله الرحمن الرحیم می باید که تارک دنیا باشی و بسوی
دنیا و ارباب دنیا مائل نشوی و دیه قبول نکنی و صلهٔ پادشاهان نگیری و اگر مسافران
بر تو رسند و بر تو چیزی نباشد این حال را نعمتی شمری از نعمتهای الهی
فَإِنْ فَعَلْتَ مَا أَمَرْتُكَ فَظَنِّي بِكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَلِكَ فَأَنْتَ خَلِيفَتِي وَ
إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَاللهُ خَلِيفَتِي عَلَى الْمُسْلِمِينَ منقول است چون شدت
فقر و فاقه خدمت قاضی را بسیار شده و اتباع قاضی که در ناز و نعمت ها
و کسوت های پاکیزه خو گرفته بودند قاضی را در عذاب داشتند و معتقدی بنا
و باثر بزرگی خدمت قاضی بغیر خواست او بخدمت سلطان علاء الدین
بیان کرد سلطان فرمود قضای اوده که موروث قاضی محی الدین است
با انعامات و قریات بسیار بدو مفوض دارند چون این خبر بقاضی رسید دیدن
حضرت سلطان المشایخ آمد و این کیفیت عرض داشت کرد که سلطان
بغیر خواست من این چنین فرمانی داده است تا فرمان مخدوم چه باشد
سلطان المشایخ بمجرد شنیدن این معنی از خدمت قاضی برنجید و فرمود
که البته مثل این معنی در خاطر تو گذشته باشد انگاه این معنی برای تو پیش آورده اند
این سخن فرمود و توجه و تلطف درباقی کرد الغرض خدمت قاضی را بدین سبب
حیاتی منغص و روزگاری مشوش پیش آمد همچنین گویند که آن کاغذ حضرت
سلطان المشایخ بدست نوشته داده بود باز طلبید و در گوشهٔ نهاد و تا

ترجمه
پس اگر
بکنی تو چیزی را که ما
فرمودیم ترا پس
گمان من بتوان
است که بکنی
همچنان پس تو
خلیفهٔ ما هستی و اگر
نکردی تو موافق
فرموده پس الله
خلیفهٔ ماست بر
مسلمانان ۱۲

وتا یکسال مزاج سلطان المشایخ بر قاضی متغیر بود چوں یکسال تمام بگذشت
بعده مزاج سلطان المشایخ بر قانون قدیم باز گشت و خوش شد و خدمت قاضی
بتجدید بیعت و ارادت مشرف گشت الحمد لله علی ذلک فاما خدمت قاضی هم
در حیات سلطان المشایخ برحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم آں مقتداے
علما آں پیشواے صلحا متبحر بکثرت علوم و استاد زمانه آں متبین بکشف
دقایق در وقت خود یگانه یعنی مولانا وجیه الدین پائلی که در زهد و ورع و
تقوے و شدت مجاهده و ترک و تجرید در زمان خود مثل نداشت و ثمرهٔ از
فضائل آں بود که بدولت ارادت سلطان المشایخ قدس سره مشرف
گشت وقتے ایں بزرگ مے فرمود که من در پانی پت میرفتم در اثناے راه
صوفیے را دیدم پیدا شد در دل من نوعے انکار او در آں صوفی گفت
یا مولانا چیزے مشکل داری و مرا از علم شبهات مانده بود هر یکے را گفتم
او جوابہا موجہے گفت چنانکه خاطر من مے آسود تا آں حد که مسالۂ قضا و قدر
را هم بیان شافی فرمود بعد از اتمام بحث پرسید تو مرید کیستی گفتم من مرید حضرت
سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز او گفت شیخ
نظام الدین قدس الله سره العزیز قطب ماست منقول است که وقتے خدمت
مولانا وجیه الدین رحمة الله علیه بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
در اجودهن رفته بود چوں نزدیک روضۂ شیخ شیوخ العالم زمین بوس
کرد و بنشست آوازے از روضه برآمد که خوش آمدی ابو حنیفه پائلی
و ایں بزرگ هرگز کتابے بر خود نداشتے و بوقت سبق گفتن فحول علما
بزانوے ادب بخدمت او مے نشستندے نسخه بدست نگرفتے و هر بار بحثے را
که تقریر کردے کرت دیگر هماں بحث بتقریر دیگر فرمودے منقول است
که خدمت مولانا را با حضرت خضر ملاقات بود بحکم اشارت او بشرف ارادت
سلطان المشایخ مشرف گشته وقتے که ایں بزرگ بخدمت سلطان المشایخ

آمدے درجماعتخانہ بودے برمایدہ نشستے روزے کفشہاے پاۓ ایں بزرگ راازجماعتخانہ کسے بُرد
ایں خبر بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ کفشہاے خاص پاے مبارک
خویش بمولانا داد خدمت مولانا آں کفشہاے پاے مبارک خاص را دست کردہ تقبیل کناں
بیروں آمد و کور دستار مبارک فرود آورد کفشہاے پاے مبارک حضرت سلطان المشائخ در کور دستار
مبارک پیچید برسر بست پا برہنہ در خانہ رواں شد ہر کسے از یاران گفتند سلطان المشائخ کفشہاے
پاے مبارک خود کہ شمارا عطا کردہ است براے آنکہ در پاے بپوشید پاے برہنہ نردید خدمت مولانا
فرمود کہ ایں تاج سرست کہ امروز از حضرت سلطان المشائخ انعام من شدہ است مرا چہ حل و یارا ے آں
باشد کہ در پاے کنم ایں سعادت را بر سر کردہ در خانہ بیرم بزرگے خوش گوید بیت در بندگی آنجا کہ ترا حلقہ مرا گوش
در چاکری آنجا کہ ترا پاے مرا سر + الغرض بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند
کہ مولانا وجیہ الدین ہمچنیں کردہ سلطان المشائخ فرمودہ مولانا را بگوئید تا ہم آنجا
بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز بردد و مولانا بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین رفت ہم در مقبرہ شیخ الاسلام قطب الدین کفشہاے
پاے خود یافت وقتے مولانا وجیہ الدین بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند
چوں درمیاں باغات کردہ رسید دید پیرے در صورت زہاد و در زیے عبا و سجادہ
بردوش و عصا بردست و تسبیح در گردن پیش آمد سلام گفت و آغاز کرد کہ سن مردے ام
از دور دست رسیدہ مرا در ہر علمے مشکلے ماندہ است میخواہم از تو حل شود مولانا
وجیہ الدین فرمود کہ نیکو باشد آں مرد بتقریر دانشمنداں سوالات آغاز کرد مولانا
وجیہ الملک جواب مے گفت و در تحیر مے شد کہ ایں مرد از شہر نیست چندیں علوم
از کجا حاصل کردہ است چوں از بحث فارغ شد مولانا وجیہ الدین را پرسید
کہ شما کجا میروید مولانا فرمود بخدمت سلطان المشائخ نظام الحق والدین
آں مرد گفت کہ سلطان المشائخ نظام الدین چنداں علمے ندارد من او را
بسیار دیدہ ام شما با چندیں علوم پیش او کجا میروید مولانا گفت کہ خیر مولانا از شہر
چہ مے فرمائید سلطان المشائخ متبحر است در درون مبارک او از علم من لدنی

آراسته است بار آن مرد گفت که کرات با شیخ نظام الدین ملاقات کرده ام او چندان
علم ندارد برو کجا میروی مولانا وجیه الدین گفت لاحول ولا قوة الا بالله مولانا از ینها مگو
همینکه کلمهٔ لاحول ولا قوة مولانا وجیه الدین بزبان راند آن مرد نزدیک شده سخنے گفت
دور شده مولانا وجیه الدین دوم بار کلمهٔ لاحول گفت این مرد دورتر شده چنانکه مولانا
را معلوم شد که آن مرد شیطان است کلمهٔ لاحول مکرر گفتن گرفت بعدے که از پیش او غائب
شده چون خدمت مولانا بخدمت سلطان المشایخ رسیده پیش از آنکه این ماجرا
عرض میدارد بنور باطن فرموده که مولانا آن مرد را نیکو شناختی والّا او راه تو زده بود
منقول است که طعامے که غذاے مولانا بودے اسباب آن خود آوردے و در
دیگ حکمت پختے چنانکه از آسیب هیچ آفریده بدان نرسیدے و پیراهنے ستبر و دستارے
میانه بستے و جامه هاے مبارک بیشتر حال تنگ رنگ مے بود و بعضے غافلان روش
خدمت مولانا وجیه الدین بخسّت نسبت کردے و خدمت ایشان در کمال علم و عقل
بودند شیخ سعدی خوش بیت سعدیا نزدیک راے عاشقان ❊ خلق مجنون اند
و مجنون عاقل است ❊ آخر الامر از دار دنیاے تمدار رحلت کرد و بدار القرار پیوست
و بر سر حوض شمسی در حظیره قاضی کمال الدین صدر جهان مرحوم و قتلغ خان مرحوم
که ایشان نسبت شاگردی داشتند بالا دست هر دو بزرگ مدفن یافت رحمة الله علیه
منهم آن افضل زهاد آن زین عباد مولانا فخر الملة والدین مروزی که بکمال ورع
و کمال تقوے آراسته بود و حافظ کلام ربانی و از مصاحبان و مریدان سابق
سلطان المشایخ بود آخر عمر بخدمت سلطان المشایخ در غیاث پور ساکن
شد و بمبالغهٔ تقوے به نهایت ترک و تجرید کوشید و پیوسته کتابت کلام مجید کردے
و از اختلاف خلق مجرد زیستے و در غایت عظمت و کرامت بود و با مردان غیب
ملاقات داشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشایخ مے گفت که مرا تشنگی
غالب شده بود و پیش من کسے نبود که آب طلبم کوزهٔ آب پُر از غیب پیدا شد آن
کوزه را شکستم [illegible] شده و گفتم که من آب کرامت نخواهم خورد حضرت سلطان المشایخ

فرموده که بایستے خوردُ الکرامۃ لا یُرَدُّ ازیں بہا بسیارے باشد وقتے من نیز خواستم
که شانه کنم پیش من کسے نبود که شانه بیارد دریں میان دیوار بشگافت از دیوار شانه
بیروں آمد بستدم و شانه کردم سلطان المشایخ رقعه بخط مبارک خود بجانب ایں
بزرگ در بیان محبت رب العالمین بقلم آورده بود دریں کتاب در نکته محبت
تحریر یافته است در نظر مبارک محبان درگاه بے نیازی خواهد آمد آخر الامر چوں
ایں بزرگ نقل کرد هم در حظیره سلطان المشایخ در چبوتره یاران مدفن یافت رحمة الله
علیه منهم آں عالم علوم دینی آں صاحب اسرار یقینی یعنے مولانا فصیح الملة والدین
که بوفور علم و فضل و تقوے و ورع آراسته بود از بیشتر یاران اعلے در ارادت سابق
بود و در مجلس سلطان المشایخ اکثر سوالات علمی و استکشاف رموزات عالم حقیقت
او کردے و جوابهاے شافی مشرف گشتے و در آوان تعلم خدمت مولانا فصیح الدین
و قاضی محی الدین کاشانی در خدمت یکدیگر بسیار بودندے و در مجلس مولانا
شمس الدین قوشچیه طبقهٔ اوّل علم اصول فقه تحقیق کرده و میان علما بوفور علم
و ذکاے طبع مشهور گشته چوں بفضل ربانی جذب رحمانی خدمت مولانا فصیح الدین
را در ربود خواست در راه حقیقت شروع کند و آں علم را بعمل مقروں گرداند از مجلس
منزوی شده از ترک تعلق و تعلیم فرزندان ملک بیکرس باربک سلطان غیاث الدین
بلبن که بسبب نفقهٔ ضروری فرزندان داشت ترک داد و نظر بر کرم حق داشت
فرزندان مولانا مزاحم شدند تو که ترک تعلیم گرفتی حال قوت چه خواهد بود مگر از زیر
مُصلّے چیزے پیدا خواهد شد الغرض مولانا را یارے بود چوں ترک و تجرید مولانا
را شنید چند تنکه آورد و زیر مُصلّے مولانا نهاد چوں آں یار بازگشت خدمت مولانا
حرم محترم خود را طلبید و گفت بیا چیزے زیر مُصلّے هست بردار چوں ازیں حال
قاضی محی الدین کاشانی را تحقیق شد دیدن خدمت مولانا آمد از حال ترک و
تجرید و تحقیق مشغول گشتن روشن شد بازگشت بعد چندروز خدمت مولانا فصیح الدین
دیدن قاضی محی الدین کاشانی رفت بعد ملاقات قاضی محی الدین گفت که

من کتابے در سلوک مشایخ مطالعه مے کردم در آں کتاب دیدم که روز قیامت
اٰمنّا و صدّقنا هر کسے از خلایق زیر علم بزرگے که برو پیوند کرده است خواهد بود
و مرا در خاطر گذشت که من دست بزرگے از بزرگان دین بگیرم و سعادت آخرت
خود را در حمایت او اندازم اکنوں مارا واجب است که در طلب بزرگے از بزرگان
دین شوم و بخدمت او بیعت کنم و دراں ایام صد بزرگ بیش صاحب دعوت و ارشاد با وفور کرامات در
شهر بودند و ایں هر دو بزرگ در اندیشه و اجتهاد آں شدند که مرید کدام بزرگ شوند هم دریں میان در خاطر
ایشاں گذشت که سببے است پس بزرگ و صحبت مشایخ کبار در یافته برویم و ازو پرسیم هر که او
اشارت کند برو پیوند کنیم چوں بخدمت آں سید رفتند و کیفیت خود باز نمودند او گفت بارے
سلطان المشایخ نظام الحق والدین خلیفهٔ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سرهما العزیز که بوفور علم و کمال عمل و عقل و عشق و وجد و ذوق آراسته است
و دراں ایام سلطان المشایخ در غیاث پور آمده سکونت کرده بود و ایں هر دو
بزرگ در غیاث پور آمدند چوں بسعادت قدمبوس و بشرف مکالمه مشرف
گشتند بخدمت سلطان المشایخ عرض داشت بیعت نمودند سلطان المشایخ
فی الحال قاضی محی الدین کاشانی را دست بیعت داد و مولانا فصیح الدین را
گفت که درباب شما از شیخ شیوخ العالم بپرسم بمجرد استماع ایں سخن مولانا در عالم
تحیر افتاد که شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست سلطان المشایخ چگونه خواهد
پرسید یعنی در خاطر گذرانید و هیچ نگفت و روے بر زمین آوردند و باز گشتند چوں
کرت دوم بخدمت سلطان المشایخ پیوستند سلطان المشایخ فرمود که مولانا از
من کیفیت شما بخدمت شیخ شیوخ العالم گذرانیدم در محل قبول افتاد شما
بیعت کنید چوں خدمت مولانا بدولت بیعت رسید از سلطان المشایخ سوال
کرد که مخدوم شیخ شیوخ العالم بدار بقا پیوسته مخدوم از که پرسید فرمود که در همه کارے
که مرا تردد پیش آید از شیخ شیوخ العالم بپرسم و بحکم فرمان ایشاں کار کنم الغرض
خدمت مولانا بفضائل بسیار و بعبادت و زهادت و لطافت بیشمار آراسته بود

وہمچنیں گویند ہم در حیات سلطان المشایخ مجاز گشتہ بود برحمت حق پیوست رحمة اللہ علیہ منہم آں سلطان الشعرا برہان الفضلا امیر خسرو شاعر رحمة اللہ علیہ کہ گوے سبقت فضل از متقدماں ومتاخراں بردہ بود وباطنے صاف داشت طریقۂ اہل تصوف در صورت وسیرت او پیدا بود اگرچہ تعلق بہ بادشاہاں داشت فاما از آنہا بود کہ گفتہ اند مصرع کمر بخدمت سلطان بہ بند وصوفی باش ÷ وکاتب حروف از والد خود رحمة اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود در آں روز کہ امیر خسرو تولد شد در جوار خانۂ امیر لاچین پدر امیر خسرو دیوانۂ بود صاحب نعمت پدر امیر خسرو امیر خسرو را در جامہ پیچیدہ پیش آں دیوانہ برد دیوانہ فرمود آوردی کسے را کہ دو قدم از خاقانی پیش خواہد بود الغرض چوں بحد بلاغت رسید بشرف ارادت سلطان المشایخ مشرف گشت وبانواع مراحم وشفقت مخصوص گردید وبنظر خاص ملحوظ شد ودر آں ایام سلطان المشایخ در خانۂ رادت عرض جد مادرین امیر خسرو نزدیک دروازۂ مندہ پل مے بود امیر خسرو در آں ایام در آغاز شعر گفتن بود ہر نظمے کہ گفتے بخدمت سلطان المشایخ گذرانیدے تا روزے حضرت سلطان المشایخ فرمود طرز صفاہانیان بگوے یعنے عشق انگیز وزلف وخال آمیز از آں روز باز کہ امیر خسرو علیہ الرحمة در زلف وخال بتاں پیچید وآں صفاتِ دل آویز را بنہایت رسانید بعدہ دیوان بتدی ونتہی برابر قاضی معز الدین پائیچہ پدر مولانا رفیع الدین پائیچہ بخدمت سلطان المشایخ بنام گذرانید ورموز واشارات آں تحقیق کرد واز میان شعراے عہد پیش بادشاہان بلند مرتبہ مشہور گشت وباعتقاد صادق در محبت سلطان المشایخ بحدے کوشید کہ شایان محرمیت اسرار آنحضرت گشت روزے در مدح سلطان المشایخ پیش سلطان المشایخ شعرے گذرانید فرماں شد کہ چہ مے خواہی چوں ہوس سخن در نظم داشت شیرینی سخن خواست فرمان شد کہ آں طاس شکر کہ زیر کھٹ است بیار وبر سر خود نثار کن وقدرے ہم ازاں بخور امیر خسرو ہمچناں

کرد لاجرم شیرینی سخن او شرق و غرب عالم گرفت و فخر شعرائے سلف و خلف گشت ۲۰۲
و بدیں درخواستے کہ او کرد باجابت مقرون شد تا آخر عمر پشیمانیہا خورد کہ چرا بہتر ازیں
نخواستم و از کتبے کہ انشائے او کتابخانہ پر گشت و اگر کتابے تمام کردے و بخدمت
سلطان المشائخ گذرانیدے سلطان المشائخ آں کتاب بر دست کردے
و فرمودے کہ فاتحہ بخوانیم و ہمچناں بر دست امیر خسرو بدادے و وقتے بودے
کہ باز کردے و چند سطرے نظر فرمودے اینہم برائے کمال حال امیر خسرو
بود تا او بفن شعرے فریفتہ نشود و دنبال کارے بہتر ازیں باشد و اوقات ایں
بزرگ معمور بود و ہر شب بوقت تہجد ہفت سیپارہ کلام اللہ بخواندے روزے سلطان
المشائخ از وے پرسید کہ ترک حال مشغولیہا چیست عرض داشت مخدوما چندگاہ باشد
کہ بوقت آخر شب گریہ مستولی میشود سلطان المشائخ فرمود الحمدللہ اندکے ظاہر
شدن گرفت و سلطان المشائخ چندیں رقعات متضمن ذوقہا بخط مبارک
خود بجانب امیر خسرو در قلم آوردہ است چنانکہ فوائد آں دریں کتاب محل ثبت
افتادہ امیر خسرو را بخدمت سلطان المشائخ محلے و قربتے تمام بودے ہر وقت
کہ خواستے پیش رفتے و در کل امور مشورت با او بودے و اگر از یاران اعلی کسے
را درخواستے بودے امیر خسرو را گفت تا او بگذرانیدے چنانکہ در ذکر شیخ
نصیرالدین محمود تحریر یافتہ است مرحمت ہائے سلطان المشائخ کہ درباب
امیر خسرو بود آنرا کتابت کردہ نسخہ آں اینست یکبار سلطان المشائخ ایں بندہ
را فرمود کہ من از ہمہ تنگ آیم و از تو تنگ نیایم دوم بار گفت از ہمہ کس تنگ آیم
تا حدے کہ از خود ہم تنگ آیم و از تو تنگ نیایم وقتے مردے بخدمت سلطان
المشائخ درخواست و جرأت نمود کہ ازاں نظرہا کہ در حق امیر خسرو است یکے
در کار من کن در حضور او جواب نفرمود اما بندہ را گفت آنوقت در خاطر من میگذشت
کہ میخواستم آں مرد را بگویم کہ آں قابلیت بیار و وقتے بر زبان خواجہ رفت کہ دعائے
من بگو کہ بقائے تو موقوف است بر بقائے من باید کہ ترا پہلوے من دفن کنند

ایں سخن کرّات بخدمت ایشاں یاد دادہ شدہ ہست و ایشاں فرمودہ کہ ہمچنیں
خواہد بود انشاء اللہ تعالےٰ و خدمت خواجہ با بندہ عہد خدائے کردہ ہست ہر گاہ در بہشت
بخرامد بندہ را برابر خود در بہشت برد انشاء اللہ تعالےٰ وقتے خواجہ در خواب دید
گوئی دریا یان مندہ پل نزدیک دروازہ پیش خانۂ شیخ نجیب الدین متوکل
آبی رواں شدہ ہست بغایت روشن و صافی و دعا گو در دو کاسچہ بلند برنشستہ است
و وقتے بغایت خوش امید وارے پیدا شدہ و چناں وقتے در خاطر من گذشتے
و برائے تو از خدا نعمتے کہ ما را مطلوب باشد خواستہ ام میدانم کہ دعا مستجاب شدہ
ہست و در تو آں حال پیدا خواہد شد انشاء اللہ تعالےٰ و بندہ وقتے از زبان مبارک
خواجہ شنیدہ ام کہ فرمودند کہ امشب در سر دعا گو فرو خواندند کہ خسرو نام درویشان
نیست خسرو را بنام محمد کاسہ لیس خوانید از غیب بندہ را ایں خطاب آمدہ است
و مخبر صادق صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم اخبار کردہ بدیں اسم بندہ امیدوار نعمت ہائے
ابدی ہست انشاء اللہ المعطےٰ بندہ را خواجہ ترک اللہ خطاب کردہ ہست و چندیں
فرمان موشح و مزین بخط مبارک ایشاں بدین خطاب در حق بندہ مبذول بودہ
و بندہ آں را تعویذ ساختہ تا بوقت دفن برابر بندہ باشد فردائے قیامت رحمان
بحق من بیچارہ بداں کاغذ ہا بخشاید انشاء اللہ تعالےٰ الکریم ایں بیت ہم از نفس
ایشاں شنیدم **بیت** درپیش توائے از ہمہ کس بیکسہ منم + در راہ غمت کمینہ
ترخس کہ منم + خواجہ بندہ را طلب فرمود چوں بندہ پیش رفت فرمودند کہ خوابے
دیدہ ام بشنو بعد ازاں بر زبان مبارک ایشاں گذشت کہ شب آدینہ در خواب
مے بینم شیخ صدر الدین پسر شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریائے علیہ الرحمۃ پیش
آمد من بتواضع بلیغ پیش آمدم او خود چنداں تواضع نمود کہ متوانگفت در اثنائے
آں مے بینم تو کہ خسروے از دور پیدا شدی و نزدیک ما آمدی و بیان معرفت
آغاز کردی ہمدریں میاں صالح موذن بانگ نماز گفت از خواب بیدار شدم
چوں ایں خواب تقریر فرمودند گفتند بنگر ایں چہ مرتبہ باشد بعد آں من بیچارہ

از سرزاری و نیازمندی عرض داشت کردم که من کناس را چه حدِ آں مرتبه باشد
که آخر دادهٔ شما است خواجه را ازیں سخن گریه گرفت بآواز بلند گریست بنده نیز از گریهٔ
سخت ایشان در گریه شد بعد ازاں خواجه فرمود تا کلاه خاص دادند بدست
مبارک خود بنده را لباس کرد و فرمود که بیابد که کلمات مشایخ بسیار در نظر داری
سلطان المشایخ از غایت شفقتے که در باب امیر خسرو داشت ایں دو بیت
فرمود من انشاے حضرت الشیخ ؎ خسرو که بنظم و نثر مثلش کم خاست ✤
ملکیتِ مُلکِ سخن آں خسرو راست ✤ آں خسرو ماست ناصر خسرو نیست ✤ زیرا
که خداے ناصر خسرو ماست ✤ سبحان الله کدام مرتبه بهتر ازیں تواند بود که بر زبان
دُر ربار حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز در وصف امیر خسرو گذشت
زہے بکمال عظمت امیر و شفقت و پرورش حضرت سلطان المشایخ قدس الله
سره العزیز باز آیم بر ذکر امیر خسرو رحمة الله علیه وقتے در غیاث پور در خانهٔ والد
کاتب حروف رحمة الله علیه امیر خسرو دعوتے داده بود سلطان المشایخ و
بزرگان شهر دراں جمعیت حاضر بودند بهلول قوال در صورت ایں غزل امیر حسن
میگفت نظم زہے ترکے که از خمهاے ابرو ✤ کماں پیدا کند پنهاں ز تدبیر ✤
بگوش مُدّعی کمے جاے گیرد ✤ مزامیرے که هست اندر مزامیر ✤ الغرض چوں
سماع فرو داشت کردند امیر خسرو غزل خود آغاز کرد چوں مطلع بخواند بسته شد
غزل شیخ سعدی آغاز کرد بیت معلمت همه شوخی و دلبری آموخت ✤ جفا و
ناز و عتاب و ستمگری آموخت ✤ ایں غزل تمام تا بغایت مُرقّق بخواند بعده از وے پرسیدند رقت آرنده ۱۱۲۰
چه حالت است که هر بار غزل خود میخوانی بسته میشوی گفت چنداں معنی هجوم
مے آورد که در ضبط آں حیراں میشوم آخر الامر امیر خسرو برابر سلطان غیاث الدین
تغلق در لکهنوتی رفت در غیبت او سلطان المشایخ بصد رحمت خرامید چوں
ازاں سفر باز آمد روے خود سیاه کرد و پیراهن پاره در میان خاک غلطان پیش
در حظیره سلطان المشایخ آمد مصرع جامه دراں چشم چکاں خونِ دل رواں ✤

بعده گفت اے مسلمانان من کدام کس باشم که براے اینچنیں بادشاہے بگریم فاما ۳۰۵
براے خود گریم که بعد از سلطان المشایخ مرا چنداں بقاے نخواهد بود بعده
ث شماه بزیست و برحمت حق پیوست و در پایان روضهٔ سلطان المشایخ
مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آن جمال زهاد آن پیشواے عباد آن سالک
طریق ورع و تقوی آن طالب وصلت مولی یعنی مولانا جمال الملة والدین
مشغول بعلوم ربانی و مشاهدات جمال رحمانی میان یاران اعلی مشهور بود
و مشغولی باطن مبارک ایشان بحدے بود که در مجلس سلطان المشایخ
چناں مشغول بودے که از خود خبر نداشتے سلطان المشایخ مے فرمود
که مولانا جمال الدین را وقت مے باشد که او را از غیر حق یاد مے آید و این
نفس سلطان المشایخ در باب مشغولی یاران اعلی در باب او بود هر آئینه
هم بداں خطاب مخاطب شد و این هم در حیات سلطان المشایخ برحمت
حق پیوست منهم آن شیر بیشهٔ تصوف آن عاری از تکلف یعنی مولانا
جلال الملة والدین اودهی که بزهد و ورع و ترک و تجرید موصوف بود و هم از
ابتدا تا انتها ترکے یکبارگی داشت و از غوغاے دنیا زار رمانده گوشه گرفت
و بعبادت خداے و بصحبت سلطان المشایخ مشغول شد و این بزرگ
از پیشتر یاراں اوده در ارادت سابق بود و نزدیک همه معظم و مکرم وقتے از
یاران اعلی که از اوده بودند اتفاق کردند اجازت تعلّم و بحث کردن از
سلطان المشایخ بستانند اگرچه هر یکے ازیں یاراں عالمے متبحر بود فاما بحکم فرمان
سلطان المشایخ مشغول یاد حق شد و لیکن هوس اینکار که عمرے بداں مشغول
بودند باعث مے شد الغرض مولانا جلال الدین را برآں آوردند که درینباب عرضداشت
بکند چوں ایں بزرگاں بخدمت سلطان المشایخ حاضر آمدند و در مجلس حضرت سلطان
المشایخ صفت کبریاے حق جل و علی بر سلطان المشایخ تجلّی کرده بود و از هیبت آن بسیار یاران
اعلی را مجال نطق نبود مولانا جلال الدین محل کلام داشت تا عرضداشت کرد مخدوم اگر

فرمان باشد یاران وقت وقتے بخشے کنند سلطان المشایخ دانست کہ ایں سوال ہمہ
یاران است کہ حاضر آمدہ اند فرمود کہ من چکنم مرا از ایشاں مطلوبے دیگر ہست وایشاں
ہمچو پیاز پوست در پوست اند کاتب حروف از جواب سلطان المشایخ استنباطے
کردہ است یعنے مغز ندارند آنمقدار علم کہ براے اینکار کہ در آں شروع کردہ اند
حاجت باشد حاصل کردہ ومطلوب از اں علم عمل ہست ومحبت باری تعالے بمنزلہ
مغز است وآنچہ جز اوست بمنزلہ پوست ازینجاست کہ شیخ نصیر الدین محمود
مے فرمود کہ وقتے مولانا شمس الدین یحیےٰ وایں ضعیف بخدمت سلطان المشایخ
یکجا نشستہ بودیم سلطان المشایخ مولانا شمس الدین را فرمود کہ لب بربندی
و در بربندی ونیز روایت کنند کہ مولانا وجیہ الدین پائلی را نیز سلطان المشایخ
فرمودہ بود کہ مولانا میان تو ومیان خداے تعالے ہمیں زبان ماندہ است
الغرض چندروز ذات ملک صفات خدمت مولانا جلال الدین را زحمت شد
واز دار فنا بدار بقا رحلت فرمود رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صورت صفا آں سیرت وفا منہم
خواجہ کریم الملۃ والدین سمرقندی المدعو بہ بیانہ کہ در مکارم اخلاق مثل خود در
آفاق نداشت ظاہر و باطن ایں بزرگ باوصاف اہل تصوف آراستہ بود و
فضائل بسیار و علوم بیشمار وطبعے فیاض در غایت لطافت وعقلے بکمال در نہایت
فراست داشت وایں ہمہ ثمرہ آں بود کہ در سلک ارادت سلطان المشایخ
منسلک بود ومحبت آنحضرت از صفاے اعتقاد محکم گرفت وبنظر خاص سلطان
المشایخ ملحوظ گشت تا از غایت کرمے کہ سلطان المشایخ را درباب ایں بزرگ
بود و بوسیلہ آنکہ پدر بزرگوار او خواجہ کمال الملۃ والدین سمرقندی کہ وزیر اقلیم
خراسان بود بزرگے خوش گوید بیت بتقدیر بے اشارت راے رفیع او + در چیز
وجود نیاورد ہیچ شے + بواقع در دیار ہندوستان آمدہ بانواع مراحم بادشاہ
ہند مخصوص گشتہ از ملتان تا ہانسی چنانچہ دیپالپور واجودھن وغیر ذلک حوالہ
او شدہ او مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شدہ دختر خواجہ محمد اسحاق

نبیرهٔ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بحکم اشارت سلطان
المشایخ در حبالهٔ شیخ کریم الدین مذکور آمده و بقرابت آن خاندان کرم مکرم گشت
و بیشتر حال در غیاث پور میان یاران اعلی عمر عزیز گذرانیده و بواسطهٔ لطافت
طبع و نظم دلپذیر و همت بلند او خوب طبعان اسیر محبت او گشتند چنانکه خواجه ضیاء الدین
برنی علیه الرحمة بیشتر نسخهٔ غریب در هر علمے کتابت کرده و بخدمت این بزرگ رسانیده
مرهون کرم آن کریم گشته و امیر خسرو و امیر حسن با این بزرگ اخلاص تمام داشتند
و بعد نقل سلطان المشایخ با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه بطلب سلطان
ملاقات کرد و با انواع مراحم مخصوص گشت تا بخطاب شیخ الاسلام والوزراے ملک
ستگانوه مخاطب شده در آن دیار رفت و امور و مهمات مسلمانان آن دیار را
بعقل کامل خود بر جادهٔ معدلت باز آورد و کاتب حروف این بزرگ را در صحبت
مولانا فخر الدین زرّادی خلیفهٔ سلطان المشایخ دریافته بود جمالے با کمالے
داشت و به زیّ صلحا آراسته و بخاعت هاے خاص صحبت یافته سلطان
المشایخ مشرف شده آخر الامر در ستگانوه بجوار رحمت ربّ العالمین پیوست
و خاک او امروز توتیاے خلق آن دیار است رحمة الله علیه و ازین بزرگ خلفے
ماند که ذات عدیم المثال او محبوب اهل محبت است و فیاض طبع او کاشف غوامض
حقائق معرفت و نوک قلم او مغز سخن را چنان مے نگارد که از آن چشم هاے معانی
مے کشاید بزرگے خوش گوید **بیت** چه آتش است ندانم ضمیر او یارب ✦ که نقد سکّهٔ
معنی از و عیار گرفت ✦ یعنی شیخ زادهٔ معظم احمد بن کریم نبیرهٔ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز خواجه حکیم سنائی خوش گوید **بیت**
در نکتهٔ بو حنیفه کوفی ✦ در ورع همچو شافعی صوفی ✦ و کاتب حروف با این بزرگ
زاده بر حکم محبت اسلاف و بواسطهٔ طبیعت صاف محبت از جان دارد شیخ سعدی
خوش گوید **بیت** بجانت کز میان جان چو جانت دوست میدارد ✦ بحق دوستی
جانان که با دردار سوگندم ✦ و برادر عزیز او که دلهاے دوستان طالب دیدار

فرحت انگیز اوست یعنے شیخ زادہ مکرم نظام الملۃ والدین کہ ذات پسندیدۂ او
صورت معنی است شیخ سعدی خوش گوید بیت ایں ظرافت کہ تو داری ہمہ دلہا
بفریبد * ایں لطافت کہ تو داری ہمہ غمہا بزداید * منہم آں ملک الملوک فضلا آں
بلطافت طبع دلربا یعنے امیر حسن علا سنجری کہ غزلیات جگر سوز او از چقمق دلہاے
عاشقاں آتش محبت بیروں مے آورد و اشعار دلپذیر او راحتے بدلہاے سخنوراں
میرساند و لطائف روح افزاے او مایۂ اہل ذوق است و سخن ایں بزرگ چاشنی
شیخ سعدی دارد بیتے در ہمعنے گفتہ است بیت حسن گلے زگلستان سعدی
آوردہ است * کہ اہل معانی گلچین آں گلستانند * و ایں بزرگ پیوستہ میان
شعرا متمکن و متجمل بود و بیکسے لطیفہ و نظمے ببدیہہ بہتر ازو نگفت و بادشاہاں و
بادشاہ زادگاں گوش ہوش بر لطائف او میداشتند و سر ہمہ سعادتہا آں بود
کہ در سلک بندگان حضرت سلطان المشایخ منسلک شد و بنظر خاص سلطان
المشایخ مخصوص گشت وقتے ایں بزرگ بخدمت سلطان المشایخ آمد و چند
عزیز حاضر بودند سلطان المشایخ روے مبارک سوے ایں بزرگ کرد و فرمود
کہ ایں ساعت ذکر فضلا داشتم کہ تو در آمدی و از ملفوظات روح افزاے
سلطان المشایخ فوایدے بنشست و عین تقریر سلطان المشایخ بقدر امکان
رعایت کرد کہ امروز آں فوائد الفواد مقبول اہل ولاں عالم شدہ است و دستور
عاشقاں گشتہ و شرق و غرب عالم گرفتہ سلطان الشعرا امیر خسرو رحمۃ اللہ
علیہ کرات گفتے کاشکے تمامی کتب کہ عمر در آں صرف کردہ ام برادر امیر حسن
را بودے و ملفوظات سلطان المشایخ کہ جمع کردہ است مرا بودے تا
من بداں در دنیا و آخرت فخر و مباہات کردے و ایں بزرگ دریں عالم
مجرد زیست در آخر عمر در دیوگیر رفت و ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم
آں بصورت و سیرت سلف آں فخر خلف قاضی شرف الدین
یار مولانا حسام الدین ملتانی کہ او را قاضی شرف الدین فیروزگہے

ہم گفتندے ایں بزرگ بوفور علم و زہد و تقویٰ و ترک تکلف آراستہ بود و
حافظ کلام ربّانی و عاشق درگاہ سبحانی بود و اگر کسے او را دیدے گمان بردے
کہ ایں ملک مقرب است کہ بدیں ہیئت در راہ مے رود و علوم بسیار داشت
و در فضل آیتے بود کاتب حروف دیوان احسن حسن پیش ایں بزرگ گذشتہ
است و انچہ مایحتاج خانہ بودے از غلّہ و ہیزم بر دست مبارک کردہ در خانہ
آوردے وقتے ایں بزرگ کھچری و ہیزم بر دست کردہ مے آمد قاضی
کمال الدین صدر جہاں مرحوم دید باآں کرّ و فرّ صدر جہانی کہ میرفت
از اسپ فرود آمد و قدم بوس آں بزرگ کرد و حاضراں را گفت ایں مرد
خدائے کہ التفات بکسے ندارد بر طریقۂ سلف میرود بزرگے خوش گوید
بیت خوشم بدولت خواری ملک تنہائی * کہ التفات کسے را بروز گارم
نیست * وکسوت ایں بزرگ جامۂ چادر بودے و ایں بزرگ را سنجی
سلطان المشائخ محلے تمام بود و در مجلسے کہ مولانا حسام الدین و یاران
اعلیٰ حاضر مے بودند بیشتر سخن ایں بزرگ کردے چنانکہ در ذکر سلطان
المشائخ تحریر یافتہ است درویوکیر از دار فنا بدار بقا خرامید و خاک پاک او
ہمانجاست رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں عابد اہل طریقت آں افضل اہل حقیقت
اعنی مولانا بہاء الملۃ والدین ادہمی و ایں بزرگ را دارالامانی ہم گفتندے علمے
وافر و تقویٰ کامل داشت و دریں عالم غدّار زیست اگرچہ بزیّ علما بود فاما باوصاف
اہل تصوف موصوف بود چوں از وطن قدیم خود ملتان در شہر درآمد در سلک ارادت
سلطان المشائخ منسلک شد و ہم بصحبت حضرت سلطان المشائخ در شہر ساکن
شد و بعد ہر چند گاہے بخدمت سلطان المشائخ بیامدے شبہا در خانۂ والد کاتب
حروف بودے و از غایت تقویٰ و ورع ہر روز غسل کردے و در نہایت ترک
و تجرید کوشیدے آخر الامر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا
خرامید رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں صوفی با صفا آں

زاہد یاد فاکہ در بذل و ایثار و امر معروف و نہی منکر میان یاران اعلے مشہور بود یعنے شیخ مبارک گوپاموی کہ او را میر داد نیز گفتندے سینۂ مصفا و ہیئتے دلکش داشت و عاشق جمال ولایت پیر و از مریدان سابق حضرت سلطان المشائخ بود و صد رقعہ بیش بخط مبارک سلطان المشائخ مشحون و مزین بانواع کرم بجانب او صادر شدہ و یاران او دیدہ چنانکہ مولانا شمس الدین یحییٰ و شیخ نصیر الدین محمود و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر چوں از خدمت سلطان المشائخ باز مے گشتند فرمان مے شد چوں در گوپامو برسید خواجہ مبارک را ببینید وقتے کاتب حروف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود نشستہ بود خواجہ مبارک علیہ الرحمۃ در آمد و چند تنکہ پیش نہادہ گفت من بہ نیت ملاقات شما از خانہ رواں گردیدہ بودم در اثنائے راہ عزیزے ایں چند تنکہ پیش آورد و رسم درویشاں انیست چوں بدیدن کسے میروند ہرچہ در اثنائے راہ پیدا شود از آن آنکس باشد کہ بروے روند شیخ محمود رحمۃ اللہ علیہ تبسم کرد و بوقت برخاستن دو چنداں مبلغ پیش خواجہ مبارک آورد و ایں بزرگ را با والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ محبت بسیار بود کرّات گفتے کہ من مسلمان کردۂ پدر تو ام کاتب حروف یعنی را استکشاف کرد فرمود کہ من مردے امیر داد و مختص سلطان علاؤ الدین بودم پیری و مریدی نمیدانستم کہ چہ باشد و ازیں طایفۂ انکارے داشتم چوں با خدمت والد شما صحبت شد مرا برآں آوردند کہ یکبار سلطان المشائخ را ببیں مرا بخدمت سلطان المشائخ برد در اوّل مجلس کہ بشرف محاورہ و مکالمۂ سلطان المشائخ مشرف شدم بندۂ آنحضرت گشتم مصرع اے انوریت بندہ و چوں انوری ہزار ❊ و از شرمہ برخاستم ہر آئینہ چوں از شفقت والد شما رحمۃ اللہ علیہ بدیں دولت رسیدم و در سلک بندگان سلطان المشائخ در آمدم مسلمان کردۂ ایشان باشم و تا لب گور رعایت آں حقوق با خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ و با کاتب حروف بدانچہ قدرت او بود کرد حق تعالے از وقبول گرداناد و ایں بزرگ را ہمتے بلند بود و ترسے

۵۱ یعنے کوتوال یا داروغۂ عدالت ۱۲

بیکبارگی داشت در خانه هر که طعام فرستادے خوانے آراسته بانواع نعم در آوانے یعنی ظرفے شفاف بیش بها فرستادے و گفتے که آں خوان با آں آوانے باز نیارند و نمازے نیک باراحت کردے و تعدیل ارکان نیکو بجا آوردے کاتب حروف هیچکس را تا ایں غایت برآں هیئت در نماز ندیده ست در آخر عمر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا خرامید و در پایان روضهٔ حضرت سلطان المشائخ در رستهٔ اول مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں تارک دنیا آں طالب عقبے خواجه موید الدین کرهٔی که ظاهری آراسته بصفا و باطنی پیراسته بوفا داشت و در زهد و تقوے و باعتقاد خوب موصوف بود ایں بزرگ در اوائل بکار دنیا هم ملک و ملکزاده معظم بود در آنچه سلطان علاؤ الدین در عهد میرے اقطاع کرده ست و ایں پیش او کارهاے شگرف کردے آخر الامر چوں سعادت ابدی یار بود در سلک بندگان سلطان المشائخ در آمد و اختیار از سرِ دُنیا زار مانده بجاست چوں سلطان علاؤ الدین بر تخت بادشاهی نشست ایں بزرگ را یاد کرد چوں شنید که تارک دنیا شده ست و سر بر آستانه سلطان المشائخ نهاده بر سلطان المشائخ گفته فرستاد که مخدوم کرم کنید و خواجه موید الدین را رخصت فرمائید تا کارے از پیش ما بر گیرد و سلطان المشائخ جواب گفت که او را کارے دیگر پیش آمده ست در استعداد آں کار است آں حاجب که پیغام بادشاه آورده بود ایں سخن او را گراں نمود و گفت مخدوم شما همه را میخواهید که همچو خود کنید سلطان المشائخ فرمود همچو خود چه باشد بهتر از خود بهتر از خود میخواهم چوں بادشاه ایں جواب شنید دست ازو برداشت کاتب حروف ایں بزرگ را دیده بود پیرے عزیز دراز بالا سپید پوست خوبصورت پاکیزه سیرت بود و قبر او در پایان روضهٔ سلطان المشائخ میان یاران و خدمتگاران است رحمة الله علیه رحمةً واسعةً منهم آں جمال صوفیان آں شرف متقیاں خواجه تاج الملة والدین داودی که صورت زهد و تقوے

 بود و این بزرگ در اوائل تعلق باهل دنیا داشت فاما چه سعادت ابدی نصیب
او گشت ترک آن مذلت گرفت و بدولت ارادت سلطان المشایخ مشرف
شد و محبت سلطان المشایخ در سویدای دل مبارک او جای کرد ترکی یکبارگی
پیش گرفت و فقر و مجاهده و فاقه را دولت خود دانست امیر خسرو خوش گوید
مملکت عشق ملک شد از کرم الهی ام * پشت من و پلاس غم اینست قبای شاهی
ام * شیخ سعدی خوش گوید
بپای سرو در افتاده ام چو لاله و گل * که او
شمائل قد نگار من دارد * بزرگی دیگر گوید
ای سرو بتو شادم شکلت
بفلان ماند * ای گل ز تو خشنودم تو بوی کسی داری * و در محبت سلطان
المشایخ کار او بجدی کشید بمجرد آنکه نام مبارک سلطان المشایخ کسی پیش او
بستی دو چشم مبارک همچو جوی آب روان شدی و این بزرگ در سماع غلو
تمام داشت و سریع البکا بود و رقص کشاده عاشقانه کردی چنانکه از ذوق
او راحتی بدلهای حاضران رسیدی و خلعتهای بیش بها بقوالان دادی
و بعلو همت و ترک و تجرید منسوب بود آخر الامر در راه دیوگیر بوقت بازگشتن در منزل
کتهول چند روز زحمت شد و بوقت نزع آن بزرگ تبسمی کرد و این معنی را خواجه
حکیم سنائی نظم کرده است مثنوی عاشقی را یکی فسرده بدید * که همی مرد و خوش
همی خندید * گفت او را بوقت جان دادن * چیست این خنده خوش استادن
گفت خوبان چو پرده بردارند * عاشقان پیش شان چنین میرند * چون از دار فنا
بدار بقا رحلت کرد از انجا در حظیرهٔ حضرت سلطان المشایخ آوردند و بر چبوترهٔ یاران
مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آن بلطافت طبع بی نظیر و آن بنزدیک اهل دلان عالم
دلپذیر یعنی خواجه ضیاء الملة والدین برنی که مقبول خاص و عام بود و لطافتی بیحد
و ظرافتی بی اندازه داشت در هر مجلسی که این بزرگ بودی گوش هوش همه بر لطایف
روح افزای او بودی او مجمع اللطایف و جوامع الحکایات بود و از صحبت علما و مشایخ
و شعرا نصیبی کامل داشت و همتی بلند و این همه ثمرهٔ آن بود که هم از ابتدای بواسطهٔ

شفقت پدر بزرگوار که از دومان بزرگے بود بسعادت ارادت سلطان المشایخ
مشرف گشت و سر اخلاص بر آستانهٔ آسمان سائے سلطان المشایخ نهاده در
غیاث پور ساکن شد و بخدمت سلطان المشایخ محلّے و قربتے تمام یافت چنانکه
در حسرت نامهٔ خود کنایت کرده است و در آخر الامر بواسطهٔ لطافت طبع که در زمان
خویش در فن ندیمی زیر کبودی آسمان مثل نداشت بخدمت سلطان محمد
انار الله برهانه ممکّن و مبجّل گشت و از دولت او ازیں دنیائے غدّار و مکّار بیوفا
حظّے وافر و نصیبے کامل گرفت چوں عمر بهفتاد و اند سال کشید از دولت سلطنت جاوید
فیروز شاه خلد الله ملکه و سلطانه بالتماس نا یحتاج او که بدو رسید گوشه گرفت و بانشائے
کتب بے نظیر چنانکه ثنائے محمدی صلے الله علیه وآله وسلم و صلواة کبیر و عنایت نامه
الٰهی و مآثر سادات و تاریخ فیروز شاهی و جز آں مشغول شد و با تمام رسانید و ایں
بزرگ در صحبت سلطان الشعرا امیر خسرو و ملک الفضلا امیر حسن بسیار
بود و از مجالس ایشاں مستفید گشته با اینهمه فضائل محبت فرزنداں رسول صلی الله
در دل مبارک او راسخ بود آخر الامر چند روز زحمت شد و از دار دنیا بدار عقبے مردانه
و عاشقانه خرامید وقت نقل دانگ و درم بر خود نداشت بلکه جامه هائے تن نیز
بداد و در جنازهٔ فرو بالائے او یک تو و یک بوریا بود فحسب هر آئینه اثر صحبت
سلطان المشایخ بر صحبت بادشاهاں غالب آمد و عاقبت او بخیر شد و از
جهاں مسکین وار چنانچه مے بایست بیروں رفت و در جوار حظیرهٔ سلطان
المشایخ دریایاں والد بزرگوار خویش مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں صورت
زهد و تقوی آں عاشق درگاه مولیٰ از سر مصلحت دو کار خواجه موید الملة والدین
انصاری که باختیار از سر مصلحت و کار برخاست و با محبت پیر ساخت و عجب
روش داشت ازاں روز باز که در سلک بندگان سلطان المشایخ منسلک شد تا آخر
گور بهیچ معنی مشغول نگشت و بهیچ کسے توجه نکرد مگر با سادات کرام از عثمان کاتب حروف
که بقربت سلطان المشایخ مخصوص بوده اند علی الخصوص با سید حسین رحمة الله علیه

که منسوب بصحبت او بود و این بزرگ را ذوق سماع و گریه جگرسوز بسیار بود و درین باب میان
یاران اعلی الله شأنه الیه گشت و این همه ثمرهٔ آن بود که منظور خاص سلطان المشایخ قدس سره
گشت و بکسوتهاے خاص سلطان المشایخ مشرف شده بود و این بزرگ میفرمود
که خانهٔ من فرزندے نشد چون والدهٔ فرزندان نیز در سلک ارادت سلطان المشایخ
درآمد و گفت خدمت سلطان المشایخ قصهٔ حال آنکه فرزندے نشود عرضداشت
مے باید کرد و درآن ایام اتباع رقصه را بری بود الغرض چون بخدمت سلطان
المشایخ این عرض داشت کردم خواجه اقبال خادم را گفت که یک قرص حلوا
بیار بعده فرمود این قرص هر روز اندکے میخور تا آن غایت که بر ایشان برسی
آن قرص تمام شده باشد چون آنچنان کردی این خریداران پاکدامن بدین تا بخورد
حق تعالی فرزندے خواهد داد من همچنان کردم حق جل وعلی ازین برکت آن فرزند
شایسته داد یعنی مولانا نورالدین محمد سعید انصاری که بفضایل بسیار آراسته
است و در آخر عمر چند روز که این بزرگ زحمت داشت هیچ ادائے از فرایض و سنن
از وے فوت نشد تا ازین دنیاے غدار بدار بقا پیوست و در حظیرهٔ سلطان المشایخ
در چبوتره یاران مدفون یافت رحمة الله علیهم آن سوختهٔ محبت آن ساختهٔ مودت
خواجه شمس الدین خواهرزادهٔ امیر حسن شاعر که بصحبت سلطان المشایخ مشهور بود کاتب
حروف از والد خود رحمة الله سماع دارد فرمود چون این عاشق صادق بجهت نماز
در جماعت خانهٔ حضرت سلطان المشایخ حاضر شدے بوقت تحریمه بستن نماز تا
جمال مبارک سلطان المشایخ ندیدے تحریمه نبستی یعنی از صف جماعت سر مبارک
خود بیرون آوردے و روے جهان آراے سلطان المشایخ بدیدے آنگاه تحریمه بستے
امیر خسرو خوش گوید بیت در اثناے نمازاے جان نظر بر قامتت دارم * مگر
از قامت خوبت قبول افتد نماز من * الغرض چون آن عاشق صادق در مرض
محبت افتاد و بیماری عشق غلبه کرد شیخ سعدی خوش گوید رباعی ماجراے دل
دیوانه بگفتم به طبیب * که همه شب در چشم است بفکرت بازم * گفت ازین نوع حکایت

کار تو گفتی سعدی ٭ درد عشق ہست ندانم کہ چہ درمان سازم ٭ خواست کہ جان عزیز را
فداے محبت سلطان المشائخ کند سلطان المشائخ را خبر کردند کہ آں سوختہ محبت
را اتفاق شدہ ہست کہ جان عزیز او در راہ محبت سلطان المشائخ در بازد ایں ضعیف
گوید بیت ٭ وقت آنست کہ جان بر سر کویت بازم ٭ خاک درگاہ تو بر تارک سر اندازم ٭
الغرض سلطان المشائخ کہ ملجاے عاشقان ہست خواست تا بجہت درمان درد
عشق بر سر وقت آں عاشق جانباز حاضر شود تا بجمال مبارک خود تسکینے و تسلی
دہد در اثناے راہ کہ سلطان المشائخ بعیادت او میرفت خبر آوردند کہ آں عزیز کہ
در غرق عشق افتادہ بود تاب جمال دوست نداشت جان بجانان تسلیم کرد سلطان
المشائخ فرمود الحمد للہ کہ دوست بدوست رسید شیخ سعدی خوش گوید بیت ٭ جان
در قدم تو ریخت سعدی ٭ واین منزلت از خداے میخواست ٭ خواہی کہ دگر حیات یابد
یکبار بگو کہ کشتہ ماست ٭ منہم آں زائر الحرمین آں صاحب الیقین مولانا نظام الملۃ ذکر
والدین شیرازی کہ بعلم زہد و تقوی و ورع میان یاران اعلیٰ مشہور و مذکور ہست و کاتب
حروف ایں بزرگ را کہ بعد نقل سلطان المشائخ از راہ و دہ آمدہ بود در حظیرہ حضرت
سلطان المشائخ ساکن شدہ دیدہ بود ظاہر و باطن آں بزرگ باوصاف پسندیدہ اہل
تصوف موصوف بود و اگر در علم سخنے افتادے بحثے مرجح کردے و بتقریر خوب آں سخن
را تمام کردے و راہ و روش اہل تصوف نیکو دانستے و شیفتہ سماع بود چنانکہ قوالان
در جماعتخانہ با او ملازم مے بودند و ہر روز یک وقت سماع شنیدے و ثمرۂ آں فضائل
ایں بود کہ در سلک مریدان اعلیٰ کہ مجلس خاص سلطان المشائخ داشتند منسلک
شد و بنظر خاص سلطان المشائخ ملحوظ گشت و در آخر عمر چند گاہ در شہر سکونت کرد و
بغایت متمکن و متحمل میان یاران اعلیٰ عمر گذرانیدہ چوں از دار فنا بدار بقا رحلت
کردہ ہم در جوار خانہ خود درون حصار سیری مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صورت ذکر
عشق آں مایۂ صدق خواجہ سالار نہیین کہ بزہد و ورع و تقوی آراستہ بود و درونہ
مبارک او بمحبت سلطان المشائخ مملو دریں دنیاے غدار از صحبت خلق کہ آفتے

قوی است گوشه گرفت وبکلی منزوی شد امیر خسرو خوش گوید **بیت** اگرچه گوشهٔ غم ناخوش است برہمه لیکن + چو تو خیال منی باغ وبوستان من است آں + وروزگار بصحبت پیر وبیا دپیر وبسخن پیر گذرانیده وبدانچه از غیب رسید قانع گشت وتوجه بهیچ آفریده نکرد وایں بزرگ را ذوق سماع وگریهٔ جگر سوز بسیار بود وهر کرا نظر برجمال مبارک ایں بزرگ اُفتادے بخاصیت سلسلهٔ محبت درونهٔ اورا بجنبانیدے روزے در حظیرهٔ سلطان المشایخ سماع بود وایں بزرگ را ایں بیت شیخ سعدی سخت اثر کرد **بیت** از سر زلف عروساں چمن دست بدار + بسر زلف اگر دست رسد باد صفارا + وایں بزرگ بیشتر درصحبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشایخ بودے ویرا برادبخدمت سلطان المشایخ بیامدے ودر آخر عمر چند روز زحمت شد وبرحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم زیرا ایں منهم ذکر نوزده یار[۱۹] حضرت سلطان المشایخ مذکور ومحرراست آں بصورت وسیرت مشایخ مولانا فخر الدین میرٹھی که بزہد وورع وتقوی آراسته وپیرے عزیز واز مریدان سابق حضرت سلطان المشایخ بود مولانا محمود نوہیته پیرے عزیز وسوخته وساخته مودت ترک شهر داد وبصحبت سلطان المشایخ در غیاث پور ساکن شد وکاتب حروف ایں بزرگ را دیده بود پیرے نورانی دراز بالا که بیشتر کلمات وحکایات او از عشق بودے ومولانا علاؤ الدین اندپتی که درغایت بزرگے بود وعلوم بسیار وفضائل بیشمار داشت وحافظ کلام ربّانی واقربائے سلطان المشایخ بیشترے پیش ازاں بزرگ حافظ شدند وعمّان کاتب حروف وکاتب حروف شاگردان ایں بزرگ بودند گریهٔ بسیار ومشغولی بیحد داشت وعمر در تلاوت کلام مجید گذشت وطریقهٔ اولیا ازیں دنیائے غدّار سفر کرده رحمة الله علیه مولانا شهاب الملة والدین کتوری مردے مشغول وزائر الحرمین واز مریدان سابق سلطان المشایخ بود ومیان یاران معتبر وفضائل ظاهری وباطنی چنداں داشت وبحدے باحق مشغول بود که همچنیں گویند شیخ نصیر الدین محمود اورا درمرید گرفتن

ذکر نوزده[۱۹] یار حضرت سلطان المشایخ منهم

اجازت کردہ و معلوم است چہ حد فضائل دینی باشد در آں کس کہ بعد نقل شیخ بابا
علی او را در اینچنیں کارے معظم کہ نیابت نبوت است اجازت کند. با چندیں
نازکی کہ دریں کاراست مولانا حجۃ الدین ملتانی کہ بعلوم بسیار و فضائل بیشمار
آراستہ بود شجرۂ مشایخ طبقۂ خواجگان چشت قدس اللہ ارواحہم بفصاحت و
بلاغت بعبارت عربی نظم کردہ است و مولانا بدر الدین تولہ کہ او را فوق ہم گفتندے
گنج علم و جہان جہان فضل بود و در تقویٰ و ورع بغایت کامل و مولانا رکن الدین
چغم کہ مبتلائے سماع بود و در ینکار او را صدقے بکمال و ذوقے و شوقے تمام و
عاشق جمال ولایت پیر بود و در خط بے مثل زمانہ بیشترے کتب معتبر چنانکہ
کشاف و مفصل و جز آں بجہت حضرت سلطان المشایخ کتابت کردہ و رسانیدہ
و کاتب حروف ایں عاشق صادق را دریافتہ بود و از ذوق درونۂ او بہرہ گرفتہ
خواجہ عبد الرحمٰن سارنگپوری کہ صورت درد و ذوق بود کاتب حروف ایں بزرگ
را در سماع دیدہ است کہ ذوق سماع و گریۂ جگر سوز او در ہمہ حاضران مجلس اثر کردہ
بود و خواجہ احمد بداؤنی کہ در نہایت ترک و تجرید بود و تا لب گور بجہت مسکن خود
اگرچہ اتباع داشت خشت بر خشت نہ نہادہ و بجائے در و دیوار و سقف پتہا وانی
نہادہ و طریقۂ ابدالاں سپردہ و در سماع ہیچ نوع ایں بزرگ را قرار نبودے چنانکہ
از مجلس سماع مستانہ بیروں زدے روزے ایں بزرگ کاتب حروف را بزرگی
دادہ بود و در مجلس علم بتحقیق مسائل شرعی حاضر شدہ کاتب حروف پرسید کہ خوش
مے باشید فرمود کہ خوشی در آنست کہ پنجوقت نماز دریابم رحمۃ اللہ علیہ خواجہ
لطیف الدین کھنڈسالی پیرے عزیز و در ارادت از بیشتر یاران او دہ سابق
بود و در غایت مشغولی و شیخ نصیر الدین محمود در تعظیم و تکریم او بسیار کوشیدے
رحمۃ اللہ علیہما مولانا نجم الدین محبوب عرف شکر خانی تھانیسری کہ بنور
باطن تماشائے ہر دو جہاں مے کند زہدے بتمام دورعے
بکمال دارد و در محبت و عشق آیتے است و میان

یاران اعلی بدین اوصاف سنیه موصوف و در اعتقاد پیر بی نظیر در روضهٔ سلطان
المشایخ کاتب حروف در خدمت او نشسته بود سخن در تلوینات محبت و در ذوق عشق رفته
کاتب حروف بقدر حوصلهٔ ضعیف خود نظایر از امثال و حکایات و ابیات عشق آمیز و ذوق
انگیز از سر ذوق که از اثر صحبت این بزرگ شده بود میگفت و این عاشق صادق
ذوق میگرفت بعده بشفقت کاتب حروف را گفت که ترا قابلیت این راه هست
فاما کاری باید کرد حق تعالی از برکت نفس آن صاحب ذوق علی مقبول روزی کناد
و خواجه[12] شمس الدین دهاری که او را اخی گفتندی پیری عزیزی نورانی که در مبدء
حال بعمل دنیا مشغول بود چون سعادت ابدی روی داد در سلک بندگان سلطان
المشایخ منسلک شد و در مجلس سلطان المشایخ محل نشستن یافت و از ملفوظات
سلطان المشایخ کتابی نوشت وقتی این بزرگ از سلطان المشایخ التماس کرد
که اگر فرمان باشد بجهت آینده و رونده کلبهٔ عمارت کنیم فرمان شد که اینچنین هم از آن
کارها نیست که از آن بیرون آمده بعده دواتی بخدمت سلطان المشایخ بود
او را عطا کرد و این اشارتی بود که در آخر عمر او را پیش آمد تا بار بعمل دنیا او را مشغول
گردانیدند و اقطاع ظفرآباد حوالهٔ او شد همانجا دفن یافت رحمة الله علیه مولانا[13] یحیی
بداؤنی پیری عزیزی علمی کامل و زهدی وافر و ورعی تمام داشت و یاران
اعلی در تکریم و تعظیم او بغایت میکوشیدند و کاتب حروف این بزرگ را در مجلس شیخ
نصیر الدین محمود دریافته بود پیری بغایت مصفا و تقریری دلگشا داشت رحمة الله
علیه مولانا[14] سراج الدین حافظ بداؤنی بلطافت طبع و فضل بسیار و باعتقاد خوب و
موصوف بود رحمة الله علیه رحمة واسعة مولانا[15] قاضی شرف پائلی علمی وافر و فضلی
کامل داشت و زهد و ورع و عشق بافراط و رقصی و بکائی با ذوق داشت مولانا[16] قوام الدین
یگانهٔ اوده که بروش سلف بود و در باب او نفس مبارک حضرت سلطان المشایخ
رفته است که او مردی نیک است قاری کشاف بخدمت مولانا شمس الدین
یحیی بود در غایت مشغولی و ترک و تجرید بکمال داشت هیچ وقت[17] بمده پیش او نبود

که خدمت کن آخر وقت جاریه رسید از و دو عجوزه تولد شد کارخانه مولانا تمام خود ۳۱۹
گروی نصیب خویش خود آس کردی این طریق مجاهده هیچکس را دست نداد رحمة الله
علیه مولانا برهان الدین ساوی بوفور علم و نهایت ورع و تقوی آراسته است
و قلم فتوی بر دست نگرفت اگرچه این بزرگ آخرها بسلطان المشایخ پیوست فاما
از برکت نظرهای سعادت بخش سلطان المشایخ بهمه اوصاف از یاران اعلی
موصوف است و اتباع سماع بر طریقه سلف کردی خواجه عبد العزیز بانگرموی
عزیزی در غایت صلاحیت و مکارم اخلاق بسیار و اعتقاد بخدمت سلطان
المشایخ بیکبار راسخ بر جاده محبت پیر مستقیم مولانا جمال الدین اودهی دانشمندی
بسیار و مشغولی بیحد و شیفته سماع بود و ظاهر و باطن او باوصاف اهل تصوف موصوف
رحمة الله علیه کاتب حروف از والد و عمان خود سماع دارد چون مولانا از پیش بندگی
سلطان المشایخ بعد بیعت در جماعتخانه آمد و مخاطب بخطاب جوان صالح شده
بیشتر یاران دانشمند چنانچه مولانا وجیه الدین پائلی و یاران دیگر در آن جمع حاضر
بودند دانشمندی از جانب خراسان آمد او با مولانا بحاث می گفتند حاضر [بعضی]
علمای شهر را الزام داده چنان کسی با او معارضه نکرد سخن در پزدوی
افتاده بود مولانا جمال الدین اودهی بحث شروع کرد او را ملزم گردانید مولانا
وجیه الدین پائلی و یاران دیگر جمله انصاف ها دادند و گفتند رحمت بر شما باد
علم شما که رعونت از سر این عزیز دور کرد دید خواجه اقبال حاضر بود به بندگی
سلطان المشایخ گذرانید که جوان دانشمند دست سلطان المشایخ پرسید
تو چگونه دانی خواجه اقبال گفت با مولانا بحاث بحث کرد در پزدوی مولانای
بحاث را الزام داد چنانچه مولانا وجیه الدین پائلی و یاران دیگر همه انصاف ها
دادند فرمان شد که آن جوان را با یاران طلب کن چون مولانا جمال الدین
و یاران بخدمت حضرت سلطان المشایخ حاضر شدند سلطان المشایخ
فرمود که رحمة برآمدن تو که علم خود نفروختی بعده قوالان را طلب شد سلطان المشایخ

سماع شنیدن گرفت فرماں شد که جواں عاشق سماع بشنو هرچند که سماع مے گفتند. رقت بیشتر بود سلطان المشایخ فرمود شما را در سماع حظے تمام خواهد بود بشنوید بعده بکسوت خاص مشرف گردانید زہے حظ که آں بزرگ را در سماع بود آتش عشق از سینۂ مولانا چنان شعله میزد که در دے در حاضراں پیدا میشد ایں از برکت نظر حضرت سلطان المشایخ بود و هر روز مولانا را شوق زیادت مے شد للحکیم الثنائی[۱] فی الحق العقلاءِ الماضین والجهلاءِ الباقین

قصیده

آں کسانیکه راه دیں رفتند ❊ چهره از ننگ خلق بنهفتند

پخته از حسرت طلب گل شاں ❊ سوخته ز آتش وفا دل شاں

هر که اندر جهاں جز ایشاں بود ❊ لاجرم زیر حکم ایشاں بود

همه رفتند کام و دولت ماند ❊ همه مردند نام و حشمت ماند

واں گروهے که نو رسیدستند ❊ عشوۂ جان و دل خریدستند

سر باغ و دل زمیں دارند ❊ کے دل عقل و شرح دیں دارند

همه از راه صدق بیخبر اند ❊ آدمی صورت اند لیک خر اند

مکتب شرع را ندیده هنوز ❊ بدر عقل نا رسیده هنوز

همه دیواں آدمی رویند ❊ همه غولاں به بیرهی پویند

ماه رویاں و تیره هوشانند ❊ جاه جویاں و دیں فروشانند

در سخن چوں شتر گسسته مهار ❊ چوں شتر مرغ جمله آتش خوار

هیچ نایافته ز تقوی بوے ❊ تهی از آب مانده همچو سبوے

همه جویاں کبر و تمکین اند ❊ همه قلب شریعت و دیں اند

شعر وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا ❊ ذَهَبَ الَّذِیْنَ یُعَاشُ فِیْ اَکْنَافِهِمْ ❊ وَبَقِیْتُ فِیْ خَلْقٍ کَجِلْدِ الْاَجْرَبِ

باب ششم در بیان ارادت و مرید و مراد و خلافت مشایخ

باب ششم

[۱] ایں اشعار از حکیم ثنائی است که در حق عاقلاں گذشتگاں و جاهلاں باقیمانده گاں نوشته است [۲] و گفت حضرت عائشه رضی الله تعالےٰ عنها: رفتند آنانیکه عیش کرده مے شد در پناه ایشاں و باقی ماندیم در خلق مانند پوست گنده ۱۲

قدس اللہ ارواحہم **نکتہ** دربیان ارادت مُقرِّ ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد
باد شیخ ابوالقاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد ارادت آغاز کار سالکان
است در کار خدائے تعالیٰ وایں صفت راچرا ارادت گویند زیراچہ ارادت
مقدم است بر کار اوّل باخاطر خویش راست مے گیرد وعزیمت مصمم مے کند
انگاہ آنرا بفعل مقرون مے گرداند واما درحقیقت ارادت چیست نُہُوضُ[۱]
الْقَلْبِ فِیْ طَلَبِ الْحَقِّ سُبْحَانَہٗ تَعَالیٰ **نکتہ** دربیان مرید حضرت سلطان المشائخ
مے فرمود مُرید بردونوع است رسمی وحقیقی رسمی آنست کہ پیراو را تلقین کند
کہ دیدہ نادیدہ کنی وشنیدہ ناشنیدہ وبرسنت جماعت باشی وحقیقی آنست
کہ پیراو را تلقین آرد وبگوید کہ درصحبت ما باش ویا ما درصحبت تو باشم وبخط حضرت
سلطان المشائخ نوشتہ دیدم ہرچہ علما بزبان دعوت کنند مشائخ بعمل دعوت
کنند فاما شیخ ابوالقاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد کہ مُرید موجب اشتقاق
ہماں معنی ارادت دارد یعنے مرید آنست کہ مراو را ارادتے باشد چنانکہ عالم آنست
کہ مراو را علمے باشد فاما درطریقت مُرید او را گویند کہ مراد را ارادتے نباشد تاآں
غایت کہ او مجرد از ارادت نباشد مُرید نگویند یعنے مُرید آنست کہ اختیار خود
درباقی کند وبارضائے حق بسازد **بیت** ماقلم درسرکشیدم اختیار خویش را ٭
اختیار آنست کو قسمت کند درویش را ٭ وبزرگے گفتہ است مُرید آنست کہ ظاہر
درکار خدا موصوف بمجاہدات باشد وباطن او متصف بمکابرات ایں ضعیف
گوید **س** مُرید آنست کز دنیا گریزد ٭ بہردم باہوائے خود ستیزد ٭ فریب
دینارا بداں پیچ کہ شد چوں زلف خوباں پیچ درپیچ فاما ایں قوم فرقے نہادہ اند
میان مُرید ومراد مُرید مبتدی را گویند ومُراد منتہی را یعنے مُرید آنست کہ درعین
تعب باشد درکار خدا ومُراد آنکہ او تلقین کردہ شود بامرٍ[۲] مِنْ غَیْرِ مَشَقَّۃٍ[۳] پس مرید
مستغنی باشد ومراد موقوف[۴] ومرفہ بریں قصہ حضرت موسیٰ علیہ السلام مرید باشد زیراچہ دیگو

---

۱ راست ودرست شدن دل درطلب حق پاک برتر ۱۲ ۲ بہ کارے از غیر دشواری ۱۲ ۳ مطلع کردہ شدہ برمقصود ۱۲ ۴ آسانی بخشیدہ شدہ است درانجام ۱۲

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي و حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مراد باشد زیرا چہ در باب او فرمان مے شود أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ و ہم ازینجا سنت
ہمہ موسیٰ علیہ السلام درخواست کرد و گفت أَرِنِي جواب آمد لَن تَرَانِي و بجانب سرور
پیغامبراں حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمان آمد أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ
و قولہ کیف مَدَّ الظِّلَّ سِتْرُ الْقِصَّةِ وَحُسْنُ الْحَالِ باشد آدم بر سر حرف سلطان
المشائخ کہ مے فرمود مردے بہ پیرے پیوست و از معاصی توبہ کرد پیر او را فرمود
کہ دو چیز است کہ مردم بداں بحق میرسد یکے تخلیہ کہ از معاصی نفس را خالی کردن است
دوم تحلیہ کہ نفس را بحلیۂ عبادت آراستن وے فرمود کہ چوں مرید بعبادت مشغول
شد او را چہار چیز پیش آمد یکے دنیا دوم خلق سیوم شیطان چہارم نفس آں مرید
بخدمت پیر عرض داشت کرد پیر فرمود کہ از دنیا تجرد کن و از خلق تفرد و با شیطان
محاربت کن در آنوقت پیر را یاد کن و فرس نفس را بلجام تقوی ملجم کن و بگوشہ دار
مرید ہمچناں کرد و باز بخدمت پیر آمد و گفت چنانکہ فرمودہ بودند کردم نفس مرا میگوید
کہ تو ضعیف خواہی شد و بعبادت نخواہی رسید قوت حاصل کن پیر فرمود کہ توکل کن
نفس خواہد آرامید باز مرید آمد و گفت مرا حالے پیش آمدہ است کہ از گذشتہ ہا یاد
مے آید کہ فلاں جاے چنیں کردم و چنیں رفتم پیر فرمود کہ کار خود بخداے بگذارد و
ہرچہ کنی از حق داں ہمچناں کرد چوں ایں سخن ہمہ بجا آورد درے برو کشادہ شد
حال بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را فردوس محبت گویند و باز درے
کشادہ شد باز بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را صحراے قرب خوانند و
سلطان المشائخ یارے را بوقت بیعت مے فرمود باید کہ بدانی دنیا و اہل دنیا را
نیافریدہ اند و مے فرمود کہ مولانا تقی الدین مجنون رقعہ برمن نوشتہ است و دو کس
را فرستادہ و گفتہ ایشاں پیش ایں ضعیف توبہ کردہ اند شما ایشاں را دست بیعت

ف۱ اے پروردگار من بکشاے براے من سینہ مرا و آسان گرداں براے من کار مرا ف۲ آیا نکشادیم من براے تو اے محمد صلعم سینہ ترا ف۳ اے پروردگار بنما تو خود را بمن ف۴ نتوانی دید تو مرا ف۵ آیا نے بینی تو اے محمد صلعم بسوے پروردگار خود ف۶ پوشیدگی ہست سرسخن طریقت را و نگاہداشتن سر حقیقت را ۱۲

بہ بیند من دریں متردد م بنا بر آنکه بر قول بعضے مشایخ قدس الله اسرارهم العزیز توبه
و ارادت یکے است سلطان المشایخ مے فرمود چوں کسے بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بیامدے به نیت ارادت اول فرمودے فاتحه
و اخلاص بخوانید بعده امن الرسول بخواندے بعده شهد الله تا اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ
اللهِ الْاِسْلَام خواندے بعده فرمودے که بیعت کردی بریں ضعیف و خواجهٔ ایں
ضعیف و خواجگان خواجه ما و پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم و با حضرت عزت عهد
کردی که دست و پاے و چشم نگاهداری و بر نهج شرع باشی ان شاء الله تعالیٰ و سر کلاه
که خرقه پوشانیدے فرمودے وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِيْنَ و نیز
مے فرمود که بر جمله هم بطحاے کعبه ارادت هاست و حرم کعبه ارادت هست و کعبه ارادت
است بطحاے کعبه ارادت آں باشد که کسے را بیازارد و بدست و نیز باں و ہر کسے
نگوید و نشنود بظاهر خود را نگاهدارد و حرم کعبه ارادت آں باشد که چشم و زبان حقیقت
مصروف نموده چشم و زباں و دست نگاهدارد و کعبه ارادت آں باشد که دل بر حق
بندد و مدام بذکر و تسبیح و تهلیل مشغول باشد و وسواس شیطان از خاطر دور دارد
سلطان المشایخ مے فرمود که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فرموده است اَللّٰهُمَّ
اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللهِ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ بعده بعضے صحابه
محلوق شدند ام سلمه رضی الله عنها گفت یا رسول الله اگر تو محلوق شوی یاران
متابعت کنند آنگاه پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم محلوق شد بعده سلطان
المشایخ فرمود بنگرید کمال نبوت پیغمبر علیه السلام والصلوٰة کارے بغیر خواست
فرمود اول خود کرد تا دیگراں کنند و در آں اقتدا نمایند از دیگرے امیغنی چگونه
تصور توانکرد که خود نکند و بغیرے فرماید و آں معمول شود امیر خسرو خوش گوید بیت
آں گفت مذکر تنگ خلق که او را ❊ گفتار بسے یابی و کردار نیابی ❊ و سلطان المشایخ

سله این لباس پرہیزگاریست بهتر است و خوبهاے آخرت براے پرہیزگاران است سله اے
پروردگار من بخش موے سر تراشنده ها را گفتند صحابه یا رسول الله و مرقصر کننده هاے موے سر را
گفت پیغمبر خدا اے پروردگار من بخش مرقصر کننده هاے موے سر را ۱۲

می فرمودند روندہ روی بکمال دارد یعنی سالک تا در سلوک است امیدوار
کمالیت است بعد ازاں فرمود کہ سالک است و واقف و راجع و سالک آنست
کہ اوراہ رود و واقف آنست کہ او را وقفہ افتد دریں محل سوال کردند کہ سالک را وقفہ باشد فرمود
کہ آری ہرگاہ کہ سالک را در طاعت فتوری افتد چنانچہ از ذوق طاعت بماند
او را وقفہ باشد اگر زود کار را دریابد و باتابت پیوند سالک تواند بود و اگر عیاذاً
باللہ ہم براں بماند بیم آں باشد کہ راجع شود بعد ازاں ایں را بر ہفت قسمت
بیان فرمود اعراض حجاب تفاصل سلب مزید سلب قدیم تسلّی عداوت ایں
قسمت را تفصیل فرمود کہ دو دوست باشند عاشق و معشوق مستغرق محبت
یکدیگر درمیان اگر از عاشقی حرکتی یا سکنتی در وجود بیاید کہ ناپسندیدہ دوست
بود آں دوست از و اعراض کند یعنی روی بگرداند پس عاشق را واجب
است کہ در حال باستعفای مشغول شود و بمعذرت پیوندد ہر آئینہ دوست
او از و راضی شود و آں اندک اعراضی کہ بودہ باشد ناچیز گردد و اگر آں محب
ہم برآں خطا اصرار کند و عذر نخواہد آں اعراض بحجاب کشد معشوق حجاب یعنی ہست
درمیان آرد بعدہ سلطان المشائخ در تمثیل حجاب چوں بریں سخن رسید دست
مبارک بالا کرد و آستیں پیش روی مبارک داشت و فرمود کہ مثلاً
ہمچنیں حجاب شود میان محب و محبوب پس محب را واجب آید کہ در اعتذار کوشد
شد و بتوبہ گراید و اگر در آں باب ہم آہستگی کند آں حجاب بتفاصل کشد
چہ شود آں دوست از و جدائی گزیند پس اول اعراض بیش نبود چوں
عذر نخواست حجاب شد چوں ہم برآں مُصِر بود تفاصل شد پس اگر ہم
دوست مستغفر نشود سلب مزید شود مزیدی کہ او را در اوراد و ذوق طاعت
وغیر آں بودہ باشد آں مزید از و بستانند پس اگر عذر آں نخواہد و برآں
بطالت بماند سلب قدیم شود طاعتی و راحتی کہ پیش از مزید داشت آں
ہم بستانند پس اگر اینجا ہم در توبہ تقصیری رود بعد ازاں تسلّی

باشد یعنے دوست او را بر جدائی او دل بیارامد پس اگر در انابت اہمال رود عداوت شود نعوذ باللہ منہا و از سلطان المشائخ سوال کردند مُرید را آنچنانکہ در قیامت بحضور مشائخ شرمندگی نیارد چہ باید کرد مگر ایں نعمت بتعلیم و مددبندگی سلطان المشائخ حاصل آید فرمود سالک را در سلوک احوالے پیش آید کہ ہماں احوال حاکم وقت او شود و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے مردے بخدمت شیخ محمد اجل سرزی آمد و ارادت آورد منتظر بود تا خواجہ چہ فرماید خواجہ فرمود آنچہ برخود روا نداری بر غیرے روا مدار و دیگرے را ہماں خواہ کہ خود را بعد چند گاہ آں مرید باز بخدمت خواجہ آمد و عرضداشت کرد آنروز کہ بخدمت بیعت کردم منتظر بودم تا خواجہ مرا وردے فرماید ہیچ نفرمود خواجہ فرمود آں روز تختۂ توجہ بود مرید حیراں بماند ہیچ نگفت خواجہ تبسّم کرد و فرمود آنروز ترا گفتم انچہ برخود نپسندی دیگرے مپسند خود را ہماں خواہ کہ دیگرے را چوں تختۂ اول درست نکردی تختۂ دیگر چگونہ دہم سلطان المشائخ مے فرمود مردے بخدمت شیخے مُرید شد شیخ او را فرمود دو کار نکنی یکے دعوی خدائی دوم دعوی پیغمبری مرید حیراں ماند کہ شیخ چہ مے گوید ایں سخن را از شیخ بیاں طلبید فرمود دعوی خدائی آں است کہ ہمہ کارہا بر مراد خود طلبی و دعوی پیغمبری آنکہ ہمہ خلق خواہاں تو باشند و ترا دوست دارند و مے فرمود مرید باید کہ ہیچ حال امانت کسے قبول نکند وجواب گوید قبول نکردم او گفت انچہ امانت آوردہ ام یک شب در دہلیز شما نباشد بداں رضا ندادم و فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز گفتے کسے کہ امانت قبول کند او از مریدان من نباشد و از سلطان المشائخ سوال کردند پدر را شاید کہ فرزنداں

را مرید گیرد و فرمود دریں باب اختلاف است بعضے گفتہ اند شاید کہ چنانکہ خواجگان چشت بفرزندان خود دست بیعت و مقام دادہ اند و مے فرمود در پدری شیخ کسے را اختلاف نیست و در شیخی پدر اختلاف است روزے بخدمت سلطان المشائخ مسافرے رسیدہ بود از وے پرسید کہ بر سجادہ شیخ شہاب الدین سہروردی از فرزندان او کسے ہست آں درویش گفت آرے ہست[1] پسرے ہست فاما در علمست جملہ اوقاف آنجا بعہدۂ اوست بعدہ فرمود مے شنوم احتساب ہم دارد گفت آرے بعدہ سر مبارک جنبانید و فرمود کہ اِبْنُ النَّجِیْبِ لَا یَنْجُبُ وَاِنْ نَجُبَ فَعَجَبٌ بعدہ فرمود بزرگے حکمت ایں قصہ[2] بیان کردہ است و گفتہ کہ حق جل و علیٰ کمال قدرت خود مے نماید تا بندہ بعجز خود معترف آید کہ در مقام شیخے مرد را بکمال تکمیل مے کرد اگر ایں معنی از تو بودے فرزندان تو کہ ترا از ہمہ اولیتر اند تاثیر نمودے تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وے فرمود کہ بعضے گویند ما را با خواجہ خضر علیہ السلام پیوند شدہ است ایمعنی مشائخ مے پسندند انگاہ فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را پسرے بود از ہمہ پسران بہتر او بیعت در پایان قبر شیخ الاسلام قطب الدین بختیار کرد و مخلوق شد ایں خبر بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسانیدند خواجہ فرمود حضرت شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز خواجہ و مخدوم ماست اما ایں بیعت درست نیست بیعت آنست کہ دست شیخے کہ بظاہر حی باشد گیرند و مولانا سراج الدین حافظ بداونی از سلطان المشائخ سوال کرد کہ ایں حدیث است مَنْ[3] لَیْسَ لَہٗ شَیْخٌ فَشَیْخُہٗ اِبْلِیْسُ سلطان المشائخ فرمود کہ قول مشائخ است انگاہ فرمود ذکر درویشی

---

[1] کہ پسر نجیب و بزرگ بزرگ نے شود و اگر بزرگ شود پس عجب است [2] عزیز و صاحب اعتبار میگرد انی ہر کسے را کہ میخواہی و ذلیل و خوار مے کنی ہر کسے را کہ مے خواہی و پیدا مے کنی دوستان خود را از پشت دشمنان خود و مے برآری غافلاں را از پشت ذاکراں [3] کسیکہ نیست مر او را پیر رہنما پس رہنمائے اوست ابلیس لعین ۱۲

کردند که اگر او را کسے دیدے که با کسے پیوند ندارد گفتے این در پایهٔ کسے نشسته راوی ۳۴۷
این حکایت عرضداشت کرد یعنے وزنے ندارد فرمود که خیر معنی آن باشد هر کسے که شیخے
پیوند مے کند هر چه این مرید کند فردا آن عمل در پایهٔ پیر او نهند از ینجهت گویند فلان
در پایهٔ کسے نشسته است یعنے پیر ندارد **نکته** دربیان آنکه بر مشایخ و پیرے بیعت
کنند بعده با مشایخے و پیرے دیگر بیعت کنند سلطان المشائخ فرمود بعضے درویشان
با پیرے بیعت کرده باشند بر آن بسنده نمے کنند تا بر پیرے دیگر میروند و بیعت
و خرقه او هم مے ستانند نزدیک من این چیزے نیست زیرا که مرید را محبت حق تعالے
و جل و علی بر اندازهٔ محبت پیر خود حاصل مے شود چون با دو پیر بیعت کند و خرقهٔ دو
پیر ستاند چگونه راست آید بیعت همان است که اول با کسے کرده باشند اگر چه آن
پیر یکے از احاد باشد وے فرمود شیخ شیوخ العالم شهاب الدین سهروردی
قدس سره بارها گفتے هر درے و هر مرے نباشید یک در گیرید محکم گیرید از
سلطان المشائخ سوال کردند حکم شیخ حسین منصور حلاج چیست فرمود که مردود
است او مرید خیر نساج بود ترک او گرفت و بر جنید رحمة الله علیه آمد و درخواست
بیعت کرد جنید فرمود تو مرید خیر نساجی ترا دست بیعت ندهم او را رد کرد چون
جنید رحمة الله علیه مقتدائے وقت بود رد او رد همه باشد و بخط مبارک سلطان
المشائخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام فَاِنْ قَالَ قَائِلٌ اَنَا رَاَیْنَا الْمَشَائِخَ
اِسْتَفَادُوْا عَنْ غَیْرِ شَیْخٍ وَاحِدٍ کَاَبِیْ عُثْمَانَ فَاِنَّهٗ کَانَ مُتَمَسِّکًا بِمُتَابَعَةِ
یَحْیَی الرَّازِیْ وَبَعْدَهٗ رَغِبَ فِیْ صُحْبَةِ شَاهِ الْکِرْمَانِیْ ثُمَّ اتَّبَعَ اَبَاحَفْصٍ الْحَدَّادَ
وَبَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ وَاَنْتَ فَقَدْ تَحَیَّرْتَ وَاسِعًا اَعْلَمْ اَنَّ تَعَلُّقَ الْاِرَادَةِ تَعَلُّقٌ
یَشْتَرِکُ فِیْهِ غَیْرُهٗ وَتَعَلُّقٌ یَشْتَرِکُ فِیْهِ غَیْرُهٗ فَاِنَّهٗ یُمْکِنُ اَنْ یُرَبِّیَ الصَّبِیَّ

سله ارشاد کرامت بنیاد حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز گفت گوینده که من دیده ام شیخان
را که استفاده کرده اند سواے از یک شیخ از شیخان بسیار چنانچه ابی عثمان زیرا چه بود او چنگ در زننده به
پیروی یحیی رازی بعد گذشت او پیوست بصحبت شاه شجاع کرمانی بعد از و پیروی کرد باحفص
حداد را و رسید بمرتبه دوستان خدا و تو بگفتن بسیار جدا گشته از مطلوب خود یا بسیار متبدل گشته
تو بیستر بدانکه علاقهٔ ارادت علاقه ایست که شریک نمے شود غیر شیخ و تعلق پرورش تعلقے است

غیرالوالدین فیہ صبغۃ الطیر الّا ان تموت الشیخ کما کان حال الشیخ ابی النجیب السہروردی لما مات شیخہ احمد الغزالی استفاد باشارتہ عن الشیخ حماد دبّاس نکتہ در بیان توبہ و استقامت آں سلطان المشایخ مے فرمود قدس

نکتہ

اللہ سرہ العزیز سالک چوں قدم در راہ نہد اول توبہ کند توبہ بر دو نوع است توبۂ عوام و توبۂ خواص توبۂ عوام از گناہ است و توبۂ خواص از ما دون اللہ و ایں توبہ کہ سالک کند باید کہ باستقامت کند و ایں راہ انگاہ عبور تواں کرد کہ در رو استقامت باشد و طلب جاہ و کرامت نباشد و آں استقامت مے باید کہ بر متابعت رسول علیہ السلام و الصلوٰۃ باشد و ہیچ مستحبے و آدابے از و فوت نشود خواجہ عطار فرماید بیت جا وید در متابعت مصطفےٰ گزیں ٭ تا نور شرع او شود ت بر تو مقتدا ٭ و دعائے کہ براے استقامت توبہ آمدہ است دریں کتاب در باب اوراد در نکتۂ ادعیۂ ماثورہ تحریر یافتہ است چوں کسے توبہ کند آنچہ پیش ازاں کردہ باشد بداں ماخوذ نیست و مے فرمود کہ اگر کسے از شراب توبہ کند ہر آئینہ حریفاں و قرینان پیشینہ اورا مزاحمت نمایند و ہر بار شراب خوردن و بموضعیکہ ذوق گرفتہ باشد طلب کنند و جہد نمایند تا او باز شراب خورد و ایں معنی انگاہ باشد کہ اورا اندک مایۂ ہوس در دل ماندہ باشد و اگر تایب دل ازاں اندیشہ کلی صاف کند ہیچ قرینے و حریفے اورا مزاحمت نتواند نمود دلیل بر صدق توبہ او شکستن از قرنا و حرفا باشد بعد ازاں فرمود ہر کہ را بمعصیتے بزبان گیرند انگاہ باشد کہ اندک مایۂ دل آنکس بر آں فسق باشد اما چوں تائب دل خود را ازاں ناشایستہ باز آرد ہیچکس او را بر آں جرم و جنایت یاد نکند ایں ہمہ معانی دلیل بر استقامت توبہ است یعنے تائب بر سر توبۂ مستقیم است نہ او را

۱۵ کہ شریک مے شود در وغیر مربی حقیقی زیرا چہ بدرستی کہ جایز است کہ بپرورد طفل را غیر مادر و پدر پس شیر مے دہد آں طفل را دایۂ مگر آنکہ بمیرد شیخ چنانکہ بود حال شیخ نجیب الدین سہروردی ہرگاہ کہ مرد شیخ او ابو احمد غزالی فایدہ گرفت باشارۂ شیخ احمد غزالی از شیخ حماد دباس ۱۲

بمعصیتے تواند خواند و نہ لفسق نام او بر زبان تواند راند بعدہ فرمود کہ اینکس کہ دست شیخے مے گیرد و بیعت مے کند آں عہد خداوند است باید کہ بر آں ثابت باشد واگر او برآں ثباتے بیسر نیست دست برچہ مے گیرد ہمچنانکہ ہست مے باشد گو مے فرمود چوں کسے تائب شود و پیش ازاں کسے را بد گفتہ باشد باید کہ برو برود و او را معذرت کند و بحلے خواہد و او را خشنود کند واگر آنکس مردہ باشد چہ کند چندانکہ او را بد گفتہ است در مردن او نیکو گوید واگر کسے را کشتہ باشد و او را والی نباشد کہ دیت او بستاند چہ کند بردہ آزاد کند اینکس کہ بردہ آزاد میکند احیاے مردہ مے کند واگر کسے بر منکوحہ غیرے و حملوکہ کسے زنا کردہ باشد چہ کند اینجا نیامدہ است کہ برود برود عذر خواہد اینجا بخداے گریزد واگر شارب خمرے تائب شود چہ کند شربتہاے لطیف بخلق خدا دہد و آب ہاے خنک بعدہ فرمود و آنکہ گناہے مے کند روے او بجانب معصیت ہا باشد و قفا جانب حق آن زماں کہ تائب شد باید کہ قفا جانب معاصی باشد و روے جانب حق آنگاہ فرمود آنکہ تائب شدہ است باید کہ او را در طاعت ذوق تمام باشد و آنکہ بمعصیت باز مے گردد نعوذ باللہ از آنست کہ از نور طاعت ذوق نمے یابد آنگاہ بر لفظ مبارک راند کہ توبہ و انابت در حالت جوانی نیکو مے آید در پیری خود چہ کند کہ تائب نشود و ایں دو بیت بر زباں راند نظم چوں پیر شوی و بد سر انجام ✤ آئی سر کار خود بنا کام ✤ سازی رو حق راز تیرہ رائی ✤ معشوقہ روز بے نوائی ✤ بعدہ فرمود کہ حق تعالیٰ از بندہ خود از جوانی او خواہد پرسید یسأل المرء من شبابہ مثنوی للحکیم الثانی فی الشیب والشباب ✤

راکعم کرد روزگار حسود ✤	از پس ایں رکوع چیست سجود
تا جوانی مدد کہ با من بود	جوے عمرم پر آب و روشن بود
خوش خوش از من جہان ہزل و مجاز	عاریتہا ہمی ستاند باز ✤

بیعنی تو بہ ✤ رجوع ✤ سعدی ✤ [illegible]

پنبه از گوش کرد بیروں مرگ ❊ که بسازی برای رفتن برگ
دل ازیں عمر مختصر برگیر ❊ گر چنیں عمر کس نگردد پیر
مرد پیر از لقای جاناں شد ❊ یا چنیں عمر پیر نتواں شد
هست پیر از ولایت دیں هست ❊ آنکه گویند پیر پیر انیست
سیرم از عمر و زندگانی خویش ❊ مے بگیرم برایں جوانی خویش
ایں حیاتم مرا ملال آمد ❊ زندگانی مرا وبال آمد ❊ ❊

بازآیم بر سر حرف توبه سلطان المشایخ مے فرمود که توبه بر سه قسم تمام شود یک قسم آں حال است و دوم ماضی و سیوم مستقبل انچه صفت حال است آنست که پشیماں شود یعنے ندامت آرد از هرچه کرده است و قسم دوم ماضی است که خصماں را خشنود کند اگر یکے از یکے ده درم غصب کرده است و همیں میگوید توبه توبه ایں توبه نباشد توبه آں باشد که ده درم بدو باز دهد و او را خشنود کند قسم سیوم که تعلق بمستقبل دارد آنست که نیت کند که بیش بداں معصیت باز نگردد انگاه فرمود که چوں من بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر پیوستم و انابت آوردم هر بار هر لفظ مبارک میراند که خصماں را خوشنود باید کرد دریں باب بسیار غلو فرمود مرا یاد آمد که بیست جیتل وام دادنی دارم و یک کتاب کسے عاریت خواسته بودم و از من غایب شده در آنچه شیخ کبیر نور الله مرقده در باب خشنود کردن خصماں ذکر بلیغ مے فرمود من دانستم که مخدوم مکاشف عالم هست در دل کردم که ایں بار در دهلی بروم و ایشاں را خشنود کنم چوں در دهلی آمدم آنمرد که بیست جیتل او دادنی داشتم بزاز بود و ازو جامه ستده بودم الغرض هیچ وقت بیست جیتل یکجا حاصل نے شد که بدو برسانم وجه معاش تنگ بودے گاهے پنج جیتل بدست آمدے و گاهے ده جیتل تا یک بار ده جیتل بدست آمد بیامدم بر در آں بزاز و او را آواز دادم از خانه بیروں آمد باو گفتم که بیست جیتل تو بر ذمه من مانده است میسر نشد که بیک دفعه بدهم ایں ده جیتل آورده ام بستاں و ده دیگر هم اکنوں برسانم انشاء الله تعالی آں مرد چوں

ایں بشنید گفت آرے از آنجا کہ تو مے آئی ہمیں توقع باشد دہ جیتل از من بستا
و گفت آں دہ جیتل باقی ترا بخشیدم بعد ازاں برفتم براں مرد کہ کتاب اُو آوردہ
بودم او را دیدم گفتم اے خواجہ از تو کتابے عاریت بردہ بودم از من غایب شد
اکنوں نسخہ حاصل کنم ہمچنانکہ آں کتاب تو بود بنویسانم و بتو رسانم چوں آنمرد
ایں سخن بشنید گفت آرے از آنجا کہ تو مے آئی ثمرہ ہمیں باشد بعد ازاں
گفت کہ کتاب بتو بخشیدم باز آئیم بر سر حرف توبہ حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود کہ متقی است و تایب متقی آنست کہ گاہے ملوث نشدہ باشد و تایب
آں آنست کہ بعد گرفتن ذوق معصیت توبہ کردہ باشد دریں مسئلہ بعضے گفتہ
اند کہ متقی و تائب ہر دو برابر اند و بعضے گفتہ اند کہ تایب فاضل تر از متقی است
زیرا کہ ایں تایب شدہ است ذوق معصیت گرفتہ است آنکہ ذوق گرفتہ باشد
خوشتر ازاں باشد کہ اصلا ہیچ ذوقے نگرفتہ باشد و بعضے گفتہ اند کہ متقی فاضل تر
از تایب در صحت ایں قول حکایت فرمود کہ وقتے میان دو کس مباحثہ شد
یکے گفت متقی از تائب فاضل تر و دیگرے گفت کہ تائب از متقی فاضل تر ایں
سخن میان ایشاں بتطویل کشید ایشاں ہر دو بر پیغامبر آں عہد رفتند و ایں
را حکم طلبیدند و پیغمبر آں عہد فرمود کہ من از خود حکم نتوانم کرد منتظر وحی خواہم
بود تا چہ فرماں شود ہمدریں میاں برآں پیغمبر فرماں آمد کہ آں ہر دو تن را
باز گرداں و بگو شما ہر دو بروید و امشب یکجا باشید چوں از خانہ بیروں آئید ہر کہ
اول پیش شما بیاید حکم ایں مسئلہ ازو پرسید آں ہر دو تن بحکم فرماں برفتند روز
دیگر از خانہ بیروں آمدند مردے پیش آمد ازو پرسیدند کہ خواجہ ما را مشکلے شدہ
است تو حل کن او گفت چہ مشکل است ایشاں گفتند ما را معلوم شود آنکہ معصیتے
نکردہ باشد او بہتر از آنکہ کردہ باشد و تایب شدہ آں مرد گفت اے خواجگان
من مردے جولاہہ ام علمے نخواندہ ام ایں مسئلہ چگونہ حل کنم اما اینقدر میدانم
جامہ کہ من میبافم تارہا بسیار میباشد بعضے تارہا میگسلد من باز پیوندے کنم

نزدیک من آں تار که نگسسته باشد بهتر ازاں تارے که بگسلد و باز پیوند کنم هردو
بازگشتند و بخدمت آں پیغمبر آمدند صورت حال باز گفتند آں پیغامبر گفت جواب
شما همیں بود و بخط مبارک سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز نوشته دیده
ام یَا دَاؤُدُ قُلْ لِلْمُذْنِبِيْنَ تُوْبُوْا اِلَى قَبْلَ قِيَامِ السَّاعَةِ فَاِنَّ الْمُذْنِبِيْنَ يَنْظُرُوْنَ
اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَفِي الْحَدِيْثِ اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ لَمْ يُكْتَبْ
عَلَيْهِ حَتَّى يُذْنِبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَلَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ حَتَّى اَذْنَبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَاِذَا
اَجْتَمَعَتْ عَلَيْهِ مِنَ الذُّنُوْبِ ثُمَّ اِذَا عَمِلَ حَسَنَةً وَاحِدَةً كُتِبَ لَهٗ خَمْسُ
حَسَنَاتٍ وَجُعِلَ خَمْسُ حَسَنَاتٍ بِاِزَاءِ خَمْسِ سَيِّاٰتٍ وَفِي الْحَدِيْثِ التَّوْبَةُ
مِنَ الزِّنَا اَيْسَرُ مِنَ التَّوْبَةِ عَنِ الْغِيْبَةِ اَلتَّوْبَةُ صِفَةُ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْاِنَابَةُ صِفَةُ
الْمُقَرَّبِيْنَ وَجَاءَ الْقَلْبُ مُنِيْبٍ وَالْاَوْبَةُ صِفَةُ الْمُرْسَلِيْنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ
اَوَّابٌ قِيْلَ الشَّيْخُ التَّائِبُ الطَّاوُتُ وَاَسْرَعْتَ الطَّاتُ حَيْثُ اَخَّرْتَ
التَّوْبَةَ اِلَى الشَّيْبِ وَاَسْرَعْتَ حَيْثُ جِئْتَ قَبْلَ الْمَوْتِ شعر اِلٰهِىْ تُبْتُ
عَمَّا كَانَ مِنِّيْ ✦ فَكَفِّرْ سَيِّاٰتِيْ وَاعْفُ عَنِّيْ ✦ وَعَامِلْنِيْ بِلُطْفِكَ يَا اِلٰهِىْ ✦
وَلَا تَقْطَعْ لِاَجْلِ الذَّنْبِ مِنِّيْ ✦ فَكُنْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيْ مُعِيْنًا ✦ وَاَحْسِنْ لِيْ
كَمَا اَحْسَنْتُ ظَنِّيْ ✦ سلطان المشائخ مے فرمود که پیرے فرموده است که عنایت

۱ه ترجمه عبارت عربی که بخط حضرت سلطان المشائخ نوشته دیده ام اے داؤد بگو مر گناهگار انرا توبه بکنید بسوے پروردگار پیش از برپا شدن قیامت زیرا چه بدرستی که گناهگاران خواهند دید بسوے من روز قیامت از گوشه چشم دزدیده و در حدیث است بدرستی که بنده وقتیکه گناه مے کند نوشته نمے شود بروآں گناه باز دیگر گناه مے کند پس دریں هنگام جمع مے شوند برآں بنده گناهان پس دریں هنگام یک نیکی مے کند نوشته مے شود براے او پنج نیکی و پنج نیکی دیگر در مقابله پنج گناه که پیش از نیکی کرده بود و در حدیث دیگر است که توبه کردن از زنا آسان تر است از توبه کردن از غیبت باز ماندن از گناه صفت مومنان است و رو بخدا آوردن صفت مقربان درگاه است چنانچه مے گویند که آمد بادل رو آرنده بسوے خدا و بازگشتن از جمیع نامرضیات حق گفته شده مر شیخ تائب پیر را که دیر کردی و شتاب کردی در توبه کردن از جهت آنکه دیر کردی آمدی بر سر توبه در وقت پیری و شتاب کردی ازاں روز که پیش از مرگ در حالت صحت توبه کردی ۲ه ترجمه شعر اے معبود من توبه کردم من از گناهانے که از ما سرزده بود پس بپوش گناهان مرا و خشنود شو از من و کار لطف کن با من اے معبود من و مبر از من از جهت گناهانیکه صادر شده از من پس باش روز قیامت براے من یاری دهنده و مهربانی کننده و نیکوی کن با من چنانکه نیکو کرده گمان من در ذات خود یعنے از ذات تو امان بخشندگی است و مرا بندگی است ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

حق دو چیز است و آں عزیز است با عصمت در اوّل و با توبہ در آخر حق تعالیٰ بہ برکت حضرت سلطان المشائخ بجملہ غلامان و مریدان سلسلۂ چشتی نظامی روزی کناد

نکتہ

نکتہ دربیان حکم کردن پیر و قبول کردن مُرید حکم پیر سلطان المشائخ مے فرمود مُرید را مے باید ہماں کند کہ پیر فرماید اما پیر آنچناں مے باید کہ در احکام شریعت و طریقت عالم باشد تا چیزے غیر مشروع نفرماید و اگر چیزے فرماید کہ مختلف فیہ باشد پس مرید را ہماں باید کرد کہ آنچناں پیر فرماید بنا بر آنکہ پیغامبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است اِخْتِلَافُ اُمَّتِیْ رَحْمَۃٌ و شیخ بر قول مجتہدے حکم کردہ است پس مرید را باشارت پیر کار مے باید کرد و کسیکہ بخدمت پیرے مے پیوندد و ارادت مے آرد و ایں را تحکیم گویند یعنے پیر را بر خود حاکم مے سازد پس ہرچہ پیر گوید مرید نشنود تحکیم نباشد و اگر بعضے قول و یا فعل پیر را منکر باشد او مرید نباشد بعدہ حکایت فرمود زالے بود ہر بار در خانقاہ شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ در آمدے و صحن خانقاہ را جاروب دادے شیخ از وے پرسید کہ مقصود از یں جاروب دادن چہ داری بگو تا غرض تو حاصل کنم زال گفت غرضے دارم چوں وقت خواہد آمد عرض خواہم داشت القصّہ زال ہمچناں خدمت بجاے آوردتا روزے جوانے صاحب جمال بخدمت شیخ آمد و بیعت کرد زال بیا مد و خادمت شیخ را گفت کہ ایں جواں را بگو تا مرا در حبالۂ خود آرد شیخ متامل شد و با خود گفت کہ ایں عورتے زال و نازیبا و ایں جوانے خوب رو ایںمعنی چگونہ شود شیخ در خلوت شد سہ شبانروز طعام و شراب نخورد بعد سہ شبانروز پسر خود را پیش طلبیدہ روے سوے آنجواں کرد کہ ایں زال را در حبالۂ خود آر جوان بطوع و رغبت قبول کرد بعد ازاں زال التماس نمود کہ شیخ فرمان دہد تا مرا جلوہ دہد چنانچہ رسم عروسی است شیخ فرماں داد ہمچناں کنند فرمود کہ راتبہ کہ مے پختند تضعیف کنند انگاہ زال التماس کرد کہ شیخ آں جوان را فرماں دہد تا مرا از زمین برگیرد و بدست خود بالاے تخت برد شیخ آں جوان را فرمود کہ ہمچناں کن چوں آں جواں زال را از زمین برداشت

زاں گفت کہ اے شیخ ایں جواں مراد نظر تو از خاک برداشت فرماں دہید کہ مرا بخاک نیند از دیعنے ایں کار را بوفا رسا ندومرا پشت ندہ شیخ ہمچناں فرمود آں جواں قبول کرد نکتہ دربیاں تجدید بیعت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود قدس سرہ العزیز چوں پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عزیمت مکہ کرد پیش از فتح مکہ امیر المومنین عثمان را برسالت بر مکیاں فرستاد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را خبر رسانیدند کہ امیر المومنین عثمان را بکشتند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں بشنید صحابہ را رضوان اللہ علیہم طلب کرد و فرمود بیائید و بیعت کنید تا با مکیاں حرب کنیم یاراں بیعت کردند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آں زماں برتنۂ درخت تکیہ کردہ بود آں بیعت را بیعت رضواں گویند دریں میاں یارے بود او را ابن اکوع مے گفتند او بیامد و درخواست بیعت کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود پیش ازیں بیعت نکردہ گفت یا رسول اللہ کردہ ام اما ایں ساعت تجدید مے کنم پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را دست بیعت داد تجدید بیعت با مشائخ کہ مے کنند ازینجا است وقتے جوانے بخدمت سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد مگر او را از طرفے ایذائے رسیدہ بود درباب او ایں بیت فرمود بیت

اے بسا شیر کاں ترا آہوست ٭ اے بسا درد کاں ترا داروست ٭ و میفرمود کہ من پیش جامۂ خواجۂ خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز تجدید بیعت مے کنم و عجب ندارم کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر نیز پیش جامۂ پیر خود تجدید بیعت مے کرد کاتب بکسر وف درکتابے نوشتہ دیدہ است کہ تجدید بیعت پیش جامہ پیر از آنجملہ است کہ بخدمت مخدوم تجدید بیعت کردہ شد از حق تعالیٰ امید دارم کہ ایں بیچارہ را برینجملہ کنند کہ عہد کردم بخواجۂ خویش و خواجۂ خواجۂ خویش و بخواجگان چشت علیہم الرحمۃ والرضوان و بمحمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زبان نگاہدارم و گوش نگاہدارم و برجادۂ شرع باشم و من بیچارہ را در کار دیں و محبت رب العالمیں بخشند و در سلک

بندگان مخدوم بدار نداین ضعیف گوید بیت عہد کردیم کہ دل در خم زلف تو نہیم * جان مشتاق بزیر سم اسپ تو نہیم * وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد سلطان المشائخ دراں حال ایں بیت بر لفظ مبارک راند بیت در عشق تو کار خویش ہر روز * از سر گیرم زہے سر وکار * نکتہ در بیان اعتقاد مرید بخدمت پیر مقرر ضمیر منیر مریدان خوب اعتقاد باد باید کہ مرید را اعتقاد ومحبت پیر بحدے باشد وبمشابہ رسد کہ در زمان خود جز پیر خود دیگرے را نداند کہ بخدا اے میرساند شیخ سعدی خوش گوید بیت کہ نیست در ہمہ عالم باتفاق امروز * جز آستانۂ تو مقصدے وملجائے * واگر در خاطر مرید سست اعتقادی بگذرد کہ در عالم جز پیر من کسے ہست کہ بخدا میرساند بالقطع شیطان ملعون در اعتقاد او تصرف کند وآں ہر دسے را از مشغولئی پیر بیروں آرد وخلل در اعتقاد انداز دو او را چیزے نماید کہ بداں فساد اعتقاد وارادت او باشد نعوذ باللہ منہا بخدمت سلطان المشائخ سوال کردند اگر پیرے در احوال مرید سفر کند تا عمل او چگونہ یابد اما اگر در عالم اعتقاد سفر کند واعتقاد درست ومحکم بیابد مرید را امیدے باشد فرمود آرے اصل درینکار اعتقاد است چنانکہ در عالم ظاہر اصل ایمان ہست ومومن را مے باید کہ در وحدانیت باری تعالیٰ وبرسالت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمان درست باشد مرید را نیز مے باید کہ در حق پیر اعتقاد درست باشد چنانکہ مومن بگناہ کافر نشود مرید نیز چوں در اعتقاد درست باشد بلغزشے بر ارتداد طریقت او حکم نتواں کرد کہ ببرکت اعتقاد باصل باز آید وے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ مقصود عقیدہ ایں کس است ہر کہ بقصد وعقیدہ پاک آمد البتہ قابل باشد زیرا چہ بعقیدہ ایں کس را ہم در خاطر فرحتے باشد واندازہ عقیدہ خویش ہر کسے نصیب مے کرد بعدہ فرمود کہ وقتے از لکھنوتی مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز

آمد خواجہ گفت از کجا آمدۂ و بچہ نیت آمدۂ آغاز کرد کہ فاتحہ درخواست کردن شیخ شیوخ العالم فرمود یاران و فرزندان را کہ فاتحہ بخوانید ایں زمانکہ جمع شدند باز فرمود بچہ نیت آمدۂ او گفت فاتحہ درخواست کردن خواجہ بگریست کہ عقیدہ ہمچنیں باید بعد فاتحہ خواندن فرمود و گفت عقیدۂ اینکس از فعل اینکس است فعل لِنَفْسِہٖ باشد و عقیدۃ لِغَیْرِہٖ و سلطان المشائخ مے فرمود وقتے درویشے را مار گزیدہ او گفت اگر ارادت من بشیخ خود درست است بہیچ علاجے حاجت نیست و اگر ارادت درست نیست خود اینکس مردہ اولی تر برکت عقیدۂ او آں زہر اثر نکرد عرض میدارد کاتب حروف مراد ازیں درویش ذات مبارک سلطان المشائخ بود در آنچہ بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز میرفت در صحرا سرسہ حضرت سلطان المشائخ را مار گزیدہ بود چنانچہ در نکتہ کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز تحریر یافتہ است زیراچہ سلطان المشائخ فرمودہ است کہ کرات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز حکایت فرمودے کہ درویشے را ہمچنیں حالے پیش آید و یا ہمچنیں کارے پیش آمد و من ہماں دانستم کہ مراد ازاں درویش ذات مبارک سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم است سلطان المشائخ نیز دریں حکایت ہمیں معنی را رعایت کردہ است و میفرمود وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دعاے بر دست داشت فرمود کسے باشد کہ ایں دعا را یاد گیرد من دانستم کہ مقصود شیخ ایں است کہ من یاد کنم عرض داشت کردم اگر فرمان باشد بندہ یاد گیرد آں دعا بمن داد گفتم یکبار بخدمت شیخ بخوانم آنگاہ یاد گیرم آں دعا بمن داد و فرمود بخواں چوں خواندن گرفتم اعرابے را اصلاح داد و فرمود کہ ہمچنیں بخواں من ہمچناں کہ فرمود خواندم اگرچہ ہمچنانکہ من خواندہ بودم ہم معنی داشت القصہ ہماں زماں آں دعا در خاطر من یاد شد گفتم دعا یاد گرفتم اگر فرمان باشد بخوانم فرمود کہ بخواں آنرا خواندم آں

اعراب را کہ صلاح خدمت شیخ فرمودہ بود ہمچناں خواندم چوں از خدمت
شیخ بیروں آمدم مولانا بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت نیکو کردی
آں اعراب ہمچناں خواندی کہ خدمت شیخ فرمودہ بود گفتم اگر سیبویہ کہ وضع
ایں علم است و آں دیگراں کہ بانی ایں قواعد اند مرا بگویند کہ ایں اعراب را
کہ ہمچنیں است کہ تو خواندی من ہمچناں خوانم کہ شیخ فرمودہ است مولانا بدرالدین
اسحاق گفت آں آداب کہ بخدمت شیخ تو نگاہ میداری از ما ہیچ کس را میسر
نشود و مے فرمود چوں شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز را زحمت غالب شد و ماہ رمضان آمد افطار مے کرد تا روزے خوربزہ
آوردہ بودند و پارہ مے کردند و پیش شیخ مید اشتند خدمت شیخ آں را تناول
مے کرد در اثنائے آں پر کالۂ خوربزہ بمن داد میخواستم کہ آں را بخورم در دل کردم
کہ خدمت شیخ شیوخ العالم بدست مبارک خود چیزے بمن دہد کجا یابم نزدیک
بود کہ بخورم و کفارت دو ماہ متصل روزہ دارم فرمود نے مکن مرا رخصت شرعی
است ترا نشاید کہ بخوری برائے آزمایش اعتقاد تو دادہ بودم و مے فرمود کہ وقتے
شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مولانا بدرالدین
اسحاق را آواز داد مولانا بدرالدین اسحق در نماز بود جواب داد گفت لبیک
بعد ازاں حکایت فرمود کہ وقتے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعام میخورد
یکے را آواز داد آں یار در نماز بود در نگے کرد رسول علیہ السلام فرمود کہ چوں
خدا و رسول خدا بخواند بر فور اجابت باید کرد بعد ازاں سلطان المشائخ بر لفظ
مبارک راند کہ فرمان شیخ ہمچو فرمان رسول است علیہ السلام و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس سرہ مندیلے از شیخ خود یافتہ بود آنرا پیوستہ بر خود داشتے
و از زور کتہا گرفتے تا وقتے در خواب شدہ بود و آں مندیل جانب پائے او بود ناگاہ پائے او بداں مندیل
رسید چوں بیدار شد قلق و اضطراب بیحد نمود تا بغایتے کہ میگفت کہ من ایں ادب را کہ فردائے قیامت
در تیہ ایں تاسف و اندوہ خواہم بود الگاہ حکایت فرمود کہ یکے بخدمت شیخ شبلی آمد و گفت مرید تو

مے شوم شبلی فرمود بشرطے ارادت تو قبول کنم کہ انچہ بفرمایم تو ہماں کنی مرید گفت
ہمچناں کنم شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی مرید گفت کہ ہمچنیں گویم لا اِلٰہ
اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی ہمچنیں بگو لَا اِلٰہَ
اِلَّا اللّٰہُ شبلی رسول اللہ مرید بر فور ہمچنیں گفت بعد ازاں شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمود
کہ شبلی یکے از چاکران کمینۂ آنحضرت است رسول ہمون است من اعتقاد ترا
امتحان مے کردم کہ شیخ مجد الدین بغدادی در تحفۃ البراۃ مے نویسد طایفہ خواستند
کہ تجارت روند بر خود و بر اموال خود مے ترسیدند بخدمت ابو الحسن خرقانی رحمۃ اللہ
علیہ رفتند و عرض داشتند کہ ایں بندگاں را اتفاق عزیمت سفر است اگر از حضرت
دعائے و یا وردے نامزد حال ما شود تا از برکت آں سلامتی باشد شیخ فرمود بنام
باری تعالیٰ عزّ اسمہ یعنی فاما اگر در راہ خوفے و یا ہراسے پیش آید نام من بگیرید و
بگوئید ابو الحسن خرقانی تا ازاں خوف و ہراس خلاصی یابید چوں ایں سخن
از شیخ شنیدند بعضے سخن از شیخ قبول کردند و بعدہ یکجا روان شدند در اثنائے راہ
ایشاں را قطاع طریق پیش آمدند کسانیکہ باعتقاد صاف تمسک بنام شیخ کردند خلاص
یافتند و کسانیکہ باسم باری تعالیٰ بآیات و دعوات تمسک کردند ہلاک گشتند و مالہائے
ایشاں غارت شد بریں حال تعجب ہر دو طایفہ زیادت گشت چوں بخدمت
شیخ آمدند یکے از ایشاں پرسید چہ حال است گفتند بر ما انچنیں معاملہ گذشت
نہ آنکہ اسم باریتعالیٰ از آسامی بندگان او بزرگ است شیخ گفت آرے ولیکن شما
اسم کسے ذکر کردید کہ مسمی او را نمے شناسید پس گوئی کہ او را ذکر نکردید فاما ایں طایفہ
نام کسے ذکر کردند کہ او را کما حقہ مے شناسند و او حق را مے شناسد پس گوئی کہ
حق جل و علی را ذکر کردند و انیمعنی ہر کسے تصدیق نکند مگر کسیکہ ذوق حقیقت چشیدہ
باشد و اصل کار را مشاہدہ کردہ و مے فرمود من از شیخ رفیع الدین شیخ الاسلام
اودہ شنیدہ ام کہ مے گفت مرا قرابتے بود او مرید شیخ محمد اجل سنزی بود وقتے
آں مرید را باتہامے گرفتند و در معرض قتل آوردند سیاف او را ہمچناں استانید

کہ روے او جانب قبلہ باشد مگر در آنصورت گور پیر او پس پشت مے شد بر فور روئے
سوے گور پیر خود کرد ستیاف گفت دریں محل روئے سوئے قبلہ باید کرد آں مرد
گفت من روئے جانب قبلۂ خود کردہ ام تو کار را باش امیر حسن خوش گوید بیت
اگرچہ در عرب از بہر قبلہ کعبہ بنا شد ٭ نبود قبلۂ مجنوں مگر قبلۂ لیلی ٭ از سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند مریدے باشد کہ بہ وقت نماز مے گذارد
و اندک ورد مے خواند اما محبت شیخ در دل او بسیار باشد و اعتقاد او بہ نسبت
پیر یکبارگی راسخ و مریدے دیگر باشد کہ او را طاعت بسیار باشد و تسبیح و اوراد
بے اندازہ وجہ کردہ اما در محبت شیخ و در اعتقاد قصورے باشد میاں ایں دو بہتر
کدام باشد فرمود آنکہ معتقد و محب شیخ است بعد ازاں بر لفظ مبارک راند آنکہ محب
و معتقد شیخ باشد یکوقت او بر ہمہ اوقات آں متعبد سست اعتقاد شرف دارد
بعد ازاں فرمود کہ مذہب بعضے اینست کہ اولیا بر انبیا فضیلت دارند بسبب
آنکہ انبیا بیشتر احوال با خلق مشغول اند یعنے صاحب دعوت اند اما اولیا شب و
روز بحق مشغول اند ایں مذہب باطل است اگرچہ انبیا با خلق مشغول اند اما
زمانے کہ با حق مشغول مے شوند آں یک زماں بر جملہ اوقات اولیا شرف
دارد و ہے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ
العزیز مے فرمود کہ یکے با من پیوند کردہ بود چوں از من برفت چند گاہ مزاج او
بر قرار بود باز ازاں بگشت و یکے دیگر بود کہ از من دور رفت و دیرے ہمانجا
بود اگرچہ تا دیرے بود اما مزاج او بر آں قرار بود بعد دیرے ہم نگشت انگاہ روئے
سوئے من کرد کہ ایں مرد با من پیوستہ است ہم بر آں مزاج است و ہیچ نگشتہ
است سلطان المشایخ چوں بریں حرف رسید بگریست ہم در گریہ بر لفظ مبارک
راند کہ تا امروز محبت ایشاں بر قرار ہست بلکہ بر مزید از سلطان المشایخ سوال
کردند اگر مریدے بخدمت پیر خود کمتر رسد و در خانۂ بیشتر در یاد پیر خود باشد چگونہ
باشد فرمود کہ آں نیکوتر اگر کسے از خدمت پیر خود غایب باشد و در یاد پیر خود

باشد یہ ازآنکہ ہمہ روز در پیش باشد و از محبت پیر بے خبر بعد ازاں ایں مصرع
بر لفظ مبارک راند مصرع بیرون و درون بہ کہ درون و بیروں ٭ در مجلس سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سخن دراں افتاد کہ مریداں بخدمت مخدوم مے آیند
وسر بر زمیں مے نہند سلطان المشائخ فرمود من خواستم کہ خلق را منع کنم اما
چوں پیش شیخ من ہمچنیں کردہ اند منع نکردہ ام درینمیاں امیر حسن رحمۃ اللہ
علیہ عرضداشت کرد بندگانے کہ بخدمت پیوستند و ارادت آوردند ایں ارادت
بیعت عبارتیست از عشق و محبت پیر پس آنجا کہ عشق و محبت آمد درآنصورت
سر بر زمیں نہادن سہل خدمتے باشد سلطان المشائخ مے فرمود قدس اللہ
سرہ العزیز کہ از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیب اللہ مضجعہ
شنودم کہ وقتے شیخ ابو سعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ سوار در راہے میرفت
و مریدے پیش آمد و آں مرید پیادہ بود بیامد و زانوے شیخ بوسید شیخ فرمود
فروتر مرید پاے شیخ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زانوے اسپ بوسید
شیخ فرمود فروتر مرید سم اسپ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زمیں بوسید
آنگاہ شیخ ابو سعید ابوالخیر فرمود کہ دریں چہ ترا فرمودم فروتر مقصود من نہ
آں بود کہ پاے بوس من کنی ہر چہ از فروتر مے بوسیدی درجۂ تو درآں
بالاترمے بود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
قَالَ صُهَيْبٌ رَأَيْتُ عَلِيًّا يُقَبِّلُ يَدَ الْعَبَّاسِ وَرِجْلَهُ سلطان المشائخ
مے فرمود کہ پیش ازیں مردے بر من آمدہ بود بزرگ زادہ و سیاحت کردہ
و شام و روم دیدہ دریں حال کہ او پیش ما بود وجیہ الدین قریشی درآمد
وسر بر زمیں نہادہ شیخ سعدی خوش گوید ؎ ہر جا کہ روے زندہ دلے
بر زمین تست ٭ ہر جا کہ دست غم زدہ در دعاے تست ٭ بزرگے دیگر
گوید بیت شعاع روز بہی تا بدا زجبین کسے ٭ کہ در پرستش تو برنہد
بخاک جبیں ٭ آں مرد مسافر بانگ بر و زد و گفت مکن سجدہ جائیکہ

ترجمہ گفت صہیب صحابی دیدم من علی را کہ مے بوسید دست حضرت عباس و پاے ایشاں را ۱۲

الم ۲۲ نیامده است عبیده و غلبه کرده من با او گفتم غلبه مکن هر امرے که فرض بوده
باشد چوں فرضیت او برخیزد استحباب باقی ماند چنانچه روز عاشوره بر
اُمم ماضیه فرض بود در عهد پیغمبر ما صلے الله علیه وآله وسلم چوں ماه رمضان
فرض شد فرضیت او برخاست استحباب او باقیمانده آمدیم بر سجده
درمیان اُمم ماضیه مستحب بود چنانچه رعیت مر بادشاه را و شاگرد مر استاد
را و امت مر پیغامبر را سجده مے کردند چوں در عهد پیغمبر صلے الله علیه وآله
وسلم آں سجده برخاست اکنوں استحباب رفت اباحت باقیمانده براے
مباح منع ازکجا آمده است آں مرد ساکت شد بعده فرمود معهذا در پیش
من که روے بر زمیں مے آورند من کاره ام اما چوں پیش شیخ ما روے
بر زمیں آورده اند اگر من منع کنم از دو چیز یکے لازم آید یا تجهیل مشائخ
و یا تفسیق ایشاں نعوذ بالله منها بزرگے گوید بیت در خدمت رکاب
تو سر بر زمیں نهاد + خورشید ز آسمان چهارم هزار بار + نکته در بیان اصل نکته
خرقه و بخشش آں سلطان المشائخ مے فرمود که پیغمبر صلے الله علیه
وآله وسلم در شب معراج از حضرت عزت خرقه یافت و آں را خرقهٔ
فقر گویند بعده صحابه را طلب کرد و گفت من از حضرت عزت
خرقه یافته ام و مرا فرمان است که آں را بیکے بدهم بعده پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم روے سوے حضرت ابو بکر کرد رضی الله عنه و فرمود
اگر من ایں خرقه بتو بدهم چه کنی ابو بکر گفت من صدق ورزم و طاعت کنم
و عطا کنم بعده حضرت عمر رضی الله عنه را فرمود اگر من ایں خرقه بتو بدهم
چه کنی عمر گفت عدل کنم و انصاف نگاهدارم بعده از حضرت عثمان رضی الله
عنه پرسید اگر من ایں خرقه بتو بدهم تو چه کنی عثمان گفت من اتفاق کنم و
سخاوت ورزم بعد حضرت علی علیه السلام رضی الله عنه را پرسید اگر من ایں خرقه را بتو دهم
چه کنی علی گفت من پرده پوشی کنم و عیب بندگان خداے عزّ و جل بپوشم آں خرقه

بشبلی داد کرم الله وجهه و فرمود مرا فرمان خدائے عزّ وجل بود هر که این جواب گوید
این خرقه او را بدهی و سلطان المشایخ مے فرمود که بر حضرت امیر المومنین ابوبکر
صدیق رضی الله عنه چهل هزار دینار موجود بود آں روز که چهل هزار دینار بیاورد
و گلیمے پوشیده و میخے برآں زده بخدمت رسول الله علیه السلام آمد و هماں
زماں جبرئیل علیه السلام گلیمے پوشیده و میخے برآں زده بیامد رسول علیه السلام
پرسید که این چه هیئت است گفت یا رسول الله امروز جمله ملائکه را فرماں شده
است که بر موافقت ابوبکر گلیم پوشید و میخے برآں زده دریں محل سلطان
المشایخ این دو مصراع بر زبان مبارک راندند بیت شکرانهٔ چل هزار دینار دهند +
تا شیخ گلیم عشق را بار دهند + بعده فرمود چوں جنید شبلی را خرقه پوشانید گفت
انچه پیر در حق ما بجا آورده بود در حق تو بجا آوردیم باقی کار خداست عزّ وجل
و مے فرمود تشریف انچه صحبت شیخ یافته باشد بغیرے نتواں داد و لیکن اگر
بشویند دراں منعے نیست فاما بهتر آں باشد که نشویند و مے فرمود از تشریفات
صحبت یافته پیر اگر وصیت کنند که برابر ایں کس که در گور نهند روا باشد و یا وصیت
کنند که بفرزندانے که صالح باشند بدیشاں دهند و مے فرمود که من وقتے از شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز خرقه یافتم از گلیم خرقه چشتی
و آں هنوز بر من هست عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که بعد نقل سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز چوں نعش مبارک حضرت سلطان المشایخ
را در گور فرود آوردند خرقه که از شیخ شیوخ العالم یافته بود بر وجود مبارک سلطان
المشایخ فراز کردند و مصلّی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره
العزیز بر سر مبارک سلطان المشایخ نهادند عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله
جامهٔ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز که جد کاتب
حروف سید محمد کرمانی رحمة الله علیه یافته بود و جامه حضرت سلطان المشایخ
و جامهٔ شیخ علاؤ الدین نبسهٔ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله

سرہ العزیز ایں ہر سہ جامہ صحبت یافتہ اولیاے خدا تعالی یکے بخیہ کردہ بدست مبارک سید محمد کرمانی کہ بوالد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رسیدہ بود تا امروز تحریر در خاندان کاتب حروف آں دولت موجود است خارج آں جامہ ہاے دیگر کہ پدر و عمان کاتب حروف از سلطان المشایخ یافتہ اند موجود است الحمد للہ علی ذالک حضرت سلطان المشایخ مے فرمود بعضے ازیں طایفہ راسیان دزداں روز قیامت بستانند و ایشاں بگویند ما دزدی نکردہ ایم جواب آید کہ جامہ مرداں پوشیدید و عمل ایشاں نکردید آخر ہم بشفاعت پیراں نجات یابند و مے فرمود کہ مردے بود او را عزیز بشیر گفتندے او از بداؤں در دہلی آمدہ بود بخدمت مولانا ناصح الدین پسر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ تا ازو خرقہ در خواہد ہم بریں نیت جمعیتے کرد بر سر حوض سلطان بعضے از درویشاں آنجا حاضر شدند دریں میاں آں درویش کہ در طلب خرقہ آمدہ بود چوں حوض سلطان را بدید گفت ایں سہل حوضے است حوض ساغر کہ در بداؤں است بہتر ازیں حوض است محمد کبیر آنجا حاضر بود چوں ایں سخن ازو شنید مولانا ناصح الدین را گفت کہ این را خرقہ مدہید یعنے کذاب گوست مولانا ناصح الدین ہمچناں کرد او را خرقہ نداد و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ منقول است کہ مے فرمود من از سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز شنیدہ ام چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است ازیں میاں چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است دیگر ہمہ را خرقہ تبرک و شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس سرہ مے فرمود چندیں خرقہ کہ دادیم ازیں میاں پنج یا شش خرقہ ارادت بود باقی ہمہ خرقہ تبرک عرض میدارد کاتب حروف حکمت ایں سخن چیست کہ بر زبان مبارک سلطان المشایخ رفتہ است کہ چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است مقرر است کہ چندیں ہزار بندگان خدا تعالی مریدان سلطان المشایخ بودہ اند و ہمہ را بارادت قبول کردہ و کلاہ و خرقہ دادہ و مرید گرفتہ

فاما مراد ازیں سخن مرید حقیقیست و مرید حقیقی منقول است از سلطان المشائخ دریں باب در نکتہ بیان مرید تحریر یافتہ است و دیگر آنکہ مراد ازاں مُریدے است کہ ہمہ افعال و اقوال متابع پیر باشد و ذرّہ از روش پیر تجاوز نکند تا از غایت اتحاد پیر کنفس واحد شود کہ الفقراء کنفسٍ واحدةٍ مصرع بیگانگئے نیست تو ما ئی وما توئیم ✤ وکاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است رأیت[۵۱] بخط شیخ الاسلام شهاب الدین السهروردی انه ذکر لباس الخرقة الی الجنید وبعد اختصر علی الصحبة وغیره من المشائخ عنعنه الخرقة الی النبی علیه السلام واعتمد السهروردی علی حدیث ابن خالد وللمشائخ فیه طریقتان الطریقة الحسن البصریة والطریقة الکمیلیة فانه لبس علیه السلام علیًّا وهو البس الحسن البصری والکمیل ابن زیاد فخرقة الحسن البصریّ معروفة واما الکمیل البس عبد الواحد ابن زید والبس هو ابا یعقوب النسوسی والبس هو ابا یعقوب النهرجوری والبس هو ابا عبد الله ابن عثمان والبس هو ابا یعقوب الطبری والبس هو ابا القاسم بن رمضان والبس هو ابا العباس بن ادریس والبس هو داؤد ابن محمد المعروف بخادم الفقرا والبس هو محمد بن مالك والبس هو اسماعیل القصری والبس هو شیخنا بالحسنات احمد بن عمر الصوفی والبس هو هذا الفقیر نکتہ

[۵۱] ترجمہ دیدم من بخط شیخ شهاب الدین سهروردی تحقیق ذکر کردہ است آں شیخ شهاب الدین پوشانیدن خرقہ را ثابت کردہ است آں را بسوے جنید بعد ازاں اختصار کرد و بر صحبت بسوے آں از مشائخاں نسبت می کنند خرقہ را بسوے یکے بعد دیگرے تا میرسانند نسبت ایں خرقہ را بسوے حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم اعتماد شیخ شهاب الدین سهروردی بر حدیث ابن خالد است و مر مشائخان دیگر را در پوشانیدن خرقہ دو طریق است یک طریق منسوب است بسوے حضرت حسن بصری دیگر طریق منسوب است بسوے کمیل بن زیاد پس بدرستی کہ شان اینست پیغامبر علیہ السلام پوشانید آں خرقہ علی را و علی پوشانید آں خرقہ حسن بصری را و کمیل ابن زیاد را پس طریقہ و خرقہ حسن بصری معروف است و اما کمیل بن زیاد پس پوشانید کمیل ابن زیاد عبد الواحد زید را خرقہ و عبد الواحد زید خرقہ پوشانید ابا یعقوب نسوسی را و او خرقہ پوشانید ابا یعقوب نهرجوری را و او خرقہ پوشانید ابا عبد اللہ ابن عثمان را و او خرقہ پوشانیدہ ابا یعقوب طبری را و او خرقہ پوشانید ابا قاسم ابن رمضان را و او خرقہ پوشانید ابا عباس ابن ادریس را و او خرقہ پوشانید داؤد ابن محمد را کہ مشہور است بخادم الفقرا و او خرقہ پوشانید محمد بن مالک را و او خرقہ پوشانید اسمعیل مصری را و او خرقہ پوشانید شیخ مرا دکہ پدر نیکوئی ہاست نام او احمد بن عمر صوفی ست و او خرقہ پوشانید ایں فقیر را ۱۲

در بیان خلافت مشایخ قدس الله ارواحهم واسرارهم العزیز از سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز مولانا فصیح الدین سوال کرد خلافت مشایخ کرا شاید فرمود
کسے را که در خاطر او توقع خلافت نباشد و مے فرمود که شیخ ظهیر الدین سقا بر
من آمده بود و مے گفت هر که را من مرید گرفتم او بر من شیخی کرد من گفتم شما را از
جهت شیخ الاسلام بهاء الدین قدس الله سره العزیز برائے ایں کار اذنے
بود گفت خیر بعده در خاطر من گذشت چوں کسے را از جهت شیخ اذنے نباشد
همیں تقاضا کند از سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند که
کدام اوصاف است که آدمی بداں مستوجب خلافت مشایخ مے گردد او فرمود
که اوصاف ایں کار بسیار است فاما درآں ایام که خواجه من مرا بدولت خلافت
خود رسانید روزے مرا گفت باریتعالی ترا علم و عقل و عشق داده است و هر که
بدیں سه صفت موصوف باشد از و خلافت مشایخ نیکو آید و من از خواجه خود
شنیده ام مشایخ خلافت خود که میدهند آں را سه طریقه است اول محکم و بهتر است
وآں رحمانی است و درآں خیر و برکت بسیار است وآں آنست که پیر در باب
یکے ملهم مے شود حق تعالی بغیر واسطه در دل شیخ مے اندازد که فلاں را خلافت
بده دوم آنست که شیخ در مرید معامله نیکو مے بیند اجتهاد مے کند و اجتهاد
احتمال خطا و صواب دارد و سیوم آنست که بشفاعت و عنایت کسے شیخ او را
خلافت میدهد دریں محل سلطان المشایخ را قدس الله سره العزیز پرسیدند
در چنیں اذنے که انشراح پیر نباشد شیخ عهده آں باشد فرمودند بریں نوع
چگونه باشد بعده فرمود که فخر الدین صفاهانی خلیفه شیخ الاسلام فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز بود او در بلگرام بودے و او داؤد نام
درویشے را بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و التماس خلافت کرد که خلق
مزاحم مے شود و کلاه مے طلبد و من درآں ایام بخدمت شیخ شیوخ العالم
بودم شیخ شیوخ العالم خدمت هاے او قبول نکرد و مدتے فرستاده او بغرض

ماند و یک کرّت من تنها و یک کرّت برابر مولانا شهاب الدین پسر شیخ شیوخ
العالم ذکر او بجلے بہتہ پیش شیخ شیوخ العالم کردیم ہر بار اثر بے رضائی در شیخ ظاہر
مے شد و مے فرمود کہ ایں کار حق است بار زونیست ہر کہ قابل باشد ناخواستہ
بیاید کرّت سوم در محل صالح در باب او عرضداشت کردم ایں بار فرمان شد توجہ
مے گوئی عرضداشت کردم حالم مخدوم است او در ظاہر درویشی مشغول مے نماید
آنگاہ مرحمت فرمود از مولانا بدر الدین اسحاق برائے او خلافت نامہ نویسانید
و فرستاد تا چناں افتاد کہ در دہلی با ایں فخر الدین ملاقات شد من چیزے
کیفیت خلافت او کہ التماس کردہ بودم آغاز کردم دیدم او را دشوار مے نماید مرا
در خاطر گذشت آنچہ در باب او شیخ مے فرمود حق ہماں بود و من بر غلطم مولانا
ضیاء الدین برنی رحمۃ اللہ علیہ در حسرت نامۂ خود آوردہ کہ من وقتے بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز حاضر بودم از اشراق تا چاشت بمجاورۂ
جاں بخش سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مشغول در آن روز بیشتر از
بندگان خدا بخدمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز ارادت مے
آوردند و بدولت ابدی میرسیدند در اثنائے ایں حال در خاطر گذشت کہ مشائخ
سلف در گرفتن مرید احتیاط کردہ اند سلطان المشائخ بکرم وافر خود عام و
خاص را دستگیری مے کند و دست بیعت میدہد خواستم کہ دریں باب سوال
کنم سلطان المشائخ از انجا کہ مکاشف عالم است بر خطرۂ من واقف شد
فرمود ہر چیزے از من سوال مے کنی و ایں نمے پرسی کہ من بے تفتیش
آیندگان را چرا دست بیعت میدہم من ازیں سخن بلرزیدم در پائے سلطان
المشائخ افتادم کہ مدتے است ایں شکل بر خاطر بود و امروز نیز در خاطر ہمگذشت
و باطن مخدوم بر آں مطلع شد فرمود کہ حقتعالی در ہر عصرے بحکمت بالغہ خود
خاصیتے نہادہ است تا در مردم آں عصر طریق و رسم و عادتے علاحدہ پیدا
مے آید چنانکہ مزاج و طبیعت ایشاں با طبائع و اخلاق گذشتگاں باز نمے نماید

مگر در نوادر مردم وانیمعنی از تجاربات است وصل ارادت در مرید انقطاع از
غیر حق است وشغل مع اللہ چنانکہ مشرح در کتب سلوک مملوست وسلف
تا انقطاع کلی نمیدیدند دست بیعت نمیدادند فاما از عصر شیخ ابوسعید ابو الخیر
کہ آیتے بود از آیات حق تا عصر شیخ سیف الدین باخرزی واز عصر شیخ
شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی تا عہد دولت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ در ہاے ایں شاہاں کہ علو درجات
وکرامات ایشاں از شرح مستغنی است ہجوم خلق مے شد از ہر طایفہ از ملوک
وامرائو معارف ومشاہیر وطوایف دیگر مے آمدند وخود را از خوف تبعات آخرت
در پناہ ایں عاشقان خدا مے انداختند وایں مشایخ کبار دست بیعت
بخاص وعام میدادند وخرقہ توبہ وبتبرک مے فرمودند وہر کسے نتواند کہ معاملات
محبوبان خدا را مقیس علیہ سازد کہ شیخ ابوسعید وشیخ سیف الدین باخرزی
وشیخ شہاب الدین سہروردی وشیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہا ہم ہمچنیں مریداں گرفتہ اند من ہم مے گیرم چہ اگر محبوب خدا یتعالی جہانے را
از گناہگاراں در حمایت خود آرد تواند آمدیم در جواب سوال تو در گرفتن مریدان
احتیاطے ولا سانمے کنم یکے آنست کہ بتواتر مے شنوم کہ بسیاراں از در آمدن
ارادت من دست از معصیتے میدارند ونماز بجماعت مے گذارند ویاورا دو
نوافل مشغول مے باشند اگر من ہم در اول شرائط حقیقت ارادت با ایشاں
بگویم وخرقۂ توبہ وتبرک کہ بجاے خرقہ ارادت است ندہم ازیں مقدار خیر کہ
از ایشاں در وجود مے آید محروم شوند دیگر آنکہ بے آنکہ در خاطر بگذرانم و
بالتماسے ویا وسیلتے انگیزم ویا شفیعے درمیاں آرم از شیخے کامل مکمل در
دادن دست بیعت مجازم ومے بینم مسلمانی بعجز واضطراب وسکنت
[illegible] رگی برمن مے آید ومے گوید کہ از جملہ گناہاں توبہ مے کنم من بہ نیت
آنکہ شاہد سخن اوراست باشد دست بیعت مے دہم خاصہ کہ از صادقاں

ے شنوم کہ ارادت من از اہل بیعت را از معاصی باز میدارد و سبب دیگرے آنکہ
اقوی الاسباب است اینست کہ روزے شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین**
قدس اللہ سرہ العزیز دوات و قلم از پیش خود مرا داد و فرمود کہ تعویذ بنویس کہ مرید
بجہت دادن تعویذ مجازے باید و من ترا اجازت دادم کہ تعویذ بنویسی و بحاجتمنداں
بدہی چوں تعویذ نوشتن گرفتم شیخ شیوخ العالم در من دید کہ از نوشتن دعا ملول
شدہ ام فرمود کہ تو ہمیں زماں از نوشتن دعا ملول شدی در آنکہ حاجتمنداں بسیار
بر در تو خواہند آمد و دعا التماس خواہند کرد حال تو چگونہ خواہد شد دریں محل چوں
دیدم کہ خلوت است در پاے شیخ شیوخ العالم افتادم و گفتم کہ مخدوم مرا بزرگ
گردانید و خلافت خود کہ بس بزرگ دولتے است مرا فرمود و من مردے متعلم و از
اختلاط دنیا پیوستہ متنفر بودہ ام و اینکار عہدۂ بزرگ است اندازۂ من بیچارہ
نیست ہمیں ارادت مخدوم و نظر شفقت در کار من کافیست چوں خدمت شیخ
شیوخ العالم عرض داشت من بشنید فرمود اینکار از تو نیکو خواہد آمد من
دریں باب الحاح کردم شیخ شیوخ العالم را از عذر خواستن من حالے پیدا
شد و راست بنشست و مرا نزدیک طلبید و پیش خود نشستن فرمود و گفت
نظام بدانکہ فردا مسعود بیچارہ را در درگاہ بے نیازی آبروئے خواہد بود یا نہ
اگر خواہد بود من با تو عہد مے کنم کہ پاے در بہشت ننہم تا ایشاں را کہ تو
دست بیعت دادۂ با خود در بہشت نبرم شیخ سعدی **بیت** ما نداریم غم دوزخ
و سوداے بہشت * ہر کجا خیمہ زدی اہل دل آنجا آیند * الغرض بریں حرف
سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ مرا خلافت ہمچنیں دادہ اند و ایں کار
گہے از من نیکو مے آید و گاہے نیکو نمے آید نمیدانم آنانکہ ہمہ عمر در طلب اینکار راند و بحیلہ
و چارہ و دروغ و نعمت دست دریں کار نازک مے زنند از ایشاں چگونہ خواہد آمد
و نیز اینچنیں بزرگے کہ من بیقین میدانم و براے العین مشاہدہ کردہ ام کہ شیخ
من از واصلان درگاہ بے نیازی بود از مشربے کہ شیخ بایزید و جنید و دیگر

مستاں عشق خدائے جامہا پوشیدہ اند و ہم پوشیدہ بود و در باب کسانیکہ
من ایشاں را دست بیعت بیدہم آنچناں سخن گفتہ باشد شتہمند شد من نتوانم کہ
از بیعت مانع شوم ایں ضعیف گویا **بیت** بدست گیر و بروں آر و دستگیری
کن • کہ جز محبت تو ہیچ دستگیر ندارم **نکتہ** در بیان حال شیخ کاتب حروف بخط
مبارک حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است
ادنی حال الشیخ ان یکون موصوفا باوصاف اولہا ان یکون مرادا حتی
یمکنہ تربیت المرید والثانی ان یکون سالکا حتی یقدر علی الدلالۃ
والثالث ان یکون مودبا حتی یودب والرابع ان یکون جوادا غیر ملتفت
الی الکون والخامس ان لا یکون طامعا فی مال المرید والسادس اذا
امکنہ العظہ بالاشارت لایعظہ بالعبارت والسابع اذا امکنہ التادیب
بالرفق لا یودب بالعنف بامر بفعلہ امر المرید بفعلہ والتاسع ما
نہی عنہ نہی المرید عنہ و یزجر عنہ والعاشر اذا قبل المرید للہ
تعالیٰ فلا یردہ لاحد فان کان الشیخ بہذہ الصفۃ لایکون المرید
الا صادقا ترجمہ کمترین حال شیخ اینست کہ باشد شیخ موصوف
باوصاف صفت کردہ باشد بصفتہا صفت اول اینست کہ باشد مراد و
مطلوب تاقادر شود بر تربیت کردن مرید و صفت دوم اینست کہ باشد شیخ
راہ رفتہ تا تواند راہ نمودن و صفت سوم اینست کہ باشد شیخ صاحب آداب
تا آداب آموزد مرید را و صفت چہارم اینست کہ باشد شیخ صاحب جود و عطا
بے ریا و نمود صفت پنجم اینست کہ شیخ نباشد طمع کنندہ در مال مرید و جز آں و صفت
ششم اینست کہ تا تواند مرید را بنرمی و دلیری ادب دہد و تربیت کند نہ
بسختی و بسیری صفت ہفتم اینست کہ تا ممکن باشد شیخ نصیحت مرید را باشارت
کند بزبان نگوید صفت ہشتم اینست بچیزیکہ ماموراست شیخ بآں چیز صریح امر کند
مرید را بکردن آں چیز صفت نہم اینست بچیزیکہ باز داشتہ شدہ

۳۵۰ است شیخ ازاں چیز باز دارد مرید را ہم ازاں چیز صفت دہم اینست وقتیکہ
قبول کند مریدے را برائے اللہ تعالیٰ پس رد نکند برائے کسے پس اگر باشد
شیخ بایں صفتہا نباشد مرید آں شیخ مگر صادق **نکتہ** دربیان ولی وولایت نکتہ
وولایت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود مرتبۂ اولیا برسہ قسم
است یکے آنکہ ولی باشد وازاںحال نہ او را خبر باشد و نہ خلق را دوم آنکہ خلق
بداند کہ او از اولیاست و او نداند سیوم آنکہ او ولی حق باشد و بداند کہ از اولیاست
و خلق ہم بداند بعدہ فرمود انبیا را عزل نباشد و در رسالۂ امام ابو القاسم
قشیری مے نویسد کہ ولی را دو معنی است یکے فعیل بمعنی مفعول یعنے ولی کسے
باشد کہ حقتعالیٰ را متولی گرداند در امور خویش قال اللہ تعالیٰ وھو یتول الصالحین
فلا یکلہ للفسی بحظہ بل یتول الحق للہ سبحانہ وتعالیٰ و دوم فعیل صیغہ
مبالغہ من الفاعل یعنے ولی کسے است کہ متولی عبادات وطاعات خدا تعالیٰ
باشد یعنے عبادات وطاعات او را جاری دارد بر سبیل پیاپے من غیر ان
یتخللھا عصیاں پس ایں ہر دو صفت موجود باید تا او ولی باشد و اختلاف
کردہ آید کہ روا باشد ولی خود را ولی نداند بعضے مے گویند روا باشد زیرا چہ
ولی نفس خود را در عین تصغیر مے بیند و اگر چیزے از کرامت بدو ظاہر شود
بترسد نباید کہ ایں مکر باشد پس ایں حال مشعر خوف باشد وایں خوف احتمال
آں دارد کہ عاقبت بخلاف حال او باشد پس طایفہ کہ بریں حال وبریں قول اند
شرط ولایت وفاے مآل میدارند یعنے اگر معاملہ موافق مآل شد ولی باشد
و بعضے مے گویند روا باشد کہ ولی خود را ولی داند وایں طایفہ شرط نمے دارند
وفاے مآل را پس نزدیک ایشاں رواست کہ ایں ولی مخصوص بکرامتے
باشد کہ بداند کہ او مامون العاقبۃ است زیرا چہ کرامت اولیا جایز است
پس ایں حال از خوف عاقبت ایمن گرداند وہم ازینجاست کہ رسول
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ دہ نفر اند از یاران من کہ در بہشت

خواہند رفت و رسول علیہ السلام دانستہ کہ ایشاں ماموں العاقبۃ اند و سلطان المشائخ نے فرمود کہ شیخ را ہم ولایت باشد و ہم ولایت باشد ولایت آنست کہ مریداں را بخدا رسانند و ادب طریق تعلیم کند و آنچہ میان او و میان خلق است آں را ولایت گویند و آنچہ میان او و میان حق است آں ولایت است و آں خاص محبت است چوں شیخ از دنیا نقل کند روا باشد ولایت با خود ببرد اما ولایت بکسے تسلیم کند و ببرود اگر او ندہد روا باشد کہ حق جل و علی ولایت بدیگرے بدہد اما ولایت ہمراہ او باشد آں را باخود ببرد دریں باب حکایت فرمود بزرگے بود ہر یکے را بخدمت بزرگے فرستاد کہ شب ابو سعید ابو الخیر نقل کرد یا آں بزرگ کس فرستاد کہ ولایت بکہ داد و جواب گفت کہ ایں خبر ندارم بعد ازاں ایشاں را معلوم شد کہ آں ولایت شمس العارفین دادند رحمۃ اللہ علیہم در آں شب خلق بر در شمس العارفین آمدند شمس العارفین ایشاں را بیش ازانکہ سخنے گویند گفت خدا تعالیٰ را چندیں شمس العارفین اند تا بکدام شمس العارفین دادہ باشند سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نے فرمود کہ اولیا تا وقت نقل پنہاں اند گوئی کسے در خواب باشد و معشوق او در بستر او حاضر شدہ باشد وقت رحلت آں خفتہ را ماند کہ ناگاہ از خواب بیدار شود معشوق و مطلوب خود را کہ ہمہ عمر در طلب او بودہ باشد ہم در بستر خود یابد دانی او را چہ شادی و فرحت بود یکے از حاضران سوال کرد کہ بعضے اولیا را ہمیں جا نعمت مشاہدہ حاصل است فرمود آرے فاما ایں نعمتے کہ ایں ساعت مے بیند چوں آں نعمت بکمال در یابند بداں خفتہ ماند کہ چوں بیدار شود معشوق خود ہم در بستر یابد بحکم حدیث اَلنَّاسُ نِیَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا یعنے تا ہر کس اینجا بچہ مستغرق است چوں بمیرد ہمانچہ مطلوب اوست بدو دہند

نکتہ در بیان کرامت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نے فرمود سہ چیز است کہ از طریق کرامت حاصل شود یکے علم بے تعلّم چنانکہ

خواجہ ابوحفص نیشاپوری در سفر حج چوں بہ بغداد رسید با خواجہ جنید رحمۃ
اللہ علیہ بزبان عربی بفصاحت و بلاغت سخن گفت دوئم آنچہ عوام را در خواب
دیدہ شود و اولیا را در بیداری دیدہ شود سوم آنچہ تصور عوام در نفس ایشان
موثر آید اولیا را آں تصور در نفس غیرے موثر آید مثلاً اگر حوضے را تصور کند
در زمان دہاں او پر آب شود و ایں اثر تاثیر تصور است ہمچنیں اگر صاحب
کرامتے تصور کند در نفس غیرے اثر آں تصور حاصل مے شود تا اگر موت
شخصے تصور کند آں شخص بمیرد و اگر دیدن شخصے تصور کند در حال آں شخص
حاضر شود مے فرمود خارق عادت را چہار مرتبہ است معجزہ و کرامت
و معونت و استدراج اما معجزہ ازاں انبیا است کہ ایشاں را علم و عمل
کامل باشد و ایشاں اہل صحو اند اما کرامت اولیا را باشد ایشاں را نیز
علم کامل باشد و اما فرق اولیا و انبیا اینست کہ انبیا غالب الحال اند
و اولیا مغلوب الحال اما معونت آنست کہ بعضے مجانین را باشد کہ ایشاں
را نہ علمے و نہ عملے و از ایشاں چیزے بر خرق عادت معاینہ افتد اما استدراج
آنست کہ طایفہ باشند کہ ایشاں را ایمان نباشد و چوں اہل صحو و غیر آں بر خلاف سہو
عادت از ایشاں چیزے دیدہ شود کاتب حروف بخط مبارک سلطان
المشایخ نوشتہ دیدہ است وقد جرت السنۃ الالٰھیۃ ان لایخرج
شیئا من عالم الغیب الی الشھادۃ الا بواسطۃ کقول ابن مسعودؓ بعد
ما سال النبی علیہ السلام و ابو بکر رضی اللہ عنہ اللبن انا موتمن
لست لبنا فیھا قد عاساۃ لم ینز علیہ فحل و شراب ما استخرج اللبن
الا بالضرع مع ان اللہ تعالی قادرٌ علی ابداعہ من غیر ضرع و ان ابا
ھریرۃ اسلم من خیر ملازم النبی علیہ السلام ثلاث سنین وقد
زادت روایۃ علی روایۃ من لازم مدۃ عمرہ و بسیط کسایہ مشھور فکیف
ینکر علی من اودع العلوم فی کساء الی ھریرۃ او دع اسرارا فی خرقۃ

البہا علیا رضی اللہ عنہ قال عایشۃ رضی اللہ عنہا خرج رسول اللہ صلے اللہ علیہ والہ وسلم غداۃ وعلیہ مرط من شعر اسود فجاء الحسن فادخل معہ ثم الحسین فادخلہ معہ ثم فاطمہ فادخلہا معہ ثم علی فادخلہ معہ ثم قال انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت ویطھرکم تطھیرا انظر السنۃ الالھیۃ باذھاب الرجس بادخال النبی علیہ السلام تحت مرطے ترجمہ تحقیق جاری شدہ است سنت وعادت خدا بریں کہ خارج نکند چیزیرا از علم غیب بسوے عالم شہادت مگر بواسطہ مانند قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ بعد از آنکہ خواست پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و ابوبکر رضی اللہ عنہ شیر راگفت نیستم من از نوشانندہ آں شیر پس طلبید آں سرور صلعم گوسپندے را کہ نہ جستہ بود بروزی نوشید آنحضرت شیر را مگر از پستاں باوجود آنکہ خداے تعالیٰ قادر است برآنکہ رساند شیر از غیر پستاں و دیگر آنکہ بدرستیکہ ابا ہریرہ ایماں آورد در بہترین زمانہ و لازم گرفت صحبت آں سرور را صلی اللہ علیہ وسلم سہ سال و تحقیق زیادہ شد روایت احادیث ابا ہریرہ بر روایت کسے کہ لازم گرفت صحبت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم تمام عمر و فراخی گلیم آں ابی ہریرہ معلوم و مشہور است پس چگونہ انکار کردہ شود بر ذاتے کہ امانت نہادہ است در گلیم ابی ہریرہ و امانت نہادہ است اسرار الٰہی را در خرقہ کہ پوشانید آں خرقہ علی رضی اللہ عنہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا برآمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روزے و بود بر آنحضرت گلیم سیاہ پس آمد حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم باخود زیر گلیم امام حسن را رضی اللہ عنہ پس برآمد امام حسین رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باخود در زیر گلیم امام حسین رضی اللہ عنہ را پس تر آمد فاطمہ رضی اللہ عنہا پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاطمہ را رضی اللہ عنہا در زیر گلیم پس تر آمد علی رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم

۳۵۴ نکتہ علی را رضی اللہ عنہ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جز ایں نیست کہ خواستہ
است خدا یتعالیٰ شمارا یاک نکتہ در بیان ستر کرامت حضرت سلطان المشائخ
مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز فرض اللہ تعالیٰ کتمان الکرامت علی اولیائہ کما
فرض علی انبیائہ اظہار المعجزۃ ترجمہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ پوشیدن
کرامت بر اولیاے خود چنانچہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ بر انبیاے خود ظاہر کردن
معجزہ را پس اگر کسے کرامت اظہار کند ترک فرض کردہ باشد چہ بد کردہ باشد
و سلوک را صد مرتبہ نہادہ اند ہفدہم مرتبہ کشف و کرامت است اگر سالک ہم دریں
بماند ہشتاد و سہ مرتبہ دیگر را کے برسد و فرمود شیخ عثمان حرب آبادی رحمۃ اللہ
علیہ پس بزرگ کسے بود و او را تفسیر است قوی معتبر او ساکن غزنیں بود سبزی
پختے و فروختے بعدہ در بیان عنایت غیبی ایں بیت فرمود بیت حق بشیاں تاج
نبوت دہد + ورنہ نبوت چہ شناسد شباں + اگر کسے بروے آمدے و درم قلب
بدو دادے و آنانچہ پختہ بودے بخریدے او آں درم ستدے اگرچہ بدانستے کہ قلب
است بر روے خرندہ نگفتے تا خلق را چناں نمودے کہ در قلب و سرہ فرق نمیکند
بیشترے مے آمدند و درم قلب مے دادند و سبزی پختہ مے بردند تا وقت نقل او شد
روے سوے آسماں کرد و گفت خداوندا ترا معلوم است کہ خلق مرا درم قلب دادہ
اند و من بجاے سرہ قبول کردہ ام و بر روے ایشاں رد نکردہ ام اگر از من طاعتے
قلب در وجود آمدہ است بکرم خود بر روے من رد مکن بعدہ فرمود درویشے صاحب
دلے بر او آمد طعامے از دیگ او طلب نمود شیخ عثمان کفگیر بر آورد ہمہ دُرو
مروارید بود آں درویش گفت ایں را چکنم باز شیخ عثمان کفگیر بر آورد ہمہ زر
بر آمد آں درویش گفت آں سنگریزہ بود و ایں سنگ چیزے بکش کہ من بخورم
بار سیوم شیخ کفگیر بر آورد ہماں سبزی بروں آمد کہ پختہ بود آں درویش چوں
ایں حال بدید گفت اکنوں ترا بشی ازیں انیجا نباید بود و ہمدراں چند روز
شیخ عثمان نقل کرد بعدہ فرمود چوں درویش ازیں بابت کشف کند و را زوے

بودن در دنیا نباشد خواجہ سنائی نظم کردہ است نظم ہیچ ننمائے روے شہر افروز
چوں نمودی بر و سپند بسوز * آں جمال تو چیست ستی تو * واں سپند تو چیست
ہستی تو * بعدہ فرمود انچہ بعضے اولیا بیروں مید ہند آں ستی ایشاں است
برخلاف انبیا کہ ایشاں اصحاب صحواند خواجہ سنائی آنرا ستی مے گوید یعنے چوں
سر کشف کردی بیش ترا در دنیا درنگ نباید کرد بدیں عبارت گفتہ است * آں
جمال تو چیست مستی تو * واں سپند تو چیست ہستی تو * بعدہ فرمود آنکہ کامل است
ہیچ نوع اسرار بیروں ندہد فرمود حوصلہ وسعی بیاید تا اسرار را شاید واہل ایں
معنی اصحاب صحواند و مے فرمود مراد از کشف و کرامت حجاب راہ است کار استقامت
محبت دارد و کرامت پیدا کردن کارے نیست مسلمانی زرمے راستی گدائے
بیچارہ بیاید بود آنگاہ فرمود خواجہ ابو الحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ برلب آب دجلہ
رسید ماہیگیرے را دید او را گفت دام در آب انداز و ماہی بگیر اگر من صاحب
ولایت خواہم بود دریں دام ماہی خواہد افتاد کہ راست دو نیم من خواہد بود ماہی گیر
دام در آب انداخت ماہی در دام افتاد چوں او را وزن کردند راست دو نیم
من شد ایں خبر بشیخ جنید رسانیدند قدس سرہ فرمود کاشکے کہ در آں مارکے
سیاہ افتادے تا ابو الحسن را بگزیدے و او را ہلاک کردے گفتند چرا چنیں
مے فرمائی گفت مارے در آنچہ او را بگزیدے و او ہلاک شدے شہید میرفتے
چوں آں نشد چہ دانم بدیں غرور کرامت ختم کار او چگونہ خواہد شد و مے فرمود
شیخ سعد الدین حمویہ رحمۃ اللہ علیہ پیر بزرگ بود مگر والی آں شہر در حق او
اعتقادے نداشت تا روزے ایں والی یعنے بادشاہ از خانقاہ نزدیک مے
گذشت حاجبے را دروں فرستاد و ایں لفظ گفت کہ ایں صوفیچہ را بیروں
طلب حاجب دروں آمد و پیغام بادشاہ رسانید شیخ بسخن او ہیچ التفاتے نکرد
بنماز مشغول شد حاجب بیروں آمد و صورت حال باز گفت بادشاہ را کہ غضب
بود فرو نشست و بخدمت شیخ آمد شیخ برخاست و بشاشتے کرد و ہر دو یکجا بنشستند

دراں نزدیکی باغیچہ بود شیخ سعدالدین حمویۂ اشارت کرد تا تختے سیب بیاورند شیخ و بادشاہ سیب تناول میکردند مگر سیبے بزرگ دراں طبق بود در دل بادشاہ گذشت کہ اگر ایں شیخ را صفائی ہست مرا ایں سیب خواہد داد ہمینکہ براندیشہ مطلع شد دست دراز کرد و آں سیب برداشت و روے سوے بادشاہ کرد و گفت من وقتے در سفر بودم بشہرے رسیدم و بردر آں شہر جمعے دیدم لعابے بازی میکرد آں لعاب دراز گوشے داشت چشم آں دراز گوش بجامہ بستہ بود و دریں میاں انگشتری خود بدست یکے از نظارگیاں داد آنگاہ روے سوے جمع کرد کہ ایں دراز گوش من انگشتری نے یابد آں دراز گوش در دایرۂ آں جمع ہمچناں چشم بستہ گشتن گرفت و ہر کس را بوے میکرد تا رسید پیش آں مرد انگشتری برو بود بایستاد ہما نجا قرار گرفت لعاب بیاید و انگشتری ازاں مرد بستد الغرض شیخ سعدالدین حمویۂ از بعد ایں نظیر روے سوے بادشاہ کرد و گفت کہ اگر مردم چیزے از کرامت پیدا کند کوئے خود دراں حمار برابر کردہ باشد و اگر نکند ترا در خاطر گرد کہ دریں مرد صفائی نیست ایں بگفت و سیب جانب بادشاہ انداخت عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ طریقہ مشایخ ما قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم العزیز ہمہ ستر بود چنانکہ در ذکر ایں بزرگاں در محل ہاے خود تحریر یافتہ است خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت ہا من غلام گزیدہ مردانم + باد دایم فداے شاں جانم + قدر شاں بیش ام پایدہ + کشف را زیر کفش مالیدہ + کشف اگر رہ گردد بر تن + کشف را کفش سازد بر سر زن + نکتہ دربیان یقین شدن اسم از زبان مبارک سلطان المشایخ و دربیان ارادت آوردن کاتب حروف محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد بحضرت باعظمت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین خواجہ محمد ابن احمد ابن خواجہ علی الحسینی البخاری بداؤنی قدس اللہ سرہم العزیز بقر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد باد کہ کاتب حروف بندہ و بندہ زادہ آستان آسماں ساے مشایخ طبقہ مکرمہ خواجگان چشت است رضی اللہ عنہم و پدر و جد

نکتہ

این بنده در سلک خدمتگاران این مشایخ کبار منسلک بوده اند و نعمت دینی و دنیاوی از حضرت این پاکان مخصوص گشته اند این ضعیف خوش گوید قطعه

بیچارگان عشق تو بر بوی زلف تو	برباد داده جان و دل و خان و مان خویش
از حضرت مشایخ دیندار یافتند	مطلوب هر دو عالم و مقصود جان خویش

الغرض چون این بنده تولد شد جد پدرین کاتب حروف سید محمد کرمانی که از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بود و مولانا شمس الدین دامغانی که جد مادرین کاتب حروف و هم سبق حضرت سلطان المشایخ بخدمت شمس الملک بود بجهت تعین نام کاتب حروف بخدمت سلطان المشایخ آمد سید محمد کرمانی بخدمت سلطان المشایخ باز نمود که این خوردک را نام تعین فرماید سلطان المشایخ فرمود که شما بزرگ اند نام تعین کنید سید محمد توجه بمولانا شمس الدین دامغانی کرد شما تعین کنید بعده مولانا شمس الدین بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرض داشت ما که بخدمت آمده ایم مطلوب آنست که مخدوم نام تعین کند بعده سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز فرمود که مرا محمد نام است و سید را نیز محمد نام است و خدمت شما را اسم محمد نام این خوردک را هم محمد نام باشد و این دولت و سعادت باتفاق آن اولیاے کاتب حروف را از آن روزے شد شیخ سعدی خوش گوید بیت بنده را نام خویشتن نبود + هر چه ما را لقب کنند آنیم + و چون بنده بحد بلاغت رسید بسعی جمیل والده بزرگواره رحمة الله علیها و بواسطه شفقت جد مادرین مولانا شمس الدین دامغانی رحمة الله علیه بشرف ارادت حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز رزقنا الله شفاعته مشرف گشت امیر خسرو خوش گوید بیت سعادت ابدی در پئے ارادت تست + چنانکه عید مبارک ز بعد ماه صیام + این ضعیف گوید

نظم اے دست تو دستگیر جان و دل من ✦ اے روے تو حلِ عقدۂ مشکل من ✦ خاک درِ تست افسر و تاج سر من ✦ عشق رُخِ تست جملۂ حاصل من ✦ و بوقتے کہ سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز دست ارادت بدیں بندہ دادہ اند وقت چاشت بود سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانہ پیش حجرہ در مقام سعود مستقبل قبلہ بر کہٹ نشستہ ایں ضعیف گوید **قطعہ** بر تخت نشستہ بود چو سلطان عاشقاں ✦ آں سرورِ مشایخ برہان عاشقاں ✦ و ز ہر شکست زلفش دلہاے عارفاں ✦ سرگشتہ باد گرد سرش جان عاشقاں ✦ و در گریہ مستغرق گشتہ سبحان اللہ ایں چہ گریہ بود اگر وقتے تبسم کردے در اثناے تبسم ہم در آب در دیدہ گشتے ایں ضعیف گوید **رباعی** اسیر گریۂ تو ہر کہ دید یکنظرش ✦ غلام خندۂ تو عالم است اے سلطان ✦ عجب تر آنکہ بگاہِ تبسّم از گریہ ✦ دو چشم روشنت از آب دایماً غلطاں ✦ خدمت مولانا شمس الدین بندہ را با دو برادر سید لقمان و سید داؤد پیش برد بجہت مولانا شمس الدین کرسی آوردند متصل کہٹ حضرت سلطان المشایخ نہادند خدمت مولانا بالاے کرسی نشست و مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس پیش نشستہ بود و سخنے در علم طب مے گفت برخاست و رفت و ذکر ایں بندگان مولانا شمس الدین بدیں عبارت کرد کہ پسران سید مبارک دعاگو زادگان مخدوم مے خواہند کہ در سلک بندگان منسلک شوند و بشرف ارادت مشرف گردند حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا مرا اینہا فرزندانند ایں ضعیف گوید **بیت** ایں از کرمت سزد و لیکن گویم ✦ اے کاش سگے باشم اندر رہ تو ✦ بعدہ دست ارادت بندۂ کمینہ را داد و کلاہ بر سر ایں بندہ نہاد خاما دریں حالت حضرت سلطان المشایخ را گریہ چناں غالب شد کہ نلقینے نکرد و ہذا المقصود ایں بندہ در سایۂ دیوار سلطان المشایخ بر سنت آبا و اجداد پرورش مے یافت ایں ضعیف گوید **بیت** پرورش مے یافتم در سایۂ دیوارِ تو ✦ من کہ باشم جملہ عالم پرورش مے یافتند ✦ بعدہ ہر چند گاہ چہ بصاحبیت مولانا شمس الدین مذکو

وچه فرستاده والده بزرگوار بجمال جهاں آرائے ودیدار دلکشائے سلطان
المشایخ مشرف مے شد این ضعیف گوید قطعه یکه روئے تو دیده است
اعتقاد من آنست * که او نجات ابد یافته است از حرماں * بدرد عشق تو مے
میرم و نمی طلبم * که روئے خوب تو بینم کجاست این درماں * اگرچه درک معانی
در آں ایام چنداں نبود فاما هم بوقت پاک سلطان المشایخ قدس الله سره
العزیز این ضعیف گوید رباعی از وقت تو وقت عالمے خوش گشته است * در
عشق تو جاں ز اندوه و غم رسته است * جاناں ز غمت دو کون پر شد آرے *
با روئے تو عشق عقد محکم بسته است * که نعمت دیدار و مشاهده مجلس آں بزرگوار
که مشابه مجلس حضرت رسالت پناه علیه الصلوٰة والسلام بود و ذوق مجلس
ارادت و مساس دست مبارک سلطان المشایخ که بگریه حضرت سلطان
المشایخ مقرون بود و این ضعیف گوید بیت گریهٔ تو که مایهٔ عشقست *
عاشقانِ جهاں بدیده خرند * پس ازاں دیده خونِ دل چوں آب * بردرت
عاشقاں ز دیده برند * در خاطر جا گرفته است و در ضمیر متمکن گشته این ضعیف
گوید بیت چناں در خاطرم داده است جایت * که خواهم مردن اندر زیر پایت *
و نیز تا این غایت که این بیچاره سماع مے شنود و رقتے که ازاں حاصل مے شود
اهم ثمرهٔ آں است که از اوصاف پسندیده و اخلاق گزیده سلطان المشایخ
بر روح نازل مے شود و ازانجا شاخ در شاخ میزند خواجه حکیم سنائی گوید بیت
بصحرائے محبت شو اگر نزهت همے یابد * که آنجا باغ در باغست خواں در خواں
داور را * و هر جهے که از دین و دنیا این ضعیف را پیش مے آید صورت مصفائے
روح افزائے حضرت سلطان المشایخ که فلک و ملک و جن و انس در مشاهدهٔ
آں سرگرداں مے بودند در دل خود تصور کنند و مقصود و مطلوب این بیچاره
هم بوقت پاک سلطان المشایخ ازاں حاصل مے گردد این ضعیف گوید ابیات

حاصل عشق تو در هر دو جهاں روئے تو بس	خانهٔ اهل دلاں گشته سر کوئے تو بس

هر کسے سوے کسے روز قیامت بیند * نظر بنده دراں روز ہمیں سوے تو بس
باز ایں ضعیف گوید بیت تو بادشاه جہانی ترا سزد نظرے * بحال ما که گدایان
کوے سلطانیم * آمدم بر سر حرف چوں محبت ایں حضرت در سویداے دل بنده
جاے کرد ایں ضعیف گوید بیت بسلطانی نشستی در دل وجاں * نکو کردی
تواے سلطان خوباں * باز ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خراب
خانهٔ دل * روشن از آفتاب خانهٔ دل * چشمہا خون دل رواں کردند * دوست
چوں شیشه درمیانهٔ دل * بجان ودل ایں بیچاره متعلق ایں سرور صاحبدلان
عالم گشت مصرع بحمد الله که دل را یافتم اندر خم زلفش * ونیز ایں گدا حضرت
سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز را چند کرت در خواب دید بیت ہمه
دعاے تو گویم بوقت بیداری * ہمه خیال تو بینم چو باشم اندر خواب * وخواب را
اثرے تمام وثمره پیدا است فکیف خواب مرید بیچاره عاشقے که در ضمیر او جز
خیال دوست دیگرے را مدخل نباشد بیت چناں فراخ نشسته است یار در دل
تنگ * که ہیچ زحمت اغیار در نمے گنجد وایں چنیں دلے که غرق دریاے محبت پیر باشد
وآں محبت دلیل بر محبت حق تعالیٰ باشد شیطان ملعون را چه محل که در خواب تمثل
بدوستان حق تعالیٰ تواند کرد قَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَنْ رَاٰنِیْ فِی الْمَنَامِ
فَقَدْ رَاٰنِیْ فَاِنَّ الشَّیْطَانَ لَا یَتَمَثَّلُ بِیْ ترجمه گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
کسیکه دید مرا در خواب بتحقیق دیده است پس مرا بدرستی که شیطان مانند من
نے شود در صورت وسیرت با من وشیخ قایم مقام پیغمبر است فَاِنَّ الشَّیْخَ فِیْ قَوْمِهٖ
کَالنَّبِیِّ فِیْ اُمَّتِهٖ ترجمه پس بدرستی که شیخ در قوم خود مانند نبی است در امت
خود پس چنانکه امکاں ندارد که تمثل بصورت آں شاه پیغمبراں محمد رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم تواند کرد ہمچنیں تصور ندارد که تمثل بصورت شیخ تواند کرد
فَیَبْقَی الْمُرِیْدُ مَحْفُوْظًا ترجمه پس باقی میماند مرید مراد نگاہداشت کرده شده
در پناه شیخ از شر شیطان کرت اول که کاتب حروف جمال حضرت

سلطان المشایخ را در خواب دید امیر خسرو خوش گوید بیت ایں توئی یا بخواب می بینم * یا بشب آفتاب می بینم * کوئے حضرت سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانہ درون حجرہ خویش بر کہت مستقبل قبلہ نشستہ و پیش آں بوریاے لکھنوتی فراز کردہ اند و در یک رکن بوریا جبۂ خانگی و دستارے سفید نہادہ چوں نظر بر جمال سلطان المشایخ افتاد و بندہ سر بر زمیں نہادہ خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت ہر کہ او سر بریں ستانہ نہد * پاے بر تارک زمانہ نہد * چوں ایں بندہ سر برداشت حضرت سلطان المشایخ جانب بندہ اشارت کرد کہ ایں جامہ بپوش بندہ ہم در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ آں جبۂ پوشید و آں دستار بر سر بست و سر بر زمین نہاد و باز گشت ایں ضعیف گوید بیت پوشید بندہ خلعت و سر بر زمین ناز * آں خلعت مبارک و آنجامۂ نیاز * و باز ایں ضعیف گوید بیت چگونہ شکر تواں گفتن ایں کرامت را * کہ خلعت شہ عالم بدیں گدا برسد * و بندہ چوں جبۂ پوشید و دستار بر سر بستہ در جماعتخانہ آمد وقت نماز پیشیں بود یاراں بجہت نماز حاضر شدہ منتظر سلطان المشایخ ماندہ بندہ را در خاطر گذشت کہ برابر سلطان المشایخ نماز پیشیں بگذارم ہم در اثناے ایں خطرۂ مبارک سلطان المشایخ بجہت نماز فرود آمد بندہ برابر حضرت سلطان المشایخ نماز بگذارد و از خواب بیدار شد کرت دوم چوں برادران بندہ سید عماد الدین امیر صالح رحمۃ اللہ علیہ و سید نور الدین بشرف ارادت شیخ نصیر الدین محمود مشرف شدند بندہ را گفتند کہ تو نیز بخدمت ایشاں ارادت بیار زیرا کہ در آنوقت کہ بخدمت سلطان المشایخ تو ارادت آوردہ سلطان المشایخ تلقین ارادت نکرد بندہ گفت کہ سلطان المشایخ دست ارادت دادہ است و کلاہ بر سر ایں بندہ نہادہ و با ارادت قبول کردہ ایں ضعیف گوید بیت کلاہ بر سر بندہ نہاد و کرد قبول * قبول دست بتحقیق نزد حق مقبول

همدراں ایام کہ گفت وشنید تلقین وارادت مے شد شبے ایں مسکین حضرت سلطان
المشایخ را در خواب دید گوئی سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانہ در سمت درخت
بڑ در کنجے کہ طرف لب آبست وپردہ دیوارے خورد برآوردہ بودند تا سلطان
المشایخ در سایہ آں بنشیند وشاخہاے درخت نیز آنجانب میل کرد در آں مقام
نشستہ بود چوں ایں بندہ از درے کہ بالاے بام مذکور میرفت سر دروں کردہ
نظر سلطان المشایخ بدیں بندہ افتاد سر بر زمیں نہاد **بیت** اینک بدرت
نہادہ ام سر ٭ اے سرور عاشقان عالم ٭ دریں محل گفت وشنود تلقین ارادت
در خاطر مے گذشت کہ اگر تقریر وقا کند از سلطان المشایخ بپرسد چوں ایں بندہ
سر از آستانہ برداشت سلطان المشایخ دست مبارک جانب بندہ برآوردہ
چنانکہ کسے را دست ارادت دہند وسخنے نگفت شیخ سعدی گوید **بیت** دست
من گیر کہ بیچارگی از حد بگذشت ٭ سر من دار کہ در پاے تو ریزم جاں را ٭ واز
مہابت سلطان المشایخ کہ فلک ازاں ہیبت در لرزہ بود ایں ضعیف گوید
بیت فلک زہیبت تو دایم است سرگرداں ٭ چنانکہ عاشق مسکیں زعشق
مہ رویاں ٭ بندہ نتوانست کہ آنچہ در خاطر داشت عرض دارد لیکن ایں خواب
را بر خطرۂ خود تعبیر کرد یعنے در ارادت اگر پیر دست بیعت دادہ است وکلاہ
ارادت بر سر نہادہ ہماں بسندہ باشد بے تلقین کہ گفتہ اند ارادت فعل مرید است
حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود اگر مرید شیخ را گوید کہ
من مرید تو ام وشیخ گوید کہ مرید من نہ او مرید باشد واگر شیخ گوید تو مرید منی مرید گوید
من مرید تو نہ ام مرید نباشد زیرا چہ ارادت فعل مرید است خاصہ مریدے کہ
محبت جمال ولایت پیر ظاہر وباطن او را فرو گرفتہ باشد وشب وروز در یاد
پیر وعشق پیر عمر بسر مے برد ایں ضعیف گوید **بیت** بنگر کہ چگونہ است ز اوصاف جمالش ٭ عقل و
دل بیچارۂ عشاق تو مدہوش ٭ وہر چند کہ محبت واعتقاد در باب پیر محکم تر عشق وذوق در کار خداے

آرزوے شد هر آئینه محبت پیر از ناشائسته باز دارد و بر طریقه شریعت و حقیقت بدارد
و دمبدم در ضمیر او ندائے او باز گشت در دهند و اگر ایمعنی مرید در خاطر احساس نکند
تحقیق در دعوے ارادت و محبت کاذب باشد زیرا چه سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز فرموده است تا این غایت که محبت در غلاف دل است
امکان معصیت هست فاما چوں در سویدائے دل جائے کرد هیچ خیال
معصیت در اندیشه او نگذرد الغرض بعد دیدن این خواب بنده پیش جامه
که صحبت سلطان المشایخ یافته بود همسبق روضه متبرکه سلطان
المشایخ بتجدید بیعت کرد و بر شکر این نعمت هم در جماعتخانه سلطان المشایخ
باچند عزیز صاحب ذوق و نیاز سماع شنید امید از حضرت عزت آنست که از
برکت دست سلطان المشایخ عاقبت این بیچاره و کسانیکه بداں دولت
رسیده اند بخیر خواهد بود این ضعیف گوید **قطعه** هر که سر بر جناب او مالید * سایهٔ
حق برو بود ممدود * هر که رویت بدید یافت ز حق * عمر در خیر و عاقبت محمود *
کرت سوم که از خواب مذکور مدت پانزده سال گذشته بود و معامله نفس که دشمن
دینی است بر حسب مطلوب آنحضرت نبود هیچکارے بمراد دل درویش نرفت
و فترتے دریں مدتے از غلبهٔ جوانی چنانکه افتد و دانی مزاحم شد این ضعیف
گوید **بیت** یارب چه خوش است این جوانی * در یاب بخیر اگر توانی * و در
مدت مذکور هر وقت که سلطان المشایخ را در خواب میدیدم مجال قربت آنحضرت
نبود چنانکه این معنی مناسب بیتے است که بر زبان گهربار حضرت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز گذشته است
اینست **بیت** تو گدائی دور باش از بادشاه * تا نیاید بر دل تو دور باش *
گر وصال شاه میداری طمع * از وصال خویشتن مهجور باش * و اگر نوعے از
دور بر جمال مبارک سلطان المشایخ نظر افتادے و بنده خواستے که نزدیک
شود و سعادت پائے بوس حاصل کند کسانیکه بودند مانع این دولت میشدند

هم پیش

بر زبانِ حال بریں بیچاره مے گفتند مصرع تو از کجا و سرِ زلفِ دلبراں بکجا + فاما اعتقاد و محبت آنحضرت تازیانۂ بازگشت بر مرکبِ نفس میزد امیر حسن گوید بیت باز مے آیم و سر در قدمت مے فگنم + مے نخشی ار توئی بنده شرمنده منم + الغرض شب بیست و سیوم ماه ربیع الآخر سنه ثمان و خمسین و سبعمایة شب جمعه بود بوقت آخر شب جمعه ایں بنده سلطان المشایخ را در خواب دید گوئی مجلسے آراسته اند و بساطهاے نو انداخته ایں ضعیف گوید بیت مجلسے یارب چه گویم چوں بهشت آراسته + راست گویم مجلسے چوں مجلسِ پیغمبراں + حضرت سلطان المشایخ جبّۂ جامگی پوشیده در یک رکن صدر آں مجلس نشسته بزرگے گوید بیت بوستانیست صدرِ تو ز نعیم + آسمانیست قدرِ تو ز جلال + گوئی جماعتے بوده اند ازیں مجلس ہمیں ساعت خاسته اند و رفته سلطان المشایخ مانده است و دو پیر عزیز دیگر که ایشاں نیز ساخته اند براے رفتن بنده دریں محل درآمد و در دل بنده التماسے بود و ہم در خواب بخاطرے گذشت چوں پاے بوس حضرت سلطان المشایخ حاصل کند آں التماس عرض دارد چوں بنده بپاے بوس سلطان المشایخ مشرف شد پیش ازانکه التماس خود عرض دارد در اثناے آنکه دست مبارک سلطان المشایخ گرفته بود حضرت سلطان المشایخ بنده را فرمود که تجدید بیعت بکنی بنده از نفس جانبخش مخدوم جہانیاں جاں یافته ایں ضعیف گوید بیت جاں یافت تجدید ازاں عیسیٰ ثانی + بنهاد بریں دیدۂ جاں منتِ جانی + ہم دریں حال بنده تجدید بیعت کرد ایں ضعیف گوید بیت چو دادی دست بیعت کردم از سر + که در عشقت و ہم جان و دل و سر + بعد سلطان المشایخ تلقین فرمود که بیعت کردی برمن و بر خواجگان من بنده از حضرت سلطان المشایخ بتجدید بیعت قبول کرد ہم در خواب وقت بنده خوش شد و گریه مستولی گشت امیر خسرو خوش گوید بیت ہمه شب گریه ام خفتن نداده است +

کہ بوے گل رخ من یا صبا بود **نکتہ** دربیان طایفۂ کہ خودرا باہل تصوف نسبت ۳۴۵ نکتہ
کنند و معاملۂ ایشاں ندارند و بغیر اذن پیر دست بیعت دہند و یا بتعمیۂ تلجیہ
خود را مشہور باذن پیر کنند عَفَی اللّٰہُ عَنْہُمْ ترجمہ (عفو کند خداے تعالیٰ از آنہا)
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ مرید میباید کہ چوں در سلوک مقامات بمدد
پیر حاصل کند خیال خلافت و گرفتن مُریداں در ضمیر او نگذرد و خود را دریں محلِ
نازک ندارد ہم بر نعمتہاے کہ بشفقت پیر حاصل کردہ است بسندہ کند
و ہوس پیری و کرامت در باطن خود جاے ندہد تا ہمیں استقامت او کرامت
باشد کہ اَلْکَرَامَۃُ ہِیَ الْاِسْتِقَامَۃُ عَلَی الْبَابِ الْغَیْبِ ترجمہ بزرگی ہمیں
درست ماندن است بر دروازۂ حق و اگر ایں دشمن ذاتی کہ ایں نفس و ہوا خوانند
بر آں آرد کہ در عبادت باری تعالیٰ استقیم گشتہ و مقام توکل و مجاہدہ بخون جگر راست
کردہ و آنچہ ایں قوم دریں باب فرمودہ اند تمام آں را در کار آوردہ بر زنہار
ہزار زنہار بدیں وسواس شیطانی در پیکار رحمانی کہ شغل مشایخ
کبار است و آں بزرگاں من اللہ و من الشیخ مجاز بودہ اند و خود را از دست
و پاے ندہی و بحیلۂ ناہنجار و بشفاعت و عنایت شروع در پیکار نکنی کہ کار
خود را باطل کردہ باشی و خاطر منغّص و پریشان گردانیدہ و با خداے تعالےٰ
مکابرہ کردہ و خدمت یاران اعلیٰ از مُریدا علےٰ **سلطان المشایخ** بودہ اند کہ در
علم و زہد و ورع و عشق و عقل میان یاراں مشہور بودہ اند چنانکہ مناقب ایشاں
در باب پنجم میانِ یارانِ اعلیٰ تحریر یافتہ است ہرگز خیال خلافت و اندیشۂ مرید
گرفتن در خاطر مبارکِ ایشاں نگذشتہ باشد و از بزرگاں ہم بر محبت و شفقتِ
حضرتِ **سلطان المشایخ** اکتفا کردہ و روزگار بخاطر جمع بعشق و ذوق گذرانیدہ
بزرگے گویدْ **بیت** بے یاد روزگارِ تو گر یک نفس زنم تضییع عمر باشد و تعطیل روزگار
چہ آرزو داری کہ بسبب چند نفرے کہ باتباعِ تو ہرگز جاے نخواہند
رسید باز ایشاں در گردن تو کردہ طریق حمیّا لال

در عرصهٔ عرصات در نظر انبیا و اولیا خواهند گردانید و اینچنین بے انصافے
را که بر جادهٔ پیران خود نرود و در ینکار دینی که معاملهٔ مردان خداست بآرزوئے
تمام دست اندازد تشهیر و تعذیر خواهند کرد و ندائے در خواهند داد که دعوی
محبت ما کردید و خلق را بدیں شیوه فریفتید و بر مشایخ کبار افترا کردید نَاكِسُوا
رُءُوسِهِمْ سرّ این معنی است امیر خسرو خوش گوید **بیت** باش تا پرده بر
اندازد جهاں از روے کار آنچه امشب کردهٔ فردات گردد آشکار و نیز سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز فرموده است هر که خداے را به علتے عبادت
کند هماں علت معبود او باشد چوں قصه برینجمله است چرا چند روز عمر عزیز در
معرض هلاکت و خوف سلب ایماں بگذرانی روزے کاتب حروف بخدمت
شیخ نصیر الدین محمود قدس الله سره العزیز میرفت در اثناے راه شخصے
که خود را نسبت مریداں حضرت سلطان المشایخ میکند و مرید هم مے کرد
پیش آمد و گفت که کجا میروید گفتم بخدمت فلاں بزرگ گفت تربیت کنید
و پیغام من رسانید که من پیش ازیں عرس حضرت سلطان المشایخ مے
کردم مخدوم لطف مے فرمود حاضر مے شد ایں زماں شفقت نمے کنید نمے
آئید شما بزرگ اید شفقت درباب کهتران میباید کرد و دیگر عرض دارید که
من در دولت آباد خلق خداے را دست بیعت میدادم مولانا شهاب
الدین امام حضرت سلطان المشایخ مرا مانع شد از چند گاه ترک ایں کار
گرفته ام هژده سالهٔ پسر من بمرد دانستم که ایں واقعه هم ازیں سبب زاد که
من خلق خدایرا ازین سعادت ارادت خود محروم گردانیدم ازاں روز باز
دریں کار مشغول شدم چوں ایں ضعیف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه پیوست بعد پاے بوس پیغام آں شخص بگذاردم شیخ فرمود
ایں معامله ایست که او را با حضرت سلطان المشایخ فردا عهده جواب
سلطان المشایخ مے باید بود فاما من اینقدر میدانم که درویشے بود در قصبهٔ

گیتهل او خود را از مریدان سلطان المشایخ مے گویانید و بران بنده نمیکرد مرید هم میگرفت و خلق را دست بیعت میداد این خبر بسلطان المشایخ رسانیدند فرمود که او ایمان سلامت نبرد آمدیم بر سر حرف چون کار برین منوال است این چند روز عمر که مانده است در گوشه مشغول شده بگذراند چنانکه هیچ کس جز حق تعالی بر آن مطلع نباشد تا مگر ایمان بسلامت توانی برد واین کار که تو پیش گرفته بمنزله حلوائے است که در آن زهر تعبیه کرده باشند ظاهر این بغایت شیرین مے نماید فاما باطن زهر هلاهل است این دوهره که بزبان مبارک حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشته است مناسب اینمعنی است دوهره کنت تهی پهنتن کارری تاکان هت سنای لس کندلے مے هن گرهورین تهد کهام * خواجه حکیم سنائی گوید ابیات

کاے گشت امر دیو را مامور	چند ازین دیو بودن مستور
دیده بگشاے در مسلمانی	یکدم از غایت پشیمانی * *
تا بدانی که هر چه کردهٔ تست	در رهِ دیدهٔ تو پردهٔ تست *
تا کند ظاهرت بظاهر رائے	سره باطنت بکار خدائے
اے همه باطنت سوئے ظاهر	نیست پوشیده شرم دار آخر
آتش درد دین نه دودے	زر نه آتش زر اندودے
راستی از تو کے پسند د باز	خرقه کوتاه دستگاه دراز *
خرقه کوته کنی چه سود بود *	زهد کے جامهٔ کبود بود *
رنگ پوشیدن از ناکامی است	نیل بس بایزید بسطامی است

بمعنی مقصود

باب هفتم در بیان طهارت و آداب آن و در بیان ادعیه ماثوره و اوراد مقبوله که منقول است از حضرت باعظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و از حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس الله سرهما العزیز غرض مے دارد کاتب حروف برائے

مریداں مشغول بر آنجملہ ادعیہ ماثورہ واورادے کہ مشائخ کبار وجمہور سالکان
طریقت بجاے آوردہ اند بیشتر دراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین
سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز مسطور است فاما مقصود کاتب حروف
آنست کہ ادعیہ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ از سلطان المشائخ منقول ست
دریں کتاب بنویسد بزرگے خوش گوید بیت مرالبان تو باید شکر چہ سود کند +
بجاے مہر تو مہر دگر چہ سود کند + تا از برکت آں ادعیہ ماثورہ واوراد مقبولہ
کہ بر زبان مبارک گذشتہ است زود تر طالب بمطلوب وعاشق بمعشوق برسد
انشا اللہ تعالیٰ نکتہ دربیان طہارت وآداب آں سلطان المشائخ
قدس سرہ مے فرمود کہ طہارت بر چہار مرتبہ است اول آنکہ ظاہر را پاک گرداند (اول ارشاد)
از حدث وخبث دوم آنکہ اعضا را از گناہاں پاک گرداند سوم آنکہ دل را از
اخلاق ذمیمہ پاک گرداند چہارم آنکہ سر را از جز خداے تعالیٰ پاک گرداند قولہ
تعالیٰ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوْا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِيْنَ ایں آیت
در وصف اصحاب صفہ منزل است کہ اے محمد اندرون مسجد مردانند
کہ خود را از احداث واخباث ونجاسات پاک دارند خداے تعالیٰ عزوجل
دوست دارد پاکاں را و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان (دوم ارشاد کہ خط مبارک نیز بمنزلہ ارشاد است ۱۲)
المشائخ نوشتہ دیدہ است کہ بوقت طہارت ابتدا از آستین چپ کند
در نوردن در حق از آستین راست ومتوضی باید کہ نیم گز فراخ باشد و
یک گز دراز ودر عمق ہر چند کہ باشد وگلوخ مستعمل جدا نہد طرف نجس (فرمود)
سوے زمین کند وے فرمود کہ احتیاط وضو شرط است آنقدر کہ (آوردن ۱۲)
دل بیار آمد یعنے چند گام شمردہ کہ مے کردند وبعضے مے غلطند
ایں بشمار راست نیاید وایںمعنی بمکان تعلق ندارد وبہ زماں تعلق
دارد یعنے اعتبار آنست کہ آں زماں کہ دل بیار آمد بسندہ کند
ودر وضو ہر عضوے کہ بشوید دعاے کہ در حق آں عضو آمدہ است

بخواند و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است در حدیث است اَلْوُضُوْءُ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ یعنی وضو کلید جنت است و فِی الْحَدِیْثِ وُضُوْءُ الشِّتَاءِ یَعْدِلُ غَزْوَاتِ سَنَةٍ یعنی وضو سرما برابر میان چہار سال را و فِی الْحَدِیْثِ لَا یَکُنْ وُضُوْءُكَ فِیْ صُفْرٍ وَّنُحَاسٍ فَاِنَّ الْمَلٰٓئِکَةَ تَنْفِرُ مِنْ رِیْحِهِمَا و این نیز در قلم آوردہ است اِنَّ عُمَرَ اسْتَاذَنَ عَلٰی رَاهِبٍ لِیَلْقَاهُ فَاَغْلَقَ الْبَابَ وَاَبْطَاءَ فِی الْاِذْنِ قَالَ الرَّاهِبُ وَجَدْتُ فِی الْاِنْجِیْلِ مَنْ تَوَضَّاءَ کَانَ فِیْ اَمَانِ اللّٰهِ وَرَاَیْتُ عَلَیْكَ اَثَرَ الشَّیْطَانِ فَخِفْتُكَ فَتَوَضَّاءَ ۃ وَتَوَضَّاءَ اَهْلُ بَیْتِیْ لِیَکُوْنَ اٰمِنًا مِنْكَ وَفِیْ رِوَایَةٍ لَمَّا کَانَ الْمَارُّ رَسُوْلَ اللّٰهِ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ و این نیز در قلم مبارک آوردہ کَانَتْ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا تَغْزِلُ فَسَمِعَتِ الْاَذَانَ فَوَضَعَتِ الْمِغْزَلَ وَلَمْ تَدْخُلْ مَا مَدَّتْ وَتَوَضَّاءَتْ فَقِیْلَ لَهَا فِیْ ذٰلِكَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ کُلُّ عَمَلٍ یَّعْمَلُهُ الْعَبْدُ بَعْدَ الْاَذَانِ فَهُوَ نَصِیْبُ الشَّیْطَانِ و نیز در قلم آوردہ اِنَّ الْمَلٰٓئِکَةَ لَتَفْرَحُ بِذَهَابِ الشِّتَاءِ رَحْمَةً لِلْفُقَرَاءِ لِتَیَسُّرِهِمْ اِسْبَاغَ الْوُضُوْءِ و نیز در قلم مبارک آوردہ مَنْ لَزِمَ اَرْبَعَةً لَمْ یَفْتَقِرْ هُوَ وَعِیَالُهُ اَبَدًا اَلْقِیَامُ قَبْلَ الصُّبْحِ وَالْوُضُوْءُ قَبْلَ الْوَقْتِ وَالدُّخُوْلُ فِی الْمَسْجِدِ قَبْلَ الْاَذَانِ وَالسُّکُوْتُ بَعْدَ الْوِتْرِ وَفِی الْحَدِیْثِ اِنَّ لِلْوُضُوْءِ شَیْطَانًا یَدْعُوْهُ اِلَی الْاِسْرَافِ فِیْ صَبِّ الْمَاءِ وَهٰذَا مَا یُبْتَلَی الْمُرِیْدُ اِبْتِدَاءً کَمَا حُکِیَ اَنَّ سُلَیْمَانَ الدَّارَانِیَّ کَانَ یَتَوَضَّاءُ فِی الشِّتَاءِ وَیُعِیْدُ غُسْلَ الْاَعْضَاءِ فَیَقُوْلُ الْعَفْوُ فَسَمِعَ هَاتِفًا یَقُوْلُ الْعَفْوُ فِی الْعِلْمِ نُوْدِیَ یَوْمًا یُصَلِّیْ عَلٰی فُضْلَةِ الْغَنَمِ فَقِیْلَ لَهٗ اَیُصَلِّیْ

علی فضلۃ الغنم قیل لہ اتصلی علی النجاسۃ قال ھذہ انما اختلف العلماء فیہ

ونیز در قلم مبارک آوردہ قال الشعبی کما ظھر من الاذن مغسول مع الوجہ

وماھو باطنہ ممسوح مع الراس ونیز در قلم مبارک آوردہ کہ بعضے را معہود است

کہ اعضاے وضو را بر رومالے خشک کنند قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا کان

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خرقۃ ینشف بہا بعد الوضوء وروی

کان لعلقمۃ خرقۃ بیضاء یمسح بہا وجہہ عن معاذ رأیت رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا توضأ مسح وجہہ بطرف ثوبہ وفی الحدیث

یوتی برجل یوم القیامۃ فیوزن اعمالہ فترجحت سیأتہ علی حسناتہ فیوتی

بخرقۃ التی کان یمسح بہا وجہہ واعضاءہ فیوضع فی کفۃ حسناتہ فترجحت

حسناتہ ولہذا لم یکرہ ابوحنیفۃ مسح الوضوء بالخرقۃ ونیز بخط مبارک

در قلم آوردہ چون وضو ساخت نزدیک سجادہ آید اول پاے چپ بیرون آرد

بر پاشنہ کفش نہد لقولہ علیہ السلام اذا انتعلتم فابدؤا بالیمنی واذا خلعتم

فابدؤا بالیسریٰ انگاہ پاے راست بر سجادہ نہد کفش سوے قبلہ بیرون آرد

کوزہ وابریق چپار خویش نہد و باید کہ در سجدہ گاہ نشانے کند تا سجدہ گاہ پائیگاہ

نشود و باید کہ ہر دو کنارہ ہاے سجادہ بجانب چپ باشد اگر کسے را بنشاند دست

راست فراز کند و بر آستانہ خود بنشاند سجادہ در آستین چپ نہد تا بدست

راست بیرون کشد بعدہ تحیت وضو بگذارد دو رکعتے بعد فاتحہ سہ گان بار

اخلاص بخواند بعد از سلام صلواۃ گوید و این دعا بخواند اللّٰھم آت نفسی

تقویہا وزکہا انت خیر من زکہا انت ولیہا وناصرہا ومولاہا انت لی

کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللّٰھم اجعل سریرتی خیرا من علانیتی

واجعل علانیتی صالحۃ اللّٰھم ارزقنی حسن الاختیار وصحۃ الاعتبار

وصدق الافتقار وفرحۃ الاخیار انگاہ محاسن را شانہ کند نخست

ابرو شانہ کند لقولہ علیہ السلام من امر علی حاجبیہ المشط عوفی

من النوبائ و آنگاه موے لب شانه کند نقل است هر که الم نشرح در شانه کردن
بردوام بخواند روزی بر وے فراخ باشد چوں شانه در شانه داں کند جانب
فراخ تر بالا باشد شانه آنکه پریشانی است باید که پوشیده باشد و سلطان المشائخ
برامیر خسرو نوشته بود که شانه فرستاده شده است و آں نشان خیر است و
جاے دیگر در قلم آورده است چوں آئینه بنگرد بگوید الحمد لله الذی خلقنی فاحسن
خلقی و صورنی فاحسن صورتی اللهم کما احسنت خلقی فحسن خلقی و در تحیت وضو
تحیت مسجد مداومت نماید که در واثرها تمام است و گفته اند تا مرد با وضو است
هیچ بلاے و آفتے گرد او نگردد در بیان نکته طهارت و آداب آں آنچه
ارشاد و نوشته خط مبارک حضرت سلطان المشائخ است حدیث
ها بعبارت عربی مرقوم اند ترجمه آں بعبارت فارسی بسبب کم عرضی
حاشیه در متن بقلم مے آید ترجمه حدیث که در ذیل ارشاد چهارم که کاتب
حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز نوشته و دیده است
معانی حدیثے که در صدر ترجمه آں بقلم نیامده اینست فی الحدیث لا یکن
وضوک ترجمه و در حدیث دیگر آمده است گو که نباشد وضوے تو اے مومن
در آوند پیتل و کانسی زیرا چه بدرستی که فرشتگان مے گریزند از بوے ایں هر دو
آوند ترجمه اثر عمر بدرستی که حضرت امیر المومنین عمر رضی الله عنه اذن طلبید
بر راهبے تا ملاقات کند او را پس آں راهب بند کرد دروازه را و درنگ کرد در اذن
دادن و گفت اے راهب یافته ام در انجیل کسیکه وضو کند باشد در امان خداوند
دیدم در تو اثر شیطان پس پرسیدم پس وضو کردم و وضو کرد اهل خانه من
تا باشد امان از تو و روایت دیگر آمده است که بود آں گذرنده رسول خدا
صلی الله علیه وسلم نه عمر ترجمه کانت عائشه بود عائشه رضی الله عنها که ریسمان
مے رسید پس شنید اذان پس بنهاد ابته رسیدن را و نه داخل کرد تارے را
که بر آورده بود و وضو کرد پس گفته شد مر آں عائشه را عائشه گفت که رسول خدا

گفتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر عملے کہ کند بندہ آں عمل را در میان اذان پس در آں عمل بہرۂ شیطان باشد ترجمہ ان الملائکۃ بدرستی کہ فرشتگان ہر آئینہ خوش مے شوند بر فتن سرما از جہت رحم کردن مر فقرا را تا آسان شود ایشان را تازہ کردن وضو برائے ہر نماز ترجمہ من لزم کسیکہ لازم گیرد چہار چیز ہرگز محتاج نشود او وتوابعان او ہمیشہ اول برخیزد بیش از صبح دوم وضو کند پیش از وقت سیوم در مسجد در آید پیش از اذان چہارم خاموش بودن اختیار کند بعد از ادائے وتر ترجمہ ان للوضوء و در حدیث دیگر آمدہ است کہ برائے وضو شیطانے است کہ میخواند صاحب وضو را بسوئے اسراف در ریختن آب وایں چیزے است کہ گرفتار مے شود مرید در ابتدائے حال چنانچہ حکایت کردہ شدہ است بدرستی کہ سلیمان دارانی بودہ است وضو مے کرد در سرما باز اعادہ میکرد وشستن اعضا را پس مے گفت آمرزش میخواہم پس شنید گویندہ را کہ مے گوید آمرزش در علم است روزے میخواست آں سلیمان دارانی کہ نماز گذارد بر پس خوردہ گوسپند گفتہ شد او را آیا نماز مے گذاری بر چیزے ناپاک گفت ایں از جنس چیز نیست کہ اختلاف کردہ اند علما در و ترجمہ قالت عائشہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بود مر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پرچہ کہ میکشید بآں پرچہ آب اعضا وضو بعد از وضو کردن و روایت گفتہ شدہ است یعنے مے مالید بآں پرچہ وجہ خود را و روایت کردہ شدہ است از معاذ ایں کہ مے گوید دیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ وضو میکرد مے مالید وجہ روئے خود را بکنارۂ پرچۂ خود در حدیث دیگر آمدہ است و آوردہ مے شود مرد روز قیامت پس وزن کردہ میشود عملہائے او پس غالب میشود بدیہائے او بر نیکی ہا پس آوردہ پرچہ کہ مالیدہ است بآں پرچہ روئے خود و اعضائے وضوئے خود پس نہادہ مے شود آں پرچہ پلّہ نیکی ہائے او پس غالب مے آید وبسیار مے شود نیکی ہائے او بر بدیہائے او برائے ہمیں مکروہ نداشتہ امام اعظم چیدن آب از اعضائے وضو بر پرچہ ترجمہ

قال الشعبی گفت شعبی پس چیزے کہ ظاہر گوش است شستہ شدہ است بار وے
و چیزے کہ باطن گوش است مسح کردہ شدہ است با سر ترجمہ لقولہ علیہ السلام
وقتیکہ بپوشید شما نعلین راپس شروع بکنید از پاے راست و وقتیکہ برآرید
شما از پاے نعلین راپس شروع بکنید از پاے چپ ترجمہ اللھم آت نفسی
اے بار خدایا بدہ نفس مرا پرہیز گاری و پاک گرداں آں نفس را تو بہترین
پاک کنندگانے تو متصرف ہستی برآں نفس و تو یاری دہندہ مرآں نفس را
و تو خداوند آں نفسی و تو مرا دوست تر ہستی پس بگرداں تو مرا برائے ذات
پاک خود چنانچہ دوست میداری تو اے بار خدایا بگرداں تو باطن مرا بہتر از ظاہر
و بگرداں تو ظاہر مرا نیکو اے بار خدایا تو روزی کن مرا خوبی و نیکو آگاہی
خود و درستی پند گرفتن و براستی احتیاج و رجوع بسوئے تو و روزی کن ما از صحبت
نیکاں ترجمہ الحمد للہ الذی جمیع سپاس و ستایش مر خداے را رسد کہ پیدا کرد
پس نیکو ساخت اعضائے مرا و تصور کرد مرا پس خوشنما و زیبا گردانید صورت
مرا اے بار خدایا چنانچہ نیکو خلقت مرا نیکو گرداں خلق مرا و از انس صحابی
منقول است کہ چوں رسول علیہ السلام در مدینہ آمد من ہشت سالہ بودم فرمود
کہ اے پسر اگر توانی پیوستہ با آبدست باشی زیرا کہ ہر کہ را شیر اجل و عقاب
مرگ بچنگل برگیرد و او با آبدست باشد خلعت شہادت مر او را دہند کہ الوضوء
سر من اسرار اللہ تعالیٰ ترجمہ آبدست رازیست از رازہاے خداے برتر
و گفتہ اند بیشترے عذاب گور کسے را باشد کہ در وضو احتیاط نکند و اگر سنتے از سنتہا
بجا آرد چنانکہ دور کردن ناخن و موے سر و جز آں باید کہ با وضو باشد زیرا
کہ فرداے قیامت ایشاں حساب طلبند کہ ما را از سر پلیدی دور کردی و نیز در
قلم مبارک آوردہ کہ شیخ روز چہار شنبہ در حمام رفتے و حلق فیہ الشعر ترجمہ و تراشیدے
در آں حمام موے سر را در وقت حلق بگوید اللھم اعطنی بکل
شعرۃ طہارت فی الدنیا و نورا ساطعا یوم القیامۃ

ترجمہ بار خدایا بہ بخش مرا بمقابلۂ ہر موئے پاکے در دنیا و نورے درخشاں
در آخرت روز پنجشنبہ ناخن چیند و ہر کہ وقت ناخن و موے لب ستاردن بگوید
بِسْمِ اللّٰهِ وَعَلٰی سُنَّةِ مُحَمَّدٍ وَاٰلِ مُحَمَّدٍ ہیچ بیماری مبتلا نشود و سنت در موے بغل
نتف است و اگر حلق کند روا باشد حلق اَلشَّافِعِیُّ وَقَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ اَنَّ السُّنَّةَ
اَلنَّتْفُ اِلَّا اِنِّیْ لَا اُطِیْقُ عَلَی الْوَجَعِ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ اَحْفُوا الشَّوَارِبَ وَاَعْفُوا اللُّحٰی
وَانْتِفُوا الشَّعْرَ الَّذِیْ فِی الْاُنُوْفِ ترجمہ گفتہ است شافعی بدرستی کہ من میدانم
ایں سنت دن موے بینی برکندن مگر آنکہ من قدرت و طاقت و برداشت بر درد
آں ندارم گفت پیغمبر علیہ السلام سبک بکنید بروت را و دراز بکنید ریش را
و دراز بگذارید و برکنید موے ہا را کہ در بینی باشد و نیز در قلم مبارک آوردہ قال
عَلَیْهِ السَّلَامُ نِعْمَ الْبَیْتُ یَدْخُلُهُ الْمُسْلِمُ الْحَمَّامَ اِذَا دَخَلَ بَسَاءَلَ الْخَیْرَ وَاِسْتَعَاذَ
مِنَ النَّارِ ترجمہ گفت پیغمبر علیہ السلام نیکو خانہ است حمام کہ داخل شود در آں
و بخواہد مسلمان در آں حمام وقتیکہ داخل شود و سوال کند خیر را و پناہ طلبد از آتش
دوزخ در وقت درآمدن بگوید اَللّٰهُمَّ انی اسالك الجنة واعوذبك من النار
قال علیه السلام انما حر نار جهنم علی امتی مثل حر الحمام قال الحسن لا یصلح
دخول الحمام الا باذارین ازار علی المیین و ازار علی العین ترجمہ اے بار خدایا
بدرستی کہ من میخواہم از تو بہشت را و پناہ میجویم از آتش دوزخ گفت پیغمبر علیہ
السلام بدرستی کہ نیست گرمی آتش دوزخ بر امت من مگر مانند گرمی حمام
گفت حسن خوب نیست داخل شدن در حمام مگر بدو پائے جامہ یک پائجامہ
بر میاں و یک پائجامہ بر سر استعمال الاجر یورث البرص ترجمہ پائے
بہ خشت پختہ نمالد کہ استعمال خشت پختہ میرساند برص را و نزدیک محققان
طہارت اعضا آنست کہ جوارح را از اخلاق ذمیمہ پاک کند و طہارت عمل آنکہ
از ریا و سمعہ باخلاص محض کوشد و نیز بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ
نوشتہ دیدم الحجامة علی الریق فیها شفاءٌ و برکت و یزید فی العقل و فی الحفظ

لمن احتجم فیوم الخمیس والاحد وکذلک یوم الاثنین والثلثاء فانه الیوم الذی
کشف الله عن ایوب البلاء واصابه یوم الاربعاء لیلة الاربعاء ولا یبدء
وابا حل من الجذام والبرص الافی یوم الاربعاء ولیلة الاربعاء کذلک اتی
علیک بهما ترجمہ خون گرفتن بشا ختا قبل از چیزے خوردن یعنے نہار
دریں شفاست وبرکت وزیاده میکند در دانائی و در حافظہ پس کسے کہ خون
بر آرد پس برائے آں پنجشنبہ ویکشنبہ است وہمچنین است روز دوشنبہ
وسہ شنبہ زیراکہ بدرستی کہ روز سہ شنبہ روزے است کہ دور کرده حق تعالی
از حضرت ایوب علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بلارا ورسیده است
آں بلا اورا در روز چہار شنبہ وظاہر نشده است ہیچیکے از بیماری وسپیدی
بدن چکیدن گوشت اعضا مگر در روز چہار شنبہ وشب چہار شنبہ اسے لازم
بگیر پرہیز اراں روز شب **نکتہ** دربیان اوراد روز **سلطان المشائخ** قدس
سرہ مے فرمود وقت صبح ایں سہ آیت سہ بار بخواند برائے محبت حق تعالی
فسبحان الله حین تمسون وحین تصبحون وله الحمد فی السموات والارض
وعشیاء وحین تظهرون یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی ویحی
الارض بعد موتها وکذلک تخرجون ترجمہ پس بیاکی یاد کنید حقتعالی
بپاکی یاد کردنی وقت شام ووقت صبح ومراورا سزد ستایش آسمانیاں
وزمینیاں وبپاکی یاد کنید خدا تعالی را وقت عشا ووقت ظہر مے برآرد
خدا زنده را از مرده ومے برآرد مرده را از زنده وزنده میکند خدا تعالی
زمین را بعد مردن شدن آں زمیں یعنے خدا تعالی مسلماناں را از کافراں
ونیک بختاں را از بدبختاں وصالحاں را از فاسقاں وہمچنیں مے برآورده
خواہد شد شما بعد از خواندن ایں سہ آیت کہ بقلم رفت دو رکعت سنت
نماز بامداد بگذارد ود در رکعت اول الم نشرح ودر رکعت دوم الم ترکیف بخواند
سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز مے فرمود بدیں دفع بواسیر ہم میشود

وے فرمود میان سنت نماز بامداد و فریضہ چہل و یکبار الحمد متصل بمیم الرحیم ولام الحمد یعنی بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الخ بہر مہمے کہ خواند بفضل حق تعالیٰ آں مہم بر آید بعدہ نماز بامداد بجماعت بگذارد و نود و نہ نام بحضور تمام و ادعیۂ ماثورہ کہ آمدہ است بخواند وے فرمود بعد از نماز بامداد ہفتاد بار یا وہاب بگوید امور دینی او معمور گردد وے فرمود از خواجگان ما نقلست کہ ایں دعا بعد از نماز بامداد بخواند اللّٰھم زد نورنا و زد سرورنا و زد حضورنا و زد معرفتنا و زد طاعتنا و زد نعمتنا و زد محبتنا و زد عشقنا و زد شوقنا و زد ذوقنا و زد حولنا و زد قوتنا و زد قبولنا و زد اُنسنا و زد علمنا و زد حلمنا برحمتك یا ارحم الراحمین و ایں وقت را غنیمت دارد تا طلوع آفتاب چنانکہ بعد از نماز دیگر تا غروب ترجمہ دعا یا بار خدایا زیادہ کن نور مرا و زیادہ کن خوشی مرا و زیادہ کن حضور مرا و زیادہ کن معرفت مرا و زیادہ کن طاعت مرا و زیادہ کن نعمت مرا و زیادہ کن محبت مرا و زیادہ کن عشق مرا و زیادہ کن شوق مرا و زیادہ کن ذوق مرا و زیادہ کن بازگشت من از معصیت و زیادہ کن قوت من بر طاعت و زیادہ کن دلبستگی من با خود و زیادہ کن علم مرا و زیادہ کن حلم مرا بواسطہ مہربانی و بخشایش خود اے مہربان ترین مہربانان و بخشایندہ ترین بخشایندگاں و حضرت سلطان المشائخ نے فرمودہ کہ ایں دو وقت را غنیمت دارد ہر چہ در میان ایں دو وقت رفتہ باشد از و درگذرانند حکم او کالطھر المتخلل بین الدمین باشد ترجمہ مانند پاکی کہ در میان دو ناپاکی است ایں در حق عوام است اما خواص را باید کہ شب و روز را غنیمت دانند و وقت خود را معمور داشتن عادت سازند کہ خاصۂ فقیر است کہ الفقرا بن الوقت بزرگے خوش گوید بیت بر دست فقیر نیست نقدے جز وقت * آں نیز کہ از دست رود وائے برد * بعدہ مسبعات عشر بخواند بعد از مسبعات عشر شش بار بگوید توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین وے فرمود

کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود بعد مسبعات عشر شش بار توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین و از خدمت سید السادات سید حسین رحمۃ اللہ علیہ نقلست کہ مے فرمود من از حضرت سلطان المشایخ شنیدہ ام بعد مسبعات عشر شش بار اللھم اھل لی بوفعتاک باید گفت چوں ایں فائدہ یکے از یاران اعلی از سلطان المشایخ پرسید و از سید حسین مرحوم روایت کرد سلطان المشایخ فرمود آرے مرا پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در خواب فرمودہ است بعد از مسبعات عشر شش بار اللھم اھل لی بوفعتاک بگو مے فرمود کہ ابراہیم تیمی یکے از و اصلاں بود او در فنائے کعبہ مہتر خضر علیہ السلام را دریافت از وے بخششے طلبید مہتر خضر علیہ السلام مسبعات عشر بیاموخت و گفت من از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم روایت مے کنم فرمود مردے مسبعات عشر پیوستہ خواندے آں مرد در راہ سیر فت طایفہ راہ زناں برخاستند تا او را ہلاک کنند دریں میاں دہ سوار پیدا شدند ہر دہ سر برہنہ بودند آں مرد ایشاں را پرسید کہ شما کیانید گفتند مسبعات عشر آں دہ دعا کہ ہر روز مے خوانی ہفتگاں بار ایں مرد گفت سر برہنہ چرا اید گفتند بر سر دعا بسم اللہ الرحمن الرحیم نے گوئی دریں محل از سلطان المشایخ سوال کردند کہ تسمیہ کجا گویند فرمود بر سر سورہ چوں وقت اشراق رسید یعنے آفتاب یک نیزہ بالا یا دو بر آید نماز اشراق بگذارد سلطان المشایخ مے فرمود دو رکعت شکراً للہ در رکعت اول بعد از فاتحہ آیت الکرسی تا آنجا کہ وہم فیہا خالدون و در رکعت دوم آمن الرسول تا آخر و آیت اللہ نور السموات والارض تا آنجا کہ واللہ بکل شئی علیم بعد از آں دو رکعت استفاذہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل اعوذ برب الفلق و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل اعوذ برب الناس بعد از آں دو رکعت استخارہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون

ودر رکعت دوم بعد فاتحہ اخلاص متعاقب ایں دو کانہا ادعیہ کہ آمدہ است
بخواند بعد ازاں راوی ایں نماز فرمود دو رکعت دیگر است خواہم گفت ایں
سخن برزبان مبارک راند وچشم پرآب کرد وگفت آں روز کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز اشراق مرا فرمود ہمیں شش رکعت
فرمود گفت آں دو رکعت دیگر خواہم فرمود فاما در اوراد شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ مے نویسد کہ آں دو رکعت
دیگر را استحباب گویند در رکعت اول بعد فاتحہ سورہ واقعہ ودر رکعت دوم
سبح اسم بخواند بعدہ بنماز تسبیح مشغول شود بعد از نماز تسبیح در ہر رکعتے یکبار
ایں دعا بخواند سبحان اللہ ملاء المیزان ومنتہی العلم ومبلغ الرضا وزنۃ
العرش ترجمہ پاکے خاص خدا یتعالیٰ راست مقدار پری پلہ ترازو ومقدار
انتہاے علم او تعالیٰ ومقدار رضاے او از بندگان ومقدار وزن عرش
ونیز مے فرمود کہ صلوات الصلوات ہمچو نماز تسبیح است وبجاے تسبیح صلوٰۃ
گوید وایں دو رکعت است خواہ در شب بگذارد وخواہ در روز اما بعد از اشراق
دریں نماز اثرہا بسیار است بہر ہے کہ بگذارد آں ہم برآید وے فرمود ایں
نماز در ستہ جمعہ بعد از اشراق براے ہر ہے کہ بگذارد برآید وے فرمود دو
رکعت شکر روز بگذارد ودر ہر رکعتے بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخواند
بعد فرمود ہر روز بوقت طلوع آفتاب فرشتہ بالاے بام کعبہ برآید وندا کند
اے مسلمانان واے امتان محمد صلعم شمارا خداے تعالیٰ روزے
بخشید نو وشمار اروزے در پیش است وآں روز قیامت است براے
آں روز دریں روز کارے بکنید دو رکعت نماز بگذارید در ہر رکعتے
بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخوانید باز چوں شب درآید ہماں فرشتہ بالاے
بام خانہ کعبہ برآید وندا کند کہ اے مسلمانان واے امتان محمد صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم شمارا خدا یتعالیٰ شبے بخشید نو وشمارا شبے در پیش است وآں

شب گور است برائے آں شب دریں شب کارے بکنید دو رکعت نماز
بگذارید در ہر رکعت بعد فاتحہ پنج بار قل یا ایہا الکافرون بخوانید بعدہ فرمود
شیخ جمال الدین حدیثے روایت میکرد لفظ او یاد نماندہ است فاما معنی
ایں فرمود اگر تواند بعد از اشراق صد رکعت نماز کن بعد فاتحہ یکبار اخلاص
بخواند و یا مشغول بہ ورد و یا بذکر و یا بمراقبہ تا عبادت متصل افتد بعدہ چوں
وقت چاشت در آید دوازدہ رکعت نماز بگذارد و اقل او چہار رکعت است
حضرت سلطان المشائخ مے فرمود در چہار گانے اول چہار انّا بخواند انّا
فتحنا انا ارسلنا انا انزلنا انا اعطینا و در ہر رکعتے یگاں سورہ فضل بسیار است
و نیز مے فرمود چہار سورہ والشمس واللیل والضحی الم نشرح در چہار گانے میانہ
یگاں سورہ بخواند و نیز مے فرمود چہار قل یگاں سورہ در چہار گانے آخر نماز چاشت
بخواند و مے فرمود بعد نماز چاشت دو رکعت برائے صحت النفس بگذارد
در رکعت اول بعد فاتحہ آیۃ الکرسی والشمس یگاں بار و اخلاص پنجبار و در
دوم امن الرسول والضحی یگاں بار و اخلاص پنجبار بعد فراغ گوید اللھم
انی اسالک العفو والعافیۃ والمعافات فی الدنیا والاٰخرۃ ترجمہ یا
بار خدایا بدرستیکہ من میخواہم از تو آمرزش و ایمن بودن از رنج و بلا و ایمنے
از عذاب حق ایمنے در دنیا و عاقبت و مے فرمود ہر کہ چاشت بگذارد
و غم چاشت از و خاست یعنے ہر کہ نماز چاشت بگذارد حق جل و علی اسباب
معاش او مہیا دارد و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ
ام اصلے الضحی اذا بزغت الشمس قال لا حتی یُھرّ لیس اع الارض اسمہ
والشمس فی اول النھار قبل ان یغلب ضوءھا مصفرۃ النیر لتقام شعا
عھا ترجمہ بگذارم نماز چاشت را وقتے کہ برآید آفتاب گفت مسئول عنہ
نے بگذارد وقتے کہ پراگندہ شود روشنی آں در تمام زمین نام آں شمس است
در اول روز پیش ازیں کہ غالب شود روشنی آں بہ زردی از برائے کی

روشنی آں چوں وقت فی الزوال درآید یعنی سایہ بگردد چہار رکعت فی الزوال بگذار
ود ہر رکعت بعد فاتحہ اخلاص پنجاہ بار یا دہ بار یا سہ بار بخواند و ایں وقت را
غنیمت شمرد کنصف اللیل داند بورد و تلاوت مشغول باشد و مے فرمود سنت
نماز پیشیں چہار قل بخواند و بعد از فریضہ در دو رکعت سنت اول آیت الکرسی
و در دوم آمن الرسول بخواند و مے فرمود بعد از ادائے نماز پیشیں دہ رکعت
صلوٰۃ الخضر بگذارد و در آں دہ رکعت دہ سورہ آخر قرآن بخواند و ہر کہ ایں
نماز بگذارد با حضرت خضر ملاقات شود چوں وقت نماز دیگر درآید مے فرمود در سنت
نماز دیگر دہ بار سورہ والعصر بخواند اول رکعت چہار بار و در دوم سہ بار و در سیوم
دو بار و در چہارم یکبار و مے فرمود والسماء ذات البروج برائے دفع دنبل نار
در سنت نماز دیگر بخواند و بروایتے از سلطان المشائخ در سنت نماز دیگر
اذا زلزلت الارض با سہ سورۂ دیگر متصل امیر حسن شاعر سوال کرد بندہ برائے
دفع دنبل و نار و در رکعت اول سورہ بروج مے خواند بعد ازاں سورۂ اذا
زلزلت الارض فرمود کہ نیکو است و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود کہ بعد از نماز دیگر سورہ بنا
چند بار میخوانی گفتم یکبار بعدہ فرمود کہ پنجبار بخواں گفتم دریں بشارت
مقصودے خواہد بود بعدہ در تفسیر دیدم کہ بعد از نماز دیگر پنجبار سورہ بنا بخواند
او اسیر محبت حق شود مسمّی لبیر اللہ نام نہادہ شود اسیر محبت حق
دانستم کہ مقصود شیخ ایں بود و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر سورۂ والنازعات
بخواند خدائے عز و جل او را در گور نگذارد مگر مقدار یک وقت نماز بریں
سخن چشم پر آب کرد و فرمود آنکہ کسے در گور نماز چگونہ باشد آنچناں باشد
کہ چوں روح بکمال رسد قلب را جذب کند و چوں قلب بکمال رسد قالب
را جذب کند بعدہ مسبعات عشر بخواند ہم بر صفتے کہ بعد از نماز بامداد
خواند و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر تا غروب بدیں سہ اسم

مشغول شود بہر ہے کہ بخواند حق جل و علی بے شک آں ہم بکفایت رساند و ایں سہ اسم را ایلیا گویند و آں اینست یا اللہ یا رحمٰن یا رحیم چوں وقت نماز شام در آید مے فرمود در سنت نماز شام در رکعت اول قل یا ایہا الکافرون در دوم اخلاص و بروایتے از حضرت سلطان المشایخ در اول رکعت فسبحان اللہ حین تمسون تا آخر در دوم سبحان ربک رب العزۃ تا آخر سورۃ بخواند بعدہ بیست رکعت اوابین بگذارد بتفصیلے کہ آمدہ است و سر بسجدہ بزد و سہ بار بگوید اللہم ارزقنی توبہ لوجب محبتک فی قلبی یا محب التوابین ت اے بار خدائے بتو سپردم دین و ایمان خود را بہ بخشش و روزی کن مرا توبہ کہ لازم کند محبت تو در دل من اے دوست دارندہ توبہ راست و درست کنندگاں و مے فرمود کہ شش رکعت بین العشائین مے باید گذارد و بعضے اہل ارادت را ایں شش رکعت فرمودہ است و مے فرمود دو رکعت نماز است بجہت نگاہداشت ایمان بعد ادائے صلوٰۃ مغرب در رکعت اولی بعد فاتحہ اخلاص ہشت بار و قل اعوذ برب الفلق یک بار و در رکعت دوم اخلاص ہفت بار و قل اعوذ برب الناس یکبار بعدہ سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید یا حی یا قیوم ثبتنی علی الایمان انگاہ برکت ایں نماز را حکایت فرمود کہ شنودم از خواجہ احمد نبسہ شیخ معین الدین سنجری قدس سرہ و ایں خواجہ احمد اعظم صالح بود او گفت مرا رفیقے بود لشکری پیوستہ ایں دو رکعت نماز بگذاردے تا وقت بیگاہ ترے در حدود اجمیر بودیم نماز شام در رسید انجا خوف دزداں نمود اگر دید حالے با تعجیل سنت گذاردیم و جانب شہر آمدیم آں یار با آنکہ تشویش دزداں و خوفے آنچناں بود البتہ دو رکعت نماز نگاہداشت ایمان بگذارد الغرض چوں وقت نقل آں جواں شد مرا خبر شد برائے تفحص حال او حاضر شدم و بر سر وقت او آنچناں رفت کہ مے باید کہ فرمود کہ خواجہ احمد حکایت نقل آں جواں بریں لفظ تقریر کرد

اگر مرا پیش کرسی قضا برند من گواہی دہم کہ با ایمان رفت بعد ازاں فرمود کہ
دو رکعت نماز دیگر ہم ہست بعد صلواۃ المغرب بدیں نہج کہ مرا یارے بود ہمدرس
او را مولانا تقی الدین گفتندے مردے صالح و دانشمند او پیوستہ بعد صلوۃ
المغرب دو رکعت نماز بگذاردے در رکعت اول بعد فاتحہ والسماء ذات
البروج و در دوم والطارق بخواندے چوں او نقل کرد سلطان المشائخ
فرمود کہ من او را در خواب دیدم پرسیدم خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد گفت چوں
کار من تمام شد فرمان آمد کہ ما ایں را بدیں دو رکعت نماز بخشیدیم یکے از حاضراں
گفت کہ ایں را صلواۃ النّور گویند فرمود خیر ایں را صلوۃ البروج گویند و ایں
دو رکعت کہ در ہر دو روایت ہا میداء سورۂ انعام میخوانند در رکعت اول
ختم بریستہزءُوْن و در رکعت دوم ہم ختم بریستہزءُوْن آں صلواۃ النّور گویند
عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ ایں دو رکعت نماز صلواۃ البروج و دو
رکعت صلواۃ النّور داخل بیست رکعت اوابین است و مے فرمود کہ بعد
صلواۃ البروج ایں دعا بخواند اللھم انی استودعک ایمانی و دینی فاحفظہما
العرض احیاء بین العشائین سنت موکدہ است و بیشترے مشائخ اینوقت
را غنیمت و معمور داشتہ اند و اگر کسے نتواند جمع کردن میان صوم و معمور داشتن
بین العشائین او را اولیتر آنکہ افطار کند و آں وقت را معمور دارد زیرا
چہ گفتہ اند صبح صادقاں و صبح عاشقاں صبح صادقاں صبح صادق است
اما صبح عاشقاں نماز شام است و چوں وقت نماز خفتن در آید چہار رکعت
سنت بگذارد و مے فرمود در رکعت اول بعد فاتحہ اٰیۃ الکرسی تا خالدون
و در دوم اٰمن الرسول تا آخر سورۂ و در سوم شہد اللہ و در چہارم قل اللّٰھم
مالک الملک بخواند و بعد از نماز خفتن سنت چہار گانی افضل است و در آں
نیز ہماں قرات است کہ در سنت چہار گانے اول است و مے فرمود کہ
چہار رکعت صلواۃ السعادت بگذارد در رکعت اول بعد فاتحہ دہ بار اخلاص

و در دوم بیست بار و در سیوم سی بار و در چہارم چہل بار بخوانند و مے فرمود بعد از نماز خفتن دو رکعت نماز برائے روشنائی چشم بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ پنجبار سورۂ انا اعطینا بخواند و بعد از نماز سہ بار بگوید اللہم متعنی بسمعی و بصرے واجعلہما الوارث منی یعنے از حضرت سلطان المشائخ روایت مے کنند کہ این نماز بعد از شام بگذارد و ہر بار کہ دعا بخواند بر سر انگشت بدمد بر چشم فرود آرد و بعد فرمود از برکت این نماز و دعا کتابہا بخط باریک بوقت نماز خفتن مطالعہ میکنم و نیز مے فرمود برائے روشنائی چشم و دفع لا الہ الا ہو الحی القیوم بگوید بر سر انگشتان بدمد و بر چشمہا بمالد باز بگوید الحمد للہ لا الہ الا ہو الحی القیوم ہمچنان کند و باز گوید و عنت الوجوہ للحی القیوم باز ہمچنان کند بر چشم مالد و نیز فرمود کہیعص و حمعسق سہ بار بگوید دہ حرف است ہر حرفے مگوید و عقد بندد بعدہ بر چشم فرود آرد صحت کلی یابد و مے فرمود بعدہ چہار رکعت صلوٰۃ العاشقین بگذارد و برائے اسم المہمات و صد گان بار در رکعت اول بعد فاتحہ یا اللہ و در دوم یا رحمن و در سیوم یا رحیم و در چہارم یا ودود بخواند و مے فرمود صلوٰۃ القربت بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ ہفتاد بار اخلاص بخواند بعد فراغ ہفتاد بار استغفر اللہ بگوید و این دعا بخواند اللہم ارزقنی عمل الذی یقربنی الیک و مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ ہر شب ہزار بار درود گفتے پرسیدند کہ درود چہ بود این درود میگفت اللہم صلی علی محمد عبدک و نبیک و حبیبک و رسولک النبی الامی و علی آلہ بعدہ فرمود من ہمین درود اختیار کردم و بخط مبارک سلطان المشائخ این درود نوشتہ دیدہ ام اللہم صلی علی محمد عدد البری والثری والوری البری التراب علی وجہ الارض والثری تحت البری و روایت مے کنند ہر شب بعد العشا سلطان المشائخ ہزار بار درود گفتے و ہزار بار اخلاص و ہر روز جواہر القرآن کہ امام غزالی کشیدہ است مقدار دو نیم سیپارہ و حرز یمانی و حرز کافی بخواندے

وے فرمود بعد از نماز بامداد سورهٔ یٰسین و بعد از ظہر انا ارسلنا و بعد العصر انا فتحنا و بعد المغرب سورهٔ واقعه و بعد العشاء سوره الملک بخواند وے فرمود بعد ہر فرضے این دعا بخواند اللھم لک الحمد لا الٰہ الا انت رب خلقتنی ولم اک شیئاً و رزقتنی ولم املک شیئاً و علمتنی ولم اعلم شیئاً رب انی ظلمت نفسی و ارتکبت المعاصی و انا مقر بذنوبی فان غفرتنی فلا ینقص من الملک شیئ و ان عذبتنی لا یزید فی سلطانک شیئ تجد من تعذب غیری و لا اجد من یرحمنی غیرک فبعزتک و جلالک ان تغفرلی و تتوب علیّ انک انت التواب الرحیم وصل علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین و بروایتے آمده است ہر که بدیں دعا مواظبت کند ختم کار او بر سعادت باشد وے فرمود ہر که بعد ہر فرضے آیت الکرسی متصل بخواند حق تعالیٰ جان او بے واسطهٔ ملک الموت قبض کند وے فرمود ہر که بعد ہر فرضے پنجبار قل اللھم مالک الملک تا بغیر حساب بخواند حق جل و علیٰ دَین این بنده را قضا کند چوں وقت تہجد در آید نماز تہجد بگذارد در احیاء نویسد که تہجد سنت مؤکده است و آں دوازده رکعت است بسه سلام سلطان المشائخ مے فرمود تہجد از ہجود است و ہجود اندک خفتن است التہجد رفع الہجود است یعنے چوں خواب بگیرد بتکلف خود را بنماز گذاردن بیدار دارد وے فرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس سره در دوازده رکعت نماز تہجد قرأت بریں جمله فرمودے در رکعت اول بعد فاتحه ایت الکرسی و اخلاص سه بار در دوم آمن الرسول و اخلاص بار و در او شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی در ہر دو رکعت آیت الکرسی است فاما سلطان المشائخ فرمود که مرا شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین فرموده است که در دوم رکعت امن الرسول بخواں که من ہم میخوانم و در بیداری شب اختلافست بعضے مشائخ اول شب بیدار بوده اند و نصف آخریں در خواب شده اند برائے دفع ملال تا خواب مزاحم اوقات و ورد نشود و بعضے مشائخ اول شب خواب کرده اند چوں نصف شب

مے فرمود کہ شیخ سیف الدین باجرزی رحمۃ اللہ علیہ چوں یک ثلث شب
گذشتے بیدار شدے امام و مؤذن حاضر مے بودند نماز خفتن بگذاردے بعدہ
نخفتے تا صبح بیدار بودے و طریقۂ مستحسنۂ شیخ قطب الدین منور خلیفۂ سلطان
المشایخ در بیداری شب ہمیں بود و بعضے از سلف ہمہ شب بیدار بودہ اند تا
چہل کس از تابعین بوضوے نماز خفتن نماز بامداد گذاردہ اند چنانکہ امام اعظم
ابو حنیفہ و سعید مسیّب و فضیل عیاض رضی اللہ عنہم سلطان المشایخ
مے فرمود در مسجدے کہ ایں بزرگان مشغول مے شدند تمامی شب بیدار مے
بودند چوں وقت آمدن مؤذن شدے خود را خفتہ میساختند و بخط مبارک
سلطان المشایخ قدس سرہٗ نوشتہ دیدہ ام قَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ
اَوَّلِ اللَّیْلِ وَ قَالَ لِعُمَرَ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اٰخِرِ اللَّیْلِ وَ قَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ اَخَذْتَ بِالْحَزْمِ
وَ قَالَ لِعُمَرَ اَخَذْتَ بِالْعَزْمِ اَلْحَزْمُ اَحَذُّ مِنَ الْفَوَاتِ اَلْعَزْمُ عَقْدُ الْقَلْبِ و نیز بقلم
مبارک آوردہ یا رب قایم مشکور و یا رب نایم مغفور ای المتہجد یستغفر لاخیہ وہو
نایم فیشکر ہذا و یغفر لذلک و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمہ اللہ در
قلم مبارک آوردہ بعد از مخالطت جوارح اشتغال باموز نامرضیۂ شرع اجتناب
نماید و در مراعات اوقات ہم کوشد و عمر عزیز را کہ سبب تحصیل کل مرادات است
نکتہ غنیمت شمر د روزگار را ببطالت مصروف نگرداند نکتہ در بیان اوراد ہفتہ و سالینہ
سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمودہ کہ پیش از صبح دو رکعت نماز کن در
رکعت اول ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار قل یا ایہا الکافرون و در دوم ہفت
بار فاتحہ بعد آں یکبار اخلاص بخواند بعد از سلام دہ بار سُبْحَانَ اللّٰہِ و دہ بار
مَا شَاءَ اللّٰہُ کَانَ وَ مَا لَمْ یَشَاءْ لَمْ یَکُنْ اَشْہَدُ اَنَّ اللّٰہَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا وَ اَحْصٰی
کُلَّ شَیْءٍ عَدَدًا دہ بار درود و دہ بار استغفار و دہ بار یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمُ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ
بگوید بعدہ بنشیند سر برہنہ کند و دستہا بلند بردارد بگوید یا ارحم
الراحمین بعدہ سر بسجدہ نہد دہ بار اَغِثْنَا یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ گوید

بہر حہم کہ بگذارد بکفایت رسد غاما در روز جمعہ بعد از نماز بامداد را غنیمت مے شمردند و دست از اشتغال دنیا مے داشتند و بعضے سلف روز جمعہ و شب جمعہ طعام نمیخوردند تا بکلی بحق مشغول مے شدند و اول بدعت کہ بعد نقل حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم پیدا شد بیگاہ رفتن در مسجد جمعہ بود سلطان المشایخ قدس سرہ در اوائل روز جمعہ بعد اشراق در مسجد کیلو کہری میرفتند چون وقت نماز جمعہ در آمدے غسل مے کردند باز در مسجد مے آمدند و مے فرمودند ہر کہ روز جمعہ ہفتاد بار بعد از نماز جمعہ بگوید اغننی بحلالك عن حرامك وبطاعتك عن معصیتك وبفضلك عمن سواك برحمتك یا ارحم الرحمین حق جل و علا او را محتاج خلق نگرداند امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ بخدمت سلطان المشایخ عرضداشت کرد کہ در نارفتن جمعہ تاویلے آمدہ است فرمود کہ ہیچ تاویلے نیست مگر کسیکہ بندہ یا مسافر یا مریض باشد اما آنکہ بتواند کہ برود و نرود قوی سخت دلے باشد انگاہ فرمود اگر کسے یک جمعہ نماز نرود یک نقطہ سیاہ بر دل او پیدا شود و اگر دو جمعہ نرود دو نقطہ سیاہ پیدا شود و اگر سہ جمعہ نرود تمام دل او سیاہ شود نعوذ باللہ منہا و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ ہر روز غسل کردے و بعضے روایت مے کنند کہ پنجوقت نماز غسل کردے و مے فرمود سہ چیز کہ شیخ کبیر فرید الحق والدین را میسر شد من نے توانم کرد اول آنکہ ہر روز غسل کردے دوم آنکہ جوارے خریدے سیوم آنکہ سحر نخوردے و من البتہ میخورم و مے فرمود کہ در حدیث است بہر ساعت از شب جمعہ و روز جمعہ ہفتصد ہزار دوزخی را مے بخشند و نیز در وے ساعتیست ہر کہ در آں ساعت چیزے از خدا بخواہد بیابد بعضے گفتہ اند آنوقت اقامت جمعہ است و بعضے گفتہ اند بعد العصر عند الغروب است و ام المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا کسے را یقین کردے کہ روز جمعہ بوقت الغروب مرا خبر کنید ہمینکہ وقت غروب شدے خبر میکردند مشغول شدے و بخط مبارک سلطان المشایخ

نوشتہ دیدہ ام ہر کہ در شب دوشنبہ دو رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد
ہرگز بدبخت نشود در ہر رکعتے بعد فاتحہ آیۃ الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار بخواند
بعد از سلام دہ بار درود و دہ بار استغفار و نیز بخط مبارک حضرت سلطان
المشایخ نوشتہ دیدہ ام کہ اول روز از ماہ ایں دعا بخواند اَللّٰھُمَّ لَکَ الْحَمْدُ
عَلٰی اٰلَائِکَ وَنَعْمَائِکَ مِثْلَ مَا حَمِدْتَ بِہٖ نَفْسَکَ وَمِثْلَ مَا حَمِدَکَ بِہِ الْحَا
مِدُوْنَ الَّذِیْنَ اِذَا ذُکِرَ اللّٰہُ وَجِلَتْ قُلُوْبُھُمْ وَالصَّابِرُوْنَ عَلٰی مَا اَصَابَھُمْ
وَالْمُقِیْمُوْا الصَّلٰوۃَ وَمِمَّا رَزَقْنَاھُمْ یُنْفِقُوْنَ وَاَسْتَغْفِرُکَ مِثْلَ مَا
اسْتَغْفَرَکَ الْمُسْتَغْفِرُوْنَ الَّذِیْنَ اِذَا فَعَلُوْا فَاحِشَۃً اَوْ ظَلَمُوْا اَنْفُسَھُمْ
ذَکَرُوا اللّٰہَ فَاسْتَغْفَرُوْا لِذُنُوْبِھِمْ وَمَنْ یَّغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اللّٰہُ وَاَتُوْبُ اِلَیْکَ
مِثْلَ مَا تَابَ جَمِیْعُ التَّوَّابِیْنَ الَّذِیْنَ جَعَلْتَ تَوْبَتَھُمْ مَقْبُوْلَۃً وَعَلَامَۃً
لِنَجَاتِھِمْ وَاَنْقِذْنِیْ مِنْ کُلِّ سُوْءٍ یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ وَمِنْ کُلِّ مَکْرُوْہٍ
یَا مَنْ یُّجِیْبُ الْمُضْطَرِّیْنَ اِذَا دَعَاہُ وَاکْشِفِ السُّوْءَ وَاَنْتَ الْقَادِرُ
عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ مَا اَنَا فِیْہِ مِنَ الْھُمُوْمِ وَالْغُمُوْمِ اِنَّکَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ
دریں مواظبت کند اگر ہر روز نتواند غرّہ ہر ماہ بخواند و مے فرمود کہ روز چہارشنبہ
آخریں ماہ صفر قوی با برکت است ہر کہ ہست دریں روز بدانچہ مے تواند
طعام مے کند و چیزے از خود جدا مے کند بفقرا میدہد و خوش مے باشد و
مے فرمود کہ تولد ایں ضعیف ہم دریں روز است و مے فرمود ہر کہ بیست و پنج
روزۂ ماہ رجب بدارد نعمتے کہ در شب معراج رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
را دادہ اند ازاں نصیبے یابد و وصیت فرمودے یاراں را در داشتن روزۂ
رجب و مے فرمود ہر کہ ہزار بار ایں استغفار بگوید در ماہ رجب در کلمات
قدسیہ آمدہ است حق تعالیٰ مے فرماید از راہ کرم اگر او را نیامرزم نیستم برایہ
یعنے پروردگار او نباشم سہ بار فرمودہ است استغفار اینست استغفر اللّٰہ
ذوالجلال والاکرام من جمیع الذنوب والاثام و مے فرمود در نماز لیلۃ الرغائب

در غایت جمع رغیب است وہی العطاء الکثیر و سلطان المشائخ این نماز بجماعت
ادا کردے وقتے این نماز بگذارد و ہو بغایت گرم بود چنانکہ ہم در نماز پیراہن مبارک
از خوے عبیر آمیز حضرت سلطان المشائخ بغایت ترشد چوں از نماز فارغ
گشتہ در گوشہ رفت آں پیراہن بکشید و بمولانا شہاب الدین امام عطا
کرد ایں دولت دراں شب بدو رسید بعدہ تجدید وضو کرد و نماز خفتن بگذارد
وے فرمود درین ماہ نماز خواجہ اویس قرنی رضی اللہ عنہ بگذارد در سیوم و چہارم
و پنجم و یا سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم بعدہ در فضیلت این نماز مبالغہ فرمود و حکایت
کرد کہ در مدرسہ معزی دانشمندے بود ہر مسئلہ کہ از وے پرسیدند جواب
شافی گفتے در مباحثہ بعبارت دانشمندانہ درآمدے از حال تعلیم او
استکشاف کردند گفت من ہیچ نخواندہ ام و شاگردی ہیچکس نکردہ ام چوں
بزرگ شدم وقتے نماز خواجہ اویس قرنی گذاردم و دعا کردم کہ الٰہی من
بکبر سن رسیدم و ہیچ تعلمے نکردم مرا علمے کرامت کن حق تعالیٰ برکت این
نماز در علم بر من کشادتا در ہر مسئلہ کہ سخن افتد شارع شوم و بخوبی
تمام کنم وے فرمود کہ در ماہ رجب نمازے آمدہ است برائے درازی
عمر درین محل حکایت فرمود کہ من از مولانا نظام الدین پسر شیخ
ضیاء الدین پانی پتی شنیدہ ام کہ شیخ بدر الدین غزنوی ہر سال این
نماز گذاردے پرسیدند امسال چرا این نماز نگذاردے فرمود از عمر من
چیزے نماندہ است ہمدراں سال برحمت حق پیوست و رسول صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر کہ در آخر رجب این نماز بگذارد مطلوب
او مزید عمر باشد بباید نماز اینست دو ازدہ رکعت بسہ سلام در ہر رکعتے
بعد فاتحہ آیت الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار و بعد سلام دہ بار این دعا
بخوانند یا اَجَلَّ مِنْ کُلِّ جَلِیْلٍ وَیَا اَعَزَّ مِنْ کُلِّ عَزِیْزٍ یَا اَحْسَنُ خَیْرٍ مِّنْ
کُلِّ اَحْسَنِ اَنْتَ رَبِّیْ لَا رَبَّ لِیْ سِوَاکَ یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ

و درجاتهم اغننى بفضلك و مدّ فى عمرى مدّ اطويلا و اعطنى من لدنك علماً فى رضاك برحمتك يا كريم يا وهاب ، سلطان المشائخ
مے فرمود کہ مشائخ در ماہ رمضان در نماز تراویح این تسبیحات مے گفتند ے در
اول تراویح کلمۂ شہادت سہ بار و در دوم درود سہ بار و در سیوم سبحان اللہ
والحمد للہ تا آخر سہ بار و در چہارم سُبحان اللہ و بحمده سُبحان اللہ العظیم و بحمده
سہ بار و در پنجم تراویح استغفر اللہ الذی لا الٰہ الا ھو الحی القیوم غفار الذنوب
تا آخر سہ بار و خدمت مولانا حسام الدین ملتانی رحمۃ اللہ علیہ کہ خلیفہ سلطان
المشائخ بود در شبہاے ماہ رمضان در تراویح سہ ختم کردے بارے از یاران
در یک ختم باو موافقت نمود بعدہ آں یار چوں بمصاحبت قاضی محی الدین
کاشانی بخدمت سلطان المشائخ پیوست بعد پاے بوس عرض داشت
کہ یک ختم در تراویح بموافقت مولانا حسام الدین شنودم فرمود کہ یک ختم در
تراویح سنت است اما پیش من سورۂ اخلاص میخوانند بنابراں کہ فرداے
قیامت خلق گروہ گروہ خواہند شد آنانکہ حج کردہ اند یک گروہ آنانکہ غزا کردہ
اند یک گروہ آنانکہ در تراویح ختم کردہ اند یک گروہ من میخواہم کہ فرداے قیامت
در گروہ شیخ کبیر قدس سرہ باشم پیش شیخ من در تراویح سورۂ اخلاص میخواندند
پیش من ہماں مے خوانند وقتے مردے در جماعت خانہ سلطان المشائخ
از دہلی آمد بدیں نیت کہ در تراویح ختم کند بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود کہ تو دانی بعدہ فرمود اگر خواہم گفت مکن ترک
سنت باشد ظاہر ساکت شدم تا وقت عشا شد چوں خواست
کہ تراویح بگذارد بعد از الحمد ختم آغاز کند بستہ شد نماز را قطع کرد
سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا اخلاص را باش وے فرمود جماعت
در تراویح سنت است از سلطان المشائخ پرسیدند کہ این
سنّت رسول است یا سنت صحابہ فرمود کہ سنت صحابہ است

رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروایتے سہ شب گذاردہ اند و بروایتے یک
شب اما مداومت ایں سنت عمر خطاب رضی اللہ عنہ در عہد خلافت خود کردہ
است یکے پرسید سنت صحابہ را سنت گویند فرمود در مذہب ما گویند فاما امام شافعی
ہمیں سنت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را سنت میگویند و مے فرمود امام
اعظم در ماہ رمضان شصت ختم کردے سی در تراویح وسی در روز بعد ازاں فرمود
کہ او چہل سال نماز بامداد بوضوے نماز خفتن گذاردہ آنگاہ بر لفظ مبارک راند
کہ چندیں علما و دانشمنداں بودہ اند ہیچ کس داند کہ بودہ اند ایں حیست کہ باقی
میماند از حسن معاملہ است وایں حیات معنویست آساں نمے تواں یافت
شبلی و جنید کہ بودہ اند مردم دانند کہ وے بر تر بودہ اند ایں ہمہ حسن معاملہ
است بعدہ فرمود درویشے در خانقاہ شیخ جنید بغدادی آمد قدس سرہ مگر شب
غرہ ماہ رمضان بود آں درویش التماس نمود کہ نماز تراویح را من امامت کنم
شیخ او را رخصت فرمود الغرض در سی شب سی ختم کرد شیخ فرمود ہر شب یک
گردہ نان ویک کوزۂ آب در حجرہ او نہادند القصہ چوں سی شب تراویح بگذارد
روز عید شیخ او را وداع کردہ باز گشت چوں او برفت در حجرۂ او تفحص کردند سی
گردہ سلامت یافتند ہماں یک کوزۂ آب ہر شب خوردہ بود و دیگر عرض مے
افتد یارے بود از یاران اعلیٰ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز میخواست در عشرہ آخر رمضان اعتکاف نشیند او موافقت قاضی
محی الدین کاشانی بخدمت حضرت سلطان المشائخ آمد دریں باب عرضداشت
کرد سلطان المشائخ فرمود اعتکاف در عشرۂ آخر رمضان سنت موکدہ است
پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عشرۂ آخر رمضان معتکف شدے یک سال
در غزا بود بسبب ایں اعتکاف از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
فوت شد در رمضان دیگر آنرا قضا کرد بیست روز معتکف شد اما بعضے مشائخ
مرید انرا نفرمودندے بنا بر آنکہ درویش در اعتکاف مرد مشہور و شہرت آفتے

قوی است درویش ہم در خانۂ خویش مشغول باشد و تصور کند من معتکفم

نکتہ در بیان صلوٰۃ سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود آنچہ مصطفےٰ

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گذاردہ است بر سہ نوع است یکنوع آنست کہ تعلق

بوقت دارد و یکنوع آنست کہ تعلق بسبب دارد و یکنوع آنست کہ تعلق نہ بوقت

دارد و نہ بسبب آمدیم نمازے کہ تعلق بوقت دارد اما محمد غزالی طیب اللہ

ثراہ در احیا آوردہ است آں تکرار است نمازے کہ در روز است ہشت نماز

است و نمازے کہ در ہر سال است آں چہار نماز است اما نمازے کہ در

ہر روز است ہشت نماز است پنج فریضہ است ششم نماز چاشت ہفتم بیست

رکعت نماز بعد از شام ہشتم نماز تہجد اما نمازے کہ در ہفتہ است ہر روزے را

نمازے آمدہ است اما نمازے کہ در ہر ماہ است آں بیست رکعت است

کہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در غرّہ ہر ماہے گذاردہ است اما نمازے

کہ در ہر سال است آں چہار نماز است دو نماز عید سیوم نماز تراویح چہارم

نماز براۃ ہمہ نماز ہائے بود کہ تعلق بوقت دارد اما نمازے کہ تعلق نہ بسبب

دارد نہ بوقت آں نماز تسبیح است ہر وقت کہ خواہد بگذارد امیر حسن رحمۃ اللہ

علیہ مے نوید کہ دریں عید اضحیٰ بسبب باران بیشتر خلق نتوانست رسید

دریں باب بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد اگر روز عید بمانعے

نماز میسر نشود روا باشد کہ دوم روز بگذارند فرمود کہ آرے دریں عید اگر

میسر نشود دوم روز بگذارند روا باشد سیوم روز ہم اما در عید فطر اگر روز عید

میسر نشود دوم روز بگذارند آنگاہ بر لفظ مبارک راند کہ مراد دریں عید خاطر

بود کہ اگر یاران بیشتر شود چنانکہ نتواں گذارد دوم روز بگذاریم اما حق تعالیٰ

میسر گردانید و مے فرمود باید کہ پیوستہ نماز بجماعت باشد کہ در عہد انبیاے

پیشینہ ہیچ جائے نماز روا نبود مگر در مسجد در عہد رسول صلی اللہ علیہ وآلہ

وسلم ایں میسر شد ہر جا کہ ہست بگذارند بعدہ دریں باب غلو فرمودند کہ

اگر مثلاً دو کس باشد ہم در جماعت باشد و بخط مبارک سلطان المشائخ
نوشتہ دیدہ ام قَالَ النَّبِیُّ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَمَرَنِیْ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْہِ السَّلَامُ بِالصَّلٰوۃِ
فِی الْجَمَاعَۃِ حَتّٰی خِفْتُ اَنْ لَا تُقْبَلَ صَلٰوۃٌ اِلَّا بِجَمَاعَۃٍ قَالَ اللّٰہُ اَدْنٰی مَرَّتْ
عَلٰی ثَلٰثُوْنَ سَنَۃً لَمْ اَحْتَلِمْ فَتَرَکْتُ الْجَمَاعَۃَ لَیْلَۃً بِمَکَّۃَ فَاحْتَلَمْتُ تِلْکَ اللَّیْلَۃَ
از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بعد ادائے فرائض کہ جائے بدل
مے کنند حکمت چیست فرمود امام خود اگر جائے بدل نکند کراہیت باشد و اگر
مقتدی جائے بدل نکند کراہیت نباشد فاما بہتر آں باشد کہ بدل کند انگاہ
فرمود چوں خواہد کہ جائے بدل کند جانب چپائے خود باید رفت تا مقابلہ
راستائے قبلہ باشد و نیز از سلطان المشائخ سوال کردند کہ در نماز بر سر
ہر دو رکعت تسمیہ باید گفت و یا بر ہر سورہ فرمود کہ امام اعظم رضی اللہ عنہ در
رکعت اول یکبار تسمیہ مے گوید بر خلاف ایمۂ دیگر کہ بر سر ہر رکعت و بعضے بر سر
ہر سورت مے گویند بعدہ فرمود کہ با امام اعظم سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر
مدعی گونہ شدند وقتے در جمعے بکجا شدند سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر از امام اعظم
سوال کردند کہ مصلے تسمیہ کے گوید بر سر ہر دو رکعت و یا بر سر ہر سورہ و چند بار بگوید
مقصود ایشاں آں بود کہ اگر نفی خواہد کرد خواہد گفت کہ نگوید حالے در نفع تسمیہ
مواخذہ یکند الغرض چوں ایشاں سوال کردند از کمال علمے کہ در امام اعظم بود
و نگاہداشت ادب فرمود یکبار بگوید بریں حرف سلطان المشائخ فرمود
کہ مقصود امام اعظم ہماں حکم ادبود ایشاں ہر گونہ کہ خواہند تصور کنند
خواہ بر سر سورہ خواہ بر سر ہر رکعت بعدہ فرمود مقتدی را مے باید کہ در ہر
رکعتے فاتحہ بخواند و تسمیہ گوید و سن نیز میخوانم بریں حرف عرضداشت کردند
کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است مَنْ قَرَأَ خَلْفَ الْاِمَامِ بِفِیْہِ
الثَّلٰثُ فرمود اگر نظر در نیحدیث مے کنم وعید لاحق میشود و اگر دریں نظر میکنم
کہ پیغمبر علیہ السلام فرمودہ است لَا صَلٰوۃَ لِمَنْ لَمْ یَقْرَأْ بِالْفَاتِحَۃِ عدم جواز

صلوٰۃ مے یا ہم پس وعید اتحمل باید کرد و فاتحہ باید خواند تا باجماع جواز صلوٰۃ باشد والا
خذ بالاحوط والخروج من الخلاف اولیٰ و میفرمود کہ نماز اول حضور است
کہ آنچہ مصلی میخواند معانی آں بر دل بگذراند بعد ازاں فرمود کہ مریدے از مریدان
شیخ الاسلام بہاؤالدین ذکریا قدس اللہ سرہ کہ او را حسن افغان گفتندے
صاحب ولایت بود در غایت بزرگی وقتے ایں حسن افغان در کوئے مے
گذشت بمسجدے رسید مؤذن تکبیر گفت امام پیش رفت خلقے بجماعت پیوست
خواجہ حسن نیز در آمد و اقتدا کرد چوں نماز تمام شد و خلق بازگشت خواجہ حسن
آہستہ نزدیک امام آمد و گفت اے خواجہ تو در نماز شروع کردی و من ہم
پیوستم و تو ازینجا بدہلی رفتی و بردگان خریدی و بازگشتی و ایں بردہ در خراسان
بردی آز آنجا باز بملتان آمدی من دنبال تو سرگشتہ شدہ مے گشتم آخر ایں
چہ نماز است و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
المُصلّی بیدنہ دون قلبہ فھو داخل تحت قولہ فویل للمصلین والمصلی بیدنہ
و قلبہ فھو داخل تحت قولہ قد افلح المومنون و انّ السّلف یحرمون الرجل فی
صلوٰتہ فان اتمھا اخذہ و امنہ الوعظ قال ابو القاسم من تھاون بالاداب
عوقب بحرمان السنن و من تھاون بالسنن عوقب بحرمان الفرایض و من
تھاون بالفرایض عوقب بحرمان التوحید قال ابن المبارک
الاداب من ثلثی العلم لان بالعلم یوقن و بالاداب یقرب و ما معنی ان
الرکوع واحد والسجود سجدتان قال الرکوع ادعا العبودیۃ والسجد
تان شاھداہ وللمومنین فی السجود اشارۃ الی الخلق والموت والبعث
فالاشارت بالسجدۃ الاولی الی الخلق منھا خلقناکم والثانیۃ الی الموت وفیھا
نعیدکم و عیل رفع الرّاس الی البعث ومنھا نخرجکم تارۃ اخری وصف البراء السجود
فلبسط یدیہ و رفع عجیزتہ وخوی وقال ھکذا رایت رسول اللہ یسجد وخوی
الفھم مابین یدیہ و جلیہ من الھواء و نیز بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدم

اذا صلی الرجل فلیجو و اذا صلت المراۃ فلیحتفز الجویۃ ان یجافی عضل یدیہ عن جلبہ حتی یخوی ما بین ذلک الاحتفار الانضمام قال ابو الدرداء رای رجلا بین عینہ مثل ثقبۃ البعیر ہی اثر السجود فی الجبھۃ فقال لو لم یکن ھذا لکان خیراً قال رجل انی اخاف ان یوثر السجود فی جبھتی فقال اذا سجدت فتخفف ای ضع جبھتک علی الارض وضعاً خفیفاً وعن علی رضی اللہ عنہ لو علمت ان اللہ تعالیٰ قبل فی عمری رکعتین لما اھتممت لانہ قال انما یتقبل اللہ من المتقین و اذا قیل علمت بانی متقی فاجو بقولہ ثم ننجی الذین اتقوا و رایت راعیا یرعی وھو فی الصلوٰۃ و الذئب یحفظ اغنامہٗ قلت متی صالح الذئب مع الغنم قال لما صالح الراعی مع رب الغنم صالح الذئب و مع الغنم قال علیہ السلام ان العبد اذا اکثر الصلوٰۃ اجتمعت ذنوبہ علی ظہرہ فاذا رکع اجتمع علی عاتقہ الایسر فاذا سجد انحطت علی الارض ما کان اللہ یعوذ ذلک الیہ و نیز بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام قیل للخضری انت تقول بسقوط التکالیف قال اقول یسقوا کلفۃ التکالیف وکیف اقول ذلک فان السالک کلما ازداد قربہ ومنزلتہ عند اللہ تعالیٰ ازداد شغفتہ الی العبادت وھو من امارت القبول قال شیخنا روزبہان بمصر قیل لی مراراً ترک الصلوٰۃ فانک لا یحتاج الیہا قلت لا اطیق ذلک کلفنی شیئاً آخر رایت بعض جہال الطریقہ ترکوا لعبادت من غیر اشارۃٍ قالوا یجب السالک ان یکون دایماً فی الصلوٰۃ ما عرف المسکین ان للصلوٰۃ قالباً و روحاً قالبہا الارکان و روحہا الحضور کالانسان مثلا کما ان روح الانسان لا یکون انساناً بل ھو بعض الانسان فکذلک روح الصلوٰۃ فما دام تعلق الارواح بالقالب باقیاً یجب تیمن بالقالب الصلوٰۃ والروح بروح الصلوٰۃ الی اوان انقطاع العمل وعبد ربک حتی یاتیک

الیقین وھو الموت قال ابو بکر الورّاق کنت فی بیت بنی اسرائیل فوقع فی قلبی انّ علم الشریعت یخالف علم الحقیقۃ فاذا رجل صاح علیّ یا ابا بکر کلّ حقیقۃ یخالف الشریعۃ فھو کفرٌ فان کان اشارۃ او کلام ھاتفٍ او ظھور خاطرٍ فلا تلتفت الیہ البتۃ فان تیقن انہ من اللہ تعالیٰ کما سمع موسیٰ علیہ السلام تضرع بین یدی اللہ حتیٰ خلص عنہ قال ابو سلیمان ما وقع فی قلبی فلا اقبلتہ الا بشاھدین من کتاب اللہ تعالیٰ وسنۃ نبیہ علیہ السلام کان شیخ یقول الٰھی لا تبقنی مع الوھتاک وابقنی فی متابعتہ سید المرسلین قیل لہ قال سیان عند الالوھیت ان یکون العبد فوق العرش او تحت الثریٰ والمحفوظ من قادہ التوفیق الی متابعہ علیہ السلام واللہ تعالیٰ ما نسخ شریعۃ علیہ السلام بشریعۃ علیہ السلام بشریعۃ نبی آخر فکیف ینسخ بھوی سالکٍ ومن ظن ان حاصل الریاضات رفع الخطاب وزوال العطاب فھو جاھل قولہ تعالیٰ اعملوا ما شئتم نزل فی حق الکفار کقول الطبیب للمریض بعد ما آیس عنہ الصحۃ اعطوہ ما شئتم الا تریٰ انھم اختلفوا فی حال من دخل الجنۃ بغیر حساب ومن دخل بعد الحساب ابن عطاء رح الثانیہ لانہ واقلن ہ معاتبۃ الحق تعالیٰ

نکتہ ٭ نکتہ دربیان صلوٰۃ نقل **سلطان المشائخ** قدس سرہ میفرمود کہ نماز نفل جماعت آمدہ است بعضے مشائخ وبزرگان گذشتہ گذاردہ اند شب براے بود شیخ شیوخ العالم قدس سرہ مرا فرمود نماز کہ دریں شب آمدہ بگذار و تو امامت کن ہمچناں کردہ شد دلیل برین کہ ابن عباس رضی اللہ عنہ گفتہ است کہ شبے درخانۂ خالۂ خود میمونہ رضی اللہ عنہا بودم پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک او بود چوں ثلثان شب بگذشت بیدار شد و بنشست و نظر سوئے آسماں کرد آیہ ان فی خلق السمٰوٰت والارض واختلاف اللیل والنہار تا آخر سورہ بخواند بعدہ برخاست وضو کرد در نماز بایستاد من نیز برخاستم

وضو کردم و چپاے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستادیم چون
رسول علیہ السلام تحریمہ خواست بست من از مقام خود پس تر آمدم مصطفے
علیہ السلام نماز بشکست دست من بگرفت و برابر خود بایستادانید و در نماز شروع
کرد باز از جاے خود پس تر آمدم بعدہ حضرت رسالت علیہ السلام فرمود چرا
پس میروی گفتم مرا چہ زہرہ کہ برابر رسول رب العالمین بایستم رسول را
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حسن ادب من خوش آمد در حق من دعا کرد اللہم فقہہ فی
الدین و از سلطان المشایخ سوال کردند کہ اگر کسے نماز نفل مے گذارد و بزرگے
میرسد مصلے ترک نماز مے کرد و بدو مشغول مے شود چگونہ باشد فرمود نماز خود
تمام باید کرد باز عرضداشت کسیکہ نفل مے گذارد براے ثواب و دریافت
سعادتے مے گذارد دریں میان اگر پیر او در رسد و او را در قدمبوس
پیر سعادتہا بسیار است و اعتقاد مریدان است کہ ایں ثواب صدبار بہ از
ثواب باشد فرمود کہ حکم شرع ہمچناں است و از سلطان المشایخ درویشے
سوال کرد کہ علماے دیں و ائمہ اسلام مے گویند سنن رواتب و واجب و
نفل مکملات فرایض اند وجہ ایں تکمیل و بریں دعوی دلیل چیست فرمود
کہ معظم مقصود از صلواۃ ذکر حق است اقم الصلوٰۃ لذکری فاسعوا الی
ذکر اللہ ذکر با حضور دل مے باید لا صلوٰۃ الا بحضور القلب و حضور
مسمے از اول تا آخر معتبر است پس باید کہ مرد باندیشد کہ دریں دو رکعت فریضہ
نماز بامداد بچہ مقدار بحضور بود اندیشید و فرض کرد بقدر یک رکعت حاضر بود
و بقدر یک رکعت غافل ہر نفل کہ بعد ازاں بگذارد حضور خویش دراں تفقد نماید
و بداں مقدار ہرچہ کم ازاں بیند در تطوع بیفزاید تا انگاہ کہ راست آید قاضی
محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد بزرگے در کتاب چنیں آوردہ
است کہ مردم ہشیار ہر نفل کہ مے گذارد مے باید کہ نیت قضاے فوائت کند
و اگر ہیچ فائتہ مستقر نباشد محتمل است کہ فائتہ بودہ باشد کہ علم او بداں نمیرسد

در دوگانہ نیت نخستیں فجرے کہ حق را بر ویست بگذارد و ہر چہارگانہ بہ نیت اول ظہری
کہ خدائے را بر ویست و ہمچنیں عصر و عشا و ازینجا کہ گفتہ شد در ہمہ رکعتہا فاتحہ و سورت
بخواند و مغرب و وتر نیز در چہارگانہ نفل مے تواں کرد و بر سر رکعت سوم قعدہ بجا
آرد و در وتر قنوت کذلک اقامت نماید عموم لفظ نفل مطلق نوافل موقت را شامل
است ضحی و اشراق و تحیۃ وضو و تحیت مسجد موقت اند بوقتے معین مستند بسبب ملایم
ایں نوع ہم مراد باشد یا نے سلطان المشایخ فرمود نعم باشد چہ ایں صفت
و ایں قید منافی نفل نیست ہرچہ نفل است در قضائے فوائت شاید مصروف گردد
و مے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است ہرکرا مہمے پیش آید و نداند کہ
خیر او در ترک آنست و یا در اقدام آں دو رکعت نماز استخارہ بگذارد و در رکعت
اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل ہو اللہ احد بخواند
ایں را اثر بسیار است و استخارہ کہ وقت اشراق مے گذارند بداں بسندہ نباید
کرد ملایم ایں حکایت فرمود بزرگے در سفر از خادم آب خواست تا بخورد بہ نیت
آں آب خوردن استخارہ گذارد رخصت نیافت خادم را گفت کہ ایں آب
نخواہم خورد خادم گفت آنجا آب دشواری دارد کرت دیگر استخارہ گذارد ہم
رخصت نیافت آں آب را بریخت مار بچہ از آں آب بیروں افتاد و مے
فرمود استخارہ کہ روز مے گذارند براے خیریت آں روز است ہر جمعہ ہم مے
گذارند براے خیریت آں ہفتہ روز عید ہم مے گذارند براے خیریت
سال و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ نبشتہ است اگر در
ضمیر انشراحے یابد بر پے انشراح رود کہ در آں طریقت اصلے معتبر است و در
کل کارہا استخارہ را تقدیم نماید و مے فرمود در سفر چوں بمنزلے رسد نخست در
مسجد جمعہ بباید رفت پیش محراب دوگانہ بگذارد بعدہ جائے فرود آید دو رکعت
نماز بارواح مادر و پدر آمادہ است در ہر رکعت بعد فاتحہ چہار
قل بخواند و مے فرمود بعضے نماز جنازہ غایب مے گذارند

بعدہ فرمود کہ روا باشد زیرا کہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بر نجاشی ہمچناں گذاردہ است
او در غیبت مردہ بود وامام شافعی اینمعنی جائز میدارد اگر عضوے از میت مثلاً
دستے ویا انگشتے موجود باشد برآں ہم نماز بگذارند ازنسبت اینمعنی حکایت شیخ
جلال الدین تبریزی افتاد فرمود چون شیخ نجم الدین صغری را کہ شیخ الاسلام
دہلی بود با او نقارے افتاد واو چناں انگیخت کہ شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان
رواں کردند الغرض چوں شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان رواں کردند او
در بداؤں رسید یکروز بر لب آب سوتہہ نشستہ بود برخاست وتجدید وضو کرد
وحاضراں را گفت بیائید تا بر جنازہ شیخ الاسلام دہلی نماز کنیم بعد گذاردن نماز
روے سوے حاضر آورد وگفت کہ اگر شیخ الاسلام دہلی ما را از شہر بیروں
کرد شیخ ما او را از جہان بیروں کردے فرمود کہ نماز یست بجہت محافظت نفس
مے گذارید واین اینست ہر وقت کہ مردم از خانہ بیروں آید باید کہ دوگانہ بگذارد
و بیروں آید تا بلائے کہ در راہ باشد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد وہر گاہ کہ در خانہ
در آید ہم دوگانہ بگذارد تا ہر بلائے کہ از خانہ خیزد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد ودریں
دوگانہا خیر وسلامتی بسیار است بعد ازاں فرمود اگر کسے را ایں دوگانہ ہا
گذاردہ نشود بوقت بیروں آمدن ودروں آمدن اٰیۃ الکرسی بخواند ہماں غرض
حاصل شود واگر اٰیۃ الکرسی نخواند ایں کلمہ گوید سبحان اللہ والحمد للہ ولا الٰہ
الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ہم تمام است واگر
کسے در اوقات مکروہ در مسجد درآید وآں ساعت تحیت مسجد نتواند گذارد ہمیں چہار
کلمہ بگوید غرض حاصل شود بعدہ روے مبارک سوے حاضراں کرد وفرمود
ہر کہ بود بحسن عمل بمقامے رسید اگرچہ فیض نازل است اما جد واجتہاد باید
کرد آنگاہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند ؎ گرچہ ایزد دہد ہدایت دیں + بندہ
را اجتہاد باید کرد + نامۂ کاں بحشر خواہی خواند + ہم ازینجا سواد باید کرد + وبخط
مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کان عمر یقعی ویشیر فی الصلوٰۃ

ای یلزم مرید یه الشری بین سجدتین لا یفارق بهما الارض وذلک فی
التطوع وقت کبر سن قال الحکیم سنائی فی بیان الصلوٰة **قصیده**

بنده تا از حدث برون ناید ✤ پرده عز نماز نگشاید
پای اگر بر نهی ببام فلک ✤ باده گر در کشی ز جام فلک
تا ت چون خرد ز نمقام خراب ✤ شکم از نان پرست پشت از آب
کی ترا حق ز لطف برگیرد ✤ تا نمازت بطوع بپذیرد
سگ ز دم جای خود ببرد باز ✤ تو نروبی برای جای نماز
هر چه جز حق بسوز غارت کن ✤ هر چه جز دین از و طهارت کن
ورنه ابلیس از درون نماز ✤ گوش گیرد برونت آرد باز
گرچه پاک است هر چه بایت تست ✤ همه در جنب حق جنابت تست
تا بجاروب لا نروبی راه ✤ کی شوی در سرای الا الله
چون تو با صدق در نماز آئی ✤ با همه کام خویش باز آئی
یک سلامی دو صد سلام ارزد ✤ سجدهٔ صدق صد قیام ارزد
از خشوع دل است مغز نماز ✤ ورنه باشد خشوع نیست نماز
ورنه باشد خشوع و دمسازی ✤ دیو بر سلبتاش کند بازی

نکته در بیان صوم **سلطان المشایخ** قدس الله سره العزیز می فرمود که پیغمبر
صلی الله علیه وسلم فرموده است من صام الدهر لا صام ولا افطر
وحدیث دیگر فرموده است من صام الدهر ضیقت علیه جهنم هکذا
وعقد تسعین تطبیق میان این دو حدیث چگونه باشد فرمودند لا صام
ولا افطر معنی چنین باشد هر که بپیوسته روزه دارد با آن پنج روز هم عیدین
وسه روز تشریق گوئی نه روزه داشته و نه افطار کرده و هر که پیوسته روزه
دارد و آن پنج روز افطار کند دوزخ همچنین تنگ شود عقد نود گرفت معنی آن
باشد که در دوزخ او را جای نباشد و نیز فرمود در حدیث آمده است

یعرض الاعمال علی اللہ یوم الاثنین ویوم الخمیس فاحبّ ان یعرض عملی وانا صائم
و مے فرمود کہ از شیخ نجیب الدین متوکل شنیدم ہر کہ روز پنجشنبہ و آدینہ و شنبہ
متصل روزہ دارد بوقت افطار روزہ سوم حاجت خواہد امید باشد کہ با جابت
پیوندد و در عوارف مے نویسد ورد فی الخبر من صام ثلثۃ ایام من الشہر الحرام
والجمعہ والسبت یعتق من النار سبعمائۃ عام و مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است للصایم فرحتان فرحۃ عند الافطار و فرحۃ
عند لقاء الجبار این فرحت اکل و شرب نیست این فرحت بر اتمام صوم است
یعنی چوں صوم تمام شود او را فرحتے پدید آید الحمد للہ کہ این طاعت را جزائے
معین است چوں جزائے روزہ نعمت دیدار است ہر آئینہ صایم با تمام صوم
شاد شود بامید نعمت رویت بعد ازاں فرمود ہر طاعتے را جزائے معین است
جزائے روزہ نعمت دیدار است دریں میاں ذکر ایں حدیث افتاد
کہ الصوم لی وانا اجزی بہ یکے از حاضراں گفت کہ اینچنیں ہم شنیدہ
شدہ است الصایم لی سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود آنگاہ انا اجزی کہ باید
گفت بعد ازاں سخن او را اصلاح فرمود کہ ایں یا بمعنی لام آمدہ باشد و
مے فرمود در احیاء علوم مے آرد کہ الصوم نصف الصبر
والصبر نصف الایمان بعد ازاں فرمود کہ الصوم نصف الصبر
چہ باشد در حقیقت صبر فرمود کہ صبر غلبہ باعثہ حق است بر غلبہ باعثہ
ہوا اصل باعثہ ہوا دو چیز است خشم و شہوت و صوم شہوت را مقہور
مے کند پس الصوم نصف الصبر یافتم و مے فرمود درویش باید کہ
ثلث سال روزہ دارد یعنے چہار ماہ ایں را قسمتے کردہ اند آنا نکہ سہ ماہہ
دارند و دہ محرم و دہ ذی الحجہ و سیزدہ روز دیگر روزہا متبرک و
مراسم بدارند ثلث سال باشد در مجلس سلطان المشایخ
جمعے از عزیزاں چوں مولانا حسام الدین حاجے

و مولانا جمال و یاران دیگر حاضر بودند طعامے پیش آوردند فرمودند مرکہ صایم نیست بخورد بیشتر یاران چوں ایّام بیض بود صایم بودند بعد ازاں طعام پیش آں دو کس کہ روزہ نداشتہ بودند فرستاد انگاہ بر لفظ مبارک راندچوں عزیزاں برسند طعام پیش باید آورد وکسے را نباید پرسید کہ تو صایمی زیراکہ اگر بگوید صایمم ریا را مدا خلے باشد واگر صائم مردے راسخ وصادق باشد کہ ریا را بروگند نباشد وگوید صایمم حال طاعت سِرّ او را در دفتر علانیہ نویسند واگر گوید صایم نہ ام دروغ گفتہ باشد واگر ساکت ماند استحقار سائل کردہ باشد شیخ عزیز الدین قرایت سلطان المشایخ میفرمود کہ در خواب دیدم کہ سلطان المشایخ مرا مے گوید کہ تو روزہ میداری گفتم اگر فرمان باشد بدارم فرمود روزۂ دل بدار بعدہ ایں عزیز الوجود از خدمت شیخ نصیر الدین محمود پرسید کہ سلطان المشایخ مرا در خواب روزۂ دل فرمودہ است مراد ازیں روزۂ دل چیست فرمودند شما را امر بمراقبہ کردہ اند و سلطان المشایخ مے فرمود بسیاراں طے مے کنند و روزہا میدارند مقصود ازاں عجب و ریا باشد دریں محل ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت لنگھنت گر نزا کند فربہ + سیر خوردن ترا از لنگھن بہ + و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اکثر افطار بودے اگرچہ تپ آمدے یا فصد کردے و شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا را نور اللہ مرقدہ صوم کمتر بودے اما طاعت و عبادت بسیار کردے و ایں آیت فرو خواندندے کلوا من الطیبات واعملوا صالحا و فرمودند او از آنہا بود کہ ایں آیت درحق او درست آید و دریں محل سوال کردند کہ مقصود ازیں طیبات چیست و آنچہ اصحاب کہف گفتند از کے طعاما آنچہ طعام بود بہر طبیعت بداں مائل باشد انگاہ بر لفظ مبارک راند بر قول بعضے ازاں طعام مقصود برنج بود مسافر بے اذن مضیف روزہ ندارد لقولہ علیہ السّلام من نزل علی قوم فلا یصوم من تطوعاً الا باذنہم و بخط مبارک حضرت

لنگھن لفظ ہندی بمعنی روزہ

سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام الصوم للسجینہ والمحسن جنۃ عن ذوالنون
اذا اردت ان تذھب قساوۃ قلبک فادم الصیام فاتل الاقیام وان
بقیت فالطف الایتام وقیل لاعرابی الصوم فی سموم البادیۃ قال کانت
الدنیا ولم اکن وتکون ولم اکن فادع ایامی ان تذھب نکتہ دربیان
زکوٰۃ وصدقہ وبخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام کہ شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین فرمود زکوٰۃ برسہ نوع است زکوٰۃ شریعت وزکوٰۃ
طریقت وزکوٰۃ حقیقت وزکوٰۃ شریعت آنست کہ از دویست درم پنجدرم
بدہند وزکوٰۃ طریقت آنست کہ از دویست پنجدرم نگاہدارند وباقی بدھند
وزکوٰۃ حقیقت آنست کہ ہمہ بدہد وہیچ نگاہ ندارد بعدہ فرمود آنکہ از دویست
درم پنجدرم میدہند ہمیں باشد کہ اورا بخیل نگویند اما اورا سخی ہم نتواں گفت
سخی اورا گویند کہ از زکوٰۃ زیادہ دہد بعدہ فرمود کہ فرق میاں سخی وجواد اینست
سخی آں باشد کہ گفتم فاما جواد آنست کہ بسیار بخشد مثلاً از دویست درم پنجدرم
نگاہدارد وباقی بخشد ومے فرمود جنید رحمۃ اللہ علیہ باعلماے عہد خود گفتے
یا علماء السوء زکوٰۃ علم بدہید یعنے از دویست مسئلہ کہ آموختہ اید بر پنج مسئلہ
کار کنید واز دویست حدیث پنج حدیث معمول دارید وبخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام قال النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام مامنع
قوم من الزکوٰۃ الاحبس اللہ عنہم المطر ولولا البھایم لم تمطر وعنہ علیہ السلام
من مات عشرین فرسخا فی عشرین فرسخ مانع الزکوٰۃ یوخذ بذنبہ
مر موسیٰ علیہ السلام الشاب یحسن الصلوٰۃ ثم راٰہ بعد سنین علی ما
ترک فاوحی اللہ تعالیٰ الیہ یاموسیٰ ما اصنع بصلوٰۃ اذا لم یوء ذکوٰۃ مالہ
یاموسیٰ ان الصلوٰۃ والزکوٰۃ توامان لااقبل احدھما دون الاخر و
مے فرمود صدقہ است ومروت ووقایہ است صدقہ آنست کہ مردم چیزے
بمحتاجے بدہند امامروت آنست کہ دوستے راچیزے بدہد وایں کس ہم مقابل

نکتہ

آں چیزے بدہد و وقایۃ آں است کہ مردم خود را از زخم زبان و تشنیع و سفاہت
یکے باز خرد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایں ہر سہ کردہ است انگاہ فرمود کہ مولفہ
قلوب را حضرت رسالت در اول عہد چیزے دادے چوں اسلام قوت
گرفت بعد ازاں نداد بعدہ فرمود در صدقہ پنج شرط است چو ایں شرائط
در صدقہ موجود شود بے شک آں صدقہ قبول افتد ازاں پنج شرط دو شرط
پیش از عطاست یکے آنکہ انچہ خواہد داد از وجہ حلال بدہد دوم آنکہ مردے
صالح را بدہد و دو شرط در حالہ عطاست یکے آنکہ بتواضع و بشاشت و انشراح
بدہد دوم آنکہ خفیہ بدہد و یک شرط کہ بعد از عطاست انچہ بدہد پیش آں را بر سر
زباں نیارد و ذکر آں نکند و مے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابوالخیر قدس اللہ سرہ
انفاقے عظیم داشت یکے بخدمت او ایں حدیث خواند کہ لا خیر فی الاسراف
شیخ ابوسعید ابوالخیر او را فرمود لا اسراف فی الخیر و فرمود روزے امیر المومنین
علی رضی اللہ عنہ در خطبہ مے گفت کہ ہرگز یاد ندارم کہ رسول علیہ السلام تا
شب چیزے بر خود نداشت از بامداد تا قیلولہ ہر چہ بودے بدادے و بعد از
قیلولہ تا شب ہر چہ بودے بدادے و مے فرمود ہر گاہ کہ دنیا اقبال کند
بباید داد کہ کم نیاید و ہر گاہ کہ روئے ازیں کس بگرداند ہم بباید داد کہ چوں برفتن
روے نہاد نخواہد ماند بارے مردم را بدست خود بدہد و شیخ نجیب الدین
متوکل بدیں عبارت گفتے چوں آید بدہ کہ کم نیاید و چوں میرود نگاہ مدار کہ
نیاید و مے فرمود دنیا جمع نباید کرد ہر چہ میرسد خرچ کند و ذخیرہ نکند بعدہ ایں
بیت بر زبان راند ؎ زر از بہر خوردن بود اے پسر * ز بہر نہادن چہ
سنگ و چہ زر * بعدہ فرمود کہ خاقانی ملایم ایں گفتہ است ؎ چوں
خواجہ نخواہد راند از سینہ خود گامے * آں گنج کہ او دارد پندار کہ من دارم *
و کاتب حروف وقتے برابر جد مادرین خود مولانا شمس الدین
دامغانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت حضرت سلطان المشائخ رفتہ بود سخن

در محبت دنیا افتاد خدمت مولانا شمس الدین دامغانی آں بیت خاقانی
بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد ۵ زر دوست از دست جہاں
در زیر پائے پیل واں + ما زیر پائے دوستاں زرپیل بالا ریختہ + سلطان
المشائخ را باستماع ایں بیت بسطے پیدا شد وتحسین واستحسان بسیار فرمود و میفرمود
حق تبارک وتعالیٰ طبایع مختلف آفریدہ است یکے را چناں آفریدہ است کہ اگر
مثلاً دہ درم اورا کفایت باشد قرارے باشد تا آں را بمصرف نرساند و یکے را چناں
آفریدہ است کہ ہرچہ بیشتر مے آید بیشتر مے طلبد و اینمعنی ازیں کس نیست قسمت ازلی
ایست بعد ازاں فرمود کہ راحت از زر و سیم در خرج کردن است و لہذا مرد از
ہیچ چیز راحت نیابد تا سیم خرج نکند پس معلوم شد کہ راحت از زر و سیم در رفتن آن است
بعد ازاں فرمود از جمع زر و سیم کار آنست کہ او و دیگرے منفعت برسد ہمادریں میان
فرمود کہ مراد ر بدایت حال دل بر جمع کردن چیزے نبود ہرگز در طلب دنیا نبودم
بعد ازاں خود پیوند جائے شد کہ ایشاں را دو کون در نظر نیامدے و ترکے بیکبار
کی داشتند بعد ازاں فرمود پیش ازیں بر من وجہ معاش تنگے داشت و خوش
مے گذشت تا یک روز بیگاہ ترسے یکے بر من نیم تنکہ آورد من گفتم کہ امروز بیگاہ
شدہ است و آنچہ حاجت بود بمصرف رسیدہ ایں را بامداد خرج خواہم کرد
چوں شب در آمد مشغول شدم آں نیم تنکہ دامن من مے گرفت فرود مے کشید
چوں حال چناں دیدم گفتم خداوندا کے بامداد شود تا آں را تفرقہ کنم بعدہ فرمود
یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ حکایت از شیخے
کرد کہ درآں عہد بودہ گفت آں شیخ مال بسیار دارد اما مے گوید کہ مرادر داد
آں اذن حق نیست شیخ شیوخ العالم چوں ایں بشنید تبسم کرد و فرمود کہ ایں
بہانہ ہاست اگر آں شیخ مرا دہد خرج کند من در ۳ روز تمامی خزانہ او را خالی
گردانم و یک درم بے اذن ندہم کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ
نوشتہ دیدہ است ملکٌ علیٰ باب من ابواب السماء ینادی من یقرض

۵ تنکہ لفظ ہندی ای است کہ نقرہ

الیوم یجد غداً وعنده ما حبل ولی الا علی السخاوة وحسن الخلق سئل احد ما فعل الله بك قال خف کفة حسناتی فرابت قبضة القیت فیها وثقلت قلت ما هذا قال کف تراب القیت فی قبر مسلم اشتری عبد الله ابن ابی بکر جاریة بعشرة الاف درهم فطلبت دابة لتحملها فناداه رجل هذه انثی فقال عبد الله احملوها علی دابة واذهبوا بها الی منزلها امساك مع اللطف افضل من البذل مع الجفاء سال رجل عن عبد الله المبارك سبعمایة درهم فکتب الی وکیله سبعة الاف درهم فساله الوکیل عن المال کتب انه سال سبعمایة وکتبت بسبعة الاف درهم ففی هذا افناء القلة فکتب ابن المبارك ان کانت القلة قد نفذ والمنعم ایضاً قد ینفذ قال ارسطاطالیس لذی القرنین بعد الاستیفاء ملکت العباد بالفرسان وتملك القلوب بالاحسان سئل اعرابی عن المروة قال ان لا یمر یلد احد الا ناله رفدك ولا تمر ماجد الا رفعت نفسك عن رفده الاحسان قبل الاحسان فضل والاحسان بعد الاحسان مکافاة والاحسان بعد الاشارة جود والاشارة قبل الاشاءة ظلم والاشاءة بعد الاشاءة مکافاة والاشاءة بعد الاحسان لوم وشوم قال ابن المبارك سخاء النفس عما فی ایدی الناس اکبر من سخاء البذل ومروة القناعة اکبر من مروة العطاء بقاء العالم فی الاخذ والاعطاء فان اخذت ولم نعط فقد قصدت لتخریب العالم فی الحدیث ان الله لیبغض البخیل فی حیوانه والسخی عند موته الذی لا یسخو لاعند خروجه من الدنیا قال ابلیس ابغض الناس لی الفاسق السخی واحب الناس الی العالم البخیل

خواجہ حکیم ثنائی فرماید ؎ ہرچہ داری برائے حق بگذار + کز گدایان طریق تر ایثار + وز تن وجان وعقل ودل بگذار +

درره او دلے بدست بیار + سید سر فراز آل عبا + یافت تشریف سورۂ
ہل اتیٰ + زاں سہ قرص جویں بے مقدار + یافت در پیش سید آں بازار +
نکتہ در بیان حج حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود اگر کسے
بہ نیت حج از خانہ رواں شود یا آنکہ از خانہ کعبہ بازگشتہ باشد در ہر دو صورت
اگر در راہ بمیرد ہر سال ثواب حجے مبرور در دیوان او بنویسند کاتب حروف
بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است من مات فی طریق مکۃ
مقبلا او من ابرا فہو شہید و مے فرمود بعضے مردمان در حج میروند چوں
بازمے آیند ہمہ روز در ذکر آں مے باشند و در مجالس ایں حکایت میکنند
ایں نیکو نیست وقتے مردے مے گفت فلاں جا گشتم و فلاں جا گشتم عزیزے
او را گفت اے خواجہ از انچہ بودہ نگشتہ دریں محل امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ
علیہ عرضداشت کرد کہ بندہ را عجب آید از طائفہ کہ بخدمت سلطان المشایخ
پیوند کردہ باشند باز طرفے روند و ملایم ایں معنی عرضداشت دیگر کردہ ملیح کہ یار من
است وقتے سخنے از و شنیدہ ام از اعتقاد او در دل من کار کردہ است و آں
سخن اینست کہ حج کسے رود کہ او را پیرے نباشد سلطان المشایخ چوں
ایں سخن بشنید چشم پر آب کرد و فرمود ایں رہ بسوی کعبہ رود و آں بسوی دوست بعدہ فرمود کہ حج
رفتن کار اینست کہ ذکر حق و مشغولی تنگ مے آید و بر آں ملازمت
نمے توانند کرد خود را بیروں میزنند و مے فرمود کہ در لاہور رندکری بود سخنے
گیرا داشت چوں او عزیمت خانہ کعبہ کرد و بدولت حج رسید و بازگشت در
لاہور آمد ندکیر گفتن گرفت آں لطافت و ذوق کہ بیش از حج رفتن در سخن
او بود بعد ازآں کہ از خانہ کعبہ آمد بداں آب نماندہ بود قصہ ایں حال از وی پرسیدند گفت
آرے ہمچنیں است دریں سفر دو وقت نماز از من فوت شدہ بود بعد ازاں
فرمود بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اشتیاق
حج مرا غالب شد گفتم بارے در اجودھن بروم بزیارت شیخ القصہ چوں بزیارت

شیخ شیوخ العالم رسیدم آں مقصود مرا حاصل شد مع شیخ زاہد سال دیگر ہم ایں ۴۰۷
ہوس باعث آمد باز بزیارت شیخ رفتم آں غرض حاصل بود و مے فرمود کہ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ چند بار آرزوے حج کرد و رواں شد
بحدے کہ در اوچہ رسید در دل مبارک شیخ شیوخ العالم گذشت کہ شیخ من
شیخ قطب الدین بختیار قدس سرہ حج نکردہ است مرا چرا باید کرد کہ مخالفت
پیر کنم ازانجا کہ بازگشت و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ
دیدہ است العمرۃ فی الحج کالنافلۃ بعد الفریضۃ والصدقۃ بعد الزکوٰۃ
عن ابن عمر رضی اللہ عنہما من لوحتہ الشمس فی سبیل اللہ او فی الحج
او فی العمرۃ لم تلوحہ النار و فی الخبر ان مقام ابراھیم والرکن الیمانی والحجر
الاسود یقولون النبی علیہ السلام یوم القیامۃ اشفع انت لمن لم یزرنا
فانا نشفع لمن زارنا عمر طاف بالبیت وقال اللھم ان کنت علی ایماً او
ضغثاً فامحہ عنی فانک تمحو ما تشاء وتثبت وعندک ام الکتاب قال عارف
بعد الحج الٰھی ان قبلت فتثبت عظیمۃ واعطنی ثواب المقبولین وان
لم تقبل فتغرہ عظیمہ فاعطنی ثواب المصابین عن الفضیل حج ام ابراھیم
کانت حبلیٰ بہ قولت ت ابراھیم بمکۃ فجعلت تطوق وتقول ادعوا اللہ
لابنی ان یجعلہ اللہ رجلا صالحاً قال رجل لیحیی ابن معاذ الرازی ارید
ان ادخل البادیۃ بلازاد قال حسن ان لم تفعل الثلاث قال ما ھی قال
لا تلبس الصوف فانہ خالوت ولا تتکلم فی الزھد فانہ خرقہ ولا تصل
النوافل فانہ مسالت وی فرمود کعبہ را دوبار خراب کردہ اند و پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ کعبہ را دو بار خراب کنند بار سیوم بر آسمان برند و این در
آخر الزمان باشد بعد ازان قیامت قایم شود و آنچنان باشد چون قیامت نزدیک
آید بتان را بیارند و در کعبہ نہند از قبیلہ کہ نام او اوس باشد زنان بیایند و در پیش آن بتان
پاہی بکوبند آنگاہ کعبہ را بر آسمان برند نکتہ در بیان فضیلت ضیافت سلطان المشائخ

قدس سرہ مے فرمود یاران پیغمبر علیہ السلام بخدمت رسول صلی اللہ علیہ و
آلہ وسلم مے آمدند البتہ تا چیزے نخوردندے باز نگشتندے وے فرمود وقتے
جبرئیل علیہ السلام بر مہتر ابراہیم صلوات اللہ علیہ آمد مہتر ابراہیم اورا پرسید
کہ یا جبرئیل چہ فرماں آوردی گفت کہ امروز مرا فرماں شدہ است تا بندہ از
بندگان خدا را تشریف خلعت بپوشانم و خطاب او خلیل اللہ گردانم مہتر
ابراہیم علیہ السلام گفت کہ آں بندہ کدام است مرا بگو تا خاکپاے او را سرمہ
چشم خود سازم جبرئیل علیہ السلام گفت آں بندہ توئی مہتر ابراہیم علیہ السلام
از فرحت ایں بشارت بیہوش شد بعد از دیرے بہوش باز آمد پرسید بسبب
کدام عمل گفت بسبب ناں دہی و مہتر ابراہیم علیہ السلام چوں خواستے کہ ناں
خورد بطلب مہماں بیروں آمدے یک دو میل برفتے و ناں نخوردے
الا مع ضیف از ینجاست کہ کنیت او ابو الضیفاں گفتندے و از صدق
نیت اوست کہ مایدہ در مشہد او تا دور قیامت باقیست روزے مشرکے
مہمان او شد مہتر ابراہیم چوں دید کہ او بیگانہ است او را طعام نداد فرماں رسید
کہ اے ابراہیم ما او را جاں میتوانم داد تو ناں نمیتوانی داد وے فرمود سید
احمد کبیر رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ وقتے با نفس خود مجادلہ مے کردم ہرچہ بروے
عرض کردم قبول مے کرد ہمینکہ اطعام طعام و ایثارش باز نمودم ابا آورد و عذرہا
گردن گرفت ہماں زماں دانستم کہ رضاے خداے تعالی درینکار است ہمیں را
پیش گرفتم ہم از ینجاست کہ در خاندان پاک او بیشتر ہمین است و اعمال و اوراد
کمتر است و میفرمود درویشے بود در بغداد ہر روز یکہزار صد و بیست کاسہ در مایدہ
او خرج شدے و او رسیدہ مطبخ بود الغرض روزے از خدمتگاراں پرسید نباید کہ در
طعام دادن شما کسے را فراموش کنید گفتند خیر ما ہمہ را میدہیم شیخ گفت نباید
کہ دریں کار اہمال برود گفتند شیخ اینمعنی از کجا مے فرماید شیخ گفت امروز
سہ روز است کہ مرا طعام ندادید ہرگاہ کہ شما مرا فراموش کنید دیگراں را

چگونہ فراموش نکنید و آنچناں بود کہ شیخ را مطبخ بسیار بود و بعضے مطبخیاں میدانستند
کہ از دیگر مطبخ رسیدہ باشد و بعضے از مطبخ دیگر گماں بردند چوں سہ روز
گذشت آنگاہ ایں سخن بکشادبعدہ در فضیلت طعام ایں حدیث فرمود
قال علیہ السلام ایما مسلم اطعم مسلما علی جوع اطعمہ اللّٰہ من ثمار
الجنان و فی الحدیث ان اللّٰہ یحب البیت الخصیب و مے فرمود مراعات
مہماناں آنچہ میسر شود مے باید کرد در حدیث است من زار حیا ولم
یذق منہ شیئًا فکان ما زار میتًا و فی الحدیث ثلث لا یحا
سب علیہ العبد ما اکلہ السحود و ما افطر علیہا و ما اکل
مع الاخوان و مے فرمود طعام دادن در کل مذاہب پسندیدہ است
و مے فرمود بزرگے گفتہ است یکدرم را طعام بسازند و پیش یاراں
آرند بہ از آنکہ بیست درم صدقہ کنند و مے فرمود کہ امیر المومنین علی فرمود
فرمودہ است اگر کسے یکدرم میان رفقا خرج کند بہ از آنکہ دہ درم بفقرا دہد
ہمچنیں دہ درم در حق رفقائے خود صرف کند بہ از آنکہ صد درم صدقہ کند و
اگر صد درم خرج کند ہمچناں باشد کہ بردہ آزاد کند و مے فرمود درویشے در سفر
بود بعد از چند سال بوطن خود باز آمد او را پیرے بود بزیارت او رفت آں
پیرا و را پرسید از عجائب و غرائب چہ دیدی او گفت قطب العالم را
دریافتم او مے گفت کہ در تمامی عالم یک نیم مرد است نیم مرد آنست کہ
مصلا در ہوا اندازد نماز بگذارد و تمام مرد آنست کہ یک نان درست
بدرویش دہد و بخدمت سلطان المشائخ قاضی محی الدین کاشانی
عرضداشت کرد کہ در تالیف خواجہ ابو عثمان اسمعیل رحمۃ اللہ علیہ در نظر
آمدہ است کہ مشتمل بر دویست حدیث است کہ از صد شیخ سماع دارد از ہر شیخے
دو حدیث یکے از صحیحین دوم از غرایب الاخبار از انجملہ معنی یک
حدیث ہنیست کہ در بنی اسرائیل متعبدے بود شصت سال

مرخداے راعزوجل عبادت کرد درآخر عمر بر عورتے مفتوں گشت چنانچہ شش روز
بر سبیل استمرار بااو در فساد بماند بعدہ پشیماں شدہ در مسجدے در رفت و روزہ گرفت
سہ روز متواتر چیزے نخورد چہارم روز مسلمانے یک رغیف پیش آورد وقت
افطار بر یمین ویسار او دو درویش بودند آں رغیف بدیشاں داد ہم درآں حال اجل
او در رسید و ملک الموت جان او را قبض کرد بعد از موت شست سالہ طاعت
او را در یک کفہ نہادند و شش روزہ معصیت در کفہ دیگر شش روزہ معصیت
بر کفہ شست سالہ عبادت راجح آمد بعدہ آں رغیف صدقہ را در کفہ شست سالہ
طاعت او نہادند راجح آمد و نجات یافت سلطان المشائخ قدس سرہ فرمود
عبداللہ عباس رضی اللہ عنہما فرمودہ است علیکم بحدیث صاحب الرغیف
مثل ابن حارث است اگرچہ صورت حال متفاوت در حدیث آمدہ است
کہ در بنی اسرائیل زاہدے بود سالہا عبادت کرد اخر الامر در فتنہ عورتے افتاد
و یکے از کرامات او ایں بود کہ ہموارہ پارۂ ابر بر سر او سایہ کردے چوں ایں معصیت
از وے در وجود آمد آں کرامت از وے برفت و آں زاہد بسبب خجالت بگریخت
در مسجدے در رفت و درآں مسجد صاحب خیرے دہ نفر را ختم توریت فرمودہ
بود بعد در رؤس ایشاں ہر روز دہ رغیف فرستادے ہر یکے را یکے میدادند یک رغیف
بزاہد دادند از اصحاب ختم یکے را نرسید در وے حشتے پیدا شد و گفتن گرفت نصیب من
زاہد برد چوں زاہد ایں سخن بشنید رغیف پیش او کشید بر فور آں ابر کرامت بیامد
باز بر سر او سایہ کرد معلوم گشت کہ توبۂ او قبول شد ازینجاست کہ عبداللہ عباس
فرمود علیکم بحدیث صاحب الرغیف بعدہ قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ
علیہ سوال کرد ترغیب و تحریص عبداللہ بچہ چیز است فرمود باطعام و ایثار وے
فرمود من از بی بی فاطمہ سام رضی اللہ تعالی عنہا شنیدہ ام او مے گفت
از برائے آنکہ پارۂ نان و کوزۂ آب بکسے دہند نعمتہائے دینی و دنیاوی ایثار
او کنند کہ بصد ہزار روزہ و نماز نتواں یافت وے فرمود شیخ ابو اسحاق

کازرونی کہ نام او شہریار است وکنیت او ابواسحاق جولہہ بچہ بود در ایام صغر ۱۱۴
ریسمانے تنہ میکرد شیخ عبداللہ حفیف در روے نظر کرد تا در ریسمانے او چہ دید
او را گفت بیا مرید من شو ابواسحاق حیراں ماند وگفت من چہ دانم کہ مرید چہ
باشد فرمود تو دست بر دست من نہ وبگو مرید تو شدم ابواسحاق ہمچناں
کرد آنگاہ پرسیدم من چکنم شیخ فرمود ہر طعامے کہ بخوری چیزے ازاں نصیب
دیگراں کنی الغرض روزے سہ درویش بپیش ایں دیہ کہ ابواسحاق مے بود
گذشتند او در آنحال سہ نان بر دست گرفت و از پیش ایشاں آمد و در نظر ایشاں
داشت آں درویشاں تناول کردند بعدہ یکدیگر گفتند کہ اینکار خود کرد عذر آں
باید خواست یکے گفت دنیا او را بخشیدم دوم گفت از سبب دنیا در فتنہ افتد
دین او را بخشیدم سیوم گفت درویشاں جوانمرد باشند ہم دنیا وہم عقبے بخشیدم
الغرض ایں شیخ ابواسحاق از برکت آں طعام شیخے کامل شد تا ایں غایت
در حظیرۂ او چنداں نعمت وراحت شد کہ حد نیست وے فرمود طاعتے است
لازمہ وطاعتے است متعدیہ طاعت لازمہ آنست کہ منفعت آں ہماں یک
نفس طاعت کنندہ را باشد واں نماز وروزہ وحج داورادست اما طاعت
متعدیہ آنست کہ از تو منفعتے وراحتے بدیگرے برسد وثواب آں بیحد
واندازہ است ودر آں طاعت لازمہ اخلاص شرط است تا قبول افتد اما در
طاعت متعدیہ ہرگونہ کہ بکند مثاب باشد وے فرمود از شیخ ابوسعید ابوالخیر
قدس سرہ پرسیدند کہ راہ بحق چند است گفت بعدد ہر ذرہ از موجودات راہے
بحق است اما ہیچ راہے نزدیک تر از راحت رسانیدن بدلہا نیست ما ہرچہ
یافتم دریں راہ یافتم وبدیں وصیت مے کنم وہموں گوید مرد باید کہ بدو کار مشغول
باشد یکے آنکہ ہرچہ او را از حق باز دارد آں را از پیش دور کند دوم راحتے بدلے
برساند ہر کہ ایں راہ دو صفت بسر برد براحت ابد برسد وگرنہ سرگرداں بود
لا دین ولا دنیا وے فرمود در بدایت دیوانہ بود او را مسعود نخاسی گفتندے

خواجہ زین الدین ساکن مدرسۂ معزی او را گفت ما را فائدہ بگو گفت
شراب بیار خواجہ زین الدین غلام فرستاد و شراب آورد پیش دیوانہ
نہاد دیوانہ گفت بر کنارۂ آب سوتھ رویم آنجا بخوریم رفتند بر سر لب آب نشستند
دیوانہ خواجہ زین الدین گفت برخیز ساقی بکن برخاست پر مے کرد و میداد
دیوانہ میخورد چندانکہ مست شد گفت جامہ بکشیم و در آب رویم چوں از آں آب
بیروں آمد خواجہ زین الدین را گفت بر تو باد پنج خصلت را محافظت کنی یکے
آنکہ در خانہ کشادہ داری بر ہر کہ ہست دوم طلق الوجہ پیش آئی و ترحم و
بشاشت نمائی سیوم آنکہ ہر چہ میسر آید دریغ نداری از قلیل و کثیر پیش آری چہارم
آنکہ بار خود بر کسے ننہی پنجم آنکہ بار کساں از تن در دہی و سلطان المشائخ مے
فرمود گفتہ اند چوں مہمان بیاید ہیچ تکلف مکن چوں بخوانی ہیچ بار مگیر و میفرمود
درویشی اینست ہر آئندہ کہ بیاید بعد از سلام طعام پیش آرند انگاہ بحکایت
و حدیث مشغول باید شد بعد ازاں بر لفظ مبارک راند مدوا بالسلام ثم بالطعام
ثم بالکلام و مے فرمود وقتے امام شافعی رحمۃ اللہ مہمان دوستے رفت آں
دوست استدعا ضیافت از جنس طعام آنچہ خواست بر کاغذ نوشت کنیزک
خود را داد و گفت ایں طعامہا مہیا کنی و خود بمصلحتے بیروں رفت امام شافعی
آں کاغذ ازاں کنیزک خواست و طعامے چند کہ مطبوع او بود الحاق کرد و
نبشت چوں کنیزک آں کاغذ بخواند ہر طعامے کہ امام شافعی الحاق کردہ
بود و نوشتہ آں ہم پخت چوں صاحب بیت بیامد و طعام پیش کشیدند
طعام بسیار آمد و ازانچہ او نبشتہ بود زیادت دید کنیزک را پرسید کہ چہ حال
ہست کنیزک کاغذ بدو نمود چوں آں مرد الحاق امام شافعی بدید عظیم خوش
شد آں کنیزک را عیبے کہ داشت آزاد کرد و مے فرمود ہر طاعتے کہ بندہ
کند مالی یا بدنی یا خلقی اگر چیزے ازیں قبول افتد کار آں بندہ در پناہ
آں ساختہ شود انگاہ فرمود کہ قفل سعادت را کلید ہاست پس بہمہ

کلید ما تمسک باید کرد ازیں کلید کشادہ نشدہ باشد بداں کلید دیگر کشادہ شود
واگر ازاں نشد بداں دیگر کشادہ شود **نکتہ** در بیان آداب خوردن **سلطان**
المشایخ قدس اللہ سرہ مے فرمودے باید کہ پیش از طعام دست بشوید در
حدیث آمدہ است مَنْ اَحَبَّ ان یکثر خیر بیتہٖ فلیتوضأ اذا حضر غذاءہ و
نیز چوں دست بکارہا مشغول باشد از الائیشے خالی نباشد پس شستن بطہارت
و نزاہت نزدیک تر باشد و نیز مے فرمود کہ خوردن برائے استعانت بر اعمال
دین و عبادت بود و آں سزاوار باشد بدانچہ نوع طہارت بروے تقدیم کنند و
مے فرمود میزبان را سنت است کہ مہمان را خود دست شویاند امام **شافعی** در خانۂ
امام **مالک** رحمۃ اللہ آمد امام **مالک** امام **شافعی** را دست شویانیدن گرفت
امام **شافعی** امتناع مے فرمود امام گفت بدیں سبب ناخوش مشو خدمت
مہمان سنت است مالایم ہمیں حکایت فرمود کہ **ہارون رشید** ابو معاویہؒ
ضریر را مہمان طلبید چوں از طعام فارغ شدند **ہارون رشید** دست او شویانید
بعدہ او را گفتند یا ابا اتی کہ آب بر دست تو کہ میریزد گفتن نمیدانم گفت
امیر المومنین بعدہ گفت انما اکرمت العلم و اجللتہ فاجلک اللہ و
اکرمک کما اکرمت العلم و فرمود چوں مہماں را دست شویاند اول دست
خود شوید و حکم دست شویانیدن خلاف حکم آب خورانیدن است بعدہ
فرمود آنکہ دست مے شویاند ایستادہ شویاند نشستہ بعدہ فرمود کہ یکے پیش **جنید**
رحمۃ اللہ علیہ آب آورد تا دست شویاند و نشست چوں او نشست **جنید** بایستاد گفتند
چہ کردی گفت او را واجب بود کہ بایستادے و دست شویانیدے چوں او نشست مرا
باید ایستاد وقتے در مجلس **سلطان المشایخ** طعام آوردند **سلطان المشایخ** تبسم کرد و
فرمود کہ در عرب طشت و آفتابہ کہ بعد از طعام آرند آں را ابوالیاس گویند یعنی مایۂ
نومید بست زیرا کہ بعد ازاں ہیچ طعامے نخواہند آورد آنگاہ بر طریق طیبت فرمودند
کہ در ہندوستان ابوالیاس تنبول است کہ بعد از تنبول ہم طعام نیارند

بعد ازاں فرمود کہ در عرب تنبول نباشد از انعنے طشت و آفتابہ بازپسین را
ابو الیأس گویند و نمک را ابو الفتح گویند و مے فرمود ابتدا و انتہا بنمک کردن
امان باشد از جذام قال علیہ السلام تو دوا ولو بالماء الحار و مے فرمود
اینک انگشت بآب دہن ترمے کنند و نمک بر مے گیرند نیامدہ است امیر حسن
شاعر رحمۃ اللہ علیہ برین حرف در شکر این فائدہ گفت الحمد للہ حق نمکے بتجدید شد
سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود نیکو گفتی قاضی محی الدین کاشانی حاضر بود
فرمود کہ ملیح گفت سلطان المشائخ فرمود کہ ملوح است و مے فرمود پیش از
طعام دعا گوید کان النبی علیہ السلام یقول فی طعام اذا قرب الیہ اللھم
بارك لنا فیما رزقتنا فاعن نا عذاب النار بسم اللہ و وقت طعام خوردن
لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن الرحیم و در سیوم بسم اللہ الر
حمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الرحمن الرحیم و بلند گوید تا دیگراں را یاد
دادہ باشد و اگر با ہر لقمہ بسم اللہ گوید بہتر باشد تا سر طعام مانع ذکر نشود و آخر الحمد للہ
بہتر آنست کہ در لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن و کاتب حروف
بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است عن ابن عباس اذا وضع
الطعام بین یدیہ یقول بسم اللہ عنی عن کل آکل معی و کاتب حروف
خدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشائخ را دیدہ بود کہ در ہر لقمہ
بسم اللہ الرحمن الرحیم مے گفت و سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے بود
ہر لقمہ کہ بگرفتے بگفتے اُخِذُ بِاللّٰہِ و مے فرمود قال عمر اذا اکلتم اللحم فابدوا
بالثرید قبل اللحم و مے فرمود در لقمہ کس ننگرد و لقمہ بزرگ نکند و لقمہ رانگذارد
دیگر بار بکاسہ نبرد و دست و دہاں بنان و سفرہ پاک نکند و استخواں برائے
مغز بیروں کردن بر نان نزند و ہیچ چیز بزباں نہد و مے فرمود تا تواند بر سفرہ
آب نخورد و انگشت وست راست خنصر و بنصر کہ چرب نشدہ باشد کوزہ را بگیرد
درین معنی حکایت فرمود کہ در خانہ شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ دعوتے

بود چوں طعام برداشتند درویشے پیش ازانکہ دست بشوید آب استد و خورد شیخ بدرالدین رحمۃ اللہ علیہ خواست کہ باآں درویش ماجرا بکند بسبب ترک ادب قاضی منہاج الدین جورجانی رحمۃ اللہ علیہ شفاعت کرد شیخ ازسر آں درویش بگذشت زیراکہ اگر دست و دہن آلودہ در کوزہ آب خورد کوزہ آلودہ شود تا اگر کسے دیگر ازاں کوزہ آب خورد او را دشوار نماید و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام النفخ الانسان فی الماء قال انکان من ربق فلاباس من الریق الکبیر راء حضرت سلطان المشائخ در تامل شد یکے از حاضراں لفظے چند فرو خواند کہ ایں حدیث است ہر کہ آب خورد یک دست بیش کند او آمرزیدہ شود سلطان المشائخ فرمود کہ اینحدیث در کتب احادیث کہ مشہور و معتبر است نیامدہ است شاید کہ بودہ باشد حدیثے کہ مردم بشنوند نتوانند گفت کہ ایں حدیث نیست اما ایں تواں گفت کہ در کتبے کہ احادیث جمع کردہ اند و اعتبار یافتہ نیامدہ است و مے فرمود وقت طعام خوردن خاموش نباشد کہ عادت گبرانست و طعام را مدح و ذم نکند کاسہ بوقت پاک کردن بدست بگیرد بر سفرہ نہادہ پاک نکند کہ ایں کاسہ نمازے نباشد وقتے در مجلس سلطان المشائخ طعام آوردند چوں طعام خرج شد امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ کاسہ را پاک مے کرد و مے لیسید حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ چہ میکنی عرضداشت کرد بزرگے بود او را خواجہ کاسہ لیس میگفتند او مے گفت من کاسہ لیس خواجہ ام وقت نکند لقولہ علیہ السلام النفخ فی الطعام یذہب البرکت و از کہتراں کسے را نوالہ ندہد مگر شیخ دہد نوالہ کسے دہد کہ او را ولایتے تواند داد و اگر دادر دنکند دست از طعام تا ہمہ ناکشند نکشد پیش از سفرہ برداشتن نخیزد ناں پارہ یا وبیش کسے ننہد و کسے را بسر کار چیزے ندہد و در اثنائے طعام خوردن سلام و جواب نگوید انگاہ فرمود کہ شیخ ابوالقاسم نصیرآبادی پیر شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہما با یاراں

بہمہ طعام خوردن مشغول بود ابو محمد جوینی پدر امام الحرمین او ستاد امام غزالی
درآمد و سلام کرد ابو القاسم و یاراں التفات نکردند چوں طعام خورده شد ابو
محمد جوینی گفت من درآمدم و سلام گفتم شما هیچ جواب ندادید ابو القاسم گفت
رسم ما همچنین است هر که در جمعے درآید اگر آں جمعے بطعام مشغول باشند آنکس را
مے باید سلام نکند و نشیند چوں از طعام فارغ شوند انگاه آنکس سلام کند امام
ابو محمد جوینی گفت ایں نهی از کجا میگوئی از عقل یا از نقل ابو القاسم گفت از روے
عقل طعامے که خورده مے شود براے قوت طاعت است پس آنکس که بریں نیت
استبقامے کند گوئی در عین طاعت است پس آنکه در طاعت مشغول باشد مثلاً در نماز با شد
علیک چگونه گوید و نیز مے فرمود سلام گفتن بر سفره جمع مشوش شوند و خواهند که قیام آرند
و ایں معنی منهی است لقوله علیه السلام ان فی الصلواة لشغلاً و ایں دلیل است
بر ینکه در مشغولی سلام نباید کرد وے فرمود در حدیث است طعامے که
بخورند از اں متقی بخورند و بکسیکه طعام دهند آدمی باید که متقی باشد
انگاه فرمود طعام متقی دادن دشواری دارد زیرا چه میان مهمانان مردم
چه داند که متقی کیست بعده فرمود حدیثے دیگر در مشارق آمده ترا ست
طعام دهید و سلام کنید هر که هست وے فرمود بر سر سیرے خوردن روا نیست
مگر دو کس را یکے آنکس که مهمانان بروے برسند اگرچه آنکس سیر باشد اما براے
آنکه مهمان چیزے بخورد روا باشد اگر بر سر سیرے بخورد و دوم ضائعے را که
وجه سحور نباشد اگر بر سیرے چیزے بکار برد روا باشد وے فرمود اگر درویش
در طعام خوردن لذت بیابد آں لقمه را نشاید که فرو برد اگر در یاد حق بود وے
غالب آنست که آں لقمه لذت ندادے شیخ سعدی گوید ؎ اگر لذت
ترک لذت بدانی + دگر لذت نفس لذت نخوانی + و بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشته دیده ام من اکل و تختم دخل الجنة المختامت و هو الساقط
علی الخوان قیل یا رسول الله هل انزل الیک طعام من السماء قال انزل

الی طعام بسمجد ی قد دعی ابعث حمارا الی السوق وقال لا تاکلوا الکلس
من السمک وھو سمک شبیہ الحیات ولا تکونن امغتہ فی الجاھلیۃ الذی
تبلیغ الناس الی الطعام من غیر ان یدعی علیہ وفی الاسلام المقلد
الذی جعل دیتہ تابعا للذین الغیر **نکتہ** دربیان آداب مائدہ کشیدن (تتمہ)
حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود چوں سفرہ نہد
اول آستین درنوردد وابتدا از آستین راست کند لقولہ علیہ السلام انہ یحب التیمن
بطھورہ وطعامہ وجمعیت برسفرہ سنت است وتنہا مکروہ لقولہ علیہ السلام
اجتمعوا علی طعامکم لیبارک لکم فیہ انگاہ خادم بپایاں آید ودستہا برہم
نہد وبگوید صلوات ولفظ صلوات از صحابہ گرفتہ اند کہ چوں جمعیتے خواستند
ساخت آواز دادندے کہ الصلوۃ جامعۃ تا ہمہ حاضر شدندے وخادم
برپا مے باشد تا جمع از سفرہ فارغ شوند کما قال قتادۃ قدم وفد
رفقاء النبی علیہ السلام یخدمھم فقال اصحابہ نحن نخدمھم یا رسول اللہ
قال انھم کانوا لاصحابی مکرمین وانی احب ان اکافیھم چوں جمع دعا کردند
سراجی چراغدان از سفرہ برگیرد وانگاہ سقا کوزہ وانکہ خادم کاسہ آنکہ نمکدان وانکہ
استخوان وترہ آنکہ نان برگیرد ہمہ برعکس نہادن برگیرد چنانکہ درمسجد بیروں آمدن ورفتن
متاہلاں را بامداد راتبہ ہد وشبانگاہ برسفرہ نشانند مجرداں ہر دو وقت برسفرہ نشینند وآں
صفت اہل بہشت است ولھم رزقھم فیھا بکرۃ وعشیا چوں از خلال ان خلال برگیرد و
بشرک اللہ بالجنۃ دعا گوید قال علیہ السلام المتخللین من امتی فی الوضوء والطعام بعدہ خادم
جاروب بردست چپ گیرد وبروبد انگاہ دست شویانداول آستین راست درنوردد خادم بر سر
ہر دو یک دست شویاند اول خادم دعا کند طھرک اللہ من الذنوب ترک اللہ من العیوب
بعدہ سماع ابتدا از قوالان کند روی علیہ السلام اتی بشراب فشرب منہ وعن یمینہ غلام
وعن یسارہ الاشیاخ فقال الغلام تاذن لی ان اعطی ھولاء فقال الغلام واللہ لا اوثر
بنصیبی منک احدا قال علیہ السلام ایما منکم سقاہ اللہ من شراب الجنۃ سراجی را نوراللہ
قلبک گوید الغائب بلا نصیب غائبان دور تر محمول است میفرمود بعد آنکہ

طعام خورند تکبیر آمدہ است وآں تکبیر یعنی حمد است یعنے بر شکرانہ نعمت حمد گویند بعد
ازاں فرمود وقتے رسول علیہ السلام صحابہ را فرمود کہ امید میدارم فردا اہل بہشت
ربعہ شما خواہید بود ثلث و ارباع امتان دیگر یاراں شکر ایں نعمت تکبیر گفتند باز
رسول فرمود علیہ السلام کہ ثلثے از اہل بہشت شما خواہید بود و ثلثانے امتان
دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند باز رسول فرمود کہ نصفے از اہل بہشت شما خواہید بود و
نصفے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند انگاہ سلطان المشایخ فرمود کہ دریں محل
ہا تکبیر گفتن بجاے حمد است اما آنکہ بعضے درویشاں ہر بار و بہر مصلحت گویند
کہ تکبیر گویم جاے نیامدہ است کاتب حروف در جامع الاصول فی احادیث
الرسول دیدہ است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا ارتفعت
اصوات التکبیرات بعد ارتفاع السفر حلت ماعقدت الافلاک خانہ
را از خانہ ہا عنکبوت پاک کنہ کہ آں مسکن دیواں باشد. شرط مُغمِری آنست
کہ دست از زانو بالاتر نبرد بکفہ دست مالدنہ باصابع مریدان را کہ کبر باشد
خدمت متوضا فرماید نکتہ دربیان فوائد قلت طعام سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است یک لقمہ کمتر خورم و ہمہ
شب بخسپم بہتر از آنکہ سیر بخورم و قیام شب بکنم و مے فرمود کہ شیطان ہمچنین
گوید سیرے کہ در نماز باشد من او را معانقہ کنم پس ہر گاہ کہ ایں سیر از نماز بیرون
آید تو اں دانست کہ استیلاے من بر وتا چہ غایت بود و باز گرسنہ کہ خفتہ باشد
من از و بگریزم ہر گاہ کہ ایں گرسنہ در نماز باشد تواں دانست کہ نفرت من
از و تا چہ باشد مے فرمود درویشی راحت تمام است واز آفتہا ایمن غایت کار
درویشی دسختی آں باشد کہ او را فاقہ باشد و آں شب کہ فاقہ افتد او را شب
معراج بود و مے فرمود درویش را باید سہ روز بیاپے نخورد و مے فرمود درویش
را باید سیر نخورد و دیر نخسپد باید کہ فطورے و سحورے دایم باشد بقدرے تا
نفس کہ مرکب راہ حق است از پاے در نیاید و مے فرمود کمال مردم چہار

نکتہ

یعنی انکشاف ۱۲

چیز است قلت الطعام و قلت الکلام و قلت المنام و قلت الصحبت مع الانام و
مے فرمود کہ از ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا نقل است
کہ بکوبند در ملکوت را بگرسنگی و تشنگی و مے فرمود کہ مولانا علاؤ الدین اصولی
سخت بزرگوار کسے بود تا سہ روز گرسنہ بودے چنانکہ در سبق گفتن کف
بدہان آمدے و مے فرمود در سحر بقدر مایطلق علیہ الاسم بیش نخوردے و مے
فرمود تا مردم بر خود تنگ نگیرد دنیا ساید از خوش خوردن و خوش خفتن کارے
بیش نرود بزرگے گوید ببیت خوردن برائے زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد کہ زیستن از بہر خوردن است ٭ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیدہ است اخترت صوم اللہ ہر بعد ما سالت نفرا
فاجابوا جوابا واحدا سالت الاطباء عن اشفاء الدواء قالوا الجوع
و قلت الطعام و سالت العباد عن انفع الاشیاء فی عبادۃ الرحمن
فاجابوا الجوع و قلت الطعام و سالت الزہاد عن اقوی الاشیاء
فاجابوا الجوع و قلت الطعام و سالت العلماء عن افضل الاشیاء
علی حفظ العلم قالوا الجوع و قلت الطعام و سالت الملوک عن
اطیب الادام قالوا الجوع و قلت الطعام قال ابو طالب المکی مثل
المومن مثل المدہر لا یحسن صوتہ الا بخلاء جوفہ و عنہ علیہ السلام
اطلبوا الخیر من بطون شبعت ثم جاعت فان الکرم فیہا باقی و لا
یطلبوہا من بطون جاعت ثم شبعت فان اللوم فیہا باقی الجوع
مظنہ الاصول و مطیۃ الوصول و فی الحدیث اذا احب اللہ
عبدا فی مواضع الطعام الرخیص و قال علیہ السلام ضحک الجایع
خیر من بکاء الشبعان و قال بعضہم ما جمعت فی داری طعام یوم
دلیلۃ و ما شبعت منذ اسلمت لان الشبع یکنی بالکفر قال حماد
ابن ابی حلیفہ دخلت علی داؤد الطائی والباب مغلق فسمعت

یقول اشتهیت البقل واطعمتك ثم اشتهیت التمر لتبیك ان لاتاکلی ابداً فی خلت فاداهو حدہ قال المالك ابن دینار من ترك اللحم اربعین یوماً نقص عقلہ وانا ما اکلت عشرین سنۃ وعقلی کامل یوم یزیں واز شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز شعر ان ارذل الناس من شغل بالاکل واللباس ✤ خواجہ حکیم سنائی خوش گوید ابیات

ہر کش امروز قبا سہ مطبخ شد	وآنکہ فرداش جا بدوزخ شد
آدمی را دریں کہن برزخ	ہم ز مطبخ دریست در دوزخ
بہر کم خوردن است بے آبی	دہن بند و نطق اعرابی
چوں خوری بیش پیل باشی تو	کم خوری جبرئیل باشی تو
خور اندک فزوں کند حکمت	خور بسیار کم کند علمت ✤
لقمۂ گرکنی زخوردن بیش ✤	ہیضہ آرد کلید گلخن بیش
ہاضمہ چوں بدو نیرد ازد	از زنج گلخنے دگر سازد ✤

نکتہ

نکتہ در بیان کسوت اہل تصوف کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ است الثوب الابیض اولی بقولہ علیہ السلام خیر ثیابکم البیض وقال علیہ السلام البسوا الثیاب الابیض فانہا اطہر واطیب وکفنوا فیہا موتاکم ان المشایخ اختاروا الازرق للمرید لثلثۃ معان الاول لکونہ متحملاً للوسخ ولا یشوش الوقت بغلہ والثانی لانہ مختص باہل المصائب وہم اہلہا لتضیع الاوقات التی مضت فی غیر طلب الحق سلطان المشایخ مے فرمود کہ درویشے درغایت مشغولی بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بسیار چندگاہ بخدمت ایشاں بودہ جامہ ہائے آں درویش بغایت ریمگیں شدہ روزے اوراگفتند کہ جامہ ہا چرا نمے شوئی چوں او بحق مشغول بود جوابے نگفت چوں بالحاح پرسیدند کہ

جامہ چرا نمیشوی بعجز تمام گفت کہ فرصت جامہ شستن کجاست سلطان المشائخ فرمود ہربار کہ جواب آں درویش بداں عجز و مسکنت مرا یاد آید عجزے و مسکنتے و لینتے درمن پیدا شود والثالث لان من عاداتھم لبس الالوان المست لونتہ بلون الانوار المشاھدۃ لھم وللنفس لوان ولھا ازرقۃ الوان یا للنفس المطمئنۃ مظلمۃ فاختلطہ بہ نور الذکر والرزق یتولد من امتزاج السواد والبیاض نوار النفس تارۃ تکون ازرق ثم اخضر وانوار القلب تارۃ تکون ابیض وتارۃ تکون اصفر وتارۃ تکون ازرق وتارۃ تکون احمر فاختاروا الصوفیہ الازرق لما فیہ اظھار العجز ولھذا قال بعضھم لو عرف این منصور حق المعرفہ لکان قولہ انا التراب عوض قولہ انا الحق وترکو الاسود مع انہ احمل لمعیبین احدھما الاحترام العباسیۃ والثانی احتراز عن التشبیہ بالکفار العتابیۃ روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اتاہ رجل وعلیہ ثوب معصفر فقال لوان ثوبک ھذا کان فی تنور اھلک اوتحت قدر اھلک لکان خیرا لک فجعلہ الرجل فی التنور ثم اتی قال عمر ما فعلت الثوب قال صنعت ما امرتنی فقال ما کذا امرتک فلا لقیت علی بعض نسائک ای صرفت ثمنہ الی دقیق تخبزہ او حطب تطبخ بہ فاذا امن السالک عن نفسہ فلہ ان یلبس ای الناس شاء عن البرا ابن عاذب ما رایت احدا فی حلۃ حمراء احسن من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم الفتح وعلیہ عمامۃ سوداء وفی روایتہ سوداء حرقانیۃ قد رخی طرفھا علی کیفیہ ای علی نور ما احرقتہ النار وحدیث عمر اراد ان یستبدل لعمامتہ لما رای من ابطایھم فی تنفس امرہ فقال اما عدی فقال عمر بعمامۃ الحرقانیۃ جبہ صوف پوشیدن سنت است اھدی وحیۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جبتین فلبسھا حتی تخرقا مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الصوف وعلیہ احدی عشر رقعہ ومات ابوبکر فی الصوف وعلیہ اثنی عشر رقعہ ومات عمر فی الصوف وعلیہ ثلث عشر رقعۃ

اہل فنا کچہ بسیار پوشیدہ اند قال عبد الرحمن الحی عمامہ رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم فدل لہا بین یدی ومن خلفی دستار رسول علیہ السلام باکلاہ
عقد کردہ در خزینہ سلطان خوارزم شاہ دیدہ اند بما نقل رسیدہ است و
سراویل عورت پوش است در طریقت نشاید کہ نظر غیرے بروے افتد
و کشیدن سراویل ابتدا بپائے چپ کند و در پوشیدن بپائے راست نکتہ
در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز منقول است از حضرت سلطان المشائخ الفوائد النبی سمعت
من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ قال عزما اغتنموا الدعا
عند الرقۃ فانہ مقرونۃ بالاجابۃ رُوی ان ابراھیم بن ادھم رحمۃ اللہ
علیہ رای حضرت العزت جل جلالہ فی المنام وتعلم ھذا الدعا بتعلیم
الحق وقال عزوجل کم تسال حاجات اللغو وما لا یغنیک فقال یا رب
کیف اسالک الحاجۃ واطلبھا عندک قال عزوجل قل الھی رضنی
بقضائک وصبرنی علی بلائک واوزعنی شکر نعمائک واسالک تمام نعمتک
ودوام عافیتک اللھم حببنی فی قلوب المومنین خواجہ فرمود ہر کرا کارے
یا مہمے پیش آید شب پانزدہم ماہ مستقبل قبلہ نشنید نوزدہ ہزار بار بگوید
واللہ المستعان وہر بار کہ ہزار تمام شود سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید آمین آمین
آمین بعدہ حاجت خواہد حق تعالی مہمات او را کفایت گرداند بیشک او صافی
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ھذا الدعا بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی
الاسلام الحمد للہ علی السنۃ والجماعۃ الحمد للہ الذی علمنا علما
نافعا ولم یترکنا عمیان القلوب الحمد للہ علی الصحۃ والسلامۃ
الحمد للہ الذی اذھب عنا الغضب والحقد والحزن ولم یجعلنا
من المغضوبین علیھم الحمد للہ بکل نعمۃٍ ودینآءً ودنیاءً الحمد للہ علی التوفیق
والحمد للہ علی کل حال الحمد للہ علی نعمائہ فی السر والعلانیۃ الحمد للہ

نکتہ

رب العالمین الحمد للہ الذی اذھب عنا الحزن ان ربنا لغفور
شکور الحمد للہ الذی احلنا دار المقامہ من فضلہ آوصافی شیخ
شیوخ العالم بھذ الدعا اللھم ادخل فی قلبی السرور واذھب
عنا الھم والحزن سمعت من شیخ شیوخ العالم قال رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم ان القلوب تصدا کما یصدا المراۃ قیل فما جلاءھا
یا رسول اللہ قال ذکر الموت وتلاوت القرآن قال النبی عزم ان اللہ یستحی
من العبد اذا یرفع الیہ یدیہ ان یردھما خائبین علمنی شیخ شیوخ العالم
ربنا امنا بما انزلت واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاھدین اللھم اجعل
من بین ایدینا نوراً ومن خلفنا نوراً واجعلہ فابداً وضیاءً ودلیلاً
الی جنانک النعیم ودارک دار السلام مع الذین انعمت علیھم من
النبین والصدیقین والشھداء والصالحین وحسن اولئک رفیقا
اوصافی شیخ شیوخ العالم بسم اللہ الرحمن الرحیم ات نفسی تقویھا
وزکھا انت خیر من زکھا انت ولیھا وموليھا فاغفرھا واقبل
معذرتھا اللھم انت لی کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللھم
اجعل سریرتی طاھرۃ وخیراً من علانیتی طاھرۃ وصالحۃ اللھم
ارزقنی حسن الاختیار وصدق الافتقار وصحبت الاخیار والابرار
یا خالق الجنۃ والنار مناجاہ علمنی شیخ شیوخ العالم الھی ضاقت
المذاھب الا الیک وخابت الامال الا لدیک وانقطع الرجاء
الا عنک وبطل التوکل الا علیک رب لا تذرنی فرداً وانت
خیر الوارثین وبحق انزلناہ وبحق تنزل وبحق کھیعص وحم
عسق وصلی اللہ علی محمد والہ اجمعین وسلطان المشائخ نے فرمود
کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شنیدہ ام کہ در وقت مناجات
از حضرت صمدیت ایں باید خواست ہیبت از حضرت تقدسہ چیزے خواہم من

وقت خوش وآب دیدہ وراحت دل ÷ علمنی شیخ شیوخ العالم اللھم ان دخل
الشك فی ایمانی بك ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ
اللھم ان دخل الکفر فی سلامی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ
محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الشرك فی توحیدی بك لم اعلم بہ تبت عنہ
واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الشبھۃ فی معرفتی ایاك
ولم اعلم بہ تبت واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل النفاق
فی قلبی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لاحول
ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ علی خیر خلقہ محمد وآلہ اجمعین

نکتہ **نکتہ** در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از حضرت **سلطان المشایخ** قدس اللہ سرہ
العزیز منقول است **سلطان المشایخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بندہ
بوقت دعا معصیتے کہ کردہ باشد ہیچ پیش خاطر نیارد وہیچ طاعتے نیز اگر طاعت
پیش آرد عجب باشد ودعاے معجب مستجاب نشود واگر معصیت پیش آرد در زاری بکار
سستی آرد پس وقت دعا نظر خاص برحمت حق باشد وموقن باید بود والبتہ ایں
دعا مستجاب است وقت دعا ہر دو دست متصل یکدیگر باید داشت ونیاب بلند باید
داشت وہمچنیں صورت باید بست کہ گوئی ہمیں زماں چیزے بردست او خواہند
انداخت در اثناے ایں فرمود کہ دعا تسکین دل است خداے عزوجل میداند
کہ چہ مے باید کرد و مے فرمود کہ دعا قبل نزول البلا باید خواند چوں بلا از بالا نازل
مے شود و دعا از فرود بالا مے رود در ہوا یکجا مے شود متعارضان اگر دعا را قوتے
باشد بلا را باز گرداند واگر نہ فرود آید ملایم ایں حکایت فرمود چوں نداے بلاے
مغل نیشاپور رسید حاکم آنجا کس بہ شیخ فریدالدین عطار فرستاد کہ دعا بکن او جواب
گفت وقت دعا گذشت اکنوں وقت رضاست بعد ازاں فرمود کہ بعد نزول
بلا ہم دعا باید خواند اگرچہ بلا دفع نشود اما صعوبت بلا کم شود بعدہ
فرمود چوں بلا نازل شد باید کہ ازاں بلا ہیچ کراہیت ندارد و فرمود

وفرمود کہ متکلمان اینمعنی را منکر اند کہ ہرگز تصور ندارد کہ کسے را مکروہے برسد و او را ازاں کراہتے نباشد فرمود ایں را جواب ہاست یکے آنکہ بسیار باشد کہ مردے کہ در راہ میرود و خارے در پاے او خلد و خوں میرود او چناں تعجیل میرود و دل او مشغول بچیزیست کہ او را ازاں خبر نیست و نیز در محاربہ یکے مشغول است و او را زخمے میرسد و او چناں مستغرق حرب است کہ او را اصلا ازاں آگاہی نیست چوں بمقام خود میرسد معلوم مے شود بعد ازاں فرمود کہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ جائے نبشتہ است کہ مردے را با تہام گرفتند و او را ہزار چوب زدند کہ ہیچ جزع نکرد و آں را المے ظاہر نشد ازو پرسیدند کہ ایں چہ حال است گفت در آنحال کہ مرا میزدند معشوق من در نظر من میگردید و مرا در نظر او ہیچ درد نرسید بعدہ فرمود چوں استغراق ایں معنی کہ گفتہ آمد ازاں درد ہا خبر ندارد و آنکہ مشغول باشد بطریق اولی و اینمعنی در حقیقت لایق تر آمدیم بر سر ادعیہ ماثورہ کہ منقول است از سلطان المشایخ کہ مے فرمود بعضے یاراں را کہ شما را بگویم مقالید السموات والارض چیست ایں دہ تسبیح است بعدہ فرمود ہر یکے را صد بار بگویند تا ہزار بار شود و یا دہ بار ہر روز بگویند تا صد بار شود اول لا الہ الا اللہ وحدہ تا آخر دوم سبحان اللہ والحمد للہ تا آخر سیوم سبحان اللہ وبحمدہ سبحان اللہ العظیم وبحمدہ تا آخر چہارم سبحان الملک القدوس سبوح قدوس رب الملائکۃ والروح پنجم استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم واسالہ التوبۃ ششم اللھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا راد لما قضیت ولا ینفع ذا الجد منک الجد ہفتم لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین ہشتم بسم اللہ خیر الاسماء بسم اللہ رب الارض والسماء بسم اللہ الذی لا یضر مع اسمہ شیئ فی الارض ولا فی السماء وھو السمیع العلیم نہم درود اللھم صل علی محمد عبدک ونبیک وحبیبک تا آخر دھم رب اعوذ بک من ھمزات الشیاطین واعوذ بک رب ان یحضرون و مے فرمود اسم اعظم

بزبان عربی یاحی یاقیوم است وبزبان سریانی اہیاً اشراہیاً وبزبان فارسی امید
امیدواراں ومیفرمود ازخواجہ ابراہیم اہم سوال کردند کہ اسم اعظم یاد داری بگو جواب
گفت معدہ را از لقمہ حرام پاک دارو دل از محبت دنیا دور کن بعدہ بہر اسمے
کہ خدا را بخوانی ہماں اسم اعظم است ومے فرمود ہر کہ ایں کلمہ بیست وپنج بار بخواند
نزدیک خدائے عزوجل از جملہ ابدالاں باشد اللہم اغفر لامۃ محمد اللہم ارحم
امۃ محمد اللہم اصلح امۃ محمد اللہم فرج امۃ محمد اللہم تجاوز عن امۃ محمد
قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کردم کہ محمد حاجی ایں بندہ را در راہ پیش آمدہ بود مے گفت
کہ ازاں باز کہ از سفر حج آمدیم در خانہ آرامے ندارم گاہ میخواہم کہ سفر کنم دگاہ
مے گویم مفارقت عزیزاں نیکو نیست التماس من آنست کہ از باطن مبارک
سلطان المشائخ استمداد دعائے بکنی نیت مرا از حضرت حق التماس نیست
جز ایں کہ التماس کنم از لیست دعائے راہر آئینہ فرحتے پیدا شود حال ایں بود
برائے جہاں آرائے حضرت سلطان المشائخ گذرانیدہ شد فرمود اورا
بگوئی آیۃ ھو الذی انزل السکینۃ فی قلوب المومنین لیزدادوا ایمانا
مع ایمانھم وللہ جنود السمٰوٰت والارض وکان اللہ علیما حکیما ہر روز
ہفت بار بخواند ودر وقت خواندن دست راست بر سینہ فرود آرد ہمبریں
جملہ مداومت کند از آنچہ شکایت میکند خلاص یابد بیت دوائے درد منست
ایں سخن کہ میگوئی ❋ بگوئے ہر چہ تو گوئی موجہ است ومتین ❋ ومے فرمود
برائے دفع تنگی معیشت ہر شب جمعہ سورۂ جمع باید خواند شیخ شیوخ العالم شیخ
کبیر ہر شب آدینہ فرمودے ومن ہر شبے میگویم ولے برائے خود ہرگز نخواستم
سبب آنکہ ہرگونہ کہ او رابیاید بدار د درینمیاں حکایت فرمود وقتے بر جمعیے
گذشتم کہ ایشاں در لباس صوفیاں بودند ہمانا یکے از ایشاں با دیگرے مے
گفت من چنیں خوابے دیدہ ام دیگرے تعبیر کرد کہ نیکو جوابے است روزگار تو خواہد

ساخت و مہیا خواہد شد من خواستم کہ باو بگویم اے خواجہ دریں لباس کہ توئی
اہل ایں لباس ہچنیں تعبیر ہا نکنند باز در خاطر کردم کیا سے جواب ادیم ہیچ نگفتم
از ایشاں بگذشتم وے فرمود کہ وقتے شنیدہ ام کہ شیخ الاسلام بہاؤ الدین
زکریا قدس اللہ سرہ العزیز پسر خود را نور اللہ مرقدہ ہما دعا آموختہ است طلب
کردم آنرا یافتم در آں دعا لفظ بود یا سبب الاسباب چوں لفظ محض اسباب
است بحرمت خرقہ شیخ شیوخ العالم کرت دیگر در آں دعا ندیدم وے فرمود
شیخ صدر الدین از شیخ الاسلام بہاؤ الدین قدس اللہ سرہ العزیز پرسید
کہ ایں دعا چہ وقت باید خواند فرمود بعد ہر فریضہ وقت خفتن دعا اینست اللھم
انک تعلم سری وعلی نیتی فاقبل معذرتی وتعلم حاجتی فاعطنی سوالی
وتعلم ما فی نفسی فاغفرلی ذنوبی اللھم انی اسالک ایمانا یباشر قلبی ویقینا
صادقا حتی اعلم انک لن یصیبنی الا ماکتبت لی ورضا بما قسمت لی یاذی
الجلال والاکرام امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد کہ مرداں میخوانند
اعینونی عباد اللہ یرحمکم اللہ مقصود بندہ اینست کہ معونت از غیر حق خواستن
چگونہ باشد فرمود کہ ایں دعا خواندہ اند و دریں عباد اللہ مخلصین مسلمین مضمر
است روا باشد کہ بخوانند کہ بزرگاں ہم خواندہ اند و شیخ نجیب الدین متوکل
خواندے وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را در خواب دیدم مرا فرمود باید
ہر روز صد بار ایں دعا بخوانی لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ لہ الملک
ولہ الحمد وھو علی کل شیئ قدیر بیدار شدم ایں دعا را ملازمت کردم
و با خود گفتم دریں فرمان مقصودے خواہد بود بعد ازاں در کتب مشایخ بنشتہ
دیدم ہر کہ ہر روز صد بار ایں بخواند بے اسباب خوش زید دانستم کہ مقصود
شیخ ایں بود بعدہ یکے از حاضراں گفت ایں دعا دہ بار ہم آمدہ است در
حدیث است ہر کہ ایں دعا را دہ بار بخواند چنانستے کہ دہ بردہ آزاد کردہ
باشد بعد ازاں فرمود کہ یکبار دیگر ہم شیخ شیوخ العالم در خواب مرا فرمود کہ

بعد صلوٰة عصر سوره بنا چند بار بخوانی گفتم یکبار فرموده پنجبار بخوان چنانکه در نکته
اورا در روز تحریر یافته است بعده فرمود که طاعتے و وردے که از نفس صاحب
نعمتے پذیرفته میشود در اداے آں راحتے دیگر است آنگاه فرمود که چند ورد است
که من بر خود واجب کرده ام و چند ورد دیگر است که از خواجه خود یافته ام میان
هر دو ورد تفاوت بسیار است و مے فرمود براے برآمدن حاجات مسبعات
عشر علاحده باید خواند و مے فرمود هر که بعد نوافل در گوشه شود بخلوت صد بار
دست بالا کرده سوے آسمان یارب گوید هر چه از خدا بخواهد بیابد و اگر هزار
بار بگوید بیشک حاجت برآید و مے فرمود هر کرا حاجتے پیش آید تکبیر بسیار گوید و اگر
بسیار نتواند صد بار بگوید و هر که از خواب بیدار شود از حق حاجت بخواهد بیابد و
مے فرمود جعفر خالدی را رحمة الله نگینه بود روزے در کشتی سوار شد خواست
که ملاح را چیزے بدهد چوں جامه باز کرد آں نگینه در دجله افتاد و برو دعاے
بود مجرب آں دعا را میخواند وقتے کتابے را مطالعه میکرد در میان اوراق آں
نگینه یافت دعا اینست یاجامع الناس لیوم لاریب فیه اجمع علی ضالتی
و مے فرمود اگر وقتے از درویش فوت شده باشد براے بازیافتن آں وقت همیں
دعا بخواند و مے فرمود هر کرا مهمے پیش آید سر بسجده نهد ایں دعا بخواند اللهم
الا نستفتحك بامم یحیی ابن زکریا یا مالك یوم الدین ایاك نعبد و ایاك
نستعین بعد هر نمازے چند بار در سجده بگوید تا آں ساعت که مهم بکفایت رسد
و مے فرمود هر گاه که هر دم بر روے دشمن روند ایں نامهاے بزرگوار بخوانند
دشمن مقهور گردد یا سبوح یا قدوس یا مجیب یا ودود و مے فرمود که شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز براے من نبشته
است که میان نماز پیشین و نماز دیگر روز چهارشنبه غنیمت دارد دعاے از
سلطان المشائخ پرسید که بنده را بدعاے مطول رغبت نمے باشد فرمودند
همیں دعا کافیست اللهم انی اسالك ان لا اسالك سواك بعده فرمود

کہ از دعا ہا بدیں پسندہ کردہ ام وے فرمود در شہر دانشمندے بود بزرگ وقتے
پسر او را با بادشاہ عہد کارے افتاد و پسر او را پیش بادشاہ بردند آں دانشمند
بیکدست مصحف و بیکدست صحیحین گرفتہ روے سوے قبلہ آورد و بایستاد و از
حضرت عزت نجات پسر و سرخروئی او طلبید بہ برکت ایں پسر او سرخروئی یافت
وے فرمود ہر کہ سورۂ یوسف یادگیرد و آں را ہزار بار بخواند ابواب نعماے
والائے حق بر وکشادہ گردد بعدہ فرمود پسر مولانا جمال الدین ہانسوی دیوانہ
شدہ بود وقتے بہوش باز آمدے و ہوشیارانہ سخن گفتے پسرے اہل دانشمند
بود چند روز در ہانسی مرا با او صحبت شد روزے او را ہشیار یافتم پرسیدم از
کے باز شما را ایں حال آغاز شدہ است گفت از انگاہ کہ پدرم از خدمت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یکہزار بار خواندن سورۂ یوسف آوردہ
پرسیدم بتمام ہزار بار خواندہ آید گفت اثر آں مے بینی وے فرمود سید کائنات
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجہت امیر المومنین حسن و حسین ایں تعویذ نبشتن فرمود
اعوذ بکلمات اللہ التامات من شر کل شیطان و ہامۃ و عین لامۃ
دریں محل قاضی محی الدین کاشانی عرضداشت کرد کہ تعویذ در گردن تعلیق
کردن آمدہ است فرمود نے یا باز و متصل باید بست معلق نمے شاید بعدہ ایں
حدیث فرمودند ان النبی علیہ السلام نہی عن التمایم والتولیت تمایم مہرہاے
کہ در گردن آویزند جمع تمیمہ است و تولیتہ انچہ نویسند براے دوستی زنے مر
مردے را یا دوستی مردے مر زنے را ایں ہر دو منہی است مگر تعویذ و میفرمود
کہ وقتے شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
قدس اللہ سرہ العزیز عرضداشت کرد کہ خلقے از من تعویذے طلبد فرمان
چیست بنویسیم یا نہ شیخ قطب الدین فرمود کہ نہ کار بدست تست و نہ بدست
من است و تعویذ نام خدا است مے نویس و میدہ وے فرمود مرا بار ہا در خاطر
گذشتے کہ اجازت نامہ تعویذ نوشتن بطلبم بفرصتے صالح وقتے مولانا بدر الدین اسحاق

که او تعویذ نبشتے حاضر نبود و خلقے بجهت تعویذ خواستن آمده بود ندمرا اشارت
کرد که تعویذ تو بنویس کتابت من بسیار شد دریں میان شیخ روے سوے
من کرد و فرمود که ملول شدی گفتم وقت شیخ حاضر است انگاه فرمود که من
ترا اجازت کردم تا تو تعویذ بنویسی و بدہی بعد ازاں فرمود که مساس دست
بزرگان ہم کارے دارد وے فرمود وقت سحر ہم وقت خوش است و رد
آں یعقوب النبی علیه السلام انما قال سوف استغفر لکم ربی لیل
عونی وقت السحر فقیل انه قام وقت السحر دعا و لادہ یو منون
خلفه فاوحی الله الی قد غفرت لهم وجعلتهم انبیا وے فرمود خواجه حکیم
علی ترمذی ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید ہر بار عرضداشت کرد که در
دنیا چه دعا خوانم فرمان شد ایں دعا بخواں بسم الله الرحمن الرحیم یاحی
یاقیوم یا حنان یا منان یا بدیع السموٰت والارض یاذالجلال والاکرام
اسالک ان یحی قلبی بنور معرفتک یاالله یاالله یاالله و بعضے گویند
عرضداشت کردمی ترسم از زوال ایمان فرمان شد میان سنت و فریضه
نماز بامداد چہل و یکبار ہمیں دعا بخواں وے فرمود در سحرگاه ہفت بار و در
اوقات مرجوعه نیز ایں دعا بخواں که من بے واسطۂ کسے یافته ام
بسم الله الرحمن الرحیم اللهم اجعلنی محبالک و امتنی محبالک والعبنی
فی تحت اقدام کلاب احبائک و در حدیث آمده است اللهم انی اسالک
احب من احبک الی اخره وے فرمود مرا ہمسایۂ بود او را چند سال
نار و بسیار شدے ہمدراں زحمت مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر شد آں ہمسایۂ مرا گفت که چوں بخدمت شیخ کبیر برسی تعویذ براے
من بخواہی القصه چوں بخدمت شیخ رسیدم حکایت آں یار گفتم و تعویذ
بخواستم شیخ مرا فرمود که ہم تو بنویس سلطان المشائخ مے فرمود من تعویذ
بنبشتم و بدست مبارک شیخ دادم شیخ شیوخ العالم مطالع کرد و فرمود او را بدہی

چوں بشہر آمدم آں تعویذ بدو دادم باقی عمر او را ناروئے نشد یکے پرسید در آں
تعویذ چہ نوشتند فرمود اللہ الشافی اللہ الکافی اللہ المعافی و مے فرمود فی الخبر
قال جزی اللہ محمداً اعنا ما ھو اھلہ ابعث سبعین کاتبا الف صباح
و مے فرمود پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر بارکہ جبرئیل برمن
آمد وصیت کرد بخواندن ایں دعا اللھم ارزقنی طیبا واستعملنی صالحاً
و بخط مبارک سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام جائے جبرئیل وقال من اللہ
تعالیٰ قل لا متلک لا حول ولا قوۃ الا باللہ عشرا عند الصباح وعشراً
عند المساء وعشرا عند النوم یرفع عنھم عند النوم بلوی الدنیا
وعند المساء بکید الشیطان وعند تصباح غضبی و نیز بخط مبارک
سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام جاء رجل الی عابد وقال ادع اللہ
فرفع یدہ وقال اللھم ارحمنا بہ ولا تعذ بہ بناری یا خلاص ولا
تعذ بہ بریاء بنا فی الاعمال و مے فرمود بعد از نماز خفتن پیش از و
تر یکبار نود و نہ نام باید خواند در خواندن ایں ثواب بسیار است و مے
فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید بعد از ہر فرضے ہفتاد بار بگوید یا شفیق یا رفیق
نجنی من کل ضیق حاجت برآید و ثوبان رضی اللہ عنہ گفتہ است من
از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدم مے گفت ہر کہ ایں کلمات بوقت
خفتن بخواند مرا در خواب بیند اللھم رب البیت الحرام والشھر الحرام
والرکن والمقام اقراء روح محمد منی السلام برائے برآمدن حاجات
ہر کہ ایں دعا بخواند غرض او بحاصل آید دعا اینست یا حیّ یا حلیم یا عزیز
یا کریم سبحانک یا کریم لوکنی کار صعب را سلیم بحق ایاک نعبد وایاک
نستعین خواجہ اقبال خادم سلطان المشائخ مے گفت من بجہت
مہمے صعب سہ صد بار خواندم خدا تعالیٰ آسان گردانید و خواجہ علی زنبیلی
بخدمت سلطان المشائخ مے گفت کہ از شیخ بدرالدین غزنوی شنیدم

واو روایت کرد از شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز برائے
دفع التفات وقضاے حاجت دو رکعت نماز بتجدید وضو بگذارد و ہر چہ
خواہد از قرآن بخواند وبعد از فراغ پانصد بار درود گوید وزانو راست برگیرد و
رخسارہ برزانو نہد وبزبان ہیچ نخواہد وساعتے ہمچنیں بنشیند براں نیت کہ
گذاردہ باشد حق تعالیٰ حاجت او برآرد شیخ بدرالدین غزنوی فرمود مرا
التفاتے بود چنیں کردم غرض حاصل شد وے فرمود کہ بزرگے گفتہ است
درخزانۂ بعضے ملوک حقہ یافتم وبرآں پوستے وبرظہر آں نوشتہ بود ہذا
شفاء من کل غم بسم اللہ الرحمن الرحیم بندہ درشب تاریک دو رکعت نماز
گذارد وبعد سلام بگوید اللھم ان ذالنون عبدک ونبیک دعاک من
ضراصابہ ونادٰک من بطن الحوت فانک قلت فاستجبنا لہ ونجیناہ
من الغم وکذالک ننجی المومنین اللھم فانی عبدک وابن عبدک و
امتک ناصیتی بیدک ادعوک بضراصابنی واقول کما قال یونس
علیہ السلام لا الہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین فاستجب
لی کما استجب لیونس فانک لا تخلف المیعاد وانت علی کل شیٔ
قدیر وے فرمود علامت قبول نماز ایں دعا بخواند اللھم انت السلام
ومنک السلام تبارکت یا ذوالجلال والاکرام واز سلطان المشائخ
سوال کردند بزرگی ہر نمازے ودعاے کہ فرمودہ است از حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم شنیدہ است یا از صحابہ کرام وخواجہ اویس قرنی رضی اللہ
عنہم ایں نمازہا کہ فرمودہ است وسورۃ ہا تعین کردہ دعا مسمی کردہ ایں
ایں از کجاست فرمود کہ اینمعنی از الہام ہم باشد بعد ازاں فرمود کہ پیش ازیں
چوں من از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن میرفتم ایں سہ نام
میخواندمے ومیرفتمے کہ یا حافظ یا ناصر یا معین وایں دعا من از کسے نشنیدہ
بودم ہمچنیں بر نسبت رفتن خود بخدمت ایشان دیاری خواستن از حق ایں

سہ نام بگفتے بعد از مدتے عزیزے مراد عاے نبشتہ داد و دعا این است
یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ یَا مَالِکَ یَوْمِ الدِّیْنِ اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ اِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ
و نیز فرمود کہ بعد از اوّابین براے استقامت توبہ در سجدہ سہ بار بگوید
اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ تَوْبَةً تُوْجِبُ مَحَبَّتَكَ فِیْ قَلْبِیْ یَا مُحِبَّ التَّوَّابِیْنَ و نیز
از سلطان المشائخ براے استقامت این دعا منقول است اَللّٰهُمَّ
ارْزُقْنِیْ خَیْرَ دَارٍ مَعَ الْقَرِیْنَةِ وَالْاِخْلَاصِ وَالْاِسْتِقَامَتِ بِرَحْمَتِكَ یَا
اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ و مے فرمود کہ شیخ ابوسعید ابوالخیر مریدے را فرمود میخواہی
کہ نزدیک خدا باشی این بیت بخواں تا آں وقت در آید بیت بے یاد تو من
قرار نتوانم کرد * احساں ترا شمار نتوانم کرد * کہ بر تن من زباں شود ہر موے *
یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد * عرض میدارد کاتب حروف برائے مریدان صاحب
استغراق برآنجملہ خواجہ موید الدین عمر انصاری مے فرمود در آنچہ من بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز پیوند کردم بسبب چند نفر آدمی کہ در
اہتمام من بودند خاطر متعلق مے بود خدمت قاضی محی الدین کاشانی
و این دعاگوے وقتے یکجا بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کردیم کہ
خاطر این بندگاں بسبب این معنی ملتفت مے باشد ذوق مشغولے چنداں
نمے یابند و روے نامرد حال این بندگاں شود تا اندک تعلق کہ ماندہ است
از برکت نفس مبارک سلطان المشائخ دفع شود سلطان المشائخ روے
مبارک خود بجانب قاضی محی الدین کاشانی کرد و فرمود کہ امیر المومنین
علی کرم اللہ وجہہ ہر سال دوازدہ ہزار دینار بفقراے مکہ بداد ے چوں از
امیر المومنین حسن رضی اللہ تعالی عنہ طلبید ند امیر المومنین حسن فرمود امروز
عنان مطلق بدست معاویہ است از و بطلبند فقراے مکہ معذور نداشتند
گفتند وظیفہ پدر خود تو بدہ و یا بمعاویہ بنویس تا او بدہد امیر المومنین حسن خواست کہ بمعاویہ
چیزے بنویسد قلم بر کاغذ نہاد نوک قلم بشکست امیر المومنین حسن فرمود این تعریف الٰہی است آدریں باب

بر معاویہ چیزے نخواہم نوشت بدیں سبب مغموم گشت شب آں حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در خواب دید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اے فرزند چرا مغمومی گفت یا رسول اللہ چرا مغموم نباشم دوازدہ ہزار دینار امیر المومنین علی بفقراے مکہ میداد ند ایشاں از ما مے طلبند و مرا قدرت آں نیست کہ بدہم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در تامل شد در اثناے آں جبرئیل صلوات اللہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد گفت یا محمد ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید وآں کار تمشی نشود ایں دعا را ورد خود سازد آں مہم بکفایت رسد دعا اینست اللھم اقذف فی قلبی رجاك واقطع رجائی عمن سواك حتی لا ارجوا حداً غیرك رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام مکرر ایں دعا امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ را در خواب تعلیم فرمود دریں میان صرۂ از آسمان فرود آمد و بر دست امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ افتاد امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ از ہیبت ایں خواب بیدار شد صرہ بر دست مبارک خود دید تفحص فرمود دوازدہ ہزار دینار بود امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ فقراے مکہ را طلبیدہ وظیفۂ ایشاں بدیشاں داد چوں سلطان المشائخ ایں حکایت تمام کرد روے مبارک خود جانب من یعنے خواجہ موید الدین کرد و گفت تو ورد خود ایں بیت ساز تا اندک تعلقے کہ در خاطر تست بکلی دفع شود بیت اینست **بیت** آمد گہ آنکہ عہد ہا تازہ کنم ❊ شد آنچہ بداے صنم گذشت آنچہ گذشت ❊ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ کمال عظمت و کرامت سلطان المشائخ بنگرید ہر یکے را ازیں دو بزرگ ورائے مناسب بحال و معاملۂ ایشاں فرمود زیرا چہ قاضی محی الدین کاشانی بوفور علم و کمال تقوی آراستہ بود و خواجہ موید الدین بکمال عشق و ذوق و محبت پیراستہ کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است از ام المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا روایت مے کنند و گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مرا فرمود دراں فلاں قبیلہ مردہ زنے است برائے من بہ بین چوں دیدم آتش
و ہفت اندام من افتاد گریاں بازگشتم اعرابی مرا پیش آمد گفت خواہی کہ آں زن
بمیرد گفتم خواہیم گفت شب برخیز دو رکعت نماز بگذارد در رکعت اول فاتحہ و اذا زلزلت
دہ بار و در رکعت دوم فاتحہ والعادیات دہ بار بخواں بعد سلام صد بار لا الہ الا اللہ
وحدہ لا شریک لہ لہ الملک ولہ الحمد یحیی ویمیت وبیدہ الخیر وھو علی
کل شیٔ قدیر و صد بار درود و ہفتاد بار یا غیاث المستغیثین اغثنی بگوروے
سوے آں قبلہ کن و بگو یا من لیس کمثلہ شیٔ یا من لا یشھد شیٔ یا کافی
کل شیٔ اکفنی من کل شیٔ یا ذی الجلال والاکرام و دم سوے
قبلہ افگن مادر موسناں ہمچناں کرد آں شب آں زن بمرگ مفاجات بمرد پیغامبر
گفت یا عایشہ آں اعرابی جبرئیل بود و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ
علیہ منقولست ہر کہ ایں دعا بخواند بر دست راست و آں دست بر کمر خود فرود
آرد بکرم اللہ تعالیٰ از زحمت بواسیر شفا حاصل شود بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ
لا الہ الا ھو الحی القیوم وعنت الوجوہ للحی القیوم سلام علی نوح فی
العالمین سلام علی ابراھیم قلنا یا نار کونی بردًا وسلامًا علی ابراھیم
سلام علی موسیٰ وھارون سلام علی آل یسین ما عندکم ینفد الم اللہ
لا الہ الا ھو الحی القیوم وما عند اللہ باق استمسک ھیا بحق نام بزرک
خدای و بحق لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ از مقعد من برو ہمچنیں چند
کرت ہر روز بخواند نکتہ در بیان فضیلت قرات قرآن سلطان المشائخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود کتاب خداے عزوجل بر چہار چیز است عبارت و اشارات
و لطایف و حقایق عبارت مر عوام راست و اشارت مر خواص را و لطایف
مر اولیا را و حقایق مر انبیا را و مے فرمود وقت قرآن خواندن معانی آں بر دل
بگذراند و باید کہ دل خوانندہ متعلق بحق باشد و جلال و عظمت حق بر دل بگذراند
بریں حرف یکے از حاضراں سوال کرد کہ ایں معنی ہم تعلق بحق است چنانکہ

مرتبہ اولی بیان فرمودید فرمود کہ خیر آں بذات حق بود وایں بصفات است
ودیگر در حالت تلاوت باید کہ انکسار حیاے درو غالب باشد وایں دولت
چہ لایق منست ومراچہ محل ایں سعادت باشد واگرایں نباشد باید کہ بداند کہ
محاذی تلاوت خداست ہر آئینہ جزاے دہد دریں محل امیر حسن علاے سنجری
عرضداشت کرد ہر بار کہ بندہ قران مے خواند بیشتر واضح آں انچہ معلوم باشد بردل
مے گذارند دراثناے تلاوت اگر دل بندہ بسوداۓ ویا باندیشۂ مشغول شود
بازبا خود بگویدایں چہ اندیشہ وچہ سوداست دل خود را بواضح مشغول کنم ہماں
زماں برسر آیتے رسم کہ آں آیت مانع آں سودا وآں اندیشہ باشد کہ در دل
گذشتہ باشد سلطان المشائخ فرمود کہ ایں معنی نیکو است نیکونگاہداری و
مے فرمود قران را بترتیل وترديد باید خواند یکے از حاضراں پرسید ترديد چہ باشد فرمود
ترديد آں باشد در کیتے کہ خوانندہ از ذوقے ورقتے حاصل آید مکرر باید کرد وقتے پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم میخواست چیزے از قران بخواند گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم ہم در
تسمیہ دل مبارک او را رقتے پیدا نیست باز مکرر کرد بخط مبارک سلطان المشائخ
نبشتہ دیدہ ام قال رجل دخلت علی عایشۃ رضی اللہ عنہا وھی تصلی
الضحی والقراءۃ فمن اللہ علینا ووقینا عذاب السموم وتردد الایۃ فقمت
حتی ضلت فخرجت الی السوق واتممت ھمی ثم رجعت وھی کما ھی
تردد کو نیکے وے فرمود اگر روزے ختمے کند بسرعت خواندہ شود از برکتے خالی
نباشد فاما حد بسیار خواندن از آنست کہ درسہ روز ختم کند وکسانیکہ ایں ہم
نتوانند در ہفتہ ختم کنند وکسانیکہ ایں ہم نتوانند در ماہے ختم کنند وے فرمود در
ناظرہ خواندن دولت مس مصحف ہم زیادت باشد وے فرمود یک سیپارہ
بسکونت حرفاً بعد حرف خواندن بہتر از پانزدہ سیپارہ بسرعت خواندن ودر
چنیں خواندن نور تلاوت بیشتر باشد ودر رواں خواندن ہم از نور خالی نبود
ودر وقت خواندن دل را حاضر باید داشت واز خیالات وخواطر احتراز باید

کرد و اگر کسے بر معانی کلام اللہ مطلع باشد آں را بوقت خواندن بر دل بگذراند و باین
بہم کہ خیالات و خواطر ہم در ہے آید نیکو است فاما اگر بر معانی اطلاع ندارد و از خیالات
و خواطر مسلم باشد بخضوع و خشوع میخواند ایں نوع بہتر و موثر است بعدہ یکے
از حاضراں سوال کرد کہ شما ہر روز چہ مقدار میخوانید فرمود کہ یک سیپارہ
و مے فرمود کہ امام احمد حنبل حضرت عزت را ہزار بار در خواب دید پرسید
یارب فاضل تر چیزے کہ مقرباں بحضرت تو بداں تقرب نمایند چیست فرماں
آمد کہ قرات کلام من باز پرسید با فہم یا بغیر فہم فرماں شد ہر گونہ کہ بخوانند
و مے فرمود شیخ جنید را نور اللہ قبرہٗ در واقعہ نمودند کہ ما ترا مرتبہ کہ تو دادہ ای
مے نمایم حجاب از پیش برداشتند مرتبۂ او بدو نمودند در غایت رفعت حمد و
ثنا گفت و شادمانہ گشت بعد ازیں حال مرتبہ دیگر عالی تر ازاں در نظر آمد متحیر شد
الٰہی آنچہ ایں بندہ خود را دادہٗ آں محض کرم و رحمت تست و شکر آں بجا توانم
گذارد و لیکن درخواست بندہ اینست کہ معلوم شود ایں کیست و یافت ایں رحمت را
موجب چیست گفتند ایں مرتبہ کسے است کہ حافظ باشد اگر ترا قرآن محفوظ بودے ایں مرتبہ نیز دادندے و عزیزے
در مجلسے از سلطان المشائخ فاتحہ درخواست کرد تا قرآن یاد ماند سلطان المشائخ
فاتحہ بخواند بعدہ فرمود کہ چہ مقدار یاد گرفتۂ گفت بقیاس ثلثے فرمود کہ اندک
اندک یاد گیر و پیشینہ را مکرر میکن بعدہ فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی را رحمۃ
اللہ علیہ در خواب دیدم ازو در خواب فاتحہ درخواستم بر نیت یاد گرفتن قرآں
او ہم در خواب فاتحہ بخواند چوں روز شد بدیدن عزیزے رفتم و ایں خواب یاد
گفتم از و فاتحہ خواستم آں عزیز فاتحہ بخواند و ایں فائدہ گفت ہر کہ ہر شب
بوقت خفتن ایں دو آیت بخواند او را قرآن یاد ماند و آیت ہا اینست والٰھکم
الٰہ واحد لا الٰہ الا ھو الرحمٰن الرحیم ان فی خلق السمٰوٰت والارض واختلاف
اللیل والنھار والفلک التی تجری فی البحر بما ینفع الناس وما انزل اللہ
من السماء من ماء فاحیا بہ الارض بعد موتھا وبث فیھا من کل دابۃ

وتصریف الریاح والسحاب المسخر بین السماء والارض لایات لقوم یعقلون
ویارے رانیت یادگرفتن قرآن شد۔ دریں باب بندست سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود باید کہ پیش قاری بخوانی وقرات ابوعمرو یادگیری و
اول سورۂ یوسف یادگیری وبخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام
اتاہ جبرئیل وھو عند اضاۃ بنی غفار ان اللہ یامرک ان تقرأ امتک
علی سبعۃ احرف الوجوہ وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ
العزیز بجہت یادگرفتن قرآن اول سورۂ یوسف فرمودے کہ یاد باید کرد تا بہ برکت
آں حق تعالیٰ حفظ تمام قرآن روزی کند وے فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
است ہر کرانیت یادگرفتن قرآن باشد وبداں نرسد وہم دراں نیت از جہاں سفر
کند چوں او رابگور نہند فرشتہ بیاید وتہبخے از بہشت آوردہ بدست او دہد آنکس آں
تہبخ ابتلاع کند تمامہ قرآن او رامحفوظ گردد فرداچوں حشر شود او حافظ مبعوث
گردد وے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است اذا وضع حامل القرآن
فی القبر اوحی اللہ الی الارض ان لا تاکلی لحمہ وے فرمود بعد از ختم سورۂ
اخلاص کہ ثلث قرآن است سہ بار میخوانند حکمت آں آنست کہ اگر در ختم کردن
جائے نقصان شدہ باشد سہ بار سورۂ اخلاص بخوانند بارے ختم تمام شدہ باشد
وے فرمود بعد از ختم سورۂ الحمد میخوانند وچند آیت بقرہ حکمت آنست کہ از پیغمبر صلے
اللہ علیہ وسلم پرسیدند من خیر الناس فرمود الحال والمرتحل وحال کسے راگویند کہ در
منزل فرود آید ومرتحل کسے راگویند کہ از منزل رواں شود وآں اشارت بداں دارد آنکہ قرآن
میخواند بعد از ختم گوئی او بازرواں میشود پس بہتر مرداں کسے باشد کہ چوں ختم کند باز آغاز کند بعدہ
فرمود آنچہ در تمامہ قرآں موجود است آں دہ چیز است ازاں دہ چیز ہشت
در فاتحہ موجود است وآں دہ چیز کہ در تمام قرآن است کدام است ذکر ذات
وافعال وصفات وذکر معاد وتزکیہ وتخلیہ وذکر اولیا وذکر اعدا ومحاجۂ کفار
واحکام شریعت اما ازاں دہ چیز کہ ہشت در فاتحہ موجود است الحمد ذکر ذات

رب العالمین ذکر افعال الرحمن الرحیم ذکر صفات مالک یوم الدین ایاک نعبد وایاک نستعین ذکر معاد اهدنا ذکر تزکیہ الصراط المستقیم ذکر تحلیہ صراط الذین انعمت علیهم ذکر اولیا غیر المغضوب علیهم والضالین ذکر اعدا پس از دہ چیز کہ در جملہ قرآن است ہشت چیز در فاتحہ یافتم ہمیں محاجۂ کفار واحکام شریعت نیست وے فرمود کہ صاحب کشاف در الحمد نشتہ است کہ قرأت حسن بصری الحمد اللہ بکسر دانست وآں کسر دال بسبب محاورت لام للہ میدارد کہ حرکت ایں لام مبنی است اما الحمد برفع دال ولام این قرأت ابراہیم نخعی است الغرض صاحب کشاف گفتہ کہ قراۂ ابراہیم از قراءہ حسن احسن است زیراکہ حسن بصری کسر دال بسبب لام میدارد یعنے کسر لام للہ مبنی است دال الحمد نیز مکسور باشد اما ابراہیم رفع لام بسبب محاورت دال الحمد مرفوع دارد کہ حرکت دال از جہت عامل است وہر حرکت کہ عامل آنرا کہ بگرداند قوی تر از اں حرکت مبنی باشد ومن اینجا استنباطے کردہ ام وآں آنست کہ دال الحمد بکسے ماند کہ اورا پیرے باشد کہ مے فرماید چنیں باشد ولام للہ بکسے ماند کہ اورا پیرے نباشد وہمچناں کہ ہست وے فرمود اگر کسے خواہد کہ فال مصحف بیند در صحیفہ اصفحہ ستاے سطر ہفتم نظر کند کاندہ وحی منزل اگر صفحہ راستا بسم اللہ الرحمن الرحیم ویا ہفت اسم باشد خیر باشد دریں صورت تمسک بآیت رحمت حاجت نباشد وے فرمود چوں مصحف براے فال بکشایند باید کہ بدست راست بکشایند دست چپ باویار نکند امیر حسن علای سنجری از سلطان المشایخ پرسید کہ مصحف در لشکر چگونہ تواں برد کہ محافظت آں دشوار است فرمود کہ بباید برد انگاہ بر لفظ مبارک راند در آنچہ ہنوز اول عہد اسلام بود چوں رسول صلے اللہ علیہ وسلم بالشکرے رفتے مصحف نمے بردندے ترسیدے کہ ناگاہ شکستے شود ومصحف بدست کفار افتد در آنچہ اسلام قوی شد بعد ازاں مے بردند باز عرض داشت کرد کہ جاے مصحف در خیمہ دشوار است

دارد فرمود جانب سرجاے باید کرد وجاے پاک باید داشت نقل است کہ فرمود کہ سلطان محمود را بعد از وفات در خواب دیدند پرسیدند کہ خداے با تو چہ کرد گفت شبے من در خانہ می خواستم آسائشے کنم در آں خانہ طاقے بود در آں مصحف داشتہ بودند من با خود گفتم ایں مصحف را ازینجا بیروں فرستم در خاطر من گذشت کہ از راے آسایش خود مصحف را چگونہ بیروں کنم الغرض آں شب ہمہ شب نشستہ بودم وقت نقل من شد مرا بداں مصحف بخشیدند ابیات

سخنش را ز بس لطافت و ظرف
صدمت صوت نے و رحمت حرف

بہر نامحرماں بہ پیش جمال
بستہ از مشک پردہ ہاے جلال

پردۂ و پردہ را از شاہ
نبود دل ہیچ شاں آگاہ

داند آنکس کہ وے بصر دارد
پردہ از شاہ کے خبر دارد

کس چہ بیند مگر بصورت نغز
مغز داند کہ چیست اندر مغز

حرف را زاں نقاب خود کردہ است
کہ ز نامحرمے تو در پردہ است

حرف قرآں ز معنی قرآں
ہمچناں است کز لباس تو جاں

حرف را بر زباں تواں راندن
جانِ قرآں بجاں تواں خواندن

باش آگہ کہ صبح دیں بدہد
شب وہم خیال کیں بدرد

سر قرآں ترا چہ بنماید
پردہ ہاے حروف بکشاید

خاک اجزاے خاک را بیند
پاک باید کہ پاک را بیند

پاک شو تا معانی مکنوں
آید از پردۂ حروف بروں

تا نماید بتو چو مہر و چو ماہ
روے خوبے خود از نقاب سیاہ

چوں عروسے کہ از لباس تنگ
بدر آید لطیف روح سبک

دربن چاہ جانت را وطن است
نور قرآں بسوے ایں رسن است

خیز خود را رسن بچنگ آور
تا بیابی نجات خویش مگر

نو راد مرداں رسن بدل دارند
تا بر آں جان خود بدست آرند

تو رسن را بر آں ہمی سازی + تا کنی بہر ناں رسن بازی
رسن از درد ساز و دلو از راہ + یوسف خویش را بر آر ز چاہ
بہر یک مشت کو دل از وسواس + باشد اغیار کردہ و اخماس
کہ بعلم خودش کنی تقریر + کہ برائے خودش کنی تفسیر
زیں ہوس شرم شرع و دیں باد + تا اجل با خرد قرینت باد
باشد از روز عرض بریزد اں + کلہ جان تو کند قربان
کہ بسے لاف زد ز دعوی با + پس ندانست قدر معنی ما
سوئے میداں خاص اسپ بتاخت + روے ما از نقاب خود بشناخت
گرچہ ماندہ بنزد ما نامش + نیست ماندہ شروع احکامش

نکتہ در بیان وردے کہ فوت شود سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر کہ چیزے بر خود ورد کردہ است اگر بسبب زحمتے فوت شود گاہے خواندہ نشود در دفتر معاملہ او بنویسند و مے فرمود اگر وردے از کسے فوت شود از سہ حال بیروں نباشد یا در امیل شہوت باشد یا خشمے راند بر غیر محل و یا بلائے بدو برسد ملایم ایں معنی حکایت فرمود کہ مولانا عزیز الدین زاہد رحمۃ اللہ علیہ یک روز از اسپ خطا کرد بازوے وے فرود آمد از و پرسیدند کہ چہ حال است گفت من ہر روز سورۂ یٰسٓ بخواندم امروز نخواندہ ام و مے فرمود وقتے دیگرے بخدمت شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا آمد کہ من امشب چنیں خواب دیدہ ام شیخ فرمود کہ بقاے تو نزدیک رسیدہ است بتوبہ پیوند چوں او برخاست صوفی از خانقاہ ایشاں آمد او ہم ہماں خواب دیدہ بود چوں خواب تقریر کرد شیخ متحیر شد بسبب آنکہ او لشکری بود شاید بجنگے کشتہ شود آں صوفی سلامت است ہیچ اثر ملالتے ندارد ایں را چگویم دریں بود کہ خبر آوردند کہ آں لشکری کشتہ شد و آں صوفی را نماز بامداد فوت شدہ بود بعدہ سلطان المشایخ فرمود بنگر بد فوت نماز فوت نماز صوفی برابر مرگ داشتند و مے فرمود بزرگے بود امیر گرامی مے گفتند درویشے را آرزوے آں شد کہ بزیارت او آید و آں درویش را

 کرامتے بود کہ ہر خواب کہ دیدے ہمچنیں راست شدے او را اشتیاق امیر
گرامی غالب گشت رواں شد در اثنائے راہ بمنزلے رسید در خواب شد دید
کہ امیر گرامی بمرد چوں بیدار شد گفت دریغ بہوس او چندیں راہ قطع کردم او
بمرد اکنوں بارے بروم گور او را زیارت کنم چوں رسید مقامے کہ بود از ہر کس
پرسیدن گرفت کہ گور امیر گرامی کجا ست ہمہ گفتند او زندہ است آں درویش
حیراں ماند کہ خواب من دروغ شد الغرض چوں بخدمت امیر گرامی در آمد
سلام کرد امیر گرامی علیک داد و گفت اے خواجہ خواب تو بمعنی راست بود
زیرا کہ من پیوستہ مشغول حق مے باشم آں شب بغیر حق مشغول بودم آں
ندا در عالم در دادند کہ امیر گرامی مرد بعد ازیں یکے از حاضراں پرسید کہ ایں حدیث
چگونہ است صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ وَتَارِکُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ فرمود ایں حدیث
در باب اہل کتاب است واں چناں بود کہ بخدمت رسول علیہ السلام رسانیدند
کہ فلاں جہود ورد میخواند فرمود صاحب الورد ملعون باز بخدمت رسانیدند کہ فلاں جہود ورد را
ترک داد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود تارک الورد ملعون آنگاہ فرمود کہ بعضے گویند ایں حدیث عام
است تاویل چنیں باشد کہ یکے مثلاً رئیس قومے باشد کہ آمد و شد خلقے برو باشد و مصالح مسلماناں ہم
بستہ سخن او و او باورادو نوافل مشغول باشد اینچنیں کس را صاحب الورد
ملعون گویند دیگر فرمود کہ مذہب شیخ المشائخ شیخ کبیر چناں بود کہ بعد از ادائے
نماز دیگر انچہ گفتنی و بر راہ کردنی بود بر راہ کردے و بعدہ مشغول شدے زیرا چہ
یکے بر سر راہ محتاج بود و او مشغول بود ماند در چنیں حالتے اگر کسے بود دے
مشغول باشد چہ ذوق یابد و فرمود طریقہ مشائخ آں است کہ بعد از نماز دیگر
و نماز بامداد کسے را بخدمت ایشاں نگذارند فاما بر من ہمچنیں نیست ہر وقت ہر کسے
کہ بیاید بیاید بعدہ بر زبان مبارک راند بیت در کوے خرابات دسرائے
او باش ٭ مشغلے نبود بیا و بنشیں و بباش ٭ دریں میاں یارے عرضداشت
کرد کہ اگر یکے را اشتغال کلی پیش آمد یا عذرے کہ بداں ورد فوت شود شب

ورد بخواند چگونه باشد فرمود نیکو باشد اگر ورد روز فوت شده در شب خواند و ۴۴۴
اگر ورد شب فوت شد در روز بخواند زیرا چه روز خلیفهٔ شب است و شب
خلیفهٔ روز **نکته** در بیان مشغولی ظاهر و باطن و مراقبه و ذکر خفی سلطان نکته
المشائخ قدس الله سره العزیز مے فرمود هر نفسے که بر مے آید گوهرے نفیس
است که تا قیامت آن را بدل نخواهد بود شب و روز و ماه و سال مے گذرد تا اهل
یا یاد کرد که در هر شبے و هر روزے چها توانکرد اما مردم همه اوقات مستغرق در
عبادت باشد و ملول نشود آن ملالت سبب بے رغبتے عبادت گردد و بریا
نیت آید اگر صاحب وردے قدرے خفت و یا باکسے محاورت کرد آن هم
محل عبادت است اگر نیت چنین نباشد هر دو فعل ضائع رفته باشد و معنی قول
خدا وَاِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ بِاَیِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ نزدیک محققان بر چنین کس
ثابت شود الموؤدةُ الانفاس یعنے نفسے از انفاس که بغیر یاد حق و غفلت گذرانیده
باشد ازان پرسیده شود فردائے قیامت بزرگے خوش گوید **بیت** قدر
شب و روز عاقبت بشناسی + یک روز چنان شود که تا شب نکشے + درویشے
در مجلس حاضر بود این بیت خواند **بیت** میرود از جوهریان کهربا + هر جوهرے
سنگے بمعنی کیمیا + سلطان المشائخ باستماع این بیت تحسین و استحسان
بسیار فرمود و مے فرمود که هفت وقت برائے مشغولی است سه در روز
و چهار در شب در روز از بامداد تا اشراق و از اشراق تا چاشت و بعد از
نماز دیگر تا نماز شام و در شب بعد از نماز شام تا عشا و از عشا تا وقت تهجد و از
تهجد تا وقت سحر و از سحر تا وقت صبح و مے فرمود سه چیز در حدیث آمده است
که دلیل بهشت مے کند یکے آنکه بعد از فریضهٔ مدام مشغول باشد اورا آن قدر
فردائے قیامت در بهشت دهند بقیاس تازیانه بهشت هم چند دنیاست
وآنچه در دنیاست دوم آنکه بهشت کسے را دهند که بعد از نماز دیگر مشغول
باشد سیوم کسے که در رباط باشد و رباط خانقاه را گویند و شیخ جلال الدین

تبریزی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ برائے عبادت مسجد و برائے مشغولیہا
خانقاہ و در خانہ نشستن برائے دریافت دلہا و معنی خانقاہ بیت العبادت
است و مراد از خانقاہ عبادت است مردے بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم آمد و گفت انا اہل القاہ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بوقت
مشغولی زانوہا برداشتہ و خود را بچگونہ و باچیزے گرفتہ باید نشست یا نہ فرمود ایں
طریقۂ درویشاں نیست نشستن بہتر آنست کہ بر ہیئت قعدۂ نماز دستہا بر زانو
نہادہ بنشینند فاما زانو برداشتہ خود را بچیزے نگرفتہ باشد و متکائے نبود و سر بر
زانو نہادہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر و مولانا بدرالدین اسحاق بسیار
بدیں ہیئت نشستندے و دریں معنی بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ
است رباعی معشوق چو خورشید گزینی اے دل + او بر فلک و تو بر زمینی
اے دل + سر بر زانو بسے نشینی اے دل + او را چو بر خویش نہ بینی
اے دل + و مے فرمود بوقت مشغولی مربع نشستن ہم گفتہ اند اما در مربع
نشستن تحقیقے نیست ازاں سبب مربع نشستن خاطر نے آساید
و فرمود مربع نشستن یکنوع جایز است و یکنوع جایز نیست جایز خلاف
نشستن جوگیان است کہ ہر دو قدم زیر ہر دو زانو باشد در چنیں نشستن
باطن مجتمع باشد ناجایز بود آنکہ بر ہیئت جوگیان یکقدم یا ہر دو قدم بالائے
ران ہا باشد مے آرند ہیچ پیغمبرے مربع نہ نشستہ است و مے فرمود وقتے درویشے
تنہا نشستہ بود کسے بروے آمد و گفت ترا تنہا مے بینم آں درویش گفت اکنوں
تنہا شدم کہ تو آمدی بعدہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند قطعہ جائے خالی
بود حاجتہاے خود گفتمش + اے نصیحت گوی حاجت اینجا آمدی +
سر بزانو بود درویشے یکے اندر رسید + گفت تنہائی بگفت آرے شدم
تا آمدی + و مے فرمود اول کہ مردم آغاز طاعتے مے کنند ہر آئینہ گراں مے نماید
دشوار مے آید اما چوں کسے بصدق خوض مے کند حق تبارک و تعالی

توفیق ارزانی میدارد و کار بروے سہل مے گرداند بعدہ فرمود چوں کسے
روے از اشتغال دنیا بگرداند و مشغولی حق پیش گیرد بطریقے کہ یا چند بفراغ
حال گوشہ گرفتہ و از غوغاے خلق بیرون آمدہ در خلوت اوقات را معمور
دارد و مستغرق مراقبہ باشد و ہمت و نہمت او برآں مقصور گرداند کہ مستور
ماند و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام بعض المشائخ اختار
والخلوة علی الله وام کابی یعقوب یوسف الہمدانی والبعض اختار
والفضل بین الخلوتین کابی النجیب السہروردی الاول قولہ علیہ
السلام احب الاعمال ادومہا وان قل وقولہ یا فلان لاتکن مثل
فلان کان لقوم اللیل ثم ترک قیام اللیل الثانی کان علیہ السلام
یخلی فی جبل حرا اسبوعا و اسبوعین وقولہ ان لنفسک حقا الحدیث
پس باید کہ ایچنیں خلوت ہر روز بلکہ ہر ساعت در ترقی باشد حال او از ماضی
راجح باشد و ایں معاملہ انبیا را علیہم السلام میسر بود وقت ایشاں از گذشتہ در ترقی
بود چوں ایشاں را ایمعنی میسر بودہ باشد دیگراں را ہم ممکن بود
دریں حرف بدو وجہ دخل متوجہ است یکے آنکہ انبیا را علیہم
السلام ازاں مے افتند معلوم است کہ حالت ذلت مساوی حالت
عدم ذلت نیست وجہ دویم آنکہ سید عالم علیہ الصلوٰة والسلام
در شب معراج مقام قرب یافت شبہاے دیگر آنچناں رفعت
وکرامت کے توا ند بود جواب دخل اول آنست کہ حالت
ذلت مشتمل است بر بسیار فضائل کہ در حالت عدم ذلت
ازنہا ہیچ نتواں یافت مثل ندم و انکسار و افتقار کہ ہر
یکے منبع نعمتہا است چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود
عاصی در حالت عصیاں بسہ صفت مطیع است
اول آنکہ او میداند کہ ایں کار من مے کنم نیکو نیست

دوم آنکہ حق تعالیٰ ناظر اینکار است سیوم آنکہ او را نداستے وانکسارے و
انتباہے روے مید ہد جواب دخل دوم آنکہ در شبہاے دیگر از شب
معراج سید عالم را علیہ الصلوٰۃ والسلام قرب کم نبود بلکہ زیادہ بود وانچہ در شب
معراج یافتہ است با مزید قرب ودیگر ضم شدہ روزگار ہموں میگذشت و
لیکن شب معراج بسبب شہرت مرد ماں را روشن بود وشبہاے دیگر
از خلق مستور ماند مولانا فخر الدین زرادی از سلطان المشایخ سوال کرد
مشغول شدن بکلام اللہ فاضلتر یا بذکر فرمودند ذاکر را وصول زود تر بود اما
خوف زوال ہم بود دفاما تالی را وصول دیر تر بود ولیکن چنداں خوف زوال
نبودے فرمود در حدیث آمدہ است از بنی اسرائیل ہرگاہ کہ کسے بنی اسرائیل
باز گشتے دوفرمانہاے خدا بجا آوردے تا شست سال او پیغمبر شدے بعد
شست سال وحی آمدے ویا الہام بودے واگر کسے دوازدہ سال مشغول
بودے وہیچ ازیں نسبت نگشتے ہچنیں آوردہ اندکہ او ولی شدے وہرگاہ
ولی شدے بفرمان خداے تعالیٰ ابر سفیدی بر سر او سایہ کردے ہماں
مقدار کہ قامت او بودے ومے فرمود فارغ مشغول آنست کہ ظاہر بحق
مشغول است وباطنش بخواطر مختلفہ پراگندہ ومشغول فارغ آنکہ بظاہر تحمل
اثقال خلق مے کند وباطنش بحق مشغول واز دون حق فارغ وسالک را کم
از عنکبوت نباید بود بعدہ فرمود خلق بر چہار نوع اند بعضے اینچنانند کہ ظاہر
ایشاں آراستہ باشد وباطن ایشاں خراب وبعضے را باطن اراستہ وظاہر
خراب وبعضے را ظاہر وباطن آراستہ وبعضے را ظاہر وباطن خراب طایفہ کہ
ظاہر ایشاں آراستہ باشد وباطن خراب آں متعبدانند کہ طاعت بسیار کنند
ودل ایشاں مشغول دنیا باشد وطائفہ کہ باطن ایشاں آراستہ باشد و
ظاہر خراب آں مجانین اندکہ درون ایشاں باحق مشغول باشد ودر ظاہر
سہرو سامانے نباشد طائفہ کہ ظاہر وباطن ایشاں خراب باشد آں عوام اند

وطائفهٔ که ظاهر و باطن ایشان آراسته باشد آن مشایخ اند و در گلستان شیخ
سعدی گوید یکے از مشایخ شام را پرسیدند که حقیقت چیست گفت ازیں
پیش طایفهٔ در جهان بودند بصورت پراگنده و بمعنی جمع اکنون خلقے اند بظاهر
جمع و بباطن پراگنده چنانکه درین معنی گوید نظم چو هر ساعت از تو بجائے رود دل
به تنهائی اندر صفائی نه بینی * گرت مال و جاه است و زرع و تجارت * چو دل
با خدا یست خلوت نشینی * و مے فرمود عمر و نام درویشے بود گفتے هر کس که بر من
مے آید و بباطن مشغول بحق مے گردد بعد از چهل روز از واصلان مے شود همچنان
بود از یاران پرسیدند که شما را چه مے فرمائید گفتند ما را مشغولی باطن و ایں خلاف
مشغولیهاست که مشایخ مے فرمایند باید که مشایخ نخست مشغولی ظاهر فرمایند تا
از ظاهر و باطن سرایت کند و کاتب حروف ازیں معنی استنباط کرده و آں آنست
که مشغولی ظاهر بمنزله عشق مجازیست و مشغولی باطن بمنزله عشق حقیقی است
و ایں مقدمه ثابت است که المجاز قنطرة الحقیقه پس چنانکه از عشق مجاز
بعشق حقیقت مے تواں رسید همچناں از مشغولی ظاهر بمشغولی باطن میتواں
و مے فرمود هم از اول مشغولی باطن نازکی دارد فاما ازاں درویش نقل کرده
اند که همچنیں میرساند و مے فرمود اصل کار مراقبه دل است که آں بر جمیع عبادات
جوارح راجح است و موثر قاضی محیی الدین کاشانی سوال کرد که مصلے یا
ذاکر چوں بحضور باشد و باطن مذکر مولی مشغول دریں حال او را مراقب
تواں گفت و مراقبه متحقق شود فرمود مراقبه از روے لغت همیں است
و لیکن باصطلاح مشایخ طریقت مراقبه رویت قلب است جمال حق ذوالجلال
والاکرام را و عمل قلب مخفی باشد چنانکه همون داند که چه میکنم و چه میدانم و چه مے
بینم مردماں چنیں دانند که او بیکار است و لیکن او در کار است بعده فرمود
از مراقبهٔ ذکر خفی بالاتر است بهفتاد درجه بزرگاں گفته اند که مراقبه رویت
قلب است مر حق تعالی را و ذکر خفی علم بذات حق که طالع است بر ظاهر و باطن

بنده وو بنجال بنده را شعور است بدین رویت و بدین علم چون این
رویت و این علم بر دل بنده مستولی شود از شعور بے شعور ماند
این راذکر حقیقی خوانند و قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از
سلطان المشائخ سوال کرد که مراقبه مرید حضرت عزت را و مر حضرت
پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مر شیخ را ہر یک را علاحده مے باید
یا جمع نیز مے شاید فرمود که جمع نیز ممکن است و علاحده ہم مفید چون
خواہد که جمع کند چنین باید کرد که بداند بین یدی اللہ حاضر است و پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر یمین است و شیخ بر یسار و ہر حرکتے و سکنتے که از وے
در وجود مے آید و ہر خطره که در خاطر مے گردد حق عزوجل مے بیند و
میداند و مے فرمود وقتے خواجہ شبلی رحمۃ اللہ علیہ در مقام مراقبه نشسته
بود موئے از اندام او نمے جنبید از وے پرسیدند که چنین مراقبه را از کجا
آموختی گفت وقتے گربۂ در سوراخ موش چنان نشسته بود که یک موئے
از اندام اُو نمے جنبید و از کسانیکه نزدیک او بودند خبر نداشت در دل من
افتاد حیوانے بیعقل از برائے طعمه جوارح خود را چنین حاضر میدارد آدمی
باعقل و معرفت اینچنین باشد اولی تر والا کم از گربه باشد و مے فرمود در وقت ما دو
متقی اند یکے مولانا تقی الدین محبوب مردے دانشمند و صالح است و مُوَرّع
بخیرات و آیندگان را خدمت میکند و خلقے از و شاکر اند و دوم در حضرت که او را
شیخ تقی الدین میگویند او مردے صاحبحال است و دایم مستغرق بمراقبه
او را خبر چیزے نباشد و نداند که این روز کدام روز است و این ماه کدام
ماه است مشغولی عظیم دارد وقتے مردے برائے ایشاں کاغذے آورد و گفت
شیخ نام خود دریں کاغذ بنویس قلم برداشت و متحیر بماند خادم دانست که شیخ
نام خود را فراموش کرده گفت نام شیخ محمد است بعده نام خود بر آں کاغذ نبشت
باز روزے در مسجد جمعه میرفت بر در مسجد رسید بایستاد و متحیر بماند خادم دریافت

کہ شیخ پاے راست خود را فراموش کردہ است خادم دست خود بر پاے راست شیخ
نہادہ گفت پاے راست شیخ اینست بعدہ شیخ پاے راست در سید نہاد و رفت عرض میدارد
کاتب حروف بر انجملہ کہ بندہ از خواجہ عزیز الدین نبیرہ شیخ الاسلام فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب فضائل او در نکتۂ بیان مناقب بنسگان شیخ شیوخ
العالم تحریر یافتہ است سماع دارد آن شیخ زادۂ عالم میفرمود من وقتے بخدمت سلطان
المشایخ در آمدم دیدم کہ سلطان المشایخ بر کہٹ نشستہ است مستقبل قبلہ روے مبارک
خود بالا کردہ چشم مبارک جانب آسمان داشتہ و مستغرق رویت جمال حق تعالی گشتہ
من ترسیدم کہ در محلے نازک آمدم نہ مرا راہ باز گشتن و نہ جاے ایستادن یکساعت
نیکو ایستادہ بودم و ہیچ کس از خادمان حاضر نہ بعدہ سلطان المشایخ بلرزید چنانکہ
کنجشک بلرزد و بعالم خود باز آمد و بر چشم ہاے مبارک خود دست مالید و پرسید
کہ تو کیستی گفتم بندہ عزیز است بعدہ شفقت فرمود و پرسیدن گرفت و مہمانی
بسیار مے کرد و مولانا علی شاہ جاندار در خلاصۃ اللطایف آوردہ است
رائیت شیخی و مخدومی سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز فی المراقبۃ فاذا ارادت ان ادخل فی بعض الاوقات
فی مجلسہ مرۃ رایت جالسا ساکنا حسن الاجتماع لا یتحرک
من ظاہرہ شیئ وھو فاتح عینیہ قد اخبرنا فلا یعرفنی فقال
لی من انت فاذا رائیتہ فی ھذہ الحالۃ اردت ان ارجع القہقری فمسح عینیہ
فعرفنی فقال اجلس فجلست فتکلم معی ھو یدی و رعنبہ کانہ سکران ثم
قال لی بم تشتغل فی بیتک قلت بما امرنی مخدومی قال اشتغل باللہ ثم
قال ینبغی للفقیر ان یتصور فی قلبہ خاشعا انا جالس بین یدی اللہ وبرسولہ
ویدا دم ثم قال لی قم واجلس مع الاصحاب نا مشغول از سلطان
المشایخ سوال کردند از اعمال کدام فاضل تر فرمود مراعات سر و مجلس
اندر ظاہر و مراقبہ اندر باطن و بخط مبارک سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام

۴۵ یا ایہا الناس احتلبوا اعمالکم فان احتسب عملہ کتب لہ اجر عملہ وحسبہ الاحتساب من الحسب کالاعتداد من العد قیل احتساب العمل ان ینوی بہ حسبۃ للہ والحسبۃ من الاحتساب کالعدہ من الاعتداد و مے فرمود وقتے از کتب کہ خواندہ بودم ازاں مطالع کنم وحشتے در من ظاہر شود و با خود گویم کہ باز کجا افتادم بعدہ فرمود چوں شیخ ابوسعید ابوالخیر بکمال رسید کتبے کہ خواندہ بود آں را در گوشہ نہادم تا روزے آں کتب مطالعہ میکرد ہاتفے آواز داد و گفت اے ابوسعید عہد نامہ باز دہ کہ بغیر ما مشغول شدی چوں سلطان المشائخ بریں حرف رسید بگریست و ایں دو مصرع فرمود

ے تو سایۂ دشمنی کجا در گنجی + جائے کہ خیال دوست دشمن باشد + یعنے جائے کہ کتب فقہ و احکام شرع حجاب شود چیز ہائے دیگر خود چہ باشد و مے فرمود شیخ ابوسعید ابوالخیر از برائے صفای درونہ گفتہ است کہ پنج چیز را ملازمت میباید کرد تا صفائی دروں حاصل شود اول ملازمت مسواک دوم کلام اللہ خواندن اگر نتواند سورۂ اخلاص بخواند سیوم ملازمت بصوم و اگر نتواند ایام بیض چہارم مستقبل قبلہ نشستن پنجم با وضو بودن و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود وقتے بخدمت حضرت سلطان المشائخ حاضر بودم میفرمود نماز بسیار گذاردن و اوراد بسیار خواندن و روزہ بسیار داشتن و تلاوت قران کردن ہر کہ ہست مے تواند پیر زنے کہ ہست او ہم نواند کرد کہ روزہ دارد و شب قیام کند و چند سیپارہ بخواند اما کار مرداں خدا چیزے دیگر است و آں سہ چیز است اول غم ناں خوردن و پوشیدن در خاطر او نگذرد دو درویشے کہ غم ناں خوردن و پوشیدن در دل او بگذرد ہیچ غرض از و حاصل نشود دوم آنکہ در خلا و ملا مشغول خدا باشد و ایں سر ہمہ مجاہدہ ہاست سیوم آنکہ بدیں نیت سخن نگوید کہ دلہائے خلق برو مائل شود و اگر وعظ و نصیحت کند فاما غرض آمیز نباشد و ریا را مدخل نباشد محض اخلاص باشد چوں درویش

ایں معاملہ پیش گیرد حق سبحانہ تعالیٰ جملہ بزرگان درگاہ خود راکہ درآنوقت باشند
خادم او گرداند وے فرمود باید کہ در ذکر اول سہ بار لا الہ الا اللہ بگوید چہارم
بار محمد رسول اللہ پنجم بار باز لا الہ الا اللہ بگوید ششم بار محمد رسول اللہ بگوید
ہفتم بار لا الہ الا اللہ بگوید ہشتم بار محمد رسول اللہ بگوید باز نہم بار لا الہ الا اللہ
بگوید دہم بار محمد رسول اللہ بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام المختار
عند الشیوخ ذکران لا الہ الا اللہ واللہ واختار مشایخنا لا الہ الا اللہ ذ الشیخ
ابو سعید ابن ابو الخیر اللہ وبخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ
ام من اراد ان یکون القصور مسکنہ والجنان ماواہ فلقیل دایماً بلا
عجب اشہد ان لا الہ الا اللہ ہو شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ در وقت ذکر ہر دو دست خود را بر ہر دو زانو نہد و بگوید لا الہ الا
اللہ در حالت گفتن سر را بجنباند در حالت لا الہ از جانب چپا برد و ہمچنیں
تصور کند کہ ہر چہ جز حق است بیروں کردم بعدہ سر را بجانب راست بگرداند
بگوید الا اللہ و در حالت الا اللہ گفتن ہمچنیں تصور کند کہ حق را در دل اثبات
کردم و یا ہمچنیں تصور کند کہ مگر حق جل و علی ہم بریں طریق تا آنزماں گوید کہ
آواز ذکر بگوش خود از دل بشنود و بعضے درویشاں ہستند کہ زبان ایشاں
ساکت باشد و دل ایشاں بذکر حق مشغول چنانکہ بگوش خود شنود و نیز از
شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند ذکر بر سہ نوع است اول آنکہ
مستقبل قبلہ نشیند و ہر دو دست خود را بالائے ہر دو زانو نہد و ہمچنیں
تصور کند کہ حق تعالیٰ ناظر و حاضر است و با من است و دوم نوع آنست
ہمچنیں تصور کند کہ حق در دل من است جز حق دیگرے نیست و ایں طریق
گوئی بمذہب حلول میرد و حلول آنست کہ ہمچنیں تصور کند کہ حق ہمہ جا ہست
و در دل من ہم ہست معنی حلول نباشد سیوم طریق ذکر آنست کہ نظر بر آسماں
دارد و ہر دو چشم خود را باز کند وقت مشغولی ہمچنیں تصور کند کہ روح من از

قالب بیروں آمد از اوّل آسمان و دوم و سیوم و ہفتم گذشت و مشاہدہ حق تعالی مشغول شد اگر کسے بریں طریق استقامت یابد رشتہ پیدا آید و آں را معائنہ کند یک جانب رشتہ بالا و دوم سر رشتہ در دل او باشد و اعلی مراتب ذکر ایں آخرین است و مشغولی باطن کہ مشایخ میگویند ہمین است فی سلوک طریق الآخر لحکیم الثنائی **مثنوی**

ایں ہمہ علم جسم مختصر است — علم رفتن بسوے حق دگر است
روے سوے جہاں حی کردن — عقبی و جاہ زیر پے کردن
جاہ و حرمت ز دل رہا کردن — پشت در خدمتش دو تا کردن
تنقیہ کردن نفوس از بد + — تقویت کردن رواں بخرد
رفتن از منزل سخن گوشاں — بر نشستن بصدر خاموشاں
رفتن از فعل حق سوے صفتش — در صفت ایں مقام معرفتش
آنکہ از معرفت بعالم راز + — پس رسیدن بآستاں دراز
در درون تو نفس دل گردد — زانہمہ کردہا خجل گردد +
خان و مانش ہمہ براندازد — در رہ امتحانش بگدازد + +
در تن تو چو نفس تو بگداخت — دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از و حق نیاز بستاند — چوں نیازش نماند حق ماند
سخن بیہودہ گفت و نادانی — بایزید ار بگفت سبحانی +
پس زمانے کہ راز مطلق گفت — راست منصور کو انا الحق گفت
راست گفت آنکہ گفت از سر حال — گفت دع نفسک بسر و تعال
ز تو تا دوست نیست رہ بسیار — رہ توی پس بزیر پاے دراز
تا بہ بینی بدیدۂ لاہوت + — خطہ ذی الملک و خطۂ ملکوت
با نیاز آں گہے کہ گشتی یار + — دل برآرد ز نفس تیرہ دمار
کے بود ما ز ما جدا ماندہ — تو و من رفتہ و خدا ماندہ

شیخ سعدی خوش گوید ؎ بشتاب گر تو عاقلی درباب گر صاحب دلی * باشد
کہ نتواں یافتن دیگر چنیں ایام را * باب ہشتم در بیان محبت و شوق و عشق
و رویت باری تعالیٰ و تقدس عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک العلوی
المدعو بامیر خورد برآنجملہ کہ سالک را مے باید کہ محبت و مشتاق و عاشق جمال
ولایت پیر باشد تا اندک عملے و کثرت نیاز زود تر بمقصد اصلی کہ طالبان ایں راہ رسیدہ
اند برسد و اگر دریں باب او را حظے نباشد و در جبلت او دریں معنی نقصانے
افتادہ بود سالہا در کار خدا تعالیٰ بکوشد و بصیام و قیام و تعبد و تہجد نفس
خود را بسوزد و بخون جگر دریں راہ سعی کند و اخلاص با آں یار باشد دیر باید
کہ روشنائی ازاں عالم برو بکشاید شیخ سعدی خوش گوید ؎ عمرے باید دراز
و صبرے در پیش کنم * تا با تو رسم و حکایت خویش کنم * و ایں دولت غم و سعادت
اندوہ و عشق بہر کسے نمیدہند ایں ضعیف گوید ؎ غم و درد آمد نصیب دلے *
کہ در عشق او بشگفد چوں گلے * غمت خاصہ آدمی راست و بس * نداد ند ایں چاشنی
را بکس * و ایں خلعت عشق بر قد ہیچکس از مخلوقات راست نیاید مگر بر قد حضرت آدم
صلوات اللہ و سلامہ علیہ تاج ریزہ گوید ؎ خلعتے یارب چہ گویم چوں عروس
آراستہ * راست بربالائے شاہ راستیں آوردہ اند * و ایں جوہر عشق برائے
گوہر انسانی پیدا کردہ اند تا او را بلباس محبت آراستہ و بجوہر عشق مزین گردانیدہ
در عرصہ عرصات جلوہ گری دہند ایں ضعیف گوید ؎ ہیچکس را دریں جہاں
نرسید * جوہر عشق او مگر ما را * باز ایں ضعیف گوید ؎ جز من ہر کہ کند دعوی عشق
تو خطاست * زانکہ عشق تو نصیب دل دیوانہ ماست * و مناسب ایں معنی حکایت
حاجی محمد است کہ قاضی محی الدین کاشانی را مے گفت بخدمت سلطان المشائخ
عرض داری از آنحضرت کہ من از حج آمدہ ام قرارے و آرامے نمے یابم از آنحضرت استمدادے
دعائے بکنی چنانکہ ایں کیفیت ثابت باشد را در رنگتہ ادعیہ ماثورہ تحریر یافتہ است و قاضی محی الدین بخدمت
سلطان المشائخ درباب او گفتہ انچنیں کسے را از دو کار یکے باید کرد یا بکسب و حرفت مشغول باید شد

که وجه معاش بدست آرد و یا بعبادت و عزلت روزگار باید گذرانید سلطان
المشایخ فرمود بعبادت مشغول شدن انگاه نیکو مے آید که چاشنی از عشق در و
باشد این ضعیف گوید ؎ دلے که در غم عشقت نسوخت باز نیافت * بماند بے
دل و حیران که روے یار نیافت * و الامیان هر دو قسم عمل جوارح مشترک است
و وجه معاش و نماز و تلاوت و ذکر جز عمل جوارح دیگر چیست بعده این نظم بر
زبان مبارک راند ؎ طاعت ابلیس را گر چاشنی بودے ز عشق * در خطاب
اسجدوا بے شک مسلمان آمدے * الغرض درین حال قاضی محی الدین
کاشانی گفت که او دعوی عشق مے کند بلکه خود را عاشق صادق میخواند و
مے گوید صدق محبت آں باشد که محب جز محبوب را تعظیم نکند بلکه موجود ندانَد
تکلیف مسجود گردانید این ضعیف گوید ؎ دعوی عشق میزنی لاف دروغ
میکنی * عشق همه تواضع است کار تو نیست جز منی * بعده فرمود ملائکه را از محبت
حظے نیست شراب محبت نصیب جوهر انسانی است اسم درود در میان ملائکه
نداند و او را حظے نیست از جنس ایشان است دعوی محبت او را نشاید اگر سوال
کنند که او از جنس ملک نیست بدین دلیل قوله تعالی وکان من الجن ففسق
عن امر ربه جواب گوئیم میان علما اختلاف است بعضے گفته اند که او از جنس ملائکه
است بدین دلیل فسجد الملائکة کلهم اجمعون الا ابلیس و اصل اینست
که استثنائے از غیر جنس نباشد و قول منصور همین است و کان من الجن را
تاویل اینست که ملائکه را هم جن گویند مشتق من الاجتنان وهو الاستتار
لانهم مستترون عن اعین الانس و لانه قیل الجن اسم لصنف من الملائکة
نکته در بیان محبت و غوامض آں حضرت سلطان المشایخ رقعه برائے مولانا نکته
فخر الدین مروزی که مناقب او در باب بیان فضائل یاران اعلی تحریر یافته
است نبشته بود نسخه آں اینست که اتفاق اصحاب طریقت و ارباب حقیقت
است که اهم مطلوب است و اعظم مقصود از خلقت بشر محبت رب العالمین

است و آں بر دو نوع است محبت ذات و محبت صفات محبت ذات از
مواہب است و محبت صفات از مکاسب ہرچہ از مواہب است کسب
و عمل بندہ را بداں تعلقے نیست و ہرچہ از مکاسب است ہست و طریق
اکتساب محبت دوام ذکر است مع تخلیۃ القلب عما سواہ و ایں را فراغ
شرط است و فراغ را چہار چیز است مانع و ہرچہ مانع شرط است مانع مشروط
است خلق و دنیا و نفس و شیطان طریق دفع خلق عزلت و انزوا است
و طریق دفع دنیا قناعت است و طریق دفع نفس و شیطان التجا کردن بحق
سا عۃ فسا عۃ وے فرمود در حدیث آمدہ است پیغمبر ہر روز کہ آفتاب بر مے
آمدے گفت الٰہی اگر محمد را یا خدائے محمد نو قربے و نو طلبے حاصل نشود در
بر آمدن آفتاب آں روز برکتے مباد پس بر محبان و عاشقان درگاہ بے
نیازی واجب است کہ ہر روز نو دردے و نو سوزے حاصل کنند تا ہر روز
مزیدے حاصل شود و ازیں مزید مراد طاعت بدنی نیست بل نو عشقے و نو دردے
و نو ذوقے مراد است و ترقی درجات مشاہدات در دنیا و آخرت نہایت ندارد
و ہمچنیں قابلیت نہایت ندارد بزرگے خوش گوید بیت از دولت حسنت
بمن ارزانی باد ٭ داغے نو سوزے نو و دردے تازہ ٭ ایں ضعیف گوید نظم
دردِ تو و سوزی نو و عشق ہر روز ٭ بر جان و دل شکستہ گان افزوں باد ٭
از دست خیال تو کہ در جان من است ٭ تا روز قیامت دل من پر خوں
باد ٭ وے فرمود ہر عضوے را برائے عملے آفریدہ اند چوں آں عضو از آں
عمل عاطل گردد بیمار باشد چنانکہ دل خاص برائے محبت او آفریدہ اند ع
دلے کہ در غم عشقت نسوخت خام بماند ٭ چو مرغ خانگی اندر میان دام بماند ٭
فردا ایچنیں دل را ہیچ سودے نخواہد بود تا دل سلامت نیارد یوم لا ینفع
مال و لا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم ایں ضعیف گوید بیت
سلامتی دل عشاق از محبت تست ٭ وگرنہ ایں دل پر خوں چہ جائے

منزل تست + وکاتب حروف یازدہ کلمہ دو حدیث درباب محبت بخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ است و دریں کتاب ثبت کردہ و در تحت ہر کلمہ
ترجمہ آں نبشتہ و آں اینست المحبۃ ایثار ما تحبُّ لمن تحبُّ یعنی محبت آنست
کہ ایثار کنی آنچہ دوست میداری براے کسیکہ او را دوست میداری و ایں کلمہ
موافق فرمان باریتعالی است لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون و خواجہ حکیم
ثنائی خوش گوید ابیات گر بخواہی کہ دوست ماند دوست + آں طلب زو
کہ طبع و طابع اوست + آستین گر ز ہیچ خواہی پُر + از صدف مشک جوے و آہو
دُر + یعنے ظاہر و باطن خود را در رضاے دوست دار بلکہ کلیت خود بدوست
سپار تا مباینت برخیزد و معیت حاصل شود و چوں معیت حاصل شد ثم الغرض
وقیل المحبت المحبۃ التی تظہر الصادق من الکاذب یعنی محبت محبتے است
براے پیدا کردن مرداں را از نامرداں یعنے اگر ایں مرد محب صادق است ہرآئینہ
بر بلاے دوست و فاے خویش صبر کند و عمر دریں بسر برد و ذرّہ از متابعت دوست
تجاوز نکند و بصدق محبت ایں در بکوبد و بر نحرف مستقیم ماند ہرآئینہ ازاں طرف
ہم صدق محبتے پیدا آید و دمیدم عشق بازیہاے نو نو از عالم غیب شود لہ آنرا
نہایت نباشد ایں ضعیف گوید بیت ہر زماں از درد عشقت ذوقہا گیرم از
انکہ + کیں سعادت ہر دمے از غیب نو نو حاصل است + و ہر کہ خواہد کہ بدولت
محبت برسد تا جان و تن عزیز را براے رضاے دوست در بلا نہد ہرگز بداں سعادت
نرسد بیت چوں شانہ ہزار ارّہ تا تن ننہی + ہرگز بسر زلف نگارے نرسی + چنانکہ
سلطان المشایخ مے فرمودسہ کس بودند کہ ایشاں را اتفاق زیارت خانہ
کعبہ شد یکے پسر قاضی بلخ دوم پسر شیخ الاسلام بلخ سوم درویشے دیگر در یکصحبت بزیارت
خانۂ کعبہ رواں شدند در اثناے راہ باندیشیدند چوں اول نظر بر کعبہ افتد و آنوقت استجابت
دعا ہر کسے چہ خواہد پسر قاضی بلخ قضا و پسر شیخ الاسلام شیخ الاسلامی در خاطر درگرفتند و
درویش اندیشید کہ من محبت حق از حق خواہم چوں بکعبہ رسیدند و نظر ایشاں

برکعبہ افتاد ہر سہ کس حاجتے کہ باخود راست گرفتہ بودند بخواستند تبقدیر اللہ ہمدراں
سال ہر دو پسراں بشغل پدران خود رسید. ند درویش مناجات کرد خداوندا ما
ہر سہ یکجا بزیارت خانہ کعبہ رفتیم ویکجا حاجت خواستیم ایشاں ہر دو بمقصود رسیدند من
حال خود نمیدانم دریں اثنا درویش را زحمت آکلہ پیدا اش بعدہ آں درویش در خاطر
گذرانید کہ خداوندا من محبت تو خواستم وتو مرا زحمت دادی بعد ازاں از ہاتفے شنید.
کہ ایں زحمت آغاز محبت ماست شیخ سعدی گوید بیت دریں رہ جاں بدہ
یا ترک ما گیر + بریں در سر بنہ یا غیر ما جوے + باز آئیم برسر حرف محبت واگر ایں
مدعی در دعوی محبت کاذب است ہمہ مخالف دوست کند واز بلاے جفاے
او بگریزد وعمر بنفاق بگذراند وتصور کند کہ من محبم مقبول خواہم بود یک علامت
شقاوت ہمیں نبشتہ اند کہ مرد معصیت کند وامید دارد کہ مقبول خواہم بود المحبۃ
عدم النوم والغفلت من القوم یعنی محبت عدم نوم است وغفلت وانزوا
از قوم یعنی محبت صادق را شب وروز یکسانست یعنے مدام در محبت محبوب
بے قرار است خواجہ سری سقطی پیر شیخ جنید. قدس سرہما العزیز
در ہمیں خوش گوید شعر ما فی النہار ولا فی اللیل لی فرح + فما ابالی اطال
اللیل ام قصر + بلکہ راز ونیاز وذوق وگریہ ودریافت درجات محبان
وترقی مشاہدات مشتاقاں بیشتر تعلق بشب دارد کسیکہ امید وار چنیں
نعمتہا باشد او را خواب وقرار چہ کند امیر خسرو گوید بیت خواب چشم
من بشد چشم تو بست خواب من + تاب نماند در تنم زلف تو برد تاب من +
چوں کار محب صادق دریں مقام رسد باطن او مدام بیقرار وظاہر او
آراستہ بحسن اخلاق وبشاشت باشد وہمیں مقام حقیقت عزلت
است زیرا چہ عزلت چیست اعراض از خلق وشغل بحق وحقیقت عزلت
چیست بوجود خلق مشغول بودن بحق ایں کار انبیا واولیاست
ایں ضعیف گوید بیت بر در دل شستہ اینک پردہ داری میکنم +

تا بجز سلطان عشقت کس نیاید اندرو + وقیل المحبۃ طائر یلتقط الاحبۃ القلوب
یعنی محبت مرغیست کہ فرود نہ بر دگر بر دانۂ دلہا یعنے چوں محبت در سویدائے دل جائے
گیرد قوت آں مرغ ہمہ مغز دل باشد ہر چند کہ آں مرغ محبت بنوک اشتیاق مغز دل را
میکاود از آں چشمہائے مشاہدات مے کشاید و کمال و جمال محبوب دمبدم جلوہ
گری مے کند ایں ضعیف گوید رباعی بخوبی در جہاں چوں تو دگر نیست + کدامی
دیدہ کز عشق تو تر نیست + عجب مرغیست آں طوطی عشقت + کہ قوت او بجز خون
جگر نیست + قال علیہ السلام لو ان عبدین تحابا فی اللہ احدھما فی الشرق
والآخر فی الغرب یجمع اللہ بینھما یوم القیامۃ ویقول ھذا الذی کنت تحبہ یعنی فرمان
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بریں جملہ است اگر میان دو کس محبت باشد خاص
برائے حق تعالی و میان ایں محب یکی در مشرق باشد و دوم در مغرب حق جل وعلی بکرم
خویش فردائے قیامت آمنا وصدقنا میان ایں دو دوست جمع کند تا بملاقات یکدیگر
مشرف گردند و فرماں شود کہ ایں ملاقات میان شما سبب محبت شما بود کہ برائے من
محبت کردہ بودید عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ بس امیدوار فرمانست
کہ از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم صادر شدہ است چوں محبت مخلوق را ایں
ثمرہ است کہ فردائے قیامت بیکجا جمع شوند و ایں محبت سبب شفاعت یکدیگر گردد
پس کسیکہ در راہ محبت حق جل وعلی شروع کند و سالک ایں راہ گردد و قدمے بصدق
دریں راہ نازک بنہد امید باشد کہ بمقصود اصلی برسد و ایں محبت را ثمرہاست سلطان
المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است المتحابون فی اللہ علی
عمود الحدیث مراد ازیں حدیث اینست کہ دوست دارندگان یکدیگر برائے
خدا و رسول صلی اللہ علیہ وسلم بر ستونے باشند از یاقوت سرخ بر سر آں ستون ہفتاد
ہزار غرفہ باشد چوں ایشاں بر اہل بہشت طالع شوند خوبی ایشاں مر اہل بہشت را
ہمچناں روشن گرداند کہ بخورشید اہل دنیا را و اہل بہشت گویند مارا بہ برید تا در
دوست دارندگاں را یکدیگر برائے خدا بنگریم چوں اہل بہشت بر جمال ایشاں

نظر کنند بہ بینند ایشاں جامہائے سبز پوشیدہ و بر آں نشستہ ھو لاء المتحابون
فی اللہ الحب حرفان الحاء من الروح والباء من البدن ای اخرج منھما
یعنی محبت را از حب گرفتہ اند و حب دو حرف است یکے حا کہ از روح گرفتہ اند
دوم با کہ از بدن گرفتہ اند یعنے دوستی از میان تن و جان برآمدہ است یعنی بتن خدمت
محبوب کنند و فرمانہائے او را بو فا رسانند و بجاں در آں اخلاص ورزد و بر مضمون
ایں دو حرف ایں ضعیف گوید ابیات تن بخدمت دادم و جاں بر سر آں کردہ ام
درد خود را از دوائے دوست درماں کردہ ام + از برائے آنکہ باشم زیر پائے
دوستاں + نفس کافر کیش را اینک مسلماں کردہ ام + وقیل من احب اللہ
لا یعرفہ الناس یعنی آنکہ محب باری تعالیٰ است او را کسے نشناسند و مصداق
ایں از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرویست حکایۃ عن اللہ تعالیٰ
اولیائے تحت قبائی لا یعرفھم غیری اولیای مرا جز من کسے نشناسد
ایں مرتبۂ کمالیت اولیائے خاست چنانچہ خواجہ اویس قرنی کہ از اجلۂ تابعین
و سر قوم ایں طایفہ بود نقلست کہ در دنیا قدر و مرتبۂ او مستور داشت در آخرت
نیز مستور خواہد داشت چنانکہ خواجہ انبیا صلوات اللہ علیہ در بہشت از کوشک
خود بیروں آید بر طریقے کہ گوئے کسے را مے طلبد فرمان در رسد کہ کرا مے طلبی گوید
اویس قرنی را آواز آید کہ چنانچہ در دار دنیا او را ندیدی اینجا ہم نہ بینی گوید الٰہی
او کجاست فرمان در رسد فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر و از حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم مرویست کہ حق تعالیٰ ہزار فرشتہ بیافریند بصورت اویس
قرنی تا قرنی رضی اللہ عنہ میان ایشاں در عرصات برآید و بہشت رود تا ہیچ
آفریدہ برو واقف نگردد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ سلطان المشائخ
رضی اللہ عنہ کہ بادشاہ محبان درگاہ الٰہی بود اگرچہ ہمچو آفتاب محبت او بر عالمیان
پیدا گشت و ذات مبارک او کہ صورت محبت بود در جہانیاں ہویدا فاما حق
جل و علیٰ عظمت و جلال او چنانچہ ما ہو حقہ است از نظر کوتہ نظراں در پردۂ کرامت

داشتہ تا آنکہ ہر کسے بر اندازۂ قابلیت خویش در رہ قدمے نہادند و شور و شعب در محبت
او با آسمان رسانیدند جمال و کمال آں بادشاہ کما ہو در نیافتند شیخ سعدی خوش
گوید بیت درخت میوۂ مقصود از آں بلند تر است * کہ دست ہمت کوتاہ ما بداں
برسد این ضعیف گوید رباعی مرا حاجت از عشق تو روے تست * ہمہ میل دل
جانب سوے تست * ہمہ شور و غوغاے این عاشقاں * بگرد سراے سر کوے
تست * قال علیہ السلام ان اللہ یحب حفظ الود القدیم خواجہ انبیا صلی
اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است بدرستی کہ خدایتعالی دوست دارد محافظت
دوستی قدیم را محبت الست بربکم را باتباع ہواے نفسانی و بالقاے شیطانی
در پردۂ حجاب ماندہ است چنانکہ بر زبان دربار مبارک حضرت سلطان المشائخ
گذشتہ است این بیت بیت آں نافہ کہ مے جستی ہم باتو در گلیم است * تو از سیہ
گلیمی بوے ازاں نداری * چوں محب آئینہ دل را بصیقل محبت روشن گرداند ہر آئینہ
محبت الست از دریچۂ جاں سر بروں آرد و جلوہ گری کند بیت از در دل
بمنظر جاں آئی * بتماشاے باغ جاناں آئی * و مرد بریں مرتبہ نرسد تا او را
کمالے در راہ خدایتعالی حاصل نشود چنانکہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
مے فرمود تا بر کمال کسے جملۂ اہل زمین و اہل آسماں گواہی ندہند آنکس ہرگز مستحق
ولایت حق نشود و مے فرمود مردے محبت حق تعالی بسیار خواست جواب یافت
کہ معاملۂ تو بنویسند و پیش تو دارند و تو دراں نہ بینی اگر آں را بپسندے شاید کہ آرزوے
محبت کنی عرض میدارد کاتب حروف یعنی چوں درونہ ملوث تو بکدورات بشریت
آلودہ است و روے تو بغبار ہوا پوشیدہ ایچنیں جاے لایق مقام بادشاہاں نباشد
این ضعیف گوید بیت خیالت در دلم بنشستہ ہر دم عذر میخواہم * چہ جاے تست
اے سلطاں دریں ویرانہ بنشستن * و رفع آفات مذکور التجا بحق تعالی
کردن است ساعۃ فساعۃ بمشغولی باطن چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود
اگر کسے را درد معدہ باشد دارو بخورد و موثر آید بخلاف آنکہ دارو بیروں

طلا کند پیداست کہ از بیروں دروں چہ اثر کند برایں اصل درویشاں مراقبۂ
دل کہ آنرا قلب گویند خاصۂ محبان خاص و وظیفۂ عاشقاں است بر ہمہ عبادات
مقدم دارند مثلاً اگر کسے خواہد جنگلے خلع کند و بدست خود دریں کار دشوار در کار
درخت بریدن مشغول گردد روزہا بگذرد غرض حاصل نشود فاما اگر آتش ہمہ
بیکبار در جنگل درزند بزودی بسوزد و مثال ایں مشغولی باطن است کہ آتش
محبت مے افروزد و براں آتش جمیع اخلاق رزیلہ و ذمیمہ سوختہ مے شود
و صفا پیدا مے آید و شایان محبت حق مے گردد بیت تا نسوزی بر نیاید
بوئے عود * پختہ داند ایں سخن با خام نیست * قیل لیحیی بن معاذ الرازی
متی یصل العبد الی حلاوۃ الحب قال اذ کان لہ الجفاء سکرًا والفقر
عَلَاءً والحزن نَطَبًا از یحیی معاذ الرازی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند بندہ بحلاوت
دوستی کے رسد گفت آں زماں کہ جفا بروے ہمچو شکر گردد ایں بیت بر زبان
مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است بیت ہر کہ مارا یار نبود
ایزد او را یار باد * وانکہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد * ہر کہ او در راہ ما
خارے نہد از دشمنی * ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بیخار باد * وفقر ہمچو
عسل گردد یعنے نفع خود دراں بیند ایں ضعیف گوید نظم تا ترا فقر اختیاری
نیست * عشق را با تو ہیچکارے نیست * پیش معشوق بادشاہ صفت *
جز ہمیں عاجزی و زاری نیست * وغم و اندوہ ہمچو خرما گردد یعنے قوت ہمال
باشد من بغمہائے تو ام زندہ وگرنہ در حال * مردہ باشم کہ نماند زوجود اثرے
قال الکحال لشبلی ولہ رمدٌ ھلم ایہا الرجل حتی اُدخل المیل فی عینک یزول
رمدٌ وتبصر الخلق فقال الشبلی یا الکحال حتی اذخل المیل فی عینک فلنیصر الا
علے ولا تبصر الخلق الا الحق یعنی کحال مر شبلی را در حالتیکہ او را درد چشم بود گفت
بیا اے مرد تا کحل در چشم تو کنم درد چشم تو دفع گردد و خلق را توانی
وید شبلی گفت بیا اے کحال کہ میل در چشم تو کنم کہ کور گردی و خلق را نہ بینی مگر حق را بینی

قال رجل لیوسف انی احبک قال ما اُریدُ ان یحبنی احد غیر ربی فان
احب الی یلقنی فی الحُبّ وحب امرۃ العزیز القانی فی السجن یعنی مردے
مہتر یوسف را علیہ السلام گفت من ترا دوست میدارم مہتر یوسف فرمود
کہ من نمیخواہم کہ کسے مرا دوست دارد جز پروردگار من زیرا چہ پدر من مرا دوست
گرفتہ بود دوستی پدر در چاہ انداخت وزن عزیز مصر مرا دوست گرفت دوستی
او سالہا مرا در بند داشت رائت رجل نام فی الثلج فسالتہ ما حالک قال من
شغلہ حب اللہ لم یجد الحر و البرد یعنی مردے را درمیان برف خفتہ دیدم ازو
پرسیدم ایں چہ حال است کہ میان برف کہ در خوبی گفت ہر کہ را مشغول گرداند
محبت حق تعالی حر و برد در و اثر نکند چنانکہ سلطان المشائخ ے فرمود کہ خواجہ
احمد معشوق در عین چلہ سرما از مقام خود بروں آمد در آبے رواں در رفت
در چناں موضع تہلکہ قرار گرفت و مے گفت الٰہی من ازینجا بروں نیایم تا
نگوئی کہ من کیستم آوازے شنید کہ تو آں کہ فردائے قیامت چندیں کس
از شفاعت تو از دوزخ خلاص خواہند یافت شیخ احمد گفت بریں بسندہ
نکنم مرا مے باید کہ بدانم من کیستم باز آوازے شنید کہ حکم کردیم کہ درویشاں و
عارفاں عاشقان ما باشند و تو معشوق ما باشی انگاہ خواجہ احمد ازاں
مقام بیروں آمد در شہر ہر کس پیش مے آمد مے گفت السلام علیک یا احمد
معشوق یکے از حاضراں سوال کرد کہ او نماز نگذاردے فرمود آرے او را چوں
بسیار گفتند کہ چرا نمازے نمے گذاری گفت بگذارم ولی فاتحہ نخوانم گفتند ایں
چہ نماز است کہ فاتحہ نخوانی گفت فاتحہ بخوانم اما ایاک نعبد و ایاک نستعین
نخوانم باز گفتند اینہم بخواں القصہ بعد گفتگوے بسیار در نماز ایستادہ فاتحہ
خواندن گرفت چوں دریں محل رسید ایاک نعبد و ایاک نستعین از
اعضائے او زیر ہر موئے خوں رواں شد انگاہ روے سوئے حاضراں
کرد و گفت کہ من زن حائضم بر من نماز نیست بعدہ سلطان المشائخ

فرمود کہ بزرگے گفتہ است کہ از خواجہ احمد غزالی شنیدم کہ در قیامت ہمہ صدیقان تمنا برند کہ کاشکے ما خاکے مے بودیم کہ روزے خواجہ معشوق برآں پائے مے نہادہ بودے قال الحکیم لایجوز فی دور القلب ولا فی ترکیب الطبائع ولا فی القیاس ولا فی الوھم ولا فی الحسّ ولا فی الممکن ولا فی الواجب ان یکون محبًّا ولیس لمحبوبہٖ الیہ میل وددحکیمے فرمود کہ روانیست نزدیک ہیچ دلے ونہ در ترکیب طبایع ونہ در قیاس ونہ در وہم ونہ در حسّ ونہ در ممکن ونہ در واجب کہ یکے را دوست داری ومحبوب ترا میل سوے تو نباشد شیخ سعدی خوش گوید بیت آخر نہ دل بدل رود انصاف من مدہ ٭ چون نسبت من بوصل تو مشتاق وتو ملول ٭ ونیز گفتہ اند القلوب مع القلوب تتشاھدا واین سخن موافق سخنے است کہ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ از قلق واضطراب محب محبوب را چہ روشن مے شود سلطان المشائخ فرمود کہ ہم از ان اوست کہ مے کشد مصرع اے بے خبر من میروم او مے کشد قلاب را ونیز سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است در مبدء حال جملہ ارواح یکے بودہ است بسبب تعدد اشخاص متعدد شدہ است للمحب لو دخلک اللّٰہ النار ما یفعل قال اطوف فے طباق النار واقول ھذا جزاء من احبہ یعنی درد دوستی دوستان خدائے را عزوجل پرسیدند اگر خدائے تعالیٰ بقدرت کاملہ خود ترا در دوزخ برد تو چہ کنی گفت در ہفت طبقۂ دوزخ طواف کنم واین ندا در دہم کہ ھذا جزاء من احبہ الحبیب حرم نومی واستحل دمی لکن لک فی الحب تحریم وتحلیل فبانتہ لیلی کان العین صومعۃ وانسانہا راھبٌ والدمع قندیل یعنی دوستی تو حرام گردانید خواب بر من وحلال گردانید خون ریختن من تحریم وتحلیل در شریعت دوستی اینچنین باشد پس شب کرد دوست من یعنی خیال وجمال دوست صومعۂ او چشم من ومردمک چشم من راہب آن صومعہ

و آب چشم کہ میچکد قندیل آنصومعہ بود لما مات لیلی دخل المجنون مقبرتها
جعل یشم تراب قبر لیلی فقال شعر ارادا قبر قبرها عن محبتہ * قطبت تراب القبر
دل علی القبر * فاخذ من ذالک التراب بکفہ وشم وصاح صیحۃ ومات فدفن عند قبرها
یعنی چوں لیلی نقل کرد مجنون لیلی گویاں بہر سو درآمد و قبر لیلی طلبیدن گرفت
و خاک ہر گورے بوے میکرد تا بگور لیلی رسید ببوے لیلی گور لیلی شناخت و
بگریست و بیت مذکور مے گفت و لیلی بزبان حال بدیں بیت جواب ادبیت اگر تو
بر گل گورم گذر کنی روزے * ببوے چوں بشناسی کہ ایں کدام گل است * بعدہ مجنون
قدرے خاک از گور لیلی بر کف دست خود نہاد و بوے کرد و جاں بداد و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ فردا ے قیامت فرماں شود کہ حاضر آرند آنہارا کہ در دنیا دعوے
محبت ما کردہ اند ہمہ را حاضر آرند چوں حاضر شوند فرماں آید کہ ہر کہ محبت ما کم از محبت
لیلی و مجنوں ورزیدہ است او را در عرصات تعزیر کنند و مے فرمود چوں مجنوں
را خبر رسانیدند کہ لیلی مرد مجنوں گفت غرامت بر من است چرا کسے را دوست
دارم کہ او بمیرد یعنی معتبر محبت باری تعالیٰ است کہ دایم و قایم است بیتے مناسب ایں معنی
بر زبان مبارک گہربار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشتہ است و آں بیت
اینست بیت رو دل بکسے دہ کہ نمیرد تا تو * از درد فراق او نگرے بارے *
اذا احب اللہ عبداً لم یضرہ ذنبہ یعنی ہر زماں کہ دوست دارد خدا تعالیٰ
بندہ را مضرت نکند آں بندہ را گناہ او و حضرت سلطان المشایخ میفرمود
چنیں مرداں بودہ اند کہ در بدایت حال کارہاے ناشایستہ میکردند عنایت
ازلی درآمد و ایشاں را ازاں کارہاے ناشایستہ باز آورد بعدہ
ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت تا زاں خودی ملرذ کرد دَرِما
یا چاکر خویش باش یا چاکر ما * چنانکہ مالک دینار خواست کہ آں
جوان را کہ ہمسایہ او بود دعاے بد کند مگر وے را رنجانیدہ
بود ہاتفے آواز داد یا مالک لاتدع علی الفتی فان ھذا الفتی من

اولیاؒ یعنی اے مالک دعائے بکن این جوان را زیرا چہ بدرستی کہ این جوان
یکے از دوستان من است مالک متحیر گشت و شرمندہ شد بامداد برخاست و بر
در او آمد گفت کجا آمدہ گفت بمعذرت آمدہ ام چون جوان نیز شب چیزے دیدہ
بود دیدہ اہل خانہ خود درون خانہ رفت و بیرون آمد و گفت من از میان
شما شہر شما میروم و روئے بصحرا نہاد بعد مدتے او را در خانہ کعبہ دید طواف میکرد
و اثر اولیائے حق بر جبہہ او میتافت عرض میدارد کاتب حروف راقم کہ این
جوان در حالے کہ پیش ازین بود البتہ چاشنئے از عشق و محبت در جبلت او مجبول
بود ہمان چاشنی باعث سعادت او گشت و از برکت آن محبت گذشتہا
ہیچ مضرت نکرد باز آیم بر سر حرف ذکر محبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفہ
حضرت سلطان المشائخ بارے میفرمود کہ از خدائے تعالیٰ باندازۂ حال
خود چیزے مے باید خواست محبت باری تعالیٰ از احوال است کسے کہ
در مقام مقامات مستقیم نباشد او را محبت خواستن از باری تعالیٰ مستحیل است
چون این سخن بسمع مبارک سلطان المشائخ رسید فرمود ہمچنین نیست
بلکہ ہمہ وقت از خدائے عزوجل محبت حضرت حق مے باید خواست و این دعا
بسیار باید خواند اللھم انی اسالك حبك وحب من یحبك والعمل الذی
تؤدی الی حبك اللھم اجعل حبك احب الی من نفسی واھلی ومالی
من الماء البارد للعطشان یعنی یا بارخدا یا بدرستی کہ سوال
مے کنم ترا دوستی و ترا دوستی کسے را کہ دوست میدارد آنکس
ترا و سوال مے کنم عملے را کہ برساند آن عمل بسوئے دوستی
تو اے بارخدایا بگردان دوستی خود را دوست تر از ذات
من و از خویشان من و از مال من و از آب بارد یعنے
سرد کہ دوست تر است مر تشنگان را این دعا
از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم

 مرویست در ملفوظات شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری بنشتہ دیدہ ام از شبلی پرسیدند محبت غالب است یا شوق گفت کہ محبت زیراچہ شوق از محبت متولد مے شود **نکتہ** در بیان اشتیاق و شوق سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود من اشتاق الی اللہ اشتاق الیہ کل شیٔ و مے فرمود حق تعالیٰ وحی کرد داؤد پیغمبر علیہ السلام را کہ اے داؤد بگو مر جوانان بنی اسرائیل را بچرا مشغول گردانیدہ اید نفسہائے خویش را بغیر من و من مشتاق شما ام این چہ جفا است و شیخ ابو القاسم قیشری مے نویسد ہر گاہ کہ آتش اشتیاق در درونہ مشتاق شعلہ زند از روشنائی آں نور آنچہ درمیان آسمان و زمین است منور گردد و دلے کہ بنور الٰہی منور شد مشتاق آنحضرت گشت او را بہ جملہ ملک و ملکوت جلوہ دہند و در کونین ندا کنند کہ این قوم کہ دلہائے ایشاں بنور اشتیاق ما منور است و مشتاقان حضرت ما اند شمارا گواہ گرفتیم کہ من مشتاق تر از ایشانم سوئے ایشاں قال واحدٌ من الاولیاء ؎ ما من شیء عند الرحمان اعلیٰ منزلۃ + من الشوق والشوق المحمود + و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام وللمؤمن عشرۃ انوار نور الروح و نور العقل و نور المعرفۃ و نور العلم و نور الیقین و نور التوفیق و نور البصر و نور الحیا و نور المحبۃ و نور الشوق شعر شوقی الی وجنات وجہک سیدی + شوق المریض الی الباب العافیہ + شوق من سوئے روئے تست چنانکہ شوق بیمار سوئے صحت نفس **نکتہ** در بیان عشق حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود العشق آخر درجات المحبۃ والمحبۃ اول درجات العشق و مے فرمود کہ عشق از عشقہ گرفتہ اند و این عشقہ گیاہ است کہ در باغہا روید و بدرخت بر رود و اول بیخ خویش در زمین سخت کند پس شاخہا برآرد و بر درخت پیچد ہمچنیں مے رود تا جملہ درخت را فراگیرد و چنانش در شکنجہ کشد کہ نمے درمیان رگہائے درخت نماند ہر بادے کہ بواسطۂ آب و ہوائے آں بداں درخت میرسد تاراج میکند تا آنگاہ کہ درخت خشک مے شود بیت تاراج خوبروے در ملک جان

درآمد + آں دل که بود وقتے گوئی نبود مارا + ومے فرمود چوں عشق درآدمی بپیچد
ازوے جدا نشود تا انسانیت را باطل نکند چنانکه عشقه بر درخت بپیچد درخت را
خشک کند عشق برآدمی هماں کند که عشقه بر درخت قال واحدٌ من الاولیاء
شعر عشق وتجلد وصبر وسکوت + ما اظفر بالمراد والعمر یفوت + قالوا افتش قلت
لا یمکنی + قالوا فتموت هکذا قلت اموت + بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ
نبشته دیده ام قال النبی صلی الله علیه وسلم العشق من غیری ربه کفارة الذ
نوب یعنی عشقے که جز عشق باری تعالیٰ است کفارت از گناهان عاشق بیچاره
است اے عزیز ازیں حدیث بس امیدوار یست بقلم مبارک حضرت سلطان
المشایخ نبشته دیده ام چوں عشق مجازی کفارت از گناهان عاشق میگردد
تواں دانست که عشق آنحضرت چه عمل کند تا بتوانید ایں در بگوئید اگرچه گفته اند
که عشق آمد نی بود نه آموختنی فاما جد واجتهاد وجهد باید کرد شیخ سعدی گوید
بیت حیف بود مردن بے عاشقی + تا نفسے داری نفسے بگوش + تا مستوجب
دعاے گردید که آں متضمن بیتے است که بر زبان سلطان المشایخ گذشته است
بیت اینست بیت بر روئے زمیں بهر کجا برنائیست + عاشق بادا که عشق
خوش سودائے است + خاکپائے عاشقاں را سرمهٔ جهاں بیں خود سازید
خواجه حکیم سنائی خوش گوید بیت بخ بخ اے عاشقاں خوش رفتار + خه خه
اے عارفان شیر نیکار + در جهاں شما هاے وما غافل + در قدح جرعهٔ وما هشیار
پس ازیں دست ما و دامن دوست + بعد ازیں گوش ما و حلقهٔ یار + دست
در دامن عاشق صادقے بزن چنانکه حضرت سلطان المشایخ دریں معنی
مے فرمود بیت فتراک یکے ز عاشقاں گیر + پس تیغ برآور دجهانگیر + و نیز ایں
بیت بر زبان مبارک میراند ومے فرمود که گفته شیخ ابو سعید ابوالخیر است
بیت با عاشقاں نشیں وغم عاشقی گزیں + با هر که نیست عاشق کم کن از و قریں
تا مگر بوئے از گلستان عشق ایشاں گل دل شما بیچارگاں را بشگفاند امیر خسرو

ترک اللہ خوش گوید بیت صبا نسیم تو آورد و تازہ شد دل خسرو * گلے چنیں نشگفتہ است ہیچ باد صبا را * وقصۂ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با زینب بنت جحش کہ در روح الارواح مے نویسد نظر آورید کہ حضرت عزت جل وجلالہ درباب عاشقان چہ کرمہا فرمودہ است وچہ ترغیب ہا نمودہ اللہم ارزقنا حلاوۃ الحب فی محبت اللہ وبنلسیہ وحبیبہ واولیائہ واین قصبہ بریں جملہ است کہ پیش حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در شب معراج دنیاے غدار بزیور آراستہ مے گفت اگر سید عالم بما نظر کند عیب ما ہمہ ہنر گردد و زہر ما ہمہ شکر گردد رسول علیہ السلام جواب داد ایتہا الدنیا الدنیۃ یعنی اے دنیاے فرومایہ ایں چہ طمع خام است امشب فردوس اعلی یاراے آں ندارد کہ گرد سراے پردۂ عزت ما گردد اے درویش عجب سریست در شب معراج زینت ملک وملکوت در پیش دیدۂ او درآوردند التفات نکرد چوں بدر زید آمد شورے پیدا آمد قول کلبی رحمۃ اللہ علیہ بریں جملہ است کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در خانہ زید از براے دیدان او آمد نظر مبارک رسول علیہ السلام بر زینب بنت جحش افتاد کہ منکوحہ زید بود ودرآں حالت زینب ایستادہ بود رسول علیہ السلام را خوش آمد وایں سخن بگفت سبحان اللہ مقلب القلوب چوں ایں سخن زینب شنید بنشست بعدہ زید در خانہ آمد ایں حکایت بپیش زید گفت زید دریافت وبحضرت رسول رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم آمد وگفت مرا فرماں دہ تا زینب را طلاق دہم زیراچہ او متکبر است ومرا بزبان انچہ میخواہد مے گوید رسول علیہ السلام فرمود امسک علیک زوجک ودر خاطر مبارک رسول علیہ السلام غیر ایں جواب بود برخود چیزے پوشیدہ کرد حق تعالی آنرا پیدا ساخت ودریں قولہا ست اول آنکہ رسول علیہ السلام اول ایں سخن پنہاں

داشت از زید بسبب آنکه چون زید طلاق بگوید او را من خواهم خواست پس
ظاہر کردن چہ حاجت است و قول دیگر آنکه حضرت عزت جل جلالہ حضرت
رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم دادہ بود کہ زینب بنت جحش از زنان تو خواہد
بود و پیش از آنکه زینب را بخواہد از زبان مردمان نترسید فرمان آمد واللہ
احق ان تخشاہ چون زید زینب را طلاق گفت رسول علیہ السلام
زید را بخواند و فرمود کہ برو زینب را بیار زیرا چہ خدا تعالی مرا خبر دادہ
است کہ ما بتزویج زینب را بتو دادیم زید در خانہ آمد و در بزد زینب
گفت تو کیستی زید گفت منم زینب گفت تو مرا طلاق گفتۂ از من چہ
مے طلبی زید گفت مرا بر تو رسول علیہ السلام فرستادہ است زینب
گفت مرحبا بر رسول آمد صلی اللہ علیہ وسلم بعد از آن زینب سجدہ شکر
بجا آورد و قول قتادہ رحمۃ اللہ علیہ این است کہ زینب تا آخر عمر بر ہمہ زنان
پیغمبر فخر کردے و گفتے کہ شما را پدران شما بزنی دادہ اند ما مرا حق تعالی بزنی
دادہ است اما خلاصۂ این سخن آنست کہ سید کونین بدر خانۂ زید آمد و آن
نظر افتاد و آن نظر اوّل بود و مرد بنظر اول مواخذ نیست ولیکن بر آن نظر
اول خرمن اصطبار بر باد شد ندا آمد اے محمد نظرے کہ از تو بغیر با افتادہ ما
قادر بودیم کہ آن نظر و آن خطرہ انبساحت سراپردۂ دل و دیدہ تو برداریم ولیکن
ما را در آن رازے و لطیفہ ایست و آن لطیفہ اینست کہ دل مفلسان شکستگان
خوش کردیم کہ محمد علیہ السلام با وجود جلالت و منصب رسالت و قوت نبوت
دل نگاہ داشتن نتوانست مشتے خاک بیچارہ کے تواند کہ دل و دیدہ نگاہ دارد چنانکہ
شیخ سعدی گوید قطعہ نظر بر نیکوان رسمے است معہود ✦ نہ این بدعت من آوردم
بعالم ✦ حدیث عشق اگر گوئی گناہ است ✦ گناہ اول ز حوا بود و آدم ✦ اگر دعوی
کنی پرہیزگاری ✦ مسلم دار ست واللہ اعلم ✦ وگر گوئی کہ میل خاطرم نیست ✦ من این
دعوی نمیدارم مسلم ✦ و کاتب حروف از مسافر عزیزے سماع دارد کہ دیوانہ بود

در تبریز اگر خوب صورتے دیدے بایستادے ویک نظر تیز در روے دیدے و بروے دلفریب او نظر کردے بعده بگریستے و گذشتے **بیت** این چه نظر بود که خونم بریخت * وین چه نمک بود که ریشم بخست * و باز همان عاشق صادق گوید **بیت** سرشک یار که در میرسد از عالم غیب * بر دل ریش عزیزان نمکے مے پاشد * و باز همان صاحبدل گوید **قطعه** در تواے خواجه اگر صبر و شکیبائی هست * در من اینست که صبرم ز نیکورویان نیست * اے که مطبوع به بینی و تامل نکنی * گرترا قوت آن هست مرا امکان نیست * و **سلطان المشایخ** مے فرمود بعضے مے گویند مارا نظر در صنع خدا است نه آنکه حسن مصنوع معشوق ماست برآن نظر مے کنم و عراقی داماد شیخ بهاؤالدین زکریا گفتے که مارا در صنع او نظر است شیخ سعدی گوید **بیت** مرد باریک نظر در رخ و مور کند * آن تامل که در زلف و بناگوش کنی * حاصل این کار آنست که عشق ورع را نپوشد آن نظر هیچ نباشد مادام که ورع برخاست عشق را اعتبار است و مے فرمود هر که بصحبت کودکان ماند ازین راه بماند و دیگر آنکه هرکه زین راه افتاد از صحبت زنان افتاد و مے فرمود درویش باید که از درد لذت گیرد و این اندازه ایست مارا اگر زحمتے مے شود جمله جهان و جمله چیز فراموش مے شود و بعده فرمود **لیس بصادق فی دعواه من لم یتلذذ بضراب مولاه** کاتب حروف در رساله امام **ابو القاسم** قشیری رحمة الله علیه دیده است که ابو سعید خراز رحمة الله علیه ابلیس را در خواب دید و گفت بیا ابلیس گفت من چه کار دارم باشما که شما دور کرده اید از نفس خویش چیزیرا که من بدان خداع کنم ابو سعید خراز گفت که آن چیست ابلیس گفت دنیا این جواب گفت و پشت گردانید و روان شد بعده سپس کرد و جانب من دید و گفت جز یک لطیفه که مرا در شما است ابو سعید گفت آن لطیفه چیست گفت صحبت احداث و نیز مے نویسد که صعب ترین آفات درین طریق صحبت احداث است و هر که مبتلا شد بچیزے ازین او باجماع مشایخ بنده باشد که خداے تعالی اورا خوار گردانیده است و مے نویسد

که فتح موصلی رحمة الله علیه گفت گفته است که من با سی شیخ آدم که ایشان ابدال ۱۷۴
بودند بوقت وداع هر همه گفتند که به پرهیز از صحبت احداث هر که درین باب القا
مے کند آنرا حالت فسق و عشق اشارت مے کند که این بلائے روح است و آن
مضرت نے کند و درین باب شواهد و حکایات مشایخ مے آرد و بهتر است
که بر هفوات و آفات ایشان سر کنند امام قیشری مے نویسد که آن نظر شرک
است خواجه سنائی گوید ابیات

شاهد هیچ را چه کنی	ای کم از هیچ هیچ را چه کنی
چه کنی یاد خوبی خوبان ✦ ✦	عمر خود هرزه نکو رویان ✦
شاهدان زمانه خورد و بزرگ	چشم را گوسفند دل را گرگ
گرچه از چشم عالم افروزند	از مژه دل برند و جان سوزند
آن نگارے که سوئے او نگری	او دلت برد از تو در دبری

پس واجب است بر سالک که حذر کند از مجالست احداث شیخ سعدی
خوش گوید بیت خدنگ غمزهٔ خوبان خطا نے افتد ✦ اگرچه طایفهٔ زهد را اسیر کند ✦
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که معشوق مے باید که بادشاه باشد و عاشق
گدائے بادشاه همت اگرچه میان بادشاهان و گدایان مناسبتے نیست امیر خسرو
گوید بیت تم سلطان ملک حسن و ما در سلک درویشان ✦ دلا دامن فراهم
کن کجا ما و کجا ایشان ✦ فامّا عاشق در پنهان نظر نے کند چنانکه شیخ سعدی
گوید بیت سعدی نه حریف غم او بود و لیکن ✦ با رستم دستان بزند هر که سر انداخت ✦
مناسب اینعنی سلطان المشایخ مے فرمود که من از شیخ بدر الدین
غزنوی قدس الله سره العزیز شنیده ام که او مے گفت پدر من از مریدان پیش
قدم شیخ محمد اجل شیرازی بود رحمة الله علیه از و شنیدم که مے گفت شیخ
بایزید بسطامی قدس الله سره العزیز در سفر حج برابر خود چهل یار روان کرده
بود اگر آبے غرقابی پیش آمدے بر روئے آب پا نهادندے و بگذشتندے

درخاطر او گذشت که از یاران خواجه محمد اجل یکے منم چوں ایمعنی مرا میسر نیست که بر روے آب توانم گذشت و دیگراں را ہم نخواہد یا در شیخ ما نقصانے است و یا یاراں قابلیت آں نیست نا روزے انچه بر خاطر او گذشته بود پیش خواجه محمد اجل عرض داشت خواجه جواب داد که یاران شیخ بایزید قدس الله سره العزیز یک سواره کراماتے بودند و یاران ما شاہان ہمت اندازیں اشارت او را حقیقت شاہان ہمت معلوم نشد تا در حضرت دہلی آمد روزے در تذکیر قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله علیه حاضر شد و خود را در حجاب ستون مسجد از قاضی حمید الدین پنہاں داشت و کاغذے نبشته بدست قاضی رسانید که شاہان ہمت کیانند چوں قاضی ایں کاغذ بخواند بردست گرفت پدر من در بہار گذرانید ایں ریش سیاه من در زیر پاے تست شاہان ہمت کیانند بمجرد خطرهٔ او قاضی از بالاے منبر گفت ایں ریش سفید من ہمه در زیر قدم تست شاہان ہمت کسانند که در گلخن تابی باشند و سوداے عشق بادشاہان در سر ایشاں باشد ایں ضعیف گوید بیت شاہان ہمت اند ہمه دوستان ما ۰ اندر خرابه ساکن و مالک جہاں بدست ۰ و در روح الارواح مے نویسد که بادشاہزاده در غایت صباحت و در نہایت لطافت و ملاحت که در عصر خویش مثل نداشت بیت گوئے ملاحت ربود زلف تو در دلبری ۰ زیبد اگر ملک حسن زیر نگیں آوری ۰ لاله رخ و نوش لب و خوب خط و مشک خال ۰ سرو قد راستیں عشوه ده دلبری ۰ و ایں بادشاه زاده در سواری و چالاکی و شکالی بے نظیر زمانه بود قطعه تو بدیں شوخی و چالاکی و شکالی و ناز ۰ تو بدیں غمزهٔ دلدوز و شکارے انداز ۰ قصد جاں کرده و دل دوخته و دیں برده ۰ گشته تاراج ز تو جمله مسلماناں باز ۰ ایں بادشاہزاده چنانکه رسم شاہزادگاں باشد گاه گاه گوئے باختن در میدان رفتے و گوئے دل عاشقاں را در خم چوگاں زلف خود آوردے

الغرض درویشے عارفے را نظر بر جمال جهان آرائے آن بادشاهزاده افتاد دل از دست داد چنانکه نظم اے متقی گر اهل دلی دیده بدوز * کینان بدل ربودن مردم مقید اند * یا برقعے بچشم تامل فرو گذار * یا دل بنه که پرده زکارت برافگنند * و هر روز آن درویش جانباز بر سر میدان گوی بازی دلربای خود بایستادے و بر آن آشوب دلها نظر کردے شیخ سعدی گوید قطعه نظرے مباح کرده ز هزار چون معطل * دل عارفان ببرند و قرار هوشمندان * مگر آنکه هر دو چشمش همه عمر بسته باشد * بورع خلاص یابد ز فریب چشم بندان * و چون بادشاهزاده در گوی باختن در آمدے از غایت لطافت و شکل او بے هوش شدے چون بهوش آمدے دعا کردے و این بیت خواندے بیت گوئے بر تن زخم از چوگان خورد * این فدائے دل شده بر جان خورد * شیخ سعدی گوید بیت در حلقهٔ صولجان زلفش * بیچاره دلم فتاده چون گوست * می سوزد و هیچ نا نکوخواه * می میرد و هیچ نا دعاگوست * خون دل عاشقان مسکین * در گردن و دیدهٔ بلا جواست * چون حکایت عشق آن درویش فاش گشت و بگوش خاص و عام رسید و آفتاب عشق را که بر دلهاے سوختگان و عارفان میتابد پردهٔ صبر پوشیدن نتوانست چنانکه امیر خسرو ترک الله گوید سر پنجهٔ عقلم را پیچید و برون شد دل * اے صبر همین بوده است بازوے توانائی * محرمان بادشاه زاده حکایت درویش بخدمت او رسانیدند و بادشاهزاده تبسم کرد و بکرشمهٔ اغماض فرمود روز دوم از محرمان پرسید که آن درویش را سخن شناسم را بنمائید که آن از سر جان خواسته کیست یا همچو منے دست در میان دارد گفتند مسکینے است که نور عاشقان بر جبین او میتابد چون شاهزاده بر سر میدان رود آن درویش را بنمائیم الغرض بادشاهزاده این معنی در خاطر گرفت و خود را بیاراست و کلاه خسروانی بر سر نهاد و کمر سلطنت در میان بست و بیتے بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین گذشته است مناسب این معنی است بیت قبایش را شدم بنده که چون بکشاد بنشیند * و خصم کمر بندم که چون برخیزد نشست بر بندد

ه من سرو را قبا نه شنیدم که کمر بست	بر فرق آفتاب ندیدم کلاه را
گر صورتے چنیں بقیامت برآورند	فاسق هزار بار بگوید گناه را
قبا را باز پوشیدی بصد ناز	برآں بندے کمر بستی باعزاز
کلاه نازنیں بر سر نهادی	ترا زیبد که داد حسن دادے
بدور آں کله دلهاست گرداں	فدائے آں کمر جانهاے مرداں
خیال جعد پیچا پیچت اے یار	بگرد اگرد دل پیچند چوں مار
دو دیده منتظر دارم براحت	فتاده درمیان خاک راهت
مگر وقتے نهد بر دیده ها پائے	سمند نازنین باد پیمائے

ما هو المقصود بادشاهزاده بقصد شکار جان آں درویش سوئے میدانِ دلربائی رواں شد چوں بر سر میداں رسید از هر منزلهائے در گوئے باختن در روزهاے دیگرے کرده درآں روز بیشتر کردن گرفت در اثنائے ایں حال محرمان خود را گفت که آں درویش کیست اجل او بر سر رسیده است گفتند آنکه درمیان نظارگیان جوان زرد روئے و ژنده پوشے نزار گشته و انگشت حسرت بدندان تفکر گرفته استاده متحیر است بادشاهزاده شکار خود دریافت وازیں جانب تغافل کرد خدمت امیر خسرو گوید بیت تغافل کردنت بے فتنه نیست + فریبے مرغ باشد خواب صیاد + بعده بزخم چوگاں گوے بجانب او انداخت چنانکه گوے پیش او آمد و اقبال بادشاهزاده چالاک بیک تکِ اسپ نزدیک گوے رسید و بکرشمهٔ جانستاں که داشت جانب آں درویش اشارت کرد که ایں گوے بمن ده آں درویش جانباز گوے از زمیں برگرفت و بتعظیم پیش بادشاهزاده داشت شاهزاده گوے از کف درویش بداں ید بیضا و ساعد سیمیں بستد فی الحال ایں درویش که گوے جاں درمیداں انداخته بود بجاناں داد ه بسیم ساعدت جانا بجز کالاے جانم را + توسیم از آستیں بر کش من از تن بر کشم کالا + چوں شاهزاده دید که درویش جاں بجاناں خود داد از سمند ناز

فرود آمد سر مبارک آں عاشق درویش صادق کہ بادشاہ دین است در کنار
گرفت چنانچہ عزیزے گوید **بیت** جز تو دریں زمانہ فلک بانہزار چشم * ہرگز ندیدہ
است کہ درویش بادشاہ * آب در دیدہ کرد و بر غریبی او تأسفہا خورد بعدہ
گفت ایں شہید عشق را کہ بادشاہِ دین است در حظیرۂ آبا و اجداد من کہ
بادشاہان دنیا بودہ اند دفن کنند تا از برکت او ہمہ آمرزیدہ شوند عرض میدارد کاتب
حروف بر ینجملہ مے باید کہ عاشق تا بتواند اسرار معشوق کہ رموز و اشارت در میان
آمدہ باشد اظہار نکند وقتے دارد تا شایان اسرار گردد و لائق محرمیت معشوق باشد
اگرچہ در عشق این معنی میسر نخواہد شد شیخ سعدی گوید **رباعی** گر نگویم کہ مرا با تو سر
کارے نیست * در و دیوار گواہی بدہد کارے ہست * عشق سعدی نہ حدیثے
است کہ پنہاں ماند * داستانے است کہ بر ہر سر بازارے ہست * فاما مرتبہ
کمال عشق آنست کہ حضرت **سلطان المشایخ** فرمودہ است کہ حوصلۂ
وسیعے در عشق مے باید تا اسرار دوست را شاید و نیز حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودہ است مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكَتَمَ وَمَاتَ فَقَدْ مَاتَ شَهِيدًا یعنی
کسیکہ فریفتہ شد و پرہیزگاری کرد و پوشید فریفتگی را و مرد پس تحقیق مرد شہید درجۂ
کاملان و مرتبۂ واصلاں اینست خواجہ فرید عطار گوید ؎ گرمی وصلش چو
دریا در کشد * مست لا یعقل مشو مخمور باش * گنج وحدت گیر چوں عطار پیش *
بس بکنجے در شو و مستور باش * وانکہ سرے از اسرار دوست بیروں داد است
از سر جان خود ساختہ است **حکایت** عین القضات ہمدانی را تجلی خاص
واقع شد در آنحالت مناجات کرد کہ آرزو دارم کہ مرا بسوزند و تو بہ بینی ؎ من
خس را کہ بسوزند بکوئیت غم نیست * غم اینست کہ عیش در تو درد کنند * تا او را
بخلل اعتقاد منسوب کردند خواجہ احمد غزالی او را گفت در اعتقاد چیزے بنویس
تا رہا شوی گفت من ایں روز بدعا خواستہ ام و در آں ایام عین القضاۃ
قدس اللہ سرہ العزیز بیست و پنج سالہ بود چوں او را زندہ در آتش انداختند

در عین سوختن آہے بکرد با او گفتند نہ تو مے گفتی کہ بدعا خواستہ ام گفت آہ من از آں
نیست کہ مے سوزم بلکہ از آنست کہ زود میسوزم ایں فہیت گوید ۵ غمم از سوز
تنم نیست از آں مے سوزم + کہ من سوختہ پیش نوردال مے سوزم + سوختن نبود
آں گونہ کہ ساکن سوزی + تا بہ پیش رخ تو شعلہ زناں مے سوزم + فاما اینچنیں
ہم گویند کہ بعد از آنکہ عین القضات را سوختند در مقام او حقہ بیروں آمد مہر کردہ
بیت مسکین دلم کہ حقہ راز نہان تست + ترسم کہ باز در کف نا محرم او فتد +
الغرض آں حقہ بکشادند ایں رباعی نبشتہ بیروں آمد رباعی ما مرگ شہیدے
ز خدا خواستہ ایم + از حق دو سہ چیز کم بہا خواستہ ایم + گر یار چناں کند کہ ما خواستہ
ایم + ما آتش و نفت و بوریا خواستہ ایم + او را ہم بوریا پیچیدہ نفت انداختند
و آتش در زدند و قاضی حمید الدین ناگوری فرماید رباعی اے در عشقت چو بیا
سوختم + پیراہن عصمت و غم دوختم + حاصل عشق ایں سہ سخن بیش نیست + سوختم
و سوختم و سوختم + و در روح الارواح مے نویسد چوں منصور حلاج را کشتند شبلی
گفت من آں شب پیش حق تعالی مناجات کردم تا سحرگاہ سر بسجدہ نہادم
و گفتم خدایا ایں بندہ بود از آں تو مومن و موحد و معتقد از اعداد اولیا چہ
بلا بود کہ با وے کردی بخواب در شدم ندائے حضرت عزت بسمع من رسید کہ
ھذا عبد من عبادنا اطلعناہ علی سر من اسرارنا فافشاہ فانزلنا بہ
ما ترے یعنی ایں بندہ ایست از بندہ ہائے من خبردار کردیم من او را بسرے
از اسرار خویش ظاہر کرد آں سر ایش نازل کردیم ما بر وا نچہ مے بینی تو بیت
گر زبان تو راز دار ستی + تیغ را با سرت چکار ستے + فاما در یں معنی کہ خواجہ
منصور را کہ پیش آمد بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم ایں رباعی بارہا
گذشتہ رباعی از نور جلال مرد مطلق خیزد + واز شوق خدا نگرچہ
رونق خیزد + ایں خاطر مرداں چہ عجائب بحرے است
چوں موج زند ہمہ انا الحق خیزد + حضرت سلطان المشائخ

۴۶۷ مے فرمود صلواة العاشقین چہار رکعت نماز آمده است در ہر رکعتے
بعد فاتحه ایں ذکر است در رکعت اول یا الله صد بار و در رکعت دوم یا
رحمن صد بار و در رکعت سوم یا رحیم صد بار و در رکعت چہارم یا ودود
صد بار و مے فرمود نماز درود ہمچو نماز تسبیح است بجاے تسبیح صلواة گوید
آں نماز براے برآمدن حاجات ہم آمده است و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود که قاضی حمید الدین که پیشواے عاشقان
خدا بود در مولفات خود آورده است که ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی
پیش آید غسل تازه کند دو رکعت نماز بگذارد و بگوید الہی بحرمت آں
ساعت که خواجه احمد نہاوندی آشتی کرد ایں حاجت من رواں
گرداں اگر آں حاجت او روا نشود فرداے قیامت چنگل او در دامن
من باشد و او آنچناں بود که بادشاه عراق شیخ ابو احمد اسحاق را اول
برسالت فرستاده و ملک نہاوند بر دست عورت ترسا بچه آفت دین و ایشاں
افتاده بود و اساس ملکداری بر خود ہمچو مرداں نہاده خواجه ثنای خوش

گویا بپای زنگیاں زلف او چوتاب دہند	چینیاں نقش خود برآب دہند
حلقه زلف او معما گوے	نقش سوداے او ہویدا چوے
قد او در دو دیده دل جوی	ہمچو سرو روانست بر لب جوی
عاشق از دست آں لب خنداں	سر انگشت مانده در دنداں +

چوں ابو احمد اسحاق در نہاوند رسید آں ملکه در صفّه ناز پرده بربسته بود
شیخ را بطلبید چوں شنید که از اہل صلاح است فرمود تا پرده از میاں بر دارند
شیخ سعدی گوید بیت روے کشاده اے صنم طاقت خلق مے بری + چوں
پس پرده میشوی پرده صبر میدری + چوں خواجه در مجلس او آں نظر خواجه بجمال
دلفریب آں مایه حسن و آشوب دین و دنیا افتاد بیت اے بسا غارت
دیں کرده نمیدانم چیست + چشم شوخ او که از مستی خود بیخبر است +

عقل خواجه از پاے درآمد دل از دست رفت این ضعیف گوید **بیت** عقلش
زدست رفت همانجا نشسته ماند + آں شیخ باکراست وآں صاحب نفس + چوں
قصهٔ معلوم شد گفت ترا با ما راست نیاید تو دین مسلمانی داری اگر خواهی که با ما
آشتی کنی در کلیسا درآ و ناقوس بقانون ترسایاں بزن **بیت** روزے
بکلیساے رویم بینی + ناقوس بدستی و ببوسی دستم + شیخ همچناں کرد از دین
اسلام برگشت وزنار کفر برمیاں بست و در دین معشوق درآمد **بیت** مجنوں
عشق را دگر امروز حالت است + کاسلام دین لیلی دیگر ضلالت است + شیخ را ایشاں
بجهت قبول مصاهرت میعاد بستند مریدانے که برابر شیخ بودند در عالم تحیر و انکار
اُفتادند شیخ همیں گفت **بیت** گر همه دین عاشقاں دارید + بعد ازیں پیش بیت نماز
کنید + بدیں یک حرکت که شیخ کرد همه یکبارگی ترک شیخ دادند و آیهٔ فرار برخواندند
شیخ سعدی گوید **بیت** منکر حال عارفاں سر سماع شود + زمزمهٔ بیار خوش تا
برود ناخوشاں + مریدے خوب اعتقاد در صحبت شیخ بماند و پرسیدند که چه دیدی
که برابر مریدان دیگر نرفتی گفت من خود این سیر را در نظر پیر او دیده بودم که این نظر بے
اثر نماند و عاقبت بخیر گرداند که پیراں را اثرها ست و شجرهٔ قبول ایشاں را ثمرها ست الغرض
چوں موعد عقد رسید آں مرید شایسته حضرت رسالت را صلی الله علیه وسلم در خواب دید
که مے فرماید که من آمدم تا ابواسحاق را با خدا آشتی دهم چوں از خواب بیدار شد
مے بیند که ابواسحاق جامهٔ ترسایاں دور کرده است و لباس آشنایاں پوشیده
و عهد ایماں از سر تازه کرده و انابت آورده و الحمد لله علی ذلک عارفے خوش گوید
قطعه گر توئی یار مرا من نکنم یار دگر + گوشه گیرم و در گوشه نهم کار دگر + نقش زیبائے
تو آورده مرا بر در تو + فارغم کرد ز نقش در و دیوار دگر + و حکایتے که از حضرت
سلطان المشائخ کرده اند مناسب این معنی است که وقتے درویشے بود او را نظر بر
دختر پادشاهے اُفتاد دختر پادشاه را نیز باوے میلے شد زیرا که در عشق درویشی
و پادشاهی منظور نیست چنانکه میان هر دو معاشقه شد دختر کس را بر آں درویش

فرستاد و گفت تو مرد درویشی ترا با من مواصلت دشوار مے نماید اما یک طریق
ہست اگر آں بکنی بر تو توانم رسید طریق آنست کہ تو خود را مرد متعبد سازی و مسجد
لازم گیری و در طاعت و عبادت مشغول شوی تا ذکر تو شایع شود من از پدر
اجازت طلبم و دیدن تو بیایم آں درویش بر حکم فرمان معشوق ہمچنیں کرد مسجدے
لازم گرفت و بطاعت و عبادت حق مشغول شد چوں ذوق طاعت دریافت
بکلی دل در حق بست و چوں ذکر او در افواہ افتاد دختر بادشاہ از پدر اجازت طلبید
و بزیارت او آمد درویش ہماں و جمال ہماں اما آں دختر در وے ہیچ حرکتے و میلے
ندید گفت آخر من ترا ایں حیلہ آموختہ ام اکنوں چہ باشد کہ التفات بمانکنی ہر چند
ازیں باب بیش گفت آں درویش نگفت تو کیستی من ترا نشناسم ہمچناں اعراض کرد چوں
حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود کسے کہ آں ذوق
دریافت با غیرے چہ الفت گیرد ایں ضعیف گوید **بیت** کسیکہ روے تو بیند
حدیث گل نکند * کسیکہ مست تو باشد حدیث مل نکند * وحضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ خواجہ عبد اللہ مبارک قدس اللہ سرہ العزیز در ایام جوانی
با زنے عشق داشت در زیر دیوار آمدہ از اول شب تا وقت سحر با یکدیگر حکایت
مے کردند تا بانگ نماز بامداد شد عبد اللہ چناں دانست کہ مگر بانگ نماز خفتن است
چوں نیکو نگاہ کرد صبح دمیدہ بود **نظم** مؤذن حی علی گویان من از بہر تے در خوں *
نمازے اینچنیں آلودہ یعنی ہم روا باشد * دریں میاں ہاتفے آواز کرد کہ اے
عبد اللہ در عشق زنے از اول شب تا آخر بیدار بودہ ہیچ شبے از برائے
حق چنیں کردہ چوں ایں سخن بشنید تائب شد و بکلی بحق مشغول گشت و در
انوار المجالس خواجہ محمد نبیرہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز ہم ملفوظات حضرت سلطان المشایخ نبشتہ است و نقل از
حضرت سلطان المشایخ کردہ کہ در بداؤں پسر شحنۂ بود جمال با کمال
وقت ہر گاہ کہ او از خانہ بیروں آمدے چندیں خلق مبتلائے او بودندے

من نیز دراں ایام نظرے داشتم حق تعالی او را چناں جمالے دادہ بود کہ ہر کہ او را
دیدے برجاے نماندے و نخواستے ازو بگذرد یک روز از خانۂ خود بیروں آمدم
تا بہ بینم با او ملاقات نشد گفتم تا او از خانۂ خود بیروں آید باز خواہم آمد باز گشتم
در خانہ آمدم بیقرار گشتم باز بعزم ملاقات بطرف خانہ محبوب رواں شدم رسیدم
نیافتم باز در خاطر افتاد تا او از خانہ بیروں آید من از خانۂ خود باز خواہم آمد باز گشتم
بیتاب شدم میان خانہ و خانۂ محبوب چہار یا پنج کردہ بود بار سیوم نیز بعزم
ملاقات وے بیروں آمدم باز ملاقات نشد از خانۂ او باز گشتم در خانہ آمدم
قریب بیست کردہ چیزے در رفتن و آمدن شد از بے قوتی خواب گرفت
و نزدیک غروب در خواب شدم چوں بیدار شدم بیخود گونہ گشتم و جامہ ہا
بدریدم از نیجاست کہ گفتہ اند کہ بعد از نماز دیگر خواب نباید کرد بعدہ والدہ علیہا
الرحمۃ مرا گرد آوردہ جامہ پوشانید و مرا از غایت محبت آں جواں کیفیتے
شد روز دیگر در راہے مے گذشتم ناگاہ رایحۂ در دماغ آمد معطر شدم
اندیشیدم نزدیک ایں محل سوختن عود نبود بعد از اندیشۂ بسیار یاد
آمد کہ ایں آں کوچہ بود کہ من و آں محبوب یکجا ایستادہ حکایت با
یکدیگر گفتہ بودیم ایں رایحہ نشان وصال او بود الغرض مدتے
شیفتہ و فریفتہ وے بودم خلق بسیار دنبال او رفتے و من نیز بودمے
بیت کس نیست نہانے نظرے با تو ندارد ٭ من نیز برآنم کہ ہمہ خلق
برآنند ٭ یک روز مرا گفت یا فلاں چندیں خلق مرا زحمت مید ہند و
لیکن ہر وقت کہ ہست من و آں تو ام ازیں سخن فرحت و محبت من
زیادہ شد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد علوی کرمانی سماع
دارد کہ دانشمندے بود در غیاث پور کہ او را مولانا مینی خطاط گفتندے
خطے داشت کہ خوش نویساں از لطافت خط او در رشک بودند و عطارد
کہ دبیر فلک است سر بر خط او نہادندے ابیات عطاردے کہ دبیرے

فلک ہمیگوید* بہ پیش خط تو گشتہ است عاجز و ملجا* از خون دو چشم خویش ہر دم* نقش خط تو بدل نویسم* و عثمان کاتب حروف و خوش خطان دیگر شاگرد او بودند و او مرید سلطان المشایخ بود و آں مولانا کنیزکے داشت کہ با او میل خاطر بود ناگاہ بسببے مولانا کنیزک را بفروخت بعد فروختن عشق کنیزک دامنگیر او شد بر خصم کنیزک رفت و از بہائے کہ فروختہ بود با ضعاف آں طلبید چوں خصم رواج کالا دید امتناع آورد چنانچہ شیخ سعدی گوید ؎ یا یوسف خود مے فروشم* تو قلب سیاہ خود نگہ دار* قیمت کنیزک یکے بدہ کشید خصم رضا نمیداد آخر الامر تحقیق شد کہ خصم کنیزک یکے از بندگان معتقد سلطان المشایخ است چوں ایں معنے مولانا را روشن شد دانست کہ ایں درد را دوائے پیدا گشت مولانا با وجود معلوم کردن دوائے درد خود از غلبہ سلطان عشق در دل خود دعوی کرد کہ روا نباشد در راہ محبت دوست را بسیم سیاہ بفروشم الغرض با ستیلائے شوق محبوب و زور آوردن اشتیاق وصال یار مولانا از دار القرار صبر و شکیبائی از پا درآمد و از جائے بجائے مبدل گردید کہ خواب و خور از مولانا برفت و گریہ و نالہ مستولی شد و کار بدیوانگی کشید بیت روے مپوش اے قمر خانگی* تا نکشد عقل بدیوانگی* آخر مولانا را بیاد آمد کہ دوائے درد ما جناب مرشد برحق ہست مولانا گریہ کناں و جامہ دراں پیش حضرت سلطان المشایخ آمد و کیفیت خود ظاہر ساخت سلطان المشایخ فرمود ہر وقت کہ خصم کنیزک بریں بیاید تو ہم بیائی مولانا بدیں اشارت معتکف آستانہ سلطان المشایخ شد

بیت رقیب گفت بریں درچہ میکنی شب و روز	چہ میکنم دل گم گشتہ باز مے جویم
اگر نصیحت دل مے کنم کہ عشق مباز	سیاہی تن زنگی بآب مے شویم

تا روزے خصم کنیزک را بخدمت سلطان المشایخ سعادت پائے بوس حاصل شد مولانا نیز درآمد و سر بر زمین نہاد

حضرت سلطان المشایخ فرمود مولانا سر برکن امید است کہ خاطر توجمع گردد
خصم کنیزک دریافت سلطان المشایخ روے مبارک خود بجانب خصم کنیزک
کرد حکایت فرمود کہ مردے بود کنیزک داشت آں مرد را باآں کنیزک محبتے
بود کنیزک را بسبب فروخت بعد فروختن عشق غالب آمد آں مرد بر مشتری کنیزک
رفت ہر چند عجز و زاری کرد و قیمت بیفزود میسر نشد چوں دوست بر دست نیافت
جامہ پارہ کرد و روے سیاہ کرد و خاک بر سر انداخت در بازار در آمد و ایں سخن
مے گفت کہ اے مسلماناں سزاے آنکس بہتر ازیں کہ دوست را بسیم فروشد
چہ باشد ہمینکہ ایں حکایت سلطان المشایخ تمام کرد خصم کنیزک را روے
بر زمیں آورد و گفت من صدقہ حضرت سلطان المشایخ آں کنیزک
را بدیں مولانا بخشیدم سلطان المشایخ خوش شد و در باب خصم کنیزک دعا
ہاے خیر کرد خصم کنیزک را بمولانا ارزانی داشت و مولانا بمقصود رسید الحمد للہ
علی ذلک **نکتہ** در بیان ولولہ عشق حضرت سلطان المشایخ کہ در باطن نکتہ
ایں ضعیف است اگرچہ ایں دعوی بس بزرگ است **مثل** گفتہ اند لقمہ پیلان در مثل
حوصلہ کنجشکان نگنجد مالعصفور فلحمہ وما البق فشحمہ یعنے چہ مقدار کنجشک پس
گوشت او چہ قدر و چہ چیز است پشہ پس چربی او چہ خواہد بود **بیت** لاف وفات
میزنم در قدم سگان تو + خاک چرا نے شوم خاک بریں وفاے من + حق علیم
و علام است کہ چہ در سماع و چہ در غیر سماع در خاطر مے گذرد کہ از سوز عشق آتش
در خان و مان ننگ و ناموس زنم شیخ سعدی گوید فرماید **بیت** روزے
بدر آیم من ازیں جامہ ناموس + ہر جا کہ بتے چوں تو بہ بینم بپرستم + اے خواجہ
بگذارم سر و ساماں را و آتش زنم خان و ماں را و راہ صحراے بگیرم و شورے بر آورم **بیت**
چند پنہاں غم عشق تو خورم طاقت نیست + وقت آں شد کہ بروں آیم و صد
شور کنم + داشت دلم طاقت صبر او رم بشکیبائی + چوں کار بجاں آمد زیں پس
من و رسوائی + و سر در بیابان عشق نہم **قطعہ** صید بیابان عشق خوش بخورد تیر او

سر نتواند کشید پاے ز زنجیر او + خواہم از آسیب عشق روے بعالم نہم + عرصۂ عالم گرفت حسن جہاں گیر او + و بیاباں را از آب چشم شور انگیز خود دریا گردانم **بیت**
خوشا آب دو چشم من ہمہ روے زمیں گیرد + نباید گرد غیرے دامن آں نازنیں گیرد + و دریا را از آہ سینہ بیاباں خشک گردانم امیر خسرو گوید **بیت**
دریا ز آہ سینۂ من خشک شد چنانکہ + ہرگز بچشم خویش نہ بیند کسے نمے + و چوں ازیں باز آیم زنجیر سگان **سلطان المشائخ** در سر بندم امیر خسرو گوید **ع**
زنجیر سگان در خود بر سر من بند + اکنوں سر ایں نیست کہ دستار بہ بندم + بقیۂ عمر عزیز کہ مایۂ عاشقاں است بے مزاحم در یاد آنحضرت بگذرانم **بیت**
عمرم ہماں است انچہ کنم یاد روے تو + جانم ہمانست انچہ نہم زیر پاے تو + و عمر گذشتہ را بواسطۂ محبت آنحضرت باز آرم کیست کہ آرد
انچہ رفت از عمر باز ایں مہم امروز کار لعل تست مگر در نفس آخر بریاد آنحضرت روم اگر جنازۂ سعدی بکوے دوست برند + زہے حیات نکو و زہے کمال سعادت

نکتہ در بیان حقیقت عشق **۹**

دلبر جاں رباے عشق آمد	سر بسر رہنماے عشق آمد
عشق با سر بریدہ گوید راز	زانکہ داند کہ سر بود غماز
خیز و بنماے عشق را قامت	کہ بوقت است گفت قد قامت
عشق گویندہ نہاں سخن است	عشق پوشندۂ برہنہ تن است
آب آتش فروز عشق آمد	آتش آب سوز عشق آمد
عقل مردے است خواجگی آموز	عشق دردے است بادشاہی سوز
خطۂ خاک لہو و بازیٔ ماست	عالم پاک پاکبازیٔ ماست
نیست در عشق خطۂ موجود	عاشقاں را چکار با مقصود
عشق مقصود کارے باشد	عشق را خود نگارے باشد
عشق را رہنما و رہ نبود	در طریق نقش سر و کلہ نبود

عشق با عقل نا تمام بود *
عشق با کفر و دین کدام بود *

پیش آنکس که عشق بهره اوست
کفر و دین هر دو بنده ره اوست

هرچه در کائنات جزو و کل اند *
در ره عشق طاقهای بلند *

هرچه از تو ز دور گردون است *
از سر ضرب عشق بیرون است

عشق برتر ز عقل و ز جان است
لی مع الله وقت مردان است *

کان ملاقات وصل یزدانی است *

دل خریدار نیست جز غم * (را) — آن نشیننده تخت آدم را
غلغلش سوی جهان آورد — باز عشقش بخاکدان آورد *
چون ره خلد رفت عریان شد — چون ره عشق رفت سلطان شد
گرچه جانت ز عقل فرزانه است — عقل بگذار کو هم از خانه است
قدم عقل نقد خالی دان * — شعله عشق لاابالی دان
بالغ عقل را بسی یابی — بالغ عشق کم کسی یابی *
عشق را جان بوالعجب داند — زانکه شیون شهد لب داند
هر کجا عشق چهره بنماید — دل و جانش بجمله برباید
چون بترسی همی ز مردن خویش — عاشقی باش تا نمیری بیش
عاشقان سر نهند بر سر دار — تو برآئی که چون بری دستار
صفت عاشقان ز من بشنو — ور ندانی تو این مرا بدو جو

نکته در بیان ترغیب در عشق و معذرت بیدردان

خداوندا بخود ده آشنائی — نمیرانم چراغ روشنائی
بعشق خود دلم معمور گردان — ز نور دوستی پر نور گردان
بزلف و خال خوبان داده پیوند — دل عشاق را لطف خداوند
برای جان بکار عشق میکوش — ز جام عشق خون ها دمبدم نوش
اگر خواهی حیات جاودانی — براه عشق میر ار توانی +
شهید عشق را مرده نگویند — براه عشق جز زنده نگویند
درین عالم ز ایجاد تو مقصود — رضای حق تعالی دوستی بود
دگر نه من کیاسی آن که جان را — دهم از دیده و دل نیکوان را
بعشق زلف شان گردم هوسناک — کنم دل را ز غم ها چاک در چاک
تو ای زاهد ز عشق خوبرویان — مشو منکر مرو لاحول گویان
شدی غافل ز درد دُرد نوشان — گدا محروم شد از حسن سالبان
کرشمه کردن خوبان نظر کن — بعشق شکل شان جان در خطر کن
بکنج مسجدی منشین گرفتار — بکار خود پرستی نیک هوشیار
ز مانع صنع حق را در نظر آر + — حیواة بی نظر را هیچ مشمار
کمال زاهدان از عشقبازیست — نشان عافیت در جان گدازیست
صلواة عاشقان از دیده بگذار — نماز زاهدان را خشک انگار
نظر کردن بخوبان مذهب ماست — مرا از هردو عالم این تمناست
که من باری ز مذهب برنگردم — اگر گردم ازین مذهب نه مردم
به لعل دلفریب خوبرویان + — برغبت می کنم اینک دل و جان
بزاری می کنم زان لب گدائی — تو ای زاهد درینجا کجائی +
ترا گر عقل هست ای مرد هشیار — همین جا گیر ذوقی از لب یار
که فردا ذوق لب هرگز نیابی — اگرچه جنت الفردوس یابی

نکتہ

نکتہ دربیان رویت باری تعالیٰ وتقدس حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود مولانا فخر الدین زرّادی را رحمۃ اللہ علیہ کتابیست خمسین نام از اربعین موجز تر بعضے سخنان او را آوردم کہ در بعضے کتب آں را اثبات کردہ است و در بعضے کتب دیگر نفی و ابطال نمودہ یکے از آنہا ایں سخن است وگفتہ اند کہ اثبات رویت باری تعالیٰ وتقدس بدلیل عقلی مقصور نیست و آنچہ ابو منصور ماتریدی در کتاب خود آوردہ است و رویت بدلیل عقلی اثبات کردہ است درست نیست دلیل ابو منصور ماتریدی رحمۃ اللہ علیہ بریں نمط است کہ جسم مرئی است وحرکت او ہم مرئی است پس رویت صفتے است مشترک میان جسم وحرکت علت جواز رویت ہم مشترک باشد فنقول آنچہ مشترک است میان جسم وحرکت وجود است یا حدوث وحدوث نمے شاید زیرا چہ او عبارت است از وجود مسبوق بعدم وعدم نہ علت مے شاید و نہ جز علت پس وجود متعین شد از بہر علت جواز رویت وحق تعالیٰ وجود ہست پس درست شد کہ حق تعالیٰ مرئی باشد اعتراض مولانا فخر الدین زرّادی رحمۃ اللہ علیہ اینست کہ مخلوقیت ہم مشترک است میان جسم وحرکت ازیں لازم مے آید کہ وے مخلوق باشد بعین ایں نکتہ وایں اعتراض بغایت محکم است ایں را جوابے نگفتہ اند بعدہ فرمودہ اند کہ اہل سنت وجماعت دریں مسئلہ چنیں تاویل کردہ اند کہ حق تعالیٰ گفتہ است فان استقر مکانہ فسوف ترانی یعنی پس اگر ثابت شود جاے اولیس قرار است کہ بہبینی رویت معلق باستقرار جبل است واستقرار جبل ممکن ومعلق بممکن من حیث ہو ممکن باشد بریں دلیل ہم اعتراض کردہ است آنہم لطیف است ومحکم وبیان اینست کہ جواز رویت کہ معلق بشرط استقرار جبل است کدام استقرار است در حال استقرار جبل یا در حال تحویل جبل اگر در حال استقرار پس ماہو الشرط متحقق باشد والمعلق بالتحقیق متحقق تحقیق فی الحال نیست واگر در حال تحویل جبل استقرار جبل در حال تحویل ممتنع پس دانستم کہ ایں نکتہ حقیقت ضعیف است قاضی محی الدین

کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشائخ سوال کرد کہ در قصۂ مہتر موسیٰ علیہ
السلام بعد از سوال رویت و جواب لن ترانی قرآن چنیں خبر میدہد فلما تجلی ربہ
للجبل جعلہ دکًّا وخر موسیٰ صعقا یعنی پس ہر گاہ روشن گردانید پروردگار موسیٰ
مر کوہ را گردانیدن کوہ را پارہ پارہ وافتاد موسیٰ بے ہوش کوہ خدائے را
دیدیا نہ فرمودند ظاہر آیت دلالت مے کند کہ دیدہ باشد وآنچہ مفسران در تفسیرہا
نوشتہ اند تجلی نور ربہ تجلی ملکوت ربہ عدول است از ظاہر بے ضرورتے
چہ اتفاق اہل سنت وجماعت است بر جواز رویت فی الجملہ لأن کون الباری
سبحانہ وتعالیٰ مرئیا للنفس ولغیرہ من صفات الکمال واللہ جل جلالہ
موصوف بجمع صفات الکمال اگر گویند بدلیل معلوم شدہ است کہ در دنیا ہیچکس را
رویت نیست زیرا چہ قولے کہ بداں رویت حق تعالیٰ را احتمال تواں کرد در دنیا
کسے نشان نداد جواب گویم ایں حکم در جنس انس آمدہ است ازیں لازم نیامد
کہ جبل را نباشد شاید کہ در آں قوت نہند واو را سمع وبصر وعقل دہند تا بہ بیند
وبعد از دیدن باقی نماند وطاقت احتمال بقاش نباشد از ہیبت پارہ پارہ
گردد و مہتر موسیٰ علیہ السلام اندازۂ کار روشن کرد از سوالے کہ میکرد باز
گشت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کسانیکہ رویت حق جل وعلیٰ
را منکر اند بارے بر چہ وجہ میزیند ومردم کہ خوش اند بامید وعدہ فردا خوش اند و
حلاوت رویت ہر کسے را براندازۂ شوق آنکس باشد تا شوق نباشد چہ ذوق
ولذت یابد بعضے ازینجا مشتاق میروند وبعضے را ہمانجا شوقے پیدا شود تا ذوقے
یابند فاما ایں کرامت دیگر است کہ ازینجا مشتاق میروند حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود مرا مشکلے بود کسانیکہ از دنیا میروند پیش از آنکہ بہشت
رسند ایشاں را رویت خواہد بود یا نہ تا شبے رئیس نام خادم شیخ نجیب
الدین متوکل را در خواب دیدم وایں معنی ازو در خواب پرسیدم جواب گفت از
کجا د استبعادی قوی نمود از دیدن ایں خواب مشکل من زیادہ تر شد

تا شبے عورتے زیبا نام کہ اومرا خواہر زادہ خوانده بود بعد از نقل اورا
در خواب دیدم ہمیں معنی ازو سوال کردم گفت آرے بعضے مردمان
مے بینند و من نیز دو بار دیده ام اورا پرسیدم کہ از کدام عمل ایں دولت
یافتی گفت چند ناں من از مخدوماں خود مے یافتم ہر روز ازاں یکتاے
ناں بدرویشاں میدادم حضرت سلطان المشائخ مے فرمود درویشے
بود سر در خرقہ میکرد ہر ساعت و برمے آورد و ایں سخن مے گفت عجب
است کہ موسیٰ علیہ السلام با کمال نبوت اورا دیدار میسر نشد وطاقت نماند
کہ اورا بہ بیند نیں ہر کرا نہ بیدا و بیند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
امام احمد حنبل رحمۃ اللہ ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید بعد ازاں
پرسید بندہ ایں دولت بکدام عمل رسد فرماں آمد بتلاوت قرآن باز
عرضداشت کرد تلاوتے کہ بافہم معانی باشد یا غیر آں فرماں آمد بہر شکل
کہ بخواند و مے فرمود شاہ شجاع کرمانی قدس اللہ سرہ العزیز چہل سال
شب نخفت یک شب حضرت عزت را در خواب دید بعدہٗ ہر جا کہ رفتے جامۂ
خواب برابر خود بردے تا بخسپد بامید آنکہ ایں دولت را باز در خواب
بیند تا آنگاہ کہ آوازے شنید کہ ایں دولت ثمرۂ آں بیداریہا بود
و مے فرمود در قوت القلوب آوردہ است کہ شیخ الاسلام علی موفق
قدس اللہ سرہ العزیز گفتہ است در خواب دیدم کہ بہ بہشت رفتہ ام چوں
پیشتر شدم در حظیرۂ قدس رسیدم مردے را دیدم در سرادقات عرش کشادہ
و نظر بر حضرت عزت داشت پلک برہم نمیزد پرسیدم کہ ایں مرد کیست گفت
خواجہ معروف کہ خداے را نہ از خوف دوزخ پرستیدہ است و نہ بامید بہشت
بل حُبًّا للّٰهِ وَشَوْقًا اِلَى الْقَائِهٖ یعنی براے دوستی خدا و شوق دیدار او پرستیدہ
است باریتعالیٰ عز اسمہ دیدار خود او را مباح گردانیدہ است تا روز قیامت
و حضرت سلطان المشائخ پرسیدند کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم

شب معراج حضرت عزت را دید فرمودند دریں سخن بسیار است اما مذہب
مختار آنست که در رویت شب معراج تحقیقے نیست سایل ادلہ زیادہ کرد و
گفت ابو دردا گفته است حضرت رسالت را صلے الله علیه وسلم پرسید
هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ نُورٌ قَالَ إِنِّي أَرَاهُ یعنی آیا دیدی پروردگار خود را گفت
پیغمبر بدرستی که من دیدم او را فرمودند احادیث دیگر بر خلاف ایں آمده پس
رویت شب معراج تحقیق نباشد حضرت سلطان المشایخ فرمود که حضرت
امام جعفر صادق رضی الله عنه از فرزندان حضرت مرتضی علی علیه السلام
وکرم الله وجهه است و یک شعبهٔ خرقهٔ حضرت امیر المومنین مرتضی علی علیه السلام
از آنجانب میرود وقتے کسے پیدا شد که خداے را بمن بنماے گفت نمیدانی تو که
قوم موسی علیه السلام دیدار خواستند عذاب آمد قَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً[۹۲] فَأَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ و موسی علیه السلام دیدار خواست جواب لَنْ تَرَانِي[۹۳] شنید چرا گستاخی
میکنی گفت آں عهد موسی بود اما ایں دولت عهد حضرت محمد است صلی الله
علیه وسلم کمترین چاکران او بایزید بود او گفت لَيْسَ فِي جُبَّتِي سِوَى اللَّهِ[۹۴] و
همچنیں چند نظیر دیگر آورد امام غلامان را فرمود که او را بگیرند و در آب غرق
کنند او را در آب انداختند و غوطه مے دادند او فریاد میکرد یا ابن رسول الله
الغیاث الغیاث او همچناں مے فرمود که در آب غوطه دهند تا گفت الهی
الغیاث در حال گفت اے غلاماں ترک او گیرید چوں او را بگذاشتند بیامد
و سر در پیش حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بر خاک نهاد و گفت معاینه
دیدم فرمود چگونه دیدی گفت از تو فریاد خواستم نرسیدی گفتم اکنوں
فریاد از خداے تعالی خواهم در حال روزنے از درون سینهٔ من پیدا شد
در و نگریستم هر چه میخواستم معاینه کردم زهے سوال آنمرد و زهے جواب امام
جعفر صادق رضی الله عنه که بکمال عقل او را چه طریق جواب داد و مے
فرمود صیفورا حرم مهتر موسی علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام بود پیش موسی علیه السلام

---

۹۳ نتوانی دید ۱۲

۹۴ نیست در جبهٔ من غیر حق ۱۲

آمد وگفت آرزو دارم کہ جمال تو بہ بنیم موسیٰ علیہ السلام فرمود نتوانی دید ہرچند کہ مانع
مے شد صیفورا باز نے ایستاد بضرورت برقعہ برداشت امیر خسرو خوش گوید بیت
بردن آن آزدروں دیوانہ گرداں ہوشیاراں را ٭ ولیکن خسرو دیوانہ را دیوانہ تر
گرداں ٭ چوں صیفورا نظر برآں جمال انداخت نابینا شد سہ کرت وبروایتے
ہفتاد کرت برقعہ دور میکرد وصیفورا نابینا مے شد وبدعاے مہتر موسیٰ چشم
باز مے یافت دریں میاں ہاتفے آواز داد اے موسیٰ محبت از حایضہ آموز کہ
چندیں کرت نابینا شد وباز دیدار میخواہد وتو بیکبارگی اِنِّی تُبْتُ اِلَیْکَ یعنی تحقیق
کہ توبہ کردم من بسوئے تو مے گوئی مہتر موسیٰ علیہ السلام را بدیں سخن حیرتے
بیفزود وحضرت سلطان المشایخ بخط مبارک خود درقلم آوردہ است چوں
اہل بہشت جمع شوند بہشتیاں آرزوے بقاے پروردگار ذوالجلال لایزال
کنند در دارالضیافت جمع آیند ابرے سفید گرد برگرد ایشاں برآید وکوشکہاے
آں ابر مرصع بہ درو جواہر پس مکلل مشک باریدن گیرد چنانکہ ہواے بہشت
ہمہ کافور ومشک گردد پس حضرت ذوالجلال جمال خود بنماید ہشتاد ہزار سال در
لذت رویت بمانند یَوْمَ یَقُوْمُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعٰلَمِیْنَ یعنے روزیکہ قایم شوند مردم
نزد پروردگار عالمیاں ودر تفسیر حقایق آوردہ است چوں ایستادہ بمانند خطاب
آید کہ در دنیا امتثال اوامر ونواہی شرع نمودہ آید نشستہ جمال ذوالجلال مارا
مشاہدہ کنید از براے رعایت ادب بنشینند حق سبحانہ تعالیٰ فرشتہا پیدا آرد
تکیہ کنند برآں فرشتہا وحضرت عزت را بہ بینند چوں مدتے بگذرد آرزوے لقاے
پدراں ومادراں کنند حضرت عزت ہمہ را جمع کند چنانچہ در روز جمعہ خلق جمع شوند
یکدیگر را ببینند بعد ازاں فرماں صادر شود کہ دیگر چہ آرزو دارید ہر آرزو کہ باشد
یابید ولکم فیہا مایشتھیہ الانفس وتلذ الاعین وانتم فیہا خالدون اللھم
ارزقنا القاءک بکرمک یعنی وخاص شمار است اے مومناں چیزیکہ بخواہد
نفسہاے شما ولذت یابند چشماں وشمایاں درآں بہشت ہمیشہ باشید

اے بار خدایا روزی گردان مرا دیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ؎ شادی
بروزگار گدایان کوی اوست * بر خاک رہ نشستہ بامید رویت اند * امیر حسن
شاعر بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت کرد کہ نعمت رویت کہ مومنان
را وعدہ ہست فردا خواہد بود بعد از حصول آں از نعمت ہا دیگر چہ بینند بر لفظ
مبارک راند کہ سخت کوتاہ نظری باشد کہ بعد ازاں بچیزے دیگر نظر کنند درین محل
باز عرضداشت کرد کہ شیخ سعدی گفتہ است ؎ افسوس برآں دیدہ کہ روئے
تو ندیدہ است * یا دیدہ کہ بعد از تو بروئے نگریدہ است * حضرت سلطان
المشایخ ایں بیت را استحسان کرد و فرمود کہ نیکو گفتہ است کاتب حروف در ملفوظ
حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ است
کہ یکے از بزرگان طریقت کہ از اہل عشق بود در مناجات مے گفت الٰہی اگر تو
ز من ہفتاد سال را حساب خواہی من از تو ہفتاد ہزار سال را حساب بخواہم
زانکہ امروز ہفتاد ہزار سال است کہ ندا والست بربکم گفتۂ و جملہ را در شور آوردۂ
پاے کوفتن گرفت و گفت اینجملہ شورہا کہ در زمین و آسمان است از شوق
لست است ہمینکہ آں بزرگ ایں سخن گفت ندا آمد کہ جواب شنو روز شمار
ہفت اندام ترا ذرہ ذرہ گردانم و بہر ذرہ دیدار نمایم و گویم اینک حساب ہفتاد
ہزار سال کفارت نہادیم باب نہم در سماع و وجد و رقص و غیر ذلک
تکملہ در بیان سماع حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود سماع بر چہار قسم است حلال و حرام مکروہ و مباح اگر صاحب
وجد را میل بسوے حق بیشتر است آں مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است
مکروہ است اگر میل بکلی طرف مجاز است آں حرام است و اگر میل بکلی
طرف حق است آں حلال است پس مے باید کہ صاحب ایں کار حلال
و حرام و مکروہ و مباح بشناسد و مے فرمود کہ چندیں چیز مے باید تا سماع
مباح شود مُسمِع و مُستمِع و مَسموع و آلۂ سماع مسمع یعنی گوئندہ مرد تمام

باشد کودک نباشد و عورت نباشد و مستمع آنکہ مے شنود از یاد حق خالی نباشد و مسموع آنچہ بگویند فحش و مسخرگے نباشد و آلۂ سماع مزامیر است چوں چنگ و رباب و مثل آں میباید کہ درمیاں نباشد ایچنیں سماع حلال ہست و سماع صوتے است موزوں چرا حرام باشد و میفرمود سماع علی الاطلاق حلال نیست و علی الاطلاق حرام نیست بلکہ گفتہ اندکہ از بزرگے پرسیدند سماع چیست گفت تا مستمع سماع کیست و میفرمود کہ پیش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہٗ العزیز در اباحت و حرمت سماع کہ دراں اختلاف علما است ذکر کردند فرمود سبحان اللہ یکے سوخت و خاکستر شد و دیگرے ہنوز در اختلاف است تفاوت بہ بیں شیخ سعدی گوید بیت آتش اندر پختگاں افتاد و سوخت ✤ خام طبعاں ہمچناں افسردہ اند ✤ نیز از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نقل کرد کہ السماع یحرک قلوب المستمعین و یوقد نار الشوق فی صدور المشتاقین یعنی سماع آوازے موزوں و جنبش مے آرد دلہاے شنوندگاں را و مے افروزد آتش شوق را در سینہ ہاے مشتاقاں و میفرمود کہ گروہے از مشائخ سماع بدیں وجہ روا دارند کہ بے اختیار باشند چوں باختیار باشند آں سماع معلول باشد و مولانا علامۃ الوریٰ فخر الدین زرادی خلیفۂ حضرت سلطان المشائخ در رسالۂ اباحت سماع را از امام غزالی آوردہ است اول درجہ سماع فہم مستمع است یعنے فرود آمدن سماع بر معنی کہ در دل مستمع واقع مے شود پس ثمرۂ آں فہم وجد پیدا مے آید و ثمرۂ وجد حرکت جوارح حاصل میشود و ایں معنی مختلف است باختلاف احوال مستمع و مستمع را چہار حال است اوّل آنکہ سماع بمجرد طبع باشد یعنی او را لذتے و حظّے نباشد جز آنکہ تلذذ کرد از الحان و نغمات و ایں مباح است فاما دریں قضیہ حیوانات دیگر شریک اند دوم آنکہ مستمع سماع حمل کند بر صورت مخلوق معین یا غیر معین و ایں سماع جوانان ذی شہوت بود و ایں از آنہا ست کہ تکلم بسبب

خبث و دناوت آں نتواں کرد و سیوم آنکہ مستمع سماع بر احوال نفس خود
حمل کند تقلیب حوالے کہ با خدا یتعالیٰ دارد و ایں سماع مریدانست
خاصہ مریدان مبتدی زیراکہ مریداں را لامحالہ مرادا ست و مراد ایشاں
معرفت باریتعالیٰ و وصول الی الحق و ایشاں را در سلوک احوال پیش مے
آید از قبول و ردّ و وصل و ہجر و طمع و نومیدی و آنچہ مشتمل است بر صفت
اشعار چہارم آنکہ سماع مستمع عین حق باشد بحدیکہ در حالت سماع در عین
شہود باشد ہمچو حال زنانے کہ در مشاہدہ مہتر یوسف علیہ السّلام
دستہا بریدند و از خود خبر نداشتند اہل ایں مقام عبور کردند بچیز یکہ فانی
گشتند از ہمہ چیز مگر از حق جلّ و علیٰ و اینمقام واصلان و کاملاں است

تکملہ در بیان آداب سماع حضرت سلطان المشائخ

قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سماع راچند چیزے باید اما زمانے
خوش کہ در آں فراغ دل باشد و خاطر مترد د نباشد امامکان دلکش
چنانکہ از دیدنِ آں روح پیدا آید اما اخوان باید کہ ہم از یک جنس باشند
یعنی ہر کہ حاضر میشود از اہل سماع باشد و مے فرمود بوقتِ در سماع
نشستن بوے خوش کند و جامۂ پاکیزہ پوشد مولانا فخر الدین
زرّادی رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ خود آوردہ است کہ آداب دیگر
آنکہ سماع بگوش ہوش شنود و قلیل الالتفات و محترز باشد از
نظر بجانب مستمعان و تنخنح و تثاوب و سر فرو دا فگندہ باشد
در فکرے کہ مستغرق باشد و دل او متماسک از تصفیق و رقص
و سائر حرکات و مرادات و آداب دیگر آنکہ تا تواند نخیزد و گریہ بآواز بکند و ایں
جائے است کہ او را قدرت بر ضبط نفس خود باشد و اگر رقص و گریہ کند او را مباح باشد اگر قصد ریا
نباشد زیراچہ گریہ حزن را آبرد و رقص سبب تحریک سرورست او کل سرور مباح است و آداب دیگر
آنکہ موافقت قوم کند در قیام اگر یکے از قوم ایستادہ در وجد صادق یا آنکہ ایستادہ بنیت اظہار وجد

قَلَا بُدَّ مِنْ مُوَافِقَۃٍ چوں شیخ بدر الدین سمرقندی رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست
او را در سنکولہ دفن کردند روز سیوم سلطان المشایخ حاضر شد مجلس عالی منعقد
شد سماع در دادہ بودند سلطان المشایخ بیشتر رسیدند و در حظیرہ دیگر نشستند چوں
الشاں در سماع برخاستند سلطان المشایخ نیز برخاستند بعضے گفتند میان
شما و ایشاں بعد مسافت است شما بنشینید سلطان المشایخ فرمود
موافقت شرط است کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ شیخ بدر الدین
سمرقندی سخت بزرگ بود خلیفہ شیخ سیف الدین باجرزی بود و شیخ
نجم الدین کبریٰ را دریافتہ بود و سید زایر الحرمین و حافظ و دانشمند بود در نہایے
کمال کسے کہ دردے ایں ہمہ فضائل است و در سماع غلو تمام داشت بے
سلطان المشایخ سماع نشنیدے و بغایت خوبصورت و نیکو سیرت بود علیہ
الرحمۃ و ادب دیگر آنکہ در رقص در نیاید کسیکہ گراں نماید بر قوم کہ دلہا را مشوش
گرداند نقل کذا فی العوارف عن ممشاد علو دینوری رحمۃ اللہ علیہ ایت قال
رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المنام فقلت یارسول اللہ ھل تنکرھن ا
السماع شیئاً فقال ما اُنکرہ ولکن قل لھم یفتحون قبلہ بالقران ویختمون بعدہ بالقرآن
فقلت یارسول اللہ انھم یؤذوننی ویبسطون علیّ فقال احتملھم یا ابا علی
ھم اصحابک وکان ممشاد یفتخر ویقول کنا فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
تکملہ نکتہ در بیان تحمیل الفاظے کہ میان شعرا مصطلح شدہ و در اوصاف معشوق
سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود از زلف قرب خواہد قولہ
تعالی لیقربونا الی اللہ زلفی یعنے تا اینکہ مقرب گردانند مارا بسوے خدا نزدیک
گردانیدن و از لون جنت و از چشم نظر رحمت او ولتصنع علی عینی یعنی و از
براے نظر رحمت بر من و کفر پوشیدن باشد و زلف را ازاں کافر گویند
کہ او دانہ خال در پوشد مصرع کافر نشوی قلندری کار تو نیست * یعنی تا
ہستی و اعمال و صدق بر تو پوشیدہ نشود دعوی عشق از تو درست نیاید

وتا از نفس مرتد نشوی کار نکنی خاما کاتب حروف در رسالۂ سماع کہ تالیف مولانا
فخر الدین زرّادی است رحمۃ اللہ دیدہ است مراد روقت چیزے خواہد بود
کہ حائل باشد میان بندہ وطاعت حق تعالی و از بیاض وجہ نور ایمان وسواد
حال ظلمت معصیت وجز آں معانی کہ نقصان مقام وحال است پس
تحمیل الفاظ اوصاف حق کسے است کہ مستقل شود فہم از ظواہر الفاظ سوے
چیزیکہ کہ مناسب از الفاظ است از امور حق جل وعلی پس الفاظ اشعار ہمچو الفاظ
امثالی است مراد ازاں امثال چیزے باشد کہ مناسب باشد ومصرف امثال
غیر آنکہ ظواہر آں امثال برانمعنی است پس ایں واقع تراست در نفوس و
موثر تراست در قلوب زیراکہ مے نماید تراچیزیکہ درخیال بستہ درصورت تحقیق
وآنچہ مداں وہم گماشتہ درمعرض یقین وغائب درلباس حاضر وبراے انمعنی
است کہ حق جل وعلی امثال رابشیتر آوردہ درکتاب مبین وکتب منزلہ ہمچنیں
درکلام رسول صلی اللہ علیہ وسلم وکلام سائر انبیا صلواۃ اللہ علیہم وصحابہ رضی
اللہ عنہم اجمعین تلك الامثال نضربها یعنی آں مثال ہامے آرم ملن براے
مرداں بسیار وافعست ومایعقلها الا العالمون یعنے درنمے یابند آں امثال
رامگر عالماں وحضرت سلطان المشایخ مے فرمود وہر حرف کہ درسماع
شنیدہ ام صفتے شنیدہ ام از صفات حق عزّ وجل وعلے تا ایں غائیت آں
حرف باوصاف حمیدہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین حمل
کردہ ام تا روزے درحالت حیات شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ
العزیز از جمعے گوئندہ ایں بیت شنیدم بیت مخرام بدیں صفت مبادا کز
چشم بدت رسد گزنامے + مراخلاق پسندیدہ واوصاف گزیدہ وکمال
بزرگی وغایت لطافت ایشاں یاد آمد چناں درگرفت کہ بدیں حرف رسید
چشم [illegible] کردبعدہ بسے برنیامد کہ برحمت حق بپیوستند مے فرمود کہ فردا ے
قیامت فرمان دررسد کہ ہر بیتے کہ مے شنیدید آں را براوصاف ما حمل

ہمگر دید گویند آرے فرماں رسد کہ اوصاف حادث وذات ما قدیم حمل اوصاف حادث بر قدیم چگونہ روا باشد گویند خداوندا از غایت محبت مے گردیم فرمان رسد چوں از محبت میگردید بر شما رحمت کردیم بعدہ سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود با کسے کہ مستغرق محبت حق است ایں عتاب است با دیگراں چہ خواہد کرد دریں محل امیر حسن شاعر عرضداشت کرد کہ بندہ را ہیچ وقت آنچناں ذوق پیدا نمے شود کہ در سماع فرمود کہ اصحاب طریقت محبت را و مشتاقان را ہماں ذوق است کہ در آتش ہیزم تند و گرنہ آں بودے بقا کجا بودے و در بقا ذوق بودے در انتہائے آں مقام چشم پر آب کرد و نفسے از سینۂ مصفا بر آورد و فرمود کہ مرا وقتے در خواب چیزے نمودند من ایں مصراع گفتم ؎ اے دوست بدست انتظارم کشتی ✝ و باز ایں مصراع را ہم در خواب اعادہ کردم ✝ اے دوست بہ تیغ انتظارم کشتی ✝ چوں بیدار شدم یادم آمد کہ ایں مصراع ہمچنیں است اے دوست بزخم انتظارم کشتی ✝ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام ربما یسمع السالک صوتًا من البراغیث ویفهم کلامًا مفهومًا من ذوق الباب وکذا من الذباب واصوات الطیر وسمع علی رضی اللہ عنہ صوت ناقوس قال اتدرون ما یقول قالوا لا فقال یقول سبحان اللہ حقًا حقًا ان المولی فنٰی یبقی نکتہ در بیان وجد اہل سماع حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود از نود و نہ نام اسم الواجد است و واجد از وجد است چنانچہ بمعنی بخشندۂ وجد آمدہ و بمعنی صاحب وجد آمدہ و ہمعنی در حق باریتعالی درست نیاید پس اینجا بمعنی معطے الواجد است فاما مولانا فخر الدین زرادی در رسالۂ خود مے نویسد کہ خواجہ عثمان مکی در حقیقت وجد مے گوید کہ عبارت از وجد ممکن است زیرا کہ وجد سریست از اسرار الہی عند المومنین الموقنین یعنی نہادہ است نزد مومنان صاحب یقین ابو سعید خراز گفتہ است اَلْوَجْدُ رَفْعُ الْحِجَابِ وَمُشَاهَدَةُ الرَّقِیْبِ وَحُضُوْرُ الْفَهْمِ وَمُجَادَثَةُ السِّرِّ وَاَسَاسُ الْمَقْصُوْدِ

نکتہ

از بعضے پرسیدند از وجد صحیح فرمود قبول وجد او ست متواجدان اما حکما گویند
که وجد چیست یعنے وجد در دل فضل است شریفه که متعذر ست نطق بر آں
و اخراج آں بلفظ پس بیروں مے آرد آں را نفس بالحانات و نغمات ہرگاه که آں
ظاہر شود سرور و حرکت جوارح پیدا آید نکته در بیان احوالے که در سماع پیدا
مے شود حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز بیفرمود ایں
ہر سه قسم ست انوار است و احوال است و آثار ست و آں از سه عالم نازل
مے شود و آں سه عالم ملک و ملکوت و ما بینهما جبروت یعنے در حالت سماع
انوار نازل مے شود از عالم ملکوت بر ارواح بعد ازاں در دل پیدا آید ازاں
احوال گویند آں احوال از عالم جبروت است بر قلوب بعد ازاں بکلی و
حرکت ظاہر مے شود که آں را آثار گویند آں از عالم ملک است و مے فرمود که وقتے
حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم از غزا آمد فرمود کسے باشد که دف زند
ام المومنین عایشه رضی الله عنہا دف برداشت و بنواخت و ایں شعر
مے گفت شعر اتیناکم اتیناکم فحیونا نحییاکم + اتیناکم اتیناکم یحبونا یحبیکم +
ولولا التبرة الحمراء ما کنا لوادیکم + ولولا دعوة الرحمن ما کنا بوادیکم + فقال
رسول الله صلی الله علیه وسلم قوے یا عایشه و مے فرمود وقتے رسول علیه
الصلواة والسلام میان یاران نشسته بود جبرئیل علیه السلام ایں آیة آورد
و اذا سمعوا ما انزل الله الی الرسول تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا
من الحق رسول از وجد برخاست حمله بکرد و بنشست چنانچه از فرحت بسیار ردا مبارک از کتف
مبارک در میان جمع افتاد ایں حکایت معروف ست که در آں مجلس جمعے از اصحاب بودند یکاں یکاں قطعه
کردند و بردند و مے فرمود که در عهد رسول علیه السلام شخصے بود که او را کعب زهیر گفتندے در
جاهلیت بیتے چند در هجو رسول علیه السلام گفته بود و بعده آنحضرت صلی الله علیه وسلم فتح مکه کرد او در
مکه بود و او را خبر شد که رسول علیه السلام صحابه را فرموده است هر جا که زهیر را بیابند بکشند ایں خبر بوے
رسید از بیم صحابه لباس زناں پوشیده سر و روے بپیچیده نزد رسول علیه السلام آمد و ایمان آورد و شعرے آغاز کرد

رسول علیہ السلام پرسید کہ تو کیستی گفت من کعب بن زہیرم از بیم اصحاب تو
ایں لباس پوشیدہ ام شصت بیت در ہجو رسول علیہ السلام گفتہ بودم ایں زماں
صد و بیست اضعاف آں در مدح گفتہ ام رسول علیہ السلام گفت بخواں خواندن
گرفت تا بدیں بیت رسید شعر نُبِّئْتُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ اَوْعَدَنِیْ وَالْعَفْوُ عِنْدَ
رَسُوْلِ اللّٰهِ مَاْمُوْلُ رسول علیہ السلام فرمود اعادت کن اعادت کرد و در سماع
ازینجاست کہ اعادت مے فرمایند رسول علیہ السلام جامہ برد باو عنایت کرد ازینجا
کہ درویشاں بقوالاں خرقہ مے دہند چوں رسول علیہ السلام وفات یافت
معاویہ گفت صد دینار بتو میدہم آں بردیمن دہ تا بدہ ہزار رسانید ندا د چو
خلافت بمعاویہ رسید کعب بن زہیر وفات یافتہ بود بفرزندان او کس فرستاد
کہ آں بردیمن دہید بیست ہزار دینار بایشاں داد و آں بردرا ازیشاں بستد
شیخ الشیوخ در عوارف آوردہ است کہ ایں زماں در خزانہ خلیفہ ناصر الدین
است و مے فرمود کہ وقتے رسول علیہ السلام بباغے رفت و ابو موسیٰ
اشعری را فرمود کہ تو بر در باغ باش اگر کسے آید بے اذن من تگذاری و درون
باغ چاہے بود ابو موسیٰ پایہا ے مبارک خود درمیان آں چاہ فرو ہشتہ
و بشست دراں حال امیر المومنین ابو بکر صدیق آمد ابو موسیٰ اشعری حضرت
رسالت را از آمدن ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ خبر کرد رسول صلی اللہ علیہ و
سلم فرمود کہ او را بگذار تا بیاید ابو بکر آمد برابر استادہ حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم ہم براں ہیئت پائے ہا در چاہ فرو ہشتہ بنشست بعد امیر المومنین
عمر رضی اللہ عنہ آمد از آمدن او نیز خبر کرد باآں بشارت درون طلبید آمدہ
جانب چپ رسول علیہ السلام ہم براں ہیئت بنشست بعدہ امیر المومنین
عثمان آمد بعد از رخصت در آمد و بہماں ہیئت مقابل رسول علیہ السلام
آمدہ بنشست بعدہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ آمد بعد از اذن در آمد و براں
ہیئت بنشست بعدہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہمچنیں کہ امروز نیک

جائیم موت ہم یکجا خواہد بود و بعث ہم یکجا خواہد بود بعدہ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود حالے کہ درویشان اہل دل را پدید آیند شود از کجاست وے فرمود موسیٰ علیہ السلام از چیزے متوحش شدے عصائے او تسبیح گفتے وا و از آں اُنس گرفتے وے فرمود کہ شیخ احمد غزالی چنیں آوردہ است کہ بعد از آنکہ موسیٰ علیہ السلام بشرف مکالمت حق تعالیٰ مشرف شد ہر کرا نظر بر جمال وے افتادے مے سوخت فرماں شد کہ برقع پیش روے خود گیر برقع گرفت از نور روے موسیٰ علیہ السلام آں برقع مے سوخت برقعے از ابریشم کرد آں نیز بسوخت بعد ازاں از آہن گرفت آں ہم بسوخت موسیٰ علیہ السلام متحیر ماند حضرت جبرئیل علیہ السلام آمد و گفت یا نبی اللہ طلب جامہ کہ درویشے در سر حالت آں خرقہ کردہ باشد برقع بساز موسیٰ علیہ السلام طلب کرد نشاں یافت فلاں چادر درویشانند بریشاں باشد برقت بریشاں یافت ازاں برقع ساخت و بر روے خود انداخت نسوخت و سالم ماند وے فرمود حضرت موسیٰ علیہ السلام را حالے غالب بودتا بحدے کہ روز آمدے ز کلاہ قلنسوہ او بسوخت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ بعضے را حالے در سماع غالب مے باشد کہ تمییز نمے ماند و بعضے را اگرچہ حالے مے باشد اما مغلوب نمے شود و کمال درآنست کہ در سماع مغلوب نشود و بعضے در سماع از خود بیخبر گردند کہ اگر میخ آہنی در پاے ایشاں روند ندانند و بعضے در سماع با خبر اے چناں حاضر شوند کہ اگر برگ گلے در زیر پاے ایشاں باشد دانند و ایں مرتبہ کاملانست وے فرمود کہ شیخ بدرالدین غزنوی از شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہما العزیز سوال کرد کہ بیہوشی اہل سماع از کجاست حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود از آنکہ ندائے الست بربکم شنیدند بیہوش گشتند از آں روز باز بیہوشی در ایشاں مرکوز است چوں سماع شنوند آں بیہوشی در ایشاں اثر کند حیرت و حرکت در ایشاں

ظاہر شود سلطان المشائخ میفرمود سماع بر دو نوع است ہاجم و غیر ہاجم ہاجم آنست کہ اول سماع ہجوم مے آرد و اینکس در حلقش مے شود و ایں را شرح قوال داد اما غیر ہاجم آنست بعد از آنکہ سماع اثر کند آنکس آنرا تحمیل کند بر حضرت حق سبحانہ یا بر پیر خود یا جاے کہ در دل او بگذرد وے فرمود کہ فارابی حکیم بود روزے در مجلس خلیفہ درآمد با جامہ مختصرے و صورتے مختصرے پیش خلیفہ سماع آغاز کرد چنگ بستہ و بنواخت آں حکیم سماع را سہ قسم کردہ اول مُضحِکات یعنے خندہ آرندہ و دوم مُبکی یعنے گریہ آرندہ سیوم مُنَوِّمی یعنے بیہوش گردانندہ القصہ چوں چنگ آغاز کرد اول ہمہ مجلس بقہقہہ خندیدند باز چناں نواخت کہ ہمہ در گریہ شدند باز چناں نواخت کہ بیہوش شدند انگاہ او در جاے چیزے نوشت و برفت کہ فارابی قَدْ حَضَرَ ھٰھُنَا وَ غَابَ یعنی تحقیق ظاہر شد اینجا و پوشیدہ شد چوں اہل مجلس از سماع بہوش باز آمدند سخنے در جاے نوشتہ دیدند دریافتند کہ حکیم فارابی بود وے فرمود کہ ہمیں حکیم بود کہ خلیفہ را بد عقیدہ کردہ بود کہ شیخ شہاب الدین ازیں مذہب گردانید و بمذہب اہل سنت و جماعت باز آورد در باب دہم در نکتہ حکایات تحریر یافتہ است وے فرمود روزے خواجہ خضر علیہ السلام بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز آمد و درویشاں سماع آغاز کردند شیخ شیوخ العالم بر سر سجّادہ نشستہ بود ہر دو دست مبارک خود برآورد و ایں بیت بلند خواند بیت صاحب دردے کجاست تا بنمایم ✦ صد گریہ زار زیر ہر خندۂ خویش ✦ وے فرمود کہ از شیخ ضیاء الدین رومی شنیدہ ام کہ گفت مرا یارے بود او را در سماع حالے و شوقے و ذوقے بودے بعد از نقل او در خواب دیدم کہ در بہشت مقامے رفیع یافتہ است فاما مغموم تہنیت آنمقام رفتم و گفتم چرا مغمومی گفت اینمقام یافتہ ام اما لذتے و ذوقے کہ در سماع بودے نیابم وے فرمود جنید نام قوالے بود من ازو شنیدم کہ شیخ شرف الدین کرمانی ساکن قصبۂ سرستی بود در سماع

جان داده است بایں بیت **بیت** هر روز زدہد جان من آواز مرا + زنہار
بیاره دوست در باز مرا + شیخ **شرف الدین** گفت در باختم و جان دادم
در زماں جاں داد و بجاناں رسید الحمد للہ علیٰ ذلک و مے فرمود از قاضی حمید
الدین ناگوری بمار سیده است که مجلس سماع بود و قوالان کامل حاضر بودند
در نے گرفت صاحب سماع شبانہ گفت بیائید اگر کسے را با کسے تفاوت
حالے باشد بایکدیگر صفا کنید صفا کردند ہم موثر نیامد باز گفت نیاید که
بیگانه در آمده باشد تفحص کردند نبود ترک سماع کردند با ستغفار مشغول
شدند در اثنائے آں درویشے رسید ایں بیت خواند **بیت** کس را
چو تو معشوق مبارک پے نیست + اے جان جہاں مثل تو در رے زمیں
نیست + باستماع ایں بیت اثرے ظاہر گشت و عزیزے در آں مجلس جاں
داد دیگراں آں درویش را منع کردند که دیگر بار ایں بیت در سماع مگوی و مے فرمود
که در خانقاه خواجه **یوسف چشتی** قدس اللہ سره العزیز عزیزان چشت سماع
در داد ند قوال ایں بیت گفت **بیت** عاشق ہمواره مست و مدہوش بوده
وز یاد محب خویش بیہوش بود + فردا که ہمه بحشر حیراں باشند + نام تو درون
سینه و گوش بود + ایں دو بیت سخت بگرفت دو نفر از درویشاں چناں
مدہوش شدند که خرقهٔ ایشاں برقرار مانده بود و ایشاں ناپیدا شده بودند حضرت
سلطان المشائخ مے فرمود که وقتے قاضی **منہاج الدین** جوزگانی را
شیخ **بدر الدین غزنوی** رحمت اللہ علیه طلبید و آں روز دوشنبه بود وعده
کرد که چوں از تذکیر فارغ شوم بیایم بعد از آمدن قاضی سماع آغاز کردند قاضی
منہاج الدین را ایں بیت بگرفت **بیت** نوحهٔ میکرد بر من ایں نوحه گر دز مجمعے +
در درد دل سوزم بر آمد نوحه گر آتش گرفت + دستار و خرقه که پوشیده بود پاره پاره کرد
امیر **خسرو** خوش گوید **بیت** خوش آں حالے که باشم گرد کویت + رخے پر خوں گریباں
پاره پاره + و مے فرمود قاضی **منہاج الدین** مردے صاحب ذوق بود

روز دوشنبه در تذکیر او میرفتم این رباعی خواند رباعی لب بر لب دلبران مهوش کردن * و آهنگ سر زلف مشوش کردن * امروز خوش است و لیک فردا خوش نیست * خود را چو خسے طعمۂ آتش کردن * چوں این بیت شنیدم بیخود شدم و ساعتے گذشت تا بخود باز آمدم وے فرمود شیخ نظام الدین ابوالمؤید را رحمۃ اللہ علیہ دیدم بر در مسجدے در پاے نعلین داشت از پاے کشید و بدست گرفت و بمسجد در آمد و دوگانہ بگذارد بر ہیئتے کہ من ہیچکس را در نماز بر آں ہیئت ندیدم بعدہ بر بالاے منبر رفت مقرے بود خوش خواں آیتے خواند بعدہ شیخ نظام الدین ابوالمؤید آغاز کرد کہ بخط باباے خود نبشتہ دیدہ ام ہنوز سخن دیگر نگفتہ بود کہ این سخن در حاضراں در گرفت آنگاہ این دو بیت بگفت

بیت نہ از تو نہ از عشق تو حذر خواہم کرد	جاں از غم تو زیر و زبر خواہم کرد *
پر در دلے بخاک در خواہم شد	پر عشق سرے ز گور بر خواہم کرد

وے فرمود کہ وقتے حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خواست کہ سماع بشنوند گوئندہ حاضر نبود مولانا بدر الدین اسحاق را فرمود کہ آں مکتوب کہ قاضی حمید الدین ناگوری فرستادہ است بیار مولانا بدر الدین خریطۂ کہ در آں مکتوبات بود آورد و دست در خریطہ انداخت ہماں مکتوب بدست آمد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ بائیست و بخواں مولانا بدر الدین ایستاد و خواندن گرفت در آں مکتوب این نبشتہ بود فقیر حقیر ضعیف نحیف محمد عطا کہ بندۂ درویشانست و از سر و دیدہ خاک قدم ایشاں شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را از استماع این کلمات حالے و ذوقے پیدا شد و بعدہ در آں مکتوب این رباعی بود خواند بیت

آں عقل کجا کہ در کمال تو رسد	واں روح کجا کہ در جمال تو رسد
گیرم کہ تو پردہ برگرفتی ز جمال	واں دیدہ کجا کہ در جمال تو رسد

وے فرمود وقتے من عرضداشت بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم

شیخ کبیر نبشته بودم این رباعی در قلم آورده بودم رباعی زاں روے
که بنده تو دانند مرا + بر مرکب دیده نشانند مرا + لطف تو مامت که عنایتے
فرموده است + ورنه نه کیم وچه ام چه خوانند مرا + بعده بخدمت حضرت
شیخ شیوخ العالم آمدم این رباعی یاد کردو فرمود که تو این رباعی را که نبشته
بودی یاد گرفتم وے فرمود وقتے شیخ شیوخ العالم این بیت خواند بیت
نظامی این چه اسرار است کز خاطر عیاں گردی + کسے اسرار نمیداند زبان
درکش زباں درکش + هر بار که این بیت بر لفظ مبارک میراند تغیرے پیدا میشد
چوں شب شدے نیز این بیت مے فرمود وحالے پیدا مے شد بعده حضرت
سلطان المشائخ فرمود که چه بود در خاطر مبارک ایشان که این بیت
مے گویانید وے فرمود شیخ سیف الدین باخرزی رحمة الله علیه گفتے که
من مسلمان کرده این بیت ثنائی ام عزیزے حاضر بود بیتے خواند چناں نمود
که این بیت است بیت بر سر طور هوا طیور شهوت میزنی + عشق میرلین
ترانی را بدیں خواری مجو + بعده حضرت سلطان المشائخ فرمود بیت خاک پاے
راه عیاران این درگاه را + برکف دست عروس تهد عماری مجو + امیر حسن
عرضداشت کرد که عماری چیست فرمود که مردم آں را که عماری گویند عماری نیست
عمار نام مردے بود که این عماری ساخته اوست ونیز سیف الدین باخرزی
بارها گفتے که کاش مرا آنجا ببردندے که خاک ثنائی است تا من آن را سرمهٔ
چشم خود کنم وے فرمود که شیخ الاسلام بهاؤالدین زکریا وصیت کرد که
فخری نامه یاد گیرند که دراں فوائد بسیار است وے فرمود که در بداؤں
بزرگے بود که مثل او بزرگے نبود او گفتے که دریغا فخری نامه در پیرانه سالی
بدست من افتاد اگر در جوانی بدست من افتادے بقوت او کارهاے شگرف
کردمے نکته دربیان رقص وتخریق ثوب حضرت سلطان المشائخ قدس
سره العزیز مے فرمود که تحرکے که بیاد حق باشد مستحب است واگر میل بنفسا

بیت

بود حرام امّا آنکه در سماع رقص و حرکت کند و جامه دراند هرچه در آں بنده مغلوب است
ماخوذ نباشد و هرچه باختیار کند تا بمردم نماید حرام باشد وے فرمود درویشے چوں
در سماع دست زند شهوت که در دست باشد میریزد و چوں پاے بر زمیں زند
شهوت پاے میریزد و چوں نعره زند شهوت درون میریزد و میفرمود که حضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم امیر المومنین حضرت امام حسن و حضرت امام حسین
علیهما السلام را در رقص مے آورد و ایں کلمات مے گفت حرقٌ حرقٌ قد عینٌ لغته
حرقٌ شیئٌ صغیرٌ یعنی سوخت او را سوختگی چشم گزید او را سوختگی شے خورد وے
فرمود که بعضے گویند که در وقت بیخبری بر ضرب قوال چگونه رقص مے کنند بدانکه
چوں مرد از خیالات نفس و خواهشهاے شهوت دور تر گردد علامت قرب
اوست و میفرمود در الست بربکم قالوا بلی بعضی بزبان گفتند و بعضی باشارت
دست و بعضی باشارت سر در سماع از وهماں حرکت بوجود آید و مولانا فخر الدین
زرّادی در رساله خود نبشته است که از بعضے پرسیدند که سبب حرکت اطراف بالطبع
بر وزن الحان چیست فرمود آں عشق عقلی است و عشق عقلی محتاج نیست بسخن
گفتن معشوق و حکایت و تبسم و ملاحظه و حرکات لطیفه بچشم و ابرو و باشارت
کفایت است ایں را نواطق روحانی گویند. امیر خسرو گوید بیت آں چشم
سخن گو نگر و آں لب خاموش + وآں تلخی گفتار و شکر خنده
چو یوسف + گفتم بابرو شنیدم بچشم ایں ضعیف گوید ۵ اشارات تو پنهاں
نیست اے یار + دل و جاں مے بری جاناں بگفتار + بچشم نازنیں کردی
حکایت + بخوں ریزی ما دادی روایت + وے فرمود پند گوئی بود در
بداؤں از وے پرسیدند که در سماع در رقص چگونی گفت ایں مقدار میدانم
که بے خود بر تابه تافته میجهد وے فرمود که مولانا بدر الدین اسحاق
گفتے که حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره
العزیز در رقص آمده بود دو دست مبارک خویش در کتف من نهاده

۵۰۵ ازیں فخر و مباهات کردے و پیش از آنکه دراں مجالس سماع گرم نبود محمود پٹوه که
از مریدان حضرت شیخ شیوخ العالم بود او را گفت اے محمود مرده یا زنده بعد
محمود در رقص آمد کاتب حروف از والد خود سماع دارد که ازاں تاریخ که شیخ شیوخ
العالم نفس فیض بخش که در باب خواجه محمود پٹوه فرمود خواجه محمود تا آخر عمر در هر
مجلسے که بودے پیش از همه در سماع شدے و فرمود که دراں ایام ماضی قاضی
بود در اجودهن دائم بخدمت شیخ شیوخ العالم منازعت کردے از غایت
خصومت به ملتان رفت باصدور و ائمه ملتان گفت که کجا روا باشد که
یکے در مسجد نشیند و آنجا سماع فرماید و گاه گاه در رقص هم باشد ایشاں گفتند
اینکه تو میگوئی واقعه کیست او گفت شیخ شیوخ العالم گفتند ما او را هیچ نتوانیم
گفت منقول است محمد سیرم نام قوال بود که شیخ اوحد الدین کرمانی قدس
الله سره ازو سماع کرانده بود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس الله سره العزیز
فرمود که سماع در دهند گوینده گاں سماع در دادند شیخ بدر الدین غزنوی
و شیخ جمال الدین هانسوی در رقص شدند قوالاں ایں قصیده مے گفتند
خواجه نظامی فرماید قصیده ملامت کردن اندر عاشقی لااست + ملامت کے
کند آنکس که بیناست + نه هر تر دامنے را عشق زیبد + نشان عاشقاں از
دور پیداست + نظامی تا توانی پارسا باش + که نور پارسائی شمع دلهاست +
وحضرت سلطان المشائخ مے فرمود که شیخ بدر الدین بسیار معمر شده بود
مسافراں او را گفتند که شیخ بدر الدین پیر شده چه شکل مے رقصد شیخ فرمود که او
نمے رقصد عشق مے رقصد هر کرا عشق است در رقص است و مے فرمود که شیخ
بدر الدین غزنوی از پیری جنبیدن نتوانستے چوں سماع شدے چناں
مے رقصیدے که گوئی ده ساله کودک میرقصد و میفرمود که وقتے شیخ بدر الدین
غزنوی مرا گفت بیا من ترا اجازت نامه سماع نویسم من گفتم مرا ایں مقدار قابلیت
نیست هر چه در من بود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره در من دیده مرافرمود

وانچه باقی مانده نفرموده است بنابراں ناقابل باشم وآں تقصیر من باشد
ایں سخن مرا دشوار نمود بخانه آمدم وروز دوم بزیارت شیخ شیوخ العالم آمدم
وے فرمود هیچ وقتے یاد ندارم که در سماع اول من برخاسته باشم مگر یکبار در جمعے
بودم سماع آغاز کردند در من قوی در گرفت بیخود شدم چوں بخود باز آمدم خود را
ایستاده دیدم هر که در سماع اول برخیزد هرچه در آں سماع بگذرد از وے پسند
بزرگے خوش گوید ؎ رقص آں نبود که هر زماں برخیزی * بی درد چو گرد
از میاں برخیزی * رقص آں باشد کز دو جهاں برخیزی * دل پاره کنی
وز سر جاں برخیزی * وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشته دیده
ام اگر کسے در میاں افتد چنانکه پشت او بر زمیں آید او در میان باشد جامهٔ خود
فدا کند چندانکه جامهٔ او را از میان جمع بکس بخرد تا خود را بشکرانه باز خرد واگر
کسے خود را در آتش اندازد یا از بلندی او را باز اندازد اگر ایں سماع حقیقی باشد
او را ضررے نرسد واگر تکلفی باشد سوخته و مرده به وے فرمود که کافور نام خواجه
سرائے بود در دارالاماں دهلی دو تنکه پیش من آورد من آنرا قبول کردم
او گفت مرا فرمان است که هر جمعه بروح سلطان غیاث الدین بلبن
چیزے میدهم اگر فرمان شود از توجه هر جمعه چیزے بخدمت شما در غیاث پور
برسانم من آنرا قبول کردم واو میرسانید تا در یک جمعه سماع بود بیتے مرا
گرفت من در رقص در آمدم دست بالا کردم در دل من گذشت که چه رقص
میداری سبب آنکه هر جمعے دو تنکه معین بتو میرسد باز گشتم بامقام خود بایستادم
وتوبه کردم که بار دیگر از وآں دو تنکه قبول نکنم بعده سماع در آمدم شیخ سعدی
خوش گوید بیت رقص وقتے مُسَلَّمَت باشد * کاستیں کز دو عالم افشانی *
عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله که وقتے امیر خسرو رحمة الله علیه در
رقص در آمد و دستها بالا کرد حضرت سلطان المشائخ - امیر خسرو را
پیش خود طلبید و فرمود که نو تعلق بدنیا داری ترا نشاید که دستها بالا کرده

در رقص درآئی امیر خسرو دستہا گرد آورد و مشت بستہ رقص کردے
کرات کاتب حروف اینمعنی از امیر خسرو در رقص معائنہ کردہ است
بیت رقص گرہمیکنی رقص عارفانہ کن + دُنیا زیر پاے نہ دست بر آخرت
فشاں + وے فرمود کہ رقص مستحسن نیست مگر باضطرار و خروج از اختیار تا آنکہ
سلطان عشق استیلا یابد بجدیکہ اگر وجد نکند او را مضرت کند شیخ الشیوخ
شہاب الحق والدین سہروردی قدس سرہ العزیز در عوارف آوردہ است
بعضے صادقاں رقص بر الحان و وزن کردہ اند من غیر اظہار وجد و حال
و نیت ایشاں موافقت فقر است و رقص ایشاں از قبیل مناجات باشد
چنانکہ ضحک و ملاعبہ با اہل و اولاد وے فرمود کہ رقص ناموزوں رفتن
میان درویشاں عیب است قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ
سرہ العزیز در سماع ہا یکے را گفتے تا ہر کہ در رقص بے اصول رود او را از
در من بیروں کنید وقتے در مجلس مردے بے اصول میرفت آنکس بیامد
و دست بر سینہ نہادہ از رقص باز داشت چوں سماع آخر شد آمرد بے اصول
بطلب انصاف برخاست و پیش قاضی حمید الدین ناگوری درامد و گفت
سماع در من اثر کردہ بود و درہاے آسمان کشادہ گشتہ پاے در بہشت
نہادہ بودم تا دروں بروم دراثناے آں فلاں کس آمد و مرا باز داشت
من ازاں نعمت محروم شدم قاضی حمید الدین روے سوے ایں
رقاص بے اصول کرد و گفت بہشت جاے بے اصولاں نیست
نکتہ دربیاں استماع سماع و بکا و رقص حضرت سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز را بجہت سماع اگراست عامیکردند و روز پیش از اں
از طعام معہود کہ بوقت افطار مے آوردند نقصاں کردے و آنچہ معہود بود
معلوم است چہ مقدار در نکتہ مجاہدہ تحریر یافتہ است الغرض بعد از ادائے
اشراق در مجلس سماع در صدر بر سجادہ محبت و عشق بنشستے شاعرے

گوید شعر فیا حسن الزمان وقد تجلی + بهذا الغر والاقبال صل زده + یعنی پس اے نیکو زمانه در حالے که جلوه کرده بایں خوبی و بایں پیش آمد بالا را و از مشایخ کبار آنوقت چوں شیخ ضیاؤ الدین رومی و مولانا شمس الدین دامغانی جد ما درین کاتب حروف و مولانا حسام الدین اندپتی و مولانا نظام الدین پانی پتی و شیخ علی زنبیلی و سجاده داران زمانه چوں دریگانه پر یعنی و سراں حلقه حیدریان و قلندریاں و مسافران بحر و بر که در شهر مے بودند دراں جمع حاضر مے شدند بزرگے خوش گوید شعر طوبی لاعین قوم انت بینهم + فهمار من نعمة من وجهك الحسن + چوں طعام نهاری خرج شد قوالان خوش گوے که ملازم آنحضرت بودند چوں حسن پیهدی که بصورت و سیرت صوفیاں بود و صامت قوال در مجلس بنوبت سماع مے گفت و حسن پیهدی عجب قوالے بود که بمجرد آنکه آغاز کردے آتش بدلهاے عاشقاں در زدے و سنگدلاں را از جاے بجنبانیدے چوں آسیا بگردانیدے بزرگے خوش گوید بیت از صوت خوش تو خرقه پوشاں چوں صبح دریده اند گریباں + بعده صامت که ناطق معانی بود میان علم موسیقی بیتے در سماع گفتے الغرض چوں سماع آغاز کردے در حضرت سلطان المشایخ اثر کردے فاما چوں صاحب سماع نشدے چنانچه در نکته رقص تحریر یافته است بعده عزیزے مسافرے که دریں کار بودے صاحب سماع شدے و درویشاں و عزیزاں در رقص مے آمدند حضرت سلطان المشایخ در مقام خود بر سجاده کرامت یک ساعت نیکو ایستاده در گریه بودے چوں رومال[1] آستیں بگریه تر شدے هنگامه سماع کن بر گشتی بموافقت ایشاں با سکونت تمام داطرافے فراهم در رقص در آمدے و دو ر عاشقانه بکردے و باز در مقام خود بایستادے و گریه چناں غالب آمدے که سه چهار گز دستار[2] چه با آب چشم مبارک تر شدے و آب چشم مبارک نوعے پاک مے کردند که قطره از آب چشم مبارک در نظر کسے در نیامدے

[illegible]

[1] رومالیکه ستین کرده

[2] یعنی رومال

مگر آنکہ ہمیں دستار چہ تر گشتے بیشتر چناں بودے کہ از کف دست مبارک خود
آب چشم پاک کردے چنانکہ حضرت سلطان المشایخ بخط مبارک خود
در قلم آوردہ است کہ حق تعالیٰ در توریت یاد کردہ است کہ اے پسر
آدم چوں بگریی چشمہاے تو پس مسح مکن بجامۂ خویش ولیکن مسح کن
بکف دست زیرا کہ آں آب چشم رحمت است ایں آب رحمت را
باعضاے خود بمال عجب نیست کہ از آتش اماں یابی ایں ضعیف گوید
بیت ز عشق چشم تو از چشم من شد چشمۂ پیدا * ولے زاں چشمہ ہا دایم رواں
خون جگر باشد * و بوقت گریہ در روے مبارک ایشاں ہیچ تغیر ظاہر نشدے
چنانکہ خلق را مے باشد و ہرگز نعرہ و آہے از حضرت سلطان المشایخ
ظاہر نشدے مگر نفس سرد از سینۂ مصفّاے پُر درد بر آوردے و ہیچ قوال
را مجال نبودے کہ در آں مجلس از مقام سماع کہ آغاز کردہ است بجنبیدے
مگر آنکہ درویشے سوختہ از غایت شوق قوال را بگرفتے از مقام خودش
بجنبانیدے در گریہ و جنبش در آمدے مصرع ز ذوق عشق تو در جملہ ذوق
عشق گرفت * از منکراں سماع بعضے فقہا و فحول علما در مجلس حاضر
بودندے و از ذوق گریہ حضرت سلطان المشایخ کمر محبت
بستہ در پاے مبارک حضرت سلطان المشایخ افتادندے
شیخ سعدی گوید بیت ہمہ سرو ہا را بباید خمید * کہ در پاے
آں سرو بالا رود * و ازاں کار کہ انکار مے آوردند بلب اقرار
زمیں بوس آنحضرت مے کردند بیت سرے کہ نہ در پاے عزیزاں
رود * بار گراں است کشیدن بدوش * امیر خسرو گوید بیت
خسرو از بخت خوشت یاری کند انجا رسی * ہم بر زمیں نہ
دیدہ را گستاخئے با ما مکن * و اگر در عین سماع و حال
وقت چاشت در آمدے از مجلس بروں آمدے

وبدل فارغ نماز چاشت ادا کردے باز در سماع آمدے وبیشتر حال ایں بود
کہ بوقت سماع عزیزاں جامہ ہا و دستار ہا بقوالاں میدادند و بازنمے ستدند
کسے را از قوالاں قوتے نبود کہ آں دستار ہا وجبہ ہا بیروں آوردے وقتے
چند کورے از دستار مبارک باز شدے بایستادے وآں دستار را
باز بستے وبیشتر عطائے حضرت سلطان المشایخ دستار چہ بود کہ
آں باآب چشم تر بودے امّا چوں حضرت سلطان المشایخ درخانہ بودے
شب و روز در سماع الست و گریہ مشغول بودے مصرع عشق را مطرب
از درون باشد ✝ شیخ سعدی گوید بیت مطرباں رفتند وصوفی در سماع ✝
عشق را آغاز ہست انجام نیست ✝ اگر در خطیرہ ویا در جائے دیگر و یا در باغے
دل مبارک کشیدے حضرت بدولت برفتے امیر خسرو گوید بیت رفتم
بسوے باغ و بیاد ت گریستم ✝ بر ہر گلے و گرنہ گرایاد باغ بود ✝ در اثنائے
راہ اقبال خادم وعبداللہ کولی چپ و راست گرد ڈولہ حضرت
سلطان المشایخ شدہ باواز نرم ومرق بیتے گویاں باجگر سوزاں گریہ کناں
میرفتند وحضرت سلطان المشایخ چوں مستی طافح در ڈولہ گریہ کناں رفتے
عجب تاثیرے بود سماع سلطان المشایخ را در آں ایام ہر بیتے وصوتے
کہ حضرت سلطان المشایخ را در سماع ذوق دادے آں صوت وآں
بیت مدتے مدید درمیاں خلق مشہور شدے خورد و بزرگ و وضیع وشریف
در مجمع ہا و محلت ہا و محفل ہا وکوچہ ہا ذوقہا از صدقہ حضرت سلطان
المشایخ بے گرفتند و کار محبت وعشق را روز بازارے در جہاں پیدا
آمدے شیخ سعدی خوش گوید بیت پادشاہاں ملکنج وجند خوش اند ✝
عارفاں در سماع ہایاہوے ✝ وخلق را در آں زماں راحت جز حکایت
سماع و اخلاص دنیا زندی وشفقت ولینت و دل دریافتن وسر در
زیر پائے اہل دلاں نہادن کارے دیگر نبود وخوب طبعان عالم از

شعرای بے نظیر وندیماں دلپذیر وجوانان لطیفہ گوے ہمہ سر بر آستان
حضرت سلطان المشایخ نہادہ بودند واز دولت او ہر کسے باندازۂ
طبع خویش در ہر قسم کہ مے بودند ذوقہا در سینۂ خود احساس مے کردند
وقوالان خوشگوے کہ چاکران آنحضرت بودند وسائر قوالان شہر
نظر بر لطافت طبع آں بادشاہ عشق واضع علم موسیقی گشتہ دمبدم غزلے
جدید وصوت نوے آوردندے وکار سرود در العلوم علوی میرسانیدند
ایں ضعیف گوید بیت خلق شادی کناں بہر کوئے + مطربان در سماع
ہر سوے + زہرہ بنگر بدست دف کردہ + از خوشی خویش را صرف کردہ +
ایں ثمرۂ ذوق ومحبت حضرت سلطان المشایخ بود کہ با حق تعالے
داشت تکلمتہ در بیان بعضے مجالس سماع حضرت سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ روزے
حضرت سلطان المشایخ در دہلیز خانہ نشستہ بود وصامت قوال
پیش حضرت سلطان المشایخ مے گفت در سلطان المشایخ اثر
کرد وگریہ وحالے غالب شد کسے از یاراں آنجا حاضر نبود کہ در رقص
در آید حاضراں بدانسبب در تفکر شدند دریں اثنائے مردے از بیرون
در آمد وسر بر زمیں نہادہ در رقص شد حضرت سلطان المشایخ
نیز در رقص با وموافقت کردند ساعتے ذوق سماع بگرفتند چوں
سماع فرو داشت شد آں مرد بیروں آمد حضرت سلطان المشایخ
فرمود ایں مرد غیب را طلبید ہر دم متصل الطلب آنعزیز بیروں آمدند
چپ وراست بدیدند نیافتند غرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ
ایں مرد از مردان غیب بود چوں محبے وعاشقے کہ در دریاے محبت
غرق باشد خواہد کہ با یاد دوست در بحر آشنای شنا کند ودست و
پاے زند وبانوار تجلی مخصوص گردد ہر آئینہ از عالم غیب مردے

مجلس دیگر

باورسانند مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد
کہ روزے درخانہ برادر سید حسین درخانہ چہار ستون مجمعے بود حضرت
سلطان المشائخ دراں جمع حاضر بود و قوال جگری از مولانا وجیہ الدین
بصوتی مرق مے گفت و غالب ظن من آنست کہ ایں جگری بود (بھنا ہن
بھاجی اَیَا سُکھ سَیِن بَاسُون) حضرت سلطان المشائخ را ایں ہندوی
اثر کرد عزیزے صاحب سماع شد حضرت سلطان المشائخ در رقص درآمد
گریہ و حال غالب شد چوں ساعتے گذشت سماع فرود داشت کردند فاما
ہنوز سماع حضرت سلطان المشائخ درسر بود و گریہ باقی بود چوں قوالان
ایں حال دیدندے فی الحال ہماں سماع آغاز کردندے بنابراں باز ہماں
سماع شروع نمودند دریں اثنا حضرت سلطان المشائخ انگشت مبارک
خود برزانوے مبارک بطریق قلم راندو والد کاتب حروف و ملک السادات
سید کمال الدین احمد عم کاتب حروف و اقبال خادم و امیر خسرو ملک الشعرا
دریں حال مقابل حضرت سلطان المشائخ ایستادہ بودند سید کمال الدین
احمد اشارت راندن انگشت مبارک برزانوے مبارک دریافت اقبال را
گفت کہ حضرت سلطان المشائخ دوات و قلم و کاغذ میخواہد اقبال دریں محل
نازک پارۂ کاغذ پیش برد کہ حضرت سلطان المشائخ بدست مبارک نہادہ
و دریں جانب خواجہ محمود نبیرۂ حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
رقص اشارت کرد خواجہ محمد برقص برخاست حضرت سلطان المشائخ
دریں محل آں کاغذ بالا کرد کرا مجال آں کہ آں کاغذ از دست مبارک
حضرت سلطان المشائخ بستاند بضرورت اقبال پیش رفت و آں
کاغذ از دست سلطان المشائخ بستد بعضے کہ محل داشتند خواجہ اقبال را
مزاحم شدند کہ ببینند کہ سلطان المشائخ دراں کاغذ چہ نبشتہ است
چوں اقبال از اثر نظر سلطان المشائخ بہرہ یافتہ بود و پختہ گشتہ ہیچکس را

بر سر سلطان المشائخ واقف نساخت فی الحال آں کاغذ را در دہن انداخت
و فرو برد و بعضے از خواجہ اقبال روایت کنند کہ در آں کاغذ ایں نبشتہ
بود مصرع از دست تو بستدم و بدست تو دہم * اما چوں خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جد مادری کاتب حروف کہ یار غار سلطان المشائخ بود بدیدن
سلطان المشائخ آمد بعضے بخدمت مولانا از حال سماع و کیفیت کاغذ تمام
گفتند و التماس کردند کہ ایں مشکل از شما حل خواہد شد شما را مے باید کہ از سلطان
المشائخ کیفیت آں کاغذ پرسید چوں خدمت مولانا را با سلطان المشائخ
ملاقات شد مولانا از کیفیت سماع و آں کاغذ پرسید سلطان المشائخ آب
در چشم مبارک گردانید و آہے سرد از سینۂ مبارک بر آورد و فرمود کہ مولانا
مصرع نامہ نوشتن چہ سود چوں نرود دست سوے دوست مجلس دیگر کاتب حروف
از والد خود سماع دارد کہ روزے حضرت سلطان المشائخ در حجرۂ قدیم کہ درون
صفہ ستون خورد است نشستہ بود و در مقام خلوت صامت قوال
سماع آغاز کرد سلطان المشائخ در عالم بسط شد تجرید فرمود ہر چہ در خانہ
بود ہمہ را بہ بندگان خداے دہانید در آخر والد ایں ضعیف درآمد سلطان
المشائخ تجرید فرمودہ بود نظر کرد تا چیزے باشد بوالد کاتب حروف دہد سفرۂ
چرمیں آویختہ در نظر آمد والد فقیر را فرمود تو در مطبخ برو چند نان گرم بیار والد
امر سلطان المشائخ بجا آورد سلطان المشائخ فرمود کہ ایں نان ہا
را دریں سفرہ بنہ ایں سفرہ با ایں نان ہا تو بستاں ہر آئینہ چوں ولیے
عاشقے از سر ذوق نعمت بدرویشے دہد امید است کہ آں نعمت در
خاندان او باقی ماند و بفرزندان او توالد و تناسلوا برسد ایں
ضعیف گوید رباعی ایں نعمتے است دینی و دنیا طفیل آں * وایں ذوقہاے
غیبی در خاندان ماست * ہر روز نعمتے و بہر لحظہ راحتے * ایں یاد دست مونس جان
و روان ماست * مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد در آنچہ ملک قبر بک بخدمت

حضرت سلطان المشائخ ارادت آورد و قصر کرد و بعد چند گاہ اورا آرزوے
غلق شد و ترتیب جمیعتے شگرف کرد بہ نیت آنکہ حضرت سلطان المشائخ را در
آنجا خود طلبد و محلوق شود بخدمت حضرت سلطان المشائخ آمد و عرضداشت
کرد کہ اگر خانۂ بندہ را بنور حضور منور گردانند شرف خلف و سلف ایں بیچارہ باشد
سلطان المشائخ قبول نمے کرد آخر چوں عجز و بیچارگی قیر بیک بسیار شد بغیر
انشراح خاطر قبول کرد قیر بیک جملہ مشائخ وصدور شہر را جمع کرد چوں حضرت
سلطان المشائخ بخانۂ او رفت بعد آنکہ طعام نہاری خرچ شد سماع آغاز کردند
ہر چند قوالاں سماع آغاز کردند و از ہر نوع مے گفتند ہیچکس را اثر نمے کرد مجلس
ہمچناں بستہ بود تا آخر حسن بہدی قوال ایں بیت را در سماع گفت **بیت**
در کلبۂ درویشی در محنت بیخویشی * بگذار مرا با من ہر سوے مکن افسانہ * ایں
بیت در سلطان المشائخ اثر کرد گریہ و حالے غالب شد عزیزان و درویشان
مجلس را از ذوق حضرت سلطان المشائخ ذوقے و حالتے در گرفت الغرض
بوقت طلب خیریکہ در خاطر سلطان المشائخ مے گذشت ہماں معنی از غیب
بدیں بیت گویانیدند مجلس دیگر کاتب حروف را نیک یاد است کہ در عہد مجلس دیگر
سلطان غیاث الدین تغلق جمیعتے بود در بالاے بام جماعتخانۂ یاران و عزیزان
حاضر ایں مجلس بودند امیر خسرو استادہ بود سلطان المشائخ سبب
زحمت بالاے کہٹ نشستہ بود حسن بہدی در سماع ایں بیت مے گفت
بیت سعدی تو کیستی کہ درآئی دریں کمند * چنداں فتادہ اند کہ ما صید لاغریم
حضرت سلطان المشائخ را ایں بیت اثر کرد و مستغرق گریہ شد خواجہ
اقبال خادم سر آں کہٹ استادہ بود دستارچہ ہا از جامۂ باریک پارہ
مے کرد و بدست مبارک حضرت سلطان المشائخ میداد کہ سلطان المشائخ
بداں دستارچہ ہا آب چشم پاک مے کرد و بجانب حسن بہدی مے انداخت
شیخ سعدی خوش گوید **قطعہ** نا وداں چشم رنجوران عشق * گر فرو ریزند بجوے

آید بچے * شاد باش اے مجلس روحانیاں * تا خورند ایں مے کہ من مستم
ببوے * چوں ساعتے بریں حال گذشت سماع فرود اشت شد امیر حاجی
پسر امیر خسرو غزل خواندن آغاز کرد چوں بدیں بیت رسید **بیت** خسرو
تو کیستی کہ درآئی دریں شمار * کیں عشق تیغ بر سر مردان دیں زدہ است *
با ستماع ایں بیت حضرت سلطان المشائخ راہماں حال و ذوق پیدا
شد الغرض ہر بار کہ ایں بیت امیر حاجی مکرر کردے حضرت سلطان
المشائخ دستارچہ جانب امیر حاجی و یکد ستارچہ جانب امیر خسرو مے انداخت
الغرض چوں حسن قوال سلطان المشائخ را دراں حال دید ہماں بیت
شیخ سعدی کہ درصدر مسطور است در صوت گرفت دریں حال حضرت
سلطان المشائخ بجہت رقص اشارت بخدمت خواجہ موسیٰ پسر مولانا
بدر الدین اسحاق نبیرہ شیخ شیوخ العالم کرد خواجہ موسیٰ سر بر زمین نہاد
و برقص برخاست چوں ساعتے تواجد کرد سر بر زمین نہادہ بنشست حضرت
سلطان المشائخ ہمچناں در گریہ و ذوق سماع بود خداوندا آں چہ وقت
بود و چہ حال تا لب گور ذوق آنحال در سویداے دل کاتب حروف خواہد
بود و جاں با آرزوے آں ذوق کہ از سلطان المشائخ معاینہ کردہ است
بر یاد حضرت سلطان المشائخ خواہد داد انشا اللہ تعالیٰ ایں ضعیف گوید
بیت دل بزلف تو ہم عشق ابد دریابم * جاں بیاد تو دہم زندگی از سر
یابم * **مجلس دیگر** کاتب حروف را یاد است در خانۂ حضرت سید السادات
سید خاموش عم کاتب حروف کہ مناقب او در نکتۂ سادات تحریر یافتہ
است جمعیتے بود و دراں جمع سلطان المشائخ حاضر بود و حسن بہدی قوال
در سماع غزل شیخ اوحد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بصوت مُرق مے گفت چوں
بدیں بیت رسید **بیت** گفتی از آن دیگراں اوحد شدی دائم کنوں * تا
مہر تو بر جاں بود اوحد کیائے دیگراں * حضرت سلطان المشائخ

ایں بیت اثر کرد گریہ و حال غالب آمد در رقص درآمد و ذوق ے گرفت در
اثنائے ایں حال وقت فی الزوال درآمد سماع فرو داشت کردند و نشستن
فاما حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع ہنوز در سر بود و آب در دیدہ
مبارک چوں مروارید غلطاں بود پس طاقچہ نشست درین میاں امیر خسرو
غزل خواندن گرفت اول ایں بیت خواند بیت رخ جملہ را نمودہ مرا گفت
تو مبیں ٭ زیں ذوق مست بیخبرم کیں سخن چہ بود ٭ ہمینکہ ایں بیت بسمع
مبارک حضرت سلطان المشائخ رسید سلطان المشائخ بگوشۂ چشم کہ
چشمۂ محبت بود سوے امیر خسرو دید باز ہماں حال و ہماں گریہ بر سلطان
المشائخ مستولی شد چند کرت امیر خسرو ایں بیت مکرر کرد حسن بہاری
دریافت کہ حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع شدہ باز ہماں بیت شیخ
اوحد کرمانی در صوت گرفت سلطان المشائخ بسیار تاثیر کرد چنانکہ عزیزانے
کہ در مجلس بودند از صرفہ حضرت سلطان المشائخ در ذوق شدند حق علیم
و عالم است کہ چوں کاتب حروف را ذوق سماع حضرت سلطان المشائخ
کہ دریں مجلس بود در خاطر بگذرد آتش شوق جمال ولایت ہر بیننی سلطان
المشائخ در دل شعلہ زدن گیرد ایں ضعیف گوید بیت ز آتش شوق تو
دل خواہم سوخت ٭ جاں را بسوئے زلف تو خواہم داد ٭ کاتب حروف عرض
میدارد کہ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نشتہ دیدہ ام کہ شیخ مجد الدین
بغدادی در وقت شہادت ایں بیت میگفت ؎ گہ گہ دل پر خوں شدہ
عمارت مے کن ٭ ویں جان خراب را عمارت مے کن ٭ بے ہیچ گناہ
عاشقانرا مے کش ٭ وآنگہ سر خاک شان زیارت مے کن ٭ کہ واقعۂ شہادت
شیخ مجد الدین بغدادی بسمع خلق رسیدہ کہ شیخ مجد الدین بغدادی
مرید شیخ نجم الدین کبراست قدس سرہٗ شیخ مجد الدین در سماع
غلوے تمام داشت و بے سماع نتوانستی بود و قبول تمام یافتہ بود

چنانکہ اہل زمانہ مطیع و مُرید او بودند و خوارزم شاہ را از شہرت او و اطاعت خلق بد و عبرت بود الغرض شیخ مجد الدین را بارہا از کثرت سماع حضرت شیخ نجم الدین منع کردے چنانکہ روزے شیخ مجد الدین در سماع بود شیخ نجم الدین خادم را فرستاد کہ او را بطلب خادم آمد دید کہ شیخ مجد الدین درعین سماع و رقص است او را طلبید ند شیخ مجد الدین در ذوق سماع بود نرفت خادم بخدمت شیخ آمد ماجرا گفت شیخ فرمود باز برو و دست او بگیر و او را از سماع باز دار و بیار چوں خادم باز آمد دید کہ شیخ مجد الدین ہمچناں مستغرق ست و ایں سخن مے گوید مصرع ما ز بالا آمدیم و باز بالا میرویم * خادم دست شیخ مجد الدین گرفت و خواست کہ از رقص باز دارد میسر نشد ہمچناں خادم باز گشت و ایں سخن کہ در رقص مے گفت بسمع مبارک شیخ نجم الدین کبرا رسانید شیخ نجم الدین فرمود کہ ما ہماں نفس را او در مجلس مے گفت در کار او کردیم الغرض چوں شیخ مجد الدین از سماع فارغ شد در عالم صحو افتادہ دانست کہ نیاز نکردم جزاے ایں ایں حرکت طشت پر آتش بر سر مبارک برداشت و پیش شیخ نجم الدین کبرا در صفِ نعال بایستاد شیخ فرمود کہ ایں حاجت نیست ہماں نفس ماجراے تست الغرض در ایام سلطان خوارزم شاہ کہ بادشاہ بزرگ بود و شش لک سوار داشت ترکستان و خراسان و اصفہان تا حد عراق و از طرف ہندوستان تا لب سندھ در ضبط او بود و ایں بادشاہ را مادرے بود از آل بادشاہ خفچاق کہ در ملک رانی و کفایت کاردانی مثل نداشت و خطابِ او خداوند جہاں بود و ایں بادشاہ و مادر او ہر دو مُرید شیخ نجم الدین کُبرا بودند ہر دو را اتفاق خانۂ کعبہ شد بخدمت شیخ نجم الدین آمدند و گفتند کہ ما را اتفاق زیارت خانۂ کعبہ شدہ است اگر مخدوم شفقت کند

یارے از یاران خود نامزد حال ما کند تا پرا بر ما بیاید محض کرم باشد و بواسطهٔ
او هیچ ما قبول افتد شیخ نجم الدین بعد از تامل بسیار شیخ مجدالدین را رد ا
کرو بکنار دریا رسیدند خواستند که در جهاز خاص سلطان محمد خوارزم شاه
و مادرش و شیخ مجدالدین سوار شود چنانچه شیخ بخواهش هر دو سوار شد شیخ
مجدالدین در جمال و خوبی و ملاحت و صباحت بے نظیر عصر بود قضارا نظر
مادر خوارزم شاه بر جمال شیخ مجدالدین افتاد دل از دست داد و شیفتهٔ
جمال شورانگیز او شد. بیت تراخود هر که بیند دوست دارد ✤ گناہے نیست
بر سعدی مسکین ✤ و شیخ مجدالدین را در محبت حق تعالی از خود خبر نبود
قلیت از غیر خوارزم شاه ازینمعنی خبردار شده وغرور سلطنت خوارزم شاه را
بر آن آورد که شیخ را هلاک کند تا این شور عشق که برخاست فرو نشیند شیخ
مجدالدین را بسعادت شهادت رسانید و سر مبارک او را در طشتے نهاده با
هزار دینار بخدمت شیخ نجم الدین کبرا فرستاد و گفت که شیخ مجدالدین بسعادت
شهادت رسید و دینارها سے زر خون بهاے اوست و چون پیغام
خوارزم شاه بخدمت شیخ نجم الدین قدس الله سره العزیز رسید شیخ
فرمود که دیت مجدالدین ما و خوارزم شاه و تمام مملکت خوارزم شاه
است چون این نفس بر زبان مبارک شیخ نجم الدین کبرا گذشت بعده فرمود
که آه نفس خود را بیرون نمے آوردیم هم در آن چند روز خروج چنگیز خان شد
از جانب چین با نه لک سوار یک گلهٔ اسپان و شتران و گوسپندان وغیر
آن بناگاه از بیابان پیدا شدند و مملکت خوارزم شاه خراب کردند خوارزم
شاه را و چندین هزار علما و اولیا و خلائق دیگر از خورد و بزرگ از مرد و زن بزیر
تیغ آوردند و نام و نشان خوارزم شاه و اعوان و انصار او بر روے زمین
نگذاشت چنانچه در طبقات ناصری مسطور است الغرض بتاثیر قبول نفس
مبارک شیخ نجم الدین کبری در آن ایام قهر خداے تعالی نازل شد در شهر

خوارزم چوں چنگیز خان بخوارزم رسید ترکاں با تیغہاے برہنہ بخانقاہ
حضرت شیخ نجم الدین در آمدند دیدند کہ شیخ بر مصلّی مستقبل قبلہ نشستہ است
خواستند کہ شیخ را بہ تیغ زنند در حیرت افتادند شیخ فرمود کہ من چہل مرید را
در چہل حجرہ نشاندہ ام در مدت چہل روز سی وہفت روز گذشتہ سہ روز
باقیماندہ کہ ایشاں بگذارند تا چہل روز تمام نشود شمارا با من دستے نیست
چوں سہ روز گذشت و چہل روز تمام گشت آں چہل مرید ہر یک بمرتبہ کمال
رسیدند آں کافران ملعون باز تیغ ہا برہنہ کردہ بخانقاہ در آمدند اول شیخ
نجم الدین کبریٰ را بر سجادہ شہید کردند بعدہ آں چہل ولی را کہ نو نیاز بودند با
لوازم وجواری شیخ را شہید کردند واقعۂ شہادت شیخ فرید الدین عطار
نیز دراں خروج کفار در نیشاپور بود حضرت سلطان المشائخ فرمود چوں کافران
نیشاپور در آمدند اول تیغ بیاران شیخ عطار نہادند وایشاں را کشتن گرفتند شیخ عطار گفتے
ایں چہ قہاریست وایں چہ جباریست چوں نوبت بشیخ رسیدے گفت ایں چہ کرم است ایں
چہ لطف است قدس اللہ سرہ العزیز **نکتہ** دربیان فوائد بعضے مجالس حضرت
سلطان المشائخ درباب سماع مے فرمود کہ سلکہ سماع دریں شہر قاضی
حمید الدین ناگوری نشاندہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ وقاضی
منہاج الدین جرجانی چوں او قاضی شد صاحب سماع بود ایں کار
استقامت گرفت اما قاضی حمید الدین را باآنکہ مدعیاں با او منازعت و
خصومت بسیار کردند او براں حرف ثابت بود وقتے نزدیک کوشک
سفید در خانۂ یکے دعوت بود شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ
العزیز ہمانجا بود با عزیزان دیگر مولانا رکن الدین سمرقندی را خبر کردند
واو مدعی عظیم بود از خانۂ خود با خدمتگاران ومتعلقاں رواں شد تا در
خانہ درآید وسماع را منع کند قاضی حمید الدین را ازیں معنی خبر کردند قاضی خصم
خانہ را گفت کہ برو جاے پنہاں شو چوں ترا طلبند پیدا نشوی صاحب خانہ

ہمچناں کرد بعد ازاں قاضی حمید الدین فرمود در خانہ باز کنند و سماع در
دہند ہمچناں کردند رکن الدین سمرقندی با جمعیت خود بر در خانہ رسید
پرسید کہ خصم خانہ کجاست تاکید و تفحص بسیار کردند گفتند خصم خانہ غائب
است حاضر نیست باز گشت حضرت سلطان المشائخ برین سخن تبسم میفرمود
و مے گفت کہ قاضی حمید الدین نیکو تدبیرے کرد کہ خصم خانہ را غایب کرد
یعنی بے اجازت او اگر در آمدے مواخذ بودے بعد ازاں فرمود کہ بجریان
را نیز با قاضی حمید الدین ناگوری منازعت شدہ بود تا وقتے مولانا
شرف الدین بجری رنجور شد قاضی حمید الدین از صفائے کہ درویشانرا
باشد بعیادت او بر در او رفت او را خبر کردند کہ قاضی حمید الدین آمدہ است
او گفت آنکہ خدا برا معشوق مے گوید من روے او نہ بینم دریں مجلس
اسپر حسن عرض داشت کرد کہ نہ مقصود ازیں معشوق محبوبست
سلطان المشائخ فرمود دریں بحثہا بسیار است مردم انچہ میدانند
مے گویند اما یکے در خانۂ خود چیزے میگوید مردم چلکنند بعدہ فرمود چوں
ذکر سماع قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیاں آنوقت فتوی کردند
و جوابہا ستدند و نوشتند کہ سماع حرام است فقیہے بود کہ با قاضی آمد
و شد داشت مگر او ہم دراں چیزے نوشتہ بود و آں خبر بقاضی
حمید الدین رسانیدند درمیاں آں فقیہہ بخدمت قاضی آمد قاضی
روے سوے او کرد و گفت تو ہم جواب نوشتہ فقیہ شرمندہ شد
گفت آرے نوشتہ ام قاضی حمید الدین فرمود کہ آں مفتیاں کہ جواب
نوشتہ اند نزدیک من ایشاں ہنوز در شکم مادر اند لیکن تو زادۂ اما ہنوز
طفلے دریں مجلس یکے بخدمت حضرت سلطان المشائخ عرضداشت کہ دریں
روزہا بعضے از درویشاں آستانہ دار در مجمعے کہ چنگ و رباب و مزامیر بود
رقص کردند فرمود نیکو نکردہ اند انچہ نامشروع است ناپسندیدہ است بعد ازاں

یکے گفت چوں ایں طایفه ازاں مقام بیروں آمدند ایشاں گفتند که
شما چه کردید در آں جمع مزامیر بود سماع چگونه شنیدید و رقص کردید ایشاں
جواب دادند که ما چناں مستغرق سماع بودیم که ندانستیم که اینجا مزامیر هست یا نه
حضرت سلطان المشایخ فرمود ایں جواب هم چیزے نیست ایں سخن
در همه معصیتها بیاید دریں میاں امیر حسن عرضداشت کرد که صاحب مرصاد
العباد در بعضی نوشته و ایں دو مصراع عرضداشت کرد بیت گفتی که بنزد من
حرام است سماع ✤ گر بر تو حرام است حرامت بادا ✤ حضرت سلطان
المشایخ فرمود که آرے و ایں رباعی بر زبان مبارک راند رباعی دنیا طلبا جهاں
بکامت بادا ✤ و ایں جیفهٔ مردار بدامت بادا ✤ گفتی که بنزد من حرام است سماع ✤
گر بر تو حرام است حرامت بادا ✤ باز امیر حسن عرضداشت کرد که اگر علما دریں
دریں باب بحث کنند و در نفی سماع سخن گویند نیکو نماید اما آنکه در جامهٔ فقیر باشد
چگونه نفی کنند اگر نزدیک حرام باشد ایں قدر کنند که خود نشنوند اما با دیگراں خصومت
نکنند که شنوید خصومت درویشاں نیکو نیست سلطان المشایخ تبسم کرد و مالم ترتیعی
حکایت فرمود که چنیں علما هستند چیزے نیکو میدوید که عادا است خو کے کند وقتے
متعلمے امامت کرد جماعتے از علما بروا اقتدا کردند و یک عامی بود او هم اقتدا کرد مگر نماز چهار
گانه بود ایں متعلم را در قعدهٔ اولیٰ سهو شد سوم رکعت متصل دوم برخاست چوں
دانشمند بود میدانست که ایں نماز را چگونه تمام باید کرد و علما نیز ساکت بودند چوں
طریق اتمام آں میدانستند آں عامی بود غلبه کرده چنداں سبحان الله گفت
که نماز خود باطل گردانید آں متعلم بعد از سلام نماز روے سوے آں عامی کرد
که اے نادان احمق چندیں دانشمند حاضر بودند سخن نگفتند و خاموش بودند تو بیستی
که اینهمه غلبه کردی نماز خود باطل گردانیدی باز امیر حسن عرضداشت کرد که طایفه که منکر
سماع اند بنده نیکو میداند جز مزاج ایشاں وقوف تمام دارد غرض آنکه ایشاں سماع
نمے شنوند و میگویند ما از ینجے شنویم که سماع حرام است بنده سوگند نمی خورد اما راست عرض میدارد

۵۲۲ کہ اگر سماع حلال بودے ایشاں نشنیدندے سلطان المشائخ بریں سخن خندید امیر حسین گوید ؎ در ایام چو تو شکر لبے تا کے کشم تلخی ٭ بزن یک خندہ و دامان عیشم شکریں گرداں ٭ و فرمود کہ آرے چوں درایشاں ذوق نیست چگونہ شنیدندے و ہرچہ شنیدندے بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ منکر سماع از سہ حال خالی نیست یا جاہل است بسنن و آثار و یا کسے است کہ او را عجبے از اعمال نیک شدہ در آں غرہ گشتہ و یا کسیست کہ طبع وے بستہ است بداں سبب ذوق ندارد و مے فرمود مردے بحسن صوت چند شتر بارگراں را در راہ دراز بمنزل میرسانید چوں آں صوت بداشت ہمہ شتراں ہلاک شدند فرمود ؎ شتر را کہ شور و طرب در سراست ٭ اگر آدمی را نباشد خراست ٭ جز خداوند اں معنی را نغلطاند سماع اولت مغزے بیاید تا بروں آید ز پوست ٭ و ہم در مجلس حضرت سلطان المشائخ شخصے تقریر کرد کہ اکنوں در فلاں موضع یاران شما جمعیتے کردہ اند و مزامیر و محرمات درمیانست حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ من منع کردہ ام کہ مزامیر و محرمات درمیان نباشد نیکو نکردہ اند و دریں باب بسیار غلو کرد تا بحدے کہ گفت اگر امامے در نماز باشد و جماعتے در عقب او مقتدی شوند و در آں جماعت عورات ہم باشند پس اگر امام را سہو افتد مردانے کہ اقتدا کردہ باشند بطریق تسبیح اعلام دہد بگوید سبحان اللہ و اگر زنے واقف شود او چگونہ امام را آگاہ ند سبحان اللہ نگوید زیرا کہ نشاید آواز آں شنودن پس چکند پشت دست بر کف دست زند و کف دست بر کف دست نزند کہ آں بلہو میماند تا ایں غایت از ملاہے و امثال آں پرہیز آمدہ است پس در سماع طریق اولے کہ ازیں بابت نباشد یعنے در منع دستک چندیں احتیاط آمدہ است پس در سماع مزامیر بطریق اولے منع است بعد ازاں فرمود کہ سماع مشائخ شنیدہ اند و آنانکہ اہل ایں کار اند وہر آں کس

که صاحب درد و ذوق است که بیک بیت که از گوینده شنود او را وقتے پیدا آید اگر مزامیر در میان باشد یا نباشد اما آنکه از عالم ذوق خبر ندارد اگر پیش او گویندگاں باشند و از هر جنس مزامیر باشد چه سود دارد چوں از اهل درد نیست پس معلوم شد که ایں کار تعلق بدرد دارد نه بمزامیر و غیر آں بعد ازاں فرمود که مردم را همه روز حضور کجا میسر شود اگر در روزے وقتے خوش دریافت همه اوقات متفرقه آں روز در پناه آں وقت باشد و اگر در جمعے صاحب ذوقے و صاحب نعمتے باشد جمله اشخاص در پناهِ آں شخص باشند و میفرمود که خواجه جنید گفتے اگر بدانیم که نماز نفل گذاردن از مجلس سماع بهتر است بنماز مشغول نگردم و سماع شنوم و مے فرمود که مولانا برهان الدین بلخی را با وفور علم و کمال صلاحیت هم بوده است چنانکه بارها گفتے که خداے عزّ و جل مرا از هیچ کبیره نخواهد پرسید آنگاه حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود که ایں هم گفتے مگر یکے از کبیره از و پرسیدند که آں کبیره کدام است گفت سماع چنگ که چنگ بسیار شنیده ام و ایں ساعت هم بشنوم اگر باشد بعده سخن در بزرگی مولانا برهان الدین بلخی افتاد فرمود که برهان الدین حکایت کرد که من خورد بودم بقیاس پنج شش ساله کم یا بیش برابر پدر خود در راهے میرفتیم مولانا برهان الدین مرغینانے صاحب هدایه رضی الله عنه پیدا شد پدر من از وے تحاشی کرد و در کوچه دیگر رفت مرا بر جاے گذاشت چوں کوکبه مولانا برهان الدین مرغینانے نزدیک رسید من پیش رفتم و سلام کردم در من تیز بدید ایں سخن بگفت که ایں کودک نور علم مے بینیم من ایں سخن شنیدم پیش رکابے او رواں شدم باز مولانا برهان الدین بر لفظ مبارک راند که مرا خداے چنیں میگوید که ایں کودک در روزگار خود علّامهٔ عصر خواهد شد مولانا برهان الدین مے گوید که من اینچنیں شنیدم همچناں پیش میرفتم باز مولانا برهان الدین

مرغینانی فرمود که خدام را چنین میگویانند که این کودک چنان بزرگ شود که پادشاهان
بر در او بیایند و باز نیایند الغرض باز آئیم بر سر حرف کاتب حروف از والد خود سماع
دارد که مجلسے بود در آن مجلس درویشان و عزیزان بودند شیخ بدر الدین
سمرقندی خلیفه شیخ سیف الدین باخرزی رحمة الله علیهما هم بود در آن مجلس
سماع چنگ آغاز کردند شیخ بدر الدین در سماع رقص کرد و از غایت شوق و ذوق
دستار مبارک خود که از صوف پوشیده بود بر سر چنگی نهاد چون مجلس آخر شد عزیزے
بخدمت شیخ بدر الدین گفت چه رقص کردید شیخ بدر الدین این سخن شنید
این بیت خواند ؎ ما را بزدی و چنگ را نشکستے ٭ فردا بکشی خمار که امشب
مستے ٭ بذوق چند دعا ها بلند خواهی خواند ٭ بدار کین طرف آواز چنگ
مے آید ٭ و مے فرمود که شیخ نجم الدین کبری قدس سره فرموده نعمتے که در
بشر ممکن است همه را شیخ شهاب الدین سهروردی داده الا ذوق سماع
و مے فرمود که شیخ اوحد کرمانی شیخ شهاب الدین قدس سرهما آمد شیخ مصلی خود
بپیچید و زیر زانو نهاد و این معنی نزد مشایخ غایت تعظیم باشد الغرض چون
شب در آمد شیخ اوحد کرمانی سماع طلبید شیخ شهاب الدین
قوالان طلبید و فرمود که سماع مرتب گردانند و خود بگوشه رفت
و بطاعت و ذکر مشغول شد چون بامداد شد خادم خانقاه بخدمت
شیخ شهاب الدین آمد و گفت چون شب سماع بود آن جمع را
نهاری بباید شیخ گفت امشب سماع بود خادم گفت آرے شیخ
گفت من خبر ندارم بنده حضرت سلطان المشایخ فرمود که غایت
استغراق شیخ شهاب الدین بنگرید در ذکر چنان مشغول بوده که از
غلبه ذکر خبر از سماع نداشته و هر بار که سماع فرو داشت میکردند و قرآن میخواندند
شیخ قرآن مے شنیدند و سماع ایشان با چنین غلبه نمے شنید باید دانست
تا چه حد مشغول بود کاتب حروف از خدمت مولانا شمس الدین

۵۲۵ دامغانی که جد مادر من کاتب حروف بود سماع دارد که شیخ اوحد کرمانی خواست
که از خدمت شیخ شهاب الدین وداع کند در آن مجلس شیخ شهاب
الدین یک سراویل خود پیش شیخ اوحد کرمانی نهاد و شیخ اوحد کرمانی آن را
قبول کرد و آن را از میان چاک کرد و بالای پیراهن پوشید و هر دو دست از
جانب هر دو پای بیرون آورد و دست بوس شیخ شهاب الدین
کرد و گفت این اسفل قُل شیخ ماست باز آئیم بر سر سخن حضرت سلطان المشایخ
می فرمود عزیزی بود که او را عبدالله رومی گفتندی او بخدمت شیخ
بهاء الدین رحمة الله علیه آمد و گفت من وقتی بخدمت شیخ شهاب الدین
بودم سماع گفته ام شیخ بهاء الدین گفت چون شیخ سماع شنیده ما را هم باید
شنید بعد از این عبدالله را در حجره برد و بداشت تا شب در آمد چون شب
شد یکی را گفت عبدالله را در حجره ببرید با یک یار دیگر چنانکه ثالث نباشد این
عبدالله بگوید او یک مرد دیگر را بحجره بردند چون شب شد نماز کردند شیخ
از ادای نماز فارغ شد بحجره در آمد ما دو کس بودیم و حسب شیخ نشست و با وراد
مشغول شد بمقدار نیم سیپاره خواند بعده در حجره زنجیر کرد و مرا گفت چیزی
بگوی من سماع آغاز کردم ساعتی گذشت جنبشی در شیخ پیدا شد برخاست
و چراغ بکشت حجره تاریک شد من همچنان سماع می گفتم میدانستم که شیخ
میگردد چون نزدیک من آمد دامن بمن میرسید میدانستم که شیخ را جنبشی هست
اما نمیدانستم که شیخ در ضرب است یا بی ضرب الغرض سماع تمام شد شیخ
در باز کرد و بمقام خود رفت من و یار من همانجا ماندیم ما را نه طعام فرستادند
نه آب تا شب بگذشت بامداد خادم یکجامه چین و بیست تنکه آورد که شیخ
فرستاده است نکته در بیان مخفی سماع و بحث آن با حضرت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز کاتب حروف محمد
مبارک علوی المدعو بامیر خورد به ضمیر شفقت پذیر عزیزان

صاحب سماع عرض میدارد برآنجملہ کہ درزمان قاضی حمید الدین ناگوری قدس سرہ علماے شہرہا او مدعی شدند و در حرمت سماع و بر کفر مستمع سوالہا کردند و بیشتر علماے آنوقت بر حرمت سماع جوابہا نوشتند کاتب حروف آں سوالہا دیدہ است ہرآینہ چنانکہ سوال کنند ہمچناں جواب باشد خدا تعالیٰ قاضی حمید الدین ناگوری را عشقے کامل و علمے وافر و کراماتے ظاہر دادہ بود بایں ہمہ صدر جہان آں وقت قاضی منہاج الدین جرجانی کہ در علم و فضل و لطافت طبع مثل نداشت صاحب سماع بود و با قاضی حمید الدین و بزرگان دیگر کہ اہل محبت و عشق بودند سماع مے شنید چنانکہ شمۂ ازآں حالت در نکتۂ اہل سماع تحریر یافتہ است مدعیان آنوقت را جاے درآمد و سخن گفتن درباب سماع نماند خاما چوں آفتاب دولت و کرامت و عظمت حضرت **سلطان المشائخ** برجہانیاں طالع گشت و شوق سماع در علما و فضلا و صدور و اکابر وضیع و شریف دور و نزدیک کہ در جبلت ایشاں چاشنی عشق نہادہ بودند رسید و غلغلہ در عالم افتاد و ولولۂ عشق در دلہاے ایشاں جنبید و کار عاشقی و عشقبازی و سماع درجہاں از سرتازہ شد و عالم بوستانے گشت چنانچہ خواجہ ثنائی گوید

؎ زینجا نفیر ریزد و زانجا نواے ناے	آنجا فروش عاشق و اینجا نشاط یار
بر ہر طرف بہشتے و در سر بہشت حور	در ہر چمن نگارے و در ہر نگار یار
روے زمیں زنشاہد گل پر زر و نگار	شاخ شجر چو گوش عروسان شاہوار
مرغے بہر درخت و نواے بہر طرف	شاہے بہر طریق و عروسے بہر کنار

خار حسد مدعیان ایں کار را چنانکہ موروث دارند از سر خلیدن گرفت و مدتے ایں تعصب در دل داشتند کہ بدیدن نمے توانستن ایں ضعیف گوید

؎ مرازیں عشق فیروزی است مطلق ✤ و نیز چوں بیشتر اکابر و علما و صدور و اولیا و امرا و ملوک و مقربان بادشاہ عہد را بندہ و معتقد حضرت

سلطان المشایخ می دیدند مجال دم زدن نبود چون دیگی سر
پوشیده میجوشیدند و درین اندیشه می بودند مگر پادشاهی درین باب محضری
کند تا جراحت حسد را بنوک زبان بتراوند اللهم اجعلنی من المحسودین
ولا تجعلنی من الحاسدین یعنی ای بار خدایا بگردان مرا از حسد کرده
شده گان و مگردان مرا از حسد کنندگان با چندین علوم گوی این دعا
برزبان مبارک رسول رب العالمین گذشته بگوش ایشان نشنیده
است الغرض در عهد سلطان علاء الدین و قطب الدین علیهما الرحمة اندیشهٔ
ایشان کار نیامد و باز نخواندند چون تخت سلطنت بغیاث الدین تغلق
انار الله برهانه رسید شیخ زاده حسام الدین فرجام که پاتا به غریبی در خانهٔ
سلطان المشایخ کشاده بود و بانواع تربیت و شفقت سلطان
المشایخ پرورش یافته او را از جهت آنکه سر شهرت داشت بسیار مجاهده ها و
بلاها کشید چون در شوق و ذوق عشق نهاده بودند میسر نمی شد بدین
بهانه خود را خواست که مشهور کند بجهت غوغای محضر او را پیدا کردند
بیت بارے چو فسانه میشوی ای بی خرد * افسانهٔ نیک شو نه افسانهٔ
بد * قاضی جلال الدین لوالجی نائب حاکم مملکت در تعصب اهل عشق
مشهور بود و دانشمندان دیگر شیخ زادهٔ حسام را انگیختند و پیشوای خود
ساختند تا پیش بادشاه باز نماید که شیخ نظام الدین محمد مقتدای
عهد است سماع که در مذهب امام اعظم حرام است می شنود و
چندین هزار خلق درینکار که در شرع ممنوع است متابعت او می کنند
شیخ زادهٔ مذکور قربی پیش سلطان هم یافته بود این سخن بسمع سلطان
رسانیده سلطان غیاث الدین را از حل و حرمت سماع علم نبود ازین
سخن متحیر شد که اینچنین بزرگی که مقتدای عالم است نامشروع چگونه
کند نعوذ بالله عما یقول الظالمون و سوالها و فتواهای وقت قاضی

حمید الدین ناگوری و روایات کتب شرعیه پیش بادشاه برند سلطان وموٴ
چون علماء دین و حرمت سماع فتوی کرده و بجهت اینکار مزاحم شده سلطان
المشایخ را حاضر کنند و جمله علماء شهر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند
تا درین محل انچه حق است پیدا شود بزرگے گوید ه اختراے که بشب در ظلما
آیند * پیش خورشید محال است که پیدا آیند * همچنین پیش وجودت همه خوبان
عدم اند * گرچه در چشم خلایق همه زیبا آیند * الغرض این ماجرا که پیش سلطان
گذشته معتقدان بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند سلطان المشایخ
هیچ بخود راه نداد بیت جهان اگر همه دشمن شود بدولت عشق * جز مدایم
از ایشان که در جهان هستند * فاما علماے که اعلم وقت بودند بخدمتگار
حضرت سلطان المشایخ منسوب چنانکه مولانا فخر الدین زرادی و مولانا
وجیه الدین پائلی و غیرهما در اباحت سماع آیتهاے آوردند و در مجلس حضرت
سلطان المشایخ درباب سماع دلایل اباحت اقامت میکردند بدین
نیت که پیش از محضر استظهارے حاصل شود حضرت سلطان المشایخ که در دل
مبارک او از علم لدنی چون دریا موج میزد و هیچ با ایشان التفات نمیکرد و
درین باب سخن نمی فرمود ایشان متحیر ماندند اما بر تحیر حضرت سلطان المشایخ
اعتقادے تمام داشتند از ین همه خوشدل بودند الغرض چون حضرت سلطان المشایخ
را در حضرت بادشاه طلب واقع شد سلطان المشایخ از یاران خود کسے را طلب نفرمود فاما قاضی
محی الدین کاشانی که بوفور علم آراسته استاد شهر و علامه عصر بود و مولانا فخر الدین زرادی
که بزرگزاده و کریم الطبع تر از قاضی بود و جمیع علوم این هر دو بغیر طلب از بندگان سلطان
المشایخ در حضرت بادشاه رفتند بعده پیش از انکه محضر بود قاضی جلال الدین نایب حاکم
سلطان المشایخ را بطریق موعظت سخنان آغاز کرد و کلمات تعصب آمیز که نه لایق مجلس حضرت
سلطان المشایخ بودے گفت و تشنیع میکرد سلطان المشایخ حلمے ورزید و تحمل میکرد بعد از انکه
سخن را باینجا رسانید که اگر بعد ازین حوالے کنی و سماع بشنوی من حاکم شرع ام تعزیر بازآرم

سلطان المشایخ ازیں سخن در غضب شد و فرمود که معزول باد ازیں شغل که بقوت آں ایں سخن میگوئی بعد از دوازده روز از قضا معزول شد و عنقریب سفر کرده آمدیم بر سر حرف چوں محضر شد در آنچناں محضر که جمله علما و اکابر و صدور و امرا و ملوک حاضر بودند و توجه و تلطف بادشاه وغیره همه را بجانب سلطان المشایخ بود دریں محل شیخ زاده حسام گفت که در مجلس شما سماع می باشد و رقص می کنند و آه و نعره میزنند مثل ایں سخناں بسیار گفت سلطان المشایخ روے مبارک خود بجانب او کرد و گفت غلبه مکن و بسیار مگو بیا بگو سماع چه معنی دارد شیخ زاده حسام گفت من نمیدانم فاما علما می گویند که سماع حرام است سلطان المشایخ فرمود که چوں معنی سماع نمیدانی مرا دریں باب با تو سخنے نیست و نباید گفت شیخ زاده حسام که مدعی بود ملزم شد و شکسته خاطر گشت ع نراست حجت قاطع بدست یعنی علم * چگونه پیش رود دعوۀ من ناداں * بادشاه را گوش هوش باستماع سخن دلپذیر حضرت سلطان المشایخ بود چوں در بحث سخن بلند می کردند بادشاه همیں می گفت که غلبه مکنید بشنوید که شیخ چه می فرماید از جملۀ علما که حاضر بودند مولانا حمید الدین و مولانا شهاب الدین ملتانی ساکت بودند و هیچ سخن و حشت ازیں دو عالم زمانه بیروں نیامد بلکه مولانا حمید الدین فرمود چنانکه مدعیاں ذکر مجلس حضرت سلطان المشایخ می کنند چناں نیست برخلاف آنست من ایں امر معاینه کرده ام و دراں جمع همه پیراں و مشایخان و درویشاں دیده ام دریں میاں قاضی کمال الدین گفت که من جائے ایں روایت دیده ام قال ابو حنیفه السماعُ حرامٌ والرقص فسق لک یعنی گفت ابو حنیفه رحمة الله علیه سرود شنیدن حرام است و گردیدن و رقص کار بد است نزد ابو حنیفه ایں لفظ خواند حضرت سلطان المشایخ فرمود او را منع کردن نیامده است در اثنائے ایں بحث مولانا علم الدین در آمد نبیسۀ شیخ الاسلام شیخ بهاؤ الدین زکریا بادشاه روے بجانب مولانا علم الدین کرد و گفت تو هم دانشمندی و هم مسافر امروز مسئله سماع پیش من بحث می کنند

از تو مے پرسم کہ سماع شنیدن حلال است یا حرام مولانا علیم الدین گفت من
دریں باب رسالہ مسئلہ مقصدہ نام نوشتہ ام و ادلّہ کہ در حِلّ و حرمتِ آں آمدہ است
و در آں رسالہ کتابت کردہ ام آنانکہ بدل میشنوند ایشانرا مباح است و آنانکہ بنفس میشنوند
ایشانرا حرام باز مولانا علیم الدین را پرسید کہ تو در بغداد و شام و روم گشتۂ
مشائخ آں دیار سماع میشنوند یا نے و ایشانرا دریں کار کسے مانع میشود یا نے مولانا
علیم الدین گفت در ہمہ شہرہا بزرگان و مشائخ سماع مے شنوند و بعضے بادف
و شبانہ کسے ایشاں را مانع نمے شود و سماع درمیان مشائخ از شیخ جنید و
شبلی موروث است بادشاہ کہ از مولانا علیم الدین چنیں شنید ساکت شد
و ہیچ نگفت مولانا جلال الدین گفت باید کہ بادشاہ بر حرمت سماع حکم کند و
مذہب امام اعظم را دریں باب مرعی دارد دریں محل حضرت سلطان المشائخ
بادشاہ را گفت نخواہم کہ دریں باب حکمے کنی بادشاہ ہمیں حکم حضرت سلطان
المشائخ را قبول کرد و دریں باب حکمے نکرد و دریں حرف دو روایت است یکے
آنکہ مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ در رسالۂ اباحت
سماع کہ تالیف اوست و کشف المفتاح من وجوہ السماع نام کردہ آوردہ
است کہ صحیح ہمین است زیرا چہ آں بزرگ در آں محضر حاضر بود و بیشتر بحث
با قاضی کمال الدین صدر جہاں او کردہ و آں اینست وما قال المخالف
بحث
من الادلۃ فی تضلیل من تقول بالتحلیل لما کان ظاہر البطلان رجع ا
الی الحرمۃ والحِلّ ثم آل الی اولویۃ الترک والفعل وکان ذلک من اول الضحیٰ
الی آوان الفیء ثم قام اہل المجلس من عند السلطان فاما روایت
دیگر آنست کہ بادشاہ حکم کرد کہ حضرت سلطان المشائخ سماع بشنود
و کسے ایشاں را منع نہ کنند و دیگراں را چنانکہ طایفہ قلندران و حیدریان و
آنانکہ بنفس سماع بشنوند ایشاں را منع کنند و ایں روایت ضعیف است زیرا
چہ ایشاں در آں مجلس حاضر نبودند فاما معتبر و صحیح آنست کہ از مولانا

فخرالدین زرادی مروی است واللہ اعلم ہم درآں ایام یکے از حضرت سلطان المشائخ پرسید کہ مگر دریں وقت حکم شدہ است کہ خدمت مخدوم ہر وقت کہ بیا یند سماع بشنوند او را حلال است حضرت سلطان المشائخ فرمود اگر حرام است بگفتۂ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتۂ کسے حرام نشود آمدیم در مسئلہ مختلف کہ مثلاً ہمیں حکم استماع امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مباح مے دارد بادف وشبانہ برخلاف علماء ما اکنوں در ہرچہ حاکم حکم کند ہماں باشد بعد فراغ بادشاہ حضرت سلطان المشائخ را با تعظیم و تکریم بسیار باز گردانیدند فاما مولانا ضیاءُالدین برنی در حیرت نامۂ خود مے نویسد چوں حضرت سلطان المشائخ از محضر فارکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشیں مرا و مولانا محی الدین کاشانی و امیر خسرو شاعر را طلب فرمود چوں سعادت پائے بوس حاصل شد گفت کہ دانشمندان دہلی بعداوت و حسد من پر بودند میدان فراخ یافتند و سخنہائے پر از عداوت ایشاں بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ شد کہ در معرض حجت احادیث صحیح حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم نمے شنوند و ہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بروائت فقہ مقدم است بر حدیث و اینچنیں سخناں کسانے گویند کہ ایشانرا بر احادیث حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم اعتقادے نباشد ہر بار کہ حدیث صحیح حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم مذکور مے شد بر مے آمدند و منع میکردند و مے گفتند ایں حدیث متمسک شافعی است و او دشمن علماء ماست ما نمے شنویم و نمے دانیم با اعتقاد اند یا نہ کہ بحضور اولی الامر مکابرہ بر مے آیند و احادیث صحیح را منع مے کنند و ہیچ عالمے ندیدم و نشنیدم کہ پیش او احادیث صحیح حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردہ آمد و او گوید کہ من نمے شنوم من نمیدانم کہ ایں چہ روزگار است در آں شہرے کہ اینچنیں مکابرہ کنند چگونہ آباداں ماند عجب است کہ خشت خشت نشود بعد ازیں بادشاہ و امراو خلق کہ از قاضی شہر و علمائے شہر بشنوند کہ دریں

شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر احادیث پیغمبر علیہ السلام راسخ ماند وا ز
انوقت باز کہ ایشاں روایت کردن حدیث منع کردند من ترسانم کہ شومت اینچنیں
بداعتقادی کہ بر علمائے شہر معائنہ شد از آسماں بلا و جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد
بارید ازاں بود کہ در چہارم سال ازیں ماجرا تمامی علمائے کہ دریں محضر بودہ اندو
دیگر از اہم بسبب ایشاں در دیوگیر جلا کردند و بیشترے ازاں علما در دیوگیر
سر نہادند قحطے مہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد چنانکہ تا ایں غایت ایں
بلا ہا بکلی دفع نے شود سبحان اللہ ہر سخنے کہ بزبان مبارک حضرت سلطان
المشائخ گذشتہ بود عین آں معائنہ و مشاہدہ شد واللہ اعلم نکتہ در بیان نکتہ
استماع سماع اہل زمانہ مقر رصاحبدلان عالم باد مر مبتدی را باید کہ در سماع غلو نکند تا نفس
را ریاضت ناداہد بمجاہدہ ہائے سخت خورد انسوز چنانکہ در نکتہ مجاہدات مشائخ تحریر یافتہ است اہل
سماع کسے بود کہ در نظر او خلق را وقرے و عظمے نبود والا سماع او را در فتنہ اندازد و از اصل
کار باز ماند و نفس او را در غوغائے آرد کہ سر بالا نتواند کرد و در بیابان
حرص رشتہ تسبیح در گردن کردہ در بیاباں ہا بگرداند یک ساعت بخود
باز نتواند آمد و ذلت اہل سماع اینست کہ شب و روز سماع را کہ محک
مردان خداست و میدان معرکہ مجاہداں الہی طریق الغی ساختہ در پا ہا ۵ یعنی گمراہی
کوفتن بود و شور و شعب بر آسماں رسانند بدیں خود را مشہور گردانند
۵ حلکک اندر چراغ چیست تری است + شقشق اندر سماع چیست
بریست + در طریقے کہ شرط جائے سپری است + نعرۂ بیہدہ تری و خری
است + وگریہ صلحا را کہ از روے درد و نعرہ ایشاں را کہ از شوق حق است
و شور و رقص ایشاں پریشاں سازد یعنی بر طریق جوانان رقاص مایۂ خندۂ
نظارگیاں گرداند و ایں شہرت برایں شکل را سرمایہ بودن قوت خود
سازد خواجہ حکیم ثنائی گوید ۵ اے ہوا ہائے تو خدا انگیز + وائے
خدایا کہ تو جدائی ازاں + ۵ سماع اے برادر بگویم کہ چیست +

اگر مستمع را بدانم کہ کیست + اگر برج معنی پر د طیر او + فرشتہ فرو ماند از سیر او +
اگر مرد لہو است و بازی و لاغ + قوی تر شود دیوش اندر دماغ + و راہ و
روش پیران خود گذاشتہ در راہ ہوائے خود در رود و بایں حرکات ناپسندیدہ
خواہد کہ جائے برسد باللہ نرسد و اللہ نرسد بزرگے خوش گوید ؎
ہرگز نرسی بکعبہ اے اعرابی + کیں رہ کہ تو میروی بہ ترکستانست + حسبۃ
للہ نظر در مناقب و راہ و روش مشائخ طبقہ معظمہ ما کہ در صدد ایں کتاب
تحریر یافتہ است بکنید کہ از ابتدا تا انتہا چہ مجاہدہ ہا و بلا اختیار کردہ
اند بکرات بجہت رضائے باری تعالیٰ از غایت مجاہدہ و مشغولی باطن
خود را در معرض تلف انداختہ اند و ہیچ آفریدہ بر آں مطلع نگشتہ چوں
کار بجاں و کارد باستخواں رسیدہ است آنگاہ بسماع مشغول شدہ
اند و در بحر آشنائی دست و پائے زدہ اند ؎ دست و پائے بزنم
گرچہ نکو میدانم + کہ ترا بینم و از دست غمت جاں نہ برم + زیرا چہ بخط
مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام و نقل از عوارف
کردہ است کہ سماع حق مریدان و معتقدان و اصحاب ریاضت است
چوں نفس و تن ہلاک شود او را حقیست ان لنفسک علیک حقا
یعنی بدرستی کہ برائے نفس بر ابر تو حق است چوں زمانے از سماع بیا
سائد باز او را بر کارے بہ برند چوں قضیہ بریں جملہ است مے باید کہ اتباع
آں بزرگاں کند کہ از دیناء زار ماندہ کہ ظاہر او چرب و شیریں است و
باطن او زہر ہلاہل عنقریب رفتنیست و در نظر مشائخ قدس اللہ سرہم
ہم گذشتنی پیش حق جواب دادنیست بہر طریق در بیکار درمے آئی حق
بر ضمیر تو مطلع است و باحوال تو شاہد امروز حیات و زندگانی بطریقہ پیران
خود بگذراں تا در زمرۂ ایشاں باشی حضرت سلطان المشائخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود ؎ گر نیک آیم مرا ز ایشاں گیرندہ

دربدباشم مرا بدیشاں بخشند + کاتب حروف چند حرفے براستی واخلاص و
دردمندی درقلم آوردہ است چوں منظور نظر کیمیا اثر خواہد شد خواہند
دانست واگر کسے دعاے خیر کند ایں نویسندۂ بیچارہ را کہ باغواے نفس و
ہواے وخواہش شیطاں مبتلا است عاقبت او بخیر باد ے الخ اگہ منم خصوصتے
نیست + ورہست میان تست من بیگنہم + ما نصیحت بجاے خود کردیم +
روزگارے دریں بسر بردیم + **باب دہم** دربیان بعضے ملفوظات ومکتوبات
حضرت سلطان المشائخ کہ در ابواب ماتقدم تحریر نیافتہ است وایں بیچارہ
حسب فہم خود بیان کردہ وایں باب مشتمل بربیست وچہار نکتہ است **نکتہ** باب دہم نکتہ
دربیان علم وعلما بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام العلم
بالانسان والعقل بالعزیزۃ ولهذا یقال عالم ومُعلّم ومُتعلّم فی العلم ولا یقال
عاقل ومُعقّل ومُتعقّل فی العقل کتب عمر بن عبد العزیز الی مکحول الشامی
تعلمت فضرت عزیزاً عند الناس فاستعمل للتصیر عزیزا عند الله تعالی عن
عثمان المغربی ذکر بین یدی الشافعی العلم علمان علم الابدان وعلم الاثان
وعلم الادیان علم الحقایق والمعارف وعلم الابدان علم الریاضیات والمجا
هدات قال ابن المبارك طلبت علم الدنیا قد لنی علمی نزلنها روے
محمد بن الحسن فی المنام وسُئل ما فعل الله بك قال غفرلی وسُئل عن ابی
یوسف قال غفر الله لی وسُئل عن ابی حنیفہ رضی الله عنہ قال انا مع الذین
انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین والشهداء قیل لیحیی بن الرازی
مالنا لا نتشفع قال علمناء ینال القائل عقیما قال ابن المبارك بعد الماتین
لعرب بلا میزہ ولم تجرد من الجرة من کتبہ مع عالمی قال احمد بن حنبل رضی الله
عنہ من کان یؤمن بالله وبالیوم الاخر ولا یدخل الحمام الی ابشرك بالجنة
فرأیت تلك اللیلة کان قائل یقول فان الله تعالی قد غفر لك باتباع
السنة وجعلك اماما یقتدی بك قلت من انت قال انا جبرئیل قال الحسن

بن زیاد کان یوسف بعد المباحثۃ ان طعام الخلیفہ افسد ذہنک فارجع
الی طعامک لیرجع ذہنک الیک قال لقمان افسد و اعلم العلماء و لا نفقتہ
و انفعلہم واقتہ و الزہاد بزہدہم ولا نفقتہ و اجبلہم الحسنۃ یرغاہا
الجبار یرد فی الحدیث یحشر العلماء السوء فی صورۃ الجبار و القردۃ
والخنازیر غالب حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ مقام علم عالی است
بزرگے گوید حل مقادیر اہل العلوم قد اوجب اللہ تعالی اجلالہا و لہذا
بوقت حل یک مسئلہ مشکلہ عالم حلاوتے یابد کہ بادشاہ در بادشاہی خویش
نیابد فاما علماے از انچہ بیشتر است خبر ندارند و درویش را وقتے باشد کہ
از عبادت خود حلاوتے یابد کہ آں حلاوت علما از حل مسئلہ مشکلہ مے یابند
در جنب آں ہیچ بود ہمیں حال درویش را چوں صفت تواں کرد وے فرمود
خواجہ ابو المؤید رحمۃ اللہ علیہ از پدر خود پرسید العلماء ورثۃ الانبیاء
کیانند او گفت ہمیں علما کہ تو مے بینی خواجہ ابو المؤید گفت حاشا کہ اینہا
باشند زیرا کہ انبیا را علم الکتابی نبود پدر او گفت الحمد للہ از کلماتے کہ اینہا
آں از حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم لامع بودیکے بر زبان شما
ما جاری شدہ وے فرمود کہ چوں کسے تعلم کند زود مشہور شود و تعلم از درویشی
آساں تر است و اگر دو کس یکے عالم و دیگرے غیر عالم بر در درویش رود و انچہ
در درویش است بر لوح غیر عالم نقش انداز د و غیر عالم عالم شود و بجاے
برسد کہ عالم دیر تر رسد فاما اگر جاہل نباشد کامل و مکمل نگردد و حضرت
شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز در انچہ عوارف
تصنیف میکرد فرمودہ است لولا انّہ العقل لضاق الوقت عن ہذا العلم
من سبحانہ تعالی ایضاً و الا کسے را کہ با حضرت عزت شغلے باشد بدیں ہا
مشغول نتواند شد و المشائخ کانوا یامرون المریدین بتحصیل العلم و لا یخرجون
لہم ترکہ الی ان یشغلہم الحال عن العلم فاما الذین قنعوا بمقالا ابرار فلہم

نقل عامیہ مشغلی حضرت مولانا داود مولانا فخر الحق والدین حضرت مولوی فخر الدین نظام الدین رضی اللہ عنہ لولا صیغہ العلم لضاق الوقت عن ہذا العلم ہکذا فی العوارف

۵۳۵ ان یطالعوا الکتب من ارسوا لعلوم الدینیة و میفرمود مولانا برہان
نسفی دانشمندے کامل الحال بود اگر شاگردے بخدمت او بیامدے تا چیزے بخواند
او گفتے اول با من سہ شرط کن تا چیزے ترا بیاموزم شرط اول آنست کہ طعام
یکوقت بخوری تا دماغ علم خالی باشد شرط دوم آنست کہ سبق ناغہ نکنی اگر
یکروز ناغہ کردی روز دوم ترا سبق نگویم شرط سیوم آنست کہ چوں در راہے
مرا پیش آئی سلام کنی و بگذری و دست و پاے افتادن و تعظیم بسیار کردن
درمیان نباشد و ے فرمود در عہد قدیم چہار تن برہان نام در دہلی آمدند یکے
برہان الدین بلخی دوم برہان الدین کاشانی سیوم و چہارم یاد نے آیند
الغرض میان ایشاں موافقت تمام بود چنانچہ طعام و آب یکجا میخوردند و تحصیل
علوم یکجاے کردند اول کہ دریں شہر رسیدند قاضی شہر قاضی نصیر الدین بود
او برہان کاشانی را در محفل مسئلہ فرمود ایں برہان مردے ترک و کوتہ بالا
بود چوں نکتہ آغاز کرد متعلماں گفتند ایں ریزہ چہ خواہد گفت او را عرف ہمیں
ریزہ شد الغرض ایں برہان مردے بود در آخرہا از ابدالاں شد حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ من او را دیدہ بودم ہر روز پگاہ آمدے
اسپ اندہ و خدمتگاراں از صد زیادہ بودند ہیچ خدمتگارے ہمراہ
نبردے او را پسرے بود نور الدین نام پسر پدر را گفت کہ ما دشمناں
بسیار داریم و تو ہر روز تنہا از خانہ بیروں میروی اگر غلامے را بر خود
بری تا کوزۂ آبے بتو دہد نیکو باشد مولانا برہان الدین فرمود بابا
نور الدین آنجا کہ من میروم غلام را مدخل نباشد ترا نخواہم کہ پسر منی
بعدہ فرمود کہ من سہ دانشمند درویش صفت دیدہ ام یکے مولانا شہاب
الدین از میرت بود دوم مولانا احمد حافظ سیوم مولانا احمد کیتھلی فرمود
کہ مولانا احمد حافظ مردے خداے بود وقتے مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز در حدود سرسی با من ملاقات شد

مرا گفت چوں بروضۂ متبرکۂ شیخ رسی سلام من رسانی ؎ رو اے صبا و سلام
بر آستانش رساں ٭ بصحن و منظر و دیوار و در بانش رساں ٭ و بگوی کہ من
دنیا نمے طلبم طالباں آں بسیار اند و عقبیٰ نیز ہمیں حکم دارد من ہمیں میخواہم
کہ تَوَفَّنِیْ مُسْلِماً وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ بعدہ حکایت مولانا احمد کیتھلی فرمود کہ
پیرے بود با برکت اگرچہ با کسے پیوند نداشت امّا صحبت مردان حق بسیار
دریافتہ بود در لقیۂ اول کہ او را دیدم از ہیئت و تقریر او معلوم شد کہ یکے از
واصلان است چیزے در خاطر من بود از وے پرسیدم جواب داد کہ آں
مرداں ہمچنیں باشند حضرت سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود اگر ایں
مشکل از صد دانشمند پرسیدمے حل نشدے و ہم از اخلاق او حکایت میکرد
کہ بر من آمدہ بود و بیشتر خدمتگاراں پیش من جمع شدہ بودند یکے ازاں بے ادبی
کرد یکے چوب زدہ شد مولانا کیتھلی چناں در گریہ شد کہ گوئی آں چوب او را
زدند و گفت ایں شومیّت من بود کہ ایں الم بدو رسید حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ مرا از رقت و شفقت و شکستگئ او تمام در دل پیدا شد
بعدہ فرمود وقتے در حدود سرسے رسیدم شنیدم کہ دی روز دریں نزدیکی
دزداں راہ زدہ اند و مسلماناں کشتہ شدہ اند درمیان ایشاں دانشمندے
بود مولانا کیتھلی مے گفتند قرآن مے خواند تا آنکہ شہید شدہ رحمۃ اللہ علیہ
چوں روز دوم بر سر آں کشتگاں رسیدم تفحص کردم ہماں مولانا کیتھلی بود
کہ شہید شدہ غفر اللہ لہ و مے فرمود بعد از نقل امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ رجوع
خلق با مام احمد حنبل بود امام شافعی متحیر ماند امام حنبل روزے
بمکان امام شافعی رفت بعدہ رجوع با مام شافعی شد بدیں طریق
امام احمد حنبل خود را از میان خلق بیروں آورد و بحق مشغول شد
و مے فرمود مولانا فخر الدین زرادی مذہب امام شافعی داشت
ہر بار کہ ذکر امام اعظم میکرد رحمۃ اللہ علیہ مے گفت خواجہ محمد اجل سجزی فرمود کہ

کہ اے مولانا تو قرآن خواندۂ چیزے خواندن میدانی او گفت آرے چندیں کتب تصنیف کردہ ام خواجہ محمد گفت خداے عزّوجل والذین اتبعوھم باحسان رضی اللہ عنہم ورضوعنہ درحق تابعین فرمودہ امام اعظم از تابعین بودہ است بعدہ حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ ہفت صحابی دریافتہ بودوے فرمودے یکے از خلفاے ملک الموت را درخواب دید از و پرسید کہ عمر من چند است و چند ماندہ است ملک الموت اشارت بہ پنج انگشت کرد چوں بیدار شد جملہ معبران شہر را طلبید جملہ حکما و علما بقدر فہم و احتیاط خود چیزے مے گفتند یکے پنجاہ سال و دیگرے پنج سال و دیگرے پنج روز در دل خلیفہ ہیچ یکے قرار نمیگرفت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمود مراد ملک الموت ازیں پنج انگشت نفی پنج علم است بدلیل آنکہ خداے تعالیٰ در کلام مجید خود مے فرماید ان اللہ عندہٗ علم السّاعۃ وینزّلُ الغیث ویعلم ما فی الارحام وما تدری نفس ماذا تکسب غدا وما تدری بای ارض تموت یعنی بدرستی کہ اللہ تعالیٰ نزدیک آں اللہ تعالیٰ علم قیامت و فرودمے آرد باران را و میداند خداے تعالیٰ چیزے را کہ در ارحام است از پسر و دختر و درنمے یابد ہیچ نفس بشر کہ چکار خواہد کرد در روز دیگر و درنمے یابد بشر کہ در کدام زمین خواہد مرد امام فرمود ادراک جملہ خلایق را از دریافت ایں پنج علم کوتاہ گردانیدہ و علم آں نجود اضافت کردہ وے فرمود بزرگے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را درخواب دیدہ پرسید کہ بر من رسیدہ است شما فرمودہ اید کہ در ہر عصرے مرداں باشند کہ عالم از برکت ایشاں قایم ماند حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم او را تصدیق کرد بعدہ او پرسید کہ دریں عصر آں کیست فرمود محمد ادریس کوفی اند طریق دیں تکافی * شافعی در جہل راشافی * آں قریشی زاہل و آں کوفی * او بہمت فقیہ ایں صوفی * ہمہ نیک اند بے حکومت تو * تو بدی و سبک خصوصیت تو * وے فرمود از مولانا مجد الدین جاجری روایت کنند کہ ہر شب پیش مولانا فخر الدین زرّادی ستہ جزناے قطعہ کاغذ

سفیدے نہادند مع دوات وقلم با مداد بنشته وتصنیف کرده نے یافتندے بسے ۵۳۹
دریں سنه جز شرح کلمهٔ لا اله الا الله بنشته یافتندے مولانا شهاب الدین ادہی
که ذکر او در باب مناقب یاران اعلی تحریر یافته است حاضر بود گفت چنیں شنیده
ام که در کتابخانه قاضی برهان الدین بلخی نسخهٔ اربعین رازی بخط مصنف است
درآں نسخه دو صفحه متصل از اول تا آخر همیں کلمه الله بنشته بود چنیں آورده اند که در
وقت کتابت ایں کتاب ذکر حق جل وعلی بر وے مستولی بود هرچه میخواست که
منویسد همیں کلمه الله بنشته مے شد بعده مے فرمود چوں علم بیاموزد او از علم در خدمت
نیک باقیمت است بے درد نیست در علم جز سعادت چوں سعادت چوں
طاعت کند کار او بهتر بود پس باید که هر دو را یکشد یعنے علم وعمل از نظر فرو اندازد
تا بعجب مبتلا نشود وے فرمود چندیں علما و دانشمنداں که بوده اند هیچ کس پیدا نیست
که کجا بوده اند وکه بوده چیزے که باقی ماند حسن معامله است وایں حیات معنوی است
آں را آساں مے تواں یافت شبلی وجنید تا ایں زماں زنده اند وے فرمود
که اول شب امام اعظم رضی الله عنه نقل کرده است وآخر شب امام شافعی
رحمة الله علیه متولد شده در بیعنی خاقانی فرماید **مثنوی**

چوں فلک عهد تازی در نوشت	آسماں چوں من سخن گستر نزاد
بو حنیفه اول شب نقل کرد	شافعی آخر شب از مادر بزاد

حکیم سنائی در بیان علم گوید

علم ره جانب اله برد	جهل ره سوے نفس وجاه برد
جاں که بے علم تن بمیراند	شاخ بے برگ میوه کے ماند
حکم از علم نیک پے گردد	سنگ بے اصل لعل کے گردد
علم داں خاصهٔ خدا آمد	علم خواں شرح مصطفی آمد
کشت بے آب بار و بر ندهد	تخم بے مغز بس ثمر ندهد
در دے علم تخم در شوره است	علم بے درد سنگ هر گور است
علم کز بهر حشمت آموزی	نیست جز رنج ومحنت روزی

۵۴۰

بدنجوانی و لے بتر گردد	وربود نیک نیکتر گردد
سوے عالم بہ است از سوے ظن	دانش جان بہ از تو آتش تن
برگ دہ دوست را و دشمن را	علم جان را بہ عمل تن را *
کاویک سالہ را بہا دو درم	علم یک لحظہ را بہا عالم *
عالماں خود کمند در عالم	بار عامل میان عالم کم

نکتہ۔ نکتہ دربیان شب معراج حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند کہ معراج چہ نوع بود فرمود کہ از مکہ تا بیت المقدس اسرا بود و از بیت المقدس تا فلک اول معراج بود و از فلک اول تا قاب قوسین اعراج بود سایلے زیادہ کردہ گفت قلب را معراج و قالب را و روح را ہم چگونہ بودہ باشد در جواب او ایں مصرع برزبان مبارک راند مصرع فظن خیرا ولا تسال الخبر یعنے پس گمان کن نیکو و مپرس نیکو را انگاہ فرمود دریں ہا ایمان باید آورد و در تحقیق و تفتیش آں غلو نباید کرد بعد ازاں فرمود بزرگے فرمودہ است ندانم کہ شب معراج حضرت رسول علیہ السلام را آنجا بردند کہ عرش و کرسی و بہشت و دوزخ بود و یا ہمانجا آوردند کہ رسول علیہ السلام بود دریں صورت مرتبہ حضرت رسالت پناہ بالاتر بود ۵

برنہادہ ز بہر باغ ارم	پاے برفرق عالم و آدم
دوجہاں پیش ہمتش بدو جو	سر ما زاغ و ما طغے بشنو
باز گردش سوے معراج پراز	گفتہ وہم شنیدہ آمد باز *
جسم جاں کردہ در خزانہ راز	پیش محراب آبروانش نماز
نہج صدق در دو ابرو داشت	کشش عشق در دو گیسو داشت
عزتش لا نبے بعدے گوی	ہمتش الرفیق اعلے جوی
قبہ بر فرق آفتاب زدہ	راہ او جبرئیل آب زدہ

که توان زد زروی رحمت بیم ٭ اینچنین نوبتی بدور کلیم

نکته در بیان وفات حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز می فرمود هر پیغمبری را وقت نقل مخیر میکردند تا وقت نقل حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم حضرت عائشه رضی الله عنها در خاطر ایمعنی گذرانید که چه خوش است که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم چندگاه دیگر درمیان اصحاب باشد و بعالم بقا نرود سوی حضرت رسول صلی الله علیه وسلم نگریستن گرفت حضرت رسول علیه السلام بر لفظ مبارک راند که مع النبیین والصدیقین والشهداء والصالحین وی می فرمود نقل پیغمبر صلی الله علیه وسلم از دار فنا بدار بقا در غره ربیع الاول بود و تا نه روز دفن نکردند هر نه حرم رسول علیه السلام طعام دادند و روز دهم حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه چندان طعام داد که تمام خلق مدینه را رسید منقول است که صحابه کرام در آنچه خواستند که پیغمبر صلی الله علیه وسلم غسل دهند متفکر شدند که با جامه غسل دهند یا بغیر جامه نخست آوازی شنیدند که بی جامه غسل کنید حضرت امیر المومنین علی رضی الله عنه گفت توقف کنید ثانیا آوازی شنیدند که با جامه غسل کنید آنگاه با جامه غسل دادند آواز اول از شیطان بود دوم از خضر علیه السلام خواجه حکیم ثنائی گوید مثنوی

در ترنم تبارک الله گوی ٭ بود مشتاق درگه حضرت
زخمها خورده درجها کرده ٭ او عاقبت رفت در پس پرده
چون دم از حضرت شهود زده ٭ آتش اندر همه وجود زده
طوطی جانش چون قفس بشکست ٭ رفت بر فرق جبرئیل نشست
آنکه در پیش خالق زار نهفت ٭ زان همی الرفیق الاعلی گفت
تنش نالان و جانش فرخنده ٭ از درون بسوز و از برون خندد

نکته در بیان عقل بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز بنشته دیده ام العقل نور فطری یزین بالسمع والکسب وقال رسول الله علیه السلام

العقل فی القلب والرحمۃ فی الکبد والرافۃ فی الطحال ویدرك الغلام لاربع عشر سنہ وینتہی حلولہ لاربع عشرین وعقلہ لثمان وعشرین وقال ابن عباس صلی اللہ یا امیرالمومنین رایت الرجل نقل قوامہ ویکثر زادہ ورجل یکثر قوامہ ویقل زادہ ایہما احب الیك قال سالت النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما سالتنی قال احسن ھا عقل الشاطا عقل من اکثر النّاس برحم فصاح الراعی من ھولہا وھو لا یزجرہا الکسب للرسل العقل والقلوب سماویۃ وملکوتیۃ والنصوص والابدان ارضیۃ وملکیۃ وانك من النور وھذان من الظلمۃ والعقل مشتمل علی اصلین التقرب الی اللہ بالطاعۃ والنور والی الخلق بالادبہ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللّٰھمّ جن عقلی قبل موتی ثلثہ ایام قیل لم قال خوف ان تجری علی لسانی فی ذلك الوقت شی فیختم لے بالشقاوۃ وان لم یکن لی عقل رُفع عَنّی القلم قال الامام جعفر الصادق رضی اللہ عنہ من سعادۃ الرجل ان یکون خصمہ عاقلا ومن خصمی لا عقل لہ یعنی النفس خواجہ حکیم ثنائی گوید ؎

ہرچہ در زیر چرخ نیک وبدانند	خوشہ چینان خرمن خرد اند
عقل ہم گوہر است وہم کان است	در تن مرد عقل سلطانست
عقل طرار وحیلہ گر نبود	عقل غمّاز وکینہ ور نبود
عقل جز خواجہ محقق نیست	نفس جز کافر ومنافق نیست
عقل ہرگز بکذب راضی نیست	عقل ہرگز وکیل قاضی نیست
وانکہ راضی بکذب وسالوسی است	آنکہ غمّاز وآنکہ ناموسی است
آنکہ او آبروو ناں طلب است	وآنکہ لاہی وآنکہ بوالعجب است
انہمہ عقلہاے عاریتے است	کز پے مال وجاہ وتربیتے است
درگذر این کیاست اوباش	عقل دیں جوے وپس رواد باش
عقل دیں جزا داعطا نکنند	نا نبردہ است بحق رہا مکنند

دایۂ زیر ایں کہن بنیاد	نیست کس را چو عقل مادر زاد
پدر و مادر و حیات لطیفت	نفس گویا شمار عقل شریف
زایں دو جفت شریف طاق مباش	و اندریں سرّ و صل عاق مباش

نکتہ در بیان دنیا و ترک دنیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود یکے صورتاً و معناً دنیاست و یکے صورت دنیاست و معناً دنیا
نیست بعدہ بیان فرمود کہ آنچہ صورتاً و معنیً دنیاست آں زائد از کفاف و معصیت
است و آنچہ صورتاً و معنیً دنیا نیست آں طاعت با خلاص است و آنچہ صورتاً
دنیا نیست و معنیً دنیاست طاعت بریاست یعنی برائے دفع مضرت و
جلب منفعت و آنچہ صورت دنیاست و معنی دنیا نیست آں اداے حق
حرم خود است یعنی با اہل خود فراہم آید بہ نیت آنکہ حق او بگذارد بعدہ فرمود اصل
دانائی آنست کہ از دنیا پرہیز کند اگر مردے وصیت کرد کہ ثلث مال من بعد
از من بمردے دہند کہ او اعقل الناس باشد حکم آں چگونہ است فرمود
حکم او آنست کہ ثلث مال او بکسے دہند کہ تارک الدنیا باشد یکے از حاضراں
سوال کرد کہ چوں تارک دنیا باشد ثلث مال او چگونہ قبول کند فرمود سخن
در مصرف میرود و حکم ایں مسئلہ بعد ازاں فرمود دنیا سیم و زر و اسپان و اسباب
نیست بلکہ تعلق و محبت بانہاست اگرچند کہ نداشتہ باشد بعدہ فرمود کہ شکم تو
دنیاے تست اگر کمتر خوری از تارکاں دنیا باشی و اگر سیر خوری نباشی بعدہ
فرمود بزرگے مصلّے برروے آب انداختہ بود و نماز میکرد و مے گفت خداوندا
خضر کبیرہ ارتکاب مے کند اورا ازاں توبہ دہ ہمدریں حال خضر حاضر شد
و گفت اے بزرگ کدام کبیرہ است کہ ارتکاب مے کنم آں بزرگ گفت
چوں درختے در بیاباں نصب کردہ و در سایۂ آں درخت مے نشینی و
آسائش مے گیری و مے گوئی کہ ایں درخت براے خدا نشاندہ ام خضر در
حال مستغفر شد بعد ازاں آں بزرگ در ترک دنیا با خضر گفت کہ چنیں باش

که من مے باشم خضر گفت تو چگونه مے باشی و چه میکنی گفت من همچنیں میباشم اگر
جمله دنیا بمن دهند و گویند که قبول کن که فردا بر تو حساب نخواهد بود و ایں هم
گویند که اگر نخواهی ستد ترا بدوزخ خواهند برد من دوزخ قبول کنم نه دنیا خضر
گفت چرا قبول نکنی جواب داد که دنیا مبغوض حق است چیزیکه خدا او را دشمن
دارد بجاے آں دوزخ قبول کنم نه آں زیراکه دوزخ اولی تر از قبول دنیا و
مے فرمود که از شیخ شیوخ العالم شنیدم که هر که ترک دنیا بگیرد حق جل و علی
دنیا را با دنیا داراں در پاے او در آرد و مے فرمود حق جل و علی چوں
بنده را عزیز گرداند دنیا را در نظر او خوار گرداند و هر که را خوار گرداند دنیا را
در نظر او عزیز گرداند و مے فرمود ترک دنیا آں نیست که خود را برهنه کند و لنگوته
بند و ترک دنیا آنست که بخورد و بپوشد و بپوشاند و بخوراند و منفعتها
بر دلهاے شکسته و مستحقاں رساند و دل خود متعلق دنیا ندارد و همت
باید که بلند گرداند و از سر شهوت باید خاست بعده ایں مصراع بزباں مبارک
راند مصراع یک لحظه ز شهوتے که داری برخیز ❊ بعده فرمود کیست که از سر خسیسے
برنخاست و بر شریفے اقدام نکرد و مے فرمود همه معاصی در حجره است کلید او حب
دنیا ست و همه طاعت در حجره است کلید او محبت فقر است و مے فرمود صاحب
دلے را مال بسیار میراث رسید مناجات کرد الهی من ایں را نگاه خواهم داشت
فاما دل بروے باید گماشت ایں را بتو میسپارم بشرط آنکه مرا حاجت شود بمن
دهی ایں بگفت و جمله بدرویشاں داد بعده بر آں مقدار که او را حاجت بودے بر فور
آں مقدار در آمدی که گوئی بحق امانت داده است که حقتعالی بهنگام طلب امانت
وا میگذارد دریں محل محی الدین کاشانی ایں آیت خواند رب المشرق والمغرب
لا اله الا هو فاتخذه وکیلا یعنی پروردگار جاے بر آمدن آفتاب نیست سزاوار
پرستش مگر او پس بگیر او را کار ساز و بار رساننده خود حضرت سلطان المشایخ
را ایں معنی خوش آمد تحسین فرموده بود سه مردے حلیم پیش پسر ❊ داد چنیں

ہزار بدرۂ زر + روزے گفت ✓ گفت بابا نصیبۂ من گو + گفت اے پور در خزانۂ ہو + قسم تو بلی وصی و بے انباز + من بحق دادم او دہد بتو باز + ✓ او بجز کارساز جان ہا نیست + بکن ظلم با تو زانہا نیست + وے فرمود وقتے رسول علیہ السلام با یاراں گفت درویشے را مخیر کردند کہ دنیا و انچہ درو ست اختیار مے کنی و یا انچہ در عقبیٰ است برائے تو مہیا کردہ اند او ہماں اختیار کرد چوں ایں حکایت تمام شد حضرت امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ گریستن گرفت صحابہ پرسیدند کہ حال چیست گفت ایں درویش کہ حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم ازو خبر داد او مصطفےٰ است صلی اللہ علیہ وسلم المخیر ہو المخیر وے فرمود اگر کسے روز ہا بصیام گذارد و شب را بصیام و زائر الحرمین باشد اصل ایں باید کہ دوستی دنیا در دل او نباشد بعد ازاں فرمود ہر کرا دوستی و محبت دنیا در دل باشد او دنیا پرست است مثنوی

چلنی بار کاندریں فرسنگ + بار بسیار بر سر و خر لنگ

خر لنگ و ضعیف و بار گراں + منزلت سنگ لاخ و تو حیراں

راہ تاریک و چراغ بے روغن + باد صرصر تو با دخانہ مکن +

ہر صور کز وجود طاؤس است + باد مسعود پائے منحوس است

ہست نقش ریا چو صورت شمع + شمع او راست تابش اندر جمع

ہست در نقش و شکلہ گرد نعم + شکل ابلیس ابلہ و ابکم

نفس اعجاب ہست در سینہ + قبۂ ہبر جسم در آئینہ +

ہمہ در نفس ناسپاس تواند + ہمہ در پردۂ حواس تواند

باش تا روے بند بکشاید + باش تا با تو در حدیث آید

تا کیا سرانش ندۂ بر در + از پۓ پنجرونہ راہ گذر

گر بمیری نداشتہ ایشاں را + کم کنی ملک و ملاک خویشاں را

تکملہ در بیان فقر و غنا و فضیلت فقر بر غنا بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نفعنا اللہ بدوام ...

قیل الفقر لا انس بالمعدوم والوحشۃ بالمعلوم الفقر فی الدنیا مفتاح باب الغناء فی الاخرۃ وفی الحدیث من مات ولم یترک درھما ولا دینارا لم یدخل فی الجنۃ اغنی منہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ وقف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوما علی اصحاب الصفۃ فرای فقرھم وجھدھم وطیب قلوبھم فقال ابشروا یا اصحاب الصفۃ فمن بقی منکم علی النعت الذی انتم علیہ الیوم راضیا بما ھو فانہ من رفقائی یوم القیامۃ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز العلماء اشرف الناس والفقراء اشرف الاشراف الفقیر بین العلماء کالبدر بین الکواکب السماء وے فرمود درویشے کہ بعبادت وطاعت مشغول باشد اورا در بیت المال حقے نیست درویش راناں از زنبیل باید خورد ودریغا تا ایں ساعت زنبیل مشایخ نمے گردد وراحو دہن زنبیل حضرت شیخ شیوخ العالم بگشتے وے فرمود در فضیلت فقر وغنا میان علما اختلاف است خواجہ جنید وابراہیم خواص واکثر علما گفتہ اند الفقیر الصابر القایم بشروط ما علیہ افضل من الغنی الشاکر القایم ما علیہ وابو العباس بن عطا مخالف ایشان است حجت او قولہ تعالی ووجدک عائلا فاغنی باری تعالی بر بندہ خود منت نہاد یعنی اگر غنا افضل نبودے منت ننہادے وحجت ایشان ایں حدیث کہ لکل احد حرفۃ وحرفتی الفقر والجہاد من احب الفقراء فقد احبنی ومن ابغضھا فقد ابغضنی شیخ جنید بغدادی ابو العباس را دعاے بکرد حق اورا بغلو مال مبتلا کرد وے گفت با ایں بلا کہ مرا مبتلا کردند دعاے جنید است بعدہ ازاں قول رجوع کرد اختلاف در صدر اول بود بنا بر آنکہ غالب اموال خلق حلال بود اما درزمان ما غالب اموال حرام است وشبہ پس فقر بر غنا افضل باشد بلا اختلاف وبخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام الناس اربعۃ طبقات طبقۃ قارۃ بحظوظ الدنیا والاخرۃ والطبقات مختلفۃ الاولی

هم السعداء على الاطلاق والثانية هم الاشقياء على الاطلاق والاحزيا
اضافتيان ونبينا عليه السلام لقوله تعالى لولاك لما خلقت الافلاك
سيد الانبياء والانبياء من خلقه افضل ممن سواه فان قيل اليس
الجمع بينهما كما لسليمان عليه السلام لانه اطاعة الجن والانس والريح
ونبينا قال عليه السلام الفقر فخري وان الله خير قلنا للملك صورة
وحقيقة الاستغناء والقدرة وهما كانا في نبينا عليه السلام خير فرد قال
لولا العون والقدرة احببا لاصبح موسقا اشتكى عن صورة الملك
والجمع بينهما على قسمين احدهما ان يكون طرف آخرته ارجح على دنياه
والثاني على العكس ولسليمان من الثاني ولنبينا صلى الله عليه وسلم من
الاول ما نال سليمان عليه السلام من الدنيا كان على سبيل السعة
الا ان الله خلق الدنيا لاجل النبي عليه السلام فعبر عنها بالخير والغنا
لقوله الحج عرفه نكته در بیان طبقات حضرت سلطان المشایخ نور ۶۰
الله سره العزیز مے فرمود پیغمبر صلی الله علیه وسلم مے فرماید که امت من پنج
طبقه باشند هر طبقه مدت چهل سال الطبقة الاولى طبقة العلم والمشاهدة
الطبقة الثانية طبقة البر والتقوى والطبقة الثالثة طبقة التواصل و
التراحم الطبقة الرابعة طبقة التقاطع والتدابر الطبقة الخامسة طبقة
المرج والحرج فرمود که طبقه اول طبقه علم و مشاهده است و آں صحابه
کرام بودند دوم طبقه بر و تقوی و آں تابعین بودند سیوم طبقه تواصل و تراحم
تواصل آں باشد که چوں دنیا ایشاں را اقدام نماید و اگر آں دنیا میان ایشا
مشترک باشد طرف دیگراں سہل و سست گذارند تراحم آں باشد که اگر دنیا
تمام بایشاں روے آرد بے مشارکت غیر ایشاں آنرا نفقه کنند و در راه
حق بمصرف رسانند چهارم طبقه تقاطع و تدابر تقاطع آں باشد که اگر دنیا
روے بر ایشاں آرد بسبیل مشارکت بقطع و خصومت بر آیند و اگر دنیا

خاص با ایشاں پیوند د ایشاں آنرا تمام گیرند و پشت بخلق دہند و ہیچکس را
نصیب نکنند و طبقۂ پنجم حرج و مرج باشد یعنے در گوشت و پوست یک دیگر افتند
و مدت ایں پنج طبقہ دویست سال باشد بعد از دویست سال سلخ بر آید
چوں حضرت سلطان المشائخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود
ایں حکم بعد از قول رسول صلے اللہ علیہ بدویست سال تمام شدہ است ایں
زماں خود مردم چگوید نکتہ در بیان نیت حضرت سلطان المشائخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود اول نیت صالح مے باید زیرا کہ نظر خلق بر عمل است
و نظر حق بر نیت چوں نظر خدا بر نیت باشد ترک عمل پسندیدہ است و نیت آں
نیست کہ مردے در دل گوید میکنم و یا چنیں کار کنم ایں حدیث نفس است
نیت آنست کہ از دل چیزے مبعث شود و آں چیزے دینی باشد یا دنیاوی
جاری مجری فتوح است من اللہ تعالی و آں در دل بعضے بیسر شود و در دل
بعضے بیسر نشود ہر کہ دل او سوے دنیا مایل شود او را ایں اختیار نیست
در خیرات اکثر احوال اینعنی میسر نشود مگر بجہد بعدہ حکایت فرمود کہ در مسجد
آدینۂ دمشق وقف بسیار است متولی آں مسجد بس قوی حال است
گوی دوم بادشاہ است تا بغایتے کہ اگر بادشاہ را مالے حاجت باشد از متولی
قرض کند الغرض درویشے بطمع آں اوقاف در مسجد دمشق طاعت و عبادت
آغاز کرد کہ مگر شہرتے یابد و تولیت بدو دہند و مدتے بطاعت مشغول شد
ہیچ کس نام او را بر زباں نراند تا شبے ازاں طاعت ریائی پشیماں شد
با خدایتعالی عہد کرد کہ نرا خاص برائے تو خواہم پرستید نہ بطمع شغل و ہماں عبادت
کہ مے کرد ہیچ ازاں نقصان نکرد و بہ نیت صالح در عبادت مشغول شد ہم دراں
نزدیکی او را بجہت شغل تولیت طلب کردند او گفت کہ من آنرا تارک
شدہ ام بسیار در طلب آں بودم اکنوں چوں ترک آں کردم بمن میدہند
الغرض ہمچناں بخدا مشغول شد و بر آں شغل آلودہ نگشت نکتہ در بیان

صبر و رضا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ صبر آنست کہ چوں مکروہے بدو رسد در آں صبر کند و بکائے نکند اما رضا آنست کہ از اں بلا ہیچ کراہتے بدو نرسد گوئی آں بلا بدو نرسیدہ است و متکلماں ایں معنی را منکر اند چنانچہ در ادعیہ ماثورہ منقول است از حضرت سلطان المشائخ و بخط حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم کثیرا ما یقول اللھم انی اسالک الصحۃ والامانۃ وحسن الخلق والمحبۃ وفی قلوب الناس وعنہ ومن التمس رضاء اللہ رضی اللہ عنہ وارضی الناس عنہ من التمس رضا الناس سخط اللہ علیہ واسخط علیہ الناس المومنون الصالحون فی الکافرین قلیل والصالحون فی المومنین والصادقون فی الصالحین قلیل والراضون فی الصابرین قلیل فاطلبوھم واغتنموا صحبتھم سئل ابو عثمان المغربی عن قولہ علیہ السلام اسالک الرضا بعد القضا قال لان الرضا بعد القضا ھو الرضا قال نبی من الانبیاء یا رب کیف رضی المساکین عنک قال ابو حامد الابلقاء ربکم لکنی اعرف کیف الرضا بقضاء اللہ تعالی حتی یورث یوما بسبیلک ملح فرائیت اعمی یقول اللھم اغفر لمن یاخذ بیدی و بلغنی فاخذت بیدہ وقلت لہ این مصلاک قال بیت اللہ تحج بہ فحیلنئذ عرفت لرضا بقضاء اللہ فنودی فی سری ان لم یرض بما فعلت فاستعد لمن بیق فی جنت بعدی فلیس فی الھوی واہل النجا یھوی وسھل النمایرضی ابیات

باش در حکم صولجانش گوی	ہم سمعنا و ہم اطعنا گوی *
بر در حق بباش و ور مگرد *	کہ بزاری شوی دریں رہ مرد
نہ بوے لیک نیست در کارے	تو کئی اندریں میاں بارے
آن ادئی ملک ستیزہ باو	گر گریزی از و گریز باو *
قدرش را بچشم خویشتن بیں	خواجہ آزادگی مباش ہمیں
جان و اسباب خویشتن در باز	بر رہ سیل ور ود خانہ مساز

٩٧ شنیدہ ام
٩٨ قبول کردیم

چند پرسی کہ بندگی چہ بود	بندگی جز فگندگی نبود
آنکہ دلہاے آشنا داند	دل زخوردن چرا جدا ماند

نکتہ

نکتہ دربیان خوف و رجا بخط حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام اذا قشعر جلد العبد من خشیۃ اللہ انحطت ذنوبہ کما انحط عن الشجرۃ الیابسۃ ورقہا قال اللہ عزوجل یاموسیٰ تخاف من غیری قال نعم اخاف ممن لا یخاف منک قال رجل یارسول اللہ اھو مومن وقت الذنب قال اھو یخاف اذا انب اذ قال نعم خوفہ یدل علی ایمانہ سئل شاہ الکرمانی ما ثواب الخوف قال ان یخاف الحسنۃ قیل الذین امیر حرف الخوف یعد الذین یبسون قال رجل لعارف انی اخاف من فلان قال لا تخفہ فان قلت من یخاف بین یرجو قال جبرئیل لمیکائیل الف العجب من ھو ان اللہ تعالیٰ خلق الخلق وصورھم واعطاھم النعم وھو یعصی بہ اعجالھم لم ینقص من ملکہ فلم یعاقبہم قال میکائیل کما قال جبرئیل علیہما السلام واز حضرت سلطان المشائخ سوال کردند کہ مرجیان وناجیاں کدام اند فرمودناجی آنرا گویند کہ ہم ازرجا سخن گویند انگاہ فرمود مرجی بر دو نوع است مرجی خالص وغیر آں مرجی خالص آنست کہ ہمہ از رحمت گوید

نکتہ

نکتہ دربیاں ریا بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام الریا لا یقبلہ الحق ولا یمدحہ الخلق قال الفضیل کانوا افبلنا یراؤون الناس بما عملوا فصاروالیوم یراوون الناس بما لم یعملو قال الجنید من خالط الناس داریھم ومن دارھم راایاھم در مجلس حضرت سلطان المشائخ ذکرے افتاد کہ در ایام سابقہ در مسجد جامع دایم شب بیدار مے بود وہمہ شب قیام میکرد بایید شغل شیخ الاسلامی دریں میاں حکایت فرمود کہ بقالے مدت بیست سال صایم مے بود وہیچکس را بر حال او اطلاع نبودے تا غایت اہل او را معلوم نبود کہ او صایم مے باشد اگر در خانہ

می بودی چناں نمود سے کہ مگر در دوکان چیزے خوردہ است واگر در دوکان
بودے چناں نمودے مگر در خانہ چیزے خوردہ باشد **نکتہ** دربیان توکل
حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ اعتقاد بر
حق باید کرد ونظر برہیچکس نباید گماشت بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ ایمان
کسے تمام نشود تا ہمہ خلق در نزدیکی او ہیچو پشک شتر ننماید بعدہ گفت کہ
ابراہیم خواص رحمۃ اللہ علیہ در سفر حج رفتہ بود در اثنائے راہ او را با
کودکے ملاقات شد ابراہیم گفت اے کودک کجا میروی گفت بکعبہ
ابراہیم گفت زاد وراحلہ تو کو کودک گفت اے ابراہیم خدائے تعالیٰ بے
اسباب بندہ را بار دنے تواند کہ مرا بے زاد وراحلہ بکعبہ رساند فی الجملہ
چوں ابراہیم خواص بکعبہ رسید آں کودک را دید کہ پیش از وے در کعبہ
رسیدہ است وطواف مے کند چوں نظر کودک بر ابراہیم افتاد گفت
اے ضعیف الیقین توبہ کردی از آنچہ مرا گفتی دریں میاں فرمود کہ وقتے نباشی
بخدمت خواجہ بایزید آمد وازاں فعل توبہ کرد خواجہ از وپرسید کہ تو چند
مردہ را کفن کشیدی او گفت ہزار کس را باز پرسید از انجملہ چند کس را
رو بقبلہ بود وچندیں کس را روانہ قبلہ گردانیدہ گفت دو کس روے بقبلہ
یافتم ودیگراں را روے از قبلہ گردانیدہ حاضراں از خواجہ پرسیدند کہ سبب
توجہ دو کس بقبلہ وچندیں کس را روے محول از قبلہ چہ باشد فرمود آں
دو کس را اعتماد بر حق بود ودیگراں را نہ بعدہ فرمود مشائخ رزق را
چہار قسم کردہ اند یکے رزق مضمون ورزق مقسوم ورزق مملوک ورزق
موعود رزق مضمون آنست کہ آنچہ بدو رسد از طعام وشراب وآنچہ او را
کفاف است آنرا رزق مضمون گویند یعنی خدائے تعالیٰ ضامن آنست
وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقہا یعنی از گرندہ بر زمین مگر بر
اللہ تعالیٰ است رزق آں گرندہ ورزق مقسوم آنست کہ اول قسمت

شدہ است در لوح محفوظ نبشتہ است بیت ز دنیا رزق ما غم خوردن آمد ٭ نشاید خورد الارزق معلوم ٭ و رزق مملوک آنست کہ ذخیرۂ او باشد از درم و دینار و اسباب دیگر و رزق موعود آنست کہ حق تعالیٰ وعدہ کردہ است و من یتق اللہ یجعل لہ مخرجًا و یرزقہ من حیث لا یحتسب یعنی وکسے کہ بترسد از خدا بگرداند برائے او خرج و رزق دہد او را از جائیکہ نمیداند الخ بعد ازاں فرمود توکل در رزق مضمون است نہ در رزقہائے دیگر زیرا کہ آنچہ مقسوم است درآں توکل نیست و نمے آید و آنچہ مملوک است در توکل نیست و نمے آید و آنچہ موعود است بالقطع خواہد رسید بعدہ فرمود توکل سہ مرتبہ دارد مرتبہ اول آنست کہ یکے بجہت دعوی وکیل گرفتہ کہ ہم عالم است آں وکیل و ہم دوست موکل پس آں موکل امین باشد کہ وکیلے دارم کہ ہم در کار جواب دانا است و دوست من است درینصورت ہم توکل باشد و ہم سوال چنانکہ گاہ گاہ وکیل را ہم گوید کہ در دعوی جواب چنیں گوئی کہ آں ہمہ را آخر رسانی مرتبہ دوم توکل آنست کہ طفلے باشد شیر خوارہ مادر او را شیر میداد و را ہم ہمیں توکل باشد و سوال نباشد طفل نگوید کہ مرا شیر دہ او را در دل وثیقہ باشد بر شفقت مادر مرتبہ سیوم توکل آنست کہ مردہ باشد در دست غسال آں مردہ را ہیچ تصرفے و حرکتے نیست ہر گونہ کہ غسال خواہد میگرداند و مے شوید و ایں مرتبہ بلند و اعلی است نکتہ در بیان حلم و عفو و غضب و حیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان صحابہ رضی اللہ عنہم حضرت امیر المومنین ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ مشہور بود تا نجاشی با او چیزے گفت او بعیبے طعنہ کرد ابوبکر گفت اے خواجہ از چندیں عیب ہا کہ در من است ترا سہل چیزے روشن شدہ است بعد ازاں فرمود امام عاصم کہ صاحب قرات است وقتے جانب صحرائے رفتہ بود سفیہے با او سفاہت کردن گرفت و ناسزا ہا مے گفت

(حاشیہ: توکل) (حاشیہ: نکتہ)

امام عاصم ہیچ نگفت تا آنگاہ کہ نزدیک شہر رسید آں سفیہ ہمچنان می‌گفت
قرین آں سفاہت مردماں رسیدند عاصم روے سوے او کرد و گفت
نباید کہ دریںجا بدگوئی زیرا چہ مرا دوستان و آشنایان بسیار اند بہ بد گفتن
تو آنکتے رسانند و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ‌ام
العلم عینہ والحلم زینتہ ولہذا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللہم اغنی بالعلم
وزینی بالحلم او علیہ ضعیف وقال یا کریم انی اتیت الیک وان عاقبتنا فنحن
اہل لعقوبۃ وان عفوت عنّا فانت اہل عفو قال قد عفوت عنکم وفی
روایۃ کما قال یوسف لاخوتہ لا تثریب علیکم الیوم یغفر اللہ لکم وہو
ارحم الراحمین قال حکیم اذا غضبت فانظر الی السماء ثم الی الارض ثم
الی خالقہما زال عنک الغضب عمران الحکیم کما ادم صلوات اللہ علیہ
یکون نبیا قال لو نسب من بنیاتی ولکن اجعل ذلک فرضا لیوم الجزاء قال علیہ
السلام لا یزء الحیاء الامن دار حلیضہ او رتبت الحیاء علی ضربین حیاء
الرب من الکرم وحیاء السائل من الذل مردے فرمود العفو خیر من الکظم یعنی
اگر عفو نکند و خشم فرو خورد و بیم آں باشد کہ در دل حقد بندد و کینہ دریں محل فرمود
در عرصۂ قیامت حق تعالی فرماں دہد کہ ندا کنید کہ ہر کہ بر ما حقے دارد بیاید و حق
خود بستاند جملہ انبیا سر فرو انداز ند و کسے را مجال آں نباشد کہ دعوے کند
کہ من حقے دارم بعدہ ندا آید کہ کجا اند آں قوم کہ عفو کردند از زیر دستاں
ونیز در حدیث است کہ از بندہ ہر روز ہفتاد گناہ عفو کنند بعدہ اگر گناہ
کند او بکند کم کسے است کہ ہفتاد گناہ عفو کند بخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ‌ام قال علیہ
السلام لا تضربوا اماءکم علی کسیرا نکم فان لہا
آجالا کاجالکم حکایت مردے را در جماعت خانہ حضرت
سلطان المشایخ با کارد گرفتند واللہ اعلم

ازآں حال حضرت سلطان المشائخ خبر یافت نگذاشت کہ کسے اوراالمے
وایذائے رساند بعدہٗ اوراپیش خود طلبید و فرمود کہ تو عہد کن کہ بعد ازیں کسے را
ایذائے نرسانم چوں او عہد کرد اوراخرچے فرمود کہ دہند بعدہ درباب خصومت حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ جفا را تحمل کند بہتر ازآنکہ تحمل کرد مکافات یابد بعدہ
ایں بیت برزبان مبارک راند ۵ ہرکہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد + وانکہ
مارا خوار دارد ایزداو را یار باد + ہرکہ او خارے نہد در راہ من از دشمنی + ہر گلے کز
باغ عمرش بشگفد بیخار باد + انگاہ فرمود آنکہ یکے درمیان راہ خار نہد تو ہم خار
نہی ایں خار خار باشد دراثنائے ایں کلمات فرمود میان مرداں ہمچنیں است
امامیان درویشاں نچنیں ست کہ درویشاں بانغزاں نغزند و بابداں ہم نغزند و کاتب
حروف ازوالد خود و والدم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہما العزیز
ایں رباعی در یمعنی سماع دارد رباعی گیرم کہ نمازہائے بسیار کنی + وزروزہ
دہر بیشمار کنی + تادل نکنی زغصّہ وکینہ تہی + صدمن گل بر سریک خارکنی + و مے
فرمود کہ آدمی رانفس است وقلب ہرگاہ کہ کسے بنفس پیش آید اینکس باید کہ بقلب
بیش آید یعنی درنفس ہمہ خصومت وہمہ فتنہ وغوغا ست و درقلب ہمہ سکونت
وملاطفت ورضا ست پس چوں بنفس پیش آید وایں کس بقلب پیش آید نفس او
مغلوب شود واگر کسے درمقابلہ نفس بنفس پیش آید خصومت وفتنہ زاید انگاہ
درفضیلت تحمل وحلم ایں بیت برزبان مبارک راند بیت زہر بادے چو کاہے
گرتلرزی + اگر کوہی بکاہے مے نیرزی + یکے از حاضراں تقریر کرد کہ بعضے
شمارا برسر منبر و بعضے درموضع دیگر بدمے گویند و ما نمے توانیم شنید حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ من آں از ہمہ عفو کردم چہ جائے آنست کہ کسے
بعداوت مردم مشغول شود وہرکہ مرابد گفت ازو عفو کردم اکنوں باید کہ شما عفو
کنید وایں نوع مذاکرہ دیگر بار مکنید بعد ازاں فرمود چھچوکہ ساکن اندیت بود
بیوستہ مرابد گفتے وبدخواستے بدگفتن اندک است امابدخواستن ازاں بدتر است

الغرض چوں او بمرد روز سیوم بر سر گور او رفتم و دعاے خیر کردم خداوندا ہر چہ
ایں شخص در حق من بد گفت و بد اندیشید من از عفو کردم تو نیز بکرم خویش
بروے امرزی ہمہ رنجیتی فرمود اگر میان دو کس آزارے باشد سبیل آنست کہ ایں کس
از طرف خود درونہ خود صاف کند چوں ایں کس درونہ خود از عداوت پاک
کند البتہ از جانب او ہم آزار کم شود بعدہ فرمود ہر دم ازیں بدگفتہا چہ رنجید چوں
گفتہ اند کہ صوفی آنست کہ مال او سبیل است و خون او مباح است چوں ہیچنین
است از بد گفتن چہ باک است چرا خصومت میباید کرد بعد ازاں فرمود کہ
وقتے ازیں پریشان گویاں آمدند و ناگفتنی ہا بسیار گفتند من ہیچ جواب ندادم
انگاہ گفت ایں احتمال شما بعدہ فرمود معاملہ خلق بر خلق سہ قسم است قسم
اول آنست کہ ازیں کس بدیگرے نہ منفعت برسد و نہ مضرت حکم اینکس
حکم جماد باشد قسم دوم ازیں بہتر کہ بدیگرے منفعت برسد نہ مضرت قسم سیوم
از ہر دو خوشتر است کہ ازینکس بدیگرے منفعت رسد و اگر او را مضرت رسانند
او مکافات نکند و تحمل کند و حلم ورزد و ایں کار صدیقانست بعدہ فرمود
بادشاہے بود کہ او را تارالی گفتندے مگر او را بغوغا گشتند و ایں تارالی را
با شیخ سیف الدین باخرزی عظیم محبت بود بعد ازاں کہ بجاے او
دیگرے را بادشاہ کردند پیش آں بادشاہ کہ بجاے او نشست ساعیے مقرب شد
و ایں ساعی با شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ خصومت داشت
مگر ایں ساعی پیش او محل سخن یافت با آں بادشاہ گفت کہ اگر تو خواہی کہ
ایں ملک ترا مقرر باشد پس شیخ سیف الدین را از میاں بردار کہ تبدیل
و تحویل ملک از وشود بادشاہ چوں ایں سخن بشنید ہماں ساعی را گفت
کہ ہم تو برو ہر گونہ کہ تو دانی شیخ را بیار مگر آں ساعی برفت و شیخ را بے ادبانہ پیش
بادشاہ برد شاید دستار در گردن کردہ یا استحقاق دیگر الغرض چوں شیخ در
آمد ہمیں کہ نظر بادشاہ بر شیخ افتاد تا او را چہ نمودند در حال او از تخت فرود

آمد معذرت دست بر پاے شیخ نهاد و بوسید و خدمتے دیگر پیش آورد و
عذر خواست که من همچنیں نگفته بودم فی الجمله شیخ در خانه آمد دوم روز آں پادشاه
ساعی را دست و پاے بسته بخدمت شیخ فرستاد و گفت که من حکم کرده ام
که ایں ساعی کشتنی ست اکنوں بر شما فرستاده ام بهر نوعے که باشند او را بکشند
شیخ بمجرد دیدن ساعی را دید دست و پاے از بند باز کرد و جامهٔ خود پوشانید
و گفت امروز در برابر من در تذکیر بیا آں روز دوشنبه بود وعدهٔ تذکیر شیخ در مسجد
درآمد و ساعی را برابر خود آورد آنگاه بالاے منبر برآمد و ایں بیت میگفت
بیت آنها که بجاے ما بدی ها کردند * گر دست رسد بجز نکوئی نکنم * بعده
فرمود هر فعل که از بنده در وجود مے آید از خیر و شر خالق آں خداوند است
جل وعلی انچه میرسد از آنجا میرسد از کسے چه باید رنجید ملایم این معنی حکایتے فرمود
که خواجه ابو سعید ابو الخیر در راهے میرفت سفیهے از عقب درآمد و دست
بر قفاے او فرود آورد شیخ سر پس کرد و جانب او دید آں سفیه گفت در من
چه مے بینی نه شما مے گوئید که هر چه و انچه ما را مے رسد از آنجاست شیخ فرمود
همچنیں است ولیکن مے بینم که کدام بدبخت را نامزد ایں کار کرده اند نکته

نکته

در بیان صحبت حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز

مے فرمود که محل صحبت اینست که مردم چوں با کسے مصاحب شود
که آنکس چه قدر اثر آرد دریں باب حکایت فرمود که شیخ الاسلام
بهاؤ الدین زکریا قدس الله سره العزیز در سفر بود در بیابانے درویشے
را دریافت ازو پرسید که مردم شخصے را دریابد که زیّ صلحا دارد مثلاً
محلوق و سجاده بر دوش نه و شعار صلاحیت در تن او تحقیق
شیطان بوده باشد بکدام چیز تواں دانست حقیقت حال او گفت
آرے در باطن خود سیرے باید کردن که بعد از ملاقات او در باطن خود چه
حال یابد همان چیز از حقیقت حال او حاکی است بعده ایں بر زبان مبارک

خود راند بیت با هرکه نشستی و نشد شاد دلت * وز تو نرمید زحمت آب
و گلت * با او منشین جان عزیزم زنهار * زیراکه کند جان عزیزان بحلت
بعده فرمود اخوت دوست و اخوت نسبت و اخوت دین اخوت دین قوی
تر است زیراکه اگر دو برادر باشند یکے کافر و یکے مسلمان میراث برادر مومن
را نرسد پس درین اخوت ضعیف باشد اما اخوت دین قویست زیراکه پیوندے
که میان دو برادر دینی باشد در دنیا و آخرت برقرار ماند درین میان این آیت
خواندند الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین یعنی دوستان
امروز بعضے از ایشان دشمن اند مر بعض را مگر پرهیزگاران و خدا ترسان
با یارانے که دوستی است از پے رستنی از براے جان بعده فرمود صحبت
صلحا را اثرے تمام است بعده این حکایت فرمودند که چون خلافت بامیر المومنین
حضرت عمر بن الخطاب رسید رضی الله تعالی عنه او را با بادشاه عراق مصاف
شد بادشاه عراق گرفتار گشت او را پیش آوردند حضرت امیر المومنین عمر فرمود
اما الاسلام اما السیف یعنی اسلام قبول کن والا ترا بکشم حضرت عمر فرمود
صاحب کیاست ۱۲ تا تیغ بیاورند و سیاف را بخواندند این بادشاه عظیم کیس بود چون حال
معاینه کرد روے سوے حضرت عمر کرد و گفت من تشنه ام بگو تا مرا
آب دهند انگاه حضرت عمر بکسے فرمود تا آب بیارند در آوند شیشه کرده
آوردند نخورد حضرت عمر فرمود خیر بادشاه بوده است در آوند زر آب آرند
آوردند نخورد حضرت عمر فرمود در آوند گلین کرده بیارند در کوزه گلین
آب بدو دادند او روے سوے حضرت عمر کرد و گفت که من
تشنه ام بگو تا مرا آب دهند انگاه حضرت عمر فرمود آب دهند
چون آب پیش آوردند او گفت با من عهد کن تا این آب
نخورم مرا نکشند حضرت عمر فرمود من عهد کردم
تا تو این آب نخوری ترا نکشم آن بادشاه کوزه بر زمین زده و بشکست

وآب بریخت انگاہ حضرت عمر را گفت کہ من ایں آب نخوردم کہ تو عہد کردہ اکنون
مرا امان شد حضرت عمر رضی اللہ عنہ از کیاست او متعجب شد و فرمود اماں
دادم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فکر کرد در صحبت او یاری فرمود کہ ایں
یار در غایت صلاحیت بود و بہ دیانت مشہور چوں بادشاہ عراق در خانہ آں
یار شد چند گاہ برآمد صلاح صحبت او اثر کرد پیغام بر امیر المومنین فرستاد
کہ مرا پیش خود بطلب تا ایمان آرم حضرت عمر رضی اللہ عنہ پیش خود طلبید
و اسلام عرض کرد او مسلمان شد الحمد للہ چوں اسلام آورد حضرت عمر فرمود
اکنوں مملکت عراق بتو میدہم بادشاہ گفت مرا ملک عراق کار نمے آید یک
دیہہ از عراق بدہ کہ وجہ معاش من باشد و کفاف شود حضرت عمر قبول
کرد کہ بدہم آں بادشاہ گفت مرا دیہے خراب مے باید داد تا من آباداں کنم
عمر کساں در ولایت عراق فرستاد ہیچ دیہہ خراب نیافتند حضرت عمر رضی
اللہ عنہ بادشاہ را ایں حال گفت کہ در عراق ہیچ دیہے خراب نیست
بادشاہ گفت مقصود ازیں حرف آنست کہ من عراق آباداں بتو تسلیم
نمودم اگر اکنوں موضع خراب شود عہدہ جواب او فردائے قیامت تو باشی
حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز چشم پرآب کرد
و بگریست و بر کیاست و دیانت بادشاہ عراق استحسان بسیار فرمودومے
فرمود چوں با سلطان قطب الدین مرا ملاقات شد ایں حدیث با او گفتم
پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است ما من صاحب یصحب صاحبة
ولو ساعة من لیلٍ او نهارٍ الا یسال الله عن صحبته هل اذیت فیها
حق الله ام لا فردا از من و تو برائے ایں صحبت خواہند پرسید کہ بچہ نیت
بود و حقوق صحبت چگونہ رعایت یافت ومے فرمود شیخ جنید رحمۃ اللہ علیہ
فرمودہ است وجدت ربی فی سلك المدینة یعنی حق را در کوچہ ہائے
مدینہ یافتم پرسیدند چگونہ یافتی گفت روزے در بازار مدینہ میرفتم شکستگانے

 دیدم از غایت شکستگی که صفت نتوان کرد بر ایشان رحم آمد خواستم که با ایشان با ہم و موانست بگیرم در صحبت ایشان بودم پنداشتم که خدا با شکستگان است حق تعالی مے فرماید انا عند المنکسرة قلوبہم یعنی که من نزدیک دل شکستگانم خواجه حکیم ثنائی گوید ع

آنکه خود را شکسته دل بیند	اوست شایسته خدای کریم
مردم از زیر کاں درم نشود	مہر گر عقل بود کم نشود
مہر جاہل چو مہرہ گردان است	مہر گر عقل بود مہر آنست
تو توئی و منم نزدیک آنست	تو چناں من چنیں سر جنگ است
باخودی ہردو دیو وش باشیم	بے من و تو من و تو خوش باشیم
دوستی تا فگنده او را باش +	یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستاں گنج خانه وادارند	رنج بردار و گنج بردارند
باید آں حکمت از علیؑ اموخت	دوست ناداں بود بباید سوخت
تا نباشی حریف بیخرداں	که نکوکار بد شود ز بداں + +
ہیچ صحبت مباد با عامت +	که چو خود مختصر کند نامت
ہرکه تنہا روی کند عادت	ہمچو خورشید شب کند غارت
جفت باشی خدای بد ہیار	فرد باشی خدای باشد یار
گرد توحید گرد با تفرید	چکنی صحبتے که ایں تقلید
ہیدے از تو اندر آویزد	پس بیاری که از تو بگریزد
ایں زماں دوستاں به اینساں اند	ہمه از بیم جاں ہراساں اند
من بعالم دروں نمے دانم	دوستی زاں ہمیشه میرانم

نکته در بیان محاسن اخلاق حضرت سلطان المشائخ فرمود قدس الله سره العزیز حسن الخلق ان لا یتاثر القلب بجفاء الخلق بمطالعة فعل الحق یعنی خلق نیکو آنست که متاثر نشود دل بجفاے خلق بدیدن فعل حق میفرمود

۵۶۰ خواجه حسن بصری از امیر المومنین علی رضی الله عنه روایت میکند که
حسن الخلق ثلث احسن الحلاول والتوسعة علی العباد بیفرمود حضرت محمد مصطفی
صلی الله علیه وسلم حضرت امام حسنؑ و حضرت امام حسینؑ را بر کتف کرده
طریق اشتر آواز کناں در صحن خانه مے گشت حضرت امیر المومنین علی رضی
الله عنه معاینه کرد گفت زہے حسن خلق و بریشاں گفت نعم الجمل لہما یعنے
نیک شتر است برائے امام حسنؑ و امام حسینؑ حضرت محمد مصطفی صلی
الله علیه وسلم فرمود قل لہما نعم الراکبان انتما بگوای علی حسن وحسین
انیکو سوار اید شما ہر دو میفرمود شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمة الله علیه
بو علی سینا با ہمدیگر ملاقات کردند و از یکدیگر جدا شدند بو علی صوفی را
که ملازم شیخ بودند بدراه کرد که چوں از خدمت شیخ برگردم انچه شیخ در حق من
بگوید بر من بگوئی چوں بو علی باز گشت شیخ ابو سعید ہیچ ذکر او بر زباں
نراندنه به نیکی و نه به بدی آں صوفی یک روز از شیخ پرسید که بو علی
سینا چگونه مردے است شیخ فرمود حکیم است و طبیب است و علم بسیار دارد
اما مکارم اخلاق ندارد صوفی صورت حال بر بو علی نبشت بو علی بخدمت
شیخ چیزے در قلم آورد و ہمینی نبشت که من چندیں کتاب در مکارم اخلاق
نبشته ام و شیخ در باب من میگوید که او مکارم اخلاق ندارد شیخ تبسم کرد
و فرمود من نگفته ام که بو علی مکارم اخلاق نمیداند فاما گفته ام که مکارم
نکته اخلاق ندارد نکته دربیان قبول فتوح ورد آں حضرت سلطان المشائخ
قدس الله سره العزیز مے فرمود بعضے مشائخ سیم قبول نمے کنند در ستدن و خرچ
کردن آں شرائط بسیار ہست و آں اینست که آں ستاننده مے باید که
ہرچه مے ستاند بحق ستاند و ہمینی فرمود یکے سیم پیش یکے مے آرد
مثلاً آں ستاننده علوی مے بیند یا گیسو کرده بداں اعتقاد مے آرد که آں
فرزند رسول است علیه السلام و آں ستاننده علوی نباشد پس ہرچه ستاند

حرام بودے باید کہ نخواہد نہ بزبان و نہ باندیشہ کہ ہر چیزے برسد رد نکند دریں
میان حکایت فرمود کہ وقتے حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت عمر بن الخطاب
چیزے میداد حضرت عمرؓ گفت یا رسول اللہ من چیزے دارم ایں بدیگرے
بدہ با اہل آں حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ ترا چیزے بدہد بغیر
خواستہ بخور و صدقہ کن و میفرمود شیخ ابو سعید تبریزی پیر شیخ جلال الدین
تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از کسے چیزے فتوح نگرفتے بدیں سبب پیشتہ
حال او را و یاراں او را فاقہ بودے بعد دوم فاقہ بخور ریزہ و ہند و انہ افطار
کردی ازیں معنی بادشاہ عہد را روشن شد فتوحے بخدمت شیخ فرستاد شیخ
آنرا رد کرد بعدہ آں بادشاہ حاجب را کہ فتوح بردہ بود گفت کہ آں سیم بہ برو
بخادم شیخ تسلیم کن چنانکہ شیخ را معلوم نباشد تا خادم ازاں وجہ ترتیب طعام
کند خادم بوقت افطار ترتیب طعام کرد چوں شیخ ازیں طعام بوقت افطار
تناول کرد آں شب شیخ ہیچ حلاوت عبادت نیافت خادم را طلبید و پرسید
کہ افطار شبانہ از کدام وجہ بود خادم مخفی داشتن نتوانست صورتِ حال
باز گفت شیخ فرمود آں حاجب کہ سیم آوردہ بود قدم او کجا ہا رسیدہ
از انجا گل بکاوند و بیروں اندازند بعدہ آں خادم را از پیش خود دور
کرد خواجہ ثنائی گوید بیت میوہ ایں و آں چو درختان میوہ دار + دست
در کرد درخت خویش دار + نکتہ در بیان ہمت حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود ان اللہ یحب معالی الامور و یبغض سفافہا یعنی
کہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ دوست میدارد برتریں کارہا را و دشمن میدارد پست
تریں کارہا را آدمی در انسانیت عالی ہمت میباید تا مرد بمرتبۂ مردی
رسد و عالم در بدایت علم عالی ہمت مے باید تا بدرجۂ حکمت رسد و حقیقت ہمت
آں است کہ ہر ایک روحے را حقتعالیٰ در خور فعل او خاصیتے و اہلیتے دادہ است تا مستعد
باشد قبول حق خود را بحسب آں اہلیت ہر حقے را از حقوق ارواح غایتے است تا بداں غایت نرسد

نکتہ

سعادت نیابد پس چوں حق تعالیٰ خواہد کہ آدمی بغایت منصب خود برسد استعداد طلب او مدد کند تا باثر قوت ایں مدد حرکت کند در طلب غایت خویش ازاں اثر مددے چوں از حضرت عزت امر بروے صادر شود توفیق خوانند و چوں در طلب قرار کرد ہمت گویند و ہمت جز راہ سعادت نیست اگر کسے طالب باشد در عالم دنیا بغائیت ولایت برسد و کمال ما بر در حشمت کہ نعمت و مال بسیار حاصل کند او را حریص خوانند نہ صاحب ہمت حقیقت اہل علم و صحاب عہد را ست کہ در حقیقت علم و در مایۂ عمل خویش نہایت ہمت طالب عالی بر ہیچ مطلوبے از ایزد تعالیٰ عزیز تر نیست پس طالبان جمال و عالمان وجود از عالی نقصان مطلق اند و ایشاں انبیا اند و بعد از ایشاں اولیا اند بعدہ فرمود ہمت مختلف است بزرگے بود او را پسرے بود و یک غلام و رغلام ارشادے تمام بود آں بزرگ ہر دو نفر را بنشاند اول از پسر پرسید کہ ہمت تو در چیست او گفت ہمت من دراں است کہ مرا اسباب باشد و بندگا نیک بعدہ از غلام پرسید کہ ہمت تو در چیست غلام گفت ہمت من در آنست کہ ہر چند بردہ کہ مرا باشد آزاد کنم و آزاداں را بندہ سازم آنگاہ فرمود کہ مردم را ہمہ انواع است یکے را ہمت دراں باشد کہ دنیا طلبد و یکے را ہمت در آنست کہ دنیا گر داو نگردد دراں ہر دو قسم آں بہتر کہ اگر ہر چہ برسد مرحبا و اگر نرسد صبر در ہر دو حال خوش باشد آنکہ مے گوید کہ مرا نمے باید کہ دنیا باشد ایں نا بائیست ہم بائیست اوست مے باید کہ بر خواست حق خوش باشد دریں اثنا عزیزے از فرزندان مشایخ بخدمت حضرت سلطان المشایخ ذکر کرد کہ فلاں ہمت بلند دارد مبلغ دویست تنکہ نقرہ پیش من آورد در دو سہ مجلس ایں ذکر ہم بدیں عبارت کرد حضرت سلطان المشایخ را در باطن ایں سخن گراں نمود در ینمعنی حکایت فرمود کہ ملکے بود بس معظم و ایثارے داشت بعد ہر چند روز دعوتے کردے جمیع علما و مشایخ

ودرویشاں رابطلبیدے وطعامہاے مکلف گوناگوں خورانیدے وپیش
ہریکے مبلغہا وتنکہ ہا گرہ بستہ بیاوردے چنانچہ درہر سفینہ دوستہ بار جمعیت
دادے روزے حرم آں ملک بخدمت ملک گفت کہ تمامی مشائخ وعلماے
شہر راضیافت مے کنی ودرویشانرا انواع خدمت مے کنی ولیکن یک
درویشے است کہ سالہا گذشتہ واو درجوار شما ساکن است واو اگاہے نمے
طلبی واو بفقر وفاقہ قانع مے باشد در روزگار خود ہمیشہ در غربت مے گذراند
اورا یاد نمے کنی اینمعنی کجا روا باشد آں ملک گفت راست میگوئی مرا غفلت
افتاد بعد ازیں بطلبیم چوں بریں سبب جمعیت کرد آں درویش رانیز
طلبید درویش گفت ایں ضعیف رامعذور دارید من جائے نمیروم
آں ملک گفت من خانہ خود بشما بخشیدم آں درویش گفت ایں ضعیف
را خانہ بے متاع وزر ونقرہ بکار نمے آید آں ملک گفت خانہ ومتاع
وزر ونقرہ آنچہ درآں خانہ است بتمام بشما بخشیدم آں درویش گفت
کہ در تملیک قبض شرط است آں ملک گفت خانہ با جمیع املاک واسباب
در قبض خود آرید آں درویش درآنخانہ رفت واسباب واملاک بخشیدہ را در
قبض خود آورد ملک وحرم محترم او مجرد از آں خانہ برفت وگفت ہرچہ چیز
آں محترمہ ہست در ملک آں درویش است درویش دید کہ حرم
آں ملک مجرد از خانہ بروں آمد آں درویش برخاست وگفت کہ ایں
خانہ باجملگی اسباب ومتاع وزر نقرہ وجز آں کہ بمن بخشیدہ اند من بدیں
حرم بخشیدم ایں سخن بگفت واز آں خانہ بروں آمد باز درکلبۂ درویشی
درآمد وقرار گرفت بعدہ حضرت سلطان المشائخ روے سوے
آں عزیز کرد وگفت کہ درویش راہمت بلند مے باید چنانکہ در کونین
نظر نکند نکتہ دربیان عدل وظلم حضرت سلطان المشائخ میفرمود
قدس اللہ سرہ العزیز کہ معاملہ حق کہ باخلق بود دو قسم است عدل

است یا فضل ست اما معاملۂ خلق با ہمدیگر عدل فضل و ظلم اگر خلق با ہمدیگر ظلم کنند حق تعالیٰ با ایشان عدل کن ہر کہ خدائے با او عدل کند او بعذاب ماخوذ گردد اگرچہ پیغمبر وقت باشد بریں حرف سوال کردند کہ ہمچنیں گویند کہ رسول علیہ السلام فرمودہ ست کہ اگر فردائے قیامت خدایتعالیٰ مرا و برادرم عیسے را علیہ السلام در دوزخ دارد عدل کردہ باشد فرمود آرے ہمہ عالم در ملک اوست آنکہ در ملک خود تصرف کند ظالم نباشد ظالم آں باشد کہ در ملک غیرے تصرف کردہ باشد بعد ازاں فرمود در مذہب اشعری ہمچناں است کہ روا باشد کہ حق تعالیٰ حضرت موسیٰ علیہ السلام را در دوزخ بردو جاو داں بدارد و کافرے را در بہشت بردو جاو داں بدارد بر حکم اینمعنی کہ در ملک خود تصرف میکند زیرا کہ حق تعالیٰ در قرآں فرمودہ است و انا برابر نادان نیست و بینا برابر نابینا نیست ہمچنیں چند مثل فرمودہ ست اکنوں ایں سخن واجب باشد کہ مومن را در دوزخ بردو لیکن جاو داں ندارد زیرا کہ او حکیم ست کار برا قتضائے حکمت مے کند چنانچہ باشد ہر چگونہ کہ ہست صرف میکند اما اگر بدارد از حکمت نباشد بعد ازیں فرمود اگر مومنے بے توبہ از دنیا برود اینجا احتمال سہ چیز دارد روا باشد کہ خدائے تعالیٰ ببرکت ایمان او را بیامرزد و اگر خواہد در دوزخ برد بمقدار گناہ او را عذاب کند بعدہ بہشت برد اما جاو داں بدارد نکتہ در بیان روح و نفس حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ روح را ہیئتے و صورتے نیست فاما چوں حق تعالیٰ خواہد کہ بندہ را بنماید و مکاشف روح گرداند ایں تمثیل برآں بندہ بنماید ؎ روح انساں عجایبے است عظیم ٭ آدم از روح یافت ایں تعظیم ٭ جان پاکاں خزینۂ فلک ست ٭ چشم نیکاں نشیمن ملک است ٭ و مے فرمود کہ کسے گفتہ است در ابتدائے حال جملہ ارواح یکے بودہ است بعد از اشخاص متعدد شدہ است و مے فرمود نفس را نیز مردے

برصورت وہیئت خود مصلی درخانۂ خود نشستہ دید متعجب شد کہ برشکل من کیست کہ درخانۂ من وبر مصلی من چہ مے کند ازو پرسید کہ تو کیستی جواب داد کہ من نفس توام باز پرسید کہ اینجا چہ کنی گفت از تو بسیار در رنج بودہ ام گفت ترا بخواہم زد گفت زدن من اینچنیں نباشد زدن من خلاف من باشد این بگفت وناپیدا شد ٥

نفس چیں بخوردن ازانیست | غذاے جاں زخوان یغما نیست
بس ربیعے بصورت بنگر | نیست درگل کفن چوں تو دگر
چلنی پیش ید برے پر درد + | درچنیں کنج گنج باد آورد +
کلبۂ ہمچو دیو کس نرود + | گرد از عکس روے زالا برود
ایں بود بعد و خلق امیرانرا | کہ اسیراں کند اسیراں را
ایں چہ حالے کہ ازجہاں بیرن است | گفت خود حالم ازجہاں انیست
کہ عمارت سراے رنج بود + | درخرابہ مقام گنج بود +
جاے گنجست موضع ویراں | بردا ورا بجاے آباداں
کشورش روز و شب فزایندہ | او وہرچہ اندر وست پایندہ
ہرچہ درحصر او مکاں دارد | پا بسنگ و کلوخ جاں دارد
جاں اگرگوہمش کہ سر خداے | جاے جان ہست و جاندارد جاے
اجل از دست آں بلب خنداں | سرانگشت ماند در دنداں +
مرکبے گوبزیرراں دارد + | آخرازراہ کشتگاں دارد
جاں مادالۂ جلالت او | بدرکس نگشتہ حالت او
عشق درکوے غیب حالت او | صدق درراہ دیں مقالت او
روح راکردہ ازجواہر نور + | گوش وگردن چو گوش وگردن حور
نیست بے رنج راحت دنیا | خنک آنکس کہ کرد سردو رہا

نکتہ دربیان الہام ووسوسہ ودربیان خطرہ وعزیمت ودر مجرد بودن ومتاہل شدن

۵۶۶ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان الہام
و وسوسہ کسے فرق نتواند کرد مگر کسے کہ لقمۂ او از غیب باشد و مے فرمود کہ خناس
دیویست و آں بر دل فرزند آدم باشد ہر گاہ فرزند آدم بذکر حق مشغول شود
وسواس را دفع گرداند بعد ازاں فرمود مولانا علاؤ الدین ترمذی در نوادر
الاصول مے آرد روزے حوا تنہا نشستہ بود ابلیس بیامد و خناس را
بیاورد و حوا را گفت ایں فرزند من است ایں را پیش خود بداری ایں
بگفت و برفت چوں مہتر آدم علیہ السلام آمد از حوا پرسید کہ ایں کیست
گفت ایں را ابلیس آوردہ است کہ فرزند من است پیش خود بداری
گفت چرا قبول کردی او مارا دشمن است پس آدم خناس را چہار پرکالہ کرد
و بر چہار کوہ بنہاد ابلیس چوں ایں بشنید آواز داد یا خناس در زماں
بہ ہا ہیئت اولی بیامد چوں ابلیس باز گشت آدم آمد باز خناس را دید
از حوا پرسید حوا صورت حال باز گفت آدم خناس را بکشت و بسوخت
و در آب رواں کرد چوں آدم غائب شد باز ابلیس آمد حوا را پرسید کہ
خناس چہ شد حوا صورت حال باز گفت ابلیس باز خناس را آواز داد
خناس پیدا شد او بحوا سپرد چوں آدم آمد خناس را دید کہ پیش حوا ست
ایں بار آدم خناس را کشت و بریاں کرد و بخورد چوں ابلیس آمد آواز
داد خناس از دل آدم آواز داد ابلیس گفت اکنوں ہمانجا باش مقصود
من ہمیں بود و مے فرمود اول خطرہ است یعنے اول چیزے کہ در دل مردم
بگذرد بعد ازاں عزیمت است کہ آں خطرہ را بفعل رساند بعد ازاں فرمود
عوام را تا بہ فعل مقروں نکنند نگیرند اما خواص را ہم در خطرہ عزیمت است
مواخذ باشد باید کہ مردم بہر حال روبخدا آوردہ و از وجوید کہ خطرہ و عزیمت
ہماں آفریدۂ اوست دریں محل سوال کردند کہ مجرد بودن بہتر است یا متاہل
فرمود عزیمت تجرید است و رخصت تاہل و اگر کسے نتواند کہ چناں مشغول

باش ہیچ ازاں احوال درخاطر نگذارد و ہر آئینہ جوارح ہماں اثر کند و چوں نیت او دگرگوں باشد در جوارح ہماں اثر پیدا آید و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام الخطرة الالہامیة تقبل لہا النفس والشیطان طوعا وکرہا والقلبیة والروحیة والملکیة لایتغیر بعضہا عن بعض فی الابتداء والخطرة النفسانیة یصیر علی شیٔ معین ولایسکن الا بعد استیفاء المشتہی والشیطانی لایسکن بلا مرادہ شغل اللہ تعالیٰ فاذا یئس العل وعن العل وعن الوسوسة کما فی الحدیث وایں ادعیہ ماثورہ واوراد مقبولہ در نکتۂ طہارت نیز نبشتہ دیدہ ام بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز قال اللہ تعالیٰ ما ایتہا النفس المطمئنة الابہ صیقل عن الطبع والطبع فیہ حقیقت القلب کانت نفسًا فصارت قلبًا نکتہ در بیان فضیلت مکان برمکان وزمان برزمان وحقیقت زمان ومکان حضرت سلطان المشائخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز ہر روزے بعضے بقعہ از بعضے بزبان حال باز پرسیدند کہ امروز بر تو ذاکرے ویا ہیچ غمناکے گذشتہ اگر گوید گذشتہ آں بقعہ کہ بر وگذشتہ باشد شرف کند برآں بقعہ کہ بر و نگذشتہ باشد و مناسب ایں معنی ایں بیت بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام

شعر آسماں سر نہد پیش زمینے کہ بر و
یک دو کس بہر خدا یک نفسے بنشینند

وہمچنیں زماں از زمان دیگر اختصاص کند چنانکہ روز عید کہ از جملہ روزہا مخصوص است وبسیارے عام راہمچنیں مکانے ہم باشد کہ در وراحتے تواں یافت کہ در مکان دیگر نباشد فاما درویش چناں باشد کہ از زمان ومکاں بیروں آمدہ باشد نہ از ہیچ شادی شادماں گردد و نہ از ہیچ غمے غمگین گردد وآں کسے باشد کہ از ملک دنیا گذشتہ باشد و مے فرمود در آنچہ حضرت شیخ شیوخ العالم شہاب الدین

سہروردی قدس سرہ در حجاز میرفت در تہ درختے فرود آمد و سر برہنہ کرد پرسیدند
کہ حکمت چیست فرمود کہ بزرگے در تہ ایں درخت نشستہ بود نظر او بدیں درخت
افتاد سر برہنہ کردہ نشستہ و گفت شاید از نظر آں بزرگ مرا نصیب باشد
عرض میدارد کاتب حروف روزے جملہ یاران حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز در شہر بدعوت رفتہ بودند چوں بازگشتند میان باغ
ساعتے زیر درخت سایہ دار بنشستند در اثنائے آں ایشان را ذوقے
پیدا شد در سماع و رقص شدند بسطے و فرحتے حاصل گشت ہمچناں بخدمت
حضرت سلطان المشائخ رسیدند و ایں معنی عرض داشتند فرمود کہ وقتے
صاحبدلے در سایہ آں درخت نشستہ باشد ایں ہمہ تاثیر آنست و مناسب
ایں معنی بیتے است کہ بر زبان گہربار حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است
ایں است ؎ و یجنی کل ارض سکّانہا ٭ کانہم فی بقاع الارض
امطار ٭ یعنی و میوہ میدہد ہر زمینے پوشیدگی بودن آں زمین گویا کہ ایشان
درسکانہائے زمین باران ہا ہستند یعنے درویشان بخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام الحمد للہ الذی
لا انہ لمکان ولا حین از زمانہ جمیع ثنا و صفت و حمد ثابت است مر اللہ را کہ
نیست اللہ را مکانے و زمانے قال اللہ تعالی و اذا سالک عبادی فانی
قریب و نحن اقرب الیہ من حبل الورید و نحن اقرب الیہ منکم ولاکن لا
تبصرون یعنی گفتہ است اللہ تعالی وقتیکہ سوال کنند ترا اے محمد بندہ ہائے
من از جائے بودن من پس بدرستی کہ من نزدیکم بایشاں و من نزدیک
ترم بسوئے آں بندہ از شہرگ آں بندہ و من نزدیکترم بسوئے آں بندہ
از شمایاں و لیکن نمے بینید شما ہرچہ وہم بداں رسد و عقل آنرا صورت
کند و خیال آنرا بگیرد و فہم آنرا دریابد ذات و صفات او ازاں منزہ
است و باایں ہمہ از رگ جاں تو بتو نزدیک تر است

واو از بینائی و دانائی چشم تو بتو نزدیکتر و از شنوائی گوش تو بتو نزدیک تر از
گویائی و دانائی الی آخره و قرب حقیقی قرب حق تعالی است زیرا چہ قرب صفت
اوست وصفت او جز حقیقت نباشد قرب حقیقی آں باشد کہ ہیچ حائل در رد
بعد نباشد قال اللہ تعالی وھو معکم اینما کنتم ونحن اقرب الیہ من حبل الورید
مایکون من نجوی ثلثہ الایہ معلوم یعنی حق تعالی باشماست ہر جا کہ باشید
شما و من نزدیک ترم بسوئے آں بندہ از شہ رگ نیست از صاحب راز
مگر حق تعالی است ظاہر آنست کہ حق تعالی باہمہ آں موجودات موجود است
امامعیت او نہ چوں معیت اجسام است با جسام و نہ معیت او چوں معیت
جوہر است با جوہر و نہ چوں معیت عرض است با عرض معیت روح با جسم معیت
حق است با کل کائنات نہ خارج قالب است و نہ داخل و نہ متصل و نہ منفصل
عوارض با جسام جائے نیست و با اینہمہ ہیچ ذرہ قالب انسانی از و خالی نیست
من عرف نفسہ ہمیں معنی دارد قالب در مکان او در مکانے کہ لائق اوست
فاما اخبار قال علیہ السلام قال اللہ تعالی وعزتی وجلالی و وحل التی
وحاجتہ خلقی الی و علو عرشی وارتفاع مکانی الی استحی من عبادی
و امتی اشیبان فی اسلام ثم اعذبہما و علی و ثوبان از رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردند قال موسی علیہ السلام یارب
اقریب انت فاناجیک ام بعید فاناد یک فانی احسن حسن صوتک
ولا اریک قابن انت فقال اللہ تبارک وتعالی خلفک و امامک
وعن یمینک وعن شمالک انا جلیس عبدی حین یذکرو انا معہ
اذا دعانی مکان بر سہ قسم است اول مکان جسمانیات و دوم مکان
روحانیات سیوم مکان اللہ تعالی اول بر سہ قسم است اینست
مقام جسمانیات کثیف زمین است و سزا حمت
مضائقت در و ظاہر است تا یکے فرا تر نشود۔

و دیگرے پیشتر نشود و بجائے او نشیند قرب و بعد در و معلوم این نزدیک است
و او دور درین مکان از جائے بجائے شدن ممکن نبود الا بتقیید دوم مکان
جسمانیات لطیف مکان باد است درین ہم زحمت است دلیل آنکہ بادے
در ظرفے است تا آنکہ از منفذے بیرون نشود بادے دیگر نتواند آمد اگر در خانہ
آتش است ہم نشود اما در آں ہرچہ در آں مکان باشد تواں رفت درین مکان تساعی
کہ ہا را ہمچنیں فرض کند اما مکان جسمانیات الطف مکان انوار ضو نیست
آفتاب و ماہتاب در حال بمشرق و مغرب نرسند درین حال نور بمغرب برسد
اما چوں بمکان بودے جز وقتے بمغرب نرسیدے کہ نور مکان دیگر ندارد و
بر مکان باد در خانہ بر دو دے آنکہ بیروں رود نور شمع از خانہ پس معلوم
شد کہ نور را در خانہ مکانے نیست لطیف تر از مکان باد دیگر بدانکہ حقیقت آتش
در ایشاں ... آں احراق داشتہ ضد آنست و اجتماع ضدین محال پس
... درین مکاں در آب گرم آتش ہست پس آتش را مکانے نیست در آں غیر مکان
آب الا اجتماع ضدین باشد چوں آں دانستی بدانکہ درین مکاں مزاحمت و
مضایقہ نیست دلیل آنکہ اگر شمعے را در خانہ در آری نور او در ہمہ دیوار خانہ برسد و اگر
چند شمع دیگر در آری نور او ہم در یک مکاں جمع نشود بے آنکہ نور شمع اول بیروں
رود قسم دوم مکان روحانیات ہرچند ایشاں لطیف تر مکان شاں لطیف
تر روحانیات سہ قسم اند روحانیات ادنی چنانکہ ملائکہ زمین و دوزخ و دریاہا و
کوہ ہا روحانیات اوسط چنانکہ ملائکہ آسمانہا و ایں ہر دو روحانیات سر انگشتے
از مکان خود پیشتر نشوند و ما منا الا لہ مقام معلوم یعنی و نیست از ما ہیچ یکے
مگر او را جائے است معین اما روحانیات اعلی کہ مقربان حضرت اند و ایشاں از
لطایف ہیچ است اگر خواہند بر ملائکہ ادنی بگذرند کس ایشاں را نہ بیند از غایت
لطافت از دیوار ہمچناں در آیند کہ از در و در سنگ صخرہ در روند و در اہلیت
ایشاں نوعیست از بعد و ایشاں را حاجت است اما روح انسانی از

همه لطیف تر است حاجت نیست زیرا که متصل خارج است نه داخل و نه ساکن ۱۷ر
است و نه متحرک در لحظه از عرش تا ثری برسد و آنکه اگر روح بمبالغت بدولت
ریاضت قوت گیرد تواند که قالب کثیف را بگذارد بجسمانیات لطیف رساند که
یک ساعت دو ماهی راه برود و اگر قوتش بیشتر باشد بمکان جسمانیات الطف
برسد و او اگر در آب رود تر نشود زیرا که او در مکان آتش میرود آنجا آب نیست
و بیک نفس او بمشرق و مغرب برود و وے هنوز از آبگینه جسمانیات نگذشته
باشد و اگر بمکان روحانیات برسد در آتش نسوزد زیرا چه در مکان روحانیات
آتش نیست و آنکه دوزخ نسوزد اینمعنی است همچنان اندیشه تو میان آتش برود
و برون آید ع لقد اسمعت او نادیت حیا + ولکن لاحیاة لمن انادی
بنار لو نفخت بها اضاءت + ولکن کنت تنفخ فی الرماد + زمان بر سه نوع
است زمان جسمانیات و زمان روحانیات و زمان حق تعالی اول بر دو قسم است
زمان جسمانیات و زمان حق تعالی که از حرکات افلاک خیزد چنانچه دی و امروز
و فردا درین زمان ماضی و حال و مستقبل ست در زمان مضایقه نمی باشد و
اجتماع هر سه محال دوم جسمانیات لطیف و این زمان بزمان آنچه کار جسمانیات
کثیف است بهزار سال ایشان را بیک نفس باشند و درین زمان مضایقه
نیست و ماضی آن حد ازل نیست و مستقبل این حد ابدیه و درین زمان هزار سال
گذشته با هزار سال آینده برابر است چنانکه شب و روز فرمود رایت یونس
بطن الحوت چند هزار سال بود و فرمود رایت عبد الله الرحمن یدخل
الجنة و این بعد هزار سال خواهد بود بزمانے رسیده بود که هزار سال آینده
یک حالت او بود بدانکه روح انسانی را هزار قالب بزمان جسمانیات
کند تا روزے چند آن کار تواند کرد دیگر بابے خضر
گیاهے را از باغ بکند. اینمعنی بود گفت یک شب
ما را از ما بستند و جمله اوراد بر ما برفت چون باز آمدیم

ہنوز موے روے ما از آب وضو تر بود و از یاران ما کسے نیست که
نیک نفس صد بار فراتر حرف ایں آیت بر خواند یکے اصحاب جنید
در دجله در رفت درے پیدا شد ازاں طرف شده بہندوستان رفت
آنجا زن کرد و فرزنداں زاد و سالہا بمانده پس خود در آب در آمده چوں
سر بر آورد جامهٔ خود را دید کنارهٔ نہاده نکته در بیان لطایف حضرت شیخ نکته
سید سلطان المشایخ قدس سره العزیز مے فرمود مردے بخدمت حضرت
رسول صلی الله علیه وسلم آمد و اسلام آورد بعده پرسید حال پدر من چیست
پیغمبر فرمود در آتش دوزخ آں مرد نگراں شد مے خواست باز گردد او را
باز طلبید فرمود اِنَّ اَبِیْ وَ اَبَاكَ فِی النَّارِ باستماع ایں خبر آں مرد بیارامید
وے فرمود وقتے عبدالله بن عبّاس و امیر المومنین حضرت علی
علیه السلام و یک اصحابی دیگر رضی الله عنہم در راہے میرفتند و امیر المومنین
علی درمیاں بود و ایشاں ہر دو طرف بودند و عبدالله و آں اصحابی دیگر
دراز بالا بودند و امیر المومنین علی کوتاه بالا دریں میاں عبدالله و آں اصحابی
گفتند یا علی انت بیننا کان النون بین لنا یعنی اے علی تو درمیان ما یاں
ہستی مانند حرف نون درمیان کلمه لنا بعده امیر المومنین علی رضی الله
عنه در جواب او ایں فرمود لولم یکن النون فی لنا لصار لا یعنی اگر نباشد
حرف نون در کلمهٔ لنا ہر آئینه گردد آں کلمهٔ لنا لا وے فرمود شیخ محمد اجل
سرزی رحمت الله علیه از غزنیں در بلخ آمده میگذشت مولانا برہان الدین
بلخی در بازار ایستاده بود در منظر شیخ بدید مردے دراز بالا
بمن پشت دست گرفته بیامد مولانا برہان الدین در دل
گذرانید که اولیاے حق ہم بریں رنگ گوشت و پوست
باشند چوں ایں خطره گذشت بندگی شیخ محمد سر پس
کرد و فرمود میراث پدر خود خریده ام که چنیں فربه شده ام

ایں سخن چوں مولانا برہان الدین شنید پیشتر شد و قدمبوس کرد و بسر عقیدۂ پاک باز آمد و شیخ را دریافت وے فرمود کہ وقتے قاضی کبیرالدین و مولانا برہان الدین بلخی و قاضی حمیدالدین ناگوری ہر سہ بجا میرفتند قاضی حمیدالدین بر اشتر سوار بود و ایشاں ہر دو بر اسپان مہیب و پاکیزہ القصہ قاضی حمیدالدین را قاضی کبیرالدین گفت اسپ شما صغیر است ولے پیر از کبیر است بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ بہ بینید چگونہ جواب داد کہ بروہیچ اعتراضے نیامد وے فرمود شمس الملک را رسمے بود اگر شاگردے ناغہ کردے یا دوستے از برائے او دیرے آمدے گفتے چہ کردیم کہ نمے آئی و اگر کسے مطالعہ کردے گفتے چہ کردیم بگو تا ہماں کنیم و اگر ناغہ شدے و یا بعد از دیرے رفتے در خاطر من گذشتے کہ در باب من ہم ایں بابت خواہد گفت با من ایں گفتے ؎ آخر کم از انکہ گاہ گاہے * آئی و بما کنی نگاہے * بعد ادائے ایں بیت چشم پر آب کرد چنانکہ در ہمہ حاضراں ذوق آں اثر کرد بنا بر آنکہ حضرت پیش شمس الملک مقامات حریری تلمذ کردہ بود و حقوق آں نگاہ میداشت بعدہ فرمود مستوفی الملک ہندوستان شدہ بود تاج ریزہ در مدح او ایں بیت گفتہ است بیت صدر اکنوں بکام دل دوستاں شدی * مستوفی الملک ہندوستاں شدی * عجب لطافتے و طبعے لطیف داشت کہ در شہر مثل او نبود وقتے دوستے بجانب شمس الملک رقعہ نوشت بخط معشوش چنانکہ مطالعۂ آں بغایت دشوار بودے بر غور بر ظہران رقعہ نوشتہ انا فیکم خطہ نخطہ بطہ فی الشط فلا تکتب لنا کاتب حروف عرضمیدارد حکایت دانشمندے مذکر از مریدان خوب اعتقاد سلطان بود و او خطے معشوش نوشتہ چنانچہ مطالعہ آں بغایت دشوار بودے

۵۷۴ روزے ایں مولانا بخط خود نوشته بخدمت حضرت سلطان المشائخ آورد
حضرت سلطان المشائخ را در مطالعهٔ آں درنگے شد حضرت سلطان المشائخ
فرمود مولانا ایں خط شما است مولانا بمعذرت پیش آمد و گفت آرے مخدوم
خط بنده طبعی است حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و گفت زہے طبع وقتے
جمعے از یاراں بخدمت حضرت سلطان المشائخ نشسته بعضے را در سایه جاے
نبود در آفتاب نشستند ایشاں راہم فرمود که در سایه بنشینید و دیگرانرا فرمود که
شما اینجانب بنشینید تا ایشاں راہم در سایه جاے باشد که ایشاں در آفتاب
نشستند من مے سوزم حکایت وقتے دو صوفی در خدمت حضرت سلطان لطیفه
المشائخ آمدند ایشاں را تعظیم کرد و پرسید از کجا مے آئید ایشاں گفتند از اوچه مے
آئیم شیخ فرمود شیخ جمال الدین اوچه چوں است سلامت ہست گفتند آرے
حضرت سلطان المشائخ دانستند که ایشاں پارسی نمیدانند بعده فرمود امام
محمد حسن شیبانی رحمة الله علیه رحمت پاے داشت دراز کرده نشسته بود متعلمے
در آمد سلام کرد امام جواب سلام داد و پاے گرد آورده نشست او سوال
کرد ہم در شب چنانچه اشارت شیخ بود ہمچناں کرد و براں سمت شارع نبود
بیابان و جنگل بود چوں بحکم اشارت شیخ رواں شد چند کروہے برفت کوہے
بلند پیش آمد بر سر آں کوه پیرے منور مستقبل قبله نشسته بود چوں بدو
رسیدم آں پیر دو گرده نان گرم یک کوزهٔ آب سرد پیش آورد چوں آنرا بخوردم
مرا بجانب کوہے اشارت کرد و گفت دریں سمت برو بر آں کوه رسیدم
آنجا نیز پیرے را دریافتم با نورے تمام او ہم دو گرده نان گرم و یک کوزهٔ
آب سرد پیش آورد چوں آنرا تناول کردم او نیز اشارت کرد بکوہے دیگر
فی الجمله ہمچنیں کوه در کوه میرفتم و ہر کوہے که در آمدے یک پیرے منور
ترمے یافتم دو گرده نان گرم و یک کوزهٔ آب سرد پیش مے آوردند بار سیوم
بر سر کوہے که مردے را دریافتم آنکه گفت بر سر آں کوه حصار بلند کالیور است

بده هفت ماه باشد که سلطان شمس الدین آن قلعه را گرد گرفته است
و هیچ وجه فتح نمی شود و او بدین سبب منغص می باشد تو برو پیش در سرای
او و بگوی بفرست لشکری در فلان ماه و فلان روز و فلان وقت این حصار
فتح خواهد شد مولانا شمس الدین فرمود چون من بر حکم اشارت آن مرد خدا
پیش در سرای سلطان شمس الدین آمدم این سخن بر دست حجاب گفته
فرستادم حجاب پیش سلطان گفتند سلطان گفت بروید بپرسید که از کجا میگوید
که فلان روز و فلان وقت حصار فتح خواهد شد گفت شما را حصار مطلوب است
تا آنوقت مرا نگاه دارید اگر همچنان نباشد که من میگویم پس خون من مباح
باشد فرمود که او را بمحافظت تمام نگاه دارید همچنان کردند چون وعده فتح رسید
مرا بر سلطان بردند گفتم البته سوار و پیاده را فرمائید تا شروع کنند بعد می
گفت اینچنین حصاری باستحکام در مملکت هند چگونه خواهد شکست که بطرفة
العین فتح شد و بقصد مقدم گران سوار از سران و راوتان و میوان پیش
درگاه سلطانی بسیاست پیوستند سلطان شمس الدین مرا بدان اعزاز
و اکرام بسیار فرمود و چهار دیه در بداؤن بوجه انعام مسلم داشت حضرت
سلطان المشایخ می فرمود در آنچه شیخ جلال الدین تبریزی در شهر آمد
خواست که از شهر طرف هندوستان رود می فرمود چون در شهر در آمد من زر
صرف خالص بودم و این زمان نقره ام بعده بیشتر تا چه خواهم شد باقی
مناقب شیخ جلال الدین تبریزی و سبب قبض روح شیخ الاسلام شیخ
نجم الدین صغری در باب ادعیه ماثوره و اوراد مقبوله در نکته صلواة نفل
تحریر یافته است نکته در بیان بزرگی حیدر زاویه حضرت سلطان
المشایخ می فرمود قدس الله سره العزیز که سرکیچه بود درویشی صاحب
جمال و حال بود و در آنچه خروج کفار چنگیز خان شد کفار روی جانب خراسان
نهادند در آن ایام شیخ حیدر زاویه روی سوی یاران کرد و گفت که از

مغل بگریزید که ایشان غالب خواهند ما تا نرسید چگونه خواهند آمد گفت درویشے
را برابر خود مے آرند و خود در پناه آں درویش مے آیند من در سر از اں
درویش گشتی گرفتم او مرا بر زمین زد اکنوں حقیقت حال آنست که او
غالب خواهد آمد شما بگریزید و خود بر غارے رفت و ناپدید گشت عاقبت
همچناں شد که او گفته بود میر حسن عرضداشت که میگویند که طوق
و دستکله آهنی بر دست او موم مے شد فرمود آرے ولیکن او را حالے
بود که آهن گرم از کوزهٔ آهنگران بر مے گرفت همچنانکه گیاهے و کاهے را حلقه
مے کنند طوق مے کرد و در گلو مے پوشید و گاهے دستکله میساخت و بر دست
او آهن بر طریق موم مے گشت ایں طائفه نسبت باو مے کنند طوق و دستکله
دارند اما آں خیال در ایشاں کجاست در بیان بزرگی ایشاں نکته در بیان
بزرگی بی بی فاطمه سام رحمة الله علیها حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
که عورتے بود در اندپت که او را بی بی فاطمه سام مے گفتند در غایت عفت
و صلاحیت چنانچه بر لفظ گهربار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز رفته بود که آں زن مرد است او را بر صورت زناں
فرستاده اند بعد از اں فرمود درویشاں که دعا مے کنند بحرمت نیک
زناں و نیک مرداں اول نیک زناں را یاد مے کنند باعتبار آنکه نیک زناں
عزیز تر باشند بعد از اں فرمود که شیرے از بیشه بروں آید کسے نه پرسد
که ایں شیر نر است یا ماده یعنی مے باید که فرزند آدم بطاعت
و تقوی بیرون آید خواه مرد باشد خواه زن بعده در مناقب
حضرت بی بی فاطمه سام غلو فرمود که در غایت صلاحیت
کهن سن شده بود من او را دیده ام بس عزیز عورتے بود و
او را با حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق و الدین و حضرت
شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سرهما العزیز

نکته

برادر خواندگی و خواهر خواندگی بوده است بیت ها بر حسب حال هر چیزے گفتے چنانکه این دو مصرع مے فرمود من از و یاد دارم • بیت • هم عشق طلب کنی و هم جان خواهی • هر دو طلبی و لے میسر نشود • نکته در بیان شفقت و نیت حضرت سلطان المشائخ قدس سره العزیز مے فرمود حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنه عورتے را دید که گاهواره بر سر گرفته میرفت از و پرسید که این گهواره کیست و درین چیست عورت گفت گهوارهٔ من است و درین گهواره پدر من است بر سر کرده میگردانم تا بعضے حق او ادا کرده باشم حضرت امیر المومنین عمر فرمود که حق پدر تمام کردهٔ و حق مادر ازان زیاده است آن عورت گفت خیر در اعمال نیت است او پدر من خود کرده پرورده و در پرورش من چندان کوشش نموده بوده که من وقتے که به پیری رسم و عمر در از یابم تیمار داشت من بر اجبی بکند و همت و نیت من هم در آنست که تیمار داشت او کنم بر پدر همچنان نیست بلکه همچنین است بارے تا که زنده هست حقوق مے گذارم چون بمیرد از عهده بیرون آمده باشم این نیت قریب بدرجه پیامبری باشد حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ عنه در عهد خلافت خود یارے را بر ولایتے امیر گردانیده بود و منشور بنام او در قلم آورده بود و تسلیم کرده او در اثناے آن حضرت امیر المومنین عمر رضی الله تعالی عنه خوردکے را در کنار گرفته بود مراعت مے کرد و شفقت مے نمود آن یار روے سوے حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنه کرد و گفت که ده فرزند دارم هیچکس را چندین دوست نمیگیرم که دوست میداری حضرت امیر المومنین عمر رضی الله تعالی فرمود مر امثال باز ده آن مرد مثال بحضرت امیر المومنین عمر رضی الله تعالی عنه باز داد حضرت امیر المومنین رضی اللہ تعالی عنه آن کاغذ را از وستد و در حال پاره کرد و گفت

نزا برخوردگاں چوں شفقت نیست بر بزرگاں کجا خواہد بود بعدہ در باب طائفہ
کہ در ستدن خراج زیادتی کنند حکایت فرمود کہ در حدود لاہور دیہے بود
در آں دیہ درویشے ساکن بودہ است و کشت میکاشت و زراعت میکرد
و روزگار خود مے گذرانید چنانکہ ہیچکس از وے چیزے نے ستد تا وقتے کہ آں
دیہ را شحنۂ بے مہر نصب شد حصۂ آں کشت طلبیدن گرفت چندیں گاہ باشد
کہ حصہ نداد سبب چہ با غلہ بردہ یا کرامت بنما یا حصۂ ما بدہ درویش گفت کرامت
چہ باشد چوں درویش دید کہ بغیر ایں نخواہد گذشت بعد ازاں روے سوے
شحنہ کرد و گفت چہ کرامت مے طلبی بخواہ قضا را ہمانجا نزدیک دیہ آبے
رواں بود شحنہ گفت اگر ترا کرامتے ہست بر روے آں آب بگذر درویش
فی الحال نظر بر حق کرد و قدم بر روے آب نہاد چنانکہ بر خشکی بروند ہمچناں
رفت گذارہ شد بعد ازاں کشتی خواست باز آورد گفتند اے درویش چنانکہ
رفتہ باز بیا درویش کامل بود و گفت نمے نفس من فربہ شود کہ چیزے شدہ ام
نکتہ در بیان اُمرا و خلفاے خوب اعتقاد حضرت سلطان المشائخ   نکتہ
قدس اللہ سرہ العزیز فرمود خلیفہ از خلفاے بغداد جوانے را در حبس کرد
مادر آں جواں بیامد پیش خلیفہ زاری و نالہ مے کرد تا پسر او خلاص شود
خلیفہ گفت کہ من حکم کردہ ام تا آنگاہ کہ اولاد من باشد پسر تو پیوستہ
در حبس باشد زال چوں ایں چنیں سخن ہائل از خلیفہ بشنید آب در دیدہ کرد
و بعدہ روے سوے آسماں کرد و گفت خدا وندا خلیفہ تو ایں حکم کرد تو چہ
حکم مے کنی و چہ حکم خواہی کرد خلیفہ ایں سخن بشنید دلش بگشت و نرم شد فرماں
داد تا پسر او را خلاص دہند بعد ازاں پسر را سوار کردند و سواراں را جمع کرد
و گفت در بغداد ایں پسر را گردانید و ندا کنید کہ ہذا عطاء اللہ علی رغم
الخلیفہ یعنی ایں بخشش خدا تعالی است بر خلاف خواست خلیفہ نکتہ در بیان تغیر   نکتہ
مزاج ملوک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ یکے از کملا

قدسیہ آنست کہ قلوب الملوک ونواصیہم بیدی یعنی کہ دلہاے بادشاہان وموئہاے سر ایشاں بدست من است روایت مے کنند کہ حق تعالےٰ نے فرماید کہ دلہاے بادشاہاں بدست من است ومن گردانندہٗ ایشانم کہ ہرگاہ خلق باحق راست باشد دلہاے بادشاہاں را مہرباں برخلق گردانم وہرگاہ کہ خلق باحق راست نباشد من دلہاے بادشاہاں را بے مہر گردانم بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ نظر آنجا باید داشت وہمہ چیزہا ازانجا باید دید بعدہ درہمیں معنی حکایت فرمود در آنچہ قباچہ ملتان داشت وسلطان شمس الدین در دہلی بود میان ایشان مخاصمتے ظاہر شد شیخ بہاؤالدین رحمۃ اللہ علیہ وقاضی ملتان ہردو بجانب سلطان شمس الدین مکتوبات نوشتند آں کتابت ہردو بدست قباچہ افتاد متغیر شد قاضی را کشت وشیخ را بدرسراے طلبید شیخ بہاؤالدین بدرسراے رفت چنانکہ ہر بار رفتے بے دہشت بر حکم معہود برابر است قباچہ نشست قباچہ مکتوب او بردست او داد شیخ مکتوب مطالعہ کرد وگفت آرے ایں نامہ من نبشتہ ام وخط من است قباچہ گفت چرا نبشتہ شیخ گفت من ہرچہ نبشتہ ام از حق نبشتہ ام ہرچہ توانی بکن تو خود چہ توانی کرد و بدست تو چیست قباچہ چوں ایں بشنید در تامل شد اشارت کرد کہ طعام بیارید معہود ایں بود کہ شیخ در خانۂ کسے طعام نخوردے ومقصود قباچہ ایں بود کہ چوں شیخ طعام نخواہد خورد دراں حال آں را مضرت رسانم شیخ بضمیر باطن دریافت چوں طعام پیش آوردند شیخ گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم ودست بطعام برد وخوردن گرفت قباچہ چوں ایں حالت بدید تمامی غضب او فرونشست وہیچ نتوانست کرد وگفت شیخ سلامت بمقام خود آمد بعدہ فرمود کہ بعضے را مزاج زودتر متغیر مے شود مناسب ایں معنی ودبیتے بر زبان مبارک راند وفرمود کہ مولانا فخرالدین زرّادی راست ۵ آنم کہ بنیم ذرّہ

۵۱ ناخوش گردم * وزنیمهٔ نیم فرو دلکش گردم * از آب لطیف تر مزاجے دارم * دریا مرا وگرنه آتش گردم * وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام قیل یارسول الله صلی الله علیه وسلم اخبرنی وبحکمد فی نفس اقد امر علا هوالل بن یحیرهین الشرک فیخنا القیل ان الجنة للحکمین وروی باالکسر والمصنف من نفس حکمه السهم کلها بحکم ولل فی مناسب ایں حکایتے فرمود که بادشاهزاده بود در غایت حسن و صبا و کشف روزے در منظر نشسته بود دریں بادشاهزاده نظر جانب آسماں کرد وسوے چشم برآنطرف داشت بعد ازاں طرف دیگر دید باز نظر جانب بالا کرد وتا دیرے نظر طرف آسماں گماشته بعد ازاں دورتر نظر جانب حرم خود کرد آنگاه بگریست حرم او گفت ایں چه بود که دیر طرف آسماں دیدی و باز جانب من دیدی وگریستی شاهزاده گفت ازیں سوال بگذر حرم او چوں الحاح بسیار کرد بعد ازاں گفت بداں و آگاه باش که ایں ساعت نظر من بلوح محفوظ بود آنجا دیدم که نام من از زندگانی پاک کردند از لوح دانستم مرا رفتنی است باز دیدم که برجاے من حبشی است دریں بارگاه او خواهد بود و تو در حباله او خواهی بود ایں بود که دیدم حرم چوں ایں بشنید گفت اکنوں تو چه حکم مے کنی شاهزاده گفت من چه توانم کرد حکم هماں باشد که خداے تعالی کرده است آنگاه بادشاهزاده حبشی را طلب فرمود جامهٔ خود پوشانید و ولیعهد خود کرد و طرفے نام زد فرمود آں حبشی بر حکم فرماں لشکر را با امرا و ملوک و تیغ داراں رواں کرد و همچناں به برکت آں حکم کار با تمام رسانید و بخدمت بادشاه پیوست دوم روز آں بادشاهزاده وفات یافت درآنکه حبشی بلشکرگاه رفته بود و همچناں با خلق زندگانی خوب کرد که دلها همه بمحبت او مائل شد چوں آں بادشاهزاده نقل کرد آں ملک برآں حبشی قرار گرفت و حرم محترم او را بر حکم شرع در حبالهٔ خود آورد و نفس آں بادشاهزاده

۵۸۱ھ درکار شد نکته در بیان مردانے که ایشان مستغرق باشند واز خواب وخور ایشان
را یاد نباشد سلطان شمس الدین در سنه ششصد وسی وسه ازدار فنا بدار بقا
رحلت فرمود ودرہمیں سال حضرت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی
قدس الله سره العزیز وفات یافت گویند بعد از نقل سلطان شمس الدین
در مدت ده سال چهار فرزند سلطان را بر تخت نشاندند وبعد از گذشتن
ده سال پادشاهی چهارم فرزند سلطان ناصر الدین پسر خورد
سلطان شمس الدین را بر تخت نشاندند واین سلطان ناصر الدین
که طبقات ناصری بنام اوست بادشاه حلیم وکریم بود ومتعبد وبیشتر وجه معاش
خود از وجه کتابت مصحف ساختے ومدت بیست سال بادشاه بود ودرین مدت
عهده ملک جهانبانی بسلطان غیاث الدین بلبن بود ودرآں ایام
اورا الغخان گفتندے بعد از و در شهور سنه اثنی وستین وستمایه سلطان
غیاث الدین بلبن که بنده از بندگان شمسی بود بر تخت حضرت دهلی
جلوس فرمود اورا دو پسر بود پسر بزرگ او که خان ملتان ووالی عهد او
بود در شهور سنه اربع وثمانین وستمایه درمیان لاهور ودیپالپور
با مغل محاربه کرد وشهید شد وبسی سوار کار آمد درآں حرب شهادت
یافت واز اں تاریخ خان ملتان را خان شهید میخوانند وامیر خسرو
درآں حرب اسیر مغل شده بود بنوعے از دست ایشان رهائی یافته
واین خان شهید را یک پسر بوده کیخسرو نام و پسر دوم سلطان
غیاث الدین را بغراخان ومحمود نام بود ملقب بناصر الدین و
او را یک پسر بوده کیقباد نام ملقب بمعز الدین وانچه از خان شهید
مانده بود به پسر او کیخسرو تفویض کرد وکیخسرو را اگرچه در
عنفوان شباب بود ودر نظر سلطان پرورش مے یافت باهراد
وزراء وکارکنان جدید از دهلی بملتان فرستاد

دعمر سلطان از ہشتاد گذشتہ بود و بعد از شہادت پسر روز بروز در ملک بلبنی
فتور پیدا مے آمد و از غم پسر شکستہ ترمے شد و صاحب تاریخ فیروز شاہی
مے گوید کہ من از ثقات معمر شنیدہ ام کہ در عصر بلبن چند بزرگ از بقایاے
شمسی ماندہ بود و عہد سلطان بلبن ازاں بزرگاں آراستہ شدہ بود چنانکہ
از سادات کہ بزرگ ترین امت اند سید قطب الدین شیخ اسلام شہر جد
بزرگوار قاضیان بداؤں و سید منتخب الدین و سید جلال الدین پسر
سید مبارک و سید عزیز الدین و سید معین الدین بیانہ و سادات کرام جدان
سید چھجو و سادات عظام کیتھل و سادات تحستہ و سادات بیانہ و سادات
بداؤں و چندیں سادات دیگر کہ از حادثۂ چنگیز خان ملعون دریں دیار آمدہ
بودند و در صحت نسب و بزرگی عدیم المثال بودند و بکمال تقویٰ و تدین آراستہ
ہر ہمہ در قید حیوۃ بودند و ہم در عصر بادشاہی سلطان بلبن چندیں علماے سرآمد
از نوادر استاداں بودند و بر صدد افادت سبق مے گفتند چنانچہ مولانا برہان
الدین بلخی و مولانا برہان الدین بزاز و مولانا نجم الدین دمشقی شاگرد
مولانا فخر الدین رازی و مولانا سراج الدین سنجری و قاضی شرف
الدین لوایجی و صدر جہاں منہاج الدین جورجانی و قاضی رفیع
الدین کازرونی و قاضی شمس الدین درمراجی و قاضی رکن الدین
سامانہ و قاضی جلال الدین کاشانی پسر قاضی قطب الدین کاشانی
و قضاۃ لشکر قاضی سدید الدین و قاضی ظہیر الدین و قاضی
جلال الدین و چند استادان و مفتیان و سرآمدگان و از شاگردان
و پسران علماے شمسی در گفتن سبق و نوشتن جواب فتویٰ متعین
بودند و از مشائخے کہ مثل ایشاں در روزگارے پیدا آید عہد بلبنی زینت
و زینتے گرفتہ بود چنانکہ در اوائل عصر بادشاہی او حضرت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق و الدین مسعود کہ قطب عالم و مدار جہاں بود

و اہالی ایں دیار را زیر بار گرفتہ زماں زماں کرامت او ظاہر مے شد
و از آثار قرب و محاسن انفاس نفیسہ او خلقے از بلاہائے دین و دنیا نجات
مے یافت و قابلاں از ارادت او بدرجات عالیہ ترقی میکردند و شیخ
صدر الدین پسر شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا و شیخ بدر الدین غزنوی
خلیفہ حضرت قطب الاقطاب شیخ الاسلام والمسلمین شیخ قطب الدین
بختیار کاکی اوشی چشتی و شیخ ملکیار پرّاں و حضرت بی بی فاطمہ سام
و سید مولہ و چندیں مشائخ دیگر بودند و میامن و برکات ایشاں در عہد
سلطان بلبن فیض رحمت آسمان متواتر بریں زمیں نازل مے شد و چندیں
حکما و اطبّا در عہد بلبنی در حکمت و طب نظیر نداشتند مثل حمید الدین مطرز
و مولانا بدر الدین دمشقی و مولانا حسام الدین ماریکلہ الی غیر ذالک
از نوادر ملوک در آں عصر ملک علاؤ الدین کشلیخاں برادر زادہ
سلطان بلبن بود کہ در کثرت بذل و جود گوے سبقت از حاتم طائی
ربودہ بود و من از بسیارے از اہل اعتبار خاص از امیر خسرو شنیدہ
ام کہ ہیچو ملک علاؤ الدین کشلیخاں در بخشش و جود و تیر اندازی و
گوے بازی و شکار انداختن مادر نزاید و ہم در آں ایام بجاے پدر خود
کشلیخاں برادر سلطان بلبن باربک شد و چوں سلطان بلبن از
واقعہ خان شہید شکستہ شد و از حزن بسیار رنجور گشت بغرا خاں پسر
خود را از لکھنوتی در دہلی طلبید و او را گفت کہ فراق برادر تو مرا صاحب
فراش گردانید اے پسر ایام آں نیست کہ از من دور باشی جز تو پسرے ندارم
کہ جاے من تواند داشت و کیخسرو و کیقباد کہ پسران
شما یاں اند من ایشاں را پرورش دادہ ام خورد اند گرم و سرد
روزگار نچشیدہ اند کہ اگر بعد از من ملک بدیشاں رسد از غلبہ عرض و ہواے
نفس خود بادشاہی نتوانند کرد و باز ملک دہلی ہمچناں شود

که بعد از سلطان شمس الدین در مدت شده بود اگر تو در لکهنوتی باشی
و در تختگاه دهلی دیگرے نشیند ترا پیش او چاکری باید کرد این سخن بپذیر
و از پهلوے من دور مشو و تمناے رفتن لکهنوتی مکن بغرا خان بادشاهے
عجول بود دو سه ماه که در دهلی ماند پدر صحت یافت بهانه انگیخت و بے رضاے
پدر جانب لکهنوتی مراجعت کرد و کیقباد پسر بغرا خان نزد سلطان
ماند بغرا خان هنوز بلکهنوتی نرسیده بود که سلطان باز رنجور شد و از کار
دولت خود را طلبیده وصیت کرد که بعد از من کیخسرو را بر تخت
نشانند اگرچه او خورد سال است و حق جهانداری نتواند گذارد ولیکن
چنانچه محمود که از و کارے مے آید و مردمان از و چشم داشتند لکهنوتی رفت تا
او را طلبید صد کاسه بدانگے شده است و تخت بادشاهی برباد خواهد
شد بعد از وصیت روز سیوم بجوار رحمت حق پیوست همان روز از براے
کیخسرو که پسر خان شهید بود بملتان کس فرستادند و کیقباد پسر
بغرا خان را سلطان معز الدین خطاب داده بر تخت ملک دهلی
نشانند سلطان بلبن را در آخر شب از کوشک لال بیرون آوردند
و در دار الامان دفن کردند و سلطان غیاث الدین بلبن مدت
بیست و سه سال بادشاهی کرد و سلطان معز الدین کیقباد در شهور
سنه خمس و ثمانین و ستمائة بر تخت بلبنی دهلی متمکن شد و دراں وقت هفده
ساله بود و این سلطان زاده صاحب مکارم اخلاق و طبع موزون و خلق
پسندیده و جمال نیکو داشت و آرزوهاے کامرانی و تمناے استیفاے
هوا و شوق تنعم و تلذذ در سینه او بجوم آورده بود ترک سکونت شهر کرده
و از دار السلطنت کوشک لال بیرون آمد و در کیلوکهری بر کنار
آب جون کوشکے بس بے نظیر و باغے دلکشا بنا فرمود و با ملوک و امراء
و معتبران و معارف و کارداران نزدیک کوشک خانها ساختند و چون دیدند

که بادشاه بسکونت کلوکهری راغب است قصرها و بناها و محلها ساختند و سرایان
هر طایفه از شهر در کلوکهری رفتند و ساکن شدند و کلوکهری آباد ان و معمور
گشت القصه سلطان معزالدین لیلاً و نهاراً در عیش و عشرت مشغول
می بود و ملک نظام الدین داماد و برادرزادهٔ ملک الامرا کوتوال در پیش
تخت سلطان خزید و در ظاهر و ادب سلطان و در سر نائب ملک شده
پرداخت امور عظام ملک داری بدو باز گشت و ملک نظام الدین در
طلب ملک دندان تیز کرد که پیرے گرگ کهنه بود و شصت سال ملک
دهلی ضبط کرده بود و اهل مملکت را بانواع ملائمت بجانب خود کشیده بود
بخاطرش رسید که پسرے که قابل جهانداری بود در حیات پدر شهید
شد و بغرا خان در لکهنوتی فرو مانده سلطان معزالدین از غلبهٔ هوا
پرستی سر جهانداری ندارد اگر کیخسرو پسر خان شهید را از میان
بردارم و چند کس دیگر از ملوک قدیم را از سلطان معزالدین دفع کنانم
ملک دهلی مرا بآسانی بدست آید پس مصلحت اینست که کیخسرو
را باید طلبید و در راه او را دفع باید کرد باین اندیشه بطلب
کیخسرو بملتان کس فرستادند و ملک نظام الدین در حالت
مستی از سلطان معزالدین برائے قتل کیخسرو رخصت
ستده و از درگاه کسان نامزد کرد و در قصبهٔ رهتک کیخسرو
را بقتل رسانیدند و از قتل کیخسرو کل سران بلبنی که ارکان
و اعوان معزالدین گشته بودند از ملک نظام الدین
خایف شدند و همه هراسان گشتند و بعد از مدتے معزالدین
رنجور شد و بزحمت فالج و لقوه درمانده روز بروز بتر مے شد
چون امید صحت نمانده بندگان بلبنی از ملوک و امراء و معارف
و سرخیلان و سرهنگان جمع شدند و اتفاق کردند

پسر سلطان معزالدین را با آنکه خورد سال بود از حرم بیرون آوردند و بر تخت
نشاندند تا ملک در خاندان بلبنی بماند و او را سلطان شمس الدین خطاب
دادند و سلطان معزالدین را در کوشک کیلوکهری تداوی مے کردند و سلطان
جلال الدین با جماعت خلجیان با انبوه قرابتیان در بهاپور فرود آمد و تفحص
لشکر و عرض لشکر مے کرد و چون اصلے دیگر داشت نه او را با ترکان استواری و نه
ترکان را با او و ترکان او را بیستر از خود میدانستند ایتمر کچهن و ایتمر کلدر اتفاق
کردند که چند امرای بیگانه مے نمایند از میان بردارند و تذکره بنام ایشان کردند
و سر این تذکره نام سلطان جلال الدین نوشته اند سلطان جلال الدین
خبر یافت و هوشیار شد و مردم خود را گرد آورد و امرای خلج را یکجا جمع کرد و
لشکرگاه در بهاپور ساخته و بعضے امرای بزرگ با او یار شدند و ایتمر کچهن
با سوارے چند رفت تا از بهاپور سلطان جلال الدین را بغربت بیارد
و در سرای شمسی کار او با آخر رساند سلطان جلال الدین را حال روشن شده
بود بمجرد آنکه ایتمر کچهن باربک بطلب او رفت در زمان او را از اسپ فرود آوردند
و تیغ در حلق او زدند و پسران سلطان جلال الدین که هر یکے همچو شیر نر بودند
با پنجاه سوار در بارگاه سلطان در آمدند و پسر سلطان معزالدین را از تخت
ربودند و به پدر رسانیدند و ایتمر سرخه دنبال پسران جلال الدین آمد در میان
راه تیر زدند و غلطانیدند و پسران ملک الامرا در بهاپور بردند و گردنگاه داشتند
در شهر شغب شد و خواص و عوام و خورد و بزرگ شهر از دروازه بمنصرت با پسر
سلطان معزالدین بیرون آمدند و راه بهاپور گرفتند و جمله شهر را سرداری
خلجیان بغایت دشوار نمود کوتوال جمعیت تمام را بواسطه پسران خود
فرو نشانده و مردم شهر را باز گردانیده و بسیارے از ملوک و امرا که از اصل ترکان
نبودند با سلطان جلال الدین یار شدند و در لشکرگاه او رفته فرود آمدند و
جمعیت انبوه شد و بعد دو روز از ماجرای مذکور ملک لاله که پدر او را

سلطان معزالدین کشته بود فرستادند بکلوکھری بقتل سلطان معزالدین
چون وبقصر کلوکھری رفت سلطان معزالدین را که دمے ونفسے مانده بود در جامه خوابه بپیچید ولگدے
چند بر زده در آب جون روان کرده ملک چھجو مدت سه سال بعد معزالدین بادشاهی کرد که برادرزاده
سلطان بلبن را که وارث ملک بود اقطاع کرده دادند وبجانب کره فرستادند
ومخالفان وموافقان با سلطان جلال الدین بیعت کردند واز بهاپور
سلطان جلال الدین با جمعیت بسیار سوار شد و در قصر معزی در
کلوکھری فرود آمد وآنجا بر تخت بادشاه بنشست واز هراس شهر واز ترس سلاطین
ماضیه در دولتخانه فرود نیامد وبر تخت قدیم بنشست پوشیده نماند که در شهور سنه
ثمان ثمانین وستمایه سلطان جلال الدین فیروز خلجی در کوشک
کلوکھری بر تخت بادشاهی نشست وعمارت سیزده سال عصر جلال الدین
بود وکلوکھری را شهر نو نام کرد وحصارے از سنگ در غایت رفعت بنا
کرد امیر خسرو گفته است شعر شها در شهر نو کردی حصارے * که رفت
از کنگرا دتا قمر سنگ * وسلطان علاؤالدین برادرزاده وداماد ومربای
سلطان جلال الدین بود در هفدهم ماه مبارک رمضان سنه خمس و
تسعین وستمایه سلطان علاؤالدین عم خود سلطان جلال الدین
را شهید کرده بر تخت سلطنت نشست بدانکه از مشایخ عصر علائی سجاده
شیخی که نیابت پیغمبر است علیه الصلوة والسلام بشیخ الاسلام نظام الدین
وشیخ الاسلام علاؤالدین نبسه شیخ فریدالدین وشیخ الاسلام شیخ
رکن الدین نبسه شیخ بهاوالدین زکریا آراسته بود وجهانے از انفاس
متبرکه ایشان منور مے شد وعالمے دست بیعت ایشان مے گرفت حضرت
شیخ نظام الدین در آن هنگام در غیاث پور بودند وشیخ علاوالدین
بن شیخ بدرالدین سلیمان بن شیخ فریدالدین در تمامی عصر علائی در
اجودهن متمکن بودند وشیخ رکن الدین بن شیخ صدرالدین بن شیخ

بہاؤالدین زکریا در ملتان مستقیم بودند و در ہمہ عہد علائی شیخ رکن الدین
داد طریقت میداد و تکمیل مریدان میکرد و سجادۂ پدر را منور میداشت و ہمہ
اہالی دیار سندہ و ملتان و اوچہ و غیرہم باستانۂ مبارک شیخ رکن الدین
نشستہ بودند در کشف و کرامت شیخ رکن الدین کسے را شبہ و شکلے نماندہ
بود و ماثر آں خاندان بزرگ از وصف بیرون است و شیخ بہاؤالدین زکریا
را درمیان سالکان و خدا طلبان باز سپید گفتندے یعنے ہر کہ خود را بجناح
او بندد بخدا رسد و شیخ صدر الدین باوصاف کمال و تکمیل و سخاوتے
در غایتے افراط داشت و با آں چنداں مال کہ او را از میراث پدر رسیدہ
و از محصول دیہا رسیدے از وفور اعطا بیشتر ایام آں بزرگ در قرض گذشتے
و در عصر علائی شعرائے بودند کہ بعد از ایشاں بلکہ پیش از ایشاں چشم روزگار
ندیدہ لاسیما امیر خسرو کہ خسرو شاعران سلف و خلف بودہ است و در اختراع
معانی و کثرت تصنیفات غریبہ نظیر نداشت و مع ذالک الفضل والکمال والفنون
والبلاغ صوفی مستقیم الحال بود و بیشتر عمر او در صیام و قیام و تعبد و تلاوت
گذشتہ است و از مریدان خاصۂ حضرت سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم
سید نظام الحق والدین محمد احمد بداونی البخاری الچشتی قدس اللہ سرہ
العزیز بود و آنچناں مرید معتقد من دیگرے را ندیدم و از عشق و محبت نصیبے
تمام داشت و صاحب سماع و وجد و صاحب حال بود و در علم موسیقی کمال
داشت و ہرچہ نسبت طبع لطیف و موزون کند باریتعالی او را در آں ہنر
سرآمد گردانیدہ بود وجودے عدیم المثال آفریدہ و در قرون متاخر از
نوادر اعصار پیدا آوردہ و دوم شاعرے از شعرائے یگانہ عصر علائی امیر حسن
سنجری بود و او را التفاتے بنظم و نثر بسیار است و در سلاست ترکیب و روانی
سخن آیتے بود و از بس غزلہائے وجدانی در غایت روانی گفتے او را
سعدی ہندوستان خطاب شدہ بود و امیر حسن مذکور باوصاف و

اخلاق مرضیه متصف بود و سالها مرا با امیر خسرو و امیر حسن
تودد و یگانگی بوده است و نه ایشان بے صحبت من توانستند بود و نه
من توانستمے بے مجالست ایشان گذرانم و از غایت اعتقاد که امیر حسن
بحضرت شیخ داشت آنچه در مدت ارادت خود در مجلس شیخ از انفاس
متبرکه شیخ شنیده بود عین ملفوظ شیخ را جمع کرده است آنرا
فوائد الفواد نام نهاده و او دریں ایام دستور صاد قان
ارادت شده است و امیر حسن را نیز دیوان است صحایف نثر
و مثنویات بسیار است و چناں شیریں مجلس و ظریف و خوش
مزاج و مؤدب و مهذب بود که راحتے و انسے که من از مجالست
او مے یافتم در مجالست غیر او مے یافتم بدانکه مقصود از ایراد مقدمه
مذکوره است که دل سلطان علاؤ الدین را چه دل توان گفت و او را چه
بے باک و بے التفات تصور توان کرد که از هزار و دو هزار فرسنگ مسافران
و طالبان در آرزو ملاقات حضرت سلطان نظام الدین سلطان المشائخ
محبوب الهی میرسیدند و او را هیچ بخاطر نگذشت که بملازمت شیخ الشیوخ محبوب
الهی آید و یا جناب قدس اعلی را نزد خود طلبد و ملاقات کند و در کدام وهم در
آمد زیرا که چوں امیر خسرو که نادر عالم بود اگر در عهد محمودی و سنجری بودے
او را مکرم و مبجل داشتندے سلطان علاؤ الدین او را هزار تنکه داده بود
و تکریم و تبجیل او بجا نیاورده و هرگز حق احترام و احتشام او محافظت نکرده بود
و آنهمه عجائب در عصر او آراسته بود و حق او مکر و استدراج بود سلطان علاؤ
الدین را رحمت استسقا شده و در آں رحمت وفات یافت و مدت سلطنت او
بیست سال بود و بعضے گویند که ملک نایب پیش برده بس در بریده کار سلطان را
در حالت غلبه رحمت تمام کرد در شهور سنه خمس عشر و سبعمائة و در شب ششم شوال
آخر شب سلطان علاؤ الدین را از کوشک سیری بیروں آورده

۵۹۰ ودر مسجد جمعه در مقبرهٔ او بردند و دفن کردند و درهمین سال سلطان قطب الدین
پسر سلطان علاؤ الدین بر تخت نشست بعد از قتل ملک نائب که بعد
از سی و پنج روز که از قتل سلطان علاء الدین گذشته بود و در شهور سنه
ثمان عشر و سبعمائه و بواسطه آنکه دیوگیر از دست رفته بود بجانب دیوگیر
لشکر کشید و بفتح و ظفر از آن لشکر بازگشت چنانچه سلطان علاء الدین
فریفته ملک نائب شده بود سلطان قطب الدین فریفته و آشفته
خسرو خان شد و آن سر او بچه حرامخوار ماہون چتر دار و سردار لشکر گردانید
و از آن ماہون مفعول بر خانمان و فرزندان او چه گذشت و از جمله بدیہای
سلطان قطب الدین آن بود که با حضرت شیخ سلطان المشایخ
نظام الدین اولیا که قطب عالم بود از جهت آنکه خضر خان را
مرید شیخ میدانست با شیخ عداوت بنیاد نهاده و زبان به بدگفتن
شیخ بکشاد و دربند آن شد که بشیخ کلفت رساند و چند بدخواه او
که خود را پیش او نیکوخواه نموده بودند سلطان را در بدخواهی و ایذای
شیخ باعث می گشتند و از آنجهت بر افتادن او نزدیک رسیده
بود زبان به بدگفتن شیخ بکشاد و عداوت ظاهر می کرد و ملوک و وزرا
معارف در سرای را فرمود که کسی بزیارت شیخ در غیاث پور نرود
و بارها می گفت که هر که سر شیخ بیارد هزار تنکه زر او را بدهم
و روزی در حظیرهٔ شیخ ضیاء الدین رومی سلطان را با حضرت
شیخ ملاقات شد خدمت شیخ را ملاقات نکرد و سلام شیخ را جواب
نداد و التفات نفرمود به نیت آنکه با شیخ در اندازد شیخ زاده حسام را که مخالف
شیخ شده بود مقرب درگاه خود ساخت و شیخ الاسلام رکن الدین
را از ملتان طلب کرد القصه سلطان قطب الدین را بعد از چهار سال
خسرو خان با جمع اتفاق کرده در بام هزار ستون سر از تن جدا کردند

وتن بے سر سلطان را از بام در صحرا انداختند و خلقے آنرا بدیدند و گوشہ خریدند
وازجان خود نومید شدند ہر کرا کہ کشتنی بود کشتند و در بازار کردند وہم در آن نیم
شب ملک عین الملک ملتانی ملک حیدالدین قریشی و ملک فخرالدین
جونا یعنے سلطان محمد بن تغلق شاہ وغیرہم راطلبیدند و بربالاے بام
ہزارستون نگاہ داشتند تا روز شود چوں روز شد خسرو خاں وزیر
حبیب خود را ناصرالدین خطاب داد و برادر خود را خان خاناں و
ہرکس خطابے و منصبے تعین فرمود از ہیچ کس ملاحظہ نداشتند مگر از غازی
ملک یعنے تغلق شاہ کہ در دیبال پور بود تغلق شاہ کہ ایں خبر شنید
چوں مار برخود پیچید از براے آنکہ پسر سلطان محمد تغلق نزد سلطان
قطب الدین قرب تمام داشت از قبل ولی نعمت خود خون مے خورد دم
نے توانست زد و تغلق شاہ لشکر کشیدہ بدہلی آمد و بخسرو خاں
جنگ کرد و خسرو خاں را شکست داد خسرو خاں گریختہ
روز دوم او را گرفتہ آوردند و گردن زدند و مدت چہار ماہ خسرو خاں
سلطنت دہلی داشت و شہور سنہ عشرین و سبعمائہ سلطان غیاث
الدین تغلق شاہ انار اللہ برہانہ در کوشک سیری جلیس فرمود و
بادشاہی بذات ہمایوں او زیب و زینت گرفت و در شہور سنہ خمس
و عشرین و سبعمائہ سلطان تغلق شاہ برحمت حق پیوست و سلطان
محمد بن تغلق شاہ کہ ولیعہد او بود بر سریر سلطنت دارالملک تغلق آباد
جلوس فرمود و از بادشاہی او ممالک اسلام آراستہ شدند بدانکہ سلطان
محمد شنید کہ تغلق شاہ از لکھنوتی جریدہ امروز بتغلق آباد مے رسد فرمود
کہ در سہ کروہے تغلق آباد نزدیک افغان پور کوشکے مختصرے بنا کنند
کہ شب پدر او انجا نزول کند و یگاہ با کوکبہ بادشاہی درآید
تغلق شاہ وقت نماز دیگرے در کوشک نو رسید

ورود آمد پسر او و اکابر و اشراف استقبال کردند و پایبوس مشرف گشتند مائده خاص طلبیدند
و طعام خوردند و ملوک و امرا بجهت دست شستن بیرون آمدند صاعقه بلا از آسمان
بر زمین افتاد و سقف خانه بالا بتغلق افتاد و با پنج و شش کس دیگر زیر سقف ماندند
و بجوار رحمت حق پیوست و سلطان محمد بر تخت پادشاهی در دهلی جلوس فرمود مدت
سلطنت سلطان محمد بن تغلق شاه بیست و هفت سال بود و بدانکه سلطان محمد
تغلق در لشکر مریض شد مرض او امتداد یافت روزی بکنار آب سنده نزدیک
تهته رسید سلطان محمد در جوار رحمت حق پیوست در لشکر شور و شغب برخاست نزدیک بود
که خلق بایکدیگر درافتند و بیست و چهارم ماه محرم سنه اثنین و خمسین و سبعمایه باجماع خواص
و عوام سلطان العهد و الزمان فیروز شاه سلطان در لشکر بر تخت پادشاهی جلوس فرمود
بدانکه شیخ نصیر الدین محمود و مشایخ و علما و ملوک و امرا و معارف و اکابر و معتبران و سران جمع
شدند و باستغاثت عام در سرا آمدند و فیروز شاه را گفتند که تو هم ولی عهد و هم وصی
سلطان محمدی و هم برادرزاده اوی سلطان محمد را پسری نبود و دیگری ازو در شهر
و لشکری چنان نمانده است که قابلیت پادشاهی داشته باشد از برای خدا خلق
درمانده را الغیاث رس و بر تخت جلوس فرما و چندین هزار آدمی و این همه لشکر را از دست
مغل باز خر هر چند فیروز شاه عذری گفت دست ازو باز نمیداشتند و میگفتند که در
لشکر و تختگاه دهلی لایق سلطنت و شایان پادشاهی جز سلطان فیروز شاه
نیست که اگر امروز بر تخت سلطنت نشیند و مغلان را معلوم شود که او پادشاه نشد فردا
یکی ما را مغلان هیبیان سلامت نگذارند و همه را بقتل رسانند بضرورت بر
تخت سلطنت جلوس فرمود و مردم از محنت و اندوه آسوده شدند
تاریخ وفات سلطان فیروز شاه فوت فیروز است که هفتصد
و هشتاد و نه است و مدت سلطنت او سی و هفت
سال بود تمت بعونه و هو العلی العظیم

تمت

درآخر کتاب منقول عنه عبارت ذیل مرقوم بود بنا بر ینکه احوال سعی خود در نقل این
نسخه متبرکه محرر ساخته در ذیل منقول نیز بتحریر میرسد تا بر ناظران وضوح پذیرد و آن
عبارت اینست باتمام رسید کتاب مستطاب حضرت سید الاولیا بر مطالعه
فرزندگان این صحیفه شریفه مخفی و محتجب نماند که در ۱۱۵۰ ھ یکهزار و یکصد و پنجاه هجری
نبوی صلی الله علیه وسلم و سنه بیستم جلوس محمد شاه بادشاه سید عبدالله جیو را
نسخه بخط قدیم بسیار دیرینه و کهنه مرقومه سید محمد حسن بن سید فضل الله که یکے
از اجداد ایشانند و بدین طریق بایشان میرسد سید عبدالله بن سید خیرالله
بن سید نعمت الله بن سید محمود بن سید عبدالسمیع بن سید حسن بن سید
فضل الله بن مولانا سید دولت بن مخدوم سید احمد بن مولانا سید عبدالرشید
بن مولانا سید کمال الدین بن مولانا خواجه عزیز الملة والدین بن خواجه سید
ابابکر که بلا واسطه همشیره زاده حقیقی حضرت سلطان المشائخ سید نظام الحق
والشرع والدین محمد احمد بداؤنی قدس الله سره العزیز اند بن سید عبدالله
بن مولانا سید عبدالرحمن بن مولانا سید موسی بخاری بن مولانا سید عبدالله
بخاری بن سید حسن بن سید علی بن سید احمد بن سید ابی عبدالله بن
سید علی اصغر بن سید جعفر بن امام علی هادی نقی بن امام محمد الجواد بن
امام علی موسی رضا بن امام موسی کاظم بن امام جعفر صادق بن امام محمد باقر
بن امام زین العابدین بن امام المغارب والمشارق حضرت امام حسین
شاه شهیدان بن امام الارض والسما حضرت امیرالمومنین اسدالله الغالب
علی ابن ابیطالب کرم الله وجهه علیهم السلام بهتے از کتاب خانه گم شده بود
بعد از مدتے بسیار بحسب اتفاق از بازار بدست آمد تیمناً و تبرکاً بخواهش تمام
بے تکلم و کلام بهر وجه که کتابدار خواست یعنے کتاب فروش بهر قیمت که داد گرفتند
چون در دریافت الفاظ احتیاج بسوے تامل و تفکر بسیار مے افتاد خواستند
که نسخه دیگر بخط واضح نویسانند شیخ نور محمد که پارهٔ از محاورهٔ پارسی نظم و نثر

آشنا و قدرے تحصیل علم صرف و نحو هم کرده و خط نستعلیق خوانا و روشن داشتند
کمر همت بر بستند که نقل این نسخه بخط جلی نمایند و شروع کردند این هیچ کم از هیچ کفش
بردار درویشان و عالمان بلکه خاک کفش ایشان مسمی بحبیب الله تمنائے آن داشت
که حق تعالی از کرم و فضل خویش مرا بملک عاریتے مالک این نسخهٔ شریفه گرداند بارے نسخه
پر غلطی مع بدخطی از بازار بدست آمد روزے با سید عبد الله جیو اتفاق صحبت افتاد
سخن برین قرار گرفت که مذاکره این کتاب مستطاب بجهت تصحیح و مقابله نمائیم در ماه
مبارک رمضان المبارک سنهٔ مذکور آغاز مقابله شد اجتماع نه نسخهٔ مختلفة الملک گردید
و همه نسخها غیر صحیح هم در عبارت عربی و هم در عبارت فارسی علی الخصوص اشعار عربی که
اکثر جا مصنف آورده و احادیث که بتقریب نقل کرده این ضعیف قلیل البضاعت
بقدر طاقت و قوت خود همه نسخها را نظر کرده و دیده دو نسخهٔ صحیح و درست نموده در مدت
یک نسخه میان سید عبد الله و دیگر نسخهٔ خود درست کرده و این یادگاریست از اضعف
عباد الله الصمد نور محمد بنده از بندگان بے کینه و کمینه از کمینگان سلسلهٔ عالیه
نقشبندیه رحمهم الله و عفاه بطفیلهم و کرمهم ؏
تمام شد کتاب مستطاب حضرت کسیر الاولیا فی محبت حق جل و علی تصنیف میر خورد
خلیفه حضرت سلطان المشایخ محبوب الٰهی نظام الحق و الشرع و الملة و الدین
سید محمد احمد بداؤنی البخاری الچشتی قدس الله سره العزیز بتاریخ هفدهم شهر شعبان
المعظم موافق سنه چهل و ششم جلوس شاه عالم بادشاه خلد الله ملکه و سلطانه
مطابق سنه یکهزار و دو صد و نه هجری قدسی جناب حضرت رسالت پناه
صلی الله علیه و سلم و علی آله الاطهار و اصحاب الکبار و اولیائه الابرار و الاخیار النامدار
بخط بے ربط ناکاره نمط خاکپاے اولیاے چشت اهل بهشت رضوان الله تعالی
علیهم اجمعین و تراب الاقدام پیران سلسلهٔ عالیهٔ قادریه علیهم السلام خصوصاً عاشقان
و محبوبان خداے کریم رحیم سلسلهٔ مکرم معظم حضرت مولانا و سیدنا و سندنا و هادینا و
معیننا و ناصرنا حضرت شیخ الشیوخ فخر العاشقین سراج الکاملین سوة المکملین

زبدة الواصلین حضرت مولانا فخر الملة والشرع والدین نظامی چشتی و قادری و
سهروردی و نقشبندی و جمله شعبہ ہاے ہر چہار خاندان عظیم الشان دست بیعت
بخلائق ہفت اقلیم داده مسند فیض رسانی و کامروائی مشائخین کبار را زینت آرای
مے فرمودند و خلفاے کرام و یاران عظام جناب مقدس حضرت فخر العالم مولانا
محمد فخر الدین رضی الله تعالیٰ عنه در اطراف و اکناف عالم فیض بخشی ہمگی طرق
مے فرمایند و محرر این کتاب مستطاب مسمی بشیخ بدر الاسلام یکے از کمترین غلامان
جناب معلی القاب فخری نظامی است سمت تسطیر و رقم تسوید و تحریر پذیرفت بموجب
فرمایش برادر دینی و طریقتی کہ بصلاح و تقوے و ذکر قلبی آراسته و پیراسته اند مسمے
بمیان جان محمد که از یاران حضرت شاه علی حکیم صاحب علیه الرحمة والرضوان
بن حضرت صاحب زاده عالم مرشد زاده سلسلتے شاه حامد صاحب خلف الصدق
حضرت شیخ الشیوخ حضرت شاه کلیم الله صاحب که پیران پیر حضرت مولانا فخر
صاحب محب نبی ہستند علیهم الرحمة والرضوان بکمال خوبیہاے دینی و دنیوی ان
راقم سطور اخلاص اخوت دینی دارند سلمه الله تعالیٰ والمستعان رجا از ناظران این
صحیفه شریفه آنکه اگرچه نسخهٔ منقول عنه بموجب سعی محررش بکمال صحت است و این
عاصی نیز بقدر وسع امکان در صحیح نویسی کوشیده و جائیکه در اصل نسخه منقول
نقلش ناچار بنہم بعض جاہا از حد ادب بیرون نهاده بدرستی ارقام پرداخت
بمقتضاے اینکه ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود البته سهو و خطا بظهور آمده باشد
ناقلان و ناظران برین کلام بزرگان که الانسان مرکب من الخطاء والنسیان
نظر فرموده طرف سهو نگاه نفرمایند و بذیل عفو و کرم بپوشند و باصلاح کوشند والسلام
والاکرام ؎ قاریا بر من مکن قهر و عتاب * گر خطاے رفته باشد در کتاب
آن خطاے رفته را تصحیح کن * از کرم والله اعلم بالصواب * الحمد لله رب
العالمین والصلوٰة والسلام علی خیر خلقه محمد واله واصحابه اجمعین و اولیائه
المکرمین برحمتك یا ارحم الراحمین الہی بحرمت حضرات پیران چشت و قادریه

سلسلۂ مولانا فخر صاحب علیہم الرحمۃ ایں کمترین مریدان فخر صاحبؒ عاقبت
برسلامتی ایمان بخیر گرداں آمین آمین یارب العالمین ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞

غلط نامہ کتاب مستطاب سیر الاولیاء فارسی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲	۹	اختیاری	اختیار	۵۵	۲۳	خواب بدیم	خواب ببدیم
۴	۱۶	مسبحی	مستبحی	۵۶	۱۱	ولاراق	ولازاق؟
۷	۱۴	ترش	ترس	۵۷	۲۳	ضنفی	صنفی
۸	۱۳	چونکہ	خون کہ	۵۹	۱۱	درسیدن	رسیدن
〃	۱۵	بزل	بذل	۶۱	۱۵	شمس ترک	شمس الدین ترک
۲۱	۷	درمیان	دربہان	۶۳	۲۰	شاہزادہ	شانزدہ
〃	۱۴	پیدا آمدن	پیدا آمدن	۶۴	۹	شیخ علی	شیخ علی گرد
۲۲	۱	روشن	روش	۶۶	۱۱	شے	شیے
۲۳	۴	عالم	علم	〃	۱۴	خرج فرمود	خرج رہ فرمود
۲۴	۶	ابن خواجہ ابراہیم	ابن خواجہ ابراہیم	۶۸	۷	بارمانم	باز مانم
		در دفعہ	یک دفعہ	۷۳	۱	بحضرت بخوانند	بحضرت ہو میخوانند
۲۵	۴	تجیر	بتحیر	۷۵	۱۴	السنین	السنتین
۲۸	۴	بائل	باہل	۷۶	۱۵	دخم	دخیم
۳۱	۸	بخلعت	بخلعت	〃	۱۸	درستی	درشتی
۳۱	۲	الشرک	ھوالشرک	۷۹	۶	گرد برگرد	گرد برگرد
۳۵	۲	پسندہ است	پسندہ است	〃	۱۰	ایں شیخ	ایں سخن شیخ
〃	〃	امیر المومنین است	امیر المومنین است گفت	۸۰	۱	کشف المعنی	کشف آں معنی
۴۰	۴	درغائت	درغائت	۸۱	۱۳	باانداخت	باز انداخت
۴۴	۱۷	معصیت	معصیت او	۸۲	۱۰	زبیند	زبیانند
۴۷	۱	اوررفت	او رفت	〃	〃	چینند	بینند
۴۸	۵	دردسندان	در دسندان است	۸۳	۲	رب العالمنا	رب العالمینا
〃	۲۳	خواب داد	جواب داد	۱۰۰	۱۸	محب	محبت
۵۲	۵	ملک عزالدین	ملک اعزالدین	۱۰۱	۲	کردہ	کردہ بود
〃	۱۶	نزدیک نزدیک	نزدیک	۱۰۲	۱۶	یلقہا	یلعقہا
〃	۱۰	تادرتامل	با درتامل	۱۰۵	۷	اگر ہمت	آخر ہمت
۵۴	۱۳	بنشتیم	بنشینیم	〃	۱۰	التراسی	التاداسی

غلط نامہ کتاب مستطاب سیر الاولیاء فارسی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۰۵	۱۶	سطرہا از اوّل	سطرہا در زبان تاریخ بستان
			دہرنگال از اول
″	۲۰	وسعد بلخبیت	اسعد بلخبیت
۱۱۳	۱۷	خدائیم در	خدائیم باتامی روزدید
۱۱۴	۱۵	نیک اتفاق	بیک اتفاق
۱۱۷	۲۳	اِستغدده	اِستعدادہ
۱۱۹	۱۵	ابورشکور	ابوشکور
۱۲۷	۲۰	فیروزگہ	فیروزہ کوہی
۱۲۸	۱۰	طاقم	طالخ (یعنی پرست تنبا)
۱۳۳	۷	چہ خوش	چہ خوش گوید
۱۳۴	۸	آدکش	آرایش
۱۴۴	۴	ششتبہ را	جبہ تسا
″	۱۲	برد	نبرد
″	۱۳	خلیفہ ملک یار پسران	خلیفۂ ملک یار پسران
۱۴۵	۱۴	دہامیے	توبابی (یعنی فانی)
۱۵۱	۳	بیابانی	جہانبانی
″	۴	بیانیم	بیانزاریم
۱۵۶	۹	اسے احمد	ابی احمد
″	۱۵	بارنکنم	باز نکنم
۱۶۰	۱۴	الحافظ الیقدی	الحافظ الدینوی
۱۶۳	۶	ہر جزدے بدالی	ہر جزدے بعدالاجابہ بدالی
″	۷	وخود را	وخود را از حقیقت خود
			باخبر کنی و
۱۶۵	۱۹	غائب	غایت
۱۶۶	۱۸	چیز	چیزے
۱۶۷	۱۴	نماید بیم	نمائی بینم
۱۶۸	۱۶	کنم	کردم
″	۲۳	ارباب	درباب
۱۶۹	۱۶	نہ خواند	نخواند

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۰	۴	نشدند	نشد
″	۲۱	کردگار	گزدکار
۱۷۲	۳	خودوکے	خوردکے
″	۱۰	جہان	جاے
″	۱۱	چہ شدو بیشیخ	وہرچہ بدو رسید از در شیخ
۱۸۱	۲۱	آب رو نہر	آب رجون
۱۸۳	۱۳	ترتیب	تربیت
۱۸۷	۹	صخرت	سخرت (یعنی نامیکی)
۱۹۱	۱۵	بزرگ زادی	بزرگ زادہ
۱۹۱	۱۷	بی بی شریفہ	بی بی شریفہ را
۱۹۲	۱۸	آرابندہ آید	آرانیدہ اید
۱۹۳	۴	نشادری	نیشاپوری
″	۵	اتفاق	بہ اتفاق
۱۹۹	۱۶	پاسے پوس	پاۓ بوس
″	۱۹	ملادت	تلادت
۲۰۱	۱	ذوخے	ذوقے
۲۰۲	۱	محمد امام	محمد امام برادر
۲۰۶	۲۲	پسر خواہرزادہ را	پسر خواہر را
۲۱۱	۱۸	انا الله	انار الله
۲۲۲	۳	اورعلم	اوراعلم
۲۱۵	۳	مودبان	موذیان
۲۱۷	۱۸	این چیزست	این سہ چیز است
۲۱۹	۲۳	سنجی	سخی
۲۲۲	۱۳	امانب	امانت
″	″	مؤرخ	مُورّخ
۲۲۵	۲۳	نداشتے	نداشتے
۲۲۸	۵	سلطان محمد	سلطان محمد تغلق
۲۳۸	۱۶	کردی	کردے
″	۲۳	می کہ دند	مے کردند

غلط نامه کتاب مستطاب سیر الاولیاء فارسی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۴۴	۳	دستلدچه	دستارچه
۲۴۶	۱۱	خظرهٔ	خطره
۲۵۵	۷	انداد	ایذاو
۲۶۰	۲۲	حوسۓ	خوسے
۲۶۱	۲۰	درویشے	درویشی
۲۶۴	۱۵	گو	کو
"	۱۸	برسروک	سرریگ
۲۶۶	۱۵	روزا	روزه
"	۲۰	ظرشته	فرشته
۲۷۰	۶	حق حلق علیم	حق علیم
"	۹	سواے	ہواسے
۲۷۴	۹	مزاج آمیز	مزاح آمیز
۲۷۴	۱۱	حکایت والد	حکایت پیش والد
۲۸۴	۱۳	بگذاشت	بگذشت
۲۹۷	۱۷	کیفت	کیفیت
۲۹۶	۱۲	مسئلہ	مسئلہ
۲۹۹	۷	علودینی	علوم دینی
۳۰۳	۵	آمیّ	آسے
"	"	دردوکاچه	دردوکانچه
۳۰۵	۱۴	ترگے	ترکے
۳۱۴	۱۹	ور	و
"	۷	خطے	حظے
۳۱۶	۸	باد صفا	باد صبا
۳۲۶	۷	بخسایند	بجنبانید
۳۲۸	۹	لور	نور
۳۳۳	۱۶	بیاید	بیامد
۳۳۴	۱۸	سروف	حروف
"	۲۲	نگانذارم	نگاهدارم
۳۳۵	۱۸	آریتداد	ارتداد
۳۳۸	۲۳	قریبه	قریبه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۴۷	۱۰	بتبرک	تبرک
۳۴۹	۹	طعام حیٰ	طعامی
۳۵۱	۱۹	دریابید	دریابند
۳۵۲	۹	ازاں	ازآن
"	۱۰	ابا	آما
۳۵۴	۱۴	صحر	سحر
۳۵۴	۱۰	بشیاں	بشباں
۳۵۷	۸	شمش الملک	شمس الملک
"	۹	فرایند	فرمایند
"	۱۰	اند	اید
۳۶۴	۱۸	تحدید	تہدید
۳۶۸	۱۸	گلدخ	گلوخ
"	"	نجس	نحس
"	۲۰	علطتن	غلطند
۳۷۴	۲۱	جوارع	جوارح
۳۷۷	۲۱	استفاذه	استعاذه
۳۷۹	۲	ما	با
۳۸۳	۱۸	لیمین	ہمین
۳۸۴	۱	وسے عزمود	وے فرمود
"	۳	ابن	این
۳۸۶	۹	نگرداناد	نگرداند
۳۸۸	۸	دانشمندے	دانشمندے
"	۱۳	بخولیٔ	بخولی
۳۹۷	۱۰	احمد	احد
۳۹۸	۱۴	حبیز	خیر
۴۰۰	۲۳	حلسے	حاجی
۴۰۱	۱	بیرکه	ہرکه
"	۵	حال	حال
"	۷	قرایت	قرائب
"	۳-۱۹	ازکسے	ازکی
۴۰۸	۸	وبیرسے	ودیرسے
۴۱۲	۱۲	اہدما	ابدوا
۴۱۳	۱۷	شویابد نا شسته	شویاند یا نشسته

غلط نامه کتاب مستطاب سیرالاولیاء فارسی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۱۶	۱۱	نبابد کرددے	نباید کردوے
〃	۵	پیش بخوروے	پیش نخوروے
۴۲۵	۱	مکر	منکر
۴۲۷	۲	کیاسے	کیائی
۴۲۹	۲۱	گنهگار	کہ نہ کار
۴۳۷	۱	باین	با این
۴۳۹	۱۴	کہ ہست	کہ ہست ہست
۴۴۴	۱۵	در صحیفه اصفو بشناسی	در صحیفه صفو بشناسی
۴۴۸	۴	بسیار	بیار
۴۵۷	۶	مجیہم	مجبہم
۴۶۰	۱۱	بسیقل	بصیقل
〃	۱۷	نہ بینی	بہ بینی
〃	۱۷	بپسندے	بپسندی
۴۶۳	۱۰	متعدد	متعارد
۴۶۴	۲	تطب	قطب
〃	۱۵	نگرسے	نگریٔ
۴۶۷	۱۲	بگوبش	بگویش
۴۶۸	۶	قصبہ	قصۂ
۴۷۱	۲	احدات	احداث
۴۸۰	۱۲	رایجہ	رائحہ (بمعنی خوشبو)
۴۸۹	بر حاشیه	ما یاران	مایان را
۴۹۱	۲	گوی	گوئے
〃	۱۴	لست	الست
〃	۲۰	کردہ	نکردہ
۴۹۴	۱۷	مصطلع	مصطلح
۴۹۵	۸	طواہر	ظواہر
۴۹۶	۱	میگردید	میکردید
۴۹۸	۱۴	ابوموسٰی	رسول صلعم
۵۰۶	۱۵	از توجه	ازان وجه
۵۰۳	۶	کردی	گردی
۵۱۶	۱۴	شول	شغول
۵۲۱	۱۸	حامی	عامی
۵۳۲	۱۶	شعب	شغب
۵۳۴	۱۰	بالاقاب	بالاکتاب
۵۴۰	۱۴	کر	گر
〃	۱۹	کربش	گردش
۵۴۴	۱۱	مستقان	مشتقان
۵۴۵	۱	روزنے گفت	روزے پسر گفت
〃	〃	گو	سگو
۵۵۳	۸	تغریش	تشریب
۵۵۵	۱۴	استحقاق	استخفافی
۵۶۵	۱۵	حصر	حضر
۵۷۰	۲۲	اہلبیت	اہلبیت
۵۷۹	۲۱	نغزالست کرگفت	نتو ہست گفت
۵۸۲	۴	شمشی	شمسی
۵۸۳	۲	لفیۂ	تفبیہ
〃	۲۲	عرص	حرص
۵۸۵	۴	دریش	درپیش
۵۸۶	۱۸	شعب	شغب
۵۹۱	۱۵	جلیس	جلوس
۵۹۲	۲۰	فیروزست	فیروز ہست

تمام شد اغلاطنامه

اعلان

کتب موجودہ و زیر طبع مطبع محب ہند فیض بازار دہلی

کتب تصوف

(۱) سیر الاولیا فارسی ۔ بہمہ وجوہ تیار و موجود ۔ قیمت سیر امپوری کاغذ ؎ ولایتی کاغذ للعہ محصول ڈاک جداگانہ

کتب ذیل سو درخواستوں کے آنے پر چھپنی شروع ہونگی

(۲) سیر الاولیا کا اُردو ترجمہ (۳) دیوان غرۃ الکمال مصنفہ حضرت امیر خسرو طوطی ہند

(۴) روضۃ الاقطاب یعنے سوانح عمری حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی قدس سرہ

کتب ذیل عنقریب چھپنے والی ہیں ✝

(۵) افضل الفوائد مصنفہ حضرت امیر خسرو طوطی ہند رحمۃ اللہ علیہ حضرت سلطان المشائخ نظام الدین اولیا قدس سرہ کا ملفوظ ہے (۶) رسالہ اباحت سماع مصنفہ مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ (۷) رسالہ سوال و جواب شہزادہ دارا شکوہ و بابا لال داس بیراگی

اسکے سوا ہمارے پاس اور بہت سی کتب تصوف موجود ہیں ۔ جو وقتاً فوقتاً کتب مذکورہ بالا کے بعد چھپیں گی

کتب اُردو زبان دانی قیمت معہ محصول

(۱) اُردو زبان کی تاریخ مصنفہ المشتہر ۸ر (۲) رسالہ ہندوستانی پہیلیاں مصنفہ حضرت امیر خسرو طوطی ہند وغیرہ ۲۰ر (۳) مخزن المحاورات مولفہ المشتہر جسمیں ہر قسم کے ہندوستانی محاورے اور اصطلاحیں مندرج ہیں عنقریب شایع ہونے والی ہے (۴) تہذیب النساء معروف بہ سگھڑ سہیلی ۔ عورتوں کی زبان میں انہیں کی تعلیم کے لیئے چھپائی کاغذ ۳ر ولایتی کاغذ ۴ر سیر امپوری

کتب علمی ۔ قیمت معہ محصول

(۱) جغرافیہ طبعی مؤلفہ لالہ کدار ناتھ صاحب ایم ۔ اے ۔ دہلوی اکسٹرا اسسٹنٹ کمشنر لاہور ۵ر

(۲) مراۃ جغرافیہ یعنی جہان کا مختصر جغرافیہ ۔ ۱ر (۳) ریاض جہانگیر یعنے رسالہ علم طبعی بطور سوال و جواب حصہ اول و دوم ۔ فی ۴۰ر

پچیس نسخوں سے سو تک ہر ایک کتاب کے لیئے بیس روپیہ سینکڑہ کمیشن ہے اور سو نسخوں سے زیادہ پر پچیس روپیہ سینکڑہ ۔ نقد قیمت آنے پر کتب مطلوبہ روانہ ہو سکتی ہیں ۔ اور امور خط و کتابت سے طے ہو سکتے ہیں ۔

المشتہر

چرنجی لال مالک و مہتمم مطبع محب ہند فیض بازار دہلی ✝

کتب خانہ جامعہ عثمانیہ

۱۔ اراکین مجلس اعلیٰ، مجلس تعلیمات، مجلس انتظامی، مجالس شعبہ جات و نصاب پانچ کتابیں ایک ایک ماہ تک اپنے پاس رکھ سکتے ہیں۔

۲۔ اساتذہ جامعہ عثمانیہ و کلیہ جات متحدہ و گزیٹیڈ عہدہ داران جامعہ اور اراکین دارالترجمہ دس کتابیں ایک ایک ماہ اپنے پاس رکھ سکتے ہیں۔

۳۔ طلبائے ایم اے، ایل ایل بی و تحقیقاتی جماعتوں کے طلبہ پانچ کتابیں دو ہفتہ تک اپنے پاس رکھ سکتے ہیں اور انڈر گریجویٹ طلبہ تین کتابیں ایک ایک ہفتہ۔

۴۔ مدت مقررہ پر کتابیں واپس نہ ہوں تو طلبہ سے بحساب ایک آنہ یومیہ فی کتاب وصول کیا جائیگا۔

۵۔ بشرط موقع کتابیں تجدید کرائی جا سکیں گی مگر اس غرض کے لیے کتاب کا لانا لازم ہے۔

۶۔ کتابیں گم ہو جائیں یا خراب ہو جائیں تو مستعیر پر ذمہ داری عائد ہوگی۔

۷۔ کتابوں پر کسی قسم کا نشان بنایا یا لکھا نہیں جانا چاہئے۔

۸۔ قلمی نسخے اور حوالے کی کتابیں جاری نہیں کی جا سکیں گی۔ فقط